

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

METE'DEN ATATÜRK'E
TARİHE YÖN VERENLER

TÜRK KOMUTANLAR

YAYINA HAZIRLAYAN
A. SEFA ÖZKAYA

AHMET TAŞAĞIL • ALİ AHMETBEYOĞLU • CİHAN PİYADEOĞLU • ERKAN GÖKSU
BURAK GANI EROL • UĞUR ALTUĞ • İLBER ORTAYLI • ALTAY TAYFUN ÖZCAN • KASIM BOLAT
HÜSEYİN SERDAR TABAKOĞLU • FERİDUN M. EMECEN • SÜLEYMAN POLAT • SELİM ERDOĞAN

YAYINA HAZIRLAYAN
A. SEFA ÖZKAYA

TÜRK KOMUTANLAR

TÜRK KOMUTANLAR
Mete'den Atatürk'e Tarihe Yön Verenler

—
Yayına Hazırlayan
A. SEFA ÖZKAYA

KRONİK KİTAP: 348

Türkiye Tarihi Dizisi: 45

YAYIN YÖNETMENİ

Adem Koçal

EDİTÖR

Can Uyar

KAPAK TASARIMI

Kutan Ural

MİZANPAJ

Kronik Kitap

1. Baskı, Kasım 2022, İstanbul

ISBN

978-625-6989-00-9

KRONİK KİTAP

Şakayıklı Sk. №8, Levent

İstanbul - 34330 - Türkiye

Telefon: (0212) 243 13 23

Faks: (0212) 243 13 28

kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com

   kronikkitap

BASKI VE CİLT

Optimum Basım

Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1

34295 K. Çekmece / İstanbul

Telefon: (0212) 463 71 25

Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.

Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak

kısa alıntılar dışında yayınevinden izin alınmadan

çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

METE'DEN ATATÜRK'E
TARİHE YÖN VERENLER

TÜRK KOMUTANLAR

YAYINA HAZIRLAYAN
A. SEFA ÖZKAYA

AHMET TAŞAĞIL • ALİ AHMETBEYOĞLU • CİHAN PİYADEOĞLU • ERKAN GÖKSU
BURAK GANİ EROL • UĞUR ALTUĞ • İLBER ORTAYLI • ALTAY TAYFUN ÖZCAN • KASIM BOLAT
HÜSEYİN SERDAR TABAKOĞLU • FERİDUN M. EMECEN • SÜLEYMAN POLAT • SELİM ERDOĞAN

KATKIDA BULUNANLAR

A. Sefa Özkaya, Askerî tarih, strateji ve İstanbul tarihi üzerine çalışmalar yapmakta olan A. Sefa özkaya, 2016'da Türkiye'deki ilk düzenli askerî konferanslar serisini başlatmıştır. 2017 yılında TAÇ Vakfı tarafından şeref üyesi seçilmiştir. Savunma sanayii kurumları, çeşitli TV belgesel ve programlarına danışmanlık yapan Özkaya, 2022 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından Türk Askerî Tarih Komisyon Üyeliği'ne getirilmiştir. FSMVÜ ve Öğretmen Akademileri'nde dersler veren Sefa Özkaya, Milli Savunma Üniversitesi'nde görev yapmakta olup Fatih Harp Tarihi Enstitüsü bünyesinde çıkartılan Harp Tarihi Dergisi'nin kurucu editörüdür.

Ahmet Taşağıl, 1964 yılında İlyasköy/Çiftlikköy-Yalova'da doğdu. İlkokulu köyde bitirdikten sonra orta ve lise öğrenimini İzmit Mimar Sinan Lisesi'nde tamamladı. Arkasından 1981-85 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde okudu. Mezuniyetini

takiben Tayvan'a Çince öğrenmek ve Türk tarihine dair araştırmalar yapmak üzere gitti. Dönüşünde 1987'de Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde araştırma görevlisi oldu. Yüksek lisans ve doktora çalışmalarını İstanbul Üniversitesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'nda yaptı. 1992'de yardımcı doçent, 1995'te doçent, 2000'de profesörlüğe yükseldi. 1997 yılından başlayarak Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Moğolistan, Güney Sibirya ve Çin'de saha araştırmalarında bulundu. Bilimsel çalışmalarının ağırlığı İslam Öncesi Türk Tarihi olmakla birlikte geçmişten günümüze Orta Asya Türk tarihi üzerinedir. Yayımlanmış beş kitabı ve 200'e yakın ulusal ve uluslararası bilimsel çalışması vardır.

Ali Ahmetbeyoğlu, 1987 yılı Haziran ayında İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirerek, Eylül ayında aynı fakültenin Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladı. Aynı üniversitede, *Grek*

Seyyahı Priskos (V.Asır)'a Göre Avrupa Hunları isimli Yüksek Lisans tezini bitiren Ali Ahmetbeyoğlu 1990 yılında aynı kürsüde doktora başladı. Doktora konusu ile alakalı çalışmalarda bulunmak üzere devlet bursu ile 1992-93 yılları arasında Macaristan'da bulunan Ahmetbeyoğlu, 1997 yılında *Avrupa Hun İmparatorluğu* konulu doktora tezini tamamlayarak Doktor unvanını aldı. 1987 Kasım ayında Genel Türk Tarihi kürsüsüne Araştırma Görevlisi olarak aranan Ali Ahmetbeyoğlu, 1999 Ekim ayında ise aynı Anabilim Dalı'na Yrd. Doç. Dr. olarak atandı. Doğu Avrupa, Orta Asya tarihi, kültürü, stratejisi ve Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler üzerine çalışmalarını devam ettirmektedir.

Altay Tayfun Özcan, 1998 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde okumaya hak kazandı. Tarih öğrenimini 2003'te Prof. Dr. İsmail Aka'nın danışmanlığında *İslam Öncesi Türk ve Moğollar'da Hâkimiyet Anlayışı* tezi ile tamamladı. 2005'te Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu danışmanlığında hazırladığı *Hazar Kağanlığı-Bizans İmparatorluğu İlişkileri* başlıklı tezi ile Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'ndeki Yüksek Lisans Eğitimini tamamladı. 2005 yılında Ege Üniversitesi Doktora Eğitimini 2010'da Prof. Dr. İsmail Aka'nın danışmanlığında *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)* başlıklı tezi ile tamamladı. Özcan hâlen, Dumlupınar

Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Profesör Doktor unvanı ile görev yapmaktadır. 2018 yılında *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)* başlıklı eseri ile Türkiye Bilimler Akademisi Telif Eser Ödülü ile taltif edilmiştir. Altay Tayfun Özcan 2020'de yayınevimizden yayınlanan *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya başlıklı* eseri ile Türkiye Bilimler Akademisi Telif Eser Ödülünü ikinci kez almıştır. Altay Tayfun Özcan çalışmalarında İngilizce, Latince ve Rusça kullanmaktadır.

Burak Gani Erol, 1997 senesinde Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Lisans eğitimine başladı ve 2001-2004 yılları arasında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda Orta Çağ alanında Yüksek Lisans, 2006-2012 yılları arasında aynı bilim dalında Doktora eğitimini tamamladı. 2013 senesinde yılında Öğretim Üyesi olarak atandığı Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Tarih Bölümünde halen görevini sürdürmekte olup İngilizce, Arapça ve Farsça bilmektedir.

Cihan Piyadeoğlu, Rize'de dünyaya geldi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Daha sonra aynı bölümün Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde Farsça ve Arapça dersleri aldıktan sonra Tahran'a giderek Farsça eğitimine devam etti. İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde 1999 yılında Yüksek Lisansını, 2008 yılında da Doktorasını tamamladı. Büyük Selçuklular ve Gazneliler hakkında çalışmalar yapan yazar, halen İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü'nde görev yapmaktadır. *Çağrı Bey-Selçuklular'ın Kuruluş Hikayesi, Güneş Ülkesi Horasan, Büyük Selçuklular, Sultan Alp Arslan, Çağrı Bey* yayınlanmış kitapları arasındadır.

Erkan Göksu, 1994 yılında girdiği Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 1998'de mezun oldu. 2000 yılında Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2004 yılında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı Türk Kültüründe Silah konulu tezle Yüksek Lisans'ını tamamladı. 2008 yılında Prof. Dr. Reşat Genç danışmanlığında hazırladığı *Türkiye Selçuklularında Ordu* konulu tezle doktorasını tamamladı. Dokuz Eylül Üniversitesi'nde üniversitede görev yapmaktadır. 2011 yılında Türk Tarih Kurumu 80. Yıl Bilim ve Teşvik Ödülü'ne, 2012 yılında ise Türk Ocağı 100. Yıl Ziya Gökalp İlim Teşvik Armağanı'na layık görülen Erkan Göksu, 2021 yılında Türk Tarih Kurumu Aslı Bilim Kurulu Üyeliği'ne seçilmiştir. Göksu'nun başta Selçuklu tarihi olmak üzere Orta Çağ Türk tarihinin muhtelif konuları hakkında yazılmış birçok kitabı, tercümeleleri ve bilimsel dergilerde yayınlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Feridun Emecen, 1979 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü'nden mezun oldu. 1981'de aynı kürsüde asistan olarak akademik hayata başladı. 1985 yılında doktora tezini tamamladı. 1989 yılında doçent, 1995 yılında profesör oldu. 1986 yılından itibaren TDV İslam Ansiklopedisi Telif Heyeti içinde yer aldı. 1995- 2001 yılları arasında Türk Tarih Kurumu üyeliği yaptı. Türkiye Bilimler Akademisi asli üyesi olup hâlen İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü'nde akademik faaliyetlerini sürdürmektedir. *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset, Yavuz Sultan Selim, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600), Fetih ve Kıyamet* kitaplarından bazılarıdır.

Hüseyin Serdar Tabakoğlu, Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümünü 2007 yılında bölüm birinciliği ile aynı üniversitede Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünü ise 2008'de tamamladı. İstanbul Cervantes Enstitüsü'nün bursu ile İspanyolca eğitimi aldı. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Akdeniz Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimini; 2010 yılında Prof. Dr. Feridun Emecen danışmanlığında hazırladığı *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İlişkileri* başlıklı teziyle tamamladı. Miguel Angel de Bunes Ibarra danışmanlığında Madrid Deniz Müzesi ve Simancas Arşivi'nde karşılaştırmalı olarak Osmanlı ve İspanyol denizcilik teşkilâtlarına dair belgeler üzerinde

çalıştı. 2016 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim dalında Prof. Dr. İdris Bostan danışmanlığında hazırladığı *Akdeniz'de Osmanlı-İspanya Rekabeti, 1560-1574: Teşkilat, Denizgücü ve Savaş* başlıklı tezi ile doktor unvanı aldı. Hâlen Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İlber Ortaylı, 1965'te Ankara Atatürk Lisesi'nden mezun oldu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (1969) ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Viyana Üniversitesi'nde Slavistik ve Orientalistik okudu. Chicago Üniversitesi'nde yüksek lisans çalışmasını Prof. Dr. Halil İnalcık ile yaptı. "Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler" ile doktora derecesi, 1979'da "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu" çalışmasıyla da doçent unvanı aldı. Viyana, Cambridge, Kudüs, Oxford, Berlin ve Moskova üniversitelerinde misafir öğretim üyeliğiyle birlikte seminerler ve konferanslar verdi. 1989'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdare Tarihi bilim dalı başkanı olarak göreve başladı. Bilkent ve Galatasaray Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı ve hâlen MEF Üniversitesi'nde ders vermektedir. Ortaylı, 2005-2012 yılları arasında Topkapı Sarayı Müzesi Başkanlığı yaptı. Kendisiyle Almanca,

İngilizce, Fransızca, Rusça ve Fars dillerinde yazışmak mümkündür. Ortaylı ayrıca Uluslararası Osmanlı Etüdları ve Avrupa İranoloji Cemiyeti üyesi, Rusya Federasyonu Bilimler Akademisi Şarkiyat Şubesi onursal profesörü ve Bosna Hersek, Makedonya ve Karadağ Bilim ve Sanat akademileri üyesidir.

Kasım Bolat, İlköğretimini Vezirköprü'de, Ortaöğretimini Trabzon'da, Tarih lisans eğitimini İstanbul'da tamamladı. Yüksek Lisansta *Balkanlar'dan İstanbul'a Türk Göçleri 1877-1890* başlıklı tezi hazırladı. Çankırı Karatekin Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora programına devam etmektedir. Bolat'ın üç kitap çalışması vardır. Kurmay Yarbay Bursalı Mehmed Nihad, *Balkan Harbinde Çatalca Muharebesi*, Haz. Kasım Bolat, Çatalca Kaymakamlığı, İstanbul, 2013; Kurmay Yarbay Bursalı Mehmed Nihad, *Balkan Harbinde Trakya Seferi 3. Cilt; Çatalca Muharebesi*, Haz. Kasım Bolat, Çatalca Kaymakamlığı, İstanbul, 2015; *Osmanlı'da Paşalar ve Padişahlar; Sultanların Gölgesinde İktidar Mücadelesi 1421-1520*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020.

Selim Erdoğan, Hacettepe Üniversitesi Hidrojeoloji Mühendisliği Bölümü'nden 1996 yılında mezun oldu. Aynı bölümde yüksek lisansı tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden 2009

yılında doktora derecesini aldı. Başta Milli Mücadele sahaları olmak üzere, muharebe alanlarında harp coğrafyası araştırmaları ve tarihi korunan alan yönetimi üzerine Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Park Müdürlüğü'nde ve Türk Tarih Kurumu'nda görev yapmakta olan Selim Erdoğan, Kurtuluş Savaşı'na yönelik çeşitli monografiler ve araştırmalar yayınlamaktadır. Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz'un geçtiği alanlarda saha araştırmalarını yürüten Selim Erdoğan, bu süreçte her iki muharebe sahasında 200 km'den fazla siper parçası haritalayıp, 5.000'den fazla kayıp Kurtuluş Savaşı şehidinin yeri belirlenmesine öncülük etmiştir. *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez, Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu, İstiklal: Vatanımda Bir Tek Düşman Kalmasın* adlı kitapları yayımlanmıştır.

Süleyman Polat, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında doktora eğitimini 2011 yılında tamamladı. Bu süreçte YÖK burslusu olarak İngiltere'de Cambridge University, Newnham College, The Skilliter Centre for Ottoman Studies bünyesinde davetli-misafir araştırmacı olarak bulundu. 2016'da dosya ve sözlü sınavında başarılı bulunarak Yüksek Öğretim Kurulu tarafından doçentliğe yükseltildi. Halen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nde

görev yapan Polat'ın, klasik dönem Osmanlı sefer organizasyonu, Osmanlı askeri-mali tarihi, Celali İsyanlarının sosyo-ekonomik yansımaları ve Osmanlı kronikleri üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Evli ve bir kız çocuğu babasıdır.

Uğur Altuğ, Kırıkkale Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Kaydolduğu Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans programını, Prof. Dr. Ahmet Güneş danışmanlığında hazırladığı *1740-1755 Tarihli Ecnebi Defterine Göre Osmanlı-Avusturya Münasebetleri* adlı tezle tamamladı. Aynı enstitü ve anabilim dalında Prof. Dr. Halil İnalçık danışmanlığında hazırladığı *II. Murad Dönemine Ait Tahrir Defterlerinin Yayına Hazırlanması ve Bu Malzemeye Göre Tımar Sistemi, Demografi, Yerleşme ve Topoğrafya Üzerinde Araştırmalar* adlı tezle de Doktora programını tamamladı. 2017'de girdiği doçentlik mülakatından jürinin oybirliği ile Yeniçağ Tarihi Bilim Alanında Üniversite Doçenti unvanı ve yetkisini aldı. Hâlen Osmanlı kuruluş ve yükselme dönemleri, Osmanlı Balkanları, Osmanlı askerî ve idarî kurumları, Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi, Osmanlı sultanları ve İstanbul ve Ankara tarihleri üzerine araştırmalarını sürdürmekte olan yazarın 2020 yılında *Cihan İmparatorluğu'nun Kurucusu Osman Beg* kitabı yayımlanmıştır.

*Şehitlerden, savaşıan tüm sağlara selam gönderen,
Son büyük “Türk Komutanlar”dan olan
Şehit Tümgeneral Aydođan Aydın’a
selâm gönderme bâbında
ithaf edilmiştir.*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

13

**ASKERLİK BİLİMİ, SAVAŞ SANATI VE HARP FELSEFESİ:
KOMUTA VE KOMUTAN**

A. Sefa Özkaya

17

MO-TU (METE/BAHADIR)

Ahmet Taşagül

79

ATTİLA

Ali Ahmetbeyoğlu

111

ALP ARSLAN

Cihan Piyadeoğlu

129

NİZÂMÜLMÜLK

Erkan Göksu

154

ÇAKA BEY

Burak Gani Erol

190

OSMAN BEG

Uğur Altuğ

210

I. MURAD

Kasım Bolat

230

TİMUR

Altay Tayfun Özcan

245

FATİH SULTAN MEHMED

İlber Ortaylı

277

YAVUZ SULTAN SELİM

Feridun M. Emecen

309

BARBAROS HAYREDDİN PAŞA

Hüseyin Serdar Tabakoğlu

340

IV. MURAD

Süleyman Polat

370

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Selim Erdoğan

400

İNDEKS

439

ÖNSÖZ

Türk Komutanlar kitabının fikri eskiden beri aklımızda vardı. Fakat hemen her şey gibi biz de bu fikri hayata geçirmesi için bir sebep bekliyorduk. İngilizceden çevrilerek Kronik Kitap’tan çıkan *Savaşta Liderlik* kitabı işte bu hayata geçişin tetikleyicisi oldu. Bir başka tetikleyici unsur da Karargâh Subaylığı Kursu almakta olan bir öğrencim (Ahmet Buluş) ile ders arasında yaptığımız sohbetti. Sanırım “*Bizlerin harp tarihi bağlamında bu tarz biyografilere ihtiyacı var. Artık yapmanız lazım hocam, geciktirmeyin daha fazla.*” demesi ile işe koyuldum. Kitabın fiilî ortaya çıkış süreci 2019’da *Türk Askerî Kültürü*’nü yayınladıktan hemen sonra başladı. 2020’de pek çok işi aksattığı kabul edilen Koronavirüs pandemisi krizi fırsata çevirmek için bize göz kırptı. Çalışmanın genişleme ve kemale erme süreciyle birlikte tamamlanması 2022 sonbaharını buldu. Bu kitabın ortaya çıkışı; bitişlerin başlangıçları doğurması ilhamıyla, yeni bir fikrin daha harekete geçirilmesini şimdiden sağladı.

Aslında Türklerin tarih boyunca çıkarmış olduğu liderlere dair daha önce de çalışmalar yapılmıştır. Bilhassa Okan Yeşilot ve Bihter Gürışık Köksal’ın editörlüğünü yapmış olduğu *Türk Tarihinde Liderler* adlı çalışma gibi başka değerli çalışmalar da mevcuttur. Askerî tarih üzerine çalışan bir akademisyen olarak, bu çalışmalardan da aldığımız ilhamla tarihteki bazı Türk büyüklerini bu kitapta “askerî yönlerine odaklanarak” ele alan bir çalışma yapma fikri doğdu. Bunun üzerine, tarih sahnesinde boy göstermiş 13 isim üzerinde karar

kıldık. Mete Han'dan başlayarak Atatürk'e uzanan bu liste, Türk tarihinin tamamını anlatma iddiasında değildir. Bundan ziyade, Türk tarihinin belirli dönemlerinde yaşayan askerî liderlerden kesitler sunmayı amaçlamaktadır. Bu sebeple; Mete Han, Attila, Alparslan, Nizamülmülk, Çaka Bey, Osman Gazi, Murad-ı Hüdavendigâr, Timur, Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Barbaros Hayreddin Paşa, 4. Murad ve Atatürk'ü askerî yönleriyle ele alan bir yayının ortaya koymaya çalıştık. Sözkonusu biyografileri yazmaları için müracaat ettiğimiz yazarlar da bizi kırmayarak "yok" zamanlarının arasında birer bölüm "var" ettiler. Türk askerî tarihçiliğine yapmayı kabul ettikleri bu katkıdan dolayı kendilerine teşekkür ediyorum.

Aslında her yayının ortaya çıkışı birkaç sayfada sayılamayacak kadar çok kişiye teşekkür etmeyi icap ettiriyor. Fakat biz onların hoşgörülerine sığınarak sadece bir kısmının ismini zikredebiliyoruz. Öncelikle projenin ortaya çıkış ve gelişim aşamalarında yaptığımız sohbetlerle katkısını ve sonra da baskı sürecindeki desteğini esirgemeyen Kronik Kitap'ın Yayın Yönetmeni Adem Koçal'a ve yayınevinin güleç yüzlü misafirperver editörü Can Uyar'a teşekkür ederek başlamak isterim. Ardından kitabın değerli yazarları İlber Ortaylı, Feridun Emecen, Ahmet Taşağıl, Ali Ahmetbeyoğlu, Cihan Piya-deoğlu, Erkan Göksu, Uğur Altuğ, Burak Erol, Süleyman Polat, Altay Tayfun Özcan, Selim Erdoğan, Hüseyin Serdar Tabakoğlu ve Kasım Bolat'a özel teşekkürlerimi sunmak istiyorum. İstisnasız her biri çok yoğun programlarından feragat ederek katkı sundular. Bunu sağlayanın Türk askerî tarih ve kültürü olduğunun bilincinde olarak, askerî kültür kitaplığına bıraktıkları bu miras için yayının hazırlayıcısı ve editörü olarak kendilerine teşekkür etmeyi zevkli bir vazife addederim. Bir başka teşekkürü de ne zaman sıkışmış olsam yardıma yetişen değerli kardeşim ve mesai arkadaşım Arş. Gör. Ahmet Taşdemir hak ediyor. Yine yıllardır oluşmasına katkı sunmaya çalıştığım askerî kültür okurlarına etmek gerekiyor. 2016 itibariyle TAÇ Vakfı'nda tertip ettiğimiz, Türkiye'nin ilk düzenli askerî konferans serisinin takipçileri olup konferans salonlarını, askerî tarih ve kültür sohbet masalarını boş bırakmayan; sadece okuma keyfi

için değil kendisini, Türkiye’de gecikmeli de olsa oluşmaya başlayan askerî kültür cemiyeti mensubu sayarak bu sorumlulukla yayınlanan kitapları rafına taşıyan okurlarımıza teşekkür etmesek haksızlık etmiş oluruz. Eğer onlar sahiplenmeselerdi, bu yayınlar tek nüshalık kâğıt tomarları olarak geleceğe aktarılmayı bekleyebilirdi.

Son teşekkürü hayatıma girdiği andan itibaren en zor zamanlarımda dahi yanımda olduğunu hissettiren, kütüphaneden gece geç saatlerde dönüşlerimi sorun etmek bir tarafa, “Ben ne katkı sunabilirim?” diye soran, kendisi de Türk askerî kültürünün şube-i bahriyesi olan Mavi Vatan’da görev yapan sevgili eşim Güzide Özkaya’ya etmem gerekiyor. Her “bir” söyleyip “on” hak ettiğini beyan etmem gereken teşekkür ve şükran duygularımı bu satırlarda ifade etme bahtiyarlığını bana yaşattığı için minnettarım.

Askerî kültürün temellerinin atılma aşamasındaki bu zamanlarda, araştırmacı ve okuyucu için keyifle okunan bir kitap olmasını temenni ediyor, kendimizin ve başka araştırmacıların yapacağı “devam” niteliğindeki yeni çalışmalara da ilham olmasını diliyorum.

A. Sefa Özkaya

16.10.2022 / Yenilevend

ASKERLİK BİLİMİ, SAVAŞ SANATI VE HARP FELSEFESİ: KOMUTA VE KOMUTAN

A. Sefa Özkaya*

*“Askerlik bilimi öğretilir,
savaş sanatı öğrenilir;
bu bilim ve sanatların toplamına
‘komuta’ denir.”¹*

Çıkışı Olmayan Bir Giriş: İskemleye Tekmeyi Vurmak

2019 yılında *Türk Askerî Kültürü*’nü yayınlayıp bazı tanımları biraz da “çekinerek” ileriye sürdüğüm zaman, bazı akademisyenlerden olumsuz tenkid beklemiştim. Tam tersine bazı kavramların yerine oturması için yaptığım şeyin doğru olduğu, bunun kabul edilmesi gerektiğini duyduğumda mutlu oldum. Bununla birlikte tam da tahmin ettiğim gibi birbirine karıştırılan “harp” ve “muharebe”², “taktik ve strateji” gibi kavramların da tam anlaşılmadığını, birbirinden farklarının bilinmeden kullanıldığını, bu hatamızdan literal anlamda dönmemiz gerektiği çok fazla konuşulmadı ve çok fazla da mevzu olmadı. Bunlar tahmin ettiğim şeylerdi. Zira 2016’da sunduğum bir sempozyum tebliği bu hususta bana ders olmuştu. Söz konusu tebliğde daha önce yazdıkları bir makaleyle adlî tıbbın 1827’de kurulduğunu iddia eden 3 saygıdeğer akademisyene cevaben henüz

* A. Sefa Özkaya, Milli Savunma Üniversitesi. E-posta: a.sefa.ozkaya@gmail.com.

- 1 Ders ve konferanslarımda sözlü olarak tarafımda kullanılan bu ifade, yazılı olarak ilk defa burada kullanılmıştır.
- 2 Savaş ve muharebe kavramlarının farkına dikkat çekmek için “Çanakkale Savaşı (!)” hakkında konuşma yapmak için çağrıldığım programlarda göze batmamak (!) için korkarak kullandığım “Çanakkale Savaşı” ifadesini, cesur bir karar alarak, sanırım 2018’de terk etmeye başladım. Çünkü “Çanakkale” Cephesi, I. Dünya Savaşı’ndaki muharebelere ev sahipliği yapmış idi. Savaş I. Dünya Savaşı, muharebe ise Çanakkale Kara Muharebeleri idi.

o dönemde bildiğimiz anlamda adliye teşkilatı olmadığını, onların anladıkları anlamda tıbbın da henüz kurulmadığını, kurulmayan adliyenin tıbbiyesini kurmanın mümkün olmayacağını son derece nazik bir şekilde ifade edip ilave etmiştim: Mektebi- Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ismindeki tıp mektebinin isminde “Adliye” geçmesinin sebebi, adliye müessesesi ile herhangi bir alaka olmayıp, mektebin kurucusu II. Mahmud’un mahlasının “Adlî” olmasından başka bir şey değildi³. Böylelikle bütün tıp camiasında yanlış anlaşılmaya sebep olan bu algının “uluslararası sempozyum” bildirisiyle bir miktar düzeleceğini tahmin etmiştim. 6 seneden bu yana yapılan çalışmalara baktığım zaman adlî tıbbın 1827’de kurulmuş olduğunu “ele alan” pek çok makale ve bildirinin daha tıp tarihi gelenek kervanına katıldığını gözlemleyerek “boş olan iskemleye tekme vurma”ya çalıştığımı kabullendim. Zira muahhar makaleler, askerî tıbbın kurucusuna dair yazmış olduğum 37 sayfalık tebliğe bakmamışlardı, yani iskemle boştu. Bu sebeple *Türk Askerî Kültürü*’nde beklentimi çok daha düşük tuttum, iskemlenin sadece “bir ayağını” sallamaya çalıştım. Zaten biz tarihçiler dünü, daha çok bugünküler için değil, gelecek için yazmıyor muyduk? Yazdıklarımızın anlaşılması, değerli veya önemli addedilmesi için ölmemiz ve üzerinden de ideal bir süre (varlığımızın tehdit oluşturmayacağı garanti olacak kadar) geçmesi gerekiyordu. Bu sebeple bugüne verilecek tek cevap, gelecektekiler için yazmaktı. Bu kitapta yer alan bu bölümün hedeflerinden biri budur. Bu sebeple bu giriş, çıkışı olmayan bir giriştir.

Makalenin amacı, bugünkü çok küçük bir kitleye de olsa söylenecek bazı meseleleri açmaktır. Bu doğrultuda geniş anlamda savaş felsefesine daha fazla dikkat çekmeyi de amaçlamaktadır. Bahsedeceğimiz hususların önemine gelince, dar anlamda muharebe sahasının dönüşümü; geniş anlamda ise bu dönüşümün sonucunda subaylık, kurmay subaylık ve komuta anlayışlarının nasıl bir dönüşüme hazır olması gerektiği üzerinde durulmuştur.

3 A. Sefa Özkaya, “Hekimlik ve İstihbaratçılık Kışkacında Askerî Tıbbın Kurucusu Dr. Karl Ambrois Bernard’ın İstanbul Macerası”, *Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu -2: Bildiriler Kitabı*, 3-4 Haziran 2016, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, s. 49.

“İskemleye tekmeyi vurmak” kolay olmayacak. 18 Mart 2022’de Mehmet Genç için düzenlenen bir anma toplantısında Prof. Selim Karahasanoğlu önemli bir tespit yapmıştı:

“Burada merhum Hoca’nın alana katkıları için toplanmış bulunuyoruz. Fakat asıl tartışmamız gereken şunu tartışıyor muyuz? Mehmet Genç vefat ettikten sonra onun arkasından bir Mehmet Genç Ekolü doğdu mu, doğurabildik mi? Hatta İnalıcık’ın vefatı 6 sene oldu, onun ardından bir İnalıcık Ekolü doğdu mu? Oysa ABD’deki doktora hocam bize ‘Bu yazdıklarımı tebrik ediyorsunuz, teşekkür ederim. Ama ilhamı veren Mehmet Genç idi’ dedi. Biz Genç’in ortaya koyduğu ‘Malikane sistemi’ veya benzeri bir ekol sahibi olabildik mi?”

Karahasanoğlu’nun bu önemli tenkidini duyar duymaz aklıma *Türk Askerî Kültürü*’nün “İfade-i Meram” kısmında, bu kitaba uzun yıllar sonra neden hoşgörü ile yaklaşılması gerektiğini izah ettiğim bir kısım geldi:

“Zira gelişen akademik yayınlar, ileride bu çalışmanın yayınlanmasından sonra yapılacak akademik yayınlar, çalışmalar, modellemeler, envanter listeleri vs. eserler, yapmış olduğumuz çalışmadan önce yapılmış olsaydı belki daha farklı şeyler yazabilirdik. Ama bir İngiliz Çanakkale Cephesi ile ilgili olarak hangi bölüğün hangi silah modelini kullandığını gösteren listelere sahip olabiliyorken, biz 2019 tarihi için savaflara dair bu çalışmalardan çok beriyiz. Dolayısıyla ortaya koymaya çalıştığımız bu çalışma, 2050’li yılların okuyucusu tarafından tenkid edilebilir. Onlardan istirhamımız, bu çalışmayı ‘Türk askerî cemiyeti’nin ve ‘*Türk askerî tarih ekolü*’nün henüz emekleme aşamasında iken yazdığımızı hatırlamaları olacaktır. Yani biz bu çalışmada hazır bir temelin üzerine bina inşa etme şansına sahip olmadık. İleride vereceğimiz modellemeler daha önceden temel olarak atılmış olabilseydi, biz belki mesaimizi sadece binayı yapmaya harcayacaktık. Oysa mesai ve işgücümüzü ikiye bölerek ‘temeli de aradan çıkarmak’ zorunda kaldık. Bunun için muhtemel kabahatlerimizin mazur görülmesi müsterhamdır.”⁴

4 A. Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş”, *Türk Askerî Kültürü*, ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2022 (4. Baskı), s. 14.

Ek olarak *Türk askerî tarih ekolünün* henüz emekleme aşamasında olduğunu yazarak hata ettiğimi ancak bu satırları yazarken, şimdi fark edebildim. Anlaşıldığı kadarıyla o aşamaya geçmek için henüz erken. İskemle bir süre daha boş kalacak gibi gözüküyor. Zira yüz senesini aşan bir askerî doktrin olan *metodik doktrin* bizim için hala yeni bile değil, ileride “yeni” olacak. Sunûf-ı selasenin (üç sınıf: piyade, süvari topçu) çeşitli sebeplerle işlevsiz kalan ve geriye çekilmek zorunda kalan süvari ve topçu sınıflarının yerine ne konulacağı zamanında epey bir dert oldu ama bu mühim konu günümüz mütefekkirleri arasında kendine ilgi çekmeyi başaramadı. Böylelikle muharebe sahasına giren tank, telsiz ve silahlandırılmış uçakları biz *metodik doktrin* bağlamında bir yere oturtma şansına sahip olamadık!

İskemleye tekme vurmak bazen de kolay olacak. Çünkü iskemenin üzerindeki, iskemenin üzerinde olduğundan haberdar değil, kolay kolay da olmuyor. Bu sebeple eskisinden daha rahat yazabiliriz. 1915 ve 1916’da yaşanan “harp etme hali”ne profesyonel anlamda savaş değil, muharebe / muharebeler denir. Bunun sebebi, savaş ve *harp* kavramları ile muharebe kavramlarının artık eskisinden farklı olarak I. Dünya Savaşı itibariyle farklılaşmaya başlamasıdır. Çaldıran Savaşı ile Çaldıran Muharebesi arasındaki fark artık daha da büyümüştür. Bir tarafta askerlik mesleği ve tarihini ilgilendiren bir olgu olan “muharebe” varken; diğer tarafta daha geniş kapsamlı olan, lojistik, askerî sosyoloji, askerî psikoloji, askerî teknoloji, askerî mimarî, grand strateji ve siyaset gibi alanları ve sivil dünyayı da daha çok ilgilendiren “savaş” kavramı mevcuttur. Dolayısıyla Çanakkale Savaşı demek yerine “Çanakkale Muharebeleri” demek, profesyonel anlamda olması gereken seçenektir. Genel kabul, Çanakkale Muharebelerinin kara muharebesi ve deniz muharebesi olarak ikiye ayrıldığı şeklindedir. İskemleye yeni bir tekme: Çanakkale deniz muharebeleri yoktur. Çünkü “deniz muharebesi”, karşılıklı iki deniz gücünün birbiriyle çarpışmasıdır. Çanakkale’de karşılıklı iki donanmanın çarpışması söz konusu değildir. Donanmayla gelen

bir kuvvete karşı verilen bir “*deniz önleme harekâtı/muharebesi*” veya “*kırı savunma harekâtı/muharebesi*” dir⁵.

Yine bir zarurî ilave ihtiyacı da harp ve muharebe kavramları hakkında doğmuştur. İngilizcedeki “war” ifadesinin karşılığı olarak her ne kadar “savaş” kavramını kullanıyor olsak da bazen “harp” kavramını da kullanıyoruz. Bunda bir beis yoktur. Fakat bizim askerî tarihçiliğimizde “harp” kelimesi daha çok “muharebe” kavramının yerine kullanılmıştır. Yazdıklarımın kafa karışıklığına sebep olmaması için bu ayrıntıyı belirtmek elzemdi.

Savaş sanatına dair bir bahsi de kelimenin Türkçedeki karşılığı/karşılıksızlığı hususu üzerine açmayı lüzumlu görüyoruz. İngilizce “warfare” kelimesi, Türkçeye “savaş sanatı, savaşma hali, savaş durumu” şeklinde çevrilir. Ayrıca bu ifadenin tek kelimelik ve doğrudan bir karşılığının olmadığı kabul edilir. *Warfare* ifadesi, savaşa, savaşın geneline ve özeline, savaşın inceliklerine, savaşın sevk-idaresine, kısacası savaşma haline dair her şeye işaret eden bir kavramdır. Eski askerî Türkçe sözlüklerde doğrudan bir karşılığı bulunmayıp, okuyucu doğrudan “war” kelimesine yönlendirilir⁶. Yeni sözlüklerde “harekât” olarak geçmektedir. Türkçede yaygın olmamakla birlikte bu kelimenin karşılığında kullanılan bir kelime daha olmuştur. Bu kelimeden başlamak yerine, tümevarım yöntemiyle gidelim. Harp etme hali bir kapıdır. O kapıdan içeri girildiği zaman kapının gerisinde geçerli olan birimler, değerler ve şartlar artık geçerliliğini yitirir. Çünkü geçmiş ve günümüz bütün yazarlarının kabul ettiği üzere harbin kendine ait bir tabiatı vardır. Eşikten geçilince savaşanların önüne yeni bir kapı, yeni bir dünya, yeni şartlara sahip olan bir yer, mahâl açılmış olur. İşte eski dilde de bu saha, mekân Arapça “dar” kelimesi ile karşılanmış, harp kelimesinin birleşmesiyle de “darü’l-harp” adlı mürekkep bir kelime doğmuştur. Yani kelimenin tam çevirisi

5 İng.: Maritime interception operations (MIO). Fakat burada bir istisnâî durum olduğunu da belirtmek gerekir. Mayın muharebesi, deniz harbinin bir parçası olduğundan “Çanakkale’de hiç deniz muharebesi yoktur.” diyemeyiz.

6 Bkz. *Silahlı Kuvvetler İngilizce-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1969, s. 676.

aslında “muharebe sahası”dır. Fakat bu epistemolojik kavrayıştır, ifadenin kazandığı hal, yani ontolojik karşılığı “savaş halleri”, “savaş durumu”, “savaş sanatı”dır. Peki bu kelime, *warfare* kelimesini yani savaşma durumunu ifade edecek şekilde bir yerde kullanılmış mıdır? Şimdi bu manadaki kullanımı, yeni yaptığımız bir keşifte göstereyim. Emekli Org. Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları* adlı eserinde, harp sanatının ve harp etme halinin zorlukları, inceliklerinden bahsederken “warfare”in karşılığını “darülharp” şeklinde kullanmıştır: “*Kolordu Kurmay Başkanı von Kress ‘Türklerle Birlikte Süveyş Kanalına’ adındaki eserinde der ki: ‘Hareketimizden bir gece önce Şam Alman konsolosu Loytved’den -iki tarafın kuvvet nisbetine, teşebbüsü yapacak Suriyeli kıtaatın talim ve terbiye derecesine, ruh ve maneviyatına ve darülharbin zorluklarına nazaran Süveyş Kanalına karşı teşebbüsümüzde başarı ümitlerini ne kadar cüzi addettiğimi Elçiliğe bir raporla bildirilmesini’ rica ettim.*”⁷.

Görüldüğü üzere Org. Erden “darülharp”i “warfare”in karşılığı olarak kullanmıştır. O halde neden askerî literatürde *darülharbe* rastlayamıyoruz? Bunun bir sebebi, söz konusu ifadenin dinî literatürde kullanılması olabilir. Zira *darülharbin* dinî literatürde bir karşılığı olup, “harp etme hali” anlamında kullanılır ve bu durumdaki hükümlerin bazı yeni düzenlemeler getirdiğini ifade eder. Muhtemelen hem dinî hem askerî anlamda kullanılan bu kelime, sadece dinî literatürde kalmıştır.

Bilim ve sanat birleşebilir mi? Evet. Hem Jomini hem Clausewitz gibi pek çok askerî filozof bu hususta görüş beyan etmişlerdir. Bizce ise *askerlik bilimi* ile *savaş sanatının* birleşimi *komutadır*. “Çıkışı olmayan giriş”in son bir notu olarak; bu kitap bölümü diğer bölümlerden farklı olarak sadece komutanlara değil, özellikle *bilim* ve *sanatı* birleştiren *komutaya* da odaklanacak. Fakat şu da unutulmamalıdır ki, *bilim* disiplini ile *sanat* disiplini arasında kronik ve tamamen giderilmesi imkânsız olan uyumsuzluklar vardır. Çünkü *bilim* mümkün olduğunca kalıp, formülasyon ve analitiklik dayatırken;

7 Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, c. 1, Halk Matbaası, İstanbul 1954, s. 19

sanat ise ruhu itibariyle bütün bu kalıplardan kurtulma yoluyla kendine yol açan bir yaklaşıma sahiptir. Bunun *askerlik bilimi* ve *savaş sanatının* birleşiminde, yani *komutadaki* karşılığı *doktrin* ile *harp felsefesinin* mücadelesidir. *Doktrin* mümkün olduğunca kalıplara bağlı olmaya özen gösterirken, *harp felsefesi* kalıpların dışına çıkarak asimetri teşkil etme arayışı içine girer. Dolayısıyla Rus ordusu gibi bazı askerî kültürler *doktrine* bağlı kalma hususunda ısrarcıdır. Akılcılığı iten, daha doğrusu reddeden “düşünmeye gerek yok, sadece doktrini uygula” esasına körü körüne bağlı olmaya meyillidir. Aslında her askerî gücün böyle bir meyli vardır, bir dereceye kadar da olmak zorundadır. Fakat *doktrin*in yetmediği durumlarda ihtiyaç duyulduğu zaman, felsefi yaklaşım ile asimetri sağlayacak olan kişi, *bilim* ile *sanatın* toplamını, yani *komutayı* elinde bulunduran, bulundurması gereken *komutandır*. *Komutan*, bunu aldığı *inisiyatifle* yapar. Tekrarlayan kriz ve muharebe örneklerini sahip olduğu harp tarihi bilgisi ve komuta kabiliyeti ile bir havuzda toplar. Çıkılması gerektiği zaman da hiç tereddüt etmeden *inisiyatif* olarak *doktrin*in dışına çıkar. Fakat yeniden yazılacak doktrin veya talimnamelerde bu yaşadığı tecrübenin de yer alması gerektiğini raporlar. Harp felsefesi bilgi-görgüsü olmayan *komutanın* böyle bir şey yapması ise felakete giden yola taş döşemekten başka bir anlama gelmez. Fakat esasında zaten *komutanı* *askerden* ayıran özellik, bu ikisinin ayrımının farkına vararak ne zaman *doktrine*, ne zaman *harp felsefesine* göre hareket edeceğini tayin etmesidir. Yani komutan, harp felsefesine sahip değilse aslında *komutandan* ziyade daha çok *askerdir*. Bunu sağlayan öge ise Askerî Karar Verme Sürecinin (AKVES) en can alıcı konusu olan *inisiyatif*tir. *İnisiyatif*, istenen *nihai duruma* ve sıralı üst komutanlıkların niyet ve maksadına göre yapılır. Tahakkuk edecek yer ve zamanı ise *sezgi* enstrümanı kullanılarak belirlenir. *Sezgisiz inisiyatif*, çıkmaz sokaktır.

Bütün bu bahsi geçen ve henüz geçmeyen pek çok hususa dair “iskemleye vurulacak olan pek çok tekme” vardır. Harvard Rektörü’ne gelen bir öğrenci: “*Facebook benim fikrimdi, çaldılar!*” der. Rektör de “*Biz Harvard’da fikir geliştiren öğrenci değil, geliştirdiği*

fikirleri hayata geçiren öğrenci yetiştiriyoruz.” diye cevap verir. Biz de burada “*Bunu aslında biz demiştik.*” demek yerine gereğini ifa etmeye de odaklanacağız yahut odaklanmaya, bu doğrultuda da daha önce söylenen şeyleri bir araya getirmekle kalmayıp, ortaya yeni hikâyeler de koymaya çalışacağız.

Muharebe sahası değiştikçe, onu planlayanlar, plan doğrultusunda sevk ve idare etmeye çalışanlar ve muharebeye maruz kalanlar, bu değişimin sancısını en çok hissedenler oldu. Fakat muharebe sahasının bazı özellikleri değişmedi, bir kısmı ise hiç değişmeyecek. Bu buhran ortamıyla alakalı bir örnek ve teşbih ile bu bahsi kapatalım. Bir anlatıya göre ABD’li ünlü kalp cerrahı Dr. Michael de Bakey, bir gün arabasını servise götürdüğünde, servisteki usta ona mesleğini sorar. “Kalp cerrahıyım.” cevabını alınca, “*Aslında ikimizin yaptığı şey aynı. Ben kaputu açıyorum, arızanın nerede olduğunu teşhis ediyorum. Gerekli tamir veya temizliği yapıyorum. Kabloların yerlerini muhafaza ederek hiçbirini birbirine karıştırmadan gerekirse motorun tamamını söküp yeniden topluyorum. Söylesene doktor, o zaman neden ben zor geçinirken, sen milyon dolarlar kazanıyorsun?*” der. Bunun üzerine de Bakey’in verdiği cevap düşündürücüdür: “*Ama ben motoru durdurmadan yapıyorum.*”. Bizim de buna ilave edeceğimiz şey şudur: Harp, motoru durdurmak bir yana, kendi üzerinize doğru gelen arabaya müdahale edebilme sanatıdır.

Asıl konulara geçmeden önce belirtmem gereken bir önemli husus da bu makaleyi okumadan önce *Türk Askerî Kültürü*’nde kaleme almış olduğum bölümün okunması gerektiğidir⁸. Zira bu makaledeki bazı kısımlar, oradaki kitap bölümünün üzerine inşa edilmiş kavram ve ileri sürülen teoriler üzerine “yaslanmakta”dır.

Bilim ile Sanat Arasında Komuta ve Komutanlık: Askerlik Bilimi & Savaş Sanatı

Askerlik bilimi öğretilir, savaş sanatı öğrenilir; bu *bilim* ve *sanat*ların toplamına *komuta* denir. Dolayısıyla komuta ne sadece *bilim*, ne de

8 A. Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş”, s. 11-141, özellikle 104-130.

sadece *sanattır*. Bu ifade doğrultusunda ve *askerlik biliminden* farklı olarak savaşın *bilim* ve öğretilen değil, *sezgiye* dayalı olarak “anlaşılabilen” bir olgu olduğunu kabul etmek gerekir. Savaş öğretilmez, öğrenilir. Bilim ise öğretilibilirdir. Akla bizim burada yöntem bakımından *bilim* ve *sanatın* karşılaştırılmasını mı yapacağımız sorusu gelebilir. Hayır. Kültürel Tarihçi Antropolog Kroeber’in evrimci bakım açısının uygulamış olduğu her bir unsurun tek tek karşılaştırılması yöntemine “yüzeysel” olduğu gerekçesiyle karşı çıktığı⁹ gibi, biz de *bilim* ve *sanatın* özde aynı, pratikte ise formülasyona dayalı uygulama farklılıkları olabileceğini düşünüyor ve daha temkinli bir şekilde yaklaşıyoruz.

Japon savaş ve strateji kültürüne dair *Beş Çember Kitabı*’nı ölümünden birkaç hafta önce çekildiği mağarada kaleme alan Japon savaşçı, harp filozofu ve kılıç pîri Miyamoto Musaşi de *stratejiyi* “savaşçının sanatı” olarak kabul ederek *stratejiyi bilimden* ziyade *sanat* olarak görenlere eklenir¹⁰. Yine de belirtelim ki bu ikisi birbirinden farklıdır. Bunu dile getirenlerden biri de ABD ordusunda bir kadın subay olarak uzun yıllar görev yapmış olan E. Tümg. Mari Eder’dır. Eder, bu iki mefhumun birbirine zıtlıkları hususunda oldukça net ifadeler kullanır¹¹. Bu, şüphesiz ki meslek hayatı boyunca karşılaştığı durumlar sonucunda vardığı bir yerdir.

“Sosyal disiplinlerin esasında *bilim* olup olmadıkları” bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte bizim bu konudaki şahsî kanaatimiz *bilim* olmadıkları, fakat bilimsel metodları mümkün olduğunca kullandıkları yönündedir. Biraz iddialı olmakla birlikte şunu da söylemekten kaçınmamak durumundayız: Sosyal disiplinlerin *bilim* olduklarını iddia etmek, sosyal disiplinlerin önemini anlamamaktan kaynaklanıyor olmalıdır. Zira bu karşı çıkış, bir disiplinin bilim

9 Thomas Hylland Eriksen ve Finn Sivert Nielsen, *Antropoloji Tarihi*, çev. Aksu Bora, İletişim Yayınları, İstanbul 2016 (5. Baskı), s. 101.

10 Miyamoto Musashi, *Beş Çember Kitabı*, çev. Sibel Özbudun, Anahtar Kitaplar, İstanbul 2015 (6. Baskı), s. 49.

11 İlgili makale için bkz. Mari Eder, “The Information Apocalypse Part IX: Art Versus Science”, 21.1.2021, <https://warroom.armywarcollege.edu/articles/the-information-apocalypse-pt-ix/> (erişim tarihi: 17.9.2022).

olmamasının onun değersiz ve önemsiz olduğu anlamına geldiğini düşünmekten kaynaklanmaktadır. Biz ise itidalli bir şekilde bu hususa şuradan bakalım. Bir matematik yahut fizik formülü söylendiğinde bunun uğruna ölecek bir kişi bulmak mümkün müdür? Örneğin bilim dünyasının en temel formüllerinden biri olan $e=mc^2$ formülü uğruna insanları ölmeye ikna etmemiz mümkün olabilir mi? Bunu söylediğimizde bu formül uğruna hayatımı feda etmeye hazırım diyen bir kitle çıkar mı? Peki şimdi de bir sosyal fenomen düşünelim. Geçekliği veya doğruluğu $e=mc^2$ formülü kadar kesin olma ihtimali olmayan bir mefhum olsun. Yani bilimin ve akli başındaki bütün insanların kabul ettiği bu formül kadar üzerinde uzlaşılmayan, hatta kimine göre doğru, kimine göre yanlış olan, son derece subjektif bir fenomen olan bu sosyal “varlık” için canını feda eden kimse çıkar mı? Mesela “bayrak, vatan” gibi kişiden kişiye ve milletten millete değişen kavramlar için ölmeye hazır olan kimseler bulmak mümkün müdür? Şüphesiz ki evet. Hatta bunun için belirli oranda bir kitleyi ikna etmeye bile gerek duyulmaz, kendileri bunun için gönüllü olmuştur, olur ve olacaktır. Öyleyse bilimsel doğruluğunu tartışmanın dahi mümkün olmadığı bu sosyal fenomenler için “ $e=mc^2$ ”den daha önemsiz olduğunu” iddia etmek doğru olur mu? Bunu *bilimin* açıklaması mümkün değildir, çünkü bu bilimsel bir konu değildir ve durum non-formülatiftir, yani formüle edilemez. Fakat *bilim* olmayan bu disiplinlerin literatür oluşturma ve mümkün olduğu kadar birincil kaynaklara ulaşabilme ihtiyacı yüzünden bilimsel metoda ihtiyacı vardır. Bilimsel metodu kullanan her disiplin *bilim*, her kişi de *bilim insanı* değildir. Sosyal disiplinlerin sınırları bilim disiplinlerinin sınırları kadar kati değildir, çok daha geçirgendir. Öyleyse geleceğin muharebesine hazırlanması için yetiştirdiğimiz komutan adayının, bu ayrıma bakışı nasıl olmalıdır? Ne kadar *bilim*, ne kadar ise *sanat* insanı olmalıdır? Nerede *bilimi*, nerede *sanatı* kullanmalıdır? Nerede *bilime*, nerede *sanata* göre (ki sanata göre karar vermenin bile bir standardı mümkün değildir.) karar vermelidir?

Nitekim Eder, *bilim* mefhumunun yanlış anlaşılmasına dair de bir açıklamada bulunmuştur. Army War College’ın internet

sitesinde yayınlanan yazısında, “*Bilimsel bilgi insanî bilgidir ve bilim insanları da insandır. Onlar Tanrı, bilim de yanılmaz değildir. Yine de avam, umumiyetle bilimsel iddiaların hakikat olduğunu kabul eder.*” diyerek, bilimsel teorilerin tabiatının yanlış anlaşılmasıyla ilişkili olduğunu ifade eder¹². Bu bize göre de doğru bir bakış açısidir. Diğer taraftan konuya ilaveten bir not olarak, işin bilim kısmının her şeyi çözümlmek bir yana daha da karmaşık hale getirmesiyle ilgili ünlü İngiliz Askerî Tarihçi Howard’ın “*uzmanlık ve bilimin ve yine bu doğrultuda gelişen teknolojinin, savaşı bitiren değil, daha çok uzatan bir nitelik olmaya başladı*”ğına¹³ dair ifadeleri de olduğu gibi doğru kabul edilmelidir. Bilim ve o doğrultuda ilerleyen teknoloji geliştikçe savaşın çözümleri kolaylaşmak yerine zorlaşmış, savaşlar da bitmek yerine çok daha fazla uzamıştır.

Karl Popper da 1963’te *sanat* sınırları muğlak olarak tarif ederken, *bilimin*; gerçekleri doğrulamakla değil, yanlışları ayıklamakla yapılabileceğini ifade etmişti. Bu “yanlış anlamalar” ve “yanlışları ayıklamalar” arasında doğruyu, hatta onun da ötesinde hakikati nasıl bulacağız? *Sanattan bilime, bilimden sanata* geçiş sürecinde hangi araçları kullanabiliriz? Muğlak olan *savaş sanatını* veya diğer ismiyle *darülharbi*, *bilim* tabanında daha belirgin hale getirmenin yolu nedir? Şüphesiz ki en iyi yol, pratiği teoriye çevirmektir¹⁴. Bunun için ise en yaygın kullanılan yöntem ve ilkeler *harp prensipleridir*¹⁵.

12 Mari Eder, “The Information Apocalypse Part IX: Art Versus Science”, <https://warroom.armywarcollege.edu/articles/the-information-apocalypse-pt-ix/> (Erişim tarihi: 16.4.2022).

13 Michael Howard, “Ateşe Karşı İnsanlar: 1914’teki Taarruzun Öğretisi”, *Modern Strateji Machiavelli’den Nükleer Çağa*, der. Peter Paret, çev. Doruk Can Koçak, Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 605.

14 Bu hususta pozitivistin etkisi de göz ardı edilmemelidir.

15 Tartıştığımız bu kavramlar doğrultusunda tarihin garip bir cilvesi olarak *harp prensiplerini* günümüzdeki sistematik yapısına kavuşturan harp teorisini J. F. C. Fuller, eserinin adını koyarken “sanat” değil, “bilim” kullanımını tercih etmiştir. Bkz. John F. C. Fuller, *The Foundations of the Science of War*, Londra 1926. Ayrıca *harp prensipleri* doğrultusunda yapılan bir muharebe analizi için bkz. Ahmet Taşdemir, “Harp Prensipleri Bağlamında 93 Harbi’nde Şıpka Taarruzları”, *Harp Tarihi Dergisi*, Sayı 3 (Haziran 2021), s. 115-166.

Nitekim Lloyd'un da dikkat çektiği üzere “*Savaş sanatı, tabiatı sebebiyle değişmeyen ilkeler*”e sahiptir¹⁶. İlkeler, prensipler, öğretiler ve doktrinlerin amacı; belirsizlikler ortamı olan harbin, belirli ve belirleyici kıstaslara sahip olmasını sağlamak, yani mümkün olduğu kadar savaşı ölçülebilir kılarak *bilim* disiplinine yaklaştırabilmektir. Resim, mimari ve müzik gibi disiplinlerdeki ekollerin doğmasının amaçları da bu istikamete evrilir. Dolayısıyla *savaş sanatı*, bahsi geçen bu disiplinlerle aynı saftadır. Burada ilham verici olan *bilim* değil *sanattır*. Bu hususa şerh mahiyetinde bir ilave yapmak gerekirse, teknolojik gelişimin sanat ve esere kültürel ve estetik anlamda etki eden ve bir sanat ekolü olan Alman *Bauhaus ekolü* gibi istisnâ durumlar olduğunu ve olabileceğini söyleyebiliriz.

Subayın eğitimi hakkında dünyada mevcut olan 5 ekol vardır¹⁷. Bunların kimi Fransız subay eğitiminin başını çektiği “harp okulu” modeli olurken, kimisi de Prusya-Alman ekolündeki “subay okulu” sistemidir. Subay okulu sistemi askerî eğitim temelli iken, harp okulu sistemi askerî+akademik eğitim sistemi ile yürür¹⁸. Diğer taraftan subaylık eğitimi, istisnaları olmakla birlikte dünyanın pek çok yerinde mühendislik eğitimi ile birleştirilerek yapılır. Fakat mühendis sınıfı olan ve bir kısmı daha hariç; bilgisayar, endüstri veya elektronik mühendisi diploması alarak subay nasbedilen personelin hiçbirisi mühendis olmaz ve mühendislik yapmaz. Bunun yerine karada tank, piyade, topçu; havada muhabere veya pilot; denizde güverte subaylığı (deniz sınıfı) veya makineci gibi sınıf subayları olur. Buradan bir analitik sonuç çıkartacak olursak subaylar

16 John Shy, “Jomini”, *Modern Strateji Machiavelli’den Nükleer Çağa*, der. Peter Paret, çev. Doruk Can Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 171’den naklen: Henry Lloyd, *The Continuation of the History of the Late War in Germany*.

17 Daha ayrıntılı bir çalışma için bkz. Mesut Uyar, *Ordu Bilgisi: Savaş ve Ordu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2022, s. 117-119.

18 Buradan Prusya askerî eğitiminde akademik eksiklik olduğu gibi bir intibaya kapılmamak lazımdır. Zira Prusya tipi subaylık eğitimi öncesinde akademik yönü oldukça güçlü olan *gymnasien* eğitimleri alınıyordu. Bkz. Barış Ateş, “Military Advisory Missions and The Turkish Professional Military Education: An Uneasy Relationship”, *Journal of Diplomatic Research*, Sayı 4 (1), s. 17-18.

bilim disiplinleriyle yetiştirilir, fakat ileride *sanat* (savaş) imtihanına tabi tutulurlar! Bu bir paradokstur¹⁹. Bu paradoksun çözümüne dair yaklaşımların en mükemmellerinden biri, dünyanın en muteber bilim kurumlarından biri olan Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT)'nde görülür. Teknoloji alanında geleceğin en büyük insanlarını yetiştiren Enstitü, tek başına *bilim* temelli formülatif yaklaşım ile öğretim yapmanın dezavantajlarına karşı, öğrencilerinin fennî (scientific) kalıpların (formülatif) dışına çıkabilmelerine imkân tanıyabilmesi için sosyo-kültürel ve sanat dersleri alabilmelerini sağlar.

Savaşı *bilim*leştirmeye çalışanın kaygısı bilimsel olmaktan ziyade, amaca matuf olmasıdır. Yani *savaş* olgusunu mümkün olduğu kadar *bilim* zemininde ve çerçevesinde ele almak için değil, *savaş*ı kazanmak için onu bilim gibi görmeye çalışır. Oysa *savaş* veya diğer adıyla *harp*, iki kere ikinin dört etmediği, etmeyeceği bir ortamdır. Yani *savaş*ın bir *bilim* olarak ele alınabilmesi mümkün değildir. Yakup Şevki Paşa'nın İstiklal Harbi esnasında Mustafa Kemal'in hazırladığı harekât planı için, "*Eğer bu harekât planını bana Erkan-ı Harp Mektebi'nde (Harp Akademisi) sunsaydın, seni dersten bırakırdım.*" dediği plan başarıya ulaşmıştır. Dolayısıyla Clausewitz'in ifade ettiği "harbin kendine ait dinamikleri olduğu ve belirsizlikler ortamı olduğu" gerçeği ve yine Clausewitz'in bahsettiği "sürtünme unsuru" gibi muharebe şartları, harbin *bilim* değil, *sanat* olduğuna işaret eden göstergelerden sadece birkaçıdır. Dolayısıyla savaşın başka disiplinlerden farklı olduğu açıktır. Biz burada bir şerh daha düşmek istiyoruz: Savaş sadece başka disiplinlerden farklı değildir, her savaş birbirinden farklıdır. Yani bir savaşın dinamikleri ve felsefesi, başka bir savaşta aynen tezahür etmez.

Gerek yayın faaliyeti, gerekse ders hazırlıkları kapsamında harp tarihine dair yapmış olduğum "muharebe ve komutan incelemeleri"nde şu husus özellikle dikkatimi çekti. Sık düşülen hatalardan

19 Burada dünyadaki subaylık eğitiminde ayrıca belirsizliklerle başa çıkabilme, muhakeme kabiliyetini geliştirme ve soyut düşünebilme gibi yönlerin de eğitim sisteminin içerisinde yer alan unsurlar olduğunu belirterek salt fennî temelli bir eğitim yapıldığını ileri sürmediğimizi beyan edelim.

biri, *komutanın* sürekli bir önceki muharebeyi vermeye çalışmasıydı. Bir önceki savaşta en çok canını yakan silaha sahip olmayı, bir önceki savaşta düşmanın taarruzuna karşı yaptığı hatalarına karşı bu sefer yeni bir karşılık vermeyi, belki bunlardan daha önemlisi, bir önceki rakibini yenmek istiyordu. O rakip, kendi içinde büyütüp beslediği, kafasında tasarladığı, kimi zaman gerçekten karşısına çıkan, çoğu zaman ise bir tahayyül olarak beynini işgal eden bir düşmandı. Savaş, asimetri ile kazanılabileceğinden, o asimetriyi tesis edecek olan taktik anlayış veya silaha karşı bir önceki muharebede tedbir geliştiremeyen *komutan*, önündeki savaşta bu tedbiri geliştirmek istiyordu. Yani *bir önceki savaşa* çok daha iyi hazırlanmak istiyordu. Asıl kafasında odaklandığı durum, “yaşanmışlık” idi. Yani tabir-i caizse dünkü güneş ile bugünkü çamaşırı kurutacaktı. Oysa bu savaş yeni bir savaştı ve tarih bu savaşın “eski” değil, “yeni” olduğunu anlayamayanların mağlubiyetleri ile doludur. Sizin bir önceki savaşa saplanıp kaldığınızı bilen “akıllı ve zeki düşman” bunu kullanacaktır. General Montgomery’nin bir sözü, bu hususla çok güzel ilişkilendirilebilir: “*Düşman, sizin tuttuğunuz ritme göre dans ediyorsa kazandınız demektir.*”

Eski İngiliz amiral ve başbakanı Winston Churchill’in, başbakanken Normandiya Çıkarması öncesi harekâtın başında bulunan General Dwight D. Eisenhower ile bir tartışması vardır. Churchill sürekli harekât planına karışmaya çalışır. Eisenhower ise ona onun artık başbakan olduğunu, kendi işini yapması gerektiğini, harekât planını kendilerine bırakmasını, savaş için kaynak bulmaya ve halkı bu “haklı savaş”a ikna etmeye çalışmasını söyler. Churchill, derdinin bu savaşı kazanmak olduğunu söyler. Bunun üzerine Eisenhower, Churchill’e tarihî bir cevap verir: “*Hayır! Sen bir önceki savaşı kazanmaya çalışıyorsun!*”. Bir zamanların subayı ve daha sonra Bahriye Nazırı olan Churchill Çanakkale’de mağlup olmuştu, ama o geride kalmış olan I. Dünya Savaşı’nın muharebelerinden biriydi. Önlerindeki muharebe ise artık II. Dünya Savaşı’nın bir muharebesiydi. Dolayısıyla “bir önceki muharebe”yi vermeye çalışmak, bir *komutanın* düşmesi muhtemel en büyük tuzaklardan biridir.

Dolayısıyla harbin başka disiplinlerden farklı olması bir yana, her harbin diğer harplerden de farklı olduğunu gösteren bu örnek, harp tarihi esasında geleceğin komutanları tarafından muhakkak surette bilinmesi gerekir.

Stratejik seviyede *bir önceki harbe hazırlanma sendromuna* verilebilecek bir örnek de İstanbul'un 1453'te Fatih tarafından kuşatılmasıdır. Bu kuşatmanın öncesindeki durum özetle şöyledir. İstanbul daha önce topla kuşatılmış, surları toprakla tanıştığı halde taarruz edenlere boyun eğmemiştir. Üstelik İstanbul'u tarih boyunca Türklerden başka kuşatanların başına da aynısı gelmiştir. İstanbul operasyonel anlamda tarih boyunca 1453'e gelinceye değin toplamda 2 defa fatihlere boyun eğmiştir. 196'daki Septimus Severus ve 1204'teki Haçlı ordu ve donanmaları buna malik olmuşlardır. Fakat bu fetihler 412-439 yılları arasında yapılan 3 kademeli kara surları üzerinden değil, Haliç surları tarafından gerçekleştirilmiştir. Genç Osmanlı sultanına kadar bu kara surları tarihte hiçbir zaman hiçbir güce geçit vermemiştir. Bu tecrübeye sahip olan bir devlet adamının, ki buradaki örneğimiz Çandarlı Halil Paşa, bu surları yıkmaya kalkışanın altında kalacağı gerçeğini tarihî verilerle bilmesi ve bu kuşatmanın kendileri için yıpratıcı olacağını söylemesi, onun aslında büyük devlet adamlığını gösterir. Nitekim devlet adamı ve *komutanın* tarihî tecrübeleri dikkate alma zorunluluğu vardır. Fakat, söz konusu yukarıda izahını yaptığımız *darülharp* (darü'l-harp) / *savaş sanatı* gereği *komutanın* önceki savaşları dikkatle tetkik etmekle birlikte tamamıyla geçmişe saplanıp kalmaması gerekir. Çünkü tarihi iyi bilmeyen *komutanın* dezavantajı, nasıl daha önceki yöntemlerin aynısı ile yenilme ihtimaline maruz kalmasıysa; harp tarihini iyi bilen *komutan* için var olan risklerden biri de *tarih zehirlenmesi* yaşamasıdır. İstanbul surları örneğindeki durum da bunu yansıtır. Tarihi iyi bilen Sadrazam Çandarlı Halil Paşa, İstanbul Kuşatması'nı tasvip etmemiştir. Yüz kuşatmanın 99'unda haklı çıkma ihtimali olan Halil Paşa'nın talihsizliği, tarihteki belki yüzde bile değil, miyonda 1'lik istisnâ duruma, yani bir harp dâhisine rast gelmiş olmasıdır. Kara surları özelinde, büyük komutan Fatih, yüzde 99'un dışına

çıkan tek kişi olmuştur. Eğer Fatih, tarihî gerçeklere takılıp kalsaydı, tarihi değiştiremeyecekti. Aynı şekilde Mareşal Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye’de almış olduğu eğitimin aynısını uygulasaydı, hocası Yakup Şevki Paşa’dan bir “aferin” alacak, fakat belki savaşı kaybedecekti. Tam tersini yaptı, Hoca’sıyla çelişti, fakat muharebeyi kazandı. Çünkü *harp*, kesin kabullerin olduğu bir *bilim* değil, *sanattır*.

Fukuyama’nın “Tarihin Sonu” teorisine benzer şekilde *savaş sanatının* iflası da önemli askerî tarihçi ve teorisyenler tarafından tartışılmıştır. Örnek olarak Howard, Bernhardt’nin *savaş sanatının* iflası hakkındaki ifadelerine yer vererek taarruzî²⁰ ruha dayanan “taarruz öğretisi”ne sözü getirir²¹. Bir dönem Alman ordusunda General Schlieffen’in temkinli taktik ve stratejik anlayışına karşı, General von Bernhardt’nin görüşleri doğrultusunda, bir reaksiyon olarak *savaş sanatı* mefhumu tenkid edilmiş, zedelenmiş ve oldukça büyük bir hasar almıştır. Taarruzî ruh, bu tıkanıklığa karşı bir çıkış yolu olarak görülmüş, bu ruh, daha sonra Türk kurmaylık kültürü dahil olmak üzere pek çok askerî çevreye tesir etmiştir.

Sonuç olarak harbin *bilim* ile *sanat* arasındaki med-cezirinin pek çok müspet tarafından biri, *bilimleştirilen* yahut bilimsel metod kullanmaya yatkın hale getirilen harbin bu metod transferinden kazançlı çıktığını söyleyebiliriz. Zira *bilim* merakla başlar, mukayese ile devam eder, tasnif ile sınıf atlar. Harbe duyulan merak, bilimsel metoda göz kırparak mukayeseli çalışmalara yönelmiş, ardından tasnif ile aslında hudutları çok belli olmayan *bilim* çerçevesinin içine girmiştir. Bütün bunların dökümantasyonel çıktısı geniş anlamda askerî kültür, dar anlamda askerî tarih literatürüdür. Bir diğer çıktısı ise zamana direnememiş olsa ve olacaklarsa da askerî personel ve askerî kültür varlıklarıdır.

20 Savaş araştırmalarındaki taarruzî ve tedafûî kültler üzerine bir analiz için bkz. Özgür Körpe ve Hikmet Kırık, “Bir Pragmatik Eylem Düşüncesi Olarak Taarruz Ruhu ve Atatürk’ün Taarruzi Söylemi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 28 (Ekim 2018), s. 229-273.

21 Michael Howard, “Ateşe Karşı İnsanlar: 1914’teki Taarruzun Öğretisi”, 613-615.

Muharebe Sahasının Dönüşümü

Muharebe sahasının dönüşümünü anlamak, “bir çırpıda” veyahut “hızlıca” telakki edilebilecek bir husus değildir. Türkçe literatür, bu çerçeveyi kavrayabilmek ve sahayı anlayabilmeye yetecek nicelikte olmaktan henüz uzaktır. Her şeyden önce teknolojik gelişimin, muharebe sahasının dönüşümüne yapacağı etkinin ortaya konması gerekmektedir ki, bu oldukça güç bir tanımlama veya teşhis teşebbüsü olacak veya teşebbüs olarak kalacaktır. Şayın

Muharebe sahasının dönüşümünü nasıl ele almalıyız? Machiavelli’nin “*teknik icatların etkilerine rağmen savaşın unsurlarının aynı kalacağı*”²² üzerine sarf ettiği ifadelerinin doğruluğu hatırlanarak başlanabilir. Muharebe sahasının neye dönüştüğü sorusunun cevabını asıl merak etme sebebimiz, bu dönüşüm sonrası ihtiyacı karşılayacak olan *komutanın* nasıl yetişmesi gerektiğini anlayabilmemiz içindir. Bu hususta yukarıdaki satırlarda da bahsettiğimiz Alman Bauhaus Ekolü’nden bahsetmek bir fikir vermesi bakımından faydalı olacaktır. Bir sanat ekolü olan Bauhaus Ekolü, teknolojik gelişmelerle sanatı kavga ettirmek yerine teknolojiyi sanatın hizmetine sunma yolunu tercih etmiştir. Böylelikle aslında bir *sanat* ekolü dâhilinde bir “bilim-sanat ittifakı” kurulmuştur. Aslında *komutanın* savaşta yapması gereken tam da bu olacaktır. *Bilim* ve *sanattan* herhangi birisini inkâr etmeden ve müştereken kullanmak... Bu husustan ileride müstakilen bahsedeceğiz. Tekrar Machiavelli’nin “*teknik icatların etkilerine rağmen savaşın unsurlarının aynı kalacağı*” ifadesine dönersek Machiavelli’nin burada kastettiği şey, işin felsefi boyutudur. Dönüşüm yukarıya çıktıkça eksponansiyel olarak yavaşlar. Bu yukarı çıkışın istikameti sırasıyla teknik, taktik, operatif, stratejik ve grand stratejik seviyelerdir. Yani teknik/teknolojik dönüşüm hiç durmaksızın devam eder, bunun üzerinde yer alan felsefi çerçeveler olan taktik ve daha üst boyutlarda ise gittikçe yavaşlar. Dolayısıyla muharebe sahası stratejik anlamda daha az değişip dönüşecek, ama teknik anlamda çok büyük bir değişime uğrayacaktır.

22 Felix Gilbert, “Machiavelli: Savaş Sanatında Rönesans”, *Modern Strateji*, der. Peter Paret, çev. Doruk Can Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 32.

Peki her zaman böyle midir? Yani teknik dönüşüm gerçekten muharebe sahasını baştan başa değiştirmiş midir? Çoğunlukla öyle olsa bile harp tarihine dair bazı örnekler bunun istisnalarının da olabileceğini bize göstermektedir. Sözgelimi Osmanlıların ilk meskûn mahal muharebelerinden biri sayılabilecek olan Ridaniye Savaşı (1517) sonrası Kahire'deki şehir çatışmalarında yaşanan zorluklarla 2015-2016'da yapılan Hendek Operasyonlarının teknik anlamda benzerlikleri yok mudur? Yavuz Sultan Selim'in askerlerinin dar sokakların olduğu Kahire sokaklarında kullanmakta zorlandığı kılıç, mızrak, balta/teber gibi uzun namlulu silahlarla zorlanmaları; Hendek Operasyonlarında bilhassa bina içinde uzun namlulu tüfekten ziyade kısa namlulu makineli tabanca kullanan askerleri birbirlerine hiç benzemiyor mu? Felsefi olarak her ikisinde de meskûn mahalde fonksiyonel olmayan uzun namlulu silah problemi vardır. Üstelik bu benzerlik fizikî ve teknik anlamda da aynen mevcuttur. Uzun namlulu silahlar tarihin hangi döneminde olursa olsun meskûn mahalde dezavantaj teşkil eder. Buradan çıkaracağımız sonuç, muharebe sahasının dönüşümünün teknik boyutuna felsefi yaklaşımla bakıldığı zaman da tekrarların olabileceğini göz ardı etmemek gerektiğidir. Tekrarların olmasına müsaade etmek ve etmemenin *komutanın* inisiyatifinde olduğu durumlar da olabilir. Bu inisiyatif alanlara verilebilecek örneklerden biri Napolyon'dur. Paris'teki ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastıran Albay Napolyon, daha sonra şehir ayaklanmaları esnasında alınan dersler ile ilgili iyi bir sınav vermiştir. Ayaklanmayı bastırmakta kullanılan top arabalarının Paris'in dar sokaklarında kullanılmasının bir dezavantaj teşkil ettiğini gören Napolyon, şehrin yeniden planlanması sürecinde şehir plancılarına "top arabalarının manevra yapabileceği" nitelikte şehrin köşelerine ulaşan bulvarlar yapılması için "girdi" yapar. Burada da sadece 16 veya 21. yüzyıl değil, 18. yüzyıl sonlarında da meskûn mahal muharebelerinde (buradaki örnek *ayaklanmaya karşı koyma*) silahların büyüklüğünün veya manevra kabiliyetinin önemli olduğu görülmektedir. Dikkat edildiği üzere felsefi yaklaşım, dönem değişse de bazı hususların değişmediğini bize gösterebiliyor.

Muharebe sahasının dönüşümü²³ sadece teknolojik gelişmeler sayesinde olmadı. Esasen biz bunu dörde ayırabiliriz:

- Teknolojik dönüşüm (Başta top-tüfek ve ateşli silahlar)
- İstihkam ve askerî mimari dönüşümü (Trace-Italienne/yıldıztabya)
- Ağır sonuçlu savaş dönüşümü (çoğunlukla imha muharebeleri)
- Lojistik imkân-kabiliyet ve anlayış dönüşümü (başta tren ve modern lojistik planlama)

Bu dönüşüm anlayışlarına örnek vererek açıklamaya başlamadan önce hemen belirtmek gerekir ki bu maddelerin içerisinde felsefî dönüşümün olmama sebebi, dört dönüşümün tamamının da zaten felsefî dönüşüm tabanlı olmasındandır. Bunların dışında bir dönüşüm gerçekleştiği takdirde o dönüşüm de felsefî dönüşüm sayesinde olacaktır. Bu da harp felsefesinin önemini bize yeterince anlatıyor.

Teknolojik (esasinda teknik) gelişmelerin muharebe sahasına etki eden belki de en önemli ögesi ateşli silahlardır. Friedman, ateşli silahların, çatışma sahasının göbeğinden merkezine gelmesinin asırlar sürdüğünü söyler²⁴. Bu söylem doğru olmakla birlikte Avrupa orduları için geçerli olup, Osmanlı ordusu için tam olarak doğru değildir. Bu sebeple Batı merkezli yapılan askerî tarih okumaları, bizi Türk askerî tarihi hususuna dair fikirlerin kafamızdaki oluşum sürecinde yanıltıcı olabilmektedir. Bu oturmuş olan anlayışın temelinde Batılı askerî tarih teorisyenlerinin ortaya koyduğu *askerî devrim* kavramı yatmaktadır. *Askerî devrim*, dünyadaki Batı

23 Bu hususta burada yer vermek istesek de yer kısıtlılığından dolayı tartışamadığımız askerî devrim meselesi ile ilgili şu eserlere müracaat etmekte fayda vardır: Geoffrey Parker, *Askerî Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askerî Yenilikler 1500-1800*, çev. Tuncay Zorlu, Küre Yayınları, İstanbul 2006; Gabor Agoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askerî Devrim Tartışmaları*, yay. haz. Kahraman Şakul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017; Erich von Ludendorff, *Topyekûn Harp*.

24 George Friedman ve Meredith Friedman, *Savaşın Geleceği: 21. Yüzyılda Güç, Teknoloji ve Amerikan Dünya Egemenliği*, çev. Enver Günsel, Pegasus Yayınları, İstanbul 2015, s. 12.

hâkimiyetinin temeline Batının 16-17. yüzyıllarda gerçekleştirdiği *askerî devrimi* koyar. Oysa bu temelin Osmanlı askerî tarihi kısmı oldukça eksiktir, hatta yoktur. Gittikçe değişen ve dönüşen muharebe sahası derinlik kazanmaya başlamıştır. Bu derinliğin artışı, ateşli silah teknolojisinin gelişimi ile paralellik arz eder. Zira ateşli silahların menzili artmaya başladıkça muharebe sahası gittikçe uzamaya, derinlik kazanmaya başlamıştır.

Harp tarihi boyunca taktik dönüşümler hakkında belki de en büyük katkıyı Hans Delbrück yapmıştır. 1900'de Berlin'de basılan *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte* adlı eseriyle antik dönemin en saygı duyulan tarihçilerini "hırpalamasıyla" büyük bir tepki çekmişti, yani tam anlamıyla "iskemleye tekme vurmıştı" Üstelik bunu Prusya Harp Akademisi'nin bulunduğu ülkede yapmıştı. Yüzyıllarca hiç tartışılmaksızın doğru kabul edilen hikayelerin en seçkin subay ve kurmay adaylarına ders olarak anlatılmasına bakmadı. Herodot'un 4 milyon olarak verdiği Pers ordusunun sayısının doğru olma ihtimalinin bile bulunmadığını şaşırانların ifadeleri eşliğinde izah etti. Eğer gerçekten 4 milyon kişi ile savaşıyor olunsaydı, o dönemde ordunun ön tarafı savaşa girdiğinde son safların muharebe sahasına neredeyse 800 km mesafede olması gerektiğini, ayrıca Maraton ovasının değil dört milyon, bir tugay askerinin bile tatbikat yapamayacağı bir yer olduğunu söyledi. Bu yıldırım gibi ifadeler tam bir şok etkisine sebep oldu. Askerî tarihe, bilhassa harp tarihine olan yaklaşım değişti. Delbrück'ün antikiteden başlayarak manevra muharebelerine kadar olan savaşlar için yapmış olduğu muharebe modellemeleri askerî akademinin de askerî tarih disiplini sorgulamasını ve bazı kabullerden vazgeçmesini sağladı²⁵.

Muharebe sahasının dönüşümünde belirleyici unsurlardan biri de ateş gücü-manevra ikilisidir. Manevra yapabilen ateşli silahların

25 Delbrück'ün çalışmalarıyla ilgili değerlendirmeler için bkz. F. J. Konrad Molinski ve Siegfried Mette, *Hans Delbrück: der Historiker und Politiker*, Berlin 1928; Gordon A. Craig, "Delbrück: Askerî Tarihçi", *Modern Strateji Machiavelli'den Nükleer Çağa*, der. Peter Paret, çev. Doruk Can Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2015, s.387-414.

özellikle *wagenburg* tabur cengi yöntemiyle birlikte muharebe sahasındaki faaliyetini arttırmayı, bu dönüşümün ilk büyük ivme noktasıdır. Ardından bu savaş arabalarına eklenen süreçte, top arabalarının muharebe sahasına getirilerek belirleyici olmasına şahitlik edilmiştir. Erzincan-Gümüşhane sınırının 3 km güneyinde, dünyadaki bilinen tek *traverten setti gölü* olan²⁶ Otlukbeli Gölünün yakınlarında gerçekleşen Otlukbeli Savaşı'nda ateşli silah ve bilhassa topların kuşatmanın dışında, bir meydan muharebesinde de oldukça etkin bir şekilde kullanılabileceğini ispatlayan Fatih Sultan Mehmed ve dünyada ilk defa *yaylım ateşi* taktiğini 1514'te Çaldıran Savaşı'nda kullanan Yavuz Sultan Selim²⁷, ateşli silahların ordunun merkezinde yer aldığı, kritik andaki müdahalelerle ateşli silahları hem fizikî, hem felsefî bakımdan muharebe sahasının merkezine oturtmuştur.

Teknolojinin gelişim süreci 18. yüzyılın ikinci yarısında önemli merhaleler kaydetmiştir. Savaşlar için yeni bir moda başlamıştır. Burada muharebe sahasının dönüşümüne dair Palmer'in Napolyon'u unutarak (!) sarf ettiği şu ifadelerine kulak verelim:

Özet olarak, Fransız İhtilali'nden önce birçok etkenin birleşmesiyle sınırlı amaçlar için sınırlı silahlarla, sınırlı savaşlar yapıyordu. Savaşlar uzun, muharebeler öldürücüydü ve bu yüzden de çok arzu edilebilecek bir yönleri yoktu. Harekâtın kalelere, cephaneliklere, ikmal hatlarına ve kilit noktalara karşı yapılması tercih ediliyor, bu da ustalıkla manevra kabiliyetinin çok önemli bir yer tuttuğu bilgiye dayanan savaşı doğuruyordu. Mevzi savaşı hareket savaşının yerini, arka arkaya küçük avantajlar stratejisi de imha stratejisinin yerini almıştı.

Bütün bunlar 1789'dan sonra Avrupa'yı sarsan olaylar sırasında değişmişti. Fransa ve İngiltere arasındaki mücadele ve ilk yıllar haricinde, 1792-1815 'dünya savaşı' her biri savaş sahasında çabucak sonuca ulaşan ve barışla biten bir seri kısa savaştan

26 Detaylı bilgi için bkz. Erdoğan Akkan ve Metin Tuncel, "Bilinmeyen Bir Doğal Anıt: Otlukbeli Gölü", *Coğrafya Araştırmaları*, Sayı 2 (1990), c. 1, s. 99-110.

27 Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015 (4. Baskı), s. 55.

ibaretti. Yetkililer, 1500 yıllarında başlayan bir dönemin kapanmasına ve henüz belirli bir şekilde çıkmadığımız bir dönemin açılmasına neden olan bu savaşların önemli bir dönüm noktası olduğu konusunda fikir birliğine varmışlardır.²⁸

Önce üst paragraftaki “mevzi muharebesinin hareket muharebesinin” ve “arka arkaya küçük avantajlar stratejisinin de imha stratejisinin yerini alması”ndan bahsedelim. Ateşli silahların gelişmesi, generalleri hareket ederek savaşmaktan ziyade bir siper kazarak daha az kaybetme yoluna itti. Aslında bu bir zorlamaydı. Birinci Dünya Savaşı, bu zorlamayı kabul etmeyen generallerin büyük kitleleri savaşa sürerek bu anlayışa karşı koymaya çalıştığı savaştır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı’nda büyük zayıat verilmesi, siper kazarak muharebe etmenin önüne daha da açtı. Yani 16. yüzyıldan başlayarak geçen her zaman, askeri daha fazla sipere soktu. Bunun sonucu hareketin azlığıydı ve bu da savaşın hızının yavaşlamasına, sürenin uzamasına yol açtı. Bazı savaşlar hiç beklenmeyecek şekilde çok uzun sürdü. Sözelimi 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı’nın 6 sene sürmesi hem ekonomik, hem siyasî, hem de askerî açıdan hiç beklenmeyen bir durumdu. Burada biz şöyle düşünüyoruz. Önceden kılıç silahının mermisi askerin bilek gücü idi. Bilek gücü sürdüğü müddetçe silahın mühimmatı vardı. Fakat ikmal yollarının yüzlerce, hatta birkaç bin km uzunluğa ulaştığı savaşlarda çekilen her tetik için cephenin 2 bin km gerisinden mermi gelmesi demek, savaşın en beklenmedik taraflarından biriydi. Önceden askerin kolunun içinde taşıdığı mühimmat, artık kendi iradesinin dışında ve kendisinden bağımsızdı. Her bir mühimmat için hemen hemen mükemmel olmak zorunda olan bir lojistik planlama şarttı. Subaylığın dönüşümüne sebep olan yol da aslında bir nebze böyle açılmış oldu. Artık askerin ne kadar iyi kılıç salladığı değil, silahtan da ziyade mermi stoğunun cepheye nasıl ulaştırıldığı önemliydi. Sadece bununla da kalmıyordu. Ne zaman ulaştırıldığı da büyük bir ehemmiyeti haizdi. 19. yüzyıl

28 R. R. Palmer, “Büyük Frederick, Guibert, Bulow: Kraliyet Savaşlarından Ulusal Savaşlara”, *Modern Stratejinin Ustaları*, der. Edward Mead Earle, çev. Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 82.

başlarına gelindiğinde yapılan manevra muharebeleri, savaşılan askerlerin kaderine bir nevi razı olmaktan başka bir şeyi yapmanın mümkün olmadığı bir kıvama gelmişti. Karşılıklı tüfek atışı yapmak için birbirlerine yaklaşan askerlerin, bazen önce karşı tarafın ateş etmesini bekledikleri bile oluyordu. Ne de olsa o dönemde tüfekler için yiv ve set söz konusu değildi. Atılan merminin ne zaman lineerliğini kaybederek rotasyona gireceği bilinmiyordu. Dolayısıyla herhangi bir Napolyon-Wellington mücadelesinde yer almak, bir çeşit Rus ruleti oynamak gibiydi. Karşı taraf ateş ettiğinde ayakta kaldıysan sen şansını denersin! Oyunun kuralı buydu.

Manevra muharebeleri Birinci Dünya Savaşı'na gelindiği zaman siper muharebelerine mağlup düştü. Ateş-manevra dengesi I. Dünya Savaşı'nda generallerin daha fazla dikkat sarf etmelerini gerektirecek bir savaş olarak doğmuştu. Yaygın beklenti, ateş gücü karşısında daha az personel kaybederek savaşı sürdürmek şeklinde olabilir. Fakat tam tersi oldu. Bir an önce savaşı bitirme saplantısı, daha fazla birlik feda edenin savaşı kazanacağı anlayışıyla bütünleşti. Savaş daha erken bitmedi, daha az asker ölmedi. 12 hafta olacak şekilde planlanarak başlanan savaş, 4 yıl sürdü. Sonun çok yakın olduğu hissine kapılmak, sürekli hatalara ve zayıyata zorladı. Muharebe sahası yeni aktör ve unsurlara tanıklık etti.

Zamanla stratejide *kesin sonuçlu muharebeden* çok, bir sonraki adım için avantaj yakalama anlayışı baskın geldi. Aklın yolu buydu. *Kesin sonuçlu* olması istenen pek çok muharebe kesin bir şekilde sonuçlanamayabiliyordu. Bu da beklentilerin karşılanamaması sonucu daha fazla yıpranma demekti. Nitekim dünyaca ünlü askerî tarihçi ve teorisyen Liddel Hart da *Strateji: Dolaylı Tutum*'da aslolanın doğrudan sonuca gitmek değil, sonuca giden yolda dolaylı olarak hareket etmek gerektiğini belirtir²⁹. Bu anlayışın haklılık payını değerlendirecek olursak, doğrudan sonuca gitmenin acele, acelenin hata, hatanın yanlış, yanlışın yıkım doğuracağını söyleyerek destek verici nitelikte bir analiz yapabiliriz.

29 Dolaylı tutum yaklaşımı için bkz. Liddel Hart, *Strateji: Dolaylı Tutum*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2015, Ek-2.

Muharebe sahasını değiştiren ve dönüştüren bir diğer önemli unsur ise istihkam ve askerî mimaridir. Aslında ilk büyük dönüm noktası Batılıların tabiri ile “Grand Turco / Büyük Türk”ün hamlesi ile yaşandı. Başrolünde Fatih Sultan Mehmed olan İstanbul’un fethi hadisesinde, artık düz bir şekilde örülen surların hafif-ağır top ve üçgen teşkili sistemi³⁰ karşısında dayanamayacağı anlaşıncaya kadar askerî mimari anlayışının dönüşmesinin gerektiği anlaşılmış oldu. Bu yarım asırdan biraz daha fazla bir zaman aldıysa da bu süreç normal kabul edilmelidir. Zira askerî dönüşümler, askerî değişimler kadar kısa sürede gerçekleştirilemez. Değişim alınan bir karar ile eğrisi-doğrusu ile temin edilebilirken, dönüşüm ancak uzun zaman ve emek sonucu tesis edilebilir. Yani değişim temin edilebilir iken, dönüşüm tesis edilmek zorundadır. Sonuç itibariyle başta İstanbul’un fethi, ardından bugünkü İtalya-Fransa hududu ve yakın coğrafyasında yapılan kale kuşatmaları çerçevesinde topun kudreti askerî mimari dönüşümünü acil ve zarurî hale getirdi. Bunun üzerine başta bazı İtalyan askerî mühendis-mimar aileler, topun dik açıyla çarpması yerine açılı bir şekilde çarptığı için sekebileceği açılı tahkimat anlayışını geliştirdi. 1515 itibariyle ortaya çıkan ve *Tracce-Italienne* denilen bu model, muharebe sahasını dönüştürdü. Kale kuşatmalarını daha da zorlaştırdı. Tabi olarak kuşatma teknik ve taktikleri de bunun karşısında ilerledi ama istihkam anlayışındaki şey değişim değil dönüşümdü. Yani yeni bir süreç başlıyor ve bu sürecin ardından da yeni bir dönem açılmış oluyordu. Türklerin *yıldıztabya* adını verdikleri bu istihkam oldukça pahalı idi. Fakat dövdükçe yıkılmak yerine tabir-i caizse daha da sağlamlaşıyordu, çünkü duvarın içi sıkıştırılmış topraktı. Eski surlar gibi ince ve uzun değil kısa ve kalındı. Ayrıca surun dış duvarları dik değil piramidaldi. Dolayısıyla dövdükçe yıkılarak önündeki hendeğin içini dolduran surlardan çok daha avantajlıydı. Asıl büyük avantajlarından biri ise neredeyse hiç kör noktasının olmamasıydı. Eski büyük ve uzun

30 Hafif ve ağır topun müşterek kullanımı ve surda üçgen teşkil edecek şekilde yapılan sur dövme taktığının detayları için bkz. A. Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş”, *Türk Askerî Kültürü*, s. 83.

surların üzerine surların sarsılmaması için ağır top konulamıyordu. Bu sebeple ağır toplanla surların hemen önünü dövebilme imkânı bulunmuyordu. Fakat *Trace-Italienne* alçak duvarları sayesinde bu imkânı veriyordu. İstihkâm anlayışının değişmesi hem kale mimarisini hem kuşatma ve savunma anlayışını, hem de muharebe sahasını dönüştürmüş oldu.

Yaklaşık 46 sene padişahlık yapmış olan Kanuni Sultan Süleyman'ın onlarca savaşından sadece bir tanesi *meydan muharebesi*, geri kalanları *kale kuşatması*dır. Orta Avrupa'nın en güçlü devleti olan 6 asırlık Macar Devleti 2 saat içerisinde bütün hâkimiyet alanlarıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçti. Romalılık kısmı tartışılabilen Kutsal Roma-Germen hükümdarı V. Karolus (Şarlken), bu sonucu görünce Alman seferine çıkan Kanuni'nin karşısına çıkmadı. Böylelikle Kanuni'nin görüp görebileceği ve kazandığı tek *meydan muharebesi* Mohaç oldu. Avrupalı güçler, uzunca bir süreliğine bütün ordularını savaş meydanına sürme tercihindan vazgeçtiler. Kale muhasarası kayıpların telafi edilebilirliği ve zayıatın minimize edilmesi bakımından çok daha avantajlı idi. 100 bin asker ve bütün ülke kaybedeceğine birkaç bin asker ve sadece bir kalenin kaybedilmesi riski azaltıyordu. Mohaç Meydan Muharebesi de büyük kayıpların muharebe sahasını dönüştürmesine bir örnek teşkil eder.

Muharebe sahasını sonsuza kadar değiştiren en önemli unsurlardan biri de trenin icadıydı. Bu icatla birlikte geri dönüşümü olmayacak şekilde yeni bir istikamet kazanıldı. Daha önce binlerce insanla gerçekleştirilen ulaştırma faaliyeti, kurulan demiryolu altyapısıyla bir miktar kömür ve birkaç makinist ve kazana kömür atan birkaç işçi ile yapılabilmeye başlandı. Osmanlı klasik devirde 40 bin katır ve 40 bin deve ile birlikte yapılan ikmal ve ulaştırma hizmeti tek sürücü ile günde en az 160 bin porsiyonluk yemeğe mal oluyordu. 100 günlük bir sefer 16 milyon porsiyon yemek anlamına geliyordu. Seferin bir yıla yakın sürmesi sonucunda maliyet 50 milyon porsiyonu geçiyordu. Üstelik bu rakama sadece askerlerin yemeklerinin dışında kalan hayvan yemi dahil değildi. O başlı başına bir planlama ve maliyet demekti. Bu durumda önceden ot temini için müstakil bir faaliyet

programı icap ediyordu. Zira ot; hem et, hem süt, hem de bugünkü anlamıyla “yakıt” demekti³¹. Ot olmazsa atların ilerlemesi mümkün değildi. Ayrıca et ve süt temin edilen hayvanların tamamı da otlarla besleniyordu. Dolayısıyla ot yoksa “yakıt”, et ve süt temini söz konusu bile olamazdı. Otlarla beslenme olmaksızın elde edilecek tek yiyecek türü, otlarla beslenmeyen tavuğun yumurtası idi ve yumurta ile de bir orduyu bir sene boyunca doyurabilme imkânı yoktu. Dolayısıyla insan ve hayvanlar için gerekli olan yiyecek problemi tren sayesinde ortadan kalkmış oluyordu. Doğru, yani güvenliğinin sağlanabileceği istikamette ilerleyen demiryolu altyapısı ve lokomotif tesis edilmeliydi. Bir kerelik temin edilen bu teşkilat varsa, trenin ilerlemesi için binlerce kişiye ihtiyaç yoktu. Birkaç makinist ve işçi ile koca bir ordunun binlerce kilometre öteye birkaç gün içerisinde taşınması mümkün olabiliyordu. İşte bu büyük bir devrimdi. Ludendorff’un da ortaya koyduğu üzere *topyekûn harbin* doğuşunun en büyük unsurlarından biriydi ve işte tam da bu yüzden artık Clausewitz’in öğretilerinin terk edilme zamanı çoktan gelmişti. Tabii olarak bu bambaşka bir lojistik planlama sürecini getirmek zorundaydı. Ordular buna göre planlama yoluna gittiler.

Tren muharebe sahasını sadece lojistik açıdan dönüştürmedi, aynı zamanda demiryolu altyapısı olmayan yahut yavaş gelişen devletler teşkilat anlamında değişiklik yapmak zorunda kaldılar. Osmanlı İmparatorluğu da bunlardan biriydi ve var olan Ordu-yı Hümayun’u artık tek bir ordu olarak kalamazdı. Artık 1’inci, 2’nci ve 3’üncü ordular gibi müstakilen harekât icra edebilme imkân-kabiliyetine sahip birliklerin teşkili gerekiyordu. Zira düşman unsurlar tren ile koca bir orduyu birkaç günde Osmanlı’nın hududuna taşıyabilme imkân-kabiliyetine sahipken, Osmanlı’nın bu imkân-kabiliyeti olmadığı için hududuna yakın müstakil ordu kurma ihtiyacı doğdu. Bunun sonucu müstakil ordu komutanlıklarıydı. Aslında kuruluş teşkilatı bakımından bu birliklerin ordu mu, yoksa kolordu

31 Bu hususla alakalı olarak bkz. Mahir Aydın, “Osmanlı’nın En Büyük Kalesi Vidin’de Askeri Lojistik Unsuru Olarak Ot”, *Türk Askeri Kültürü*, ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2022 (4. Baskı), s. 515-564.

mu oldukları tartışılabilir. Fakat biz bu çalışmada muharebe sahasının dönüşümüne odaklandığımız için bu hususa girmeyip belki başka bir çalışmada bundan bahsedeceğiz. Sonuç olarak tren, savaşın ikmalini ve yıkıcılığını hızlandırdı ve arttırdı. Savaşta lojistiğin önemini, tarihindeki zirvesine çıkardı. Nitekim benzerini muhabere sınıfının da kullandığı bir söz vardır ki, lojistik sınıfı mensupları da bu ifadeyi lojistiğin önemini izah edebilmek için için haklı olarak sarf ederler: “*Lojistik nefes gibidir, kesildiğinde hissedersin!*”. Savaş esnasında harekât belirli sürelerde duraklayabilir, taktik faaliyetler de kısmî olarak durabilir. Fakat lojistik ve muhabere asla durmaz. Muharebe sahasından da fazla olarak savaş alanına büyük bir derinlik kazandıran lojistik anlayış, trenle birlikte artık sonsuza kadar değişmiştir. Bu dönüşümün hiç şüphesiz en önemli araçlarından biri de gelişen yüksek teknoloji muhabere araç ve sistemleridir. Bilhassa telgraf muharebe sahasına girdikten sonra artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Çünkü telgraf sadece muharebe sahasını değil, daha geniş anlamda savaş alanının da her yanına daha hassas dokunuşlar yapabilmeyi sağladı.

1927 yılında İngiltere’de Imperial Defence College (İmparatorluk Savunma Koleji) kurulduğu zaman dünyada I. Dünya Savaşı’nın etkisiyle profesyonel anlamda ilk *savunma çalışmaları* başladı³². Yine bu dönemde I. Dünya Savaşı’nın kara muharebeleri; bazı yeni doktrinler, anlayışlar ve platformlar getirdi. *No man’s land* yani *insansız arazi*, ateşli silahların hedefini uzakta tutmak, onları daha geniş zamanda ve daha yüksek ateş gücü isabet oranıyla vurmak amacıyla ortaya çıktı. Bu anlayışın iki unsurun vardı: Dikenli tel ve makineli tüfek. Dikenli telin durdurduğu piyadeyi çapraz ateş altında bırakan makineli tüfek kıracaktı. Nitekim böyle de oldu. Fakat dikenli tel, yüksek ateş gücü ve siperleri aşarak geçme ihtiyacının cevabı yeni bir platform oldu: Tank. Tanklar ilk ortaya çıktıklarında dikenli telleri aşabilecekleri, makineli tüfek ateşine mukavemet edebilecekleri ve siperlerin üzerinden rahatlıkla geçebileceklerini gösterdiler. Bu

32 Çağlar Kurç, “Savunma Çalışmaları”, *Savaş Çalışmaları El Kitabı*, ed. Mesut Uyar, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 109-110.

bakımdan ana muharebe unsuru olan piyadeye destek unsuru teşkil etmişti. Bu, İkinci Dünya Savaşı'nda tersine dönecek, ana muharebe unsuru tank, destek unsuru piyade olacaktır. Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıktığı zaman görece daha az dayanıklı zırh, daha az sürat ve daha düşük ateş gücü, onun piyadeye destek olarak kullanılmasıyla sonuçlandı. Birbirlerinin aleyhine gelişen zırh, manevra ve ateş gücü üçlüsü yükselişe geçtikçe, tankın rolü arttı. Bu artış, başka bir silahın yükselişine sebep oldu: tanksavar. Her platform, silah ve sistem geliştikçe, rakibini de gelişmeye zorladı. Bu da muharebe sahasının teknik dönüşümünü çok hızlı bir şekilde takip etmek zorunda bıraktı. Fakat yerleşik anlayışlar zaman zaman bu hızlı takibi yapamadı. Bu sadece tüfeğin ucuna süngüyü takmaya direnen bir zamanların Yeniçerileri özelinde Türkiye'deki gibi değil başka devletlerde de oldu. *Bir önceki savaşa hazırlanma sendromu*, orduların geleceğinin üzerine kâbus gibi çöktü. *Komutanlar* bunu kabullenmekte zorluk çektiler, daha doğrusu büyük oranda kabullenmek istemediler, bunun yerine bildikleri, hazırlandıkları yöntemlerle savaşı kazanmaya odaklandılar, belki de bu odaklanmadan kurtulamadılar. Bu da odaklanmadıkları bir savaş ortamı karşısına çıktığı zaman bilhassa aceleyle verilmesi gereken kararlarda bocalamalarına sebep oldu. Üstelik bu dönüşüm meselesi sadece askerî kurum kültüründen kaynaklanan meseleler değildi. Aynı zamanda bir kaynak meselesi idi ve bunun için her ordu ve donanma, iç dinamikleri ile dönüşümü gerçekleştirmek istese bile kaynağı kendisine temin edecek olan siyasî erki ikna etmek zorundaydı. Avrupalı hükümetlerin aynı anda yoğunlaşmak zorunda olduğu başka siyasî temelli meseleler de vardı ve bunlar, devlet kaynaklarının doğal olarak sadece askerî sahaya yansıtılmasına müsaade edemeyecek meselelerdi.

Fakat muharebe sahası İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gittikçe değişmeye başladı. 60 milyondan fazla insanın ölümü, bundan kat kat fazla insanın savaştan ağır şartlarda etkilenmesi, siyasî karar alıcıların savaşa karşı yaklaşımını değiştirdi. Büyük kaoslara, kıtlığa, yok oluşa ve fakirliğe sebep olan savaşa maruz kalmak, gelebilecek müstakbel zaferden daha büyük kalıyordu. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sırasında

harp tarihine giren çok önemli bir gelişme daha oldu: Nükleer silah! Nükleer silah, savaşın taktik boyutunun üzerinde stratejik bir konumda konuşlandı. Hatta İkinci Dünya Savaşı'nın doğu cephesini atom bombası bitirdi. Tahrip gücü o güne kadarki hiçbir silah ile mukayese edilemeyecek olan atom bombası, daha sonra yerini kendisinden 20 kat daha güçlü nükleer silah olan hidrojen bombasına bırakacaktı.

Nükleer silahlar sadece ateş gücünü arttırmakla kalmadı, strateji çalışmalarına da kökünden etki etti. Güvenlik Çalışmaları³³ disiplini, nükleer silahın varlığında nükleer silah kullanılmaksızın geliştirilecek olan siyasî ve stratejik çalışmalara odaklanarak güçlenmeye başladı. Bunların dışında gayrı-konvansiyonel harbe geçiş süreci de beraberinde geldi. Konvansiyonel savaş pahalı ve yıkıcı olduğundan gerilla-kontragerilla tipi çatışma ve muharebeler harp tarihinde güçlenerek kendilerine yer bulmaya başladılar. Coğrafya ile silahın gücünü azaltmaya odaklanan bu model, Bolivya ormanlarında, Kolombiya'da ve daha pek çok yerde *sıcak harp* ve *soğuk harbin* dışında gelişen üçüncü bir harp çeşidi olarak *özel harp* adıyla yaygınlık kazandı. Gayrinizamî harp ekseninde gelişen özel harp, psikolojik harekât ve ayaklanmalara karşı koymayı da içeriyordu. Baskın ve pusu, mayınlama faaliyetleri, sivil halkı kendi tarafına çekme, şehir ve arazi yapılanmaları gibi unsurlar, *sıcak harpten* biraz daha farklı uygulandı. Örneğin meskûn mahaldeki gri alan, mücadele eden iki taraf için elde edilmesi gereken hedef kitleden oluşuyordu. Burada siyah ile beyaz grileşiyor, fakat tam gri olamayıp ya biraz daha siyah, yahut biraz daha beyaza yakın bir hale geliyordu. Aktörlerin güç ve hâkimiyetlerinin artması, sahadaki taktik önderliği de belirliyordu. Bu da hedef kitleyi kazanmaya yaklaşmak anlamına geliyordu.

33 Strateji Çalışmaları, Savaş Çalışmaları, Savunma Çalışmaları ve Güvenlik Çalışmaları disiplinlerini birbiri ile karıştırmamak gerekir. Bu hususla alakalı olarak Uyar'ın yazdığı ve derlediği eserdeki şu çalışmalara bakılabilir: Mesut Uyar, "Savaş ve Savaş Çalışmaları", *Savaş Çalışmaları El Kitabı*, ed. Mesut Uyar, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 15-31; Hayrettin Küpeli, "Güvenlik Çalışmaları", *Savaş Çalışmaları El Kitabı*, ed. Mesut Uyar, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 65-109; Çağlar Kurç, "Savunma Çalışmaları", *Savaş Çalışmaları El Kitabı*, ed. Mesut Uyar, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 109-140.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan savaş veya harekâtlara bakıldığında zaman bunların çoğunun konvansiyel olmadığı görülür. Artık devletler pahalı savaşlar yerine vekalet savaşı gibi farklı tercihlere yönelmiştir. Gayrinizamî harp, 20. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla en çok görülen muharebe çeşidi olmuştur. Pahalı savaş yerine ucuz savaş, özellikle zayıf devlet veya teşekkülleri güçlü devletlere karşı avantajını arttıracak konuma getirmiştir. Büyük güçler ise bu durumun sürdürülebilirliği meselesiyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Sonuçta kazandıkları başarının ne kadar başarı olduğu ise muammadır. Bu tıpkı daha önce örneğini verdiğimiz bir “başarı hikayesi”ne benzemektedir. İsrail sık sık Filistin'den İsrail'e gönderilen tabir-i cazize “merdiven altı yapımı İHA'lar”ı hava savunma füzeleri ile başarılı bir şekilde imha ettiğini açıklar. Bu “tartışmalı başarı” hikâyesindeki sürdürülebilirlik sorununu doğru analiz etmek gerekir. Analizin sonucu özetle şudur. Birkaç bin dolar maliyet ile yapılan İHA, birkaç milyon dolarlık füze ile durdurulmuştur. Fırlatılan ikinci bir İHA veya füze, İsrail tarafından birkaç milyon doların daha harcanması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla burada başarı ile sürdürülebilirlik ters orantı arz eder. Daima “başarı”ya odaklanan *komutan*, başararak hüsrana uğrama ihtimalini göz ardı etmemelidir.

Kara savaşları için muharebe sahası, 20. yüzyılın ikinci yarısının başlarından 2020'li yılların başlarına kadar hem değişmeye, hem dönüşmeye devam etti. Yakın süreçte artık hibrit harekât ortamında yapay zekâ ve yüksek teknoloji destekli ağ tabanlı harp anlayışının, muharebe sahasını daha da domine edişine şahitlik edeceğiz. Geliştirilen yeni teknolojik silah ve sistemler, platformlar, muharebe sahasını gittikçe daha da insansızlaştıracak fakat uzunca bir süre tamamen insandan arınması söz konusu olamayacak. Savaş, robotiğin gelişmesine paralel olarak “askerî kahramanlık ruhu”ndan “sivil mühendislik ruhu”na doğru ciddi bir kayma yaşayacak. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kahramanlık ruhundan teknokrat ruhuna geçiş de söz konusu olmuştur.

Deniz harp sahası kürekli kadirga, yelkenli kalyon ve zırhlı muharebe gemisi aşamalarını geçerek günümüzün modern

platformlarına sahne olmaya başladı. 20. yüzyıl başlarında gittikçe gelişen torpidobot anlayışı, büyük platformların kendilerinden çok daha küçük sistemlerle durdurulabilmeleriyle daha da güçlendi. Boyları iki futbol sahası uzunluğunu aşan gemiler, fırlattıkları torpidolarla kendilerini batıran çok daha küçük gemiler veya deniz topçusunun ateş gücüyle devre dışı kalabildi. *Dretnot*lar 1905'te ilk ortaya çıktıklarında sanılanın aksine uzun yıllar denizleri tahakküm altına alan geleceğin deniz platformları olamadı. Fakat karada olduğu gibi denizde de hemen hemen ilk defa sayılabilecek şekilde bazı platformlar muharebe sahasına girdi. Bunlardan belki en önemlisi, ama bu sefer geleceğin silahı olan uçak gemileri idi. Birinci Dünya Savaşı'ndaki uçak gemileri, aslında gerçek anlamda uçak gemisi değildir. Fakat güvertelerinde yapılan düzenlemelerle, üzerindeki pist, uçaklara deniz harekât sahasında hareket imkânı veren ilk gelişme oldu. Bu, geleceğin platformu oldu. Oldukça pahalı olan bu yatırımın denizin dibini boylamaması için etrafında neredeyse bir filo ile hareket etmesi gerekecekti. Bu büyük dezavantaja rağmen uçak gemilerinin nasıl olup da geleceğin platformu olduklarını sorgulamak, kara, deniz ve havacı fark etmeksizin *komutanın komutanı* için elzemdir. Zira bilim-sanatsız *komuta* olmaz.

Büyük Harp'in geleceğin muharebe sahasını, hatta daha da büyük çerçevede savaş alanını kökünden değiştirecek gelişmeler aslında hava boyutunda oldu. Hava ile birlikte mevcutta 2 olan savaş boyutu 3'e çıktı. Artık insanoğlu havada da muharebe etmeye başladı. Bu, binyıllar süren 2 boyutlu kara ve deniz savaşlarını da etkileyecekti. Çünkü hava platformları sadece düşman hava unsurlarına değil, düşman kara ve deniz unsurlarına da angaje olabilecekti. Bu büyük etki ile de kalmadı. Ludendorff'un *topyekûn harp* olarak isimlendirdiği, savaş tarihinin en büyük dönüşümü gerçekleşti³⁴. İki boyut olan savaşa üçüncü olarak hava boyutu girmekle kalmadı, aynı zamanda daha önce karşısındaki düşman kara veya deniz unsurunu geçmeden, askerî güçlerin arkasındaki sivil halka ulaşamama

34 *Topyekûn harp* ile ilgili olarak bkz. Erich von Ludendorff, *Topyekûn Harp*, çev. Aynur Onur Çifci ve Erhan Çifci, Dergah Yayınları, İstanbul 2020.

durumu ortadan kalktı. Uçak ile doğrudan cephenin gerisindeki sivil halk da hedefe alınabilmeye başlandı. Bu bir dönüşümdü. Kabin Savaşları döneminde sadece ordu-donanma ve kabineleri ilgilendiren harp, artık düşman askerî gücünün sivil unsurlarını hedef alabilmeye, böylelikle onların savaşma azim ve iradesini doğrudan ortadan kaldıracabilmeye başlamıştı. Bu ise iki şeyle sonuçlandı. İlki siviller artık savaşın dolaylı değil doğrudan tarafı haline geldiler. İkincisi sivillerin artık “*Savaştan bana ne! Savaş ordunun işi, ben vergimi veririm, gerisi beni ilgilendirmez.*” deme durumları ortadan kalktı. Artık savaş sadece ordunun değil, topyekûn olarak halkın işi idi. Halk ordusuna destek olmazsa artık kendisi de doğrudan etkilenecekti. Bunun için sivil yerleşimler savaş zamanında lojistik zincirin bir parçası haline gelmeye, köyler savaş durumunda ordunun atölyesi olmaya başladılar. Savaş artık sadece askerlerin ilgi ve etki alanı olmaktan çıktı. Yeryüzündeki hemen herkesi doğrudan etkiler hale geldi. İşte bu, muharebe sahasındaki o güne kadar gerçekleşen en büyük dönüşümdü.

Gelişen teknolojiler uçakları da etkiledi. Bombalar ilk nesil uçaklardan elle atılırken, 5. nesil jetler artık pilotun, gözbebeklerinin tanımlı olduğu vizöre bakarak düşman savaş uçağına radar kilidi atabilme imkânına sahipti. 6. nesil insansız jetlerde artık bu da olmayacak ve hipersonik süratte seyreden tayyareler sadece hava muharebesinin unsuru olmaktan çıkarak uçan bilgisayar, uçan platform ve uçan karargâhlara dönüşebilecekler.

Muharebe sahası ile alakalı yine ilk defa burada bir model ortaya koymak istiyoruz. Çatı kuramı adını verdiğimiz bu model, 3 boyutlu muharebe sahasının sistematüğini ele almaktadır. Bu kurama göre kara ve deniz boyutları, bir evin birbirine bitişik ve ortak duvara sahip olan iki odasıdır. Aynı duvarı (sahil) kullanmakla birlikte birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılırlar. Fakat bu odaların üzerindeki çatı tektir ve her ikisinin birden üzerindedir. Hava ve uzay boyutunu teşkil eden çatı olmaksızın herhangi bir oda tek başına düşünülemez. Dolayısıyla kara ve deniz harekât ortamının hangisi olursa olsun hava gücüne ihtiyaç vardır. Kara veya deniz unsurları,

harekâtı hava gücünün sağlamış olduğu şemsiyesi sayesinde. Bir kıta veya harp gemisi düşman arazisi veya karasularında ilerlemeye devam edebiliyorsa, düşman uçaklarının kendisine taarruz etmemesi için önleme yapan kendi hava gücünün desteği sayesinde. Bu iki anlama gelmektedir. Her iki odanın birden üzerinde bulunan çatı, sadece odaları korumakla kalmaz, diğer çatılarla da mücadele eder. Bu mücadeleyi yapan sadece uçaklar değil, onlarla birlikte hava ve füze savunma sistemleridir. İşte bu *çatı kuramı*dır. Bu sebeple de dar anlamda hava, geniş anlamda da hava-uzay gücünü sadece “uçan topçu birliği” olarak görmek doğru değildir.

Geleceğin muharebe sahasında ise savaşın 9 boyutundan biri olan uzay çok daha etkin olarak kullanılacak. Bunun dışında kimyasal, biyolojik, nükleer ve siber savaş, sadece muharebe sahasında değil, savaş alanında (sivil bölgelerin de dahil olduğu) da daha fazla görülecek. *Algoritmik harp* anlayışının karargâha şirk koşması³⁵ en çok tartışılacak konulardan biri olacak. Kararı insanın mı, yoksa makinanın mı vereceği tartışmaları muhtemelen yeni teorileri doğuracak. 9 boyutlu muharebe sahasını anlamaya çalışmanın sonucu olarak savaş felsefesinin önemi artacak.

Subay ve ‘Komutan’ın Dönüşümü

Tarih, *komutanı*; alabildiği inisiyatifleri ile kahramanlaştırır, alama-
dığı inisiyatiflerle yargılayıp mahkûm eder. Bunun tersi de müm-
kündür; sonuç başarısızlık olduğu takdirde alabildiği inisiyatifin
bedeli olarak mahkûm eder. Bu sebeple her *komutan* adayı, meslek
hayatının başlangıcında bunu uzun uzun düşünmelidir. Zira kahra-
manlık ile hainlik arasındaki çizgi, çoğu zaman başarı çitasının altı
veya üstünde yer almasıyla belirlenecektir.

Creveld, *komutaya* dair araçları sınıflandırırken bu araçları üç
kategoriye ayırır. Bunlardan biri kurmay (veya personel) heyeti ve
harp meclisi, ikincisi raporların tek merkezden dağılma prosedürü

35 A. Sefa Özkaya, “Geleceğin Savaşlarında ‘Drone/IHA Takımı’ Saldırıları, 1.2.2018, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/gelecegin-savaslarinda-drone-ih-takimi-saldirilari/1050475> (erişim tarihi: 24.8.2022).

ve üçüncüsü de teknolojik araç-gereçlerdir³⁶. Creveld *komutanın* zaman içindeki evrimini anlama hususunda bir matris oluşturulması ve bazı soruların sorulması gerektiğini şu ifadelerle izah eder:

Komutanın zaman içindeki evrimini anlamak için, her şeyden önce, herhangi bir zamanda ve yerde kullanılan komuta sistemini içine sığdırmanın mümkün olacağı bir matris oluşturmak gereklidir. Var olan savaş sanatının belirli bir komuta sistemi üzerinde talep ettiği taleplerin neler olduğu sorulabilir. Bu talepler hangi yollarla karşılandı? Varsa hangi organizasyon bu amaçla sağlandı? Hangi teknik araçlar (bir kolun yukarı ve aşağı sallanması bile teknik bir araç teşkil eder) ve hangi prosedürler uygulandı?³⁷

Komutayı anlayabilmek ve dönüşümünü açıklayabilmek³⁸ için şüphesiz ki dönüşümün “dönüm noktaları”nı ortaya koymak gerekmektedir. Fakat dönüm noktalarına geçmeden önce vurgulamamız gereken bir nokta vardır: ihtiyaç ve buna cevap verebilecek eğitim modeli. Öncelikle komuta nasıl bir eğitim modeline ihtiyaç duyuyordu? Bu hususa gelince iş biraz daha çatallaşıyor. Zira dünyadaki 5 subay eğitim metodundan her birinin diğerlerinden farklı olma sebebi, duyulan ihtiyacın niteliğidir. İşte bu ihtiyaçlar kültürlerden kültürlerle geçince farklılaşma eğilimine girer. Fakat her kültürün bile değil, her insanın antropolojik bir varlık olarak sınırları kesin bir eğitim ünitesinin içine girmesi ve üretkenliğinin zedelenmesi anlamına gelir. Mejuyev’in Rousseau’dan başlatarak Kant’a bağladığı şu can alıcı soru, sadece sivil dünyanın değil, aynı zamanda askerî akademilerin de en büyük problemlerinden biri olmuştur:

Rousseau, geleneklerin yozlaşmasından, insan türünün ‘bozulmasından’ insanın kendisini değil sanatçıları, bilginleri, ahlak kuramcılarını, filozofları, politikacıları, kötü eğitimcileri

36 Martin van Creveld, *Command in War*, Harvard University Press, London 1985, s. 10-11.

37 Martin van Creveld, *Command in War*, s. 11.

38 *Komutanın* dönüşümü ile alakalı olarak daha güncel olması bakımından şu yayın da önemlidir: Anthony King, *Cpmmand: The Twenty-First Century General*, Cambridge University Press, Cambridge 2019.

kısacası kültür ve uygarlığı simgeleyen, insanı yanlış yola iten, ona kötü örnek olan ve onu baştan çıkaran herkesi sorumlu tutmaktadır. Eğitimi ele alan Emile adlı yapıtında Rousseau, ‘kötü öğretmenleri’ iyileriyle değiştirmeyi, insanın doğumundan başlayarak çevrenin zararlı etkisinden korunacağı, doğal eğilimlerinin ve yeteneklerinin gerektirdiği eğitimin verileceği özel okullar kurulmasını önermektedir.

‘Peki böyle öğretmenleri nereden bulacağız?’ diye sormaktadır Emmanuel Kant.³⁹

Bu soru, dünya var oldukça askerî eğitim kurumlarının da tartıştığı bir mesele olarak varlığını sürdürecektir. Bu çok mühim hususa bir şerh düşerek devam edelim. Eğitim *amaç* değil *araçtır*. Bir subayın veya kurmayın iyi eğitim alması amacın kendisi değildir. Asıl *amaç*, bugünü sevk-idare etmek ve silahlı kuvvetleri geleceğe hazırlamaktır. Eğitim de bu amaç doğrultusunda kullanılan bir enstrüman, bir araçtır. Dolayısıyla eğitim her şey olmamakla birlikte çok önemli bir şeydir. Nasıl öğretmenlere ihtiyaç olduğu hususunu şu subay modelleri tasnif önerisinden sonra tekrar hatırlayacağız.

1. Şövalye subay
2. Mühendis subay
3. Karargâh subayı
4. Kurmay subay

Önceleri askerlere sert bir şekilde ama teşvik edici bir yönüyle de *komuta* eden, savaş esnasında ortaya koyduğu rol model ve bilek gücüyle örnek teşkil eden “şövalye tipi subay”, ihtiyacı karşılamak için yeterli oluyordu. Fakat ateşli silahlar ve istihkam anlayışının 16. yüzyıl başlarında gelişmesine paralel olarak artık “mühendis tipi bir subay”a da ihtiyaç doğdu. Atış cetveli üzerinden hesap yapabilen, istihkâm için bir miktar mühendislik ve belli bir miktar mimarlık bilgisi olan, aç ve geometri bilen, barutun malzemesini tanımak için belirli bir oranda kimya bilen bir subay tipolojisi ihtiyacı doğdu. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda 1420 yılında mühimmatta “taneleme

39 Martin van Creveld, *Command in War*, s. 11.

teknîği” (haddeleme ve nemlendirme)” geliştirildi. 1540 yılında Vannoccio Bringuccio tarafından askerî fişekçilik, barut imâli, barut standardizasyonu, top metalurjisi gibi hususları ele alan *De La Pirotechnia* gibi eserlerin yazılması, askerlik ile bilimsel çalışmaların müşterekliğine hız kazandırdı. Nitroselüloz (pamuk barutu) nitrik asitle pamuğun etkileşimi üzerine çalışmaların yapılma tarihinin 1845’leri bulması, askerlik ile bilim faaliyetlerinin müşterek ilerleyişinin kesintisizliğini gösteren çalışmaları teşkil eder. Bunlar, 16. yüzyıl itibarıyla ihtiyacı duyulan mühendis subay profiline çalışma sahalarını teşkil eder.

Geniş anlamda bakıldığında askerlik ile bilimin müşterekliği hususunda bazı dönüm noktalarını ele almakta fayda vardır. Aristo’nun “dinamik” kavramını sorgulatan Niccolo Tartaglia (1500-1557)’nin ateş açısı ve mermi mesafe ölçümleri üzerine yaptığı çalışmalar ilk büyük ışıltıydı. Ondan sonra gelen Galile’nin (1564-1642) hava direnci vs unsurlar dışarıda tutulduğunda azami menzile ulaşmak için merminin namlu yolundan çıkış açısı üzerine yaptığı hesaplamalar, maksimal ve minimal anlamda hudut balistiğine ve hatta kimilerine göre Newton’un klasik fizik kuramını kurmasına temel teşkil etti. Artık muharebe ortamında yeni topçu gönye-cetvelleri yer alacaktı, çünkü parabolik ivme topçuluğun temel kabulleri arasında kendine güçlü bir yer edindi. Şahsî çalışmaların yanısıra 17. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan iki kurum, bilimsel çalışmalarla askerî erkânın arasındaki safları daha da sıkılaştırdı. 1660’da İngiltere’deki Burlington House’da kurulan Royal Academy buna gittikçe yükselen bir ivme kattı. Birkaç sene sonra ise Colbert, Fransa’da 1667’de Fransa Kraliyet Bilimler Akademisi (Académie des Science) üyelerini 14. Louis’ye sunarak açılışı gerçekleştirdi. “Denizlerde Gelişme Programı”, Colbert’in çok etrafı jeodetik araştırmalara kaynak sağladı. Böylelikle kıyı etüdü, dünya hudutlarının ölçümü gibi temel coğrafi ve hidrografik çalışmalar yapıldı. Denizde navigasyon (bahri seyrüsefer), astronomik seyri güçlendirdi. Cassini’nin 30 yaşında iken tamamladığı Fransa haritası, uzaydan Fransa’nın fotoğrafının çekildiği hissini uyandırır. Bu

yatırımların ne kadar önemli olduğu görülünce, askerî çalışmaların sivil dünya, sivil çalışmaların askerî dünya için elzem olduğu daha da iyi anlaşılmış oldu. Académie des Science'ta yapılan bu bahriye çalışmalarına hem deniz, hem de karada fayda sağlayacak başka çalışmalar da eklendi. Topun darp etkisi ve geri tepmesi üzerine yapılan analizler, barutun kimyevî yapısı ile ilgili çalışmalar bunlardan sadece bazılarıdır. Sadece yeni kurulan bu müesseseler değil, daha kıdemli akademiler de bu yükselişe eşlik etmekten geri durmadılar. Mesela İtalya'da 1222 yılında kurulan Padua, askerî bilimlere katkıda bulunan çalışmalara evsahipliği yapan üniversitelerden biri oldu.

Bilhassa topçu ve istihkâm sınıfı bağlamında gelişen “mühendis subay” zümresi ortaya çıktıktan bir süre sonra da savaştan ziyade gittikçe büyüyen karargâhın ihtiyaçlarını karşılamak için “karargâh subayı” ihtiyacı ortaya çıkacaktı. Artık sadece kahramanca dövüşme sanatı ve hatta mühendislik-mimarlık bilimine aşina olmak da yetmiyordu. Bir sanat (dövüşmek/savaşmak) ve bir bilim (mühendislik) disiplinine bilimle entegre sayılabilecek bir sanat (yönetim) daha eklendi: karargâh subaylığı. Artık karargâhın işlerini karargâh subayları yürütecekti. Bu, *subayın karar alıcıdan karar destekçiye dönüşümü* sürecini kısmen başlattı. Daha eski yüzyıllarda *subay*, kararları alma işlevini görürken, özellikle *karargâh subaylığı* modeliyle birlikte artık alınan kararları en doğru şekilde *enjekte*⁴⁰ etme işlevini üstlendi. Askerî teşkilatın büyümesi ve çeşitlenmesi, görev çeşitliliklerinin artması, bu karmaşık ağın işlemlerini bilen uzmanlaşmış personel ihtiyacıyla karşılanmış oldu. Ama asıl *karar destekçi* dönüşümü ilk Prusya Genelkurmay Başkanı olan Gerhard von Scharnhorst'un öncülük ettiği “kurmay subay”lık ile ortaya çıktı. Kurmay subaylık da aslen bilimden ziyade sanata yönelikti. Böylelikle 4 subay tipolojisinde toplamda 3 sanat ve 1 bilim olgusu hâkim oldu. Bu analiz ve tabloya ortaya koyma sebebim, tamamen bilim anlayışı üzerine kurulu olan askerî eğitim sistemlerinde sanat hususuna daha fazla eğilinmesini sağlamaya dikkat çekmek içindir.

40 Vadim Mejuyev, *Kültür ve Tarih*, çev. Suat H. Yokova, Başak Yayınları, Ankara 1987, s. 41.

Subayın dönüşümünde günümüzü en çok etkileyen unsurlardan biri subayın karar alıcıdan karar destekçiye dönüşümünde görülmüştür. Hiç şüphesiz ki bunun da en önemli ayağını kurmay subaylık oluşturur. İşin başına dönersek, bunun müsebbibi Korsika'dan Fransa'ya ayak bastığında bir mülteci konumunda bulunan bir adam oldu. Birkaç sene sonra subay, birkaç sene sonra da general, onun hemen akabinde de İmparator olan bu adam Napolyon'dan başkası değildi.

Napolyon, ayrı ayrı yürüyüp birlikte muharebe etme doktrinini geliştirdi. Fakat bu aynı zamanda koordinatör ihtiyacını doğurdu ve böylelikle karargâh subaylığı nosyonu ortaya çıktı. Napolyon kurmay başkanı ve harekât subayı gibi yeni kadrolar ve görev tipleri ihdas etti. Bu karargâh subayları daha önceden beri mevcut olan *ai-de-de-camplar* gibi müstakil birliklere sahip olan subaylar değil, emrinde birlik olmayan ve karargâhta komutanın emrinde görev yapan subaylardı. Kurmuş olduğu bu sistemin de etkisiyle Avrupa'yı kasıp kavurarak Rusya içlerine kadar giren bu savaş dâhisini durdurmak mümkün olmadı. Bunun üzerine General Scharnhorst'un başını çektiği Alman askerî heyeti, böyle bir dahi çıkarmalarının mümkün olmadığını, bu sebeple her seferinde bir dâhinin karşısında darımadığın olmaktansa buna karşı mücadele edebilecek bir insan yerine bir sistem kurulmasını kararlaştırdı. İşte bu modern sistem *kurmay subaylık* müessesesidir⁴¹. Yani aslında Prusya'da ortaya çıkan modern kurmaylık sistemi, Fransız karargâh subaylığının Prusya'ya uyarlanmış şekliydi. Karargâhı ve karargâha destek olacak unsurları bir araya getirdiğinden de *Generalstab* adı verilmişti. Karargâh subaylığı ile kurmay subaylık, Türk askerî kültüründe birbirinden çok daha net ayrılır. Bu hususa ileride değineceğiz.

Subayın dönüşümünü anlamadan komutan faktörüne geçmek süreci anlamamamıza ve muhtemel yanlış değerlendirmelere sebep

41 Kurmaylık sistemi ile alakalı olarak bkz. J. D. Hittle, *The Military Staff: Its History and development*, Military Service Publishing Company, Harrisburg 1952. Alman kurmaylık sisteminin tarihî kökenleri için bkz. Walter Görlietz, *The German General Staff: Its History and Structure 1657-1945*, Hollis and Carter, Londra 1953.

olabilir. Bu sebeple subayın *karar alıcı* fonksiyonunun yanısıra ona sonradan yüklenen *karar destekçi* fonksiyonunu çok iyi anlamak gerekir. Tek bir kişinin karar alması yerine muhtemel hataların önüne geçebilmek için meselelere farklı yönlerden bakabilecek, potansiyel ve muhtemel hataları görebilecek çok daha fazla uzman göz, savaşın gidişatında dehalara karşı bir avantaj sağlayabilecektir.

Bilim ve Creveld'in de bir unsur olarak kabul ettiği teknik/teknolojinin gelişme süreci, subayın her şeye olan hâkimiyetini azalttı. Eski savaşlarda bir mızrağı da savaş baltası veya kılıç kadar iyi kullanarak her silaha hâkim olan subay, artık hem istihkâmcılıktan, hem top ve topçuluktan, hem piyadecilikten, hem bilişim sistemlerinden aynı anda anlayamayacak durumla yüzleşti. Böylelikle uzmanlıklar doğdu. Şimdi bütün mesele, bir subay, bütün detaylarını bilmediği sistemleri bilen bu kadar çok personele nasıl komuta edecek?

Kurmay Subay ve General & Amiral

Harp tarihi şunu net olarak gösteriştir ki, bir *komutanın* her şeyden önce bilmesinde fayda olan şeylerden biri şudur: “*Kültür, stratejiyi kahvaltı niyetine yer!*” Peter Drucker'ın ifade ettiği bu söz, kültüre gösterilmesi gereken önemi işaret eder⁴². Bize göre strateji ve kültür arasındaki ilişki şudur: Strateji, kültür okyanusunun sahilindeki minik bir kum tepesidir. Okyanus orada durduğu müddetçe strateji onun dalgalarının verdiği karara göre şekillenecektir.

Yapılan bütün yatırımlar kültürü tanımama sebebiyle boşa çıkabilir, bütün emekler zayi olabilir ve bütün kazançlar kaybedilebilir.

42 Türk tarihinin hemen bütün dönemlerini ele aldığımız kitabın adını neden *Türk Askerî Tarihi* değil de *Türk Askerî Kültürü* olarak koyduğum sorusu ile çok muhatap oldum. Fakat tarih sadece mazinin yazılı olan kısmını kapsarken; kültür aynı zamanda coğrafyayı, müziği, sosyolojiyi ve aslında her şeyi kapsar. Bu sebeple içinde tarihin dışında dölümlerin de olduğu kitaba *Türk Askerî Kültürü* ismini koymayı tercih ettim. Ayrıca kültürün tanımı ve tasnifini yaptıktan sonra önemini de izah eden bir bölüm de bu satırların yazarı tarafından kaleme alındı. Bkz. A. Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş”, s. 11-141. Nitekim sosyolojik veçhenin ne kadar önemli olduğunu ifade ettiğimiz aynı bölümdeki kısım için bkz. s. 110-112.

ABD'nin Afganistan'da başına gelen tam olarak buydu. ABD'li bir generalin gerek kendi devletine ve kurumuna, gerekse basın yoluyla kamuoyuna anlatmaya çalıştığı durum anlaşılamadı. General Stanley McChrystal⁴³, görev yaptığı Afganistan'da durumun sosyolojik olarak gittikçe aleyhlerine döndüğünü, öldürdükleri her düşman ile sayıyı azaltmadıklarını, aksine öldürdükleri kişinin çok daha fazlasının düşmanlarının saflarına katıldığını, dolayısıyla atılan merminin uzun vadede sadece zarar getirdiğini ifade etmeye çalıştı. Fakat bir dergiye bu konuya dikkat çekmek için verdiği röportaj ABD Başkanı Obama tarafından hiç de hoş karşılanmadı ve istifasını vermek zorunda kaldı. Ama çok değil birkaç yıl, tabanın adım adım ABD karşıtları tarafından ele geçirildiğini göstererek General McChrystal'ı haklı çıkardı. Atılan her kurşun, yapılan her İHA/SİHA sortisi, kazandırdığının birkaç katı zarar ettirdi. Sonuç olarak da harekâta bulunduğu bölgenin sosyolojisini, teolojisini ve geniş anlamda kültürünü tanımayan üst idarenin öngörüsüzlüğüyle ABD'li askerler Taliban'ın eline geçmemesi için kendi elektronik sistemlerini taşlarla kırarak Afganistan'ı terk etmek zorunda kaldı. Kültür, stratejiyi bu sefer akşam yemeği niyetine yemişti⁴⁴. Başlangıçta kültürden bahsetmeden konuya girseydik, anlatmak istediklerimizin ayakları basmayacaktı. Fakat bu kültür bahsi için de daha önce de bahsettiğimiz “kültür tasnifi” ile ilgili kitap bölümünü okumak durumundayız.

Aslında nitelikli bir subay ve daha spesifik olarak *kurmay subay*ın yetiştirilme süreçleri ile ilgili hiçbir yazılmamış değildir, fakat ne yazık ki sayıları çok azdır. Bunlardan biri Faruk Güventürk'ün *İyi Bir Komutan, Kurmay Subay ve Karargâh Subayı Nasıl Olmalıdır* adlı kitabıdır⁴⁵. Benzer şekilde Erkân-ı Harbiye Mektebi veyahut diğer adıyla Harp Akademileri'ne girecek olan kurmay namzetleri için yazılan *muhtıra* türü eserler de az sayıda olmakla birlikte rafta kendine

43 Brad Pitt, 2017 ABD yapımı “Savaş Makinesi” adlı filmde bu generali “Glenn McMahon” adıyla canlandırmıştır.

44 General McChrystal'ın tersi örnekler de mevcuttur. Aşağıdaki sosyal kodlar kısmında bu hususa yer vereceğiz.

45 Faruk Güventürk, *İyi Bir Komutan, Kurmay Subay ve Karargâh Subayı Nasıl Olmalıdır*, OKAT Yayınevi, İstanbul 1996, s. 294.

yer bulabilmiştir. Fakat asıl ihtiyaç duyulan, eksikliklerin ve aksaklıkların irdelenmesidir. Örneğin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde burnumuzun dibindeki adaları genel anlamda bahrî tefekkür eksikliği, daha özel anlamda ise gemisizlikten kaybettikten sonra 1960'larda yapılması düşünülen Kıbrıs çıkarması için harp filoları hazır hale getirilmiş midir? Her şey mükemmelen on yıllara yayılarak hazırlanmış ve stratejik çerçevede karadaki yığınaklanmanın karşılığı olan denizde üslenme faaliyetleri tamamlanmış mıdır? Yoksa elde bu harekâtın yapılmasını mümkün kılacak platform ve teçhizatın olmadığı o yıllarda henüz yeni mi fark edilmiştir? Hiç şüphesiz ki pek çok eksiklik vardır. Her zaman da olacaktır. Bu sebeple bilhassa bu eksikliklere yer veren yapıcı tenkidler kıymetlidir. Bu hususta Pekin ve Yavuz'un şu ifadeleri dikkate değerdir:

“Özellikle maddi olanaksızlıklarındaki yetersizlikler onları, ordu-
evi-kışla-lojman-askeri kamp çemberi içine alır ve dış dünyayla temas son derece sınırlı kalır. Düşünce sistematigi de bu alan darlığından etkilenir. Bu dış çevredeki değişikliklere rağmen böyledir.”⁴⁶. Diğer taraftan yine oldukça ciddi bir özeleştirel yaklaşım Dr. Barış Ateş tarafından kaleme alınmıştır. Aynı zamanda muharip subay⁴⁷ olan Ateş'in yaptığı değerlendirme ve tespitler, müstakilen tartışmayı hak edecek kadar önemlidir⁴⁸. Biz ise burada durum analizi yapmak yerine bu makale özelinde geleceğe dönük bir vizyon sunmak istediğimizden harp tarihinden aldığımız mirası, günümüz şartlarında kendi bakış açımızı da yansıtarak geleceğe emanet etmeye çalışacağız.

Kurmay subay, taşıdığı nosyon ile geleceğin general ve amirallik görevlerine, *karar destekçisinden karar alıcıya* dönüşmeye hazırlanır. Böylelikle gelecekteki *karar alıcı* olarak kendisi de müstakbel *karar*

46 İsmail Hakkı Pekin ve Ahmet Yavuz, *Asker ve Siyaset*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 232. Yine Pekin ve Yavuz'un subayın sahip olması gereken nitelikler için yaptığı değerlendirme hakkında bkz. İsmail Hakkı Pekin ve Ahmet Yavuz, *Asker ve Siyaset*, s. 233-34, 253, 259.

47 Muvazzaf Kıdemli Albay (Kasım 2022 tarihi itibarıyla).

48 Ateş'in ilgili bölümü için bkz. Barış Ateş, “Türk Ordusu Subay Eğitim ve Öğretim Sisteminin Karşılaştırmalı Bir Analizi”, *Türk Askerî Eğitim Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 16-17 Eylül 2021, Milli Savunma Üniversitesi / İstanbul, c. 2, MSÜ Yayınları, İstanbul 2022, s. 1-30.

destekçileri nasıl yetiştirmesi gerektiğini öğrenme sürecine girer. Şunu tekrar vurgulamakta fayda vardır ki *kurmay subaylıkta* aslanan *karar destekçilik*dir. *Karar destekçiliğin* önemi sayfalarca anlatmakla bitmez, ama kısaca şöyle özetlenebilir: 10 tane iyi *karar destekçi* kurmay, ortalama seviyedeki bir komutana bile büyük bir zafer kazandırabilir. Çünkü *kararı karar destekçi* inşa eder. *Komutan* ise kritik zaman dilimlerinde müdahaleyi yapar. İdeal olanın da bu olması lazımdır.

Yaptığım pek çok muharebe incelemesinde gördüğüm bir husus vardır ki; savaşı idare, askerini ise komuta eden komutanların genellikle en sık düştüğü hatalardan biri, hatta belki de hataların en başı, *bir önceki savaşa hazırlanma sendromudur*. Bu süreç, sürekli önemini vurguladığımız tarihe saplanıp kalmakla ortaya çıkar. Tarihi çok iyi bilmenin ona saplanıp kalma ve tarih zehirlenmesi yaşama ihtimali göz ardı edilmemelidir. *Komutan*, harbe hazırlık hususunda daima ileriye düşünmelidir. Burada bir dilemma ortaya çıkıyor. Geriye bakmak mı daha önemlidir, ileriye bakmak mı? Tabi ki geriye baktıktan sonra bunu unutmadan ve buna saplanmadan ileriye bakmak! Buna tarihin en büyük amfibi harekâtı olan Normandiya Harekâtı'ndan bir örnek verelim. İngiltere Başbakanı Winston Churchill, harekât planı üzerine çalışılırken eski bir asker olarak plana müdahil olmak ister. Bunun üzerine cephe komutanı ABD'li General Dwight D. Eisenhower, Churchill'e harekât planına karışmamasını, onun işinin artık başbakanlık olduğunu söyler. Churchill bunun üzerine "*Ama ben savaşı kazanmak istiyorum.*" der. Eisenhower, bunun üzerine tarihî bir cevap verir: "*Hayır, sen bir önceki savaşı kazanmaya çalışıyorsun!*" Bu savaş yeni bir savaştır ve Çanakkale'nin rövanşı değildir. Churchill, *bir önceki savaşa hazırlanma sendromuna* yakalanmıştır. Sonuç olarak: Eski "harbe hazırlık oranı", yeni "harbe hazır olmama oranı"nı gösteriyor olabilir. *Komutan* iradesi, yazılı olmayan kurallar çerçevesinde bunu güçlülükle tespit etmeyi elzem kılar.

Tarihin ilk büyük harp filozoflarından olan Sun Usta (Sun Zı), durum değerlendirmesi için 5 unsur önerisi ile bilinir:⁴⁹ Yol, Gök, Yer,

49 Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018 (13. Baskı), s. 1.

komutan, Kural. Bunları günümüz kavramları ile şu şekilde okuyabiliriz: Sevk-idare, çevre, arazi, liderlik, doktrin ve harp felsefesi.

Doktrin hususundan bahsederken kelimenin etimolojisine değinmekte fayda var. Kökü Latince “doc-ere”, yani “öğret-mek” olan kelimenin pek çok türevi günümüzde farklı dillerde, kazandığı farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Doktor, doktora, doçent, doktrin, doküman bunlardan Türkçede kullanılanlarıdır.

Doktrine bağlı olmak; düşünmek, çözüm geliştirmek yerine daha önceki *alınan ders*lerden çıkarılan tecrübelerle göre “hazır paket kullanımı” demektir. Bu durumda yeni bir durum ile karşılaşıldığı zaman eldeki doktrin kifayet etmeyecek, felsefe yapma ihtiyacı doğacaktır. Oysa doktrin ile felsefe tenakuz teşkil eder. Biri öğretiye bağlı kalmaya (doktrin), diğeri serbest düşünmeye dayalıdır (felsefe). Bu paradoks nasıl giderilebilir⁵⁰? Bana göre bunun çözümü, zamanı geldiğinde serbest düşünce seçeneğini reddetmeyen doktrinel yaklaşımlar! Yani *kıta imali* “yeri ve zamanı geldiğinde” kötü bir çözümleme değildir. Bir sonraki muharebeye kadar bu tecrübelerin doktrin kitapları ve talimnamelere girmesi şartıyla!

Biz bu ifadelerle tecrübeyi küçümsüyor veya yok sayıyor değiliz. Nitekim bugüne kadar yaptığımız yayınlarda tecrübenin önemini ne kadar vurguladığımız ortadadır. Fakat tecrübe, “tekrar” demek değildir. Frederick’in sözünü asla unutmamak lazımdır: “*Savaşta 40 kere nakliye işine katılmaları, katırları katır olmaktan başka bir şey yapmaz!*”

Tarihte de çeşitli konuları analiz ve kritize etmek için icad edilmiş çeşitli yöntemler vardır. Bu yöntemlerden birinin mucidi Hans Delbrück’tür. Delbrück, askerî tarihi ilk defa bilimsel metod ile yazan ve önce Prusya Harp Akademisi’ni ardından dünya askerî literal yaklaşımını bu anlamda dönüştüren kişidir. Muharebeleri analiz etmek için ortaya koymuş olduğu *Sachkritik* yöntemi, Türk askerî tarihçiliğinde hak ettiği yeri bulamayan bir yöntem olarak ortaya çıkar. Yöntem

50 İlginç bir şekilde doktrin ve felsefe kavramları akademik mecrada bir arada kullanılan bir müşterekliğe sahiptir: Doctor of Philosophy / PhD. Yani bu ifadeye göre doktora yaparak bu akademik payeyi alan kişi, aslında bir felsefi meseleyi doktrinize etmiş olur.

mucidlerinden bir diğeri de Türk askerî tarihi ve bilhassa kültürü üzerine çalışan E. Tank Alb. Dr. Cevat Şayin'dir. Bir askerî gücü incelemek için ortaya koymuş olduğu 3T metodu, oldukça kullanışlı ve askerî gücü anlayabilmek için kavrayıcı bir yaklaşımdır. Henüz bu çalışma da Türkiye'de hak ettiği yeri bulabilmiş değildir. Yöntem, askerî gücü 3T metodu ile, yani teşkilat, teçhizat ve tefekkürat bakımından inceler⁵¹. Bu gibi pek çok metod, askerî tarihin çeşitli konuları üzerinde vukûfiyet kesb etmek için faydalıdır. Fakat bu metodların kullanılmasıyla bize nihaî sonuçlar verecek olan vaka analizlerine şiddetle ihtiyaç vardır.

Şimdi savaşın geleceğini sevk-idare edecek olan personelin gelişimi için doktrinel yaklaşımlara dair iki çalışmayı mukayese edeceğiz. Bunlardan ilki Army War College (Amerikan Kara Harp Koleji)'in komutanlığını da yapmış olan Amerikalı General Robert H. Scales'e⁵², ikincisi bana aittir. Scales, yaklaşık 30 yıllık bir konsept-doktrin geliştirme sürecinin sonunda başarısız olduğunu, tam görevini bırakmak üzereyken General Rick Shinseki'nin kendisine 6 ay daha görevde kalarak tecrübelerini yazmasını teklif etmesi üzerine bu yazıyı kaleme aldığını ifade eder. Başarısızlık sebeplerini açıklarken son derece açık sözlüdür. Aslında meseleleri doğru çözümlediklerini, fakat konsept geliştirme aşamasında ya “erken kilit”, yahut “geç kilit” attıklarını, bunun da başarısızlığa sebep olduğunu belirtmiştir? “Geleceğin Ordusu” olacak olan bu “Army After Next” projesinde sadece kendi zaman ve zeminine odaklanmadığını; aynı zamanda geçmişteki verileri de, mesela Beş Büyük (Abrams, Bradley, Apache, Blackhawk, ve Patriot'tan oluşan muharebe konsepti) veyahut Strayker Tugaylarını da incelediğini, hatta Navy War College (Deniz Harp Koleji)'in⁵³ harp oyunu altyapısından istifade ettiklerini, mesai arkadaşları ile hararetli ve verimli tartışmalar yaptıklarını ifade eder. Sonuç yine de kendi açısından başarısızlıktır.

51 Cevat Şayin, “Askerî Tarih Çalışmaları İçin Bir Sentez Aracı Önerisi 3T: Teşkilat, Teçhizat, Tefekkürat”, *Tarih Dergisi*, Sayı 52 (Haziran 2012), s. 151-181.

52 Robert H. Scales, “Forecasting the Future of Warfare”, <https://warontherocks.com/2018/04/forecasting-the-future-of-warfare/> (erişim tarihi: 2.9.2022).

53 Bizdeki karşılığı Deniz Harp Enstitüsü (2016 öncesi Deniz Harp Akademisi, daha öncesi Osmanlı devrinde Erkân-ı Harbiye-i Bahriye).

Scales, önerisini 30 yıllık bir sürecin sonunda 2018’de yayınlar-
ken, ben 2014 civarlarında teorize ederek Mayıs 2019’da yayınladım. Bir sene arayla yayınlanan ve o sırada birbirlerinden haberdar olmayan bu önerileri mukayese ettiğimizde Scales’in 3 maddelik önerisine karşılık bizim dört maddelik bir önerimiz vardı. Şimdi bunu bir tabloda görelim.

Robert H. Scales	A. Sefa Özkaya
Tarih	Meslekî Hafıza (Geçmiş)
Günümüz	Bilim ve Teknik (Bugün)
Savaş Oyunu	Entelektüel-Kültürel Zekâ (Gelecek)
–	Sosyal Kodlar (Her Zaman)

Yaklaşık 30 sene boyunca konsept-doktrin geliştirmeye kafa yoran bir askerî mütefekkir olan Scales, 3 maddelik bir öneri sunmuştur. Benim sunduğumuz öneri ise 4 maddeliktir. Esasen Scales’in ortaya koyduğu 3 maddelik öneri paketi, bizim sunduğumuz paketin 4’te 2 buçuğuna tekabül etmektedir⁵⁴. Zira Scales’in sunduğu savaş oyunu maddesi, benim sunduğum Dört Yön Doktrini’ndeki *entelektüel-kültürel zekâ* maddesinin içinde sadece bir alt maddeyi teşkil etmektedir⁵⁵. Bu kategorik tasnifi yapmadan önce uzun bir süre aslında ne yaptığımı, Dört Yön Doktrini’nin yeterli olup olmadığını sorguladım. Ben de savaş felsefesi hususunda bilgisine güvendiğim dostlarımla oturup uzun uzun teorimi anlatıp eleştiriye tabi tutulmak istedim. Bilhassa TSK’da görev yapmakta olan muvazzaf iki amiral ve iki generalin geri dönüşleri şu anda daha fazla olgunlaşmayı beklememe kararımın doğru olduğunu düşündürüyor. Hala mükemmel olduğunu düşünmüyorum, fakat daha fazla beklersem General Scales’in yaptığı “geç kilit” hatasına düşecektim⁵⁶. Şimdi bu metod önerisini inceleyelim.

54 Tarafsız bir gözün bu iki öneri yöntemini karşılaştırması ortaya yeni görüşleri de çıkarabilir.

55 Dört Yön Doktrini içerisinde, harp oyunu ve diğer unsurları da içeren yer için bkz. A. Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş”, s. 112-130.

56 O sıralarda “geç kilit” kavramını bilerek kullanıyor değildim. Bu, bugüne dair bir tespitimdir.

Dört Yön Doktrini'nin dört yönünden biri meslekî hafızadır. Bunun önemli bir kısmını meslekî kültür, genel kısmını askerî tarih, spesifik kısmını ise harp tarihi teşkil eder. Meslekî hafızası yüksek olmayan *kurmay*, daha önce yapılan hataları tekrarlar. Eski edip ve şairlerin bir düsturu vardır. İyi bir şair olmak için iki şart vardır. Daha az önemli olan ilk şart, önce koca bir divanı ezberlemektir. Daha önemli olan ikinci şart ise ezberlenenleri unutmaktır. Unutulmazsa özgünlük kaybolur. Aynı durum harp için de geçerlidir. Daha önceki muharebeleri bilmek, onların aynısı ile yeniden karşılaşacağımız hissini uyandırır. Buradaki yanılma payı hesaplanmazsa sonuç felaket olabilir. Hiçbir harp bir öncekinin aynısı olmadığı gibi, bir öncekiyle muhakkak benzersizliği söz konusu olamaz. İki taraftan birine saplanmak zorunda hissedilmemelidir. Aksi takdirde bilmiş olduğumuz tarih bizi zehirlemeye başlar. Yani ikinci şart, unutmak, birinci şarttan daha önemlidir.

Tarihteki önemli liderlere bakıldığı zaman harp tarihini iyi bilmekle övündükleri görülür. Harp tarihini biliyor olmak, bir meşruyet aracı gibi görülmüştür. Bir harekât planlama sürecinde Hitler'in, tartıştığı generallerden birine "*Ben Vom Krieg (Savaş Üzerine)*"i okudum. *Senden öğrenecek bir şeyim yok!*" demesi buna bir örnektir.

Dört Yön Doktrini'nin ikinci bir maddesi *bilim ve tekniktir*. Güncel gelişmeleri bilim ve tekniği birbirine karıştırmadan (!)⁵⁷ takip etmek gerekmektedir. *Bilim* ile *teknik* kavramlarını birbirine karıştırmamak, savaşın teorisi ile pratiğini de birbirine karıştırmamak demektir. Teori ve pratik birbirlerinin aleyhine değildir, birbirlerini tamamlayıcıdır. Teorinin kazandırdıklarını pratik, pratiğin kazandırdıklarını teori kazandırmaz. İki kazançtan birini reddetmek şart değildir. Teori ile pratiğin farkı şöyle izah edilebilir. Temiz bir şey ile kirli bir şey sürtünürse temiz olan kirlenir. Temiz olan bir şeyle temiz olan bir şey temasa girerse kirlilik doğmaz. Bu teoridir. Bunun doğruluğunu, şimdi vereceğimiz örneğe rağmen inkâr etmemek gerekir. Ellerimiz kirlendiğinde yıkarız, temizlenir ve havlu

57 Burada anlatamadığımız bu husus için bkz. A. Sefa Özkaya, "Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş", s. 108-109.

ile kurularız. Temizlenen elimizi temiz olan havluya sürdüğümüzde, teoriye göre ortaya bir kirliliğin çıkmaması gerekir. Fakat sadece temizlenmiş iken elimizi sürdüğümüz temiz havlu sonunda kirlenir ve makineye atmak zorunda kalırız. Burada bir paradoks var gibi görünmektedir ama aslında yoktur. Çünkü teorideki temizlik ile pratikteki temizlik birbirinden farklıdır. Havlunun temizliği, yıkanan elimizin temizliğinden daha fazla olmasaydı, havlu kirlenmeyecekti. Fakat bu da bir teoridir. Uzun yıllardır kullanılan, teorik olarak aslında oldukça faydalı olan harp prensipleri için de benzer bir durum söz konusudur. Aslında harp prensipleri tartışılmaz ve “kanun”laşmış teoriler değildir. Ama hiçbir ölçüm ve değerlendirme kriteri olmamasındansa belirli bir oranda değerlendirme yapabilmek için oldukça isabetli olan bu prensipler kullanışlıdır. Hem hayal etmek, hem de gerçekle karşılaşmak ayrı ayrı ihtiyaçlardır ve bu iki ihtiyaçtan biri terk edilemez. Dışarıdan bakıldığı zaman bir savaşın aksayan yanı görülemeyebilir. Bu hususu birkaç bin sene önceden verilen bir nazım ifadeyle kapatalım:

Homeros’tan:

Etine sivri kargı ucu değmemiş bir adam,
gelseydi buraya, dolaşsaydı erlik alanını,
Pallas Athene alsaydı elini eline,
bütün okların gücünü beri tutsaydı ondan,
göremezdi o adam bu savaşın tek bir aksak yanını.⁵⁸

Bilim ve teknik maddesi, *tekhne* ile *logiayı* (tekhne+logia: teknoloji/teknoloji) birbirinden ayırır. Bir komutan bunu icra eder, yani icracısıdır, ama aynı zamanda da bilir. Bu tıpkı fırından ekmek alındığı zaman onun içeriğinin, kalorisinin ne olduğunu bilmek, ama fırına girip ekmek yapmanın başka bir eylem olması arasındaki fark gibidir. Peki o halde bu ikisi arasındaki farkı bilmek savaşta ne işe yarar yahut gerçekten işe yarar mı? Bir *komutanın* kendi alanı dışındaki bir teorik bilgiyi bilmesi, bu bilgiyi askerî olarak kullanmasını mümkün kılar mı? Sözelimi botanik veya coğrafya ile ilgili

58 Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul 2006 (21. Baskı), s. 147.

bir bilgi savaşın unsuru haline getirilebilir mi? Bir bölgede otların ne zaman biçildiğini bilmek, tarihte bir komutanın kullandığı bir bilgi olabilmiş midir? Cengiz Han, bir milyona yakın ata sahip olan ordusu ile bir bölgeye giderken atların karnını doyurmak için bu bilgiyi kullanmıştır. Aksi takdirde bir milyon ata yem bulması gerekecekti. Coğrafyacı değildi ama nehirlerin donma rejimlerini tespit ve takip ettirirdi. Çünkü bu bilgiyi de savaşın bir unsuru haline getirebilme dehası vardı. Köprü yapmakla uğraşmaya gerek kalmadan donmuş nehirlerin üzerinden kolaylıkla geçirdi.

Bir *kurmay* başlıca amacı “mükemmel imkanlar”ı temin etmek olmamalıdır. Ne kadar kemale ermiş olursa olsun “mükemmel imkânlar” olmayacaktır. Onun yaklaşımı, elindeki “imkân”ları DİK⁵⁹ ve araç-amaç dengesini de gözeterek “mükemmel kullanmak” ve bilgi-görgüsü dâhilindeki şeyleri gereksiz zorlamalardan kaçınmak şartıyla “savaşın etkin unsuru haline getirebilmek” olmalıdır.

Unutulmamalıdır ki *komuta* hem *bilim* hem *sanattır*. *Bilimin* ve *sanatın* kabul ve dinamikleri birbirine zıt olabilir, *komuta* sanatının sanatkârı olan *komutan*, bu zıtlığı yönetmek için *komutandır*. *Komutanın komutanı bilim* ve *sanatın* çatıştığı yerlerde kimi zaman bilime, kimi zaman *sanata* göre hareket etmek zorundadır. Onu diğer askerlerden ve maiyetinden ayıran şey budur.

Komuta bilim-sanatını haiz bir *kurmay*, herhangi bir meta veya durumu savaşın etkin unsuru haline getirebilen kişidir. Bunun için bir *kurmay* subayın entelektüel birikiminin üst düzey olması, sürekli araştırması ve bilhassa mesleğinden tamamen bağımsız olan alanlara da özel ilgi duyması gerekir. 178’de genç bir harp filozofu olarak *Military Memories* (Askerî Hatırat) adlı eserinde “Stratejist Frederick”i tenkid ve analiz etmek için yazdığı metinler ile üzerine büyük bir dikkat çeken ve yazdıklarıyla büyük bir ilgi uyandıran Jomini, General Lloyd’a borçlandığı hususu “entelektüel meseleler” olarak açıklar. Jomini gibi önemli bir harp filozofunun entelektüelite ve entelijansiyaya bakış açısı *komuta* ile ilgilenen herkes için mühim bir meseledir. Hatta harp felsefesi açısından determinist bir başvuru

59 Düşman imkân-kabiliyeti.

noktası hükmündedir. Kendi meslekî sınırlılıklarının içinde kalan, tabiatı gözlemlemeyen, astronomiyi merak etmeyen, coğrafyaya karşı hassasiyeti olmayan, farklı sanat dallarına ilgi duymayan bir *kurmay*, mesleğini alan dışı bir disiplinle mukayese yapma şansını ve fırsatını kaçıır. Daha da önemlisi, herhangi bir unsur veya durumu savaşın etkin konumu haline getirebilme ihtimali düşer.

Harp tarihinin en büyük isimlerinden olan Emir Timur, sahip olduğu bir bilgiyi savaşın etkin unsuru haline getirebiliyordu. Örneğin askerliğin dışında zoolojiye dair bir bilgi, savaşın gidişatını değiştirmiş ve Timur bu bilgiyle düşmanın ağırlık merkezini çökertmiş, hatta çökertmek bir tarafa düşmanın ağırlık merkezini kendi ağırlık merkezi haline çevirmişti⁶⁰. O dönemde askerî eğitim veren bir okul olsaydı bile böyle bir zoolojik veri muhtemelen müfredatta yer almayacaktı. Oysa bir *kurmay* ve *komutan*, bunun için müfredatta ihtiyaç duymaz. Timur da duymamıştı ve bu bilgi ile savaşın gidişatını belirlemişti. Fillerin ateşten korktuğunu bilmek, savaşta asimetriyi sağlayan başlıca faktör olmuştu. İşte biz bu hususu Dört Yön Doktrini'nin *entelektüel-kültürel zekâ* alt başlığıyla açıklıyoruz⁶¹. İlk defa burada bahsedeceğimiz ve kavram haline getirmeye çalıştığımız iki kavramı da şimdi bu bahse ekleyeceğiz. Bu kavramlar *akıl dehası* ve *zekâ dehası*dır. İkisini birbirinden ayırmadan konuyu izah etmek mümkün olmayacağından bu kavramları irdeleyelim. *Türk askerî kültüründe* var olan *kurmay zekâsı* kavramından yola çıkalım. Bu sözün şeklinin *kurmay dehası* olması çok daha analitik olurdu. Bu durumda *kurmay*ın iki tür dehası söz konusu olmalıydı: *Akıl dehası* ve *zekâ dehası*. Akıl ve zekâ kavramlarını daha önce irdelediğimizden burada kısaca farkını belirterek geçelim. *Zekâ*, “kesmek” veya bir şeyin içini açmak, yani çözümlemek anlamına gelir. Akıl ise “bağlamak” anlamındadır. Bu ikisi birbirinden farklı ama birbirine entegredir. Bir alet veya edevatı, misalen bu bir dağcı kazmasını ele alalım. L harfi şeklindeki bu alet dağcılarının bir kaya girintisine

60 Timur'un fillere karşı uyguladığı taktik için bkz. A. Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş”, s. 125-126.

61 Bu kısım için bkz. A. Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş”, s. 112-130.

tutunmasını sağlamakla birlikte onların kayaya yapışmasını zorlaştırıyordu. Bir tasarımcı bunu değiştirdi. Dağcı kazmalarını soru işaretinin (?) çengeline benzeyen bir biçimde tasarladı. Kazmanın çengel kısmı, yani ucu kayaya tutunduğu zaman, dağcıyı dışarıya itmek yerine ağırlık dengesini merkeze yaklaştırdığı için kayaya yakınlaştırmaya başladı. İşte bu tasarım; zekânın, geniş anlamda *zekâ dahi-liğ*inin bir sonucudur. Buna bir örnek daha verelim. Bundan birkaç sene önce yüksek süratten dolayı uzayda verimli bir şekilde mesafe kat edemeyen bir uzay sondasının önündeki kalkanın içeriğini 26 yaşındaki bir kadın kimya doktoru, moleküler ve çok spesifik düzeyde bir karışım ile değiştirmişti. Böylelikle uzay sondası sürtünmeden çok daha az etkilenecek yoluna devam edebilme kabiliyetine sahip olmuştu. Bu da zekâ hamlesidir.

Akıl ise bu gibi geliştirilmiş parçaları birbirine bağlayan ve organları organizmaya dönüştüren iradedir. Bu örnekteki akıl mühendisliktir. Görüldüğü üzere zekâ spesifik bir hususa odaklanır ve bu odağın darlığı incelediği herhangi bir meta veya durumu derinlemesine bir mükemmellik katar. İşte bu, akıldan çok başka bir durumdur. Çünkü akıl çok başka türlü bir ihtiyaç için çok başka türlü bakmayı gerektirecektir. Akıl bu dağcı kazmasının patentini alarak bütün dünyaya pazarlamaya odaklanır. Zekâ ile akıl arasındaki fark budur. Bu sebeple teknik-taktik meseleler için *zekâ*, taktik-stratejik meseleler için *akıl* gerekir. Eğer akıl, zekâdan üstün olmazsa dâhilerin yaşadıkları tipik sorunlar baş gösterir. Yani dağcı kazmasını mükemmel hale getirmiş, fakat bu *organı organizmaya* dönüştürememiş bir yalnızlık! Organizma organlarla çalışır ama tek bir organa bağlı kalmaz. Bunun strateji çalışmalarının kendine oldukça yer bulduğu iş dünyasında da karşılığı vardır. Büyük holdinglerin CEO'ları, sanılanın aksine tek bir iş kolunda faaliyet gösteren firmaların yöneticisi değildir. CEO'lar birbirinden farklı alanlarda faaliyet yürüten şirketlerin birleşiminden oluşan holding veya şirketler grubunu yönetir. Yani bir işten çok iyi anlayan yönetici değil, farklı iş kollarını bünyesinde barındıran *organizmanın* beynidir.

Osmanlı devrinde karacı kökenli olan Kapdan-ı Derya paşalara yöneltilen eleştirilerin benzeri, yüzyıllar sonrasının büyük

organizasyonlarında geçersizliğini ispatlamıştır. Çünkü kapdan-ı derya eline silahı alıp doğrudan savaşan kişi değildir. Osmanlı yönetici zümresi de bir nevi CEO gibidir. Kapudan paşalığa getirildiği için denizde illa ki muhteşem bir şekilde dövüşebilmesi gerekmez. Eğer seferin serdarı ise bu gereklidir. Fakat bizzat muharebeyi yönetmeyecekse bu şart değildir. Teşkilatta kimlere hangi görevleri teslim edebileceğini bilen, tersane için ihtiyaç duyulan binlerce ton keresteyi zamanında tedarik eden, yelken için gereken bezleri, demir üretimi için kurulan Lengerhane'ye gerekli olan metal hammaddeyi temin eden, kısacası birbirinden farklı kaynak temin faaliyeti yürüten birimleri bir orkestra şefi gibi yöneten ve böylelikle de ihtiyaç duyulan onlarca hatta bazen birkaç yüz gemiyi bahar başlarında suya indirmeyi başaran kişidir. Bir kadirge veya kalyonda ne kadar iyi kılıç salladığının hiçbir önemi yoktur. Çünkü stratejik seviyede bulunan, *zekâ*dan ziyade *akıl* gerektiren bir koltuktur, ordu, donanma ve hava filolarını bu *akıl* yürütür. *Zekâ* ise yelken bezinin daha kaliteli üretilmesinde lazımdır. Bu iki ihtiyaç birbirinden farklıdır, biri diğerinin ikamesi değildir, diğerinin yerine geçemez. *Akıl* gereken yerde *zekâ*, *zekâ* gereken yerde akıl kullanmaya çalışmak; donanma yürütmek yerine çok kaliteli üretilmiş deniz çıpasını yüzdürmeye çalışmaya benzer. İyi bir *kurmay*, *akıl* ve *zekâyı* ayırt etmek için çok fazla zaman sarf etmez, etmemelidir. Dahilik fitrîdir, yani doğuştandır, sonradan kazanılmaz. Tabi olarak her kurmayın dahi olması mümkün değildir, fakat her kurmayın dâhileri iyi tanınması; *akıl dâhisi* ile *zekâ dâhisinin* ne demek olduğunu bir diğerinden ayırt edecek şekilde bilmesi gerekir. Aksi takdirde teknik seviyenin felsefesi ile taktik seviyenin, operatif seviye ile stratejik ve grand stratejik seviyelerin felsefesi birbirine karışır. Birbirine karışan seviyelerle de harp felsefesini anlamak mümkün olamaz!

Dâhiler prosedüre mazur bırakılamaz! Fakat ne yazık ki talimnamlar var! Ve dâhiler her zaman çıkmaz! Bu sebeple gerek *akıl*, gerek *zekâ* bakımından dahi olanlar bu prosedürleri “hafif atlatmak” zorundadır. Atatürk'ün İstiklal Harbi'nde çizmiş olduğu harekât planını Harp Akademisi'nde çizmemesi buna bir örnektir. Çizseydi bir *kurmay* olarak okuldan mezun olamayacaktı. Fakat prosedürü atlattı ve *kurmay* olarak mezun oldu, cepheye atandı ve daha sonraki uzun

ve başarılı kariyerini gerçekleştirdi. Normal kimseler bu meselelere takılıp kalabilir, fakat bir *kurmay* bunu hızlı, zaman kaybetmeksizin kavramalı ve buna takılıp kalmayı belki başkalarına bırakmalıdır.

Sosyal hayatta olduğu gibi askerî alanda da *akıl dâhileri* ile *zekâ dâhileri* bulunmaktadır. Fakat hangi türde dahi olursa olsun genellikle bunun farkında değildir. *Akıl dâhileri* bir meseleyi çok kolay halledebilirken onu mükemmel haline getiremeyebilir. *Zekâ dâhileri* ise mükemmele ulaşır ama meseleyi halledemez! Bu bâbda “*Mükemmel en iyyinin düşmanıdır.*” şeklindeki Fransız sözü doğrudur.

Dâhilerin yalnızlıklarının onları bunalıma sürüklemesi de çoğunlukla akıl seviyesinin *zekâ* seviyesine eşit veya ondan daha düşük olmasıdır. Yani kazmayı bütün dünyaya satmak, mükemmel kazmayı tasarlamaktan biraz daha önemli olmak zorundadır. Bunun bizdeki tarihî karşılığı bir ürün üreten, ama bunu kamuya mâl etmenin, kullanmanın ve satmanın üretmekten daha önemli olduğunu kavrayamamaktır. Yani önce ürünü üretmek değil, üretilen ürünün yok olmasına sebep olacak ortam için tedbir almak! İşte bu sebeple *akıl zekâ*dan üstün olmak zorundadır. Türk ve dünya tarihinin çıkardığı askerî dehaları akıl ve *zekâ* kavramlarının farkına vararak yeniden incelemek, her yaptıkları hamleyi bu gözle ve ufukla yeniden değerlendirmek ihtiyacının farkında olmak zorundayız. Belki bu vesileyle ileride yapay *zekâ* ile yapay akıllı da birbirinden ayırabilme şansımız doğar!

Dört Yön Doktrini’nin *sosyal kodlar*⁶² alt başlığı altında açıkladığımız kısım, muharebe sahasının aktörü, hatta aktörlerinin her bir unsuru ile yakından ilgilenir. Dolayısıyla aslında sadece sosyal değil psikolojik kodları da kapsar. Creveld *komutayı*, “*Komuta, ordunun mevcudiyeti ve faaliyet göstermesi için az olsa bile sürekli olarak yerine getirilmesi gereken bir işlev*” olarak tanımlar⁶³. Emrinde görev yapan personelin dertlerini bilmeyen bir *komutanın* onları savaş veya barıştaki bir göreve motive edebilmesi zorlaşır. Eğitimlerde aslan kesilen bir asker, kafasının üzerinden geçen merminin vızıltısını duyduğu zaman

62 Sosyal kodlar bölümü için bkz. A. Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş”, s. 110-112.

63 Martin van Creveld, *Command in War*, s. 5.

yere yatmayı bile akıl edemedenden kaskatı kesilmesi ile, eğitimlerde çok ön plana çıkmadığı halde çatışma başladıktan sonra arkadaşlarının toparlayan, hedef gözetmeden ateş etmeyip aslan kesilen askerler her zaman var olacaktır. *Komutan*, bunların her ikisini de aynı çatışmaya, fakat belki aynı çatışmadaki farklı görev tiplerine hazırlamakla mükelleftir. Bütün bunları içinde bulunduğu toplumun sosyo-kültürel değerlerine vakıf olarak yapmak durumundadır. Bu da sürekli gözlem ve tahlilden belirli bir miktar teorik okumayı gerekli kılar.

Bir karargâh masası düşünelim ve bir senaryo yazalım. Komutanın asker kurmaylarının yanı sıra sivil kurmayları da olsun. Bir bölgede tam hâkimiyet tesis edilemiyor veya edilmesi istenmiyor. Fakat bölgedeki muhasım unsurların da bizim unsurlara karşı birleşmesi istenmiyor. Komutan bölgedeki muhasım unsurların kendisine karşı birleşmesini önlemek üzere *kurmay* heyetini, yani *karar destekçileri* toplamış ve kendilerinden teklif bekliyor. Senaryo gereği söze tarihçi girsin ve bölge halkının iki farklı etnik unsurdan oluştuğunu belirtsin. Sosyolog da buna karşı çıksın ve iki etnik unsur olsa bile iki değil 3 farklı toplum olduğunu, çünkü bu bölgedeki sosyal ayrışmanın etnisiteden değil mezhepten kaynaklandığını, 2 etnik grubun mezhep sebebiyle üçe bölündüğünü belirterek bir girdi yapsın. Komutan da bunun üzerine bu üç grubun kendilerine karşı birleşmemesi için ne yapılabileceğini sorsun. Burada devreye kim girebilir? İlahiyatçı. Çünkü bu 3 mezhep grubunun aralarında içtihat ettikleri veya ayrıştıkları hususlara hâkimdir. Hangi mezhebe ne tür bir saldırı yapılırsa bu karşı mezhepten bilinir? Mezhep mensuplarının birbirine girmesi için hangi provokasyon tercih edilir? Mezhep imamlarından birinin türbesine yapılacak bir saldırı! Bu senaryoyu Irak'ta defalarca izledik! Hepsi çok iyi çalışılmış faaliyetlerdi ve bir toplumun bütün sosyal kodları analiz edildikten sonra tertip edilmişlerdi. Masadaki teolog/ilahiyatçıya burun kıvrırmak yerine ondan en iyi şekilde faydalanılmıştı. Çünkü *komuta bilim-sanatı* bunu gerektirir. Geleceğin muharebe sahası ve daha geniş anlamda savaş alanında ve bilhassa *muharebe sahası istihbaratı*nda çok daha önemli olacak. Buna ne kadar hazırız, *sosyal kodlar* maddesini ve Dört Yön Doktrini'ni ne kadar ve nasıl kavramalıyız, düşünülmesi gerekir.

Kurmay subayın neler yapması gerektiğinden başka neler yapması gerektiği hususu da bilhassa önemlidir. Yukarıda bahsettiğimiz *bir önceki savaşa hazırlanma sendromu* gibi hissiyattan kaynaklanan hatalara saplanmamak gerekmektedir. Tarih, pek çok mühim komutanın kariyerini mahveden hataları büyük bir iştahla yazar. Bu hatalardan biri de daha önce bahsettiğimiz *yerel aldaticılık, genel gerçeklik kuramı* meselesidir⁶⁴. Bu hususu daha önce *Türk Askerî Kültürü*'nde kısaca bahsederek geçmiştik. Şimdi de bahsetmek gerekiyor. Muharebe hattının uç kısımlarında kalmış ve karargâhın uzağında bulunan *kurmay* subay, muharebeyi en şiddetli şekilde hissetse bile bunun *yerel aldaticılık* olabileceğini unutmamalıdır. Osmanlı ordusu kimi zaman bozulduğunda aslında ön saflarda bulunan birtakım korkak, askerlikten ziyade canının endişesine düşmüş kimselerin en ufak bir direnç göstermeden geri çekilmeye başlaması, çekilirken de “düşmanın mı eline geçsin?” kılıfı uydurarak kendi hazinesini yağmalaması ve bunun da çığ gibi büyüyerek genel bir bozguna dönüşmesi kroniklerin zaman zaman yer verdiği vakalardandır. Kazanmakta olan bir ordu personelinin gerçekliği, birliklerin ne kadar muntazam bir başarı gösterdiği değil, önünde feci şekilde can veren arkadaşının yerde yatıyor haldeki görüntüsü gibi gelebilir. Bunun genel bir hissiyata bürünmesinin önüne geçilmelidir. Yine Osmanlı son dönemlerinde askerî ataşe olarak yabancı ülkelere gönderilen genç subaylar yapılan en ufak bir tatbikatı bile merkeze “tatbikat yapan ülkenin kendi üzerlerine çok büyük bir harekât hazırlığında olduğu” şeklinde istihbar eder. Yıllar geçtikten sonra ise bunun rutini teşkil ettiğini öğrenir.

Yine ilk defa burada bahsedeceğimiz bir kuram da *komutan-his paradoksudur*. Komutan ile his arasındaki diyalektikte direnç unsuru paradoksu doğurur. Bu direnç komutanın kimi zaman hisse, kimi zaman hissetmemeye ihtiyaç duymasıdır. İhtiyaç duyulan hissin katsayısı arttıkça diyalektik derinlik artar. Yani komutan sezgiye dayalı *savaş sanatı* icrasında hissetmezse başaramaz; hislerini bir kenara bırakması ve askerlik bilimi doğrultusunda hareket etmesi gerektiği zaman “hissetmeye” çalışırsa hata yapar. *Komutan-his paradoksu* devlet yöneticileri için de geçerlidir. Sanat icra edeceği zaman hissetmesi,

64 A. Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş”, s. 104.

bilim icra edeceği zaman hislerine aldanmaması gerekir. Burada da daha önce bahsettiğimiz üzere doktrin ve felsefe ayrımı devreye girmektedir. Zira savaş sahnesi çok haşmetli, hislere kapılmaya çok müsait bir ortamdır. Esasında bir savaş destanı ve şiiri olan *İlyada*'da⁶⁵ bunun bir sahnesi birkaç bin sene önceden bize şöyle sesleniyor:

Her bir ordu, başta komutanları, sıra oldu
Troyalılar yürüdüler kuşlar gibi, çılgık çılgıla⁶⁶

Homeros'un teleobjektife benzer şekilde muharebe meydanını tamamlıyarak yansıtmaması⁶⁷, aynı zamanda geriye bir iz bırakmak ihtiyacı ile yazılan tarihî ifadelerdir:

Erlerin başbuğu Agamemnon onlara şöyle dedi:
'Troyalılar, Dardanoslular, yardımcıları, dinleyin beni,
görünüşte, Ares'in sevdiği Menelaos'ta zafer,
hadi verin Aragoslu Helene'ye bütün malı,
üstelik öyle bir karşılık ödeyin ki
gelecekteki insanlar arasında anılsın dursun.'⁶⁸

Salt anılmak için bir şeyler yapmış olmak, istenmeyen şekilde anılmaya sebep olabilir. Geleceğin *komutanı* aradaki dengeyi sağlamak üzere kendini yetiştirmek zorundadır.

Komutan-his paradoksunda terazinin kefesi dengede olmak zorundadır. Korku veya çekince ile değil, akıl ve zekâ ile karar verilmedir. Bunun için harp tarihi adlı bir laboratuvar vardır. Bu laboratuvar da *counterfactual thinking*⁶⁹ metodu kullanılmalıdır. *Counterfactual*

65 Pierre Vidal-Naquet, *Homeros'un Dünyası*, çev. Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 47.

66 Homer, *İlyada*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir, s. 118.

67 Homer, *İlyada*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir, s. 53.

68 Homer, *İlyada*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir, s. 131.

69 Bu ifade Türkçeye çeşitli sözlüklerde "karşı olgusal" şeklinde çevriliyor. Fakat bu çevirinin meramı ifade etmeye kifayet etmesi hususunda şüpheli olduğumdan kullanmayı uygun bulmadım. Buradaki anlayış şudur: Bir mesele veya olay, tarihe geçtiği şekilde değil de tam tersi olsaydı ne olurdu? Örneğin Fatih Sultan Mehmed tahttan indirildikten sonra tekrar tahta çıkarmasaydı İstanbul kuşatılır mıydı veya ne zaman hangi şartlarda kuşatılabilirdi?

thinking metodunun kullanılmasıyla kaybedilen pek çok muharebenin aslında kazanılabileceği görülmektedir. Bu metodla bütün savaşların tersine kazanılabileceği ispatlanırken bir istisnâ durum olarak Napolyon'un Waterloo'da yine kazanamadığı sıkça anlatılan bir hikâyedir. Her ne olursa olsun bir komutan kafasında savaşı en az 2-3 farklı senaryo ile kazanıp, 2-3 farklı senaryo ile kaybedeceği kurguları yapmalıdır. Her kaybettiği senaryodan dersler çıkarmalı, eksiklik tespiti yapmalıdır. Sadece Askerî Karar Verme Süreçleri (AKVES) üzerinden bir muharebenin takip edilmesi yetmeyecektir. Yetseydi AKVES'i takip ederek muharebe edenlerin kaybetmemesi gerekirdi. Fakat savaşı kaybedenlerin de AKVES yöntemini takip ettikleri unutulmamalıdır. Formaliteler cam tavan değil, taban olmalıdır. Genellikle oldukça yanlış bir yaklaşımla formaliteler tavan kabul edilir. Bu da kaybedilen savaşları açıklama hususunda harp tarihçileri ve stratejistlere büyük kolaylıklar sağlar!

Genel anlamda geleceğin *komutanı* ve *karar alıcısı* olan, bugünün *karar destekçisi* ve *kurmay subayı* ve kurmaylık kültüründen bahsettikten sonra biraz da Türk kurmaylık kültüründen bahsederek konuyu hitama erdirelim⁷⁰.

Türk kurmay ve karargâh subaylığı anlayışının Batı'ya göre farklılığından yukarıda biraz bahsetmiştik. Şimdi bu hususu biraz daha irdeleyelim. Fransa'da çıkan karargâh subaylığının, Prusya'da kurmay subaylık adını verdiğimiz şekle dönüştüğünü hatırlayarak

70 Bu konuya eğilme sürecim aslında doktora tez konusu olarak belirlememden epey öncedir. Muharebe sahasının dönüşümü üzerine çalışmalar yapmaya başladığım zaman kurmaylık müessesesi üzerine ilgi duymaya başladım. Daha sonra Milli Savunma Üniversitesi Harp Enstitüleri'ndeki Komuta-Kurmay Kurslarında kurmaylık tarihi ve kültürü üzerine dersler vermeye başladım. Doktora tez konum olması bunların hepsinden sonra oldu. Yani zaten üzerine çalışmakta olduğum alanı tez konusu olarak belirledim. Bu süreçte Türk kurmaylık kültürü, kurmaylık eğitimi ve bilhassa harp oyunları üzerine çalıştım. Mesai esnasında katıldığım harp oyunları, akademik hayatımdaki tez konum oldu. Dolayısıyla teori ile pratiği birleştirebilmek için iyi bir şans yakalamış oldum. Bu hususta yol gösterenlerimden biri olan E. Tuğg. Osman Gazi Kandemir ve birlikte mesai yaptığımız diğer pek çok büyüğüme teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

devam edelim. Türk kurmaylık sistemi 1846 itibariyle Fransız etkisiyle başlayan kurmaylık anlayışında 1882 yılı itibariyle ciddi bir değişime gitti. Siyasî ilişkilerin iyi olmasıyla da birlikte Almanya'dan gelen Kaehler ve Goltz'un Türkiye'de kurmaya başladıkları sistem, artık Türk kurmaylık anlayışına yeni bir ekol getirmişti: Prusya ekolü. Bu ekolden alınan kurmaylık sistemi ilerleyen yıllar boyunca Prusya modelinin birebir aynısı olacak şekilde uygulanmış değildir. Erkân-ı harplik (kurmaylık) eğitimini bir yıl eksik sona erdiren subaylar *yaveran-ı harp*, tam olarak tamamlayanlar ise *erkân-ı harp* adını aldı. *Yaverân-ı harp* daha çok karargâh subaylığını, *erkân-ı harp* ise kurmay subaylığı teşkil etmiştir denilebilir. Daha sonraki yıllarda *yaveran-ı harp* subayların *mümtaz subay* da denmiştir. Bunun da ardından bir süre sonra ihdas edilen sistemle 2016'ya kadar bu eğitimin karşılığı Komuta ve Karargâh Subaylığı (KOMKAR-SU) olmuştur. 2016 itibariyle Karargâh Subaylığı (KARSU) eğitimi yüksek askerî eğitimin ilk dönemini (bir dönem / yarım sene) teşkil etmiş, ardından tekrar sınava girilerek kazanılan Komuta ve Kurmay Subaylığı (KOMKUR) eğitimi ile de *kurmay subay* mezunları verilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla bir subay yaklaşık 5 aylık bir eğitimle *karargâh subayı*, bu eğitimden sonra görmüş olduğu bir yıllık ilave eğitimle birlikte toplam bir buçuk senede *kurmay subay* olabilmektedir. Yani Batı'daki tek parçalık nosyon, Türk askerî kültüründe kademelendirilmiştir.

Bir kurmay bütün kazanımlarının yanı sıra, daima eksik taraflarını keşfedip bunları ikmal ettikçe mükemmelliğe yaklaşır. 1848'de Fransız etkisi ile başlayan, 1880'ler itibariyle Prusya tipi kurmaylık sistemine geçen Türk kurmaylık ekolü, 1920'lerde, 1950'lerde tadil yoluna gitmiştir. 1900'lü yılların Harp Akademileri; karacı Baron von Mittelberger ve Karl Kerchan ile denizci Amiral von Ditten gibi Alman, Alb. Lagett ve Alb. Gail Morgan gibi İngiliz, General Lokok gibi Fransız veya E. F. Pritchard gibi Amerikan hocalarıyla doluydu. Uhdesinde önemli birikimlere sahipti. Fakat hiç şüphesiz ki eksikleri de vardı. Bunların bir kısmı kronik eksiklikler olabileceği gibi ortaya çıktığı zaman bir sorun teşkil etmeyen, fakat ilerleyen zamanla

birlikte dezavantajlı tarafları görülen durumlar da olabiliyordu. Bunun yanı sıra henüz literatüre girmeyen çeşitliliklere de rastlanabiliyordu. ABD kurmaylık sistemi 20. yüzyıl ortalarında ikiye ayrılıyordu: Harekât kurmaylığı ve lojistik kurmaylığı. Bu sebeple bir kurmay ya harekât yahut lojistik kurmayı olabiliyordu. Bunun Türk kurmaylık ekolüne yansımaları 1930'larda vuku bulmuştur. Mesela bu yıllarda yapılan harp oyunu faaliyetlerinde *lojistik harp oyununa* rastlamak mümkündür ve bu durum ciddi bir şekilde ele alınmış değildir. ABD İç Savaşı hariç kendi kıtası dışında savaşılan bir silahlı güç olan ABD Silahlı Kuvvetleri için harekâttan önce gelen şey lojistikti. Çünkü savaştan çok daha büyük bir hazırlık, savaş alanına gitmekti. Oysa son birkaç yüzyılda yakın coğrafyası dışında böyle bir lojistik faaliyeti olmayan Türk ordu ve bahriyesi için bunun gerekli olup olmadığı, gerekli ise nasıl kazanımlar sağladığı, bunun müspet anlamda hasılasının neler olduğu, bunun Amerikan hocaların etkisiyle mi olup olmadığı, daha sonra lojistik harp oyununun neden kaldırıldığı hiç tartışılmadı, hiç konuşulmadı ve bu husus üzerine herhangi bir değerlendirme veya analiz yazılmadı. Oysa bu bir silahlı gücün savaşma şeklini doğrudan belirleyen bir husustur. Dikkatle ele alınıp üzerinde analizler yapılması gereken bir husustur. Fakat diğer taraftan iskemlenin üzeri de boştur!

Türk kurmaylık sisteminde bir *kurmay* subayın bir kadroda uzun süre kalmaması, bir dolaşıma girmesi beklenir. Bundan doğan hem avantaj hem dezavantajlar vardır. Mesela avantajlardan biri, bir *kurmay*ın 10 sene içerisinde beş farklı kıta ve karargâhta çalışması, bu da en az 5 farklı *komutan* görmesi demektir. *Kurmay* subay farklı komutanlarla çalışarak onların birbirinden farklı özelliklerini görüyor, çalışma şekillerini gözlemliyordu. Bunun sonucunda da hem öğrendikleri hem kendi geliştirdikleri hem de diğer dış etkilerle birlikte kendisini bir *komutan* adayı olarak inşa ediyordu. Bunun oldukça faydalı getirileri vardır. Fakat bir *kurmay* kendi kendine eleştirel bakabilmelidir. Dolayısıyla bunun dezavantajlı taraflarını da görebilmelidir. Bilhassa bölgesel çalışmalar ve modern disiplinler ihtisaslaşmayı gerekli kılar. Akdeniz bölgesi üzerine kendini

geliştiren bir subayın, sürekli olarak bu bölgeyi takip etmesi gerekir. Birkaç sene sonra kitle imha silahları (KBRN) subayı, ondan birkaç sene sonra Arktik üzerine çalışması, sonrasında kıta komutanlığı yapması birikimini dağıtmaktadır. Bir dış göreve gittiği zaman meslektaşının bir konu üzerine nasıl uzmanlaşabildiğini hayretle temaşa ettikten sonra kendi içinde yeterliliğini sorgulamaya gidebilmektedir. Uzmanlaşmanın şart olduğu yerlerdeki beklentilerin değişimi söz konusu olabilir. Çünkü savaş sanatında aslanan hususlardan biri rekabettir. Rakibi ile rekabet edemedikten sonra bir subayın kaç farklı konu üzerinde çalıştığı daha önemsiz kalmaktadır. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı eski yıllarda bu hususla alakalı olarak bir adım atmış ve personelinin bir kısmını amiralliğe terfi edemeyeceklerini baştan bildirerek mühendis sınıfında istihdam etmiş, gemi ve denizcilik teknolojilerine yoğunlaştırmış, başka bir şeyle uğraştırarak odaklanmasının dağılmasına müsaade etmemiştir. Bu yatırım, şu anda Türkiye'yi kendi tersanesinde kendi harp gemisini inşa eden 14 devletten biri haline getirmiştir. Eğer ARMERKOM gibi kritik birimlerde görev yaparak bu teknoloji ve altyapıları geliştiren personel meslek hayatının bir kısmında ataşelik, bir kısmında diğer daimî görev çeşitleri, gemi komutanlığı, ikmal subaylığı vs gibi görevler yapsaydı, şu anda Türkiye kendi harp gemisini üreten 14 devletten biri olabilir miydi? Sanmıyorum. Dolayısıyla kurmaylık görevi yapan bir kısım karacı personel için, özellikle uzmanlaşılması gereken bazı hususlarda böyle bir patern geliştirilmesi düşünülmelidir.

Tarihteki iyi *kurmay* subayların bir ortak özelliği de stratejinin üç boyutunu kullanmadaki üstünlükleridir. Bunu büyük bir maharetle yaparlar. Bu bir *sanattır*. Zaman, mekân ve kuvvet unsurlarının yüzde yüz kesişimi muharebedeki başarıyı getirecektir. Doğru kuvvetle ve doğru yerde yapılan bir hamlenin yanlış zamanda yapılması hiçbir şey ifade etmez. Bu sebeple zaman, mekân ve kuvvet örtüşmesi sağlanmalıdır. Buradaki kritik tercih, zaman maddesinde gerçekleşir. Hisler kuvvet ve mekânı belirli ölçülerde değiştirebilirken, zamanı çok geniş bir skalada değiştirebilme ve seçebilmeye sebep olabilmektedir. Bu hususta dağcılık yaklaşımı ile hareket

edilmelidir. Dünya tarihinin en iyi dağcılarına, bilhassa yeryüzünde 8 bin metreden yüksek toplam 14 zirvenin tamamına tırmanmayı başaranlara bakıldığında bir kişi (Reinhold Messner) istisna olmak üzere hepsinin ortak bir özelliğe sahip oldukları görülmektedir. Eğer risk varsa devam etmemeye karar vermek! Riskli bir durumda “zirve mi, eve dönüş mü?” seçeneklerinde evi tercih etmek en zor seçenektir. Zirve birkaç yüz metre önlerindedir ve bu kadar zahmet çekilmişken oradan geri dönme kararı, verilebilecek en zor, en istenmeyen, fakat en profesyonel ve doğru karardır. Bu durumda usta dağcılar her zaman şöyle düşünür: Dağ nasılsa orada duruyor! Böylelikle sadece bu zirve değil, diğer zirveleri kaybetme riskini bir miktar daha bertaraf etmiş olurlar. Nitekim harp tarihçisi Liddel Hart’ın kesin sonuçlu bir muharebeye odaklanmak yerine bir sonraki adım/muharebede avantajlı bir konum ve durum elde etmeye çalışmanın aslolduğunu ifade eden *dolaylı tutum* yaklaşımı da buna paralel bir yaklaşımdır.

Sonuç Yerine: Devam Etmek

Bilimsel olmaktan ziyade felsefi yaklaşabilmeyi amaçlayan bu makalede başlangıç olarak “iskemleye tekme vurmak” gerektiği ifade edilmiştir. Bazı kuram, açıklama ve terminolojik öneriler ilk defa ortaya konmuştur. Bu doğrultuda savaş sanatının tam karşılığının daha önce tek örnek olsa da *darülharp* olarak literal anlamda kullanıldığı belirtilmiş ve kültürün önemi izah edilmiştir.

Birinci bölümde bilim ve sanat arasında komuta ve komutanlık mefhumu ele alınmış, bu doğrultuda da *komuta* etme fiilinin hem *bilim*, hem de *sanat* olduğu, bu bilimin adının *askerlik bilimi*, sanatın adının ise *savaş sanatı* olduğu ifade edilmiştir. Bilim ve sanatın müşterekliğinin sağlanabilirliğine vurgu yapılmış, bilim merkezli yaklaşıma sanat perspektifi eklenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Muharebe Sahasının Dönüşümü başlıklı ikinci bölümde Ba-uhus Eklü örneği üzerinden “bilim-sanat ittifakı”na muharebe sahasının dönüşümü bakımından yer verilmiş, ardından muharebe sahasının dönüşümünün evreleri üzerine bir öneri sunulmuştur.

Teknolojik dönüşüm, istihkam ve askerî mimari dönüşümü, ağır sonuçlu savaş dönüşümü, lojistik imkân-kabiliyet ve anlayış dönüşümü olmak üzere 4 evrede muharebe sahasının dönüşüm dinamikleri kategorize edilmiştir. Ardından tarihî süreçteki askerî kabullere dair sorgulamalara, bilhassa Delbrück'ün getirdiği yeniliklere yer verilmiştir. Ateşli silahların muharebe sahasının çevresinden merkezine geçişi ve buna Türk etkisi ortaya konmuştur. Avrupa'da bunun daha geç, Türkiye'de daha erken vuku bulduğu açıklanmıştır. Muharebe sahasının dönüşümünde istihkamın rolü, Avrupa'daki manevra muharebeleri ve daha sonra da dönüşümün açıklanmasında filozofların katkısı irdelenmiş, bu doğrultuda Liddel Hart ve akabinde Clausewitzyen anlayıştan "Ludendorffyen" anlayışa geçişteki reddiyelere dikkat çekilmiştir.

Tren, hava araçları, telgraf vs ile birlikte teknolojik dönüşümün karargâh ve kıtaları etkilemesinin önemine dikkat çekilmiştir. 20. yy dönüşümü, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ile birlikte gelen yeni kuvvetler ve yeni boyutlar (hava, nükleer ve ardından uzay) ele alınmıştır. Bunlarla birlikte muharebe ile savaşın farklı sonuçları olabileceğini irdeleyen bir perspektif sunulmaya çalışılmıştır.

Deniz ve hava harekât ortamlarının 9 boyutla entegrasyonu ve özeti verilmiş, bunun üzerine yeni geliştirilen çatı kuramı ortaya konmuştur. Bu kavramla birlikte hava ve uzay gücüne yaklaşımın gelişmesi gerektiği vurgulanmıştır.

"Subay ve 'Komutan'ın Dönüşümü" adlı üçüncü bölümü ile subay tipolojisinin dönüşümü ortaya konmuştur. Bunun için yeni bir öneri ortaya atılmıştır. Şövalye subay, mühendis subay, karargâh subayı ve kurmay subaydan oluşan bu kategori, literatürün dikkatine arz edilmiştir.

Makalenin dördüncü ve son bölümü, Kurmay Subay ve General & Amiral" başlığı taşımaktadır. Burada kültür ve stratejinin ilişkisini anlamının önemine "okyanus-kum tepesi" örneği verilerek dikkat çekilmiştir. Ardından iyi bir kurmay subay ve komutan için yazılan eserlerden kısaca bahsedilerek kurmaylığın esasında karar alıcı olmaktan ziyade karar destekçi olmasının önemine vurgu yapılmıştır.

Ardından bir kurmayın muharebe sahasında karşılaşacağı “doktrin ve felsefe tenakuzu” karşısında ne yapabileceği işlenmiştir.

Makalenin en önemli hususlarının belki başında gelen kısımda ise iki yöntem önerisi mukayese edilmiştir. Bir tanesi bu makalenin yazarına, diğeri ise Amerikan Army War College’ın eski komutanı Robert Scales’e ait olan bu yaklaşımlarla kurmay subay eğitiminde takip edilmesi önerilen Dört Yön Doktrini izah edilmiştir. Bu doğrultuda doktrinin 4 maddesi üzerinde durulmuş, bu maddeler Scales’in maddeleri ile karşılaştırılmıştır. Varılan sonuç doğrultusunda kurmaylık eğitimi için önerdiğimiz yöntemin başka bir çalışma ile mukayese edilerek kullanışlılığı ortaya konmuştur. Bu maddeler altında yine yeni bir kavram önerisi olarak akıl ve zekâ dehalarının farklarından, kurmay adayının bu iki tipolojiyi birbirinden bağımsız bir şekilde incelemesi gerektiğinden bahsedilmiştir.

Son bölümün son konularından biri olarak yine ilk defa ortaya konan *komutan-his paradoksuna* yer verilmiş ve komuta edenin ne zaman hisle, ne zaman hise rağmen hareket etmesi gerektiği ile alakalı formülatif bir çözümleme önerisi sunulmuştur.

Son olarak Türk kurmaylık kültüründen ve öneminden bahsedilmiştir. Bu doğrultuda Türk kurmaylığının mazisine kısaca bakılmış, yeni çalışmaların artarak devam etmesi de ilave edilmiştir. Ayrıca genel bir yaklaşımla da aslında var olduğu halde yeni modellemeler ve ortaya koyuşlar sunulmaya çalışılmıştır. Bütün bu ortaya koyuşlar aslında bir başlangıçtır.

Giriş başlığının adı “Çıkışı Olmayan Bir Giriş... olduğundan bu makalenin sonuç kısmı da aslında bir çıkış teşkil etmemektedir. Bunun yerine “sonuç”a ulaşmak için henüz miktar-ı kifayeye ulaşmaktan pek uzak olan Türk savaş felsefesi meselelerinin çok daha fazla irdelenmesi gerektiğini belirtmek, sonuç yerine önerebileceğimiz en işe yarar tercih olabilir.

MO-TU (METE/BAHADIR)

*Ahmet Taşagıl**

Avrasya bozkırlarının ortaya çıkardığı ilk büyük hükümdar Mo-tu'dur. Her ne kadar babası T'ou-man başta olmak üzere başka devlet idare edenlere rastlasak da Türk ve Avrasya tarihinde devletini bir imparatorluk haline dönüştüren, Orta Asya'da bütün Türk ve komşu toplulukları bir araya getiren, "Çinlilerin ifadesiyle yay geren" kavimleri birleştiren ilk hükümdar Mo-tu'dur. Devletin başında bulunduğu yaklaşık 35 yıl içinde ülkesi içinde ve dışında bir imparator olduğunu herkese hissettirmiştir. Kısacası Mo-tu üstün gayretleriyle bir bozkır modeli oluşturmuş; ardından gelen bütün bozkır devlet ve imparatorlukları onun kurduğu devlet modelini takip etmiştir. Dolayısıyla Mo-tu'yu Türk devlet geleneğinin başlangıcına koymak mümkündür¹.

Mo-tu'nun ismi önceleri yanlışlıkla Me-te, Mei-tei şekillerinde okunmuştu. Bundan dolayı Türkçemizde Mete ismi kabul görmüş ve kişi adı kullanılarak yaygınlaşmıştır. Daha sonra Mao-tun ve Mo-tun okunuşları yapılmıştı. Bu iki karakterin çağdaş Çince Maodun okunması doğrudur. Fakat, onun yazılışında özel okunuş bulunduğu için Mo-tu okunması (Türkçe okunuşu Modu) gerektiği Çince sözlüklerde açıkça belirtilmektedir. Bunun da Türkçesinin

Prof. Dr., Yeditepe Üniversitesi. E-posta: atasagil@hotmail.com.

- 1 Mo-tu ve Hunlar hakkında bilgi veren Çin kaynaklarının başında *Shih-chi* 史記 (110. bölüm); *Han Shu* 漢書 94, A, B; *Hou Han Shu* 後漢書 (89. bölüm); *Chin Shu* 晉書 (97.bölüm); *Tzu-chih T'ung-chien* 資治通鑑; *T'ung Tien* 通典 ve *T'se-fu Yüan-kuei* 冊府元龜 gibi kaynak eserler gelmektedir.

Gök Türkler zamanındaki Mou-tu, Mou-ho-tu gibi unvan ve ad okunuşlarından hareketle karşılığının Bagatur (Bahadır) olduğu fikrindeyiz. Büyük Hun İmparatorluğunu zirveye taşıyacak olan Mo-tu, MÖ 209 yılında tahta çıktı².

Mo-tu'yu Yetiştiren Bozkır Ortamı

Hunların sosyal hayatı hakkında verilen bilgilerle birlikte, binlerce yıllık bozkır hayatının ilk örneklerini görme fırsatını buluruz. Bu yüzden bahsedilen bilgiler çok önemlidir. Daha sonraki devirlerde kaydedilen bilgi bu malumatı takip etmiştir.

Çin'in kuzey topraklarında yaşayan bu kavimler, bir yerde sürekli ikamet etmezlerdi. Bozkırlıların belki de ilk defa Çinliler tarafından tasvir edildiği bu bilgiler oldukça ilginçtir. Yani sosyal hayatın bildirilmesine rastlanılarak Avrasya'nın derinliklerinde yaşanan hayat tarzı ilk defa burada anlatılmaktadır. Hayat kaynakları olan su ve otları

-
- 2 Günümüze kadar dünyada Asya Hunları hakkında yapılan çalışmaların çoğu ağırlıklı olarak Mo-tu ile (M.Ö. 209) başlar. Bunlardan bazıları için bkz. M. De Groot, *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, c. 1, Berlin-Leipzig 1921, s. 38; *Attila ve Hunlar*, hazırlayanlar Sandor Eckhardt, Nandor Fettich, Lajos Ligeti, Gyula Nemeth, Peter Vaczy, çev. Şerif Baştav, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1962, s. 28; Edward Harper Parker, *A Thousand Years of Tartars*, Routledge Publisher, s. 7; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, TTK Yayınları, İstanbul 1987, s. 58; Yü Ying-shih, Hsiung-nu (şyung-nu), *Erken İç Asya*, ed. Denis Sinor, çev. S. Esenbel, s. 170 vd.; Peter Benjamin Golden, *Türk Halkları Tarihine Girişi*, çev. Osman Karatay, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 46 vd.; Thomas Barfield, *The Perilous Frontier*, Blackwell, Massachusetts 1989, s. 32 vd.; Owen Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China*, Oxford University Press, Oxford 1992, s. 452-463, 480-483; D. Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, Blackwell Publishers, Oxford 1998, s. 185 vd.; Tilla Deniz Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya 2012, s. 39-41; Kao Chien-ch'ün, *Tzuei-hou I-ke Hsiung-nu*, Pei-ching, 2009; Chang Chin-k'uei, *Hsiung-nu Ti-kuo*, Pei-ching 2009; Ahmet Taşağıl, *Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020, s. 39-43; Ayşe Onat, Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu Monografisi*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 1 vd.

takip ederek yaşarlardı. At, sığır ve koyundan oluşan hayvan sürülerine bakarlardı. Eşek, katır, t'ao-t'u, t'ien-hsi gibi vahşi at cinsleri de bulunmaktaydı. Tarım yapmadıkları ifade edildiği gibi herkesin kendine ait toprağının bulunduğu bildirilmiştir. Yazıları veya çizileri bulunmadığı için söz ile anlaşma yaparlar; erkek çocuklar koyunlara binerek biniciliğe alışırlar, avcılığı öğrenmek içinde kuş ve farelere ok atarlar; biraz büyüyünce tavşan ve tilkilere nişan alırlardı.

Askerleri ise yay çekebilenler (gerebilenler) olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca güçlü ve zırhlı süvariler olduklarına işaret edilmiştir. Gündelik hayatta hayvancılık ile iştigal edip, gerektiğinde yabani hayvanları avlarlardı. Bu bir tür savaş eğitimi şeklinde değerlendirilse de savaş durumlarında askeri eğitim yaparlardı. Sonuçta onların hayat tarzının bu olduğu anlaşılıyor. Uzun mesafeler için yay ve ok yakın için kama ve mızrak kullanırlardı. Kesin kazanacaklarını anladıklarında hızla sonuna kadar ilerlerler, zor durumda ise stratejik geri çekilme yaparlardı. Bu geri çekilme yüzünden herhangi bir utanma duygusu taşımadıkları vurgulanmıştır. Halbuki bu, onların uyguladıkları bir savaş stratejisi idi. Çinliler gibi protokol ve görgü kurallarına uymadıkları belirtilmiştir. Aslında burada önemli olan, Çinliler gibi sosyo-kültürel hayata sahip olmadıklarının vurgulanmasıdır.

En yüksek mevkideki hükümdar da en alt seviyedeki normal vatandaş da beslediği hayvanın etini yer, derisinden elbise yapar, kürkünü kullanırdı. Güçlülerin (gençlerin) etin daha çok enerji veren yağlı kısımlarını yaşlılar ise yağsız kısımları yiyerek beslenirdi. Yaşlı ve zayıfların küçük görüldüğü, güçlülere değer verildiği şeklindeki ifade doğru olmamalıdır. Burada sadece güçlü sağlıklı olanların savaşlara gittikleri için ayrıca bünyelerinin daha çok yiyeceğe ihtiyaçları olduğu, yaşlıların fazla kaloriye gerek duymadıkları için yemek tarzlarının farklılığından dolayı böyle bir değerlendirme yapılmıştır. Yoksa daha sonraki kaynaklarda bozkır geleneğinde yaşlılara, özellikle bilge ve tecrübelilere çok değer verildiği açıkça bildirilmektedir. Ayrıca üvey anne ve yenge ile evlenme adetleri de Çinlilere garip gelmiştir. Halbuki bunda, aile birliğinin dağılması ve kadınların açıkta çaresiz ve kimsesiz kalmamalarının

sağlanması esastı. Bunun yanında herkesin kullandığı özel bir ada sahip olduğu da kaydedilmiştir³.

Hunların burada belirtilen sosyal hayatı, tarih öncesi çağlardan beri yaşanıla gelen bir sosyal sistemin ifade edilmiştir. Hunlar, Orta Asya bozkırlarında atalarından aldıkları gelenekleri devam ettirmektedirler. Atı evcilleştirdikleri ve bu geleneğe sahip oldukları için süvari savaş usullerini üst düzeyde geliştirmişlerdi. Mesela kullandıkları eyerler son derece hafif ata zarar vermeyen bir tür idi. Ayrıca sürücü için de gayet uygun durumda bulunuyordu. Üzengi daha görünme de milattan sonraki dönemde kullanılmaya başladılar. Atın mükemmel bir şekilde değerlendirilmesi uzak mesafelerin yakın olmasını sağladı. Böylece uzun seferler düzenleyebildiler. Yabancı kaynakların anlatılarına göre fırtına hızıyla ortaya çıkıp görünmez oluyorlardı. Kemikli refleks yay ise başka bir üstünlük kaynağı idi. Yüzlerce metre uzaktaki bir hedef vuruluyordu. Ani saldırı ve ani kaçmak esas kurgu idi. Savaşın zora girdiği anlarda hızla geri çekiliyor, düşmanın dikkatini dağıtıp aniden dönüyorlar ve düşmanı dağıtıyorlardı.

Yukarıda Hunları tasvir için Çinlilerin kullandıkları ifadeler, tarihin derinliklerinden itibaren bozkır kavimleri için karakteristiktir. Nitekim bozkırlı Türk kökenli halklar için yapılan bu tanımlamalar 20. yüzyılın başına kadara süregelmiştir⁴.

Atalarından Mo-tu'ya Miras

Her ne kadar Hunların atalarının tarihini MÖ 2255'ler, hatta daha eskilere götürebilsek de somut belge ve bilgiler, MÖ 318'de başlar. Hun adının gerçek karşılığını ilk defa bu yılda görürüz. Bundan

3 SC 110, s. 2879; HS 94A 3743; TT 194, s. 5303; TFK 961, 17b, 18a, 18b; Ayşe Onat, Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun, Han Hendenliği Tarihi Hsiung-nu Monografisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 1; Ayrıca bkz. Tilla Deniz Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, s. 24-25; Konuralp Ercilasun, Han Hendenliği Tarihi Hsiung-nu Monografisi s. 198-200; Istvan Vasary, Erken İç Asya'nın Tarihi, çev. İsmail Doğan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 53-54.

4 Ahmet Taşağıl, *Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar*, s. 24-27.

önceki devirler için kaplumbağa kabukları ve kemikler, daha sonra bambu üzerine yazılan metinlerde Hunların atalarının Çin'deki hanedanlarla ilişkilerine yer verilmektedir. Daha sonraki devirlerde de görüldüğü gibi Moğolistan'dan güney yönünde Ordos-Kansu koridoru Hunların atalarının Çin'e akın yoludur. Bu akınlar neticesinde Çin'deki ilkel tarıma dayalı Lung-shan kültürünün yerine bozkır özellikli Yang-shao kültürü ortaya çıkmıştır. Yang-shao kültürü demirin kullanımı, atın evcilleştirilmesi, Gök kültü gibi karakteri dolayısıyla bozkır özellikleri taşımaktadır. Bu kültürün siyasî sahnede en belirgin temsilcisi Chou (MÖ 1122-255) devletidir. Bozkır özellikleri taşıyan bu devlet zamanla Çinlileşmiştir. Diğer taraftan MÖ 318 yılında bir anlaşma dolayısıyla en bilinen Hsiung-nu transkripsiyonu ilk defa kullanılmış ve bu durum bir daha değişmemiştir. Söz konusu olayın niteliği şudur: Çin'de Savaşan Devletler Çağında 14 beylik birbiri ile mücadele ediyordu. Bunların beş tanesi kuvvetliydi ve en kuvvetli olan Ch'in'e karşı Hunlardan askeri destek alabilmek maksadıyla Hunlardan yardım talep etmişlerdir. Fakat, Hunların desteğine rağmen Ch'in devletçiği başarı kazanmıştır. Hunlara karşı savaşlarda başarılı olamayan Çinliler, yüz yıl süren askeri reformlar yapmışlar, ordularını bozkır tarzında teşkilatlandırarak, eğiterek silahlandırarak onları durdurmaya çalışmışlardır.

Bu dönemde Hunlar ile yakın ilişki içinde bulunan Chao devletçiği, onların saldırılarına karşı kendilerini korumak için MÖ 307 yılında askeri reformlara girişti. Kral Wu-ling'in emriyle yapılan reformlara göre Hunların askeri kıyafetinin giyilmesi kabul ediliyordu. Chao halkı Hunlar gibi ata binmeyi ok ve yay kullanmayı öğrendi. Hun tarzında reform sonuçlarını kısa sürede vermiştir. Yani Çinliler, Hunlardan bir tür teknoloji transferi yapmışlardır. Yüz bin atlıdan oluşan Hun ordusunu yenmeyi başarmışlardır. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Hunların bu devirde güneye doğru gelişmeleri, Hun tarzında askeri reformlar yapan Çinliler tarafından önlenmiştir.

Aradan yaklaşık bir asır geçtikten sonra MÖ 227'de Hunların adını bir daha duyarız. Kuzey Çin'deki devletçikler arası çekişmelerde Hunlarla ittifak yapılması ihtiyacının duyulması Hunların

önemli bir siyasî güç olduğunu göstermektedir. Bu arada MÖ 221 tarihine gelindiğinde bilinen ilk Türk hükümdarının adını öğrenebiliyoruz. Bugünkü Türkçemizde Teoman olarak yer bulan T'ouman'ın adı geçer. Böylece gelişen olaylardan Hun tarihini daha detaylı öğrenme fırsatı buluruz.

Ch'in Devleti'nin MÖ 221 tarihinde bütün Çin'in birleşmesini sağlaması ile Çin toprakları dağınıklıktan kurtuldu. Mağlup olan Hunların hakimiyet alanını kuzeye doğru çekmek durumunda kaldılar. Özellikle MÖ 214'te General Meng T'ien'in Ordos bölgesini Hunlardan alması, onların Çin topraklarında tutunmasını zorlaştırdı. Bu arada daha önce üç ayrı devlet tarafından inşa edilmiş olan savunma duvarlarını birleştirildi. Hatta öncekileri tamir etti ve batı ile doğuya doğru uzattı. Neticede Çin Seddi inşa edilmiş oldu⁵.

Mo-tu'yu Ön Plana Çıkaran Siyasî Ortam

MÖ 3. yüzyılın sonlarına yaklaşıldığında Hunların diğer komşuları da tarih sahnesinde belirginleşiyordu. Doğularına “Doğu Yabancıları” anlamına gelen Tung-hu'lar yaşıyorlardı. Biz bunları bilinen tarihte Tunguz diye adlandırıyoruz. Güneylerinde Çin'in kuzey batısında Kansu'da Yüe-chih kavmi bulunuyordu. Bunların kökenlerinin Hint-Avrupalı olduğu şeklinde tartışmalar söz konusudur. Dikkate değer bir konu da Ting-ling'ler'dir. Ting-ling'ler bu esnada, Güney Sibirya'da Baykal Gölünden Yenisey Irmağını havzasını içine alacak şekilde Batı Kazakistan bozkırlarına uzanan geniş sahada yaşıyorlardı. Yaşadıkları bölgede sincabın çok olmasından dolayı bu hayvanın kürkünün ticaretini yaptıkları, dolayısıyla Tiyinli (sincaplı) (Ting-ling) anıldıkları şeklinde fikirler vardır.

5 SC 110, s. 2879; HS 94A, s. 3743. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1981, s. 1-112; Cevat Türkeli, *Çin Kaynaklarına Göre Hunların Ataları*, İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul 1990; Iaroslav Lebedynski, *Les Nomades*, Paris 2007, s. 129; Ayşe Onat, Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun, *Han Hendenliği Tarihi Hsiung-nu Monografisi*, s. 1; Cevat Türkeli, *Hunların Ataları*, s. 109; Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, s. 165.

Hunların doğu komşusu olan Tung-hu (Tunguz)'lar, Wu-huan ve Hsien-pi'ler olmak üzere iki ana gruba ayrılıyordu. MÖ 3. yüzyılda Tung-hu toprakları İç Moğolistan'dan Mançurya'ya kadar uzanıyordu. Hun topraklarına yaptıkları akınlardan ve Mo-tu zamanında (MÖ 209-174) yürüttükleri politikadan bayağı güçlü oldukları anlaşılmaktadır. Ancak, MÖ 206'da Tung-hu'ları kesin bir yenilgiye uğratan Mo-tu, onların halkını, hayvan sürülerini ele geçirdi.

Bu yenilgiden sonra Hsien-pi ve Wu-huanlar İç Moğolistan'ı terk ederek Mançurya'nın doğusuna gittiler. Bugünkü Şira Müren ve Liao-ho Irmağının bulunduğu bölgeye yerleştiler. Yine de Hun baskısından kurtulamamışlardı. Her yıl onlara vergi olarak, sığır, at, koyun ve samur kürkü yolluyorlardı. Vergilerini yollamadıkları takdirde Hunlar tarafından baskına uğranıp yağmalanıyorlardı. Bu durum aşağı yukarı milad yılına kadar devam etmiştir⁶.

Mo-tu'nun Babası T'ou-man

Aradan geçen yıllar içinde Hun tarihi açısından önemli bir gelişme meydana geliyordu. Çünkü, M.Ö. 221'de ilk defa bir Hun hükümdarı (şanyü) tarihi kaynaklara geçiyordu. Adı da T'ou-man idi. Hunlarda hükümlarlık ünvanı olarak Shan-yü (orijinal okunuşu Ch'an-yü) kullanılmaktadır. Sonsuz yüce genişlik anlamlarına geldiği şeklinde fikirler olsa da kesin sonuca varmak imkansızdır.

Dolayısıyla adı bilinen ilk Hun hükümdarı (ch'an-yü'sü) T'ou-man'dır. Hükümdarlığa başlama tarihi kaynaklarda bildirilmese de MÖ 221 yılında Hun tahtında görülen T'ou-man, MÖ 209 yılında ölümüne kadar hükümdarlığını sürdürmüştür. Onun vaktinde Çinliler Hunları yenerek kuzeybatı Çin'den çıkarmışlardır. Söz konusu geri çekilme Orhun, Selenga, Onon, Ongin gibi ırmakların havzalarında yani Ötüken ve Moğolistan coğrafyasında Hunların nüfus açısından yoğunlaşıp güçlenmelerine sebep olmuş; gelecekteki büyük imparatorluğun temeli atılmıştır.

6 SC 110, s. 2889; HS 94 3750-3751; Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 177-181.

Babası ve üvey annesinin entrikalarına rağmen kendisine kurulan tuzaklardan kurtulan Mo-tu (Bahadır), MÖ 209'da babasını öldürüp Hun tahtına çıkmıştır. Bundan sonra derhal devletini güçlendirmeye girişen Mo-tu, önce doğuda kendini tehdit eden Tung-hu'ları, daha sonra güneydeki Yüe-chih'ları yenerek, rakipsiz olduğunu göstermiştir. Akabinde kuzeybatı Çin'deki atalarının eski topraklarını alarak devletini özellikle ekonomik açıdan kuvvetlendirmiştir. Bunun yanında Orta Asya'da Kırgızlar, Ting-ling'ler gibi 26 boy ve devletçigi kendine bağlayarak Hun devletini geniş bir imparatorluk haline getirmiştir. MÖ 201 yılında kendisinden en az dört kat büyük orduya sahip Çin imparatorunu kuşatarak, büyük bir tehlike yaşatmış, yarattığı korkunun etkisinden dolayı yüzden Çin kaynaklarında en az bin yıl sürecek ölümsüzlüğe kavuşmuştur. Kendisi 26 devlet ve beyliği itaat ettirdiğini açıklamaktadır. Devletin sınırları Kore'den, Aral Gölüne Baykal Gölünden Çin Seddine, Doğu Türkistan'ı içine alacak şekilde Tibet'e ulaşmıştır. Tamamını işgal edecek gücü olduğu halde Çin'i ele geçirmemiş; ancak, kendi ekonomisini güçlendirmek maksadıyla üstünlüğünü tanıtmış ve vergiye bağlamıştır⁷.

Mo-tu'nun Tahtına Oturmak İçin Uyguladığı Strateji

Mo-tu'nun tarih sahnesinde yer aldığı dönemde Çin'de Han hanedanı (MÖ 206-MS 220) ortaya çıkıyordu. Yaklaşık 400 yıldan fazla süren Han hanedanı bütün eski Çin'i kaplayan gerçek Çinliliğin temelini atma başarısı göstermiştir. Sonradan gelen hanedanların hepsi bir şekilde onların kurduğu devlet geleneği üzerinde yükselmişlerdir. Kurumsal ve geleneksel Çin yönetiminin temelleri bu dönemde şekillenmiştir. Bundan dolayı Çin tarihindeki 25 hanedanın birincisi sayılırlar ki, bu çok doğrudur. Shih-chi, Han Shu, Hou Han Shu gibi tarihi kaynak eserleri bu hanedan dönemine aittir. Nitekim Çin tarihinde tarih yazımının gerçek anlamda bu devirde başladığını da söyleyebiliriz.

7 SC 110, s. 2887; HS 94, s. 3746; De Groot, *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, c. 1, s. 47-51.

Hem Türklerin hem de Çinlilerin tarihinde çok etkili roller oynadığı için, onun tahta çıkışı kaynaklarda hikayemsi bir biçimde biraz abartılı anlatılmıştır. Babasının en büyük oğlu olan Mo-tu, tahtın en büyük varisiydi. Ancak, babası üvey annesinin de tahrikiyle başka bir oğlunu tahta geçirmek için onu Yüe-chih'lara rehin olarak yolladı.

Halk tarafından çok sevildiği anlaşılan T'ou-man'ın oğlu Mo-tu'nun yükselişini üvey anne engellemek istedi. Çünkü, o kendi küçük oğlunu tahta geçirmek istiyordu. Halbuki ilk hatundan doğduğu için geleneklere göre tahta en uygun aday Mo-tu idi. Üstelik halk tarafından da çok sevilmesi artı bir durumdu. Bilindiği gibi hükümdarlık ünvanı ch'an-yü olan Hunlarda, eşi Yen-chih (shih) ünvanını taşırdı. Bu Türk tarihinde görülen ilk birinci kadın ünvanı olması açısından dikkat çekici bir özelliktir.

Mo-tu'nun rehine olarak yollanması, babası açısından ondan kurtulmanın en kolay yolu idi. Çünkü halk tarafından çok sevilen Mo-tu'yu sebepsiz yere ortadan kaldırmak babası T'ou-man'ı zor durumda bırakırdı. Mo-tu'nun rehine gönderilmesi Çince metinlerden çok açık şekilde anlaşılmaktadır. Hükümdar oğullarının rehine olarak gönderilmesi, dünyanın değişik yerlerinde de görülen bir uygulamadır. Bilindiği gibi daha çok birbirine denk güce sahip ülkeler rehine alma ya da verme suretiyle kendi aralarında güven ortamı yaratır ve barış sağlanırdı.

Amacı Mo-tu'yu Yüe-chih'lara öldürtmek olan T'ou-man, oğlunu gönderdikten sonra kendisi Yüe-chih'lara saldırı düzenledi. Böylece Mo-tu kolayca onlar tarafından ortadan kaldırılacak kendisi de Hun kamuoyuna hesap verebilecekti. Ne var ki, Yüe-chih'lar daha onu öldüremeden, onların en iyi ve ünlü atlarından birini çalarak kaçtı. Kaçarken bindiği at muhteşem tanımlanmıştır. Günde bin li (576 km) koşabildiği söylenmektedir. Mo-tu'nun rehinliğinin ne kadar sürdüğü konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Girişimi başarısız olsa da T'ou-man oğlunun geri gelişine memnun olmuş gibi göründü. Onu 10 bin kişilik bir birliğe komutan tayin etti.

Oğlunun başarılı ve inanılmaz bu hareketinden şaşırın babası, 10 bin süvarilik bir okçu birliği ona verdi. Ona verilen 10 bin kişilik birlik devletin sahip olduğu 24 tümenden biri idi. Mo-tu, bu birliği sıkı disiplin içerisinde eğitime tabi tuttu.

Bu arada Mo-tu, ısıklık çalan bir ok (çavuş oku) yaptı. Kendi okçu atlılarına eğitim yapmalarını, ayrıca bir buyruk çıkararak emretti. Bundan sonra özenle yetiştirdiği özel ordusuna şöyle dedi: *“Isıklık ok nereye atılırsa herkes kendi okunu aynı hedefe atacaktır. Okunu bu hedefe atmayanların başları kesilecektir.”*

Bundan sonra Mo-tu ava gitti. Avda Mo-tu’nun ısıklı okunu attığı hedefe ok atmayanların başları hemen orada kesildi. Bundan sonra da Mo-tu bir gün kendisi ünlü ve iyi cins atına ısıklı bir ok attı. Fakat, sağında ve solunda bulunan bazı askerler Mo-tu’nun atına ok atma cesaretini gösteremediler. Bunun üzerine Mo-tu harekete geçti ve hep birlikte aynı hedefe ok atmayanların başlarını yine hemen kestirdi. Görüldüğü gibi bu bilgiler abartılı hikayemsi bir şekilde kaynaklara sirayet etmiştir. Aslında burada uygulanan aşırı yoğun sıkı bir eğitimin tasvir edilmesi söz konusudur.

Yine orada Mo-tu, çok sevdiği kadınlarından birini gözleyerek kadına ısıklı bir ok attı. Fakat yine çevresindekilerden bazıları korkup ürktüler. Bu sebeple hatuna ok atmaya cesaret edemediler. Onların da başları hemen Mo-tu tarafından kesildi.

Hunlarda önceden beri çocuklar koyunlara binip, kuşlara, genciliklere ve farelere ok atarlardı. Savaşçıların güç ve yetenekleri, yay çekmelerindeki ustalıkları ile ölçülürdü. Erkekler savaş için eğitim yaparlardı Çok ani baskın ve taarruzlarda bulunurlardı. Bu onların doğuştan karakterleridir.

Bilindiği gibi bozkırlarda askeri eğitimin temeli ok atıcılığı idi. Mo-tu’nun babası devletin hükümdarı T’ou-man ile çıktığı devletin resmi avına bütün askeri birlikler katılmıştı.

Öyle ki, kendisinin attığı ısıklık çıkartan oku attığı her hedefe adamları da atacaklardı. Böyle yapmayanlar derhal orada öldürülüyorlardı. Mo-tu, önce en sevdiği atına, daha sonra en sevdiği karısına ok attığında, onun gibi yapmayanların hepsini öldürdü. Daha sonra

babasının en sevdiği ata ok attığında herkes atmıştı. Sonuçta uygulanan sıkı eğitim hedefine ulaşmış disiplinli bir ordu meydana gelmişti.

Neticede Mo-tu her bir bireyinin çok sıkı bir disiplinle eğitilip yetiştirilmesinin hedeflediği 10 bin kişinin kendi istediği gibi yetiştiğine kanaat getirdi. Artık uygulamayı planladığı hedeflere doğru ilerleyebilirdi.

Nitekim bundan sonra tasarladığı ihtilali yaparak babasını öldürdü. Olay şöyle gerçekleşti:

Mo-tu devletin hükümdarı T'ou-man liderliğinde çıkılan bir ava katıldı. Av esnasında ısıklı okunu babası T'ou-man'a attı. Mo-tu'nun sağında ve solunda bulunan bütün adamları da hep birden onu takip ederek T'ou-man'a ok attılar. Bundan sonra üvey annesi ile küçük kardeşini ve kendisini istemeyen bütün devlet adamlarını öldürdü. Sonra kendisini ch'an-yü olarak tahta çıkardı.

Daha önce kendisine komplo düzenleyen devlet adamları da onun gazabından kurtulamadı. Böylece Hun İmparatorluğunun başına güçlü bir şekilde oturmuş oluyordu. Nihayet ülkesi içinde kontrolü sağlayan Mo-tu artık gözünü dış politikaya çevirdi.⁸

Tung-hu'lara Karşı Başarı ile Yürütölan Savaş Politikası

Hunların doğu komşusu olan Tung-hu'lar Wu-huan ve Hsien-pi'ler olmak üzere iki ana gruba ayrılıyordu. M.Ö. 3. yüzyıda Tung-hu

8 SC 110, s. 2888; HS 94 3749; TT 194, s. 5303; TFYK 958, 22b TCTC 11, s. 371-372; ayrıca bkz. Ayşe Onat, Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu Monografisi*, s. 5-6; Tilla Deniz Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, s. 39-40; Pulat Utkan, *Tarihçinin Kayıtlarına (Shi Ji) Göre Hunlar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s. 65; Ayşe Onat, Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun, *Han Handedanlığı Tarihi Hsiung-nu Monografisi*, s. 42 vd.; Ahmet Taşağıl, *Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar*, s. 39-46; TFYK 997, 17b, 18a'da açıkça ısıklı ok ve mükemmel savaşçı yetiştirilmesinden söz edilir. Ayrıca bkz. Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, c. 1, s. 152. Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 152-154; Ayşe Onat, Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu Monografisi*, s. 5; Tilla Deniz Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, s. 41-42; Ayşe Onat, Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu Monografisi*, s. 45.

toprakları İç Moğolistan'dan Mançurya'ya kadar uzanıyordu. Hun topraklarına yaptıkları akınlardan ve Mo-tu zamanında yürüttükleri politikadan oldukça güçlü oldukları anlaşılmaktadır. Ancak, M.Ö. 206'da Tung-hu'ları kesin bir yenilgiye uğratan Mo-tu, onların halkını ve hayvan sürülerini ele geçirmişti.

Bu yenilgiden sonra Hsien-pi ve Wu-huanlar İç Moğolistan'ı terk ederek Mançurya'nın doğusuna gittiler. Bugünkü Şira Müren ve Liao Irmağının bulunduğu bölgeye yerleştiler. Her ne kadar uzaklaşsalar da yine de Hun baskısından kurtulamamışlardı. Her yıl onlara vergi olarak, sığır, at, koyun ve samur kürkü yolluyorlardı. Eğer vergi vermezlerse Hunlar onlara saldırıp, çocuk ve kadınlarını yağmıyorlardı. Onların üzerindeki Hun baskısı yaklaşık miladın ilk yıllarına kadar devam etmiştir.

Olaylar şöyle gelişti: Hunların doğu sınırındaki komşuları Tung-hu'lar o sırada çok kuvvetli idiler. Mo-tu'nun bir ihtilal yaparak babasını öldürüp tahta geçtiğini duyunca, kendi güçlerini kullanarak onu baskı altına almak istediler. Çünkü Hunların zayıf olmalarına ve kendilerinin güçlerine güveniyorlardı. Bunu da üç aşamada göstermek istediler: Önce atını, sonra eşini, sonra da vatan toprağını talep edeceklerdi. Mo-tu'dan önce çok değerli bir atını, sonra da kadınlarından birini istediler.

Mo-tu, devletin ileri gelenlerinin hepsini toplantıya çağırdı. Onlar soru karşısında Mo-tu'ya şöyle dediler: “*Bin li koşabilen at, Hunların değerli bir atıdır. Verilemez.*”. Bunun üzerine Mo-tu, komşu devleti bir attan nasıl üstün tutarız dedi. Sonra atı Tung-hu'lara verdi.

Aldıkları tavizle yetinmeyen Tung-hu'lar daha da ileri gidecek hamle yaptılar. Tekrar elçi göndererek hatunlarından birini kendilerine göndermesini talep ettiler.

Mo-tu, yine devletin ileri gelenlerini topladı. Devlet adamları çok kızarak “Tung-hu'larda ahlakın olmadığını, şimdi de hatunu (Yen-chih) istediklerini, bu yüzden onlara savaş açılması gerektiğini” söylediler. Mo-tu, bu defa da bir hatun kişiyi komşu devletten üstün tutamayacaklarını söyleyerek, çok sevdiği hatununu Tung-hu'lara verdi.

İstedikleri ağır tavizleri koparan Tung-hu'ların azgınlıkları daha da arttı. Asıl niyetleri Hunlar ile savaşa tutuşmak idi. Hun ve Tung-hu ülkeleri arasında otsuz, işe yaramayan boş bir arazi vardı. Hiç kimse burada yaşamazdı. Çevresinin ölçüsü 1000 li kadar olan bu sahanın çevrelerinde her iki ülke insanları ömür sürerdi. Burada Hunların bir ordugahları (ou-t'ou/otağ) bulunuyordu.

Tung-hu'lar, elçi göndererek bu çorak araziye talep ettiler. Tekrar devlet meclisini toplayan Mo-tu, durumu gündeme getirdi. Ancak, bu sefer devlet adamları arazinin gereksiz olduğunu hiçbir işe yaramadığını ifade ettiler. Mo-tu onların bu tepkisine çok kızdı ve şöyle dedi: “*Toprak devletin temelidir. Burasını nasıl onlara hediye edebiliriz.*”. Sonra toprağı verelim diyenlerin hepsinin başlarını kestirdi.

Sonuçta, Mo-tu devlet adamları ile durumu müzakere ettikten sonra ikisini de fazla direnmeden vermişti. Çünkü, bahsettiğimiz gibi, Tung-hu'lar bu dönemde çok kuvvetliyidiler ve Hunlardan güçlü olmasa da en azından onlara denktiler. Hun İmparatorluğu tahtına yeni çıkan Mo-tu'nun bir stratejik oyalama taktiği güderek, düşmanları yenilecek hale getirdiği ya da beklediği değerlendirilebilir. Ancak Tung-hular, Mo-tu'nun ondan korktuğunu düşünerek daha cüretkarlaşıp iki ülkenin arasındaki bir bölgeyi de isteyince, Mo-tu çok kızmıştı ve beklemedikleri bir anda Tung-hu'lara saldırıp, onları hazırlıksız yakaladı ve mağlup etti. Hükümdarlarını öldürdü ve çok sayıda esir ile hayvan ele geçirdi. Mo-tu önce Tung-hu'lara kendini zayıf tavizkar göstermiş; onların yanılığa düşerek rahat davranmalarını sağlamıştı. Sonuçta yanlış öngöründe bulunarak Mo-tu'yu küçümseyen Tung-hu'lar, ondan beklemedikleri ağır bir baskın yiyince sahip oldukları halklarının mallarının ve değerli şeylerinin Hunların eline geçmesine engel olamadılar.

Tung-hu'lar, Mo-tu'dan çok ağır darbe yemişlerdi. O devirde çok güçlü bir durumda bulundukları anlaşılan Tung-hu'lar Hun baskınına karşı koyamamış yenilmişlerdi. Kaynakların çok açık ifadesine göre aslında kendi güçlerine güvendikleri için Hunları küçümsemişlerdi ve herhangi bir hazırlıkları bulunmuyordu. Yenilgiye uğrayan Tung-hu'ların arta kalanlarının bir kısmı Wu-huan

Dağları'na sığındı. Bundan dolayı, bundan sonra Wu-huan olarak adlandırıldılar. Onlardan ayrılan diğer grup Tung-hu ise Hsien-pi Dağlarına ulaştı ve bu dağın adıyla anılmaya başlandı. Böylece Moğolistan'ın doğusu ve Mançurya tarihinin akışı değişti.

Neticede galibiyeti elde eden Mo-tu'nun hakimiyeti, Doğu Moğolistan ve Jehol'a kadar genişliyordu.

Belki de ilerleyen zamanlarda Hunların doğu sınırları Büyük Okyanus'a kadar ulaşmıştı. Bu konuda kesin hüküm vermek mümkün değilse de olayların gelişiminden böyle bir sonuç çıkarabiliriz. Dolayısıyla doğuda yaşayan bütün kabileler yıllık vergiye bağlandı. Yıllık vergi olarak sığır at ve koyun ödedikleri bildirilmektedir. Eğer talep edilen vergi ödenmezse, kadınlar ile çocuklarına köle olarak el koyarlardı şeklinde kayıtlar da bulunmaktadır.

Aradan yaklaşık 130 yıl gibi bir süre geçtikten sonra Wu-huan'lar ancak kuvvetlenerek eski güçlerine kavuşacaklardı. Ancak 130 yıl gibi uzun süre sonra kuvvetlenebilmeleri, yedikleri darbenin ağırlığına işaret etmektedir. Hun hükümdarı İ-yen-ti devrinde (M.Ö.85-68) gerçekleşen olaylarda Hun mezarlarına saldırılmıştı. Bu duruma çok tepki gösteren İ-yen-ti 20 bin kişilik süvari ordusunu onların üzerine yollamış ve ağır bir bozguna uğratmıştı.⁹

Yüe-chih'lar Karşı Kazanılan Kolay Zafer

Bahsettiğimiz zaferi takiben, Mo-tu güney batıya yöneldi ve Yüe-chih'ları yendi, sonra güneyde Ch'in yönetimi altında Çin tarafından zapt edilmiş Hun topraklarını geri almayı başardı. Burada Hunların Ordos bölgesini yeniden işgal edebileceklerini açıklamaya yardımcı olarak iki açık sebep söz konusudur: Birincisi, Çinli General Meng T'ien'in ölümüydü. Birincisi önceki imparatorun zamanında, Meng T'ien Çin Seddi'ni savunmak için 300 binden biraz fazla sayıda bir orduya kumandanlık etmişti. Karargâhı bugünkü İç Moğolistanda olan Shang Kumandanlığı'ndaydı. Bu mevki, savunma için başlıca bölgenin Ordos olduğunu belirtiyordu. Ancak, Meng T'ien, M.Ö.

9 SC 110, s. 2889; HS 94 3750-3751; Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, c. 1, s. 177-181.

210 yılında intihar etmeye zorlandıktan sonra, Ordos bölgesindeki savunma sistemi tamamen çözüldü. İkincisi, Birinci imparatorun zamanında, çok sayıda Çinli bu araziye doldurmak ve sınırı müdafaa etmek için Ordos bölgesinde göçe mecbur tutulmuştu.

Ülkelerinde iç savaşın çıkması neticesinde bütün Çinli halk kendi memleketlerine dönünce boş kalan topraklara kolayca Hunlar girdi.

Mo-tu'nun tahta çıktığı esnada bir başka önemli güç ve de komşuları Yüe-chih'lar idi. Öncelikle Yüe-chih'ların epey kuvvetli oldukları anlaşılmaktadır. Ancak, Mo-tu hükümdarlık makamına oturduktan sonra Yüe-chih'lara saldırıp hükümdarlarını öldürdü. Doğudaki komşuları Tung-hu'ları yok ettikten sonra güney batılarındaki Yüe-chih'ların mağlup edilmesi, Mo-tu'nun önemli bir rakiplerinin ortadan kaldırılmasıydı. Neticede Çin'deki Han hanedanı gibi büyük bir düşmanla karşı karşıya gelmeden önce ikinci büyük rakibini alt ediyordu.

Bununla da kalmayan Mo-tu, Sarı Irmak'ın güneyindeki Loufan ve Pai-yang'ı da ele geçirecek, arkasından ordusu Ch'ao-na ve Fu-shih'ya kadar ilerleyecekti. Nihayet, Yen ve Tai eyaletleri de Hun saldırılarından kurtulamayacaktı. İşte, Yüe-chih galibiyetinin aslında anlamı Kansu koridorunun açılması demekti. Mo-tu, Çinli General Meng T'ien'in ele geçirdiği toprakları bu seferler neticesinde geri almayı başarıyordu.

Çin'in Kansu ya da genel olarak kuzeybatısında yaşayan Yüe-chih'ların Mo-tu'nun Çin üzerine düzenleyeceği akınlara önemli bir engel olduğunu anlıyoruz. Ancak, Yüe-chih'ların hızla güçlenen Mo-tu'ya karşı direnmeleri söz konusu olamazdı. Nitekim öyle de gerçekleşti. Orta Asya'yı geçerek Afganistan'a göç eden Yüe-chih'lar, bu bölgede çok önemli tarihi roller oynayacaklardır.

Yüe-chih'lar bu esnada ve sonrasında Tun-huang ile Ch'i-lien Dağları arasında yaşıyorlardı. Ağır bir yenilgi alan Yüe-chih'lar bu bölgede daha fazla tutunamadılar. Aralarındaki savaş çok kanlı geçmişti. Yüe-chih'lar Hunların karşısında aldıkları yenilgi sonrası batıya doğru çekileceklerdir.

Uğradıkları yenilgilerinden sonra batıya, Fergana bölgesine kadar göç eden Yüe-chih'lar burada da tutunamayıp Toharistan'a gittiler. O bölgeyi işgal edip orada yaşamaya başladılar.

Yüe-chih'ların üzerine M.Ö. 176 yılında, Hunların Sağ Bilge Prensi ikinci bir akın daha gerçekleştirdi.

Yüe-chih'ların ortadan kaldırılmasıyla güney yönünde önü açılmıştı. Çünkü, onlar varken Çin üzerine yapılacak herhangi bir seferde zor durumda kalabilirlerdi. Böyle Çin ile doğrudan cephe alarak tek başlarına kaldılar.

Bundan sonra Çin topraklarına giren Mo-tu, güneye doğru ilerledi. Lou-fan ile Sarı Irmak'ın güneyinde bulunan Pai-yang krallıklarını işgal etti. Arkasından doğuya yönelerek Yen ve Tai bölgelerine ilerledi. Babası T'ou-man zamanında kaybedilen eski Hun topraklarını geri almayı başarmıştı. Meng T'ien adlı general M.Ö.215 ve takip eden yıllarda Yin dağlarındaki geçitleri ve Sarı Irmağın güneyindeki bazı yerleri Hunlardan aldığı ve onları kuzeye sürdüğü topraklar tekrar Hunların kontrolü altına giriyordu. Neticede P'ing-liang'dan Fu-shih'ya kadar Hun toprakları genişlemiş oluyordu. Bunun yanında ticari ve askerî stratejik değeri olan noktalar da Hunların eline geçti.

“Kazandığı bu başarılarından sonra kaynaklarda Ch'un-wei zamanından beri en kuvvetli durumuna çıkardı ifadesi”, Mo-tu'nun kazandığı başarıları efsanevi devirlere kadar 2000 yıl öncesine götürmektedir¹⁰.

Orta Asya'da Birliğin Sağlanması

Artık, ordusu 300 bine ulaştığı bildirilen Mo-tu, Çin'e üstünlüğünü açık bir şekilde kabul ettirmişti. Kaynaklar Çin ordusunun Hunlarla savaşmaktan yorgun düştüğünü bildirmektedir. *Han Shu*'da anlatılan Ch'un-wei'den T'ou-man kalesine kadar Hunların bazen güçlenip bazen zayıfladıklarının bildirilmesi ilgi çekicidir. Şimdi Hunlar çok güçlenmişlerdi ve bütün kuzey kavimlerini kendilerine

10 SC 110, s. 2891-2893; HS 94A, s. 3752-3753; TT 194, 5304.

bağlamışlardı. Dolayısıyla Çinliler onları daha teferruatlı kaydetmeye başladılar.

Doğudaki, güney ve güney batıdaki düşmanlarına karşı üstün başarılar elde eden Mo-tu, yönünü batı ve kuzeye çevirdi. Bunda amacının Orta Asya'da birliği sağlamak olduğu çok açıktır.

Aslında onun bu eylem sırası Eski Türk dünya hakimiyet te-lakkisi ile doğrudan uyuşmaktadır. M.Ö 201 öncesi tamamlanan faaliyetlerde Orta Asya ve Sibiry'a'nın derinliklerinde yaşayan bozkır toplulukları Büyük Hun İmparatorluğuna katılmıştır.

Kaynaklarda kuzeye döndü ifadesinden sonra sırasıyla Hun-yü, Ch'ü-she, Ting-ling, Ke-k'un ve Hsin-li gibi boy ve ülkeleri kendine bağladı.

Hun devletinin ileri gelenleri ve memurlarının hepsi ona bağlandı. Bu akınlar M.Ö. 203 öncesinde tamamlanmış olmalıdır. Kuzeye gittikten sonra batıya dönmüş, sonra Kuca'yı almıştı.

Bu bilgilerle birlikte, Türk tarihinin adeta temelini oluşturan boylar ve boy kavramıyla karşı karşıya geliyoruz. Tarihi kaynaklarda yer alan boy ya da boy grupları daha sonraki devirlerde farklı adlar altında devam edecek boy toplulukları meydana çıkmıştır. Daha doğrusu zaten var olan boylar hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Hâkimiyet merkezi her devirde Moğolistan olduğu halde Orta Asya'nın geniş bozkırlarını kaplayan boylar Türk Dünyasının temeli-ni oluşturmuştur. Dolayısıyla Türk tarihinin temelini anlamak için bunları ayrı bir başlık altında incelemeyi uygun gördük¹¹.

Çin İmparatorunun Savunma Önlemleri

Mo-tu'nun sahne almasıyla Hunların sıçrama yaparak büyük bir yükselişe geçtikleri sırada, Çin tarihinde de dikkate değer bir değişim yaşanıyordu. Bu değişim daha sonraki asırlarda Çin milletine ad verecek olan Han hanedanının ortaya çıkmasıdır. Yani Mo-tu'nun tahta geçişine paralel olarak, M.Ö. 206 yılında Çin'in ilk büyük

11 SC 1 10, s. 2893; HS 94A, s. 3753; TFKYK 978 1b, 2a; Ayşe Onat, Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu Monografisi*, s. 9.

hanedanı Han kurulmuştu. Onların yeni yükselen hanedanına karşı aynı esnada Mo-tu'nun gücü Orta Asya'da hızla yayılıyordu. Zirveye çıkan söz konusu bu güç, takip eden yaklaşık dört asır birbiri ile mücadele edecektir. Kısacası Han hanedanı Çin'de kendinden sonra gelenler için model haline dönüşürken, aynı modeli bozkırda Hunlar oluşturacak ve kendinden sonra gelenleri derinden etkileyecekti.

Önce doğuda Tung Hu'ları, daha sonra Yüe-chih'ları mağlup eden Mo-tu, iki yakın rakip gücü kendisi için tehlike olmaktan çıkarmakta hiç zorlanmamıştı. Arkasından çok geçmeden Orta Asya'nın geniş bozkırlarında yaşayan boyları kendine itaat ettirdi. Bu boylar Moğolistan'daki merkezine göre batıda bulunan boylardı. Tarihte ilk defa bozkır boylarının birliği böylece gerçekleşiyordu. Bu arada Çin'de taht değişikliği olmuş, Han hanedanı kurulmuştu (M.Ö. 206). Çin tarihinin ilk büyük imparatorluğu haline dönüşecek bu devlet, gerçek anlamda Çinliliğin başlangıcı sayılmaktadır. Artık iki büyük güç Asya'nın doğusunda karşı karşıya gelerek, uluslararası siyaseti şekillendireceklerdi. Nitekim karşılıklı ilk çatışma fırsatı çok geçmeden doğdu.

Hun saldırılarına karşı durabilmek amacıyla İmparator Kao-tsu, bazı tedbir alma faaliyetlerine girişti. Han bölgesi kralı (prens/idarecisi) Hsin'i Ma-i bölgesinde M.Ö. 201 yılında sınırlarını Hunlara karşı korumak için gönderdi. Aynı yılın sonbaharında uzun süre Mo-tu'nun güçleri tarafından kuşatma altına alınan Hsin, barış için birkaç defa Hunlara elçi yolladı. Onun sık sık Hunlarla ilişki kurması, Han hanedanı imparatoru tarafından hain olarak suçlanmasına yol açtı. Durumu kavrayan Hsin kendisinin öldürüleceğinden korkarak Ma-i şehrini Hunlara teslim etti. Hatta T'ai-yüan şehrini de ele geçirmelerine yardım etti. Aleyhine gelişen bu durum üzerine büyük bir ordunun başında sefere çıkan Han imparatoru Kao-tsu, Hunlarla savaşmak için Ping-ch'eng'a (Ta-tung'da) kadar ilerledi. Çin imparatorunun ordusu 300 bin kişiden fazlaydı. Mo-tu, çok iyi bir strateji uygulayarak Çin imparatorunu daha ordusunun tamamı gelmeden sıkıştırdı ve kuşatma altına aldı. 7 gün bu zor durumda kalan İmparator, Mo-tu'nun kuşatmayı açması sonucu bir yerden

kaçarak kurtuldu. Neticede zor durumda kalan Çin imparatoru ağır tavizler vermek suretiyle Mo-tu ile anlaşma yapmak zorunda kaldı. Artık Hunlar, Çinlilere askerî açıdan daha üstün durumda olduklarını hissettirmişlerdi. Özellikle hızlı hareket eden süvarilerle hücum etmeleri Çinlileri şaşırtarak morallerini bozup savaştan yıldırılmıştı. Ortaya çıkan bu durum yani Çin'e karşı Hun üstünlüğü uzun süre böyle devam edecekti¹².

Mo-tu'nun Çin İmparatorunu Tuzağa Çekmesi

Çin toprakları üzerinde hakimiyeti tesis etme aşamasındaki Han hanedanının imparatoru Kao-ti, Han prensi Hsin'i Ma-i'ye yollayarak T'ai eyaletinde görevlendirdi. Hunlar kendilerine yakın konumdaki bu bölgeye akın düzenleyerek Ma-i'yi kuşatma altına aldılar. Durumunun çaresizliğini anlayan Prens Hsin, Hunlara teslim olmak zorunda kaldı. Ancak, Hunlar ele geçirdikleri Ma-i toprakları ile yetinmediler. Çin'in içlerine doğru yürüdüler. Kou-chu Dağı kolayca geçildi. Nihayet T'ai-yüan'e hücum edip Chin-yang'a ulaşılar.

Hızla gelişen Hun saldırılarını durdurmak üzere 320 bin askerden meydana gelen ordusu ile savaşa hazırlanan Çin'deki Han hanedanı imparatoru bölgeye geldi. Bu arada hava soğumuş, Çin askerleri etkilenmeye başlamıştı. Kaynaklar her on askerden iki ya da üçünün parmaklarının düştüğünü bildirmektedir.

Diğer yandan Mo-tu'nun asker sayısı ise 400 bin (HS'da 300 bin) olarak ifade edilmektedir. Kanaatimizce bu rakam abartılıdır. Çinli tarihçiler daha sonraki devirlerde de Türk ordusunun asker sayısını 400 bin süvari ile verirler. Genelde Türklerin güçlü oldukları zamanlarda orduların asker sayısı bu şekilde yani 400 bin sayısı ile tanımlanmıştır. Bazen süvari yerine yay çeken ifadesi de kullanılır. Ordusunun kalabalıklığına rağmen Mo-tu geri çekilmeye başladı. Hun hükümdarı stratejik bir hamle daha yapmış; askerlerinin zayıf ve savaşamayacak olanlarını Çinlilerin görebileceği yerlere yerleştirmişti. Amacı askerlerinin güçsüz olduğu izlenimini vermektir.

12 SC 93, s. 2633; Thomas Barfield, *The Perilous Frontier*, s. 35.

Böylece Çin ordusu kendini güvende hissederek Hun ordusunu ta-
kibe devam etti.

Mo-tu, Chü-chu Dağının kuzeyindeki Tai vadisinde mevzilen-
mişti. Chin-yang şehrinde karışıklıklar devam ederken yardım için
o bölgeye ulaşan Hun öncüleri başarılı olamadı. Hun kumandanı
Hu-pai-ti Çinlilere esir düşerek öldürüldü. Aslında Hunlar geri çe-
kiliyorlardı. Lou-fang üç yerleşim yerini yağmalayan Hunlar, Çin
imparatorunu oraya çekmeyi başardılar. Yine bozguna uğramış gibi
görünen Hun öncüleri Mo-tu'nun bulunduğu yere ulaştı. Yolladığı
on kişilik elçi heyetine kendini zayıf gösteren Mo-tu hedefine ulaştı.
Bu arada durumun farkına varan bir başka elçi, imparatora gerçe-
ği bildirse de inandıramadı. P'ing-ch'eng şehrinin yakında Pai-teng
Dağında tuzağa düştü.

Neticede Çin imparatoru daha yaya askerlerinin tamamı top-
lanmadan P'ing-ch'eng'a ulaştı. Geri çekilmesini tamamlayan
Mo-tu ileri harekete geçti. Pai-teng Dağında Çin imparatorunun
ordusunun etrafını sardı. Artık kuşatma başlamıştı. 7 gün boyun-
ca kuşatılan Çin ordusuna herhangi bir yardım gidemedi. Yiyecek
vesair ihtiyaçları da temin edilememişti. Bu arada Türklerin tarihi
yön kavramlarıyla ilgili ilginç bilgiler kaynaklarda anlatılmaktadır.
Doğudaki Hun ordusunun atlarının gök yüzü renginde (gri), gü-
neydekilerinin doru (al), batıdakilerinin kır (beyaz) kuzeydekilerin
yağız atlardan oluştuğu bildirilmektedir. Bence çok sayıda anekto-
dal anlatıma şahit olduğumuz bu devirde atların rengi değil askerî
birliklerin flamları söz konusu edilmiştir. Ya da böyle bir değerlen-
dirme de dikkate alınmalıdır.

Çin imparatoru girişeceği herhangi bir çarpışma ile kuşatmadan
kurtulamayacağını farkına varmıştı. Gizlice Mo-tu'nun hatununa
adam yollayarak çok fazla hediye takdim edildi. Hediyelerden mem-
nun kalan ve çok etkilenen hatun (yen-chih) hükümdar kocasına “*iki
hükümdarın birbirine karşılıklı zorluk çıkarmamalarını, şimdi Han
(Çin) topraklarını ele geçirseler dahi sonsuza kadar buralarda oturama-
yacaklarını, ayrıca Han imparatorunun koruyucu ruhları bulunduğu-
nu, Ch'an-yü'nün bunu mutlaka dikkate alması gerektiğini*” söyledi.

Bu sırada kendisine teslim olan Han prensi, Hsin'in iki generali Wang Huang ve Chao Li'nin söz verdikleri halde Mo-tu ile buluşmaya gelmemeleri de Hun hükümdarının dikkatini çekip şüphelenmesine yol açmıştı. Bunun üzerine karısının sözlerinin uygulanmasına karar verdi. Kuşatmayı bir köşeden açtı. Çin imparatoru buna rağmen çok endişelenip herhangi bir saldırıdan çekindiği için temkini elden bırakmayarak askerlerine ok ve yaylarını hazırlamalarını emretti. Neticede açılan köşeden dikkatlice çıkarak kuşatmadan kurtuldu.

Mo-tu da ordusunu geri çekerek savaş alanından uzaklaştı. Her iki ordu bu şekilde savaş durumunu terk ederken Han imparatoru Liou Ching'i akrabalık yoluyla barış anlaşması yapmak üzere Hun ülkesine yolladı.

Çin ülkesinin genişliği nüfusunun yoğunluğu ikliminin nemli ve sıcak oluşu bozkırlılar için uygun olmadığından Hunlar da farkında idi. Mo-tuda durumu böyle değerlendiriyordu. Ayrıca Çin'deki bir iç mücadeleden Han hanedanı muhaliflerinden gerekli desteği görememesi kuşatmayı kaldırmasında etken olmuştur.

Devam eden süreçte Hunlara sığınmış Çinli generaller anlaşmaya uymayarak Tai ve Yün-chung'a uzanan akın yaptılar. Yine Mo-tu, Tai topraklarına sürekli hücumlar gerçekleştirdi. Hunların saldırılarından iyice bıkan Han hanedanı imparatoru, akrabalarından bir kızı Mo-tu'ya göndererek akrabalık yoluyla barış anlaşmasını onayladı. Bunun Hunlara yanında her yıl ipek, içki, pirinç ve yiyecek gönderilecekti. Anlaşma gerçekleştikten sonra Mo-tu akınlarını sonlandırdı.

Ancak, Yen prensi Lu Wan, Çin'de Han hanedanına karşı 10 bin kişi ile ayaklanmış, Hunlara bağlanmıştı. Onun yarattığı çatışmalar İmparator Kao-tsu ölene kadar sürmüştü¹³.

Aslına bakılırsa Hsin Olayı'nda da görüldüğü gibi Hunların bakış açısı sadece askerî değil siyasî nitelik de taşıyordu. Bunu takiben,

13 HS 94A, s. 3753; SC 93, s. 2633; TCTC 11, s. 373-374; Tilla Deniz Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, s. 48-49; Ayşe Onat, Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu Monografisi*, s. 50 vd.; Ahmet Taşağıl, *Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar*, s. 77-82.

diğer Kuzey Çin’de görev yapan generalleri ve Yen devletçığının kralı Lu Wan ve Tai devletçığının başbakanı ve generali Ch’in Hsi Hunlara iltica ettiler. Bunlardan bazıları tüccardı ve daha önceden Hunlarla temas kurmuşlardı. Bunu belki Çin’de merkezi devletçiliğin henüz yeteri kadar gelişmediği şeklinde yorumlamak mümkündür.

Mo-tu’nun Devletinin Örgütlenme Biçimi

Bu olayları anlatan Çin kaynakları, Hunların sosyal yapısı ve devlet teşkilatı hakkında eşsiz bilgiler verirler. Zaten, söz konusu bilgi ve belgeleri başka bir yer bulmamız mümkün değildir. Daha doğrusu bunlar, Eski Türklerin sosyal ve idari yönlerini açıklayan ilk metinlerdir. Buna göre Ch’un-wei döneminden T’ou-man’ın saltanatına kadar (M.Ö.221’e) Hunların ataları, bazen kuvvetli hale gelmişler bazen de zayıflayarak küçük parçalara ayrılmışlardı. Hayatları bu şekilde sürüp gelmişti. Dolayısıyla Çinliler, Hunların tam şecerelerini öğrenip kayıt tutamadılar. Ne var ki Mo-tu’nun tahta çıkışıyla birlikte güçlerini artırdılar. Hatta kuzeydeki bütün yabancı milletleri (burada İ olarak tanımlanıyor) kendilerine itaat ettirmişlerdi. Bunun sayesinde Çinliler de onları daha yakından tanıyarak haklarında bilgiler kaydedebilmişlerdi. Hükümdar karşılığı ünvanı taşıyan ch’an-yü’nün mensup olduğu aile Luan-ti idi. Tahta geçtikten sonra Ch’eng-li Ku-t’u Ch’an-yü ünvanı ile tanınmıştır. Özünde halkı ona bu ünvanı vermiştir. Hunların göğe Ch’eng-li (Tengri) dedikleri kut karşılığında ise K’u-t’u kullandıkları ifade edilmiştir. Hükümdarlık ünvanı Ch’an-yü ise enginlik anlamına gelmektedir. Kısacası hükümdarlarını “gök gibi engin, sonsuz genişlikte” olarak tanımlarlardı.

Devletin yüksek idare sisteminde sol ve sağ bilge beylikleri, sol ve sağ Lu-li beylikleri, sol ve sağ kanat büyük generallikleri, sol ve sağ kanat merkez komutanlıkları, sol ve sağ büyük tang-hu’lukları ve sol ve sağ ku-tu hou’lukları gibi askerî ve idari makamlar ihdas edilmişti. Bu makamları işgal edenler adı geçen ünvanları taşırlardı. Bahsedilen şematik idari yapı, Türk tarihinde bilinen devlet teşkilatları için ilktir.

Bilge (hsien) sözünün Hunlardaki karşılığı T'u-ch'i'dir. Sol T'u-ch'i beyi makamına getirilen kişi aynı zamanda geleceğin hükümdar adayı, yani veliaht gösterilirdi. İlerideki zamanlarda bu konuya çok dikkat edildiğini, aksi uygulamalarda ülke içinde büyük problemler çıktığını görüyoruz.

Sağ ve sol bilge beylerinden tang-hu makamına kadar idarecilerin on bin, daha küçüklerinin ise birkaç bin atlıya askere kumanda ettiklerini görüyoruz. Ayrıca yüksek makamların babadan oğula geçtiği de açıklanmıştır. Bunların yanında diğerlerine nazaran daha fazla ön planda bulundukları kabul edilen üç büyük aile vardı. Adları Hu-yen, Lan ve Hsüan-pu idi. Diğerlerine göre devlet nezdinde üstünlüklerin var olduğu sayılırdı.

Geleneksel Türk devlet yapısına göre sol ile başlayan makamlar, hiyerarşik açıdan üstün sayılır ve doğu tarafında yer alırlardı. Shang-ku'nun doğusundan başlayan topraklar Huei-mo ve Ch'ao-hsien'e kadar geniş alanı kaplıyordu. Neticede Hun topraklarının Kore'ye kadar uzandıkları anlaşılmaktadır. Batıda yaşayan sağ kanat idarecileri ise kuzeyin ıssız yerlerine ve Tibet'e uzandığı belirtilmiştir. Hükümdarlığın Çin sınırları ise Tai ve Yün-chung'a kadar uzanırdı. Her birinin idare ettiği toprağı olduğu belirtilirken, su ve otlakları takip ederek yaşadıkları kayıtlıdır. Bu tanımlama 20. yüzyılın 30'lu yıllarına kadar süren bozkırda yaşamış Türk kökenli halkların hayat tarzlarının ifade ediliş şeklidir. Söz ettiğimiz sistem içinde en geniş topraklara sol ve sağ bilge beyleri ile sol ve sağ *lu-liler* hakimdi. Neticede 24'e bölünen idari sistem içinde binbaşılık, yüzbaşılık, onbaşılık, küçük beylik, danışmanlık, merkez komutanlığı, *tang-hu'luk* ve *chü-ch'ülük* gibi makamlar mevcuttu. Hükümdardan sonra devletin sistemi 24 ayrı makama ayrılarak idare ediliyordu.

Bunun yanında devlet nezdinde ilk toplantı, yılın ilk ayında (yaklaşık şubat sonları) hükümdarın sarayında gerçekleştiriliyordu. İkinci toplantı yeri Lung-ch'eng idi. Beşinci ayda yapılan bu toplantı da Gök Türk döneminde olduğu gibi atalara, yere göğe, ruhlara kurban sunarlardı. Sonbaharda atların semirdiği zaman ise ormanın çevresini (bu konu Tai-lin olarak da yorumlanmıştır) dolaşırlar

(bu bir spor oyunu olabilir), insan ve hayvan sayımı yaparlar, dolaşısıyla ülkenin ekonomik durumu hakkında tespitte bulunurlardı.

Hukuk sistemleri hakkında da ilginç bilgiler verilmektedir. Buna göre, başka birine kılıcını bir ch'ih (23,1 cm) kadar kınından çeken öldürülür. Başka birinin malını çalmak suretiyle hırsızlık yapan öldürülerek cezalandırılırdı. Suçu ağır olanlar öldürüldüğü gibi hafif olanların kemikleri kırılarak ceza verildiği açıklanmıştır. Hapis cezalarının ise 10 günü aşmadığı, bu yüzden mahkûm sayısının çok az olduğu bildirilmiştir.

Hun hükümdarı sabahları çadırından çıkar, doğuya doğru döner ve güneşe saygısını sunardı. Önlerini güneye döndükleri için doğuda yani güneş tarafında kalan yöne daha çok değer verirdi. Hükümdarın geceleri de aya saygı gösterdiği ifade edilmiştir. 10 günlük takvim devrelerinin 5. ve 6. günlere daha çok önemsendiği ifade edilmiştir.

Cenazeler defnedilirken iç ve dış olmak üzere iki tabut yapılırdı. Daha sonra ölü ile altın gümüş ve değerli giysiler koyarlardı. Mezarın üstünü düz bırakırlar, herhangi bir tümsek oluşturmazlardı. Çin'de olduğu gibi cenaze elbiseleri giymedikleri, mezara ağaç dikmedikleri anlaşılmaktadır. Hükümdar defnedilirken yakın ve sevdiği hizmetkarları ve odalıkları ile defnedilirdi. Bazen bunların sayısı yüz kişiye kadar ulaşabilirdi. Hun mezarlarında hizmetçileri sembolize eden çok sayıda saç örgüsü ele geçmiştir. Aslında hizmetçilerin kendileri değil, sembol niteliğinde saç örgüleri ve benzer şeylerin koyulduğu anlaşılmaktadır.

Bir işe başlayacakları zaman ayın durumuna göre hareket ederlerdi. Özellikle dolunayda hücumla geçtikleri bilinmektedir. Ay küçüldüğü zaman geri çekilirlerdi. Savaşlarda başarılı olanlara, yani düşman öldüren veya esir alanlara bir kap içki verilerek ödüllendirilir, ele geçirdikleri ganimetler pay edilerek dağıtılır, yakaladıkları esirler köle yapılırdı. Bu Hunların savaşçılık özelliklerini artıran bir durumdu. Çünkü, herkes kendi menfaati uğruna da savaşmış olurdu. Savaşlarda özellikle düşman askerlerini üzerlerine çekerek etrafını sarmak işinde uzmanlaşmışlardı. Sonuçta düşmanla karşılaştıklarında ganimet kazanmak için kuş sürüleri gibi bir araya gelerek ortak hareket ederler, yenilgiye uğradıklarında bulutlar gibi

dağılarak kendilerini kurtarırlardı. Savaşta ölen arkadaşını getirenlere, o kişinin bütün malları verildi¹⁴.

Mo-tu'nun Barış Stratejisi ile Çin'den Kazanımları

M.Ö. 198 yılına gelindiğinde Hunlarla, Çinliler arasında bir barış anlaşması yapıldı. Anlaşmaya göre Hun hükümdarı (ch'an-yü) bir Çinli prenses ile evlenecekti. Han İmparatorluğu belirli bir miktar ipek, şarap ve yiyeceği ihtiva eden hediyeler toplamını her yıl birkaç defa Hunlara yollayacaktı. Hunlarla Hanlar eşit ve kardeş devlet sayılacaktı. Karşılığında artık Hunlar, Çin topraklarını istila etmeyeceklerdi. Bu yılda prenses Liou Ching Hunlara elçi olarak gitti. Neticede tarihte ilk defa Çincesi Ho-ch'in Anlaşması (akrabalık kurmak yoluyla barış) imzalandı. Liou Ching'in tavsiyesi üzerine akrabalarından biri ch'ang unvanıyla gönderildi. Liou Ching önce imparatora öz kızını göndermeyi tavsiye etmiş; imparatoriçenin çok ağlaması üzerine saraydan güzel bir kız seçilerek Mo-tu'ya gelin olarak yollanmıştır. Adı geçen vezir, özellikle Çinli prensesin oğlunun veliaht olarak Hunları idare edeceğine vurgu yapmıştır. Bu durum ileride Gök Türk ve Uygur devirlerinde sıklıkla yaşanacaktır. Dolayısıyla bu şahıs aslında devlet stratejilerinden birinin temelini atmıştı.

Bundan sonraki yıllarda Mo-tu, söz konusu anlaşmanın şartlarından rahatsız olmaya başladı ve Çin'e karşı daha hakimane tavırlar almak yoluna gitti. M.Ö. 192 yılında İmparator Huei tahta çıkınca Mo-tu ile evlenmesi için yine bir Çinli prensesi gönderdi. Bu imparatorun hükümdarlığı esnasında esas güç annesi Lü elindeydi. Mo-tu, bu sefer ona bir mektup yazarak dedi ki: *"Ben sazlıklar arasında doğup sığır ve at topraklarının vahşi bozkırlarında büyütülmüş yalnız bir dul hükümdarım. Çin'e seyahat etmek özlemiyle çok defa sınır bölgesine gelmişimdir. Zatı şahaneleri de yalnız bir yaşam süren dul bir hükümdardır. İkimiz de zevklerden mahrum bir yaşam sürmekte olup*

14 HS 94, s. 3751; TT 194, 5304; TFKYK 958, 22b; Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu Monografisi*, s. 7-8; SC 110, s. 2890; Masao Mori, Kuzey Asya Bozkır Devletlerinin Teşkilatı, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9 (1978), s. 209-226.

*kendimizi eğlendirme imkânımız yoktur. Ümidim ikimizin birbirimizde olanları, olmayan eksikliklerimiz için değiş tokuş etmemizdir.*¹⁵

İmparatoriçe Lü de bu mektuba şöyle cevap verdi: “Yaşım ilerlemiş ve gücüm zayıflamaktadır. Saçlarım ve dişlerim dökülmekte, düzgün ve dengeli bir şekilde dahi yürüyememekteyim. Ch’an-yü herhalde çok abartılmış haberler duymuş olmalı. Ben kendisini bu kadar alçaltmasına layık değilim. Ancak, ülkem hiçbir yanlış yapmadı ve ümidim kendisinin ülkeme zarar vermeden sakınmasıdır.”¹⁶

Bunun üzerine isteklerinden vazgeçen Mo-tu, imparatoriçeye teşekkürlerini sunmak için bir elçi yolladı. Eskiden olduğu gibi Ho-ch’in anlaşmasının uygulanmaya devam ettiği bildirildi.

Bahsedilen tarihten aşağı yukarı 15 yıl sonra M.Ö. 176 yılında Mo-tu, İmparator Hsiao Wen’a cüretkarlığını daha da artırıcı bir mektup yolladı. Her iki ülke arasında anlaşma olmasına rağmen Hunların Sağ (batı) Bilge Beyi Sarı Irmağın güneyine akınlar düzenlemesine Çinliler 80 bin kişilik ordu hazırlayarak karşı tedbir aldılar. Bu mektupta Mo-tu kendisini Gök tarafından kurulan Hunların büyük ch’an-yü’sü olarak göstermekteydi. Devamla mektupta “*Gök’ün yardımı, savışan erlerimizin mükemmelliği ve atlarımızın gücüyle, her üyesini baskı altına alarak veya itaate zorlayarak, Yüe-chih’yi silip süpürmeyi başardık. Üstelik Lou-lan, Wu-sun ve Hu-chie kabileleriyle, civardaki 26 devleti de fethettik, böylece hepsi Hunların halkının bir parçası oldu. Yay çekerek yaşayan tüm halklar artık tek ailede birleşti ve tüm kuzey bölgesi barış içinde. Böylece ben şimdi silahlarımı bırakıp, askerlerimi dinlendirmek ve atlarımızı otlaklara çıkarmak istiyorum. Bu yakın geçmişte olan olayı unutup eski anlaşmamızı tekrar yürürlüğe koymak arzusundayım.*”¹⁷ Bundan sonra çok değerli ipek elbiselerden saç tokaları, altın işlemeli kemer, sarkıtlı altından Hun kemeri 10 top işlemeli kumaş, 20 top desenli kumaş kırmızı ve yeşil ipekli kumaşlardan 40 top yolladı¹⁸.

15 SC 110, s. 2895-2896; HS 94A, s. 3754 vd.

16 SC 110, s. 2895; HS 94A, s. 3754 vd.

17 SC 110, s. 2895; HS 94A, s. 3754 vd.

18 TT 194, s. 5305; TFYK 982 5b; Tilla Deniz Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, s. 52; Ayşe Onat, Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu Monografisi*, s. 50.

Orta Asya'da ilk siyasî birliğin gerçekleştiğinin vurgulandığı mektup, Türk tarihi için çok önemlidir. Bunun yanında Çin'e karşı hakimane Hun politikasının da açıkça belirtildiğini görürüz. Mo-tu gönderdiği mektupta "önce gök tarafından tahta çıkarılmış kendisinin yani Büyük Hun hükümdarının Çin imparatorunun hatırını sorar. Önce Çin imparatorunun barış ve dostluk üzerine haberleştiklerini, imparatorun yazdığı mektupta işittiklerini kendisine haber verdiğini söyler; buna rağmen Çin'in sınır görevlilerinin kendisinin sağ bilge beyine hücum ederek taciz ettiklerini bildirir. Bunun üzerine sağ bilge beyinin de Mo-tu'ya sormadan Hou-i-lu Beyi Nan-chih ve diğer kumandanlarla Çin sınırlarını taciz ettiğini vurgular. Arkasından Çin imparatorunun şikâyet mektuplarının iki defa geldiğini, kendisinin de iki defa cevap verdiğini, fakat elçilerinin geri dönmediğini bildirir. Bu yüzden imparatorun anlaşmaya sadık kalarak dostça davranmadığını, dolayısıyla kendilerine bağlılığının kalmadığını açıklar. Anlaşmalarının alt düzeydeki memur ve subaylar tarafından zarar gördüğünü ifade eder. Ayrıca izin almadan Çin'e saldıran Sağ Bilge Beyinin cezalandırılarak batıya Yüe-chih'lar üzerine gönderildiğini söyler. Tanrının lütfu ve yardımlarıyla Sağ Bilge Beyinin Yüe-chih'ları yendiğini, hepsinin başını kestiğini, arta kalanlarının Hunlara bağlandığını bildirir. Devamında ise Lou-lan, Wu-sun, Hu-chie ile 26 devletçiğin hepsinin Hunların egemenliğini tanıdığını, yay çeken halkların hepsinin tek aile olduğunu, kuzeydeki ülkelerde barış ve huzur sağlandığını dile getirir. Hedefine ulaştığını subay askerlerini dinlendirmek, atlarını beslemek niyetinde olduğunu, anlaşmaları devam ettirmek istediğini, sınırlarda yaşayan halkı huzura kavuşturmak ve eski durumun devam etmesini temenni ettiğini vurgular. Ayrıca anlaşmanın gelecek nesillerde de devam etmesi arzusunu taşıdığını bildirir. Bunu göstermek için de saray görevlilerinden Hsi-hu-chien'i mektupla yolladığını, ayrıca iki binek atı ve iki araba atını sunmak istediğini, Çin Seddine yakın bulunan halkın biraz sınırlardan uzaklaşması gerektiğini, elçisinin alıkonulmadan geri yollanmasını" söyler¹⁹.

19 SC 110, s. 2895; HS 94A, s. 3754 vd.; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 303; SC 110, s. 2896; HS 94A, s. 3755 vd.; De Groot, *Die Hunnen*

Mo-tu'nun gönderdiği mektup Çin sarayında tartışılmış, Yüe-chih'lar üzerinde galibiyeti söz konusu edilerek barış yapılması gerektiği kararına varılmıştır. Dolayısıyla Mo-tu'nun mektubunda ifade ettiği Yüe-chih galibiyeti ve Orta Asya hakimiyeti Çinliler üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca Hun topraklarının tuzlu ve bataklık olarak değerlendirilerek orada yaşanılmayacağını söylenmesi Çinlilerin geleneksel kuzey bozkırlarına bakışlarının ilk yorumlarıdır denilebilir.

Mektuptan anlaşıldığına göre Yüe-chih ve diğer Orta Asya boylarını itaat altına aldıktan sonra Mo-tu kendini daha da güçlenmiş hissediyordu. Yani o zamanın dünyasında Çin sınırlarının dışının tek hâkimi o idi. Onun istekleri Çin sarayında uzun süre enine boyuna tartışıldı. İmparator Wen, eski anlaşmayı tekrar kabul etmek zorunda kaldı.

Mo-tu'nun Türk ve Avrasya Tarihine Etkisi

Kaynaklardan anlaşıldığına göre yaklaşık 35 sene hükümdarlık yapan Mo-tu, bütün Orta Asya'yı bir siyasî kuruluş bünyesinde toplamayı başarmıştı. Önce yaptığı bir ihtilal ile babasını devirmiş, devleti zor durumda olmasına rağmen güçlü düşmanları Tung-hu ve Yüe-chih'ları dağıtabilmişti. Arkasından tuzağa düşürerek kuşattığı Han hanedanı imparatoru Kao-ti'yi ağır bir antlaşma yapmaya zorladı. Devamında Ho-ch'in anlaşmasıyla ilişkilerini sağlam temele oturttu. Sıcak, nemli ve yoğun nüfusa sahip Çin içlerine girmenin kendisine uzun vadede bir şey kazandıramayacağını aksine zararı olacağını fark etmişti. Onun başarılı bir şekilde ortaya koyduğu devlet modeli kendisinden sonra gelen bozkırlı siyasî kuruluşlar tarafından takip edilmiştir.

der vorchristlichen Zeit, s. 63 vd.; Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 89; Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 304-306; TFK 978 2b; TFK 978 2b, 3a; Yü Ying-shih, s. 174; TFK 982 5b, 6a; Yü Ying-shih, s. 175; SC 110, s. 2897; HS 94, s. 3757; Ayşe Onat, Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu Monografisi*, s. 15-16; Ahmet Taşağıl, *Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar*, s. 86-90.

Mo-tu, yaptığı bir ihtilal ile Asya Hun İmparatorluğunun başına M.Ö. 209'da oturdu. 35 sene başarılı bir hükümdarlık sürecinden sonra M.Ö.194 yılında öldü. Onun olağanüstü başarıları Hun tarihini yazan Çin kaynaklarının yazarının dikkatini her zaman çekmiştir. Aradan bin yıl geçtikten sonra bile Çin saraylarındaki müzakerelerden onun adı zikredilmiş; daima büyük bir düşman olarak adından söz edilmiştir. Çünkü, Çin tarihinde ilk defa kuzeyinden büyük bir tehlikeye maruz kalmış, imparatorları kuşatılmış, yok olmaktan zor kurtulmuştu. İşte, böyle büyük bir düşman unutulamazdı ve unutulmadı. Neticede Çin tarihinde kendine önemli bir yer edindi.

Bozkırlı kavimler de ilk defa kendilerini bir bayrak (tuğ) altında birleştiren bir lider buldular ve onun etrafında toplandılar. Onların bir araya gelmesi yay geren ve at binen toplulukların bir ara gelmesi şeklinde değerlendirildi. Bu durum o devre kadar görülmemiş üstün bir başarı idi.

Aslında Mo-tu tahta kolay bir şekilde oturmadı. Günümüz tabiri ile tırnaklarıyla tırmanarak çıktı. Babası T'ou-man zamanında Hunların ağırlık merkezi Kuzey Çin topraklarındaki verimli arazilerdi. Ancak, M.Ö.214'te uğradığı ağır yenilgi sonrası o bölgeleri terk ederek kuzeye çekildi. Zaten gerçek Hun toprakları buralarıydı. Nitekim arkeolojik kalıntılar bunu doğrulamaktadır. Geldiği Moğolistan coğrafyasında T'ou-man'ın çok başarılı bir idare göstermesi de devletini ayakta tutmakta başarılı olduğu söylenebilir. Ancak, o kendi yerine halkın çok sevdiği oğlu Mo-tu yerine başka bir eşinin etkisinde kalarak yanlış tercih yaptı. Halkın tepkisinden çekindiği için Mo-tu'yu öldürtemedi. Fakat, başka bir yol buldu. Oğlunu komuşlarına öldürtecekti. Nitekim Mo-tu'yu rehin olarak komuşusu Yüe-chih'lara yolladı. O, Yüe-chih ülkesine vardıktan sonra kendisi Yüe-chih'lara savaş açtı. Amacı oğlunu onlara öldürterek ondan kolayca kurtulmaktı. Ne var ki, olağanüstü yeteneklere sahip Mo-tu, durumun farkına varıp, önceden kaçıp kurtulmayı başardı. Kaynakların ifadesine göre çok hızlı ve uzun mesafe koşabilen bir atı vardı.

Ülkesine geri döndüğünde hiçbir şey olmamış gibi babası tarafından gayet iyi karşılanan Mo-tu hayatına devam etti. Babası onu

yeni bir göreve getirdi. 10 bin kişilik bir askerî birliği eğiterek hazırlayacaktı. Önce kendisine ısıklı bir ok yaptı. Her asker onun okunu takip edecekti. Sıkı bir disiplin ile eğitime başladı. Burada kaynaklar abartılı bir şekilde anlatsalar da önemli ipuçlarına ulaşabiliriz. Askerlerinin disiplinini ve sadakatini ölçmek için önce en sevdiği atına, sonra eşine ok attı. Aynı hedefe ok atmayanları cezalandırdıktan sonra tasarladığı ihtilali gerçekleştirdi. Bir babası T'ou-man'a ok attığında bütün askerleri aynı hedefe nişan aldı. Böylece ihtilal başlamıştı. Nitekim kendisine düşman olan üvey annesi ve diğer devlet adamlarını ortadan kaldırdıktan sonra Hun tahtına oturdu. Bundan sonra kendisi için başka yöneticilerle yeni bir devlet modeli meydana getirdi. Mo-tu'nun verdiği sıkı disiplin sonrası devletin tahtını ele geçirmesi planlanan akıllı bir stratejinin aşama aşama uygulanmasıdır.

Aynı başarılı plan ve stratejiyi dış düşmanlarına karşı da uygulayabilmiştir. Özellikle kendileri henüz güçsüz, komşuları Tung-hu'lar kuvvetli iken gerekli geri çekilmeyi uygulamıştır. Yine kaynaklar tarafından abartılı anlatılan olaylarda sevdiği atının, eşinin verilmesine karşı çıkmamış; ancak toprak parçası istenildiğinde, toprağın kendisine değil milletine ait olduğunu söyleyerek savaş açmış ve düşmanlarını bozguna uğratmıştır. Yaptığı sabırlı ve yerinde hamlelerle ülkesinin güçlenmesini beklemiş, sonrasında kendisinden kuvvetli olduğunu düşündüğü düşmanını alt etmiştir. Neticede Mo-tu'nun bu sistemli hareketi sayesinde Hunlar, doğularındaki düşmanlardan kurtuldukları gibi, yüzyıllarca doğudan saldırıya maruz kalmamışlardır. Aslında o, planlı hareket ederek sabırlı davranarak kalıcı bir çözüm yolu bulmuş ve uygulamıştır.

Ülkesi içinde huzur ve istikrarı sağlayan, doğudaki rakiplerini bertaraf eden Mo-tu, Yüe-chih'ları da bozguna uğratarak, onları batıya doğru göç ettirdi. Nitekim Afganistan'ın kuzeyine gelen Yüe-chih'lar Kuşhan Devleti'nin kurulmasına katkı sağlayacaklardır.

Devamında Mo-tu'nun Orta Asya'da yay geren toplulukları bir araya getirdiğini görüyoruz. Kendisi bu durumu Orta Asya'da 26 devletçik ve boyu bir araya getirdiğini söyleyerek ifade eder. Bu bir bakıma Türk kökenli insan topluluklarının onun tuğunun altında

toplanmasıdır. Türk birliğinin onun liderliği altında gerçekleştiğinden söz edilebilir.

Daha sonra sıra büyük komşuya gelmiştir. O, kendisinden sonra gelecek birçok bozkır hükümdarının yaptığı hataya düşmez. Yani Çin'in içlerine girerek milletin orada asimile olmasını engeller. Ama, kendi devletinin ve milletin çıkarları doğrultusunda oradaki Han hanedanını baskı altına alıp, ekonomik fayda sağlar. Kurulan siyasî üstünlük kesintisiz 80 yıl devam edecektir. Önce askerî dehasını konuşturarak, Çin imparatorunu Pai-teng'da kuşatır, Çin'e ele geçirmenin gereksiz olduğunu fark eder. Anlaşma sağladıktan sonra Çin imparatorunun kuşatmadan çıkmasına izin verir. Kurtulan imparator daha sonra yaptığı bir anlaşma ile Hunların üstünlüğünü tanır ve evlilik yoluyla akrabalık sağlar ve böyle bir barış dönemine girilir. Tarihlerinde ilk defa Çinliler başka bir kavmin hakimiyetini tanır ve yıllık vergiye bağlanırlar. Nitekim bu durum onlarca yıl devan edecektir.

Mo-tu, Çin'deki Han hanedanını bu şekilde baskı altına almıştır. Ama gözünü Çin iç siyasetinden ayırmaz. İmparatorlarının ölümü ve çocuk yaşta birinin yerine geçmesi üzerine ipler imparatoriçenin eline geçer. Bunu fırsat bilen Mo-tu, kolay yoldan Çin'i kontrol altına almaya teşebbüs etti. Bunun için dul imparatoriçeye evlenme teklifinde bulundu ise de nazik bir biçimde reddedildi. M.Ö. 178 dolaylarında bazı Hun kumandanlarının bağımsız hareket ederek Çin'e akın yaptıkları görülse de Mo-tu, M.Ö. 176 yılında yazdığı bir başka mektupla durumu açıkladı. Ayrıca kendi hâkim olduğu alanları belirterek, bir anlamda gücünü Çin'e bir daha hissettirdi. Çok geçmeden de M.Ö.174'te hayatını kaybetti.

Bozkırların derinliklerinde Türk ve komşu milletlerin tarihlerinde örnek alınacak bir model devlet oluşturan Mo-tu, faaliyetleri ile ölümsüzlüğe ulaşmıştır. Özellikle planlamacı kişiliği, çok başarılı stratejiler üretmesi, büyük hedeflere varmak için gerektiğinde küçük tavizler vermesi, kararlı duruşu çok açık bir şekilde görülmektedir. Amaca ulaşmak için mutlaka sıkı disiplin ve eğitim gerektiğinin farkındadır. Uygulama safhasında asla taviz vermediği görülür.

Bütün bunları Türk hükümdarlık geleneğinde rastladığımız bilge olmak vasfında bulabiliriz. Neticede bilge olduğu için başarmış ve hedefine varmıştır. Ülkesini kalkındırmak için elinden geleni yaptığı gibi bozkır halklarını yanına çekerek büyük bir siyasî organizasyon gerçekleştirmiştir. Çin'i tamamen işgal etmenin sonuçlarının getireceği olumsuzluğu önceden sezmiş ve bunu ekonomik çıkar haline dönüştürmüştür. Bundan gelecek öngörüsü ve sezgilerinin üst düzeyde olduğunu anlayabiliriz.

ATTILA

*Ali Ahmetbeyoğlu**

434-453 yılları arasında gücü ve iktidarı elinde tutan ve dönemin belirleyici en önemli hükümdarlarından biri olan Attila'nın doğum tarihi, yeri, gençlik yılları ve yetişmesi hakkında malumat bulunmamaktadır. Babası Muncuk ile onun ölümünden sonra amcası Rua'nın yanında askerî ve siyasî bakımdan oldukça iyi yetiştiği; coğrafyayı, Doğu Roma ve Batı Roma'yı iyi analiz edecek kadar bilgi ve birikime sahip olduğu tahmin edilmektedir. "Büyük deniz, okyanus" veya "her şeye gücü yeten hükümdar" manalarına gelen isminden de anlaşıldığı kadarıyla, Hun fetihlerinin nihai hedefi olan "güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar" hâkimiyet tesis edecek özelliklere sahip olduğu söylenebilir. İktidarının sonunda birçok kavmi-topluluğu hâkimiyet altına alan, zamanın en önemli güçleri Doğu-Batı Roma devletlerini baskı altında tutan, vergiye bağlayan ve arkasında sınırları tam olarak tespit edilemeyen fakat bir taraftan Atlas Okyanusu üzerindeki adalara, diğer taraftan İran'a belki de Altaylara kadar uzanan büyük bir devlet bırakan Attila'nın, zafer ve başarılarının temelinde yatan faktörler arasında iyi bir asker, iyi bir komutan olması ve stratejik dehası yatmaktaydı.

Bizans tarihçisi Jordanes (5.yy)'in dediği gibi Attila; fizikî görünüşü köklerinin damgasını taşıyordu, kavimlerin sarsılması ve bütün dünyanın korkması için doğmuş bir adamdı. Hakkında yayılan korkunç haberler nedeniyle herkesin kendisinden korktuğu akıllı ve

* Dr., İstanbul Üniversitesi. E-posta: aliahmetbeyoglu@hotmail.com.

kurnaz bir kişi idi. Gerektiği yerde savaşmaktan kaçınmayan Attila her şartta düşünerek hareket eder, çok şeyi aklıyla başarırdı. Kendisinden aman dileyenlere merhamet gösterir, sadakatten ayrılmayanlara lütuflarda bulunurdu. Attila mutedillliği ve kanaatkârlığı yaşam tarzı haline getirmişti¹. Nitekim sarayındaki kabullerde ve ziyafetlerde misafirlere ikramlar altın ve gümüş kadehler, tabaklarda ikram edilirken onun kadehi, tabağı tahtadan idi. Sırtındaki elbiseleri, ayakkabıları, kılıcının kabzası, atının koşumları askerlerinininkinden farklı değildi. Oysa komutanlarının bu eşyaları altın, kıymetli taşlarla süslü ve oldukça göz kamaştırıcıydı². Attila ülkesinde, Roma İmparatorları gibi şaşalı saraylarda değil sade ve mütevazı yerlerde yaşamıştı. En kudretli zamanlarında bile sırdan bir Hun insanı ve askeri ile bütünleşen bir hükümdar olan Attila; ana kaynaklardaki bilgiler dikkatle incelendiğinde bilinenin aksine sarhoş olacak kadar içmeyen, ciddiyetini, sert görünümünü hiç kaybetmeyen, acele ve duygularıyla karar vermeyen bir liderdi. İsmi savaş ile anılmasına rağmen Attila hiçbir harbin başlatanı olmamış; devletler arasındaki münasebetlerindeki her hamle ve hareketlerini hukukî ve meşru gerekçelere dayandırmıştır. Attila'nın bu hasletleri mücadele ettiği Romalılar karşısında moral ve motivasyon bakımından savaşlar başlamadan ordusunun üstünlük kurmasını, Hun askerlerinin sadakatle kendisine bağlanmasını sağlamıştı. İktisadî, siyasî ve askerî bakımından zor günler geçiren Roma başkenti İstanbul'da saraylardaki şatafat ise Roma idaresi ile halk arasındaki bağların gevşemesine ve orduda zafiyete yol açmıştır.

434 yılında Rua'nın Hunlara tabi bazı toplulukları ve hükümdar ailesinden bazı kişileri isyana teşvik etmeleri üzerine bozulan ilişkilerin düzelmesi için Romalılarla barış görüşmesi yapmaya hazırlandığı bir sırada vefat etmesi üzerine, Hun yönetimini Attila ve

- 1 Iordanes (Jordanes), *Romano et Getica*, çev. Theodor Mommsen, Apvd Weidmannos, Berlin 1882, s. 105.
- 2 Priskos'un eserinin Türkçe tercümesi için bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, *Attila'nın Sarayı'nda Bir Romalı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s. 50.

ağabeyi Bleda üstlendiler. Türk devlet teşkilâtında daima büyük kardeşin tahta çıkması kesin olmayıp, veliahtlar arasında en liyakatlisinin başa geçmesi geleneği var olmasına rağmen, Bleda Hun hükümdarı olmuştur. Fakat üstün kabiliyetlerinden dolayı 445 tarihinde Bleda'nın ölümüne kadar idarî-askerî bütün işleri Attila yürütmüş, bu tarihten sonra ise devletin tek hâkimi olmuştur.

Rua zamanında başlayan Doğu Roma ile barış görüşmeleri, onun ölümü üzerine Attila tarafından neticelendirilmiştir. Attila, Margus (Bugünkü Orasje - Dobruca) şehrinde, bütün halkın gözleri önünde at üzerinde olduğu halde isteklerini Doğu Roma heyetine barış şartları olarak kabul ettirdi (Margus Barışı 434). Attila'nın tarih sahnesine çıktığı Margus Barışı süreci, onun liderlik özelliklerini ve karizmasını net bir şekilde ortaya koymuştur. Diplomatik teamüllerin dışında at üzerinde müzakere etmeden isteklerini kabul ettirmesi, Hun siyasî ve askerî gücü ile birlikte Doğu Roma karşısında büyük bir psikolojik ve askerî üstünlük kurmasını sağlamış, coğrafyadaki diğer kavimler üzerinde olağanüstü etki oluşturmuştur. Bundan sonra Hun ordusundan önce hedef topraklara korku salan Attila ismi gitmiş, panik ve dehşet havası estirmiştir. Ayrıca Margus'da yaşananlar, Attila'nın Hun Devleti'nin dahilî ve haricî meselelerine derin vukûfiyetini ve karizmatik hasletlerini gözler önüne sermiştir. Nitekim Romalıların müdahalelerine açık olan tâbi boylara ve merkezdeki makam-mevki sahiplerine gözdağı vermek için hükümdar soyundan olsalar dahi asileri idam ettirmiştir ki, bu sembolik adım sonucunda izlediği akılcı siyasetle ülke içinde tam olarak otoritesini tesis etmiştir³.

Margus Barışı yapıldıktan sonra Slav, Fin, Germen, Türk asıllı birçok kavmi itaat altına alan ve bazı boyların isyan teşebbüslerini bastırıp birliği sağlayan Attila, arkasını sağlamlaştırdıktan sonra 440 yıllarına gelindiğinde yeniden harekete geçti. Tuna'da bulunan en

3 Ali Ahmetbeyoğlu, "Hunların Başbuğu, Romalıların Efendisi, Tanrının Kırbacı: Attila", *Türk Tarihinde Liderler*, ed. Okan Yeşilot ve Bihter Gürışık Köksal, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 82-84, 104.

son Doğu Roma mevzisi ve bir pazar yeri olan Castra Constantia'ya saldırdı. Romalılara hücum etti ve birçok kişiyi esir aldı. Bunun üzerine Romalılar derhal Hunlara elçiler gönderdi. Elçiler, yapılan saldırının antlaşmalara aykırı olduğunu iddia ederek Hunlarla müzakerelere başladı. Büyük bir diplomat olan Attila, hareketin niçin yapıldığını diplomatik manevralarla Doğu Romalılara izah etti. Bu hareket savaş değil, bir uyarı idi. Çünkü Margus Piskoposu Hun hudutlarına girerek, Hunlarca çok kutsal olan mezarları soymuştu. Bu sebeple piskoposu kaçaklarla birlikte, Margus Antlaşması'na uygun bir şekilde iade etmedikleri takdirde savaş ilan edilecekti. Ayrıca kaçakların sayısının fazla miktarda olduğu da özellikle belirtilmişti. Bu görüşmeler neticesinde bir antlaşma olmadı ve savaş çıktı. 440 yılı sonbaharında harekete geçen Hun orduları Tuna'yı geçerek, çevredeki birçok yeri tahrip ettikten sonra Viminacium (Bugünkü Kostolaç)'u ele geçirdi. Hunların bu hücumu üzerine birçok Doğu Romalı, bir kişi yüzünden devlet savaş tehlikesine maruz kalmasın diye, piskoposun geri verilmesi gerektiğini belirttiler. Bunun üzerine piskopos, kendisinin geri verileceğinden korkarak gizlice Hunlara kaçtı. Eğer Attila kendisine iyi davranır ise Margus şehrini teslim etmeyi vaat etti. Hunlar, sözünde duracak olursa her türlü yardımı yapacaklarına söz verdiler. Antlaşma sağlanınca piskopos, pek çok Hunla birlikte Romalıların sınırına döndü ve Tuna'nın kıyısında onları pusuya yatırdı. Geceleyin uygun bir anda işaret vererek Hunları harekete geçirdi ve şehri teslim etti. Bu gelişme ile birlikte Hunlara artık Trakya ve İstanbul'un yolu açılmış oluyordu.

Doğu Roma'nın siyasî, iktisadî olarak içinde bulunduğu güç durumdan Hunlar karşısındaki aczinden yararlanan Attila, Margus'un ele geçirilmesiyle başlayan hareketine devam ederek Balkanlar'a doğru ilerlemeye başladı (441). Tuna Nehri'nin güney tarafında, batı istikametine doğru saldırılarına devam etti. Bu hareketini İlyria Bölgesi'ne kadar genişletti. Singidunum'u (bugünkü Belgrad) kuşatarak ele geçirdi ve bütün ahalisini esir aldı (441). Daha sonra Sirmium (Sermska Mitrovica)'u fethetti. Devamında

Pannonia Secunda Bölgesi'ni ve Naissus (Niş)'u da hâkimiyeti altına aldı. Trakya'ya doğru hızlı gelişen Hun harekâtı, Hunlarla çok iyi ilişkiler içerisinde olan Batı Romalı Aetius'un araya girmesiyle durdu. Aetius; Doğu Romalıların Margus Barışı şartlarını yerine getirerek ödenmeyen vergileri ödeyeceklerine ve kendilerindeki tüm kaçakları iade edeceklerine garanti verdi. Bunun teminatı olarak da oğlu Carpilio'yu Hun sarayına esir olarak gönderdi. I. Balkan Seferi sonucunda Tuna Bölgesi'ndeki stratejik birçok kale Hunların eline geçti ve Balkanlar'da Hunlara karşı ciddi şekilde mukavemet edecek hiçbir kuvvet kalmadı.

447 yılına yaklaşıldığında Attila'nın Doğu Roma politikasının daha da sertleştiği görüldü. Çünkü I. Balkan Seferi'nden beri İmparator II. Theodosius, Balkanlar'da Hunlara karşı bir müdafaa hattı teşkil etme teşebbüsünde bulunmuş ve Magister Officorum olan Nomus'u görevlendirerek yeni bir *limes* tanzimine girişmişti. Ayrıca Doğu Roma'nın ağır malî kriz içerisinde bulunması, 446'da ortaya çıkan salgın hastalık ve 447'deki büyük deprem İstanbul başta olmak üzere imparatorluğun birçok şehrinde hasarlar meydana getirmişti. Öyle ki depremin tesiriyle İstanbul surlarında çok sayıda burç da yıkılmıştı. Doğu Roma'nın askerî ve malî bakımdan içine düştüğü çok zor şartların yanında, Attila'nın hareketinin altında yatan esas sebep ise, Doğu Roma'yı kat'î surette hâkimiyet altına alıp Batı Roma'ya yönelmekti. Bu arada Attila, kaçakların iade edilmesi ve ödenmeyen vergiler hususunda Theodosius'a mektup yazdı. İmparator, Attila'nın mektubunu okuyunca, kendilerinde bulunan kaçakları iade etmeyeceğini, fakat derhal bir elçilik heyeti göndereceğini söyledi. II. Theodosius, Attila'nın asıl isteklerini geri çevirince Attila ordusuyla Tuna'yı geçti ve birkaç küçük kalenin alınmasından sonra çok kalabalık bir şehir olan Ratiaria'ya başarılı bir saldırı yaptı. Burası Tuna Bölgesi'nin anahtar yeri idi. Ostrogot Kralı Valamir ile Gepidlerin Kralı Ardarik'in kuvvetlerinin de katıldığı Hun ordusu, bugünkü Bulgaristan'a girerek Oescus (Gigen) kasabası yakınında Utus Irmağı'nı (Vidin Çayı) geçti. Burada, Moesia Bölgesi Magister Militium'u olan ve Hunlardan Doğu Romalıları firar eden Got asıllı Arnegisclus

komutasındaki Doğu Roma ordusunu ağır bir hezimete uğrattı. Arnegisclus da savaş meydanında hayatını kaybetti. Bu başarıdan sonra Attila, Hun ordusunun bir kolunu Nikopolis (Niğbolu) civarındaki Asemus (Osem) Kalesi'nin muhasarasına memur etti. Tuna boyundaki yerleri almak üzere de doğu istikametine başka kuvvetler sevk etti. Kendisi ise esas Hun ordusu ile güneye doğru ilerleyip Serdica (Sofya) ve Philippopolis (Filibe)'i zaptederek Adrianopolis (Edirne)'i kuşattı. Kuvvetlerinin bir kısmını Edirne muhasarasına bırakarak, Durostorum (Silistre), Marcianopolis (Preslav)'i ele geçirdikten sonra İstanbul istikametine yöneldi. Arcadiopolis (Lüleburgaz), Kallipolis (Gelibolu) ve Sestos (Akbas Limanı) şehirlerini de fethetti. Bu sırada Attila, geride mukavemet edebilecek yerleri yok etmek gayesiyle ansızın geri döndü. Trakya'dan geçerek Teselya'ya girdi ve Thermopylae (Termopil Geçidi) civarına geldi. Artık Hun tehlikesi, başkent İstanbul'u tehdit edecek konuma geldi. Bunun üzerine İmparator II. Theodosius'un, Attila'yı anlaşma yapmaya razı etmekten başka çaresi kalmadı. İmparatorluğun Doğu Ordusu komutanı Senatör Anatolius vasıtasıyla, Athyra (Büyükçekmece)'de ordugâh kuran Hunlar ve Doğu Romalılar arasında barış görüşmeleri yapıldı. 447'de tarihte *Anatolius Barışı* diye bilinen antlaşma imzalandı. Bu sayede Hunların geri çekilmesi mümkün oldu⁴.

Attila gerçekleştirdiği iki Balkan seferi neticesinde Tuna boyundaki Roma savunma mekanizmasını tamamen çökertti ve Doğu Roma'yı Hun Devleti için tehlike olmaktan çıkarttı. Priskos'un ifadesiyle “*Romalılar her şeyde Attila'nın sözünü dinliyorlardı. Onun talimatlarını bir efendinin talimatları kabul ediyorlardı.*” Attila, Doğu Roma'dan vergi olarak aldığı altınlarla Hun hazinesine büyük bir gelir sağladı ve Balkanlardaki sınırlarını da oldukça genişletti.

Doğu Roma karşısında takip ettiği politika, Attila'nın gerçekçi ve akılcı lider özelliklerinin yansıması olmuştur. Batı Roma, Doğu Roma ve Sasaniler ekseninde etrafındaki dünyayı yakından tanıdığı, takip ettiği anlaşılan Attila, Tanrı'nın bir lütfu olduğuna inandığı güneşin

4 Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017, s. 102-109.

doğduğu yerden battığı yere kadar hâkim olma hedefine ulaşmak için siyasî ve askerî bakımdan daha zayıf konumdaki Doğu Roma'yı ilk olarak karşısına almış ve kademe kademe ilerleme yolunu seçmiştir.

Doğu Roma karşısında kazandığı zaferlerden sonra Attila, Rua devrinde başlayan devletin yeniden tanzim edilmesi meselesini yaptığı düzenlemelerle en üst seviyeye ulaştırmıştır. Her şeyden önce otoriteyi tesis edip devlete mutlak surette hâkim olan Attila'nın hükümdarlığı ilahî bir mahiyet arz etmiş ve Asya Hunlarında "tanrının kut vermesi" anlayışı gibi, idare etme yetkisinin asil soydan gelen Attila'ya tanrı tarafından verildiğine inanılmıştır. Ayrıca Attila'nın dünyanın dört köşesindeki dört imparatorluğun hâkimi olduğu düşünülmüştür⁵.

Kabileler konfederasyonu ve kan bağı, akrabalık üzerine kurulu ilk dönemin aksine Attila'nın iktidarında kabilelerin, boyların gücü kırılmış, akrabalığı esas alan yapılanmaya müsaade edilmemiş ve kabile beyleri merkezden uzaklaştırılmışlardır. Avrupa'da hâkimiyet altına alınan kavimlere ise vergi vermek, ihtiyaç anında belirli sayıda asker göndermek gibi mükellefiyetleri yerine getirmeleri şartıyla iç işlerinde serbestlik tanınmış, fakat Doğu ve Batı Roma başta olmak üzere başka devletlerle münasebet tesis etmelerine izin verilmemiştir. Ayrıca tâbi kralların bazıları ile yabancı uyruklu birtakım insanlar ise Hun başkentinde Atilla'nın hizmetine alınmış, çeşitli makam ve mevkilerde görevlendirilmişlerdir. Farklı kavimlerden gelen bu kişiler Attila'nın diplomatik işlerini yerine getirmişler, ülkeye gelen yabancı elçilik heyetleri ile müzakerelerde bulunmuşlar, Attila'nın elçisi olarak İstanbul başta olmak üzere yabancı başkentlere gitmişler, tâbi kavimler arasındaki nizamı sağlamışlar, vergi toplamışlar, ticareti ve ülkenin gıda ihtiyacının karşılanması organize etmişler, Attila'nın şahsî korumasını sağlamışlardır. Hun hiyerarşisinde belirli yeri, nüfuzu ve gücü olan bu kişiler ayrıca muayyen günlerde Attila'ya silahlı olarak eşlik etmişler, Attila'nın huzuruna direk çıkma ve görüşme hakkına sahip olmuşlar, Attila'nın oğulları yanında veya müstakil olarak sorumluluklarına

5 Ali Ahmetbeyoğlu, *Attila'nın Sarayı'nda Bir Romalı*, s. 25, 30, 35; Iordanes (Jordanes), *Romano et Getica*, çev. Theodor Mommsen, s. 104-106.

verilen belirli bölgenin idaresini üstlenmişler, sefer zamanlarında emirleri altına verilen kıtaları ile asker göndermekle yükümlü tâbi kavimlerin kuvvetlerine kumandanlık etmişlerdir. Kabilelerin nüfuzunu kıran Attila, hâkimiyet altına aldığı yabancı kavimlerden seçtiği bu insanlarla, yeni bir düzen ve şekle soktuğu devlette kendisine sadakatle hizmet eden, gelecekleri yalnız kendisine bağlı olan aristokratik bir zümre teşkil etmiştir.

Sonuç olarak imparatorluk haline gelmeye başlayan Hun Devleti, yeniden yapılandırılarak ailelerin, kabilelerin ve boyların kan bağını esas tutan sistemden, ülke genelinde idarî bölümleri temel alan topluluk sistemine ve teşkilatına dönüşmüş; Hunlar ülkeye ve tâbi bütün kabilelere isimlerini vermiştir. Yönetimi tamamen elinde bulunduran Hunlar tarafından hiçbir kabilenin siyasî ve askerî yönden güçlenmesine fırsat tanınmamıştır. Bu yeni dönemde makam ve mevkilerde artık kabileler değil, tâbi kavimler ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu sayede bir kabilenin güçlenerek Hun iktidarı ve askerî gücü için tehdit unsuru olmasının önüne geçilmiş, hâkimiyet altına alınan yabancı kavimler ise devamlı kontrol edilebilmiştir. Böylece Attila'nın dolayısıyla Hunların güç ve otoriteleri tartışmasız hale gelmiştir⁶. Balkan seferlerinden sonra Uldız döneminden beri iyi olan Hun-Batı Roma ilişkileri yavaş yavaş yerini gerginliğe bırakmaya başladı. 451 yılına gelindiğinde Batı Roma Devleti Britanya ve Afrika'yı kaybetmiş, İspanya kısmen işgal edilmiş ve Galya Hun baskısından kaçan kavimler tarafından ele geçirilmişti. Attila, Batı Roma Devleti üzerine gerçekleştireceği seferin meşru bir zemine oturmasını istiyordu. Tarihî gelişmeler de Attila'ya istediği fırsatları sundu. 441 yılında Hun kuşatmasına uğrayan Sirmium şehrinde bir piskopos, yöneticilerden Constantius'a kiliseye ait bazı altın kaplar vermiş ve şehir işgal edilir, kendisi de esir düşerse, bu kapları kullanarak kendisini kurtarmasını istemişti. Ancak Constantius, şehir

6 Ali Ahmetbeyoğlu, "Boylar Birlikteliğinden Devlete Geçiş Nişanesi ve Güç Sembolü Olarak Hun Altın Silahları", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008, s. 117-138.

Hunların eline geçmesine rağmen piskoposu kurtarmamış ve bu altın kapları Silvanus adındaki bir bankerle birlikte bir tefeciye rehin bırakmıştı. Bunu duyan Attila ve Bleda, hırsızlıkla itham ettikleri Constantius'u kazığa oturtmuştu ve diğer hırsız Silvanus'u da talep ediyorlardı. Batı Roma yönetimi ise altınların karşılığını ödemeyi kabul etse de Silvanus'u vermeyi reddediyordu. Hunlar ve Batı Roma arasındaki gerginliğin artmasının başka sebepleri de vardı. Batı Roma imparatoru III. Valentinianus (425-455), tahtta rakipsiz kalmak için ablası Honoria'nın evlenmeme yemini etmesini sağlamıştı. Ancak Honoria'nın bir ilişkisi olduğu ortaya çıkınca Doğu Roma başkenti İstanbul'a gönderildi. Honoria buradan kurtulmak için Attila'dan yardım istedi ve ona nişan yüzüğünü gönderdi. Attila bu olayı, Roma'nın ele geçirilmesi için önemli bir fırsat olarak gördü ve teklifi kabul ederek başlık olarak Galya Bölgesi'ni ve Roma hâkimiyetinin yarısını istedi. Attila'nın bu isteği Batı Roma tarafından kabul edilmedi. Honoria derhal Roma'ya getirilerek başka biri ile düzmece evlilik yapmaya zorlandı. Attila'ya da Honoria'nın kendisine layık olmadığı, ayrıca Roma'da yönetimin kadınların değil erkeklerin elinde olduğu, belirtildi. Bu durum üzerine Attila, savaş hazırlıklarını hızlandırdı. Hunlar ile Batı Roma arasındaki son anlaşmazlığın sebebi ise Frank kralının ölümü sonrasında yaşanan taht kavgasıydı. Frank Kralının oğullarından büyüğü Attila'ya, küçüğü ise Aetius'a sığınmıştı. Ancak Aetius erken davranarak küçük kardeşi Frank tahtına geçirmişti⁷.

Bu sıralarda Doğu Roma'da da önemli gelişmeler oluyordu. 450 yılında Doğu Roma İmparatoru Theodosius attan düşerek ölmüş ve yerine Marcianus (450-457) geçmişti. Marcianus, Hunlara karşı Theodosius'un uyguladığı korkak siyaseti terk etmiş ve daha cesur bir siyaset uygulamaya başlamıştı. Attila, Doğu Roma'dan Theodosius devrinden kalan vergileri isteyince Marcianus, "vergi vermeyeceğini, dostları için hediyeleri, düşmanları için ise orduları olduğunu" söylemişti. Marcianus'un sözleri Attila'yı nereden başlayacağı

7 Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, s. 121-126.

konusunda küçük bir tereddüde düşürse de, Attila -orduları henüz yıpranmadan- daha güçlü bir düşman olan Batı Roma'yı bertaraf etmenin daha uygun olduğuna karar verdi.

Galya Bölgesi'ne doğru harekete geçen Attila ordusunu ikiye ayırdı ve bir kısmını Tuna'nın sağ kıyılarındaki Roma kalelerini ele geçirmek, diğer kısmını ise Tuna'nın sol kıyılarındaki kavimleri ilhak etmek üzere görevlendirdi. Bu iki ordu Ren sahillerinde birleşti. Bu sırada Attila hedefinin Batı Roma değil, Vizigotlar olduğunu söyleyerek dostça bir tavır takınmıştı. Bu şekilde düşmanı hazırlıksız yakalamayı amaçlıyordu. İlk olarak Franklar mağlup edildi ve askerleri de Hun ordusuna dâhil edildi. Direniş gösteren Burgund askerleri bozguna uğratıldı. Galya Bölgesi'ndeki şehirlerden sadece Paris ve Troyes Hunların elinden kurtuldu. Müstahkem bir kale olan Metz'i arkada bırakmak istemeyen Attila, paskalya arifesinde bu şehri kuşattı. Ancak şehir müthiş bir direniş gösterdiğinden geri çekilmeye karar verdi. Bu sırada kalenin bir kısmının yıkıldığını öğrenince hemen hücumla geçti ve 7 Nisan 451 tarihinde şehri fethetti. Alevler içerisindeki Metz şehrini ardında bırakan Attila, Reims şehrine doğru ilerlemeye başladı. Hunların geldiğini öğrenen şehir halkı sağa sola kaçıştı. Şehirde sadece piskopos ile birlikte birkaç kişi kalmıştı. Bu sebeple şehir hiçbir direniş göstermeden teslim oldu. Galya şehirlerini birer birer fetheden Attila, son olarak Orleans'ı ele geçirdi. Bu arada Aetius ve Vizigot kralı I. Theodorik'in ittifak yapmaları üzerine iki ateş arasında kalmak istemeyen Attila, ordusunu Campus Mauriacus bölgesine çekti ve bu sahada iki ordu karşı karşıya geldi.

Attila savaş başlamadan önce askerlerine önemli bir nutuk irad etti. Hun ordusunun merkezinde Attila kumandasındaki Hunlar, sol kanadında üç kardeş Valamir, Theodemir ve Videmir'in idaresinde Ostrogotlar, sağ kanadında Gepidlerin reisi Ardarik ve diğer kavimler bulunuyordu. Roma ordusunun merkezinde ise Burgundlar, Franklar, Alanlar ve çeşitli topluluklar; sol kanadında Aetius'un komutasında Romalılar, sağ kanadında ise Vizigotlar bulunuyordu. Böylece Ostrogotlar Hun ordusunda, Vizigotlar ise Roma ordusunda olmak üzere karşı karşıya gelmişlerdi. Savaş öğleden sonra üçte başladı ve akşam saatlerine kadar sürdü. Döneminin en kanlı

savaşlarından biri olan bu savaş sonucunda, iki taraf da büyük kayıp verdi ancak tam bir netice alınamadı. Avrupa tarihinde derin izler bırakan bu savaş ile ilgili birçok konu hâlâ tartışmalıdır. Savaşın tarihi, galibi ve orduların sayısı hakkında değişik görüşler bulunmaktadır. Savaşın tarihi kesin olarak bilinmese de 451 yılı Haziran ayının son günlerinde olduğu düşünülmektedir. Kaynaklarda orduların ve ölenlerin sayısı hakkında çok abartılı rakamlar verilse de, Hun ordusunun gerçek sayısının 20-30 bin, her iki taraftan toplam kaybın ise 30 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Campus Mauriacus Savaşı'nın ardından Attila ordusunun arta kalanlarını sağ salım bir şekilde ülkesine döndürdü ve ertesi yıl yeniden Batı Roma üzerine sefere çıktı. Attila bu kez doğrudan Batı Roma'nın kalbini hedef aldı. Büyük Hun ordusunun başında Pannonia'dan geçen Attila, Alp dağlarını aşarak 452 yılında İtalya'ya girdi. İç karışıklıklar ve saray entrikaları sebebiyle Hunların bu ilerleyişini durduramayan Aetius, Batı Roma İmparatoru III. Valentinianus'a Ravenna'daki sarayı terk etmesini tavsiye etti. Sonuçta Attila karşısında çaresiz kalan Batı Roma hükümeti, barış ümidiyle bir elçilik heyeti gönderilmesine karar verdi. Bunun üzerine Roma Senatörü Avienus'un başkanlığında, Roma valisi Trigetius ve Papa I. Leo'nun da içinde bulunduğu bir elçilik heyeti Attila'ya gönderildi. Papa bu görüşme için özel törenlerde kullandığı muhteşem bir elbise giymişti. Attila, Po ve Mincio ırmaklarının birleştiği yerde elçileri kabul etti. Attila ve bu elçilik heyeti arasında ne konuşulduğu meçhulse de, Romalıların kurtuluş için çok çaba sarf ettikleri kesindi. Elçiler bu görüşmede yanlarında getirdikleri esirler ile birlikte büyük miktarda altın verdiler. Bu durum üzerine Batı Roma'nın da etkisiz hale getirildiğine kanaat getiren Attila, barış teklifini kabul etti ve ordusunu geri çekti.

Attila, Batı Roma ile çetin mücadelelerin ardından Doğu Roma imparatoru Marcianus'a karşı askerî sefer düşündüğü ve önündeki son güç Sasaniler üzerine büyük bir harekâta hazırlandığı sırada, 453 ilkbaharında İldiko adlı yeni karısıyla evlendiği gece ağzından ve burnundan kan boşalmak suretiyle vefat etti⁸.

8 Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, s. 127-143.

Harp ve Strateji

Zamanının şartlarını değiştiren, içinden çıktığı toplumun umutlarını gerçekleştiren Attila, askerî bakımdan taktik ve strateji uzmanı bir komutan idi. Yay çeken bozkırlı boyları, toplulukları birleştirerek yani Hun kılarak elde ettiği başarılar ve kazandığı zaferler ile etkisini günümüze kadar taşımıştır. Attila ve Hunların tarihini yazanların önyargılarından arınarak bakıldığında Attila'nın bir diplomat, atılımcı, reformcu, donanımlı devlet adamı, oldukça zeki bir mareşal, siyaset satrancı ustası gibi birçok lider özelliklerini taşıdığı görülecektir. Attila'nın askerî başarılarının ve stratejisinin esası Hun askerî yapısı olmuştur.

Dinamik ve renkli bir devlet tesis eden, eski Türk düşüncesinin ve kültürünün temelini oluşturan ve belirli coğrafi sınırlarda hareketli hayat tarzının batıda en önemli temsilcisi olan Hunlar, Avrupa coğrafyasındaki ilk dönemlerinden itibaren askerî kabiliyetleri ile dikkat çekmişlerdi. Gerek hayvancılığa dayalı ekonomik yapıları gerekse boy veya devlet teşkilatlanmaları mutlak surette bir muharip güce sahip olmalarını gerekli kılmıştı. Nitekim büyük ölçüde geçimlerinin bağlı olduğu, en önemli zenginlik kaynaklarını oluşturan sürülerin muhafazası ile yaylak-kışlak hayatının tehlikelere açık olması, kadın-erkek fark etmeden Hun insanını her an tetikte ve mücadele etmeye hazır olmaya mecbur bırakmıştı. Bunun yanında yeni bir coğrafyada yurt tutma gayesinden kaynaklanan farklı düşmanla mücadele etme, kaynaklarında belirtildiği gibi “bağımsızlığa olan düşkünlükleri”, yeni ufuklara açılma arzusu gibi faktörler cesaretli olmayı ve asker gibi eğitilmiş bulunmayı elzem hale getirmişti.

Hunların Avrupa'daki askerî durumlarını iki aşamada ele alabiliriz: Bunlar, Boy ve gerektiğinde tahsis edilen Boylar birlikteliği durumundaki muharip güç ile devletleşmeyle beraber oluşturulan ordu teşkilatıdır. İlk dönemlerde gerektiği zaman Hun boyunun idaresi altında birleşen boyların, kendine ait topraklarda nüfuslarına göre akınlarda bulunacak ve sınırlarını koruyacak silahlı güçlerinin olduğu anlaşılmıştır. Genelde Hun adı ile zikredilen boylar, belirli bir menfaat karşılığı Doğu Roma ve Gotlar başta olmak üzere diğer

topluluklarının saflarında savaşa da katılmışlardır. Avrupa Hun Devleti'nin oluşumu ve sınırların genişlemeye başlaması merkezî bir ordunun kurulmasını zaruri hale getirmiştir. Her an eğitilmiş ve harekete hazır olan bu ordunun yapısı hakkında geniş bilgi bulunmamaktadır. Hun grupları başta olmak üzere Türkistan'dan beri birlikte hareket edilen boyların, muharip güçlerinden oluşan ordunun komuta kademesindekilerin taşıdığı rütbe veya unvanlar tespit edilememiştir. Hun ordu teşkilatında, başkentte konuşlanan daimî kuvvetler yanında ilk başlarda her boy beyinin idaresinde gerektiğinde savaşa katılan birlikler ile devlet yapılanmasında batı ve doğu kanat eliğlerine bağlı askerler yer alırdı. Ayrıca hâkimiyet altına alınan yabancı devlet ve toplulukların savaş zamanlarında göndermek mecburiyetinde olduğu birliklerde orduya katılırdı. Attila'nın yaptığı reformlar ve isyanlar sebebiyle beylerin gücünün kırıldığı dönemde, boylardan temin edilen askerî birliklerin başına merkez tarafından komutanlar atanmaya başlanmıştır. Avrupa Hunlarında merkezî ordu teşkilatının Asya Hunlarından beri kullanılan 10'lu teşkilata göre tesis edildiği bilinmektedir. Daha sonraları Avarlarda da görülen bu yapıyı örnek alarak Romalılar ile Germanler de 10'lu sisteme benzer askerî düzenlemeler yapmışlardır.

Satır aralarındaki bilgiler ışığında merkezdeki daimi ordunun içerisinde hükümdarın muhafız kıtaları mühim bir yer işgal ederdi. Sulh zamanlarında merkezi orduya devletin üst kademelerinde yüksek rütbeli birisi komuta ederdi. Hükümdar bizzat sefere çıktığında ise ordunun komutasını kendisi ele alırdı. Hükümdarın, sarayın etrafında devamlı nöbet tutan ve onu korumakla vazifeli olan muhafız kıtalarının başında Attila döneminin mühim isimlerinden olan Skir Kralı Edeko bulunmaktaydı. Yine Attila zamanında kendisinin sefere çıkmadığı dönemlerde Hun ordusunun komutanı ise devletin ikinci adamı olan Onegesius idi. Savaşa katılan Hun ordusunun esasını Hunlar ve bağlı boylar oluştururdu. Bunun yanında Alanlar başta olmak üzere Fin-Ugor, German ve İran asıllı Hun hâkimiyeti altına girmiş kavimlerde yardımcı kuvvet olarak iştirak ederlerdi. Hun ordusunun sayısına dair abartılı rakamlar telaffuz edilmişse de her daim harbe hazır askerin 30 ila 40.000 arasında olduğu tahmin

edilmektedir. Bütün Türk boylarında olduğu gibi barış zamanında çıkılan süreklilik avları, ordu için bir nevi tatbikat ve eğitim aracı idi⁹.

Eğitimi ve donanımı ile zamanının en önemli güçlerinden biri haline gelen Hun ordusunun takip ettiği strateji dikkat çekici idi. Doğu Roma İmparatoru ve askerî tarih müellifi Mauricios'un (582-602) belirttiği gibi bir askerî sisteme sahip olan Hunların bu hususiyeti, özellikle meydan savaşlarında onlara ciddi üstünlük sağlıyordu. Hun stratejisinin esası, karşı koyan merkezin tamamen yok edilmesi ve yenilenler şartsız teslim oluncaya kadar saldırmaya devam etmek idi. Hunlar bir savaşa girişmeden ve saldırıya geçmeden evvel ihtiyatlı hareket eder, yola çıkardıkları öncü kuvvetlerle çevre şartları, rakibin durumu hakkında malumat elde ederlerdi. Şartlar oluştuğu zaman harekete geçerlerdi. Aynı zamanda savaş meydanına varmadan kendilerine dair olağan üstü rivayetler yayıp ciddi bir korku oluşturarak psikolojik üstünlük elde ederlerdi. Hatta bazen de hücum edecekleri rakiplerini oluşturan topluluklar arasında hoşnutsuzluk, isyan çıkartırlardı. Avrupa coğrafyasında Gotlardan başlayarak mücadele ettikleri kavimlerin orduları ağır piyade birliklerinden oluştuğundan ve göğüs göğse hazırlandığından, bu durumu çok iyi bilen Hunlar hareketli yapıları ile ansızın ortaya çıkar uzaktan ok atarak hücum ederek karşı tarafın savaş disiplinini bozarlardı. Nitekim bu babda Vizigotlara beklemedikleri bir anda gece vakti ay ışığında ansızın saldırmışlar ve puslu olan sabah vaktinde ise Vizigot ordugâhını ok yağmuruna tutmuşlardı¹⁰. Bir komutanın sevk ve idaresindeki Hun atlıları, karşısındakine anlamsız ve acayip gelen sesler çıkartarak hücumla geçerlerdi. Bu duruma bizzat şahit olan Süryani Rahibi St. Efraim; "*Haykırımlar aslanların kükremelerini andırır atları üzerinde ufukta bir fırtına gibi uçuşurlar. Ordularıyla bir tufan gibi kapladıkları bütün arz*

9 Ali Ahmetbeyoğlu, *Attila'nın Sarayı'nda Bir Romalı*, s. 45; Ali Ahmetbeyoğlu, *Atlı Şehirliler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 99-100.

10 I. Bóna, *Das Hunnenreich*, Stuttgart 1991, s. 10 vd.; Rukiye Öztürk, *Grek ve Latin Kaynaklarına Göre İskit, Sarmat ve Avrupa Hunlarında Askerî Kültür* (M.Ö. V. YY-MS. VI. YY), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 96.

üzerinde dehşet uyandırmışlardır. Silahlarına karşı koyabilecek kimse mevcut değildi.” demiştir¹¹.

Hun süvarisi ile at ve ok arasında mükemmel bir uyum vardı. Her süvarinin yanında iki savaş atı bulunur ve Hun askeri atını koştururken onu dizleriyle yönetebilir, dörtlüye giderken dört bir cihete ok atabilirdi. Sürat ve ani manevra kabiliyeti dolayısıyla düşman birlikleri Hun kuvvetlerine yaklaşılamazdı. Bu yüzden genelde Hunlar uzak mesafe muharebelerini tercih ederlerdi. Hun insanının at ve oku mükemmel bir tarzda kullanmasında; yular ile üzeninin yanında önde ve arkada yüksekçe bir başlığı olan, tahta veya deriden yapılan sağlamca oturmayı temin eden eyer çok önemli bir fonksiyon ifa etmiştir. Bu sayede Hun insanı, atların üzerinde adeta çivili gibi durur ve de çok nadiren düşerlerdi. Hiç beklenmedik bir anda ortaya çıkan ve süratle hücumu geçen Hun ordusu, 500-1.000 kişilik birliklerle aynı anda değişik noktalardan saldırırlardı. Hunların uzaktan ok yağmurları özellikle düşmanını manevra ve görüş alanını daraltarak onların bozulmasına yol açardı. Keşif seferleri ve yıpratma savaşları stratejilerinin temelini oluşturan Hunların uyguladıkları en önemli taktiklerden birisi de kadim Turan Taktiği idi. Kaynaklarda anlatılanlardan anlaşıldığı kadarıyla Attila, Mauriacus Meydan Savaşı’nda kısmen bu taktiği uygulamıştı¹².

Hunların savaş stratejilerine dair Mauricios’un *Strategikon* adını taşıyan eserinde verdiği bilgiler hayli dikkat çekicidir. Buna göre; “*Pek çok halk barındıran ilkel İskit soyları, yaşam biçimleri ve askeri düzenleri bakımından anlatmaya değer tek soylardır. Bu halklardan sadece Avarlar ve Türkler askerî düzene sahiptir ve meydan savaşında diğer soylara göre daha güçlü olurlar. Türk soyu bağımsızlığına düşkündür ve nüfusu çoktur. Düşmanla cesurca çarpışmak, mücadele etmek hariç başka hiçbir şeyle kendilerini eğitmezler. Avarlar hilekârdır ve askerî konularda oldukça iyi talim görmüşlerdir. Bu soyda bir çeşit hükümdarlık yönetimi vardır ve hükümdarlar onların hatalarına karşı vahşi cezalar uygular. Sevgiyle değil korkuyla yönetirler. İşlere ve güçlere sabırla katlanırlar. Uygun fırsatı*

11 Sándor Eckhardt, *Efsanede Attila*; Gyula Németh *Attila ve Hunları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 126-127.

12 I. Bóna, *Das Hunnenreich*, s. 179; Ali Ahmetbeyoğlu, *Atlı Şehirliler*, s. 103-104.

değerlendirmede ve acilen, ani yarar sağlamada zekidirler. Düşmanlarına kaba güçle değil hile, sürpriz ataklar ve onların ihtiyaç kaynaklarını kesmek gibi desiselerle üstün gelmeyi tercih ederler. Zırhla, kılıçla, okla ve mızrakla donanmışlardır. Çarpışma sırasında çoğu iki silahla saldırır; omuzlarında mızrakları aslıdır ve ellerinde oklarını tutarlar. İhtiyaç olması durumunda her ikisini birden kullanırlar. Sadece kendileri zırh giymezler aynı zamanda ünlü adamların atlarının ön tarafı da demir ya da keçe ile kaplanır. At üstünde ok atma eğitimine özel önem verirler.

Sayısız at ve kısrak sürüsü onları takip eder. Her iki cinste hem besin sağlar hem de muazzam bir ordu izlenimi verir. Prenslerin ya da Romalıların yaptığı gibi ordugâh kurmazlar ama savaş gününe kadar, kabilelere ve ailelere göre ayrılırlar. İster yaz ister kış olsun atlarını sürekli otlatırlar. Sonra gerekli gördüklerinde, köstek vurarak atlarını çadırlarının yanlarına götürürler ve gecenin karanlığında başladıkları savaş düzeni alana kadar atlarını korurlar. Nöbetçi askerlerin birbirleriyle iletişim sağlayacak mesafeye yerleştirirler. Bu yüzden onları ani atakla yakalamak kolay değildir. Çarpışma sırasında Romalıların ya da Perslerin yaptığı gibi savaş düzenlerini üç bölüme ayırmazlar. Düzensiz genişlikte birkaç birliğe ayırırlar. Bunların hepsi uzun tek bir hat görüntüsü vermek için birbirlerine yakın birleştirilir. Ana düzen ayrı, dikkatsiz bir düşmanı pusuya düşürmek için, uzağa gönderilmiş ya da ağır darbe almış bir bölüğe yardım etmesi için yedekte tutulan ihtiyat kuvvetler vardı. Yedek atların ana hattın arkasına yakın, yüklerini ise hattın sağ ya da solunda bir ya da iki mil uzaklıkta orta büyüklükte bir korumanın altında tutarlar. Daima bir çeşit koruma biçimi olarak, fazla atların savaş hattının arkasında birbirine bağlarlar.

Bunlar uzak mesafeden dövüşürler, pusu kurarlar, düşmanın etrafını sararlar, geri çekiliyormuş gibi yapıp aniden saldırıya geçerler. Savaş düzenleri dağınık guruplar halindedir. Düşmanlarını kaçmaya zorladıklarında her şeyi bir kenara koyarlar ve Romalılar, Persler ve diğer halklar gibi orta mesafeden onları izleyerek ve mallarını yağmalayarak memnun olmazlar ama düşmanlarının tamamen yıkımını başarmadıkça ve bu son için her yola başvurmamak için tamamen yumuşamazlar. Eğer takip ettikleri düşmanın bazısı, surların içine sığınır, onların atlarını ihtiyaç kaynaklarını ya da kendileri için gerekli ihtiyaç kaynaklarını

yok etmek için sürekli ve esaslı çaba gösterirler. Sonra bunları eksilterek azar azar düşmanın gücünü tüketirler ve böylelikle kendilerinin yararmaya olan koşulları kabul ettirirler. İlk istedikleri makuldür ve düşman bunları kabul ettiğinde daha sert şartları zorla kabul ettirirler”¹³.

Orduya komuta eden Hun hükümdarı veya komutanının savaş başlamadan önce askerin moral-motivasyonunu, cesaretini arttırmak için nutuk irad etmesi Hunların başvurduğu stratejilerden birisini oluşturmuştur. Nitekim Attila'nın, Campus Mauricius'da Batı Roma ordusuyla meydan savaşına başlamadan askerlerine söyledikleri bunun en güzel örneğini teşkil etmiştir. “Ordusunun sendelemeye başladığını gören Attila, onları şu sözleriyle cesaretlendirmeye çalıştı: Bu kadar çok kavim üzerinde kazandığınız zaferlerden sonra, şimdi dünyayı istilâ etmek üzere olduğunuz sırada sizi gayrete getirmeyi uygun bulmam. Çünkü bu ancak acemi komutanlara, tecrübesiz orduya karşı söylenir. Zaten savaştan başka bir şey tanır mısınız ki siz. Bir erkek için, elinde silâhı ile intikamını alması kadar güzel bir şey var mıdır? Tabiatın, kalbi intikam hırsıyla doldurması en büyük bir lütuftur. Bunun için her halükarda düşmana hücum edelim. Çünkü daima ilk hücum eden daha cesurdur. Bu birleşmiş çeşitli kavimleri önemsemeyiniz. Zaten müdafaa için birleşme de korku alametidir. Görüyor musunuz? Daha hücumdan evvel onları korku sardı. Tepelere çıkmak istiyorlar. Fakat buraları da onları kurtaramayacak. Düz yerlerde sığınacak yer arayacaklar. Bunu da başaramayacaklar. Romalıların pek beceriksiz silâh kullandıklarını biliyoruz. Bunun onlar için ilk başarısızlık belirtisi olduğunu söyleyemem. Fakat toz tabakası onların aleyhindedir. Disiplinsiz bir surette birleşerek kalkanlarıyla savunma yapmak istiyorlar. Bunlara asla önem vermeyerek Alanlar ve Vizigotların üzerine hücum ediniz. Burası savaşın en çetin olacağı yöndür. Sinirler kesilince, uzuvlar düşer ve kemikler çökerse vücut kendini tutamaz. Kalpleriniz heyecanlansın, âdetiniz üzere heyecanla hücum ediniz. Silâhlarınızın kuvvetini, Hunların azametini gösteriniz. Eceli gelen rahat yatağında da ölür. Savaş olmamış olsa idi bu kadar kavim üzerinde Hunlar hâkim olarak kalabilir miydi? Maeotis kapalı, gizli yollarını asırlardan beri atalarımıza niçin açtı? Başarıdan eminim. Bu

13 Rukiye Öztürk, Grek ve Latin Kaynaklarına Göre İskit, Sarmat ve Avrupa Hunlarında Askeri Kültür, s. 105-107.

savaş meydanı Hunlara iyi gelecek, talih vaadetmektedir. Düşmana ilk oku ben atıyorum ki, okumun değdiği adam ölmüş insan demektir. Zira Attila savaş yapmaktadır.”¹⁴.

Devlet ve ordu idaresindeki mahareti ile üstün vasıflarıyla dikkat çeken Attila, zamanından günümüze kadar tarihî bir figür, kahramandan öte manalar ifade etmiştir. Eğitimi, şahsiyeti, mütevazılığı, ciddiyeti, kararlılığı, takip ettiği akılcı politikalarıyla yalnızca tarih kitaplarına değil romanlara, masallara, destanlara, efsanelere mevzu olmuş; şairlere, ressamalara, bestekârlara ilham vermiştir. Günümüz Batı Medeniyetinin temellerini oluşturan Roma’nın yıkılışından sorumlu tutulan Attila, etrafında oluşan-oluşturulan algı etkisini bugün de devam ettiren zihni farklılaşmalara yol açmıştır. Doğu-Batı Roma, Sasani, Çin devletleri arasında, asrımızda stratejik teorilere konu olan Avrasya’nın kalpgâhahı olan sahalarda hakimiyet tesis eden Attila; aynı zamanda dil, din, tefekkür dünyaları birbirinden hayli farklı dünyalar karşısında, içinden çıktığı “Hareketli Hayat Tarzı”nın inşa ettiği ve kökleri binlerce yıl geriye dayanan bir medeniyetin varlığını, farkındalığını ortaya koyan kudretin en önemli sembollerinden birisi haline gelmiştir. Kısa süren fakat çağdaşlarına göre sonsuz görünen Attila’nın hükümrانlık dönemini kaynaklar “Avrupa’yı yetim bırakan” savaşlar tarihi olarak görmüşlerdir. Oysa tarihi kaynaklar dikkatlice incelendiğinde genel inanışın aksine Attila’nın savaşlarının abartıldığı kadar fazla olmadığı görülecektir. Karşısında sadece orduların değil Roma imparatorlarının çaresiz kaldığı, Papa’nın ayağına kadar giderek aman dilendiği Attila; korku, acizyet ve teslimiyetin kılıfı olarak Tanrı’nın Kırbacı (Flagellum Dei) ve günaha batan Hristiyanları cezalandırmak için Tanrı’nın gönderdiği bela ve felaketin temsilcisi görülmüştür. Satır aralarında bazı hakikatlerin de yer aldığı Avrupalıların hayal ve telakkilerindeki Attila imajında hakikatlerden çok korkular, önyargılar belirleyici olmuştur¹⁵.

14 Iordanes (Jordanes), *Romano et Getica*, çev. Theodor Mommsen, s. 110-111.

15 Ali Ahmetbeyoğlu, “Tarihi Kaynaklardaki Hun ve Attila Algısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 238 (Ocak-Şubat 2019), s. 11-20.

ALP ARSLAN

*Cihan Piyadeoğlu**

Giriş

Sultan Alp Arslan'a yapılan en büyük haksızlık, onu sadece Malazgirt Savaşı'nda kazandığı başarıya mahkûm etmektir. Her ne kadar bu savaşta üstün bir komuta yeteneği göstermiş olsa da bu özelliğini gösterdiği ilk mücadele Malazgirt Savaşı değildir. Kaynaklardaki bilgiler çerçevesinde ilk zaferini henüz on dört yaşındayken kazanmış olması hem onun yeteneği hem de onu bu hususta önemli bir kişi haline getiren babası sayesinde mümkün olabilmektedir. Çağrı Bey'in Büyük Selçuklular Devleti'nin kuruluşundaki etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Her şeyden önce, Karahanlılar ve Gazneliler gibi iki önemli gücün etkinlik alanında faaliyetlerde bulunup hayatta kalmış olmayı başarmak bile tek başına yeterliyken, Tuğrul ve Çağrı Beyler bunun üstüne askerî başarılar da elde etmişlerdir. Konumuzla doğrudan bağlantısı olmadığı için ayrıntılarına girmeyeceğimiz bu süreçte, Çağrı Bey'in uygulamış olduğu savaş taktikleri ve zamanlama öngörüsü pek çok kazanımı da beraberinde getirmiştir. İlginç olan, bu taktiklerin Çağrı Bey tarafından oğlu Alp Arslan'a da öğretilmiş olduğunu düşündürecek benzerliklerin bulunmasıdır. Nitekim Selçuklular kuruluş sürecinde daha ziyade vur kaç veya pusu taktiğini benimsemiş, meydan savaşı vermekten ısrarla kaçınmışlardır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Sultan Alp Arslan'ın en

Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi. E-posta: cihanpiyadeoglu@gmail.com.

büyük başarısı olarak kabul ettiğimiz Malazgirt Savaşı da pusu tak-
tiği sayesinde kazanılmış bir mücadeledir. Bizzat bu mücadelede yer
almamasına rağmen Çağrı Bey'in zafere olan etkisi ise hayli fazladır.
Nitekim Sultan Alp Arslan, çocukluğundan itibaren babasının as-
kerî eğitiminden geçmiş biridir. Almış olduğu bu eğitim sonraları
düşmanlarının kurduğu cümlelere de yansımıştır. Nitekim Bizanslı
Mikhael Psellos'un¹ Sultan Alp Arslan için kurduğu şu cümle bunu
kanıtlar niteliktedir: “*Sultanın zaferlerinden çoğu onun liderlik va-
sıflarından kaynaklanıyordu.*”

İlk Askerî Başarıları ve Babası Çağrı Bey'e Desteği

Alp Arslan yüksek ihtimalle Çağrı Bey'in üçüncü oğludur. Babası-
nın yanında kaldığı sürelerde her alanda eğitim alan Alp Arslan, he-
nüz on dört yaşında ilk askerî başarısını kazanmıştır. Dandanakan
Savaşı'nın kazanılmasından sonra bağımsız bir devlet haline gelen
üç Selçuklu lideri, yeni bir teşkilatlanmaya gitmiş ve ellerinde bu-
lunan toprakları aralarında paylaşmışlardı. Bu paylaşım göre Merv
merkezli doğu Horasan, Çağrı Bey'in idaresine bırakıldı. Merv'e ge-
len Çağrı Bey, ilk olarak Gazneliler'in elinde bulunan Belh'i de ele
geçirmiştir. O sırada Belh'e yardıma gelmekte olan Gazneli veliahtı
Mevdûd, babasının öldürülmesinden sonra tahtı ele geçirmek üze-
re şehre geri dönmüş ve Belh şehri de Çağrı Bey'e teslim olmuştu.
Mevdûd için Belh, hatta Selçuklular'a terkedilmek zorunda kalınan
Horasan'ı geri almak zamanla önemli bir amaç haline geldi. Onun
ve haleflerinin Horasan'ı alma çabaları, Alp Arslan'ın ilk başarıla-
rının sebebi olarak karşımıza çıkar. Çağrı Bey'in kızıyla evlenen
Gazneli Mevdûd, kayınpederinin ağır bir hastalığa yakalandığını
öğrenince bu fırsatı değerlendirmek istedi. Derhal hazırlıklarını
tamamlayarak hızlı bir şekilde Horasan'a yöneldi. İlk hedefi Çağ-
rı Bey'e bırakmak zorunda kaldıkları Belh şehriydi. (435/1043).
Çağrı Bey, damadının saldırısına karşılık verebilecek durumda ol-
madığından yapabileceği tek şeyi yapmış, henüz on dört yaşındaki

1 Mikhael Psellos, *Khronographia*, haz. Işın Demirkent, TTK Yayınları, Ankara
1992, s. 229.

oğlu Alp Arslan'ı ordusunun başına geçirmişti. İlk bakıldığında bu durum Mevdûd'un yararına bir gelişme olarak algılanabilirdi. Neticede Çağrı Bey gibi askerî bir deha ile savaşmayacağı gibi rakibi henüz on dört yaşında olan biriydi. Dolayısıyla savaşın galibi daha en başında belli olmuştu. Ancak Gazneliler ordusu güçlü olmakla birlikte hantal bir yapıya sahipti. Selçuklular ise devletlerini kurma sürecinde Gazneliler ile yaptıkları mücadelelerde daha ziyade vur kaç, pusu ve baskın gibi taktiklerini uygulamayı tercih etmişti. Hatta 1039 yılında yapılan Serahs Savaşı'nda iki tarafın kuvvetleri yüz yüze çarpışma durumuna geldiğinde, askerlerini savaştan çeken Çağrı Bey'den başkası değildi. Nitekim mevcut stratejiyle Gazneliler'e karşı gelemeyeceklerini biliyordu. Gelineen noktada oğlu Alp Arslan'a muhtemelen aynı taktikle savaşmasını emretmişti. Belki de Mevdûd'un gözden kaçırdığı şey de bu olmuştu. Alp Arslan, Belh'te konuşlanan Gazneli ordusuna ani bir hücum gerçekleştirdi. Taktik tam da Selçuklular'dan beklenildiği gibi olmuş, Alp Arslan tartışmasız bir zafer elde etmişti. Aynı zamanda 1000'e yakın üst düzey asker yanında, pek çok esir almış, at ve silahı da ganimet olarak ele geçirilmişti. Görüldüğü üzere Alp Arslan, henüz on dört yaşındayken babası ve amcasının uygulamış olduğu taktiklerden birini kullanarak muhtemelen asker sayısı bakımından daha zayıf olduğu bir mücadeleyi kendi lehine çevirmeyi başarmıştı (435/1043)². Üstelik

Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye (Zübdetü't-tevârih)*, çev. Necati Lugal, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 18-19; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, c. 9, çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987, s. 395; İbnü'l-Adîm, *Biyografiyle Selçuklular Tarihi, Bugyetüt-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, çeviri, not ve açıklamalar Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 21; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 59-60; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s. 110; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 3-4; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, s. 80; Erdoğan Merçil, "Mevdûd", *DİA*, c. 29, s. 431; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 29; Cihan Piyadeoğlu, *Fethin Babası Sultan Alp Arslan*, Kronik Kitap, İstanbul 2016, s. 33 vd.

bu başarıyı da henüz çocuk sayılabilecek bir yaşta Gazneliler Devleti sultanının sevk ve idare ettiği bir orduyu mağlup ederek kazanmıştı.

Kazandığı ilk başarıdan sonra kendi idarî bölgesini de yönetmeye başlayan Alp Arslan'ın, askerî faaliyetleri de diğer taraftan devam etti. Nitekim Mevdûd ikinci kez, üstelik yardım alarak harekete geçtiğinde müttelikleri Karahanlı Arslan Han ile Büveyhîler'in Isfahân Hâkimi Ebû Kâlicâr olmuştu. Horasan geri alındığında bir kısım şehirleri mütteliklerine verecekti. Zaten Horasan üzerinde geçmişten beri emelleri bulunan Karahanlılar için bulunmaz bir fırsat olan bu teklif, hemen kabul edilmişti. Çağrı Bey'i hayli zorlayacak olan bu durum için harekete geçen Mevdûd, müttelikleriyle birleşmeden hastalanmış, geri dönmek zorunda kaldıktan kısa süre sonra da vefat etmişti. Ebû Kâlicâr, girdiği çölde ordusunda çıkan salgın sebebiyle askerlerinin büyük kısmını kaybetmiş, o da geri dönmüştü. Karahanlı Arslan Han ise, düşüncesini sonuca ulaştırabilen tek ittifak mensubu oldu. O, bölgenin en önemli ticaret ve liman şehri durumdaki Tirmiz'i ele geçirerek faaliyetlerine başladı. Durum bir kez daha Çağrı Bey'in aleyhine geliştiğinden karşı koymak gerekiyordu. Ancak Çağrı Bey bu sefer de sebebi bilinmeyen bir şekilde orduya komuta etmemiş, oğlu Alp Arslan'ı görevlendirmişti. Hakkında çok fazla ayrıntı sahibi olamadığımız bu harekâttan da galip çıkmayı başaran Alp Arslan oldu. Alp Arslan bu sefer de diğer bir komşu devletin hükümdarını yenmişti. Onun bu askerî başarısı Çağrı Bey'in hâkimiyeti için diğer bir olumlu gelişme ile devam ettirilmiş, Çağrı Bey ile Karahanlılar arasında bir saldırmazlık anlaşması imzalanmıştı. Diğer bir ifadeyle Alp Arslan'ın askerî başarısı diplomatik sahada da karşılık bulmuştu (441/1049). Kazanılmış olan iki zafer, Alp Arslan'ı babası ve amcasından bağımsız faaliyetlerde bulunmaya sevk etti. Öyle ki o, Şîrâz'ın güney doğusunda yer alan Fesâ şehrine bir sefer tertip etmişti (Cemâziyelevvel 442/Eylül-Ekim 1050)³. Bu

3 Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye (Zübdetü't-tevârih)*, çev. Necati Lugal, s. 19-20; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, çev. Ali Sevim, s. 21; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, c. 9, çev. Abdülkerim Özaydın, s. 424, 429; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, s. 61-62; Osman Turan,

bağımsız sefer sadece askerî içerik taşımıyor, onun gelecek yıllarda sadece Horasan hâkimiyetiyle yetinmeyeceğini ve amcası Tuğrul Bey'den sonra sultanlığa aday olacağını herkese gösteriyordu.

Alp Arslan'ın meliklik dönemindeki askerî başarıları bununla sınırlı değildir. Nitekim Çağrı Bey'in askerî anlamdaki idareyi çoğunlukla Alp Arslan'a bıraktığı anlaşılmaktadır. Hatta bir dönem Çağrı Bey'i yaşamış olduğu askerî başarısızlıktan kurtaran da Alp Arslan olmuştur. Gazneli Sultanı Abdürreşîd döneminde yaşanan bir iç mesele daha sonra iki taraf arasında bir savaş ile neticelenmişti. Gazneli tahtını ele geçiren Hacib Tuğrul'un sebep olduğu kargaşadan yararlanmak isteyen Çağrı Bey, karşı saldırıya geçmişti. İlginç olan bu seferde Alp Arslan'ın yer almamış olmasıdır. Çağrı Bey'in harekâtı Gazneliler tarafında idareyi ele alan Emîr Hırhîz tarafından boşa çıkarıldığı gibi, alınan galibiyetten sonra karşı saldırıya geçmelerine neden olmuştu. Ferruhzâd'ın tahta çıkmasından sonra alınan bu galibiyet, Çağrı Bey açısından gelecek için tehlike arz edebilir nitelikteydi. Neticede öyle de oldu. Nitekim Ferruhzâd, Horasan'ın geri alınması amacıyla büyük bir orduyu Çağrı Bey'in hâkimiyet bölgesine gönderdi. Gazneli ordusunu karşılayan Emîr Külsarîğ, dirayetle savaştıysa da askerlerinin onu terk etmesi üzerine mağlup ve esir düştü. Onunla birlikte pek çok asker ve komutanın da esir düşmesi ile Gazneliler'in Selçuklular aleyhinde ilerleme isteği Melik Alp Arslan'ın bir kez daha devreye girmesiyle neticelenmişti. Babasından mevcut duruma müdahale etme hususunda izin alan Alp Arslan'ın devreye girmesi her şeyi bir anda değiştirdi. Nitekim Gazneliler azımsanmayacak bir üstünlük sağlamış olmalarına rağmen yapılan ve belirleyici olan savaşı Alp Arslan kazandı. Ayrıca Gazneliler'in ileri gelen pek çok komutanı da esir alındı. Savaşın gelişimi hakkında bilgi sahibi olmamamıza rağmen, Alp Arslan'ın sonuca doğrudan etki etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Zafer sadece

Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s. 127; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 4-5; Ali Sevim ve Erdoğan Mercil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 29; Cihan Piyadeoğlu, *Fethin Babası Sultan Alp Arslan*, s. 34-36.

askerî anlamda kazanımlara neden olmadı. Savaşın ardından iki taraf arasında daha önce Karahanlılar ile yapıldığı gibi bir saldırmazlık anlaşması imzalandı⁴.

Melik Alp Arslan'ın gerçekleştirmiş olduğu en önemli askerî faaliyetlerden biri de İbrahim Yinal İsyanı sırasında zor durumda kalan amcası Tuğrul Bey'e vermiş olduğu destektir. Bazı kaynaklar Tuğrul Bey'in doğrudan Alp Arslan'dan yardım istediğini kaydeder. Nitekim gelen yardım isteği üzerine harekete geçen Çağrı Bey'in üç oğlu Rey'e doğru harekete geçmişti. Geri yardım Tuğrul Bey'in asker sayısını artırmış, ayrıca o, Alp Arslan gibi bir komutana da sahip olmuştur. Neticede 9 Cemâziyelâhir 451/23 Temmuz 1059 tarihinde Rey yakınlarında öğlene kadar süren savaşta İbrahim Yinal mağlup edildi; kaçmaya çalışırken bizzat Alp Arslan tarafından esir alındı. Onun öldürülmesiyle birlikte⁵ Tuğrul Bey'in iktidarını kurtaran Alp Arslan, diğer taraftan da kendi tahtını kurtarmış oluyordu.

- 4 Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye (Zübdetüt-tevârih)*, çev. Necati Lugal, s. 11, 20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, c. 9, çev. Abdülkerim Özaydın, s. 442-443; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, s. 62-63; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 127-128; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 4-5; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 82-83; Cihan Piyadeoğlu, *Fethin Babası Sultan Alp Arslan*, s. 38-39.
- 5 Zahirüddin Nîşâbü'rî, *Selçuknâme*, nşr. A. H. Morton, Berlin 2004, s. 16; Râvendî, *Rahatüs-sudûr ve âyetüs-sürûr*, c. 1, çev. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1957, s. 106; Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye (Zübdetüt-tevârih)*, çev. Necati Lugal, s. 14; Sibt İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, seçme, tercüme ve değerlendirme Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 34-35; Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, c. 1, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 313; İbnü'l-Adîm, *Bugyetüt-taleb*, çev. Ali Sevim, s. 5; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, c. 9, çev. Abdülkerim Özaydın, s. 488-489; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtüz-zamân fi tarihi'l-ayân*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 59 vd.; Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1943, s. 13-14; Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, nşr. Abdül-Hüseyn Nevâî, Tahran 1364, s. 353; Cihan Piyadeoğlu, *Fethin Babası Sultan Alp Arslan*, s. 42-43.

Rakibinin Durumuna Göre Taktik Belirlemesi

Tuğrul Bey'in vefat etmesiyle birlikte zaten isyan halinde olan Kutalmış b. Arslan Yabgu hükümdarlığını ilan etti. Bununla birlikte Çağrı Bey'in ölümünden sonra onun hanımıyla evlenen Tuğrul Bey, bahsi geçen hatundan doğma yeğeni Ebu'l-Kasım Süleyman'ı veliaht tayin etmişti. Vezir Amîdülmülk, biraz da kendi iktidarını düşündüğünden Kutalmış ve Alp Arslan'ın iktidar isteğine rağmen Süleyman'ı tahta oturtarak adına hutbe okuttu. Ardından Alp Arslan'a mektup yazarak Süleyman'ın sultan olmasına itiraz etmemesini bildirdi. Ancak Kutalmış taht için çoktan harekete geçmişti. Babasının ölümünden sonra Horasan'ı yönetmeye başlayan ve kendisini taht için hazırlayan Alp Arslan, tahtın güçlü adaylarından bir diğerydi. Süleyman'ın tahta çıkarılmış olması, ardından da Kutalmış'ın harekete geçmesine rağmen o, doğrudan batıya ilerlemedi. Taktiksel anlamda ülkeye hâkim olmak adına en yakın sorunları ortadan kaldırmakla işe başladı. Bu amaçla isyan etmiş olan Huttelân hâkimi, Musa Yabgu olduğu kabul edilen Herat hâkimi ve son olarak da Musa adındaki Saganiyân hâkimini bertaraf etmişti. Böylece batıya ilerlediğinde ülkenin doğrusunda sorun çıkarmış ve sonrasında sorun çıkarma ihtimali yüksek kişileri düşünmek durumunda kalmayacaktı. Nitekim Kutalmış'ın bu üç kişiden biriyle kendi aleyhine iş birliği yapmasını engellemiş, diğer bir ifadeyle iki kuvvet arasında kalma ihtimalini ortadan kaldırmıştı. Artık gerçek rakibi olan Kutalmış'ın üzerine yürüyebilirdi⁶.

- 6 Sadreddin el-Hüseynî, *Abbârü'd-Devleti's-Selcukiyye (Zübdetü't-tevârih)*, çev. Necati Lugal, s. 21; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l- ümem*, çev. Ali Sevim, s. 83; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-tarih*, c. 10, çev. Abdülkerim Özyayın, s. 43-44, 46-47; Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddin Burslan, s. 26-27; Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, c. 1, çev. Ömer Rıza Doğrul, s. 316; Sibt İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l- ümem*, çev. Ali Sevim, s. 126; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 147; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 9, 40, 43; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 48; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular, Büyük Selçuklular Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013, s. 137; Cihan Piyadeoğlu, *Fethin Babası Sultan Alp Arslan*, s. 57-58.

İsyan halinde bulunduğu Girdkûh'tan inerek Türkmenler'i kendi tarafına çeken Kutalmış, Türkmen beylerinden pek çoğunu da emri altına almayı başarmıştı. Bu durum ona nispeten avantaj sağlayacak bir gelişmeydi. Nitekim hem asker sayısı olarak 50 bin civarına ulaşmış hem de daha düzenli bir orduya sahip bulunan Alp Arslan'a karşı başarılı olma imkânı yakalamıştı. Nitekim düzenli orduların Türkmenler'e karşı büyük sorunlar yaşadığı bilinen bir gerçektir. Kutalmış'ın hedefi, başkent Rey'di. Rey'i ele geçirirse saray, taht, taç ve hazine de onun olacaktı. Ancak Kutalmış'ın bu denli güç kazanması, Amîdülmülk Kündürî'yi farklı bir politika takip etmeye itmişti. Süleyman ile bir yere varamayacağını o da fark etmiş ve diğer iki aday arasından birini tercih etmek durumunda kalmıştı. Tercihini Alp Arslan oldu. Bu sebeple, topladığı büyük orduyla Rey önlerine gelerek (Şevval 455/Ekim 1063) adına hutbe okutan Kutalmış ile mücadeleye karar verdiği gibi, iç kaleye çekilerek Alp Arslan adına hutbe okuttu. Kutalmış, Rey'i kuşatmaya başladığı sırada Nîşâbûr'a ulaşan Alp Arslan, batıya doğru ilerlemekteydi. Hacib Erdem komutasındaki Alp Arslan'ın öncü kuvvetleri Dâmgân'a ulaştığında, Kutalmış da önemli bir karar aldı. Savaşı Rey civarında kabul ederse iki kuvvet arasında kalma ihtimali belireceğinden Alp Arslan'ı Girdkûh Kalesi'ne yakın bir bölgede karşılamayı daha uygun bulmuştu. Kazanırsa zaten sorun kalmayacak, bununla birlikte işlerin ters gitmesi durumunda kaçıp tekrar Girdkûh Kalesi'ne sığınabilecekti. Yine de işler düşündüğü gibi gitmemiş olacak ki, tekrar Rey'e dönmeye karar verdi. Bu sırada, karşılaştığı Hacib Erdem komutasındaki Alp Arslan'ın öncü kuvvetlerini mağlup etti. Öncü kuvvetlerinin mağlup olması Alp Arslan'ın daha hızlı bir şekilde hareket etmesine neden oldu⁷.

7 Sadreddîn el-Hüseynî, *Abbârü'd-Devleti's-Selcukiyye (Zübdetüt-tevârih)*, çev. Necati Lugal, s. 21; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, c. 10, çev. Abdülkerim Özaydın, s. 43-44, 48; Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetül-usra*, çev. Kıvameddîn Burslan, s. 27; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, çev. Ali Sevim, s. 13; Sibt İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fi tarihi'l-mülûk vel-ümem*, çev. Ali Sevim, s. 127-128; Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-tevârih*, çev. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014, s. 76; Ahmed b. Mahmûd,

Savaş kaçınılmaz bir hal aldığı anda ilm-i nücûm⁸ (astronomi) bilen Kutalmış'ın savaşı erteleme çabası içine girerek Alp Arslan'ın geçeceği çorak bölgeye su akıtması, psikolojik anlamda hazır olmadığını göstermişti. Bu durum Alp Arslan tarafından fark edilmiş, Kutalmış'ın aksine kazanılan psikolojik üstünlükten faydalanmak istemişti. Asker sayısının azlığı, Külsarığ, Savtegin, Sungurca ve Buldacı gibi önemli komutanlar sayesinde dengelenmişti. Alp Arslan harekete geçtiğinde orduyu bataklığa sürmemek adına gerekli tahkikatı yaptırmış, Kutalmış'ın ordusuna ulaşma hususunda başka bir seçeneğinin olmadığını görmüştü. Ardından gerçek bir komutana yaraşır şekilde elindeki kamçıyla askerlerine “*beni takip edin*” işareti verdikten sonra atını bataklığa sürdü. Onun bu hareketi üzerine askerleri de onu takip etti. Böylece bataklık haline getirilen arazi geçilmiş, Kutalmış'ın ordusuyla karşı karşıya gelinmişti. Savaşın başlamasıyla birlikte kumandanlık vasıfları da kendini göstermiş, Sungurca'nın doğrudan Kutalmış üzerine yaptığı saldırı geri püskürtülemedi. Peşi sıra gelen mağlubiyetler de buna eklenince Kutalmış yenilmiş, bir rivayete göre savaş alanında tökezleyen atından düşmesi sebebiyle diğer rivayete göre ise kaçtıktan sonra sığındığı yerde vefat etmişti (Zilhicce 455/Aralık 1063)⁹. Asker sayısı

Selçuknâme, haz. Erdoğan Merçil, s. 68; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 148; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 10, 44-45; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 48; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular, Büyük Selçuklular Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 137; Cihan Piyadeoğlu, *Fethin Babası Sultan Alp Arslan*, s. 61-62.

- 8 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, c. 10, çev. Abdülkerim Özaydın, s. 48-49'da Kutalmış'ın ilm-i nücûm bilmesini şaşkınlıkla karşılayarak, “*Tuhafır ki, Kutalmış, Türk olduğu halde astrolojiye (İlm-i nücum) vakıfı ve bu ilmi mükemmel derecede biliyordu.*” denilmektedir.
- 9 Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye (Zübdetüt-tevârih)*, çev. Necati Lugal, s. 22; Râvendî, *Rahatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, çev. Ahmed Ateş, s. 114; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, c. 10, çev. Abdülkerim Özaydın, s. 45, 48-49; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, çev. Ali Sevim, s. 128 vd.; Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddin Burslan, s. 27-28; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, çev. Ali Sevim,

az olmasına rağmen kazanılan bu zafer, Alp Arslan'ın komutanlık vasıfları ve askeri üzerindeki etkisi sayesinde mümkün olabilmişti. Her şeyden önce kendinden çok önce harekete geçmiş bulunan Kutalmış'ın Türkmenler'den destek almak suretiyle kazanmış olduğu güç, doğru şekilde idare edilmiş bir savaş ve asker üzerinde sağlanmış bir otorite sayesinde bertaraf edilmişti.

Sultan Alp Arslan'ın Batı Seferi

Sultan Alp Arslan tahta çıkar çıkmaz Ermenistan, Gürcistan ve Doğu Anadolu'ya yönelik bir sefer planladı. Aslına bakıldığında hedef doğrudan Kafkasya; sebep ise amcası döneminde tam manasıyla kontrol altına alınamamış olan bölgenin Anadolu sefer yolu için tehlike arz ediyor olmasıydı. Aynı zamanda sistemli bir şekilde batıya yönlendirilen Türkmenler'in Kafkaslar'da birikmesi ve kontrol altına alınamaması bir diğer sebepti. İki yönlü hedef için 1 Rebiülevvel 456/22 Şubat 1064 tarihinde başkent Rey'den harekete geçildi. Hulvân civarında kervanların yolunu kesen bir topluluğu bertaraf etmek üzere gönderilen askerler, onları yakalayarak sultanın huzuruna getirmişti. Onların af dilemesi üzerine bunu kabul eden Sultan Alp Arslan, aynı zamanda ilginç bir karara da imza attı. Bölgedeki yolların güvenliğini bu grup eliyle sağlayacaktı. Bu sayede hem yollar hem de sorun çıkartan bu grup kontrol altına alınmış oldu. Azerbaycan'ın Merend şehrine ulaştığında emrindeki Türkmenler ile Bizans'a karşı akınlarda bulunan Tuğtegin adındaki bey huzuruna gelerek itaat bildirdi. Tuğtegin, Alp Arslan'ı Anadolu'ya, diğer bir ifadeyle Bizans'a yönlendirmek istedi. Ancak Alp Arslan'ın verdiği cevap, seferinin sadece kısa vadede toprak, güç veya ganimet elde

s. 10, 13; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, s. 68-70; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiu'd-düvel: Selçuklular Tarihi*, yay. haz. Ali Öngül, Akademi Kitapevi Yayınları, İzmir 2000, s. 35; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 148-149; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 45-46; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 49; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular, Büyük Selçuklular Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 138; Cihan Piyadeoğlu, *Fethin Babası Sultan Alp Arslan*, s. 62.

etmek üzere planlanmadığını göstermişti. Nitekim ilk olarak Vezir Nizâmülmülk'ün dillendirdiği görüş Sultan Alp Arslan tarafından da desteklenmişti. Bizans'a yapılacak bir seferden önce Gürcistan'ın alınması, diğer bir ifadeyle Kafkasya'da sağlam bir şekilde tutunmak gerekirdi. Kısaca sefer, sağlam bir strateji üzerine tertip edilmişti. Ardından ordusunu ikiye ayıran sultan, bir gruba kendisi komuta etti. İlginç olan ise ikinci gruba henüz dokuz yaşında olan oğlu Melikşah'ı, yanına Nizâmülmülk ve amcası Yâkûtî'yi de vererek komutan tayin etmesiydi. Bunun anlamı, babasının kendisine vermiş olduğu askerî eğitimi aynı yaşlarda kendi oğluna vermeye başlamış olmasıydı. Öyle ki Melikşah, kendisine duyulan bu güveni ispat edercesine Meryemnişin Kalesi'nin surlarına tırmanmaya çalışmış, ancak dengesini kaybederek suya düşmüştü¹⁰.

Sultan Alp Arslan, Kars ve Ani'yi merkeze alarak faaliyetlerine devam etmiş, buradaki Gürcü ve Ermeni hâkimiyetine büyük darbe indirmişti. Lori merkezli bir Ermeni Prensliği kurmak isteyen Giorg da tabiiyet altına alınan biriydi. Yıllık vergi ve kızını sultan ile evlendirmeyi kabul etmek şartlarıyla barış ve dostluk anlaşması imzalanmıştı. Seferin bu aşamasına kadar ele geçirilen sayısız esir, altın, gümüş, diğer mücevherat ve inci merkeze gönderildi. Öte yandan diğer ordunun ele geçirdiği Hagios Georgios Kalesi, Melikşah tarafından yıktırılmak istense de Vezir Nizâmülmülk “*Bu sağlam bir hisardır. Zapt olunca, kâfirlerin İslâm yurduna girmek için yolları kapanır ve İslâm halkı üzerine gelmelerine mâni olur.*” diyerek bunu

10 Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 118; Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye (Zübdetü't-tevârih)*, çev. Necati Lugal, s. 24-25; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, c. 10, çev. Abdülkerim Özaydın, s. 49-50; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, s. 72; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiu'd-düvel: Selçuklular Tarihi*, yay. Haz. Ali Öngül, s. 36; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 154; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 14; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi (1018-1236)*, Ankara 1982, s. 29; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 50; Cihan Piyadeoğlu, *Alp Arslan*, s. 79.

engelledi. Kale, sonraki hedefler de düşünülerek eskisinden daha da sağlam bir hale getirildi. Birleşen ordunun bir sonraki hedefi, Kars ile Kartli arasındaki Sübizşehr (Sepîdşehr)'i oldu. Güçlü bir kalesi bulunduğu ve iki tarafı nehirle çevrili olduğu için başlayan mücadele Selçuklular tarafı için hayli yıpratıcı olmuştu. Öyle ki, şehrin ele geçirilmesinin mümkün olamayacağı düşüncesine kapılmışlardı. Ancak Sultan Alp Arslan yenilgiyi kabul etmemiş, farklı taktikler uygulayarak kuşatmayı sürdürmüştü. Özellikle kaleye ulaşmayı sağlayan köprüünün inşa edilmesi sayesinde iyice sıkıştırılan şehir, nihayetinde ele geçirilmişti (Recep 456/Haziran-Temmuz 1064)¹¹.

Kuşatılmamış Şehir: Ani'nin Fethi

İki tarafı derin akarsu vadileri, üçüncü tarafı ise sağlam surlarla çevrili, binlerce kişinin yaşadığı bir şehir olarak kaydedilen Ani, Sultan Alp Arslan'ın yeni hedefi olmuştu. Bu büyük şehir, Bizans'ın doğudaki hudut şehirlerinden biriydi ve bundan dolayı iki Bizanslı general tarafından korunuyordu. Sağlam surları sebebiyle o güne kadar güçlü bir kuşatmaya maruz kalmamıştı. Bu sebeple Alp Arslan tarafından kuşatıldığında halk şaşkınlığa düşmüştü. Sıkı bir şekilde sürdürülen kuşatmayı gelen barış teklifi, ödenen cizye ve tekrar savaşa devam etme kararı takip etti. Savaş sırasında burçlardan atılan ateş ve dökülen yağlardan dolayı büyük kayıp verilmişti. Ayrıca surların yüksekliği sebebiyle atılan oklar hedefe ulaşamıyordu. Yaşanan bu durum Sultan Alp Arslan'ı farklı bir şey denemeye itmişti. O, verdiği emirle çuvalların içine saman, ot, yaprak ve toprak doldurulmasını emretmiş, böylece blok haline getirilen çuvallar sayesinde askerler surlara yakın bir yüksekliğe erişmişti. Selçuklu askerlerinin eşit

11 Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, s. 118-119; Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye (Zübdetü't-tevârih)*, çev. Necati Lugal, s. 24-27; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, c. 10, çev. Abdülkerim Özaydın, s. 50-51; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 154-155; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamani*, s. 14-17; Kırzioğlu, *Anı Şehri*, s. 31-33, 35, 38; Ali Sevim ve Erdoğan Mercil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 50-51; Cihan Piyadeoğlu, *Fethin Babası Sultan Alp Arslan*, s. 83 vd.

yüksekliğe ulaşmış karşı tarafa petrol ve taş atmaya başlayabilmesinden sonra psikolojik anlamda güç kazanılmış, bu durum ise karşı tarafta tam bir çöküntüye neden olmuştu. Ani halkının esir pazarında satılması halinde büyük para getirebilecek kişileri kalenin dışına çıkartarak Selçuklu askerlerinin dikkatini dağıtma çabası, Sultan Alp Arslan'ın planıyla sonuçsuz bırakıldı. Nitekim o, bir grubu şehrin dışına çıkarılanları esir almakla diğer grubu da kuşatmayı devam ettirmekle görevlendirmişti. Kısaca Ani halkının planı, Alp Arslan sayesinde bir sonuca ulaşamamıştı. İki taraf da farklı şekilde deniyordu. Neticede içleri kısa sürede yanabilecek maddelerle doldurulan çuvallar hedef haline gelmiş, bir süre sonra da çuvalları yakmayı başarmışlardı. Sultan Alp Arslan ise bir sonraki hamlesini yaparak ahşaptan daha sağlam bir kuşatma kulesi yapılmasını, yakılmaması için de üzerinin sirke ile ıslatılmış keçeyle kaplanmasını emretmişti. Kuleden yapılan ok ve mancınık atışları karşı tarafı zor durumda bırakmış ve adına en önemli karakol şehirlerinden biri olan Ani, Selçukluların hâkimiyetine geçmişti (29 Şaban 456/16 Ağustos 1064)¹². Bu biraz da Sultan

- 12 Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 88-90; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, s. 119-120; Aristakes Lastivertci, *History*, çev. Robert Bedrosian, New York 1985, s. 164-166; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, s. 118 vd.; Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye (Zübdetü't-tevârih)*, çev. Necati Lugal, s. 24-27; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Tarihü'l-Fârikî ed-Devletü'l-Mervâniyye*, Beyrut 1984, s. 182 vd.; Sibt İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk vel-ümem*, çev. Ali Sevim, s. 90; Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, c. 1, çev. Ömer Rıza Doğrul, s. 316-317; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, c. 10, çev. Abdülkerim Özyayın, s. 51-52; Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetül-usra*, çev. Kivameddin Burslan, s. 31; Simbat Sparapet, *Vekâyinâme*, çev. R. Bedrosian, *Chronicle*, New Jersey 2005, s. 29; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, s. 77-80; René Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul 2005, s. 596 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 155-156; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamani*, s. 18-19; Kızıoğlu, *Anı Şehri*, s. 44; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 50-51; Cihan Piyadeoğlu, *Fethin Babası Sultan Alp Arslan*, s. 87 vd.

Alp Arslan'ın almış olduğu tedbirler sayesinde mümkün olabilen bir gelişmeydi. Nitekim bu coğrafyada askerî faaliyetlerde bulunmak, başta Alp Arslan olmak üzere ordunun büyük kesimi için farklı bir deneyim anlamına gelmişti. Neticede pek çoğu ilk defa olmak üzere sağlam taşlarla inşa edilmiş kaleleri kuşatmışlardı. Horasan'daki kale ve kuşatma şartlarını bildikleri için ona göre hazırlık yapmışlardı. Ancak burada ellerindeki kazmalar bile kale duvarlarına zarar veremiyordu. Buna rağmen Alp Arslan geri çekilmemiş, mevcut şartlara yeni çözümler üretmeyi bilerek gerçekleştirmiş olduğu seferden büyük bir başarı ile geri dönülmesini sağlamıştı.

Rakibini Savaşmadan Bertaraf Etmesi

Sultan Alp Arslan'ın rakibini savaşmadan da bertaraf ettiği durumlar yaşanmıştı. Özellikle ağabeyi Kavurd ile yaptığı ilk mücadele bu duruma güzel bir örnektir. O, 1064 tarihindeki ilk seferinden döndükten sonra Kavurd'un bazı kontrol dışı davranışları sebebiyle Isfahân'a gelmişti. Fars'ı ele geçiren Kavurd'un üzerine ilk olarak Fars'ın eski hâkimi Fazlûye, ardından Hacib Porsuk ile Hezâresb b. Bengîr gönderilmiş (5 Muharrem 457/17 Aralık 1064), en son olarak bizzat kendisi harekete geçmişti (24 Muharrem 457/5 Ocak 1065). Şîrâz'da bulunan Kavurd ise bu gelişme üzerine ailesi ve hazinesini Kirmân'a göndermiş ve Basra Körfezi kenarındaki Bir kalesine sığınmıştı. İki taraf arasında gerçekleşecek bir ön çatışma, Kavurd'un askerlerinin aman dilemesi sebebiyle yapılmadı. Bununla birlikte Kavurd'un muhtemel isyanının da engellenmesi gerekiyordu. Savaş yapılmamış, ancak Kavurd'un tekrar harekete geçme ihtimali de ortadan kaldırılamamıştı. Sultan Alp Arslan bu ihtimali Kavurd'a ait 5 bin deve ve katıra yüklü ağırlığı ele geçirerek ortadan engelledi. Nitekim bu gerçekleşince Kavurd'un askerî faaliyetleri için harcayabileceği maddi gelire el konulmuş ve dolayısıyla muhtemel bir isyanının önüne geçilmişti¹³.

13 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, c. 10, çev. Abdülkerim Özaydın, s. 52; Sibt İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fi tarihi'l-mülûk ve'l- ümem*, çev. Ali Sevim, s. 137-138; Zerkûb-ı Şîrâzi, *Şîrâznâme*, nşr. Behmen Kerîmî, Tahran 1310, s. 39-40;

Üstyurt ve Mangışlak Seferi'nde Komutan Alp Arslan

Sultan Alp Arslan'ın seferlerine bakıldığında tek yönlü bir amaçla gerçekleştirilmedikleri görülür. Nitekim Hazar Denizi'nin doğusunda yer alan Üstyurt ve Mangışlak'a yapılan sefer de farklı amaçlara yönelik bir harekâttır. Amaç, hem bölge hâkimiyetini sağlamak-sağlamlaştırmak hem de kuzeyden güneye inmekte olan ticaret yollarının güvenliğini sağlamaktı. Nitekim Kafşut'un idaresindeki gayrimüslim Türkler ve Kıpçaklar, Hârizm'in kuzeyinden güneye mal taşıyan kervanlar için sorun teşkil eder hale gelmişlerdi. Bu durumu ortadan kaldırmak üzere harekete geçen Sultan Alp Arslan'a Hârizm hâkimi itaat etti. O, oğlu Melikşah, Vezir Nizâmülmülk ve Hûzistân Hâkimi Hezâresb'i Hârizm'de bırakarak ilk hedef durumundaki Câzi ile savaşmak üzere Hârizm çöllerine girdi. Bu sırada Câzi'nin casusluk amacıyla gönderdiği bir adamı yakalanmış, bağışlanması karşılığında yapılacak bir baskın için yardım etmeyi önermişti. Baskın taktığı Alp Arslan ve Selçuklular'a çok da uzak değildi. Sultan Alp Arslan bir gece, baskını düzenlenmesine karar verdi. Ancak bu baskının yeterince başarılı olmadığı veya yapılmadığı anlaşıyor. Nitekim meseleyi yine iki ordunun karşı karşıya gelmesi çözümlemiş, pek çok kayıp veren düşman çekilmek zorunda kalmıştı. Bir kaleye sığınan Kafşut'un da bertaraf edilmesiyle birlikte hem bölge hem de ticaret yolları güvenlik altına alınmıştı¹⁴.

Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-tevârih*, çev. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş, s. 79; Mîrhând, *Tarih-i Ravzatü's-safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 101-102; Ahmed Ali Hân Vezîrî Kirmânî, *Tarih-i Kirmân*, Tahran 1961, s. 80-81; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 157-158; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 52; Cihan Piyadeoğlu, *Fethin Babası Sultan Alp Arslan*, s. 100-101.

- 14 Sadreddin el-Hüseynî, *Abbârü'd-Devleti's-Selcukiyye (Zübdetü't-tevârih)*, çev. Necati Lugal, s. 28; Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, c. 1, çev. Ömer Rıza Doğrul, s. 317; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, c. 10, çev. Abdülkerim Özaydın, s. 58; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-tevârih*, çev. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş, s. 79; Mîrhând, *Tarih-i Ravzatü's-safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ*, çev. Erkan Göksu, s. 106-108; Ahmed b. Mahmûd,

Sultan Alp Arslan'ın Gürcistan Seferi

Sultan Alp Arslan'ın farklı hedeflerle gerçekleştirdiği bir diğer seferi, 459/1067 tarihindeki Gürcistan seferidir. Bu sefer, biraz da ilk batı seferinden sonra Kafkasya'da tesis edilmiş olan düzenin sarsılması üzerine gerçekleşmiştir. İlk seferden sonra Ani ve çevresinin bırakıldığı Şeddâdîler'den Ebu'l-Esvâr'ın ölümüyle yerine oğlu Fadlûn (II. Fadl) geçmiş, bu durum Gürcü (Abhaz) Kralı IV. Bagrat'ın karşı harekâtına neden olmuştu. Şeddâdîler'e yapılmış bu saldırı, tabiiyetle bağlı olunan Büyük Selçuklular'a karşı da yapıldığı için Sultan Alp Arslan tekrar bölgeye geldi. Bir süre Gence'de kalan sultan, ardından Şeki-Kaheti'ye doğru harekete geçti (Muharrem 460/ Kasım-Aralık 1067). Bunun üzerine Gürcüler geri çekildi. Ahsartan b. Gagik'in idaresinde bulunan Şeki-Kaheti, Selçuklu ordusunun rahat ilerleyebileceği özellikte bir yer değildi. Nitekim bölge sık bitki örtüsü ve bataklıklarda uzamış sazlarla kaplıydı. Bu durum iki açıdan zarar vericiydi. Ordu ilerleyemiyor, Gürcü askerleri ve diğer eşkıyanın saklanması mümkün olabiliyordu. Bunun üzerine Sultan Alp Arslan farklı bir arayış içerisine girdi. Neticede devletlerini kurmuş oldukları İran coğrafyasında böyle bir tabiat yoktu. Alp Arslan, neftçilerine bölgeyi yakmalarını emretti. Yangından sonra rahat hareket edebilme imkânı yakalanmış, dahası bitki örtüsü arkasına gizlenmiş olan kaleler de gün yüzüne çıkmıştı. Ahsartan'ın itaat bildirmesinden sonra, Bagrat'ın hâkimiyeti altında bulunan beldelere karşı harekete geçilmiş ve buradaki bazı kaleler ele geçirilmişti. Sonucunda Bagrat'a barış istemek zorunda bırakıldı. Alp Arslan gelen bu isteği kabul etti ve geri dönmeyerek kışı Kafkasya'da geçirmeye karar verdi. Ancak Bagrat Kafkasya'nın kış şartlarına güvenerek Selçuklular'a saldırdı. Selçuklular ise mevsim şartlarından dolayı bu

Selçuknâme, haz. Erdoğan Merçil, s. 80; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiu'd-düvel: Selçuklular Tarihi*, yay. Ali Öngül, s. 38; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 159; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 41; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 52; Cihan Piyadeoğlu, *Fethin Babası Sultan Alp Arslan*, s. 104 vd.

saldırıya karşılık verememişlerdi. Bununla birlikte Bagrat'ın güvendiği kış da onun aleyhine gelişmiş ve pek çok askerini kaybetmişti. Bahar geldiğinde ordusunun Alp Arslan'a karşı koyamayacağını gördüğünde tekrar barış istedi. İşteği bu kez kabul edilmedi. Karşı koyma ihtimali olmadığından, kaçtığı için de hâkimiyet bölgesi Alp Arslan tarafından ele geçirildi. Böylece Anadolu seferleri için önemli bir üs kabul edilen özelde Gürcistan, genelde de Kafkasya'da hâkimiyet güçlü bir şekilde sağlanmış oldu. Sultan Alp Arslan daha sonra seferini daha da anlamlı kılacak bir emir daha vermiş; Kutalmışoğlu Mansûr ile Süleyman, Azerbaycan Genel Valisi olan kardeşi Yâkûtî, eniştesi Erbasgan ve Emîr Sanduk'tan Anadolu'daki faaliyetlerine devam etmelerini istemişti. Zilhicce 459/Ekim-Kasım 1067 tarihinde başlayan ve beş ay süren seferden sonra, Aras nehri atlar üzerinde geçilmiş ve Rey'e dönmüştü¹⁵.

Gelişmelere Göre Pozisyon Alması

Sultan Alp Arslan, yapmış olduğu planları karşılaşılan durum özelinde yapmakta veya değiştirmekteydi. Onu bu hususta en fazla zorlayan kişi, yine bir Selçuklu olan ağabeyi Kavurd olmuştu. İlk isyan teşebbüsünde kontrol altına alınması daha kolay şekilde gerçekleşen Kavurd, ikinci kez isyan ettiğinde çok daha karmaşık bir plan dâhilinde harekete geçmişti. O, ilk olarak eski düşmanı Fars Hâkimi Fazlûye ile iş birliğine giderek isyan etti. Bunu yaparken muhtemelen istihbarat teşkilatını kurmayı reddeden Alp Arslan'ın yaşayabileceği zafiyetten de faydalanmak istemişti. İsyan haberini alan

- 15 Sadreddin el-Hüseyinî, *Abbârü'd-Devleti's-Selçukiyye (Zübdetü't-tevârih)*, çev. Necati Lugal, s. 30-32; Sibt İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, çev. Ali Sevim, s. 153; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-tevârih*, çev. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş, s. 79; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, s. 86-90; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 163-164; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 20-21; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 55-56; Erdoğan Merçil, "Emîr Savtegin", *Makaleler (Selçuklular)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 75.

Alp Arslan hemen harekete geçti. İsfahân'a gelindiğinde (Muharrem 461/Kasım 1068) ilk olarak Fazlûye üzerine yürümeye karar vermiş, ancak kuşatma sırasında Kavurd'un saldırısına uğrayıp iki kuvvet arasında kalma tehlikesine karşı bundan vaz geçmişti. Bu sebeple orduyu ikiye ayırdı. Hurşeh Kalesi'ne sığınan Fazlûye üzerine yürüme görevi Vezir Nizâmülmülk'e verilmiş, kendisiyse Kavurd üzerine, Berdesîr şehrine yönelmişti. Nizâmülmülk, bir süre Fazlûye'yi kuşattıktan sonra onu ve kaleyi de ele geçirmeyi başarmıştı (Şaban 461/Mayıs-Haziran 1069). Bu gelişme Kavurd'u zor durumda bıraktı. Bundan dolayı kardeşine bir mektup göndererek af diledi. Alp Arslan, gelen bu isteğe olumlu yaklaşmış, ağabeyini affetme emareleri göstermişti. Ancak kısa süre sonra Kavurd'un gerçek planından haberdar oldu. Nitekim o, Sultan Alp Arslan'ın ordusundaki bazı askerlerle anlaşmak adına zaman kazanmak istiyordu. Bunu başarsa dışarıdan kendisi, içeriden de anlaştığı askerler sayesinde sultanı iki kuvvet arasında bırakacaktı. Hemen bir tetkik yapan sultan, olayın gerçek olduğuna kanaat getirmiş ve kuşatmayı kaldırarak geri çekilmişti. Ancak kendisi için tehlike henüz geçmiş değildi. Kavurd'un kimler ile anlaştığı tam manasıyla belirlenemediğinden iki kuvvet arasında kalma ihtimali hâlâ mümkün olabilirdi. Dolayısıyla doğru bir stratejiyle kale önünden çekilmek zorundaydı. Bu sebeple Kavurd'un muhtemel bir saldırısını engellemek için güvenilir askerleriyle birlikte oğlu Melikşah'ı Berdesîr önlerinde bırakmıştı. Gerekli araştırmanın yapılabilmesi için Kavurd tehlikesinden uzağa gitmesi gerektiğinden ilk olarak tarihinde İsfahân'a gelmiş (Zilhicce 461 sonları/Ekim 1069), oradan da başkenti Rey'e geçmişti¹⁶. Bu seferinde her ne kadar bir başarı elde edememişse de en azından uygulamış olduğu stratejiyle kendisine ve ordusuna zarar verilmesini de engellemişti.

16 İbnü'l-Belhî, *Farsnâme*, ed. R. A. Nicholson ve G. Le Strange, Londra 1962, s. 166; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l- ümem*, çev. Ali Sevim, s. 159-160; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 26-27; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 47-48; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 53; Cihan Piyadeoğlu, *Fethin Babası Sultan Alp Arslan*, s. 120 vd.

Mısır Seferi ve Malazgirt Savaşı'nda Komutan Alp Arslan

Ülkenin kendisine teslim edileceği hususunda Mısır'dan gelen davet üzerine Zilkade 462/Ağustos 1070 tarihinde harekete geçen Sultan Alp Arslan, Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya girdi. Aslına bakıldığında hedef Mısır olmakla birlikte diğer bazı şehirler de seferin hedefleri arasına dâhil edilmişti. Bu çerçevede ilk olarak amcası Tuğrul Bey'in iki kez kuşatmasına rağmen alamadığı Malazgirt'i ele geçiren Alp Arslan, ardından Erciş'i de ele geçirdi. Buralar Bizans'ın uç savunması için önem arz ettikleri gibi tersinden bakıldığında Selçuklular'ın Anadolu stratejileri için de önem arz eden şehirlerdi. Bir sonraki hedef Diyarbakır oldu. Bir süre şehrin surlarını hayranlıkla seyreden sultan, eski bir Türk geleneğini yerine getirmiş, uğur getirmesi için ellerini önce sur duvarlarına, daha sonra da göğsüne sürmüştü. Şehir tekrar Mervânî Nizâmüddîn'e bırakıldı. Tulhum ve Siverek kaleleri aynı hedefler çerçevesinde alındıktan sonra ise Urfa üzerine yürünmüştü¹⁷. Böylece Alp Arslan sadece Mısır'ı hedeflemediğini, hemen bütün seferlerinde olduğu gibi çok yönlü bir planlamayla gerekli görülen kaleleri de ele geçirmeyi uygun bulmuştu. Başarısızlıkla sonuçlanan Urfa Kuşatması ve yaklaşık iki ayda Halep'in ele geçirilmesinden sonra asıl hedef olan Mısır'a doğru harekete geçildi.

Harekete geçtikten kısa süre sonra Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in elçisi kendisine ulaştı. İmparator, Malazgirt, Ahlat

17 Urfalı Mateos, Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, s. 138-139; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, c. 10, çev. Abdülkerim Özyayın, s. 70-71; Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddin Burslan, s. 36; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, çev. Ali Sevim, s. 14, 18; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, seçme, tercüme ve değerlendirme Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 22; Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, c. 1, çev. Ömer Rıza Doğrul, s. 320; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi tarihi'l-mülük ve'l-ümem*, çev. Ali Sevim, s. 166; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 169-170; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 27; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 58; Cihan Piyadeoğlu, *Fethin Babası Sultan Alp Arslan*, s. 163-165.

ve Menbiç'in iade edilmesini istiyor, isteği kabul edilmezse büyük bir orduyla Alp Arslan'ın üzerine yürüyeceğini bildiriyordu. Ancak gelecek cevabı beklemeksizin çoktan Erzurum'a doğru yola çıkmıştı. Sultan Alp Arslan, imparatorun seferini ilk anda önemsemedi. Nitekim 1068 ve 1069 yılında yine Anadolu'ya sefer yapmış, 1070 yılında da komutanlarından Manuel Komnenos'u Anadolu'ya göndermişti. Onun için Mısır'a doğru ilerlemeye devam etti. Ancak imparatorun gerçek niyetinin tüm İslam coğrafyasını ele geçirmek olduğunu öğrendiğinde ise hemen geri dönmüştü. Bununla birlikte Mısır'dan vazgeçmemiş, emîrlерinden Aytegin ile Mirdâsî Emîri Mahmûd'a Mısır seferini devam ettirmeleri emrini vermişti. Sonraki gelişmeler ise Aytegin'in geri çağırılmasına neden olacaktı. Sultan Alp Arslan'ın bundan sonra aldığı ve uyguladığı kararların tamamı belli bir strateji çerçevesinde planlanmıştı. Fırat hızlı bir şekilde geçilirken büyük zayıat verildi. Yiyecek sıkıntısı baş gösteren bir diğer sorundu. Bu sıkıntılar Urfa Kuşatması sırasında sorun çıkaran Irak askerlerinin terhisıyla sonuçlandı. Bunun anlamı dönemin en büyük ordularından birine karşı durmak için askere ihtiyaç duyulacağıydı. Yanındaki az sayıdaki askerle doğuya yönelen sultan, bir taraftan da kaçtığıının düşünülmemesi için fazla doğuya gitmeyi uygun bulmamıştı. Yine de bu yolculuk bir strateji içeriyor gibiydi. Neticede Musul'da bekleyebilir, gelen askerler burada kendisine katılabilirdi. Ancak onun doğuya ilerlemesi Bizans imparatoruna kaçıyor olduğu şeklinde rapor edilmişti. Sultan Alp Arslan'ın istediği belki de buydu. Nitekim onun doğuya kaçmakta olduğunu düşünen Romanos, ordusundan bir kısmını Kars civarına, en seçkin askerlerini de Ahlat üzerine göndermişti. Diğer bir ifadeyle ordusunu bölmüş, gücünü zayıflatmıştı. Hoy'a kadar ilerlediğinde eşi Seferiyye Hâtûn ile Vezir Nizâmülmülk'ü Tebriz veya Hemedân'a göndermiş, ayrıca asker toplama görevini de Nizâmülmülk'e vermişti¹⁸.

18 Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, s. 141-142; Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye (Zübdetü't-tevârih)*, çev. Necati Lugal, s. 32-33; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l- ümem*, çev. Ali Sevim, s. 98;

İmparatorun Malazgirt'ten bir sonraki hedefinin Ahlat olacağı belliydi. Bu sebeple ona karşılık vermek düşüncesiyle Erzen-Bitlis yolu üzerinden ilk olarak Ahlat'a, daha sonra da Malazgirt civarına gelinmişti. Bu sırada Selçuklu öncü kuvvetleri Nikephoros Bryennios komutasındaki Bizans kuvvetlerini mağlup etmiş, yardıma gönderilen Basilakes de esir alındı (23 Ağustos 1071). Karşı tarafa ilk saldıran ve dolayısıyla savaşıllacak yeri belirleyenler Selçuklular oldu. Yine de Sultan Alp Arslan, karşısındaki büyük gücün ve alınabilecek muhtemel bir yenilginin sonuçlarının çok da ağır olacağının farkındaydı. Bu sebeple iki taraf arasındaki meselelerin çözümü için diplomasiye başvurmaya karar vererek Bizans imparatoruna elçi gönderdi. Elçi gönderdiği sırada Selçuklu kuvvetlerinin konuşlanmış olduğu yer, kendisine üstünlük sağlayacak nitelikteydi. Elçilerle görüşen imparator, Alp Arslan'ın konumunun daha avantajlı olduğunu görmüş ve barış görüşmeleri için ön koşul olarak oradan çekilmesini şart koşmuştu. Böylece Alp Arslan'ın elde etmiş olduğu mevzi üstünlüğü ortadan kalkacaktı. Bununla birlikte imparatorun son anda savaşa karar vermesi Alp Arslan'ı babasından öğrendiği taktiği uygulamaya itmişti¹⁹.

Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetül-usra*, çev. Kıvameddîn Burslan, s. 37; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, çev. Ali Sevim, s. 26; Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abul-Farac Tarihi*, c. 1, çev. Ömer Rıza Doğrul, s. 320-321; Abdülkerim Özaydın, "Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071)", *Alp Arslan ve Malazgirt*, ed. Erdoğan Merçil, İBB Kültür AŞ, İstanbul 2014, s. 110.

- 19 Sadreddîn el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye (Zübdetüt-tevârih)*, çev. Necati Lugal, s. 32, 34. Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, TTKY, Ankara 1988, s. 4; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, çev. Ali Sevim, s. 98-99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-tarih*, c. 10, çev. Abdülkerim Özaydın, s. 71; Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetül-usra*, çev. Kıvameddîn Burslan, s. 37-38; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, çev. Ali Sevim, s. 27; Sibt İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, çev. Ali Sevim, s. 166, 169-170; Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-tevârih*, çev. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş, s. 79-80; Mîrhând, *Tarih-i Ravzatü's-safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ*, çev. Erkan Göksu, s. 91; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 178; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 26; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 62-64; Özaydın, "Malazgirt", s. 111.

Selçuklular, atlı birlikler halinde bulundukları için yer değiştirmeleri çok hızlı ve nispeten kolay olabiliyordu. Sultan Alp Arslan, bu yer değiştirmeler sırasında bir savaş olması halinde pusunun nerede kurulacağını yüksek ihtimalle önceden belirlemişti. Neticede savaşılan arazinin kendi planlarına uygun, diğer bir ifadeyle atların rahat hareket edebileceği bir yer olması gerekiyordu. Savaşın doğaçlama bir şekilde geliştiğini düşünmek Alp Arslan gibi bir komutana büyük haksızlıktır. Kısaca savaş günü Alp Arslan'ın kendini gösterdiği ve ardından da geri çekildiği yer, yüksek ihtimalle Alp Arslan'ın bir plan dâhilinde Romanos'u çekmek istediği bölgedir. Nitekim Alp Arslan, Romanos'un komutanlık özelliklerinin farkındadır ve bu çerçevede hareket etmiştir. Hatta savaştan sonra yapmış oldukları görüşmede, yapmış olduğu taktik hataları imparatora tek tek söyleyen de Alp Arslan'dır.

Romanos Diogenes, Romalılar'ın yedi savaş taktiğinden biri olan dikdörtgen sistemini benimsemişti. Bu taktik tecrübeli komutanlar tarafından çok geniş bir alanı kapsaması, her bölgede eşit şekilde yayılma imkânı vermemesi ve düşman tarafından yarılması daha kolay olduğu için pek tercih edilmiyordu. Sultan Alp Arslan, Bizans kuvvetlerinin ilerleyişini göre göre bir taktik plan benimsedi. Yanındaki Gevherâyin, Afşin, Savtegîn, Dilmaçoğlu Mehmed, Ahmedşah, Duduoğlu, Sanduk, Aytegîn, Tarangoğlu (Taranges), gibi önemli komutanlar yanında özellikle Anadolu akınları ile Bizans'ı tanıma fırsatı yakalamış Artuk, Tutak, Dânişmend, Saltuk, Mengüçük, Çavlı, Çavuldur ve Porsuk gibi önemli komutanların bulunması ona avantaj sağlamıştı. Onun içindir ki, savaşta önce komutanlarını toplayarak uygulanacak savaş taktiği hakkında onlarla görüştü. Benimsenen plan, bozkır (hilâl) taktiği²⁰ idi. Askerî

20 Türklerin eskiden beri uygulamakta olduğu bu taktiğe göre ordu hilâl şeklinde düzenlenir, sağ ve sol kanatlar düşmana yakın, merkez kuvvetler biraz geride yer alır. Bu düzende merkezin gücü artarken kanatlar zayıflar, artçı birlikler iki kanada yardım ve takviye için görevlendirilir. Türk ve Moğollardan alınan ve "bozkır taktiği" de denilen bu yöntemde düşman saldırısı karşısında özellikle merkezdeki kuvvetler vuruşa vuruşa geri çekilir, bunu bir kaçış zannederek takibe geçen düşman kuvvetleri farkında olmadan pusuya düşürülür ve hilâl

anlamda alınması gereken bütün tedbirler alınmış, sıra psikolojik hazırlığa gelmişti. Askerleriyle birlikte kıldığı Cuma namazı ve ardından yapmış olduğu etkileyici konuşma psikolojik desteği de sağlamış oldu. İbnü'l-Adîm'e göre²¹ orduyu bölüklere ayıran Alp Arslan, her birini pusuya yerleştirdikten sonra Bizans ordusuna doğru ilerlemişti. Bizans imparatoru ilerlemeye başladıktan sonra, sahte geri çekilmeyle pusuların bulunduğu bölgeye kadar gelmiş ve ardından saldırıya geçmişlerdi. Plan kendini gösterdikten sonra geri çekilme şeklinde icra edilmişti. Ayrıca Nikepheros Bryennios ve Mikhail Psellos da vermiş oldukları bilgide Sultan Alp Arslan'ın bir plan doğrultusunda savaştığını belirtmekte, hatta Nikepheros Bryennios'un naklettiği bilgiler, bozkır (hilâl) taktiğiyle birebir örtüşmektedir²². Sultan Alp Arslan'ın savaş sırasında sıradan bir asker gibi savaşmış olması da onun komutanlığını farklı kılmıştı.

şeklinde çember içine alınır. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1997, s. 274-275; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 85-86; Salim Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara 2005, s. 165, 169; Mustafa Zeki Terzi, "Savaş", *DİA*, c. 36, s. 196. Bu taktik harekât hakkında, harekâtın "örtme" faaliyetiyle birlikte icra edildiği hakkındaki görüş için ayrıca bkz. A. Sefa Özkaya, "Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş", *Türk Askerî Kültürü*, ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 114-116.

21 *Zübdetü'l-Haleb*, çev. Ali Sevim s. 29.

22 "...Biraz daha uzakta duran sultan, savaş için plan hazırladı. Böylece çarpışmada komutanlığı yürütmek görevini, kendi gözündeki büyük saygınlığı bulunan Taranges adlı hadım bir adama verdi ve birliklerinin çoğunu ona bıraktı. Bunun üzerine o da, orduyu birçok parçaya böldükten sonra tuzaklar kurdu, pusular hazırladı. Rumların saflarının çevrilip kuşatılmasını ve üstlerine her yandan ok atılmasını buyurdu. Rumlar ise Türkler onların atlarını vurduğundan kovalamaya girişmek zorunda kaldılar ve onlar kaçıyor gibi yapmaktayken onları kovaladılar. Tuzaklara ve pusulara düşerek büyük kayıplar verdiler. Bir de topyekûn çarpışmaya girmek isteyen imparator, Türk ordusunun ana gövdesiyle karşılaşmayı bekleyerek ve bu orduyla çarpışıp savaşın sonucunu belirlemek isteğiyle hızla onları izleyince Türkler her yöne doğru dağıldılar. Ama sonra geriye doğru dönüşe geçtiler ve çok şiddetle ve naralar atarak Rumlara saldırdılar." Bkz. Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 54-55.

Nitekim onun bu halini gören asker daha istekli savaşmıştı. Bu durum aynı zamanda büyük bir tehlike de içeriyordu. Nitekim savaş sırasında Emîr Aytegin ona şöyle demişti: “*Sultanın, biz Müslümanlara merhametli olması gerekir. Eşi olmayan kıymetli varlığını savaşa sokmamalı, ölüm tehlikesine atmamalı. Rahatı savaş meydanına tercih etmelidir.*”. Buna rağmen Alp Arslan: “*Bu zalim kavme karşı zafer kazanılınca rahatlık olacaktır. Müslümanların huzur ve refah içinde olmaları için çekilmesi gereken bu güçlük ve zahmeti bir huzur ve rahatlık sayarız.*” şeklinde cevap vermiş, Aytegin’e savaşa dönmesini emretmiş kendisi de aynı şeyi yapmıştı. Neticede kazanan Sultan Alp Arslan olmuştu²³. Burada şunu söylemekte de fayda vardır. Alp Arslan’ın, Romanos ile yapmış olduğu anlaşmanın kazanılan zaferin karşılığı olmadığı düşüncesi bize göre yanlıştır. Anlaşmaya bakıldığında, Doğru Roma İmparatorluğu’nun tam manasıyla Sultan Alp Arslan’a tabiiyet bildirdiği görülecektir. Bunun ötesi Doğu Roma’nın en azından Anadolu kısmının hâkimiyet altına alınmasıdır ki, o aşamada bu seçenek çok da kolay görünmemektedir. Alp Arslan’ın Anadolu’nun ele geçirilmesine yönelik vermiş olduğu emir, Romanos Diogenes’in ölümü ve karşı tarafın almış olduğu darbenin yeterince incelenebilmesi sonrasında verilmiş bir karardır.

- 23 Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, s. 166-167; Mikhail Psellos, Mikhael Psellos, *Khronographia*, haz. Işın Demirkent, s. 229; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar, s. 54-55; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, s. 143; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 136-137; Bundârî, *Zübdetü’n-nusra ve nuhbetül-usra*, çev. Kıvameddîn Burslan, s. 40; İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, çev. Ali Sevim, s. 29; Abu’l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu’l-Farac Tarihi*, c. 1, çev. Ömer Rıza Doğrul, s. 321; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu’t-tevârih*, çev. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş, s. 82-83; Mîrhând, *Tarih-i Ravzatü’s-safâ fî Sireti’l-Enbiyâ ve’l-mülûk ve’l-hulefâ*, çev. Erkan Göksu, s. 95; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 184; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 68; Cihan Piyadeoğlu, *Fethin Babası Sultan Alp Arslan*, s. 190 vd.; Erkan Göksu, “Malazgirt’te Sultan Alp Arslan’ı Zafere Götüren Taktik ve Stratejiler”, *Tarihten Romana Malazgirt*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2020, s. 74 vd.

Sonuç

Genel itibariyle Sultan Alp Arslan'ın askerî başarılarının Malazgirt Zaferi ile sınırlı kaldığı herkesin malumudur. Bunun yanında Alp Arslan'ın başarıları sadece bir galibiyet, bir istatistik olarak ele alınır. Ancak onun neredeyse tüm seferleri tek amaçtan ziyade farklı amaçlar güden planlamalar içerir. Bu durum, göz ardı edilen bir diğer gerçek olarak karşımıza çıkar. Sultan Alp Arslan'ın hayatı incelendiğinde seferlerinde stratejik bir amaç güdüldüğü de görülür. Diğer bir ifadeyle seferleri, sadece bölge hâkimiyeti veya sınırları genişletme çabası düşünülerek gerçekleştirilmemiştir. 1064 yılındaki Kafkasya seferinde hem Bizans hem de Selçuklu'nun iç dinamikleri göz önünde bulundurularak hareket edilmiştir. Yani kendisine gelen Anadolu ve dolayısıyla Bizans'a yürüme teklifi, gerçekçi sebeplerle kabul edilmemiştir. Bu da onun aslında gerçek stratejilerle hareket ettiğini gösteren bir delil durumundadır. Ayrıca Malazgirt zaferine giden süreci de en başından itibaren rakibinin hareketlerini de kontrol etmek suretiyle planlamıştır. Malazgirt zaferi, doğaçlama gelişen bir olay değil, Sultan Alp Arslan'ın gelişen olaylara göre pozisyon aldığı ve sonucunda da galip geldiği bir mücadeledir. Babası gibi bir askerî dehadan almış olduğu eğitimini, henüz on dört yaşındayken sergilemeye başlamıştır. Onun bu başarısı sadece İslam coğrafyasıyla sınırlı kalmamış, nitekim Romanos Diogenes'in askerî harekâtını takip edecek seviyeye ulaşmıştır. Hatta aynı zamanda Bizans'ın önemli generallilerinden biri olan Romanos'a yapmış olduğu stratejik hatalar tek tek anlatan yine kendisi olmuştur. Kısaca Sultan Alp Arslan, askerî başarılarını bilgisi ve planlamalarıyla kazanan değerli bir asker olmuştur.

NİZÂMÜLMÜLK

*Erkan Göksu**

Giriş

Selçuklular dönemi, hem yetiştirdiği büyük sultanlar hem de devlet adamlarıyla Türk-İslam tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu dönemin en önemli devlet adamlarının başında ise şüphesiz Vezir Nizâmülmülk gelir. Mehmet Altay Köymen'in ifadesiyle sadece Selçuklular devri Türk tarihinin değil, dünya tarihinin de önemli şahsiyetlerinden biri olan Nizâmülmülk¹, 10 Nisan 1018 yılında bugünkü doğu İran'da, Horasan'ın Tûs şehrine bağlı Nûkan kasabasında doğmuştur. Bölgenin dihkanlarından olan babası Ali bin İshak sayesinde çok iyi bir eğitim aldıktan sonra Gazneliler hizmetinde vergi tahsildarı olarak başladığı devlet hayatı, Gaznelilerin Horasan valisi Ebu'l-Fazl Sûrî'nin yanında divan kâtibi olarak devam etmiştir. 1040 yılında Horasan'ın Selçuklu idaresinde geçmesinden sonra Belh amidi İbn Şadan'ın, yanında çalışmaya başlayan Nizâmülmülk, birkaç sene sonra Çağrı Bey'in ve onun sayesinde de Melik Alp Arslan'ın hizmetine girmiştir. Alp Arslan'ın tahta oturmasından bir müddet sonra 1064 yılında tayin edildiği Büyük Selçuklu Devleti vezirliği görevini, Melikşah döneminde suikasta kurban gittiği 1092 yılına kadar aralıksız bir şekilde sürdürmüştür². Bu süre zarfında

Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi. E-posta: erkangoksu@hotmail.com.

- 1 Mehmet Altay Köymen, "Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk ve Târihi Rolü", *Türkler*, c. 5, Ankara 2002, s. 270.
- 2 Nizamülmülk'ün hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Erkan Göksu, *Bilge Vezir Nizamülmülk*, Erdem Yayınları, İstanbul 2018.

sadece Büyük Selçuklu Devleti'nin mülkî teşkilâtın başı, yani vezir olarak fiilen hizmet etmekle kalmamış, aynı zamanda da devlet ve siyaset düşüncesini ortaya koyan *Siyerü'l-mülûk*, *Siyâsetü'l-Mülûk* ya da meşhur adıyla *Siyâsetnâme* isimli bir eser kaleme almıştır³.

Nizâmülmülk daha çok siyasî, idarî ve ilmî kişiliğiyle tanınmış olsa da o aynı zamanda ordular sevk eden bir kumandan, savaş, ordu ve askerî teşkilat konusunda geniş bilgi sahibi bir askerî uzmandır. Esasen vezaret makamının siyasî, iktisadî, idarî ve hukukî sahalara kadar *askerî* konularda da görev ve yetkileri olduğu düşünülecek olursa, uzun yıllar vezirlik makamında bulunan Nizâmülmülk'ün askerî konularda da mevkiine uygun ve beklentilere cevap verecek derecede bilgi ve tecrübe sahibi olduğu muhakkaktır. Nitekim kaynaklardan anladığımız kadarıyla o, Malazgirt Savaşı hariç Sultan Alp Arslan'ın ve Sultan Melikşah'ın bütün seferlerine katıldığı gibi, bazen de emrine verilen ordulara kumanda ederek askerî başarıları imza atmıştır. Onun vezirlik görevi sırasında Selçuklu askerî teşkilatı ve ordusunda yaptığı çıkış açan düzenlemeler de onun askerî konulara ne derece vakıf bir devlet adamı olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlardan özellikle ıktâ sistemi üzerinde yaptığı düzenleme son derece önemlidir. Selçuklular döneminde onun marifetiyle uygulanmaya başlanan "askerî ıktâ" sistemi, sadece Selçuklu ordusunu Ortaçağ'ın en güçlü askerî yapısı haline getirmekle kalmamış, hem o dönemde irtibatla bulundukları, hem de daha sonraki dönemlerde hüküm süren bütün Ortaçağ Türk-İslam devletlerine model teşkil etmiştir. Yine gulâm sistemi ve işleyişi üzerindeki düzenlemelerinin de Selçuklu askerî teşkilatı ve ordusu üzerinde büyük etkisi olup askerî tarih araştırmaları içerisinde son derece önemli bir yere sahiptir.

Nizâmülmülk'ün harp meydanlarında ve özellikle de askerî teşkilat ve orduda yaptığı düzenlemelerde kendini gösteren askerî vasfı, kaleme aldığı *Siyâsetnâme*'ye de yansımıştır. Eser incelendiğinde, Nizâmülmülk'ün devlet ve siyaset kuramının satır aralarında askerî

3 Nizâmülmülk, *Siyâset-nâme*, haz. Mehmet Altay Köymen, TTK Yayınları, Ankara 1999; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, Türkçe çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

teşkilat ve ordunun devlet düzeni içindeki önemi, bunların düzen ve tertibi hakkında birçok bilgiye rastlamak mümkündür. Biz bu çalışmada Nizâmülmülk'ün, *Siyâsetnâme*'de yer verdiği savaş, ordu ve askerî teşkilata dair bazı düşüncelerini ele alarak Bilge Vezir'in, üzerinde pek durulmayan askerî yönüne işaret etmeye çalışacağız.

Nizâmülmülk ve *Siyâsetnâme*'si

Siyâsetnâme, Nizâmülmülk tarafından Sultan Melikşah'ın isteği üzerine kaleme alınmıştır. Hükümdarın şahsında bütün devlet yöneticiler için bir başvuru kitabı olma özelliği taşır. Bununla birlikte eser, başta teşkilat ve müessese tarihi olmak üzere dönemin kültür ve medeniyetine, sosyal, ekonomik ve hukuki hayatına, düşünce dünyasına, hatta devletler hukuku ve uluslararası ilişkiler gibi konulara dair de önemli ipuçları verir⁴. Dolayısıyla *Siyâsetnâme*, İbrahim Kafesoğlu'nun ifadesiyle “*gerek tarihî tetkikleri gerekse hukukî, iktisadî ve malî yönden inkişafımızın seyrini takip etmek isteyenler için pek kıymetli ve kendi nev'inde eşsiz eserlerden biridir.*”⁵.

Nizâmülmülk, 1086 yılında yazmaya başladığı ve 39 fasıl olarak tertip ettiği *Siyâsetnâme*'yi, daha sonra ele aldığı konulara uygun kısa hikâyeler, rivayetler, âyet ve hadislerle, tarihi bilgi ve anekdotlarla genişletmiş ve günümüze kadar ulaşan eserin fasıl sayısı 51'e yükselmiştir⁶. Eserinde zikrettiği kaidelerin daha iyi anlaşılmasını

4 Mustafa Şahin, “Büyük Selçuklu Devleti Vezîri Nizâmülmülk'ün Siyasal, Sosyal, Dinî ve Kültürel Hayattaki Rolü (1018-1092)”, *International Journal of History*, Sayı 6 (2013), c. 5, s. 240.

5 İbrahim Kafesoğlu, “Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün Eseri, *Siyâsetnâme* ve Türkçe Tercümesi”, *Türkiyat Mecmuası*, Sayı 12 (1955), s. 232.

6 “Bendeleri Nizâmülmülk Hasan, mezkûr emre ilişkin bilgisini, görgüsünü, tecrübesini ve üstatlarından öğrendiği her ne var ise ali makamlarına arz etmiştir. Ve dahi bu kitabı 50 fasılda toparlamıştır. Her bir baba ilişkin fihristte malumat verilmiştir. Kitap, okuyucuya sıkıcı gelmesin, hoşça okunsun diye her babda beyan edilen konuya ilişkin hadis ve Kur'an ayetleri, veciz sözler, kıssalar ve bu kıssalardan hisseler, geçmiş zaman büyüklerinin sözlerini de andım. Eser, hakkıyla okunup hayata geçirildiği takdirde iki cihanın püf noktaları dâhil nice faydaların elde edileceği türden bir eserdir. Bu nüshayı Hazane-i mâmure (Allah bereketini

sağlamak üzere ilave ettiği çeşitli hadise ve hikâyelerle, bazen Selçuklular devrine, bazen de başta Samanoğulları ve Gazneliler olmak üzere Sasanîler, Emeviler, Abbasiler, Karahanlılar, Saffârîler, Büveyhoğulları ve Salguriler gibi muhtelif hanedanların dönemine dair çarpıcı bilgiler vermiştir. Zira ona göre “*kitabın maksadı, masal anlatmak değil*”⁷, “*bizden evvelkilerden haber vermek, kalanlardan meyveler devşirmektir.*”⁸. Bu itibarla *Siyâsetnâme*, yukarıda da belirttiğimiz gibi, sadece bir devlet başkanı için lüzumlu şartları öğretmek, bu hususların gerçekleştirilmesinde takip edilecek yolları göstermek

artırsın) için düzenleyip tamama erdirdim. İnşallah beğenilir ve el üstünde tutulur.” Bkz. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 4; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 1-2.

Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 254; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, Mehmet Altay Köymen, s. 133. Kaydın devamı şu şekildedir: “*Elbette bu öyküden ilgi çekici olduğu için bahsedildi; yoksa kitabımızın maksadı masal anlatmak değildir. Gayemiz müreffeh çağlar çatıp işlerin istikrarlı olmasının alameti iyi bir hükümdarın zuhur edip bozguncuları tepelemesi, görüşlerinin aynıyle sabit olması, vezir ve pişkârânının iyi ve asil olmaları, işi ehline vermeleri, iki meşguliyeti aynı kişiye, bir işi iki ayrı şahsa tevdi etmemeleri, sapkın mezheplilerle mücadele edip temiz mezhepleri terfi etmeleri, zalimlere karşı sert olmaları, yollar güvenli hale getirmeleri, askerlerinin ve riayetinin kendisinden korkmaları, sipah-salarlığı yeni yetme toy delikanlılara değil tecrübeli ihtiyarlara emanet etmeleri, kişiyi altın sahibi değil hüner sahibi olduğu için tutmaları, dünya menfaati için dinlerini satmamaları, her şeyi usulünce icra etmeleri, din ve dünya işlerinin uyumlu yürümesi için herkesi liyakatlerince istihdam etmeleri, herkese yeterliliği ölçüsünce iş buyurmaları, buna mugayir hareket ettiğinde hükümdarın müsaade etmemesi ve tıpkı kadim zamanlardaki gibi işleri adalet dengesi ve idare kılıcıyla tanzim etmektir.*” Eserde buna benzer başka ifadeler de yer almaktadır.

- 8 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 17. Nizâmülmülk, eserinin başka bir yerinde de durumu şu şekilde izah etmiştir: “*Bu ve buna benzer daha nice hikâye anlatılagnelmiştir. Biz bunu hükümdar efendimiz, önceki padişah ve halifelerin koyunu kurttan her daim nasıl muhafaza eylediklerine, memurlarım ne şekilde cezalandırdıklarına, bozguncu tayfasına karşı izledikleri siyasete, İslam dinini ve Müslüman ahaliyi nasıl desteklediklerine ve Muhammed şeriatını nasıl yücelttiklerine dair bir fikir edinsin diye konu eyledik.*” Bkz. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 76; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 42.

ve ideal bir hükümdarın vasıflarını arka arkaya sıralamakla yetinen mücerred görüşlerden ibaret bir “akıl kitabı” değildir⁹. Hem Selçuklulardan önce hüküm süren devletlere dair son derece zengin tarihî bilgilere yer veren, hem de bunlarla Selçuklu Devleti’nin idarî, askerî teşkilâtı ve malî, hukukî durumu arasında mukayese yapıp Büyük Selçuklu Devletinin siyasî, idarî ve içtimaî bünyesi hakkında ipuçları içeren bir eser niteliğindedir¹⁰.

Bir yandan eski İran devlet geleneğine, bir yandan da İslam kültür ve medeniyetine son derece vakıf olan Nizâmülmülk’ün, Selçuklu hanedanı ve devlet teşkilatı içerisinde yer aldığı uzun hizmet hayatı boyunca Türk devlet geleneğini, kültür ve medeniyetini de öğrendiği, dolayısıyla onun devlet yönetimindeki tecrübesinin, gerekse eserine yansıyan siyaset kuramının-teorisinin bu üç ana kaynaktan beslendiği muhakkaktır. Bu bakımdan Nizâmülmülk’ü, ortaya koyduğu devlet yönetim esaslarının sadece teorisyeni değil, aynı zamanda da uygulayıcısı; eseri *Siyâsetnâme*’yi ise bu türün diğer yapıtlarından farklı olarak, “tecrübenin mihenk taşından geçmiş gerçekçi bir başyapıt” olarak kabul etmek gerekir.

Nizâmülmülk’e Göre Savaş ve Ordu

Siyâsetnâme incelendiğinde eserde dile getirilen hemen her konunun, biraz da dönemin şartları gereği, bir şekilde askerî konularla ya da orduyla irtibatlandırıldığı söylenebilir. Öyle ki, eserde devlet düzeni ve işleyişiyle ilgili yapılan öneri ve öğütlerin çoğunun, “reaya ve ordunun mutluluğuna” ya da “faydasına” matuf olduğu belirtilmektedir¹¹. Bunun yanında eserin birçok yerinde doğrudan

- 9 İbrahim Kafesoğlu, “Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk’ün Eseri, *Siyâsetnâme* ve Türkçe Tercümesi”, s. 231.
- 10 Sadi S. Kucur, “Nizâmülmülk’ün *Siyâsetnâmesinde* Selçuklu Devlet Teşkilâtı Açısından Bir Bakış: Emîr-i Hares ve Emîr-i Dâd”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12 (2002), s. 41-72.
- 11 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, Mehmet Taha Ayar, s. 29, 49, 64 ve başka yerler; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 17, 21, 28 ve başka yerler.

ya da dolaylı bir şekilde askerî teşkilat ve orduyla ilgili bilgiler verilmiş, tarihe geçmiş bazı savaşlardan bahsedilerek, bu savaşlarda uygulanan strateji ve taktiklerden bahsedilmiştir. Bu durum, hem ordunun o günkü devlet ve siyaset anlayışındaki yerini, hem de Nizâmülmülk'ün bu konuya verdiği önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Eserin bazı yerlerinde ise doğrudan doğruya savaş ve savaş kuramına ait görüşlere rastlanmaktadır ki, bu görüşlerin Nizâmülmülk'ün savaş olgusuna bakışı ve savaşın, onun devlet ve siyaset kuramı içerisindeki yeri hakkında genel bir değerlendirme yapmaya imkân vermektedir.

Bu cümleden olmak üzere Nizâmülmülk'ün savaş anlayışı, bütün olasılıklarıyla göz önünde bulundurulması gereken bir süreç olarak değerlendirdiği söylenebilir¹². Zira eserde savaşın düşünsel boyutundan planlanmasına, orduyu oluşturan insan (asker), teşkilat ve teçhizat unsurlarından fiili savaşa kadar hemen her safhasına ait görüş ve bilgilere rastlanmak mümkündür. Diğer taraftan Nizâmülmülk'ün savaşı ve savaş için gereken bütün yapılanmayı, menşei-ni ilahi takdire bağladığı hükümdarın insanları adalet, emniyet ve huzur içinde yaşatması; fesat, karışıklık ve fitne kapısını kapatması amacına yönelik bir araç olarak değerlendirdiği görülür¹³. Diğer bir

12 Özkan Gökcan, “Machiavelli ve Nizâmülmülk'te Devlet Yönetimi: Hükümdar (Prens) ve *Siyâsetnâme* Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 12 (2018), c. 6, s. 43.

13 “Bil ki, Yüce Allah her asırda ve çağda halk arasından birini seçer, onu padişahlara layık ve övmeye değer hünelerle süsler, insanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar, daima devletin bekasını istesinler diye, dünya işlerini ve Allah'ın kullarının huzur içinde yaşamasını ona tevdi eder. Fesat, karışıklık ve fitne kapısını ona kapattırır. Onun heybet ve haşmetini Allah'ın kullarının gönüllerinde ve gözlerinde yerleştirir... Sonra Allah'ın takdiri ile bendelerden birine saadet ve devlet hâsıl olur. Yüce Allah ona çapına göre bir ikbal ihsan eder, akıl ve bilgi verir ki, o bu akıl ve bilgi ile asatlarının her birini kendi rütbesinde tutar, her birini gücü ölçüsünde rütbe ve makama yükseltir. Hizmetkârları ve layık olan kimseleri insanlar arasından seçer ve onlardan her birine mertebe ve makam verir. Din ve dünya işlerinin yerine getirilmesinde onlara itimat eder. İtaat yolunu tutan ve kendi işleriyle meşgul olan reayayı sıkıntılardan arınmış tutar. Öyle ki, onun adaleti sayesinde onlar rahatlık içinde hayat sürerler.” Bkz. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 6-7.

ifadeyle Nizâmülmülk'ün devlet ve siyaset düşüncesindeki savaş ve ordu, padişahın itibarının yüceltilmesi ve iktidarın korunması için bir araç olup¹⁴ “daire-i adalet” olarak nitelendirilen “adalet, devlet, töre (kanun), saltanat (hükümdar), ordu, hazine, halk” silsilesi ya da sisteminin bir parçasıdır¹⁵. Bu anlayışa göre adaleti devlet sağlar, devlet kanunla var olabilir, kanunu sultan korur ve uygular, sultan ordu sayesinde, ordu da hazine sayesinde ayakta durur. Bu noktada sultan, ordu ve hazine arasındaki bağa dikkat çeken Nizâmülmülk, “*Hazineyi mamur kıl, orduyu bırak.*’ diyen, saltanatın düşmanıdır.” der. Ona göre eğer ordu varsa, sultanın hazinesi de vardır. Eğer ordu olmazsa, dünyanın bütün hazineleri sultanın olsa dahi ona kalmaz, ordunun peşinden hazine de gider¹⁶.

-
- 14 Özcan Gökcan, “Machiavelli ve Nizâmülmülk'te Devlet Yönetimi: Hükümdar (Prens) ve *Siyâsetnâme* Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, s. 43.
- 15 Nizamülmülk dâhil birçok İslam müellifi tarafından işaret edilen daire-i adaleti, Osmanlı dönemi müellifi Kınalızade Ali Çelebi şu şekilde ifade etmiştir: Adldir mûcib-i salâh-ı cihân (Dünya düzenini ve kurtuluşunu sağlayan adalettir) Cihân bir bâğdır divârı devlet (Dünya bir bahçedir, duvarı devlettir) Devletin nâzımı şeri'attir (Devletin nizamını kuran kanundur) Şeri'ate olamaz hiç hâris illâ melik (Kanun ancak saltanat ile korunur) Melik zabt eylemez illâ leşker (Saltanat ancak ordu ile zapt edilir) Leşkeri cem' edemez illâ mal (Ordu ancak mal ile ayakta kalır) Malı kesb eyleyen ra'yyettir (Malı toplayan halktır) Raiyyeti kul eder padişâh-ı âleme adl (Halkı idare altına ancak cihan padişahının adaleti alır). Toplu bilgi için bkz, Ercan Gümüş, Osmanlı Daire-yi Adliyesi ve Bu Siyaset Tarzının Taşra Düzenine Yansımalarına Dair Bazı Değerlendirmeler”, *Uluslararası Dil, Düşünce ve Din Bilimleri Sempozyumu*, Mardin 2018, s. 292; Mehmet Öz, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Temeller ve Ana ilkeler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı 12 (1999), c. 1, s. 27-33; Ejder Okumuş, “Osmanlılar'da Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Sayı 3 (2005), s. 5, 45-51.
- 16 “...Memleket ve padişahlık insanlar ve ordu ile ordu da padişah hazinesi ile (ayakta) tutulur. Çünkü eğer ordu olursa, cihanın hazinesi onun olur. Fakat ordu olmayıp da bütün cihanın hazineleri onun olsa, kendisine kalmaz; hazine ordunun peşinden gider. ‘Hazineyi mamur kıl, orduyu bırak’ diyen o kimse, saltanatın düşmanı olup, padişahlığın fesad içine (düşmesini) istiyor. O kimsenin sözlerini dinlememek lazımdır.” *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 121; Krş. *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 239.

Nizâmülmülk'ün savaşa ve orduya dair bu araçsal yaklaşımı, eserin sonlarına doğru işaret ettiği savaş barış ilişkisi ya da denge-sinde de karşılaştığımız çıkar. Ona göre “*Hükümdar, düşmanlarla savaşırken sonrasında barış olacağını hesap ederek savaşmalı; savaşı göz ardı etmeyecek şekilde de barış yapmalıdır. Dostlarla ilişkilerini de aynı şekilde dengeli kurmalı, onlarla koparılması mümkün bir bağ oluştururken, aynı zamanda da bağlılık kurulabilecek bir ayrılık yolunu tercih etmelidir.*”¹⁷. Diğer bir ifadeyle o, bir yandan savaşın kaçınılmazlığına işaret ederken diğer yandan da barışın önemine dikkat çekmektedir. Yaşadığı dönem ve veziri bulunduğu devletin karşı karşıya bulunduğu siyasî ve askerî tehditler çerçevesinde düşü-nüldüğünde daha anlam kazanan bu yaklaşımın, Nizâmülmülk'ün savaşa, orduya ve ordunun unsurları olan insan (asker), teşkilat ve teçhizat meselelerine bakışının temelini oluşturduğu söylenebilir.

Vezirin Ordu Üzerindeki Etkisi

Orduyu hükümdarın hâkimiyetini tesis için en önemli araç olarak gören Nizâmülmülk, ordunun teşkili, tanzimi, teşkilat ve teçhizatı konusunda vezirin rolüne de dikkat çekmiştir. Zira memleket işle-rini düzene koyan, devlet ve ordu büyüklerinin başı olan vezirdir¹⁸. Diğer “*vezir iyi tabiatlı ise o memleket kalkınır, ordu ve reaya hoş-nut ve huzurlu, padişah ise kaygılardan azade olur. Vezir kötü olun-ca, memlekette karışıklıklar doğar ki, onun telafisi güç olur. Padişahın daima zihni karışır, üzüdür ve mustarip olur.*”¹⁹. Sultan, yönetimle ilgili birçok hususta olduğu gibi ordu işleri ve düşmanlarına karşı

17 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 344; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 159.

18 “*Mülk (devlet), âmiller ve ordunun büyükleriyle düzene konur. Bütün âmillerin mutasarrıfların başı ise vezirdir.*”. Bkz. Nizâmülmülk, *Siyâset-nâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 244; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 124.

19 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 29; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 16-17.

alınacak tedbirlerde vezirle istişare halinde olmalıdır.²⁰ Vezirin, devlet ve ordu işlerini iyi idare etmesi, memlekette ve ordu içerisinde çıkacak karışıklıkları engeller. Bu yüzden vezirin dikkatli olması, ordu içindeki işleyişi, askerlerin ihtiyaç ve *erzakını* kontrol etmesi gerekir. Bunun yanında vezirin, her işte olduğu gibi savaş, ordu ve asker hususlarında da gerekirse tek başına değil, devlet büyükleri ve tecrübeli kişilerden görüş alması ve yapılacak işleri onlarla birlikte yürütmesi şarttır²¹. Hükümdar ise “*vezir ve diğer görevlilerin, devlet işlerini usulünce idare edip etmediklerini gizlice takip etmeli, gerektiğinde müdahalelerde bulunmalıdır.*”²².

Nizâmülmülk, vezirin ordu üzerindeki etkisine dair görüşlerini Behram Gûr ve İskender’le ilgili birer hikâye naklederek pekiştirmeye çalışmıştır²³. Bunlardan ilkinde kötü vezirin devleti düşürdüğü kötü durum ve Behram Gûr’un onu cezalandırmasını²⁴, ikincisinde

20 “*Padişahın vilayet, ordu, para geliri işlerinde, imar faaliyeti, memleketin düşmanlarına karşı alınacak tedbir hususunda ve buna benzer şeyler için, vezirle konuşması gerekir.*”. Bkz. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 86; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 172.

21 “*Yine imar, savaş, taarruz, cezalandırma, erzak, hediye, makam, sefer, asker, reâyâ ve buna benzer memlekette taalluk eden her şeyde vezir, cihan devletinin büyükleri ve ihtiyarlar ile tedbirler almaları daha uygun olur. Çünkü onlar bu hususlarda daha tecrübelidirler. Böylece bütün işler yolunda gider.*” Bkz. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 65; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 124.

22 “*Padişah, vezir ve mutemed adamlarının, devlet işlerini usulünce idare edip etmediklerini gizlice daima sormalıdır. Çünkü padişahın ve memleketin iyiliği veya karışıklığa düşmesi onlara bağlıdır.*”. Bkz. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 16-17; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 29.

23 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 17-21; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 29-39.

24 Behram Gûr, hükümdar olarak iyi niyetli ve adil bir yönetim anlayışına sahipken devlet işlerini havale ettiği vezirinin hazineyi kontrol etmez. Bunun neticesinde ordunun erzakı zamanında ulaşmaz. Neticece memleket karışıklık içerisine düşer. Durumu öğrenen Behram ertesi gün divanı toplar. Emirler ve büyükler onun huzuruna gelip her biri kendi yerine otururlar. Behram Vezire

ise İskender'in Dârâ'ya galip gelmesinin sebebinin Dârâ'nın vezirinin İskender'le iş birliği yapması olduğu söyleyerek Aristoteles ve Melik Perviz'den öğütler nakletmiştir²⁵.

Sultan'ın Ordunun İleri Gelenleriyle İlişkisi

Sultanın, orduyla ilgili bilgi edinme yollarından biri de doğrudan doğruya ordunun ileri gelenleriyle yaptığı görüşmelerdir. Eserin Sultan'ın kabulleriyle ilgili yirmi dokuzuncu faslında belirttiğine göre sultan, dergâhtaki yani saraydaki kabullerde düzene ve plana dikkat

"Memleketimizi içine attığın bu ne karışıklıktır? Orduyu yiyeceksiz bırakıyorsun; reayayı altüst etmişsin. Ordu mensuplarının erzakını zamanında ulaştırmanı, ülkeyi imardan geri kalmamanı, raiyyetten haraştan başka bir şey almamanı, hazineyi dolu tutmanı emretmiştim. Bugün ne hazinede bir şey görüyorum, ne ordunun yiyeceği var, ne de raiyyet yerinde kalmış. Sen, benim içki ve av ile meşgul olduğumu, raiyyet ve halk işinden, memleket ahvâlinde gafil bulunduğumu sanıyorsun. Hâlbuki iş senin sandığın gibi değildir." der ve veziri azlederek cezalandırır. Hikâyeye göre göreve iyi vezirin getirilmesiyle ordu düzene girmiş, memlekete hâkim olan karışıklık ortadan kalkmıştır Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 17-21; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 29-38.

- 25 *"İskender'in Dârâ'yı yenmesinin sebebi şu idi: Dârâ'nın veziri gizlice İskender ile bir oldu. Emir in gafleti ve vezirin ihaneti padişahlığı alıp götürdü. Sonra padişah her zaman memurların ahvalinden gafil olmamalıdır. Onların gidiş ve siretleri hakkında daima bilgi sahibi olmalıdır. Onlardan bir zulüm ve hıyanet vuku bulursa asla vazifede tutmamalıdır. Onu azletmesi, cürmü nispetinde ceza vermesi gerekir ki, ötekiler ibret alsınlar, hiç kimse siyaset korkusu ile padişaha karşı düşünmeye cesaret etmesin. Padişah, herhangi bir kimseye büyük bir makam verirse, gizlice birini, bilmeyeceği şekilde, onun üzerine faaliyetlerini ve işlerini bildirmedi için müfettiş (müşrif) yapmalıdır. Aristoteles Melik İskender'e şöyle dedi: 'Kalemleri senin memleketinde geçerli olan kimseleri incittiğin zaman onlara tekrar vazife verme. Zira o gizlice düşmanla bir olur seni helak etmeye kalkar.' Melik Perviz şöyle dedi: 'Melikler dört grup insanın günahını görmezlikten gelmemelidir. Birincisi onun memleketine kastetmek günahını işleyenler, ötekisi haremüne kastedenler, diğeri onların sırlarını tutmayanlar, bir diğeri de dilde melikin yanında, fakat gönülde melikin düşmanlarıyla bir olan ve onların siyasetini güdenlerdir. Melik işlerde uyanık olursa, hiçbir şey ona gizli kalmaz.'" Bkz. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 21-23; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 38-39.*

etmeli, özellikle ordunun ileri gelenleriyle yapacağı görüşmelere büyük önem göstermelidir. Esasen ordunun ileri gelenleri, bir adam göndererek sultanın kendileriyle görüşüp görüşmeyeceğini önceden öğrenirler, sultanın yanına gelmeleri gerekirse gelirler, gerekmezse gelmezler. Çünkü büyüklerin ve devletin ileri gelenlerinin dergâha kadar varıp da padişahı göremeden geri dönmekten daha fazla güçlerine giden bir şey yoktur. Defalarca dergâhın kapısını aşındırıp padişaha ulaşamazlarsa hükümdar hakkında suizanda bulunarak art niyetler beslerler. Üstelik sultanın huzuruna giremedikleri için problemleri çözülmeden kalır. Bunun sonucunda ordu incinir, halk sıkıntıya düşer, fesatçılara gün yüzü doğar. Fakat sultan, ordu ileri gelenleri ile sık sık görüşebilirse, herhangi bir karışıklığın yaşanmasının önüne geçer²⁶.

Buna karşılık Sultanın ordu ileri gelenleri ile arasındaki münasebetlerine dikkat etmesi şarttır. Onlarla mesafesini her zaman korumalı, senli benli olmamalıdır. Sözgelimi sipahsâlârla veya amîdlerle fazla oturup kalkmamalıdır. Eğer sipahsâlârla ve amidlerle fazla oturup kalkarsa, sultanın haşmetine zarar gelebilir. Eğer böyle olursa ordu ileri gelenleri sultanın fermanlarına itaat etmekte gevşek davranır, sultana karşı cüretkâr olurlar, korkuyu ortadan kaldırır²⁷.

Gulâm Sistemi ve Orduda Farklı Milletlere Mensup Birliklere Yer Verilmesi

Siyâsetnâme'de tesadüf edilen orduyla ilgili bilgilerin birçoğunun sadece nazariyatta kalmayıp bizzat Nizâmülmülk tarafından fiiliyata geçirdiği muhakkaktır. Bunlardan biri, eserin yirmi dördüncü faslında işaret edilen orduyu oluşturan insan (asker) unsurunun farklı milletlerden oluşması gerektiğine dair görüştür²⁸. Aslında burada sözü edilen muhtelit yani farklı etnik kökenlerden gelen askerlerden

26 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 84-85; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 169-170.

27 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 85-86; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 171-172.

28 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 72; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 143-144.

oluşan ordu fikri, doğrudan doğruya gulâm sistemiyle ilgili olup, Nizâmülmülk eserinin bu faslında dolaylı bir şekilde gulâm sisteminin doğuşunun temelinde yatan düşünceye dair bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bilindiği üzere gulâm sistemi, “esir veya köle olarak hizmete alınan kimselerin, kabiliyetleri ve aldıkları eğitim neticesinde kazandıkları becerileri doğrultusunda başta ordu olmak üzere çeşitli devlet hizmetlerinde istihdam edilmesi suretiyle işleyen mekanizma”dır²⁹. Ortaçağ İslâm devletlerinin dayandığı en önemli askerî ve idarî teşkilatlarından biri olmakla birlikte kaynaklarda gulâm sisteminin ortaya çıkışının sebepleri hakkında kaynaklarda fazla bilgiye rastlanmaz. Sadece bazı yazarların, dolaylı olarak meseleye temas ettikleri görülür ki, bunlardan biri İbn Haldûn’dur. İbn Haldun meşhur devlet nazariyesinde, devlet idaresi ve orduda gulâm kökenli kişilerin yerleştirilmesini, hükümdarın konumunu kuvvetlendirmek veya otoriteyi tek elde toplamak amacına bağlar³⁰.

29 Erkan Göksu, *Selçuklunun Mirası, Gulâm ve İktâ*, Kronik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 13.

30 İbn Haldûn’un, gulâm sisteminin doğuşuna ilişkin görüşlerine, meşhur devlet nazariyesinde tesadüf edilmektedir. Müellifin yaşadığı devir ve öncesine ait uygulamalardan hareketle kaleme aldığı şüphesiz olan nazariyesine göre devleti idare edenler, “zafer ve maksatlara erişme, karşı koyanları kovma, devlet ve tahta sahip olma ve önce hükümet sürmüş olanların elinden devleti çekerek alma” çağı olan birinci devrede asabiyet duygusunu ön planda tutar ve hâkimiyetin icrası, vergi ve para toplama, devletin sınırlarını koruma gibi icraatlarını kendi kavmine dayandırıp, onların fikir ve oylarını almadan hareket etmezler. İkinci devrede ise asabiyet duygusunu devam ettirmekle beraber kendi kavmini devlet idaresinden uzaklaştırmaya, devleti kendi başına idare etmeye başlar. İşte bu aşamada hükümdar, “köleler (mevâlî) edinmeye, ihsanıyla adamlar beslemeye ve onları kendisine yardımcı yapmaya önem verir. Böylece onların sayısını çoğaltır. Bundan maksadı, aynı boy veya kabileden gelen, dolayısıyla devlette kendi hissesi nispetinde payları bulunan soydaşlarını dışlamaktır. Hükümdar, bu devirde onları hükümetin idaresinden, servet ve nimetlerinden uzaklaştırmak, onları arkaya sürmek ve hükümdarlık kendi sülâlesinde kararlaşsın diye, onları kendisine boyun eğdirmek, ululuğu kendi sülâlesine tahsis etmek için çalışır. Bu suretle onlara galebe çalmak ve onları devletin nimetlerinden uzaklaştırmak hususunda devleti ilk kuranların katlanmış oldukları ve belki de ondan daha şiddetli hallere katlanır. Çünkü ilk önce hükümet sürenler yabancıları kovmuşlar, kudret ve kuvvet sâhibi olan uruğları onlara arka olmuşlardı,

Meseleye bu açıdan bakıldığında, köle (mevâli) veya gulâm kökenli kişilerin, hükümdarın “merkeziyetçi devlet” siyasetine en iyi şekilde hizmet edecekleri şüphesizdir. Nitekim sistem için elverişli olan şey, gulâmların çoğunlukla küçük yaşta yabancı bir kültürel ortamdan ya da uzak bir coğrafi bölgeden devşiriliyor olmalarıdır. Küçük köleler saraya alındıktan sonra verilen eğitim ve terbiyeyle istenen kalıba dökülebilir. Üstelik yeni girdikleri bu yabancı muhitte, efendileri yani Sultan sayesinde sadece hayatlarını değil, istikballerini de garantiye almış olarak, bir yandan refah içinde yaşamak diğer yandan ise devletin idarî veya askerî teşkilâtında önemli mevkilere gelebilmek şansına kavuşmuşlardır. Konumlarının muhafazası, parçası oldukları sistemin ve efendileri olan Sultan’ın muhafazasına bağlıdır. İşte bunun için gulâmlar, efendilerine karşı kendi kavmin-den veya yerli tebaadan daha fazla sadakat gösterirler³¹. Bu noktada Nizâmülmülk’ün naklettiği “İtaatkâr bir köle (bende) 300 evlattan iyidir. Zira çocuklar babanın ölmesini, köle ise uzun yaşamasını ister.” darb-ı meseli, bu durumu çok manidar bir şekilde özetlemektedir³².

hepsi de düşmanlara karşı birlikte çalışmış ve çarpışmışlardı. Hükümdar bu ikinci devrede ise akrabalarını uzaklaştırmakla uğraşmaktadır ve bu şekilde akrabalarını devletin nimetlerinden uzaklaştırırken, yardımcısı azdır, bunlar da yabancılardır. Bundan dolayı birtakım zorluklarla karşılaşır.” İbn Haldun, Mukaddime I, çev. Zakir Kadirî Urgan, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 445, 460-461.

- 31 El-Mâverdî, Nasihatü'l-Mülûk'ta, meliklerin yakınları hakkında bilgi verirken hizmetçi ve gulâmları, öz evlatlarından hemen sonra zikretmiştir. El-Mâverdî, Nasihatü'l-Mülûk, haz. Mustafa Sarıbiyık, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 1996, s. 225. *Atebetü'l-Ketebe*'de de Belh vâililiği ve şihneliğine atanan Ebû'l-Feth b. Ebu Bekr b. Kumâc'a verilen menşûrda, onun “memlûklerden biri olmasına karşın, himmet-i mülûka sahip olduğu ve bundan dolayı mülk ve devlet hissesinde/payında hakkı bulunduğu” zikredilmiştir. *Kitâbu Atebeti'l-Ketebe, Mecmua-i Mürâselât-ı Divân-ı Sultân Sencer, be-kalem-i Mü'eyyidü'd-Devle Müntecibü'd-dîn Bedî' Atabeg el-Cüveynî, (be tashih u ihtimam: Muhammed Kazvinî-Abbas İkbâl), Tahran 1329, s. 75; Erkan Göksu, Selçuklu'nun Mirası, s. 25-26.*
- 32 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s.84; Krş. *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 167; Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası, s.*

Nizâmülmülk ise ordunun farklı kökenlerden gelen askerlerden oluşması gerektiğine dair görüşünde gulâm sisteminin temelinde, “hükümdarın konumunu kuvvetlendirmek veya otoriteyi tek elde toplamak düşüncesi” yanında askerî sâiklerin de mevcut bulunduğuna işaret etmektedir. O, “orduyu oluşturan askerlerin hepsinin bir soydan olması halinde bunların çok çalışmayacaklarını, bunun önüne geçmek için muhtelif etnik kökenlere mensup askerlerden oluşan, muhtelit bir ordu kurulması gerektiğini” söylemektedir. Sultan Gazneli Mahmud devrine ait bir hikâyeyle de görüşünü kuvvetlendirmeye çalışan Nizâmülmülk’e göre, herhangi bir etnik kökene mensup askerler, diğerlerinden daha çok çalışarak göze girmek isteyecekler ve aralarında doğacak rekabet sebebiyle hizmet yarışına gireceklerdir³³. Aynı hususa işaret eden es-Seâlibî de her milletin farklı bir askerî kabiliyete sahip olduğuna

26-27.

- 33 Kaydın tamamı şu şekildedir: “Bütün ordu bir soydan olduğu zaman, bundan tehlikeler doğar; çok çalışmazlar. Ordunun her soydan olacak şekilde karışık bulunması (tahlit) gereklidir. Dergâhta ikamet eden 2000 Deylemlî ve Horasanlı lazımdır. Mevcut olanları muhafaza etsinler, geri kalanını iki bine tamamlasınlar. Eğer bunların bazıları Gürcü ve Fars Şebankârelerinden olursa, uygun olur. Zira bu soy hep iyi insanlar olurlar. Hikâye: Türk, Horasanlı, Arap, Hindu, Gurlu, Deylemlî gibi her soydan askere sahip olmak, Sultan Mahmûd’un âdeti idi. Seferde her gece her gürühtan kaç kişinin muhafız nöbetçi (yatakçı) olarak gideceğini belli ederlerdi ve grubun nöbet yerini gösterirlerdi. Hiçbir grup birbirinin korkusundan kendi yerlerinden kıınılmaya cesaret edemezdi: Birbirlerini gözlerlerdi ve uyumazlardı. Eğer savaş günü idi ise her soy mensubu, kendi ad ve şerefini korumak için çalışırlardı, ne kadar şiddetli olursa olsun savaşırırlardı. Öyle ki, kimse, ‘filan soy mensupları savaşta gevşeklik gösterdiler’ diyemezdi ve hepsi de birbirinden iyi olduklarını göstermeye çalışırlardı. Savaş adamlarının prensibi böyle olduğundan hepsi sıkı çalışırlardı; şöhet peşinde koşarlardı. Netice olarak, silâhı ellerine aldıkları zaman, düşman ordusunu mutlaka mağlup edinceye kadar, geri ayak basmazlardı. Bir ordu, iki defa veya bir defa yığıtlık gösterip düşmana zafer kazandıktan sonra, 100 atlı; düşmanın 1.000 atlısını yener. Artık hiç kimse, bu galip orduya mukavemet edemez. Bütün etraf orduları bu galip padişahın korkarlar ve itaatli ve emre amade olurlar.” Bkz. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 72; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, Mehmet Taha Ayar, s. 143-144.

dikkat çekerek, iyi bir ordu oluşturmak isteyen hükümdarların, çeşitli milletlere mensup askerlerden faydalanmasını gerektiğini kaydetmiştir³⁴.

Hükümdarın, devletin siyasî, idarî ve askerî kadrolarından kendi kavmini uzaklaştırarak, bunların yerine farklı etnik kökenlerden gelen gulâmları ikame etmesi, günümüzün teamülleri ile değerlendirildiğinde anlaşılması güç bir uygulamadır. Ancak söz konusu uygulamanın, Ortaçağ İslâm dünyasının teamülleriyle değerlendirildiğinde son derece makul ve işlevsel olduğu anlaşılır. Her şeyden önce Ortaçağ İslâm dünyasında soy, nesep, hatta vatan ve millet mefhumları mevcut olsa da bugünkü anlamda bir millet ve milliyetçilik anlayışı, hele de ulus devlet yapısına ilişkin bir tasavvur ve tasarruf mevcut değildir. Esasen farklı etnik kökenlerden gelen devlet memuru, asker ve idarecilerin devlet hizmetinde görevlendirilmesi, sadece Selçuklular ve diğer Türk devletlerinde değil, Abbasîler, Bizans ve sair Ortaçağ devletlerinde de cari bir uygulamadır. Çok farklı milletlerden, farklı dinlerden, farklı dilleri konuşan, farklı etnik kökenlerden gelen insanların yaşadığı geniş coğrafyalara hükmeden bu devletlerin, devlet mekanizmasını işletmek üzere ihtiyaç duyduğu sivil veya askerî bürokrasiyi oluştururken farklı etnik kökenlerden gelen ve tebaası durumunda olan insanlardan faydalanması gayet tabiidir³⁵. Üstelik İbn Haldûn'un kaydettiğine göre Ortaçağ İslâm âleminde “gerçek şeref ve asaletin ancak arkalarında kendilerine yardım edecek kuvvet ve şevket sâhibi uruğ ve akrabaları olanlara mahsus olduğu” unutulmamak kaydıyla, muhtelif yollarla bir kavmin veya kişinin hizmetine giren köle, azatlı veya hizmetçilerin, intisab ettikleri kişilerin neseplerinden gelmiş gibi kabul edildiği, o kavim veya kişinin akrabası

34 Ebu Mansur es-Seâlibî, *Adâbu'l-Mülûk, Hükümdarlık Sanatı*, çev. Sait Aykut, İstanbul 1997, s. 179.

35 Bazı yazarlar, söz konusu uygulamayı değerlendirirken “anakronizm” hatasına düşmüşler ve meseleyi günümüzün devlet ve siyaset anlayışıyla izah etmeye çalışarak gulâm sistemini, devletin Türklük siyasetinden kopması veya yabancılaşması olarak görmüşlerdir. Hâlbuki konu Ortaçağ İslâm âleminin devlet ve siyaset anlayışı ve bu anlayışın ortaya çıkardığı teamüller göz önünde bulundurarak değerlendirilmelidir. Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası*, s. 29-30.

sayıldığı anlaşılmaktadır³⁶ ki, bu anlayış, devlet idaresi ve orduda farklı etnik kökenlere mensup kişilere yer verilmesinin, tabii bir teâmül haline gelerek asırlarca devam etmesine imkân tanımıştır.

Diğer yandan bilhassa harp esirleri arasından ve köle pazarlarından seçilen gulâmların etnik çeşitliliğinin³⁷, devletin kurulduğu ve

36 İbn Haldûn'a göre "arkalarında kudretli uruğ ve akrabaları olan şeref ve asalet sahipleri kendi kavimlerinden olmayanları kendi terbiye ve hizmetlerine kabul eder veyahut onlara yardım etmeyi ve koruyup kollamayı üzerlerine alırlar. Yahut esir ederek ve satın alarak onlara sahip olurlar yahut da azat ederek bunları kendilerine intisab ettirirler; yukarıda anlattığımız vasıtalardan biriyle sahiplerine intisab edenlerin bu intisabları akrabalık yerini tutar, mensup oldukları kişilere yardım ve arka olmak hususunda, sahiplerinin neseplerine mensup olanlar gibi sayılırlar, o nesepten gelmiş gibi onların neseplerine intisab ederler. Bu nesebin dizisine girmekle, nesep sahiplerinin mensup oldukları kavim ve uruğun akrabalığı hakkını kazanmış olurlar. Tanrı elçisi: 'Bir kavmin köle ve azatlısı o kavimdendir' hadisi ile buna işaret etmiştir. Bundan anlaşıldığına göre bir kimse bu sebep ve vasıtalardan biri ile diğer bir kavim ve uruğa intisab ederse, kendi kavimleri ne kadar asil olursa olsun, yeni sahiplerinin neseplerine intisab etmekle, eski nesep ve asaletlerini kaybederler. Hadiste kullanılan Mevlâ tabiri kölelik, terbiye ve hizmetine girmekle husule gelen Mevlâlık hak ve hukuku demektir. Bu bağlarla o nesebe intisap edene asıl nesebinin fayda ve tesiri yoktur. Çünkü onun asıl nesebi sâhibinin nesebinden ayrı ve bu nesebe intisapla o eski nesep bağını kaybetmiş sayılır. Bunlar artık o sülâlenin uyruk ve hademeleridir. Bunlardan birinin ata ve babalarından birçok kimse köle veyahut hademe olarak o sülâlenin hizmetinde bulunmuş ise, onun şeref ve asaleti o nispette, diğer hademelerinkinden yüksek olur. Fakat herhalde o sülâlenin hademe ve yardımcılarının şeref ve itibarları eski nesebinin şeref ve asaletinden ileri gelmez, yeni bir sülâleye intisaplarından dolayı kazanmış oldukları derece ve şerefleri ne kadar yüksek olursa olsun, herhalde mensup oldukları bu hanedanın şeref ve mevkiinden her bakımdan aşağı olması muhakkaktır. Bütün devletlerde köle ve hademelerin durumu böyledir. Onların ancak uzun müddet o devletin himaye, terbiye ve hizmetinde olması ve ata ve babalarının da o hanedanın hizmetinde bulunmasıyla derece ve şerefleri o nispette yükselmiştir... Kısası yukarıda anlatılan vasıta ve bağlardan hangisiyle olursa olsun, sülâle ve şahıslara intisab edenler ancak onlara nispet olunurlar, yalnız o devlet ve şahsın himaye ve terbiyesi ile şeref, asalet ve kudret kazanırlar; bundan ötesi arzu ve heveslere tabi olan nefislerin katlandığı vehim ve hülyadan ibarettir ve aslı yoktur..." İbn Haldûn, *Mukaddime I*, çev. Zakir Kadirî Urgan, s. 342-345.

37 Gulamların temin yolları ve etnik çeşitliliği hakkında geniş bilgi için bkz. Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası*, s. 68-81.

hâkimiyet tesis ettiği coğrafya ve çevresinin etnik çeşitliliğine paralel olacağı aşîkârdır. Her ne kadar ordunun bu derece muhtelit bir yapıya sahip olmasının, ordu nizâmı ve amaç birliğinin sağlanması hususlarında menfi bir rol oynayacağı akla getirilse bile Selçuklular ve sair Müslüman Türk devletlerinde mevcut bulunan gulâm ordusunun, oradan buradan toplanmış muhtelit unsurlardan müteşekkil, ortak ruh ve hareket kabiliyetinden yoksun bir ordu olmadığı, belli bir eğitim sürecinden geçmiş, bu zaman zarfında sadece harp sanatında değil içerisinde bulunduğu devlet ve toplum hayatının temel esasları konusunda da yetiştirilmiş³⁸ ve gerek Sultan'a gerekse devlete bağlılıklarını türlü vesilelerle ispatlamış gulâmlardan müteşekkil bir ordu olduğu unutulmamalıdır.

Buna ilave olarak Ortaçağ İslâm âleminin devlet ve siyaset anlayışı ve bu anlayışın ortaya çıkardığı teamülleri yansıtan döneme ait kaynaklar incelendiğinde, devlet idaresi ve orduda farklı etnik kökenlerden gelen gulâm kökenli kişilere yer verilmesinin bırakın sakıncalı görülmesini tam tersine devletin veya ordunun azametini gösteren bir husus olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Zira gulâmların büyük kısmının harp esirleri arasından seçildiği düşünülecek olursa bu çeşitliliğin vurgulanması, devletin ne kadar farklı coğrafyaları ve ne kadar farklı milleti hâkimiyet altına aldığına işaret etmektedir. Dolayısıyla saray ve ordudaki bu etnik çeşitlilik, zaman zaman hükümdarların bir övünç kaynağı, devlet ve ordunun azametinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir³⁹ Bu bakımdan

38 Gulam eğitimi ve gulamhaneler hakkında bkz. Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası*, s. 82-97; Erkan Göksu, "Türkiye Selçuklu Devletinde Gulâm Eğitimi ve Gulâmhaneler", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi (A Journal of Oriental Studies)*, Sayı 24 (2007), c. 7, s. 65-84.

39 Kaynaklar çoğu zaman ordunun büyüklüğünü ve devletin yayıldığı coğrafyanın sınırlarını anlatmak üzere bu etnik çeşitliliği özellikle vurgulamışlardır. Mesela Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordusunun ne kadar kalabalık olduğunu belirtmek için el-Bundâri, "Rum Meliki yanında ise üç yüz binden ziyade asker bulunup bunlar Rum, Rus, Guz, Kıfçak, Gürcü, Ebhaz, Hazar, Frenk ve Ermeniden ibaretti" derken İbnü'l-Esir de "Rum meliki Armanus iki yüz bin askerle çıktı, Bunlar, Rum, Frenk, Garpli, Rus, Becnâk (Peçenek), Gürcü

Nizâmülmülk'ün, ordunun farklı etnik kökenlerden gelen askerlerden oluşmasına dair verdiği bilgilerin nazariyat bakımından son derece önemli bir yaklaşımı ortaya koyduğu gibi, fiiliyat bakımından da sadece Selçuklularda değil bütün Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde cari olan ordu ve askerî teşkilat yapısına işaret etmesi bakımından son derece önemli olduğu muhakkaktır.

Gulâmlara Verilen Askerî Eğitim

Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*'de yer verdiği gulâm sistemine dair bir başka önemli kaydı askerî eğitimle ilgilidir. Muhtelif yollarla dergâha alınan gulâmların, küçük yaşta olanlarının belli bir eğitim sürecinden geçirildiği, ileri yaşta veya hazır olanların ise muhtelif görevlere verildiği malumdur. Bunlardan küçük yaşta alınıp yetiştirilenlerin, devlet kademelerinde yükselişi diğerlerine kıyasla daha hızlıdır. Bu durumun temel sebebi, küçük yaştaki gulâmların küçük yaştan yetiştirilmesi ve verilen eğitim sonunda velinimetî olan efendisine son derece sadık bir gulâm olarak hizmete hazır olmasıdır. Bu bakımdan sadece Selçuklularında değil gulâm sistemini uygulayan bütün devletlerde, saraya küçük yaşta alınan gulâmların yetiştirilmesine özel bir önem verildiği şüphesizdir. Bunun yanı sıra Sultan'ın ve sarayın muhafazasında ve merkez ordusunda görev alan gulâmların da belli bir düzen ve disiplin içinde harp eğitimlerine devam edip talim yaptıkları bilinmektedir. Büyük Selçuklularda “kara gulâm” adı verilen “acemi gulâmlar”ın⁴⁰, sahipleri tarafından yetiştirildikleri ve buna bağlı olarak “saray”ın en büyük gulâm yetiştirme merkezi, bir mektep olduğu anlaşılmaktadır. Bu gulâmları yetiştirmek üzere hususî “öğretmen”ler tayin edildiği

ve o memleketlerde bulunan başka kavimlerden ibaretti” ifadesini kullanır. Yine İbn Bibî, Türkiye Selçuklu ordusundan bahsederken “Sürmarî (Sermarî), Gencevî, Gürcî, Ucî, Frank, Kaymerî ve Kıpçaklardan oluşan bir ordu” ya da “Etrâk, Frank, Gürcî, Ucî, Rûmî, Rus, Arab gibi muhtelif milletlerden meydana gelen ordu” şeklinde tasvir eder. Şüphesiz bu örnekleri artırmak mümkündür.

40 Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III Alp Arslan ve Zamanı*, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 241.

bilinmekle beraber⁴¹, eğitimin ne şekilde verildiği, plan ve programları, müfredatları gibi konularda fazla bilgimiz yoktur⁴². Nizâmülmülk, eserinin yirmi sekizinci faslında “*gulâmların satın alındıkları günden ihtiyarlamış ve yükselmiş oldukları zamana kadar yetiştirilmeleri ve derecelenmelerinin eski zamanlarda takdire şayan bir düzen içinde olduğunu, fakat şimdilerde bu sistemin temelinden yıkıldığını*” söylemekte⁴³ ve ardından Sâ mânîler zamanında uygulanan gulâm eğitimini şu şekilde nakletmektedir:

Satın alınan gulâm, ‘bir yıl’ yaya olarak alayda, zendenecî kaftan ve hafif bir çizme ile hizmet ederdi. Bu gulâmın bu bir yıl içinde gizli veya açık ata binmesine izin yoktu. Bindiği öğrenilirse kendisini iyice cezalandırırlardı. Gulâm bir yıl çizme ile hizmet edince, visâkbaşı hâcibe söyler, hâcib de padişaha bildirirdi. O zaman, ona ham deri kaplı eyerciği, sade deri yuları olan küçük bir Türk atı verirlerdi. Bir yıl at ve kamçı ile hizmet edince ikinci yıl ona beline bağladığı bir kılıç (karaçur) verirlerdi. Üçüncü yıl ise atlanma vaktinde bağladığı yay kabı (kır-bân) ve okluk (kış) verirlerdi. Dördüncü yıl daha iyi bir eyer, yıldızlı bir gem, bir kaftan, üstüne bir halka asmış olduğu bir çomak; beşinci yıl, bir sâkî ve beline bir kadeh asmış olan bir abdâr olurdu. Altıncı yıl câmedârlık yapardı. Yedinci yıl, ona tek tepeli ve 14 kazıklı bir çadırcık verilirdi. Üç yeni satın alınmış gulâmcığı, onun kıtası yaparlardı. Kendisine de visâkbaşı lakabı verirlerdi. Gümüş iplik çekilmiş siyah külahçık ile Gence kaftanı giydireirlerdi. Mevkiini, haşmetini, atlı maiyyetini,

41 Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih-Selçuklu Devleti* (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk), yay. haz. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş, İstanbul 2014, s. 108; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, tercüme ve notlar Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 169; er-Râvendî, *Kitâb-ı Râhatüs-Sudûr ve Âyetüs-Sürûr*, çev. Ahmet Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999, c. 2, s. 152. El-Mâverî'nin, Nasîhatü'l-Mülûk'unda da saray hizmetçileri ve gulâmlar için özel öğretmenler tayin edilmesi gerektiği zikredilmiştir. Bkz. s. 237.

42 Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası*, s. 82-97; Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklu Devletinde Gulâm Eğitimi ve Gulâmhâneler*, s. 65-84.

43 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 74; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 151.

rütbesini arttıırırlardı ki, nihayet haylbaşı olurdu. Böylece li-yakatleri, hünerleri, şecaatleri bütün herkese malum olurdu. Elinden büyük işler gelirdi. İnsan tutucu ve hüdâvendigâr sevi-ci idi. O vakit, 30-40 yaşına varmadıkça, kendisine emîrlik ve vâililik rütbesi vermezler ve hiçbir işe tayin etmezlerdi.⁴⁴

Nizâmülmülk, eserinin başka bir yerinde de devlete küskün Türkmenleri tekrar devlete bağlamak için sunduğu teklifte de Türkmen çocuklarından alınan 1000 kişinin, saray gulâmları tarzında yetiştirilmesi, silâh ve hizmet terbiyesi almaları” gerektiğini ifade etmiştir⁴⁵ ki, bu durumda gulâm eğitimi konusunda yukarıda sayılan hususlara Sultan’a “hizmet adabının öğretilmesi” de ilave edilmelidir.

Nizâmülmülk’ün, özellikle yukarıda zikrettiğimiz kaydında “eski düzenin yıkıldığını” belirttikten sonra Sâ mânîler devrine ait uygulamayı nakletmiş olması, vaktiyle M. Altay Köymen’in de dikkat çektiği gibi⁴⁶ söz konusu uygulamanın Büyük Selçuklularda mevcut olmadığını, sadece bir model olarak gösterildiğini ortaya koymaktadır. Bununla beraber Nizâmülmülk’ün sunduğu model kadar düzenli olmasa da Büyük Selçuklu gulâmlarının da silâh kullanma, harp ve hükümdara hizmet adabı gibi konularda eğitim aldıkları şüphesizdir. Nitekim Büyük Selçuklu gulâmlarının 18 ila 20 yıl

44 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 74; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 151-152.

45 “Her ne kadar sayıları çok olan Türkmenlerden üzüntü (melâl) husule gelmişse de, onların devlet üzerinde çok hakları olmuştur. Zira devletin başlangıcında hizmetler etmişlerdir ve sıkıntılar çekmişlerdir. Sonra akraba cümlesindedirler. Bu sebeple, onların oğullarından 1000 kişiye ekmek (nân) yazılmalı, saray gulâmları tarzında onları tutmalıdır. Çünkü daima hizmette meşgul olunca, silâh ve hizmet terbiyesi öğrenirler ve halk ile birlikte yerleşirler, gönül bağlarlar, tıpkı gulâmlar gibi hizmet ederler ve onların tabiatlarında Selçuklu hanedanına karşı hâsıl olan sabit fikir zail olur. İhtiyaç duyulduğu her zaman hizmete tayin edilen 5.000 ve 10.000 gulâmlar gibi teçhiz ve teşkil edilerek atlanırlar. Öyle ki, onlar, bu devletten nasipsiz kalmazlar ve melik şöhrete nail olur. Onlar da memnun kalırlar.” Bkz. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 73; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 147.

46 Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 241.

süren bir eğitimden sonra önemli mevkilere gelebildikleri ve devlete sadakat ve liyakatle hizmet ettikleri görülmektedir ki bu durum aldıkları eğitim sayesinde olmalıdır⁴⁷.

Asker Sayısı

Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*'de orduyla ilgili üzerinde durduğu diğer bir husus da ordunun sayısı meselesidir. O, ordunun mümkün olduğunca kalabalık olması gerektiğini söyler. Nizâmülmülk'e göre Selçuklu sultanının büyük, itaatli bir ordusu vardır ve bu ordunun sayısı hiçbir zaman azaltılmamalıdır. Çünkü o, sultanın ordusu ne kadar fazla olursa, vilayetlerinin de o kadar fazla olacağı, eğer az olursa vilayetlerin de o kadar az olacağı düşüncesindedir. Ona göre sultan orduyu eksiltmemelidir. Ordunun sayısı düşürse vilayetlerde de eksilmeler yaşanır. Üstelik ordudan çıkarılan askerler, kendilerine ya başka bir efendi arar ya da içlerinden birini padişah yapıp isyana kalkışır. Bu yüzden daha önce de belirttiğimiz üzere “orduyu (yani asker beslemeyi) bırak, hazineyi mamur kıl diyen kimse, sultanın düşmanıdır.”⁴⁸.

47 Mehmet Altay Köymen, bu hususa dair Tuğrul Bey'in hâciblerini örnek vermektedir. Ona göre söz konusu hâcibler, Tuğrul Bey'in saltanatının sonlarına doğru, yani 1058-60 yıllarında devlet ve ordu hayatında rol oynamaya başlamışlardır. Bu hâcibler'in Tuğrul Bey tahta çıkınca (1040) tedârik edildikleri kabul edilirse, şu halde onların ilk mesuliyet makamlarına gelebilmeleri için 18 veya 20 yıl süren bir eğitim, öğretim ve derece derece terfi devresi geçirdikleri söylenebilir. Zaten bu, *Nizâmülmülk*'ün Sâmanoğulları devrinde bir gulâmin 35 yaşına gelmedikçe, emîrliğe yükseltilmediğine dair verdiği bilgiye de uymaktadır. Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 242.

48 “Bir gün memleketin fesat isteyen ve harcamalarda bazı kısıtlamalar (tasarruflar) tavsiye eden biri, Âlemin Efendisi Melikşah'a 'Dünya temizlenmiştir. Hiçbir yerde size mukavemet edebilecek bir düşman, bir muhalif yoktur. 400.000'e yakın kişi maaş alıyor, giyiniyor. Bu sayı çoktur 100.000 kişi kâfidir. Mühim bir iş için ihtiyaç duyulduğu her vakit sultan bu kuvveti gönderir. Diğerlerinin ücret ve maaşlarını geri alsınlar. Böylece hazinenin her yıl bunca milyon dinardan fazla tasarrufu olur, kısa zamanda hazine dolar.' dedi. Âlemin Efendisi Melikşah, bendelerine bunu söylediği zaman, bu sözün kime ait olduğunu anladım. O, bununla memleketin fesat içine düşmesini istiyor. Bendeleri Sultan Melikşah'a, 'Ferman efendimizindir. Lâkin bu 400.000 kişiye ücret ve maaş veriyor, bunun neticesi olarak, Horasan'a,

Ordu Efradına Ödenen Maaş ve Ücretler

Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*'de dikkat çektiği hususlardan biri de ordu efradına ödenecek ücret, maaş ve ıktâ meselesidir. Eserin yirmi üçüncü faslında, bunların belirlenmesi hususunda şunları söyler:

Orduya ödenecek para ve istihkak kesin bir şekilde karara bağlanmış ve belirlenmiş olmalıdır. İktâ ehli olanların ıktâları ellerinde müstakil ve mukarrer tutmalıdır. Gulâm olanların ve ıktâ ehli olmayanların alacakları paranın ne kadar olduğu tayin edilmeli, zamanı gelince kendilerine vermeleri veya yılda iki defa onları huzura çağırarak kendilerine vermeleri için hizmetlerinin karşılığı olan para hazırlanmalıdır. Onların kalbinde muhabbet ve ahengin meydana gelmesi için, padişahın aylıklarını onlara kendi eliyle vermesi tercihe değer. Zira kadim padişahların düzeni böyle idi. Onlar ıktâ vermezlerdi, herkese maaşlarını (mevâcib) kendi rütbeleri nispetinde yılda 4 defa hazineден nakit olarak verirlerdi ve onlar daima hazırlıklı ve zengin olurlardı. Her iş için derhal hazır bulunurlar ve işe doğru yönelirlerdi. Amiller, para toplarlar ve padişahın hazinesine gönderirlerdi. Hazineден de gulâmlara ve orduya öderlerdi. Bu iyi bir fikirdir. Bu sistem ve düzen hala Mahmud Hanedanında (Gaznelilerde) devam etmektedir.⁴⁹

Maveraünnehr'e, Kaşgar'a, Bolasagun'a, Hvârezm'e, Nîm-Rûza, İraka ve İrakeyn'e, Fars'a, Erman'a, Mazenderân vilayetine, Taberistan'a Azerbaycan'a, Erran'a, Ermen'e, Rum'dan Antakya ve Kudüs (Beytül-Mukaddese kadar olan) ülkelere sahiptir. Bendeleri, bu 400.000 atlı 700.000 atlıya yükseltileydi, ordu çoğaltıldığı için bütün Hindistan, Çin ve Maçin, Türkistan, Yemen, Habeşe, ta Magrib kapısına kadar Berger, Şam ve Şamat'a kadar Kayrevan, Doğudan Batıya kadar teslim alınırdı. Çünkü her padişahın ordusu ne kadar fazla olursa, vilayetleri o kadar fazla olur. Kimin ordusu daha az ise, vilayetleri de o kadar az olur. Zira onu eksilteceği her an, vilayeti de eksilmiş olur. Üstelik yüce fikrine malum ola ki, 400.000 kişiden 100.000 kişiye indirdikleri zaman 300.000 kişinin adı divandan silinecektir. 300.000 kişi 100.000 kişiden şüphesiz daha fazladır. Bu 300.000 kişi bir efendi ararlar veya içlerinden birini kendilerine padişah yapıp 100.000 kişi ile hücumla geçebilirler. O zaman bunca yıllık hazineler o iş uğruna gider." Bkz. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 121; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 239.

49 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 71; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 141-142.

Görüldüğü üzere Nizâmülmülk, ordu içerisindeki her kademedeki askerin ücret ve maaşlarının paranın önceden belirlenmesi ve hazır edilmesine büyük önem vermiştir. Bu arada ıktâ askerleri hariçindeki maaşlı askerlere yani gulâmlara ödenecek ücretin zamanı ve verilmiş şekline dikkat çekmiştir. Ona göre gulâmlara rütbelerine göre yılda dört kez ödeme yapılmalıdır. Ayrıca askerlerin ona saygı ve bağlılığının artması için bu ödemelerin en az ikisinin bizzat sultan tarafından yapılmasını tavsiye etmiştir.

Askerî İktâ ve Önemi

Bu kayıta dikkat çeken diğer bir husus ise ordunun maaşlı gulâmlar ve ıktâlî askerler olarak ikiye ayrılmasıdır. Esasen Nizâmülmülk'ün Selçuklu devlet teşkilatı ve askerî yapı üzerindeki en büyük etkilerinden biri, askerî ıktâ sistemini uygulamaya koymuş olmasıdır. Klasik İslam müesseselerinden biri olan ıktâ, Selçuklu tarihinin en fazla tartışılan meselelerinden biri olmakla beraber, ıktâ sisteminin tarihî tekâmülünde Selçuklular devrinin özel bir yer teşkil ettiği şüphesizdir. Bu dönemde Nizâmülmülk marifetiyle tesis edilen ıktâ nizâmı, yapılan bazı değişikliklerin ardından öylesine düzenli ve yaygın bir şekilde uygulanmıştır ki bazı müellifler ıktâ sistemini Nizâmülmülk'le özdeşleştirmişler ve söz konusu sistemin ilk defa Nizâmülmülk eliyle Selçuklular döneminde uygulanmaya başlandığını zikretmişlerdir⁵⁰. Hâlbuki Nizâmülmülk'ün yaptığı iş, daha önceki dönemlerde uygulanan ıktânın⁵¹ aksayan yönlerini ta-

50 El-Bundârî, *Zübdetü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Usre*, çev. Kıvameddin Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, Ankara 1999, s. 59; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lugal, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 46.

51 İktâ' sisteminin Selçuklulardan önce de mevcut olduğunu zikretmiştik. Bunun yanında Büyük Selçuklularda da *Nizâmülmülk*'ün söz konusu düzenlemesinden önce ıktâ' tevcihine dair kayıtlar mevcuttur. el-Hüseynî, çev. Necati Lugal, s. 29; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Tarih Tercümesi*, c. 3, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, s.59). Esasen Nizâmülmülk de yukarıdaki kayıta görüldüğü üzere "eskiden askerlere ıktâ' verme usulünün olmadığını zikretmekle beraber eserin başka yerlerinde "eski sultanların" ıktâ'dan nasıl yararlandıklarına dair örnekler vermektedir. İktâ' sisteminin Büyük Selçuklularda çok

dil etmek ve Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasî, ictimai ve iktisadî şartlarına göre yeniden tanzim etmekten ibarettir. El-Bundârî'nin kaydına göre devlet nizâmının, dinî ve ictimai yapının sarsıldığı, memleketin harab ve hâlî kaldığı bir dönemde vezâret makamına gelen Nizâmülmülk, devlet idaresini, dinî ve ictimai yapıyı düzenlemiş, vilâyetleri tamir ve imaretleri isal etmiştir. Müellif, kaydın devamında “eskiden askere sarf etmek üzere memlekette mal toplanması usulünün cari olup kimsenin ıktânın bulunmadığını” söyledikten sonra Nizâmülmülk'ün muhtelif bir vaziyette bulunan memlekette mal toplanmadığı, hasta olan il'den mahsul elde edilemediğini görüp araziyi ıktâ olarak askere taksim ettiğini ve böylece asker için bir varidat kaynağı ortaya çıkardığını kaydetmiştir. Müellife göre bu usul, kendisine arazi ıktâ edilen askerin, gelirini artırmak için araziyi işletmesini gerekli kıldığından, memlekete nizam gelmiştir⁵².

Görüldüğü üzere Nizâmülmülk'ün ıktâ sistemi üzerinde yaptığı düzenleme, önceki dönemlerde yaygın bir şekilde uygulandığı bilinen idarî ıktâ ile örneklerine pek az rastlanan askerî ıktânın⁵³ terkihi ve böylece ıktânın idarî ve iktisadî fonksiyonları yanında askerî bir işlev kazanmasını temindir⁵⁴. Bu şekliyle Selçuklu ıktâ, hem nazari-

kısa bir süre içerisinde düzenli bir şekilde ülkenin tamamında uygulanabilmiş olmasının sebebi de bölge halkı ve devlet ricâlinin, söz konusu sisteme yabancı olmamalarına bağlanabilir. Bkz. Veli Hulufu, *Selçuk Devleti'nin Dâhili Kuruluşuna Dair*, ADETI Neşriyatı, Bakü 1930, s. 12.

52 El-Bundârî, *Zübdetü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Usre*, çev. Kıvameddin Burslan, s. 59.

53 Askerî ıktâ'nın Selçuklulardan önce Fâtımiler, Büveyhoğulları ve Eyyûbilerde uygulandığına dair bkz. Ann K. S. Lambton, *Landlord and Peasant in Persia: A Study of Land Tenure and Land Revenue Administration*, I. B. Tauris & Co Ltd., London 1991, s. 60-64; C. E. Bosworth, “Military Organisation under the Buyids of Persia and Iraq”, *Oriens*, Sayı 18 (1965-1966), s. 143-167; Satō Tsugitaka, “The Iqta System of Iraq under the Buwayhids”, *Orient*, Sayı 18 (1982), s. 83-105; Satō Tsugitaka, *State and Rural Society in Medieval Islam: Sultâns, Muqtâs, and Fallahun*, Brill, Leiden 1997, s. 6-7, 18-42.

54 Lambton, *Landlord and Peasant in Persia*, s. 61; Lambton, “Reflections on the Iqta”, *Arabic and Islamic Studies in Honour of Hamilton*, A. R. Gibb, ed. George Makdisi, E. J. Brill, Leiden 1965, s. 369.

yat hem de fiiliyatta daha önceki İslâm devletlerinde görülen klasik ıktâ modelinden farklı olup⁵⁵ toprağa bağlı ordu sisteminin kurulmasına zemin hazırlamıştır⁵⁶. Selçukluların siyasî, askerî ve idarî hâkimiyetinin temel dayanaklarından birini teşkil eden Selçuklu ıktâ, temeli ve kaynağı ne olursa olsun Selçuklu kimliği kazanmış, o güne kadar görülmedik şekilde işlevsel bir hâl alarak diğer Türk İslam devletlerine de bu hâliyle geçmiştir.

Selçuklulardan önce örneklerine pek nadir rastlanan askerî ıktâ'nın temel hedefi, ordu için varidât teminidir. Zira askere sarf etmek üzere memleketten mal veya vergi toplanması, hem idarî hem de iktisadî bakımdan devlet için büyük bir yük teşkil etmekte, özellikle siyasî ve iktisadî buhranların hâkim olduğu dönemlerde bu usulün tatbiki büyük sıkıntılara sebep olmaktadır. Nizâmülmülk, askerlere ıktâ tevcihi usulünü yani askerî ıktâ sistemini uygulamakla bir yandan devleti iktisadî ve idarî bir yükten kurtarmış diğer yandan da devlet hazinesinden tek kuruş çıkmadan büyük ve düzenli bir ordunun tesisine imkân sağlayarak devletin kısa sürede askerî bir karaktere bürünmesini sağlamıştır⁵⁷.

“Eski sultanlar” döneminde cari ıktâ sisteminin aksayan yönlerini teşhis eden Nizâmülmülk, askerî ıktâ modelinin başarılı bir şekilde uygulanmasını sağlamak ve mukta‘ların merkezî otoriteye karşı bir güç haline gelmelerini önlemek için gereken düzenlemeleri de ihmal etmemiştir. Gerek tarihî kaynaklarda gerekse bazı resmî vesikalarda bu düzenlemelere büyük ölçüde riayet edildiğini gösteren kayıtlar bulunmaktadır ki bu kayıtlara göre Nizâmülmülk’ün

55 Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979, s. 176.

56 Osman Turan, “İkta”, *İA*, c. 5/II, İstanbul 1992, s. 953-954.

57 Lambton, *Landlord and Peasant in Persia*, s. 62-63; Lambton, “Reflections on the iqta”, s. 373; Reuven Amitai, “Turko-Mongolian Nomads and the Iqtâ' System in the Islamic Middle East (CA100-1400 AD)”, *Nomads in the Sedentary World*, ed. Anatoy M. Khazanov ve André Wink, London 2001, s. 155; Omid Safi, “Büyük Selçuklularda Devlet-Toplum İlişkisi”, *Türkler*, Ankara 2002, c. 5, s. 354.

eserinde zikrettiği hususların sadece nazariyatta kalmadığı, fiiliyatta da uygulandığı anlaşılmaktadır. Bu cümleden olmak üzere o, oluşturduğu sistemle sahipsiz arazilerin işlenmesi sağlanmış, hazineden ve halktan para çıkmadan daha az masrafla ve zahmetsiz bir şekilde ülkenin tamamına yapılan bir ıktâlı asker ordusu meydana getirilmiştir. Bu sistemde yani Selçuklu ıktâ nizamında mülk ve raiyyetin Sultan'a ait olup mukta'nın, arazisinde yaşayan reaya üzerinde hiçbir tasarruf hakkının bulunmadığı, bunun aksine hareket ederek reayaya zulüm yapanların cezalandırıldığı, ıktâ gelirlerinin önceden belirlenip kayda bağlandığı⁵⁸, mukta'ların tasarruflarındaki araziye kesinlikle bir başkasına devredemedikleri, askerlerinden ölenleri veya herhangi bir sebeple ayrılanları bildirme zorunluluğu⁵⁹ ve mukta'ların herhangi bir şikâyet halinde teftiş edilmesi⁶⁰ gibi esasların cari olduğu görülmektedir. Nizâmülmülk'ün mukta'ların kendilerine tevcih edilen arazide daimî olarak bulundurulmayarak bir iki

58 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 71; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 141.

59 "İktâ' sahipleri (ıktâ'daran) ne söylesinler: Emirlerindeki atlılardan her kim, ölüm sebebiyle veya başka bir sebeple ortadan kaybolursa, derhal bildirsinler ve gizli tutmasınlar. Atlının sahiplerine paralarını aldıkları zaman vuku bulan her mühim iş için bütün askerlerini hazır tutmalarını söylesinler. Eğer bir kişi mazeretli olarak kalırsa, derhal söylesinler ki, bu kalış ferman ile olsun. Eğer bundan başka yaparlarsa, onlar azarlansın ve para cezası çeksinler." Bkz. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 71; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 141-142.

60 Nizâmülmülk'ün bu husustaki görüşleri şöyledir: "Eğer bir nahiyeden bir raiyyetden haraplık ve dağılma alameti verirlerse, bunları belki de garez sahiplerinin yaptıkları şüphesi uyanırsa, padişah kendi hâss adamlarından birini ansızın göndermelidir. Öyle ki, hiç kimse, kendisinin ne iş için gittiğini bilmemelidir. O kimse o nahiyede bir ay dolaşmalı, mamurluk ve viranlık bakımından vilayet ve şehrin durumunu öğrenmeli, ıktâ sahibinin (mukta') raiyyetin ve âmilin durumunu sormalı, memurların ne mazeret ve bahane gösterdikleri hususunda doğru haberi getirmelidir. Cihanın mamur kalması, raiyyetin fakir düşmemesi ve yurdundan olmaması için padişaha bu farz lazımdır." Bkz. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 93; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 193.

yılda bir değiştirilmesi fikri⁶¹ ise uygulanamamış ve ıktâlar zamanla ırsilemiştir⁶².

Ordu Efradının İhtiyaçlarının Karşılanması

Nizâmülmülk'ün üzerinde durduğu diğer bir konu, ordu efradının ihtiyaçlarının karşılanması meseledir. *Siyâsetnâme*'nin otuz ikinci faslında, askerlerin ihtiyaçlarına, isteklerine ve buna benzer işlerine dair bilgi veren Nizâmülmülk'e göre, askerler bir şeye ihtiyaç duydukları vakit bunu üst kumandanlarına haylbaşı vasıtasıyla söylemelidirler. Böylece askerler, iyilik bulmalarına sebep olan haylbaşına saygı duyarlar. Fakat isteklerini haylbaşı aracılığıyla değil, doğrudan doğruya komutanlarına iletmeleri durumunda ast-üst ilişkileri zedelenir. Bu durum da günümüzün ifadesiyle emir-komuta kademesinin bozulmasına sebep olur⁶³.

- 61 “İmdi padişahlar böyle olmuşlardır; zayıfların ve yoksulların haklarını düşünmüşlerdir. Memurlar, ıktâ sahipleri, gulâmlar hususunda bu dünyada iyi ad sahibi olmak, öteki dünyada kurtuluşu sağlamak için, ihtiyatlı davranmışlardır. Sağlam ayak basmamaları, yerleşmemeleri ve sıkıntı vermemeleri için her 1-2 yıla kadar âmiller ve ıktâ sahipleri değiştirilmelidir. Reayaya karşı dürüst ve iyi davranmalıdırlar ki, vilayet mamur kalsın.” Bkz. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 29; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 51.
- 62 Selçuklu ıktâi ve Nizâmülmülk'ün rolü hakkında toplu bilgi için bkz. Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası, Gulam ve Ikta*, s. 127-170; aynı yazar, “İktâ Sisteminin Tekâmülünde Selçukluların Rolü”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Pursuit of History International Periodical for History and Social Research)*, Sayı 1 (Mart 2009), c. 1, s. 83-96; Erkan Göksu, “Nizâmülmülk Ve Selçuklu İktâ'nın Şekillenmesindeki Rolü”, *USAD*, Sayı 8 (Bahar 2018), s. 147-164.
- 63 “Askerlerin duydukları her ihtiyaç, hayl-başı ve üst kumandanlarının dili ile olmalıdır. Öyle ki, eğer bir iyilik buyrulmuş olursa, onların eliyle olur. Bu sebeple, onlara saygı hâsıl olur. Kendi dileklerini kendileri söyleyip vasıtaya ihtiyaç kalmayınca, haylbaşına saygı kalmaz. Kıt'adan (hayl) bir kimse kendi üst kumandanına dil uzatırsa, ona olan saygıyı muhafaza etmezse ve haddini aşarsa, büyük küçükten fark edilsin diye onun cezalandırılması lazımdır.” Bkz. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 86; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 175.

Ordunun silah ve teçhizatının hazırlanması da Nizâmülmülk'ün temas ettiği hususlardan biridir. Eserinin otuz üçüncü faslı bu konuya ayrılmıştır. Burada “yükli maaşlar alan tanınmış askerlerin, silah, teçhizat ve savaş aletleri konusunda dikkatli davranmaları, bunları en iyi şekilde hazırlamaları ve hizmete aldıkları gulâmların eli yüzü düzgün, yakışıklı ve yetenekli olmasına dikkat etmeleri öğütlenmektedir. Zira onların haşmet ve becerisi, ev dayayıp döşemede değil böyle işlerde ortaya çıkar. Her kim, bu hususta iyi olursa, padişaha daha yakın olur, onun tarafından daha beğenilir ve ordu mensupları ile cümle halk arasında daha muteber ve muhteşem mevkilere ulaşır.”⁶⁴.

İstihbarat ve Haber Alma

Siyâsetnâme'de savaş ve orduyla ilgili en dikkat çeken konulardan biri de istihbarat ve haber almadır. Zira bu konular, Nizâmülmülk'e göre bir devletin olmazsa olmazlarındandır. Sultanın görevlerinden biri istihbarat ve buna bağlı olarak da casusluk faaliyetleridir⁶⁵. Ona göre devletin güvenliği ve sağlıklı olacak şekilde işleyişi, Sultan'ın konumunun muhafazası, toplumun huzuru istihbarat sisteminin varlığına bağlıdır. Sultanı ve kumandanları başarıya götüren en önemli unsurlardan birisi istihbarattır. Buna bağlı olarak bu konu üzerinde önemle durarak haber alma, istihbarat ve casus kullanımına dair geniş bilgi vermiştir. Görüşlerini desteklemek için çeşitli hikâyelere de yer veren Nizâmülmülk'e göre bir sultan “uzak veya yakında bulunan ordu ve raiyyetin yani halkın ahvalini araştırıp sormak, az ve çok olup biteni bilmek zorundadır. Eğer bunu yapmazsa, şanına leke gelir. Halk bunu onun gafletine, ihmalkârlığına ve zalimliğine yorar ve ‘memlekette yolsuzluğun, bozgunculuğun başını alıp gitmesi padişahın umurunda değildir.’ der. Şayet bir yerde

64 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 87; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 177.

65 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 45; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 85.

zulüm varsa ve padişah olan biteni bildiği halde tedbir almıyorsa, tıpkı onlar gibi zalimdir ve zulme rıza göstermiştir. Eğer zulümden haberdar değilse, gaflete düşmüştür, tembel ve cahildir. Her iki durum da iyi değildir. Bu duruma düşmemek için mutlaka bir sahip-i habere ya da sahip-i beride ihtiyaç vardır.”⁶⁶.

Yine Nizâmülmülk’e göre “*cahiliyette ve İslam’da her zaman, padişahların tüm şehirlerde olup bitenlerden haberdar olmaları için sahip-i beridleri olmuştur. Her yere haberciler bırakılmıştır. Böylece onlar sayesinde zalimlerin faaliyetleri kontrol altına alınmıştır. Bir kimsenin haksız yere bir tavuğu veya bir torba samanı alması dahi bu istihbarat sayesinde öğrenilmiştir. 500 fersahlık mesafede bile olsa padişahın bundan haberi olmuş ve suçlu olan kimseler cezalandırılmışlardır. Böylece herkes padişahın padişahın tetikte olduğunu, her yere adamlarını yerleştirdiğini bilerek ona bağlılık ve saygıları artmıştır. Böylece her yere haberciler sayesinde zalimlerin faaliyeti kontrol altına alınmış, devlet görevlileri cihanın imarı ile meşgul olmuşlardır.*”⁶⁷.

İstihbarat işinin çok nazik ve önemli olduğunun farkında olan Nizâmülmülk, bu vazifeyle görevlendirilecek kimseler hakkında da şunları söylemektedir:

Bu iş, haklarında şüphe bulunmayan ve gayesi ile meşgul olmayan kimselerin eline, diline ve kalemine bırakılmalıdır. Zira memleketin salaha kavuşması ve fesadla mücadele onlara bağlıdır. Onlar başka bir kimse tarafından değil, doğrudan doğruya padişah tarafından tayin edilmelidir. Gönül rahatlığı ile hadiseleri bildirmeleri için ücret ve aylıkları hazineден emre amade kılınmalıdır. Onların getirdiği istihbaratı, padişahтан başka bir kimse bilmemelidir. Öyle ki, vuku bulan her hadiseyi sadece padişah bilsin ve ne icap ediyorsa onu emretsin. Böyle olunca, yani istihbarat bilgisi sadece padişah tarafından bilinir ve gereği yapılırsa devlet görevlileri daima itaat üzere bulunmakta, adil ve gayretli çalışmakta hevesli olurlar. Padişahın yaptıklarından

66 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 45-46; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 85.

67 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 46; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 85.

haberdar olduğunu bilir ve cezalandırmasından korkarlar. Padişaha karşı isyan etmeye hiç kimse cüret edemez. Zira sahib-i haber ve münhî (casus) tayin etmek, padişahın adalet, uyanıklık ve basiretindendir. Padişahın bu tedbiri ile vilayet mamur olur.⁶⁸

Nizâmülmülk'e göre, sultanlar istihbarat teşkilatını daima muhafaza etmelidir. İstihbarat akışını sağlamak için her tarafa tüccar, seyyah ve derviş kılığında casuslar gönderilmelidir. Bu casuslar, duydukları her şeyi sultana bildirmelidirler. İyi veya kötü reyanın durumunu aynı şekilde haber vermelidirler. Böylece sultana karşı girişilebilecek herhangi bir isyan hareketi, casuslar sayesinde engellenebilir. Zira valilerin, ıktâ sahiplerinin, memurların ve emirlerin isyan faaliyetlerinde bulunmaları çoğu kez bu casuslar sayesinde önlenmiştir⁶⁹.

Bazı kaynaklar, Nizâmülmülk'ün üzerinde önemle durduğu, istihbarat ve casusluk meselesini, tam anlamıyla fiiliyata geçiremediğine ya da istediği ölçüde uygulayamadığına işaret ederler. Buna gerekçe olarak da onun, istihbarat teşkilâtı konusundaki görüş ve uygulamalarının Sultan Alp Arslan tarafından desteklenmediğini belirtirler. Mesela El-Bundârî, bu konuda şunları söyler:

Bâtınilerin faaliyetleri ...devletin casus teşkilâtı olmadığından, gizli surette devam ederek büyüdü. Deylem devletinin ve onlardan evvelki padişahların âdetleri şöyle idi ki, memleketin hiçbir tarafını, haberciden (casusdan) ve postadan hâli bırakmazlardı. Bundan dolayı Irak'taki ve yakındakilerin, âsî ve mutiîin haberleri, onlara gizli kalmazdı. Nihayet Selçukilerden Alp Arslan Muhammed bin Davut, tahta çıktı, Nizâmülmülk, haberciler naspetmek hususunu, Alp Arslan'a arzetti. Alp Arslan 'Habercinin bize lüzumu yoktur, dünyanın her kıt'asında (şehrinde) dostlarımızda, düşmanlarımız da bulunur. Haberci bize bir haber getirdiği zaman kendinin bir garezi varsa, dostu düşman, düşmanı dost suretinde gösterebilir' dedi ve kendi fikriyle bu

68 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 46; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 85-86.

69 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 53-54; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 101.

âdeti kaldırdı, neticede mezkûr kavmin, ka'ideleri muhkemleşmiş ve vaziyetleri sağlamlaşmış olduğu halde, birdenbire meydana çıktıklarını gördü. Bunlar yollardan emniyeti selbettiler, büyüklere ölüm yağdırdılar. Bunlardan bir tek kişi, kendisinin öldürüleceğini bile bile, bir cemaate hücum eder ve onları aşikâre öldürürdü. Padişahlardan hiçbirisi, kendini, bunlardan korumak için çare bulamadı. Halk bunlar hakkında ikiye ayrıldı, bir kısmı açıktan açığa düşmanlık etti ve bunlarla cenkleşti. Bir kısmı da, sulh ve müsalemet üzere yaşamak için bunlarla muahede akdetti. Düşmanlık izhar edenler, onların tecavüzüne maruz kalmaktan korkarak yaşadılar, onlarla müsalemet halinde yaşayanlar ise, şirklerinde, onlara şerik olmakla ittiham edildiler, halk her iki surette de bunlar tarafından büyük muhataraya maruz bulunuyordu. Bunlar, ilk evvel Nizâmülmülk'ü öldürdüler, sonra yarık genişledi, delik büyüdü.⁷⁰

El-Bundârî'nin kaydına bakılacak olursa Sultan Alp Arslan, istihbarat ve casusluk teşkilâtının gereksiz, hatta yakışsız olduğunu, haber alışverişinin muhtelif beldelelerdeki dostlar tarafından sağlanması gerektiğini, aksi takdirde gelecek yanlış haberlerin, yanlış işlerin yapılmasına sebep olabileceğini ifade ederek Selçuklu ülkesinde güçlü bir istihbarat ya da casusluk sisteminin oluşturulmasına engel olmuştur. Gizli faaliyet gösteren Bâtınîlerin hızla güçlenip Selçuklu ülkesinde birçok cinayete ve karışıklığa sebep olmalarının sebebi de Sultan Alp Arslan'ın istihbarat konusundaki bu tavrına bağlanmıştır.

Açıkça söylemek gerekirse El-Bundârî'nin bu kaydını tamamen doğru kabul etmek mümkün değildir. Esasen tarihî kaynakların, bazen dönemin ve muhitin tarih yazım geleneği, bazen de retorik bağlamında olayları abartma, hatta olduğundan farklı yansıtmaya eğilimi gösterdikleri, bu bakımdan kaynakların verdiği her bilgiyi, iyice değerlendirmeden kesin doğru olarak kabul etmenin son derece yanlış neticelerin doğmasına sebep olabileceği malumdur. El-Bundârî'nin Sultan Alp Arslan'ın istihbarat teşkilatıyla ilgili tavrına dair kayıtları da bu şekilde değerlendirmek gerekir. Şöyle ki, müellif burada

70 El-Bundârî, *Zübde'tü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Usre*, çev. Kıvameddin Burslan, s. 67.

muhtemelen Sultan Alp Arslan'ın casusluk faaliyetlerinden hoşlanmadığına işaret etmek ve daha sonra şahit olduğu Bâtînî faaliyetlerinin nasıl gizlice yürütölüp bir anda devleti sarsacak duruma geldiği sorusuna makul bir gerekçe bulmak düşüncesiyle Sultan Alp Arslan döneminde istihbarat teşkilatının ihmal, hatta feshedildiğini kaydetmiştir. Hâlbuki gerek berid gerekse istihbarat teşkilatının Sultan Alp Arslan döneminde de sonrasında da varlığını devam ettirdiği bilinen bir gerçektir. Buna ilave olarak Bâtînî faaliyetlerin Sultan Alp Arslan döneminde, Hasan Sabbah Alamut'a yerleştiği 1090 yılına kadar hemen hiçbir örneğine rastlanmadığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla müellifimizin buradaki kaydını yukarıda belirttiğimiz gibi Sultan Alp Arslan'ın bu konudaki yaklaşımını tebarüz ettirmek ve daha sonraki yıllarda Selçukluları derinden etkileyecek olan gizli Bâtînî faaliyetlerinin ortaya çıkışı için makul bir sebep bulmak düşüncesiyle kaleme alınan bir retorik olarak değerlendirmek uygun olacaktır.

Haberci ve Elçilerin Önemi

Istihbarat ve haber almanın savaş ve ordu işlerinde de son derece hayati öneme sahip olduğuna işaret eden Nizâmülmülk, casuslar yanında haberciler, ulaklar (peykân) ya da postacılar (perendegân) üzerinde de durmuştur. Ona göre bu iş için de belirli yollara ulaklar koyulmalı ve bunlara aylık ve tahsisat verilmelidir. Bu ulakların işlerinden kalmamaları için yardımcı naipieri de bulunmalıdır. Böyle olursa 50 fersahlık yerden gönderilen her haber ve mektup gece gündüz yerine ulaşır⁷¹.

Nizâmülmülk elçi ve elçilik kurumunu da rutin haberleşme, mektuplaşma vazifesi yanında bir istihbarat ve gizli haber alma aracı olarak değerlendirmektedir. *Siyâsetnâme*'nin yirmi birinci faslında, elçi gönderme konusu işlenirken bu hususa dikkat çeker. Ona göre, sultanların birbirlerine elçi göndermelerinin bilinenin dışında gizli sebepleri de bulunmaktadır. Bunlar içerisinde askerî amaçlar ön plandadır. Sultanların elçi göndermedeki amaçları şöyle ifade edilebilir:

71 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 63; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 117.

...o bölgedeki yolların, boğazların, nehirlerin nasıl olduğunu, ordunun geçmesine uygun bulunup bulunmadığını, otun nerede olduğunu, her yerde memurların kimler olduğunu, askerlerinin ve ordusunun ne kadar olduğunu, âlet ve teçhizatının durumu, padişahın sofrası ve meclisinin nasıl olduğunu, dergâhın düzeninin, oturuş ve kalkışının, çevgen oynayışının, tabiatının ve yaşayış tarzının, bahşişinin, çalışmasının, görünüşünün ve işinin nasıl olduğunu, zalim mi veya âdil mi, ihtiyar mı veya genç mi, vilayeti mamur mu veya viran mı olduğunu, ordusunun kendisinden memnun olup olmadığını, riyyetinin zengin mi veya fakir mi bulunduğunu, padişahın hasis mi, cömert mi olduğunu, işlerinde uyanık mı veya gafil mi bulunduğunu, vezirinin kabiliyetli, dindar, iyi gidişli olup olmadığını, komutanlarının tecrübeli, savaş tecrübesi olan kimseler bulunup bulunmadığını, nedimlerinin layık ve zarif kimseler olup olmadıklarını, neyi sevip neyi sevmediğini, neyi düşman saydığını, şarap içmekten dolayı neşeli ve hoş tabiatlı olup olmadığını, işte din arayıcı olup olmadığını, gafil mi, zeki mi, temayülünün şakaya mı, yoksa ciddiliğe mi meyilli olduğunu, gulâmlara mı, yoksa kadınlara mı daha fazla rağbet ettiğini görmek, bilmek ve anlamaktır. Eğer bir vakit olur da onu ele geçirmek veya onunla düşmanlık etmek veya kusurunu yakalamak isterlerse, onun ahvaline vakıf olmak isterler. Aldıkları bilgiye göre işin tedbirini düşünürler, iyi ve kötü yönlerini bildiklerinden onlarla ilişkilerini, düşmanlık veya dostluklarını ona göre düzenlerler.⁷²

Eserde böylesine önemli görevleri olan elçilerin nasıl kişiler arasından seçilmesi gerektiğine de durulmuştur. Nitekim esere göre, padişahlara hizmet etmiş olan, birçok seyahatler yapmış bulunan, söz söylemekte cesur olan, her ilimden nasibi olan, hafız ve ileriye gören, boyu ve gösterişi iyi olan bir adam elçiliğe layıktır. Eğer ihtiyar ve âlim olursa, daha iyidir. Eğer cesur, mert, silah kullanma usullerini iyi bilen, biniciliği iyi bilen, savaşçı olan bir adamı elçilikle gönderirlerse, çok daha doğru olur. Zira bu vasıftaki elçiler

72 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 68; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 134-135.

sayesinde bütün adamlarının böyle oldukları gösterilmiş olur. Eğer elçi Peygamber soyundan olursa da iyi olur. Zira böyle bir elçi fazla saygı görür ve ona kötülük yapamazlar. Gönderilecek elçi şaraba düşkün, şakacı, kumarbaz, çok konuşan ve tanınmamış bir kimse olursa, gönderilmemelidir⁷³.

Tecrübeli ve Yetenekli Asker Meselesi

Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*'de orduyla ilgili işaret ettiği hususlardan biri de tecrübeli ve yetenekli asker meselesidir. Ona göre sultan, öncelikle askerde becerikliliği ve tecrübeyi göz önünde bulundurmalıdır. Sipahsâlârlık, yeni yetişmiş gençlere değil tecrübeli ihtiyarlara verilmeli ve herkes rütbesine uygun olacak şekilde kendi derecelerinde bırakılmalıdır. Rütbe ve derecelerin belirlenmesinde yetenek ve beceriklilik ön planda olmalı, ancak yaş ve tecrübeye de dikkat edilmelidir⁷⁴. Zira Nizâmülmülk'e göre, birçok seferler yapmış, cihanı daha fazla görmüş, zamanın soğuşunu ve sıcakını daha fazla tatmış bir adam ile asla bir sefer yapmamış, vilayetler görmemiş, işlerin ortasında bulunmamış olan bir adam aynı seviyede tutulamaz⁷⁵. Eğer bir savaş çıkarsa, o savaşa cenkler yapmış, meydan muhabereleleri kazanmış, kaleler almış, adı kahramanlıkta dünyaya yayılmış olan bir kimsenin gönderilmelidir. Bu kişi eğer yaş ve tecrübece ileri değilse bir hataya düşmesin diye yanına mutlaka tecrübeli bir ihtiyar verilmelidir. Aksi takdirde savaşa iş yapmamışların, küçüklerin ve gençlerin gönderilmesi büyük hatalara sebep olur⁷⁶. Nizâmülmülk yetenek ve tecrübe dengesine, gulâm sistemi hakkında bilgi verirken de temas eder. Sistemin Sâ mânî devri

73 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 70; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 137.

74 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 131; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 254

75 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 66; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 127.

76 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 105; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 216.

uygulamasına atıfta bulunan Nizâmülmülk, yedi yıllık temel eğitimin ardından muhtelif işlerde tecrübe edilen bir gulâmın 35-40 yaşına varmadan emîrlik makamına gelemeyeceğini söylemekte ve bununla ilgili hikâyeler nakletmektedir. Bununla beraber liyakat ve sadakatiyle temayüz etmiş bazı gulâmların, daha erken yaşlarda göreve getirebileceklerine dair bir örnek olarak Sebüktegin'i vermiştir⁷⁷. Bu durumda Nizâmülmülk'ün orduda, bilhassa kumanda kademesinde görevlendirilecek kimseleri, yetenekle tecrübe arasında kurduğu makul bir denge çerçevesinde değerlendirdiği söylenebilir.

Sonuç

Büyük Selçuklu Devleti'ne uzun süre vezir olarak hizmet eden Nizâmülmülk, dönemin şartları içerisinde bir devlet adamında aranan hemen her özelliğe haiz bir şahsiyet olarak dikkat çekmektedir. Bu özellikleri sayesinde hem Sultan Alp Arslan, hem de Sultan Melikşah dönemlerinde uzun süre vezirlik makamında kalmayı başarmış, devlet teşkilatı ve işleyişi konusunda önemli düzenlemelere imza atarak Selçuklu devlet mekanizması ve yönetim anlayışının şekillenmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Onun devlet teşkilatı ve işleyişi konusunda yaptığı düzenlemelerin tamamı, bir bütün olarak gördüğü devlet düzeninin sağlıklı işlemesi, aksaklık ve eksikliklerin giderilmesine yöneliktir. Diğer bir ifadeyle onun devlet düşüncesinin temelinde, daire-i adalet olarak da nitelendirilen olarak da nitelendirilen “adalet, devlet, kanun, hükümdar, ordu, hazine, halk” döngüsü yer almaktadır. Bu çerçevede sistemin her aşaması gibi ordu meselelerine de büyük önem vermiş, gerek vezirliği dönemindeki uygulamaları, gerekse *Siyâsetnâme*'de verdiği bilgilerle askerî konulardaki yetkinliğini de ortaya koymuştur. Nitekim *Siyâsetnâme*'de incelendiğinde ordunun teşkili ve tanziminden teşkilatı ve teçhizatının hazırlanmasına; ordunun asker kaynağından askerî eğitim ve yetiştirilmesine; ordu efradının

77 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, s. 74-75; Krş. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, s. 152-153.

ücretlendirilmesinden birbirleriyle, sultanla ve diğer devler ricaliyle ilişkilerine; ordunun sayı ve niteliğinden istihbarat ve haber alma-ya kadar birçok konuda bilgi verildiği görülmektedir. Bu bilgilerin büyük kısmının, Nizâmülmülk'ün vezirlik makamında bulunduğu süre zarfında orduyla ilgili yaptığı düzenlemelerin fikri geri planını yansıttığı muhakkaktır. Bu durumda Nizâmülmülk'ü, şimdiye kadar üzerinde çokça durulan siyasî, idarî ve ilmî kişiliği yanında savaş, ordu ve askerî teşkilat meselelerine vakıf; bu konularda kısa, orta ve uzun vadeli plan ve stratejiler geliştirebilen ve uygun fırsatı yakaladığı anda bu plan ve stratejileri uygulayan bir askerî stratejist olarak da nitelendirmek mümkündür.

ÇAKA BEY

*Burak Gani Erol**

Eskiçağ ve Ortaçağ'da kurulan ve tarihte önemli roller oynayan, Asya ile Avrupa kıtaları arasındaki ticaret yollarını ellerinde tutarak ticarete büyük önem veren Türk devletlerinin hemen hiçbiri denizci özellikler taşımamışlardır.

Türklerin denizcilik faaliyetlerine girişmeleri ve denizcilik sahasında uğraşmaya başlamaları siyasî, ticarî ve iktisadî sahalarda gerçek anlamda denizlerden faydalanmaları ve denizlere yönelik politikalar ortaya koymaları, Malazgirt Savaşı'nı takip eden yıllarda Anadolu'nun fethini müteakip ortaya çıkmış bir durumdur. Şüphesiz Türkler Anadolu'ya gelmeden önce denizlerle tanışmışlar¹ ve hatta istifade etmeye başlamışlardı. Fakat bu, içinde bulundukları coğrafyanın gereği olarak çok sınırlı olmuştur². Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başlamaları ile gerçek

Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi. E-posta: burak-gani@hotmail.com.

- 1 Türk mitolojisinde deniz kelimesinin çok eski dönemlerden itibaren kullanıldığı bilinmektedir. Türkler anayurtlarında deniz olmadığı için nehirlerle “deniz” tengiz demişlerdir. Kaşgarlı Mahmud'un (ö. 1090) *Divânu Lügâti't-Türk* ve Yusuf Has Hâcib'in (ö. XI. yüzyıl) *Kutadgu Bilig* adlı eserlerinde gemi, deniz ve denizle ilgili sözler ve düşünceler yanında denizle ilgili inanışların da yer alması Türklerin deniz kültürüne tamamen yabancı olmadıklarını ortaya koymaktadır. Bu konuyla alakalı daha geniş bilgi için bkz. İdris Bostan ve Salih Özbaran, “Giriş”, *Türk Denizcilik Tarihi 1*, ed. İdris Bostan ve Salih Özbaran vd, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 2009, s. 11-13.
- 2 Büyük Selçuklular ve Irak Selçukluları dönemi denizcilik faaliyetleriyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. “Erdoğan Merçil, “Selçuklular Döneminde Türk Denizcilik Faaliyetleri”, *Türk Denizcilik Tarihi 1*, s. 21-24.

anlamda Türkler denizlerden istifade etmişler ve Türk denizcilik faaliyetleri de başlamıştır. Türkiye Türklerinin denizcilik faaliyetlerini başlatan şahıs ise Çaka Bey'dir.

Bizans'ta Esir Bir Delikanlı

Kaynaklarda, Türk denizciliğinin ilk büyük beyi olarak kabul edilen ve Adalar Denizi sahillerinde ilk defa bir Türk beyliği kuran Çaka Bey³ hakkında malumat çok azdır ve onunla ilgili bilgilerimizin neredeyse tamamına yakını Anna Komnena'nın⁴ *Alexiad*⁵ isimli eserine dayanır.

Dânişmendnâme'den⁶ edindiğimiz bilgilere göre Çaka Bey, Malazgirt Savaşı'nı takip eden yıllarda Alp Arslan'ın (1064-1072) Anadolu'nun fethi ile görevlendirdiği Çavuldur boyuna mensup

- 3 Çaka ismi Bizans kaynaklarında Çahas ve Tzakhas şeklinde geçmektedir. Bu ismin, Türkçede telaffuz ve yazım şeklinin Çaka ve Çağa olabileceği ihtimallerine karşılık İbrahim Kafesoğlu, bu ismin Çakan olması gerektiğini izah etmiş ancak Türkçe yazımında Çaka şekli yaygınlık kazanmıştır. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyi'nin adı: Çaka mı, Çağa mı, Çakan mı?", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Prof Dr. M. C. Şehâbeddin Tekindağ Hatıra Sayısı*, Sayı 34 (1984), s. 56-59; Mustafa Daş, Türklerin Bizans ve Venedik'le Denizlerdeki İlişki ve Mücadeleleri (XI ve XIV. Yüzyıllar), *Türk Denizcilik Tarihi* 1, s. 50.
- 4 Komnenos Hanedanı kurucusu ve Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un kızı, Rum soylusu ve İmparator I. Aleksios'un Kaiser'i (yardımcı imparator, nâib) Nikephoros Bryennios'un eşidir. Çağına göre oldukça iyi bir eğitim görmüş olan Anna, araştırmaya ve özellikle de tarih araştırmacılığına çok düşküdü. Kendi tarifiyle babasının 1081-1118 yılları arasını kapsayan imparatorluğu başarılarının, unutulmuşluğun derinliklerine kayıp gitmemesi için kaleme aldığı eserinde babasının hayatını, kişiliğini, kahramanlıklarını, politik kargaşa ve savaşlarla geçen 12. yüzyılda Bizans Devleti'ni yeniden güçlendirmek için gösterdiği çabaları anlatır. Eser kaleme alındığı dönemin özellikle Türk tarihi için yegâne kaynaklarından kabul edilir.
- 5 Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996.
- 6 XI. yüzyılda İç Anadolu'da Bizans'a karşı yaptığı fetihlerle şöhret bulan ve burada kendi adıyla anılan bir devlet kuran Dânişmend Gazi'nin adı etrafında teşekkül etmiş fetih menkıbelerinden oluşan destanî roman, ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Dânişmendnâme", *DİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 478-480.

beylerden biri olup, Sultan Turasan'ın maiyyetinde bulunuyordu. Sultan Turasan, yirmi bin kişilik kuvvetiyle Dânişmend Gazî'den (1071-1085) ayrılıp yanında Çaka ve diğer beyler olduğu halde Kayseri'den İstanbul'a kadar akınlar yaptı⁷. Çaka Bey, işte bu akınlardan birinde Bizanslı kumandan Aleksandros Kabalikos tarafından esir edildi ve İmparator Nikephoros Botaniates'in (1078-1081) İstanbul'daki sarayına gönderildi (1078). İmparator bu soylu delikanlıya "*Protonobilissimus*" (en soyluların birincisi) unvanını verdi ve bazı imtiyazlar tanıyarak onu sarayında alıkoydu⁸. Bizans İmparatorunun Çaka Bey'e bu ihtimamının sebebi, onun asil bir soydan gelmesinin yanı sıra yeteneğini ve zekâsını sezmesinden de kaynaklanmış olmalıdır⁹. Çaka Bey burada, kendisine gösterilen ihtimamın boş olmadığını kısa sürede kanıtlamış, yaklaşık üç yıl süren tutsaklığı müddetince Homeros'u okuyup anlayacak kadar Grekçe ve Latinceyi öğrenip; Bizans kültürünü, medeniyetini ve devlet teşkilatını tanımıştır. 1081 yılında Bizans'ta meydana gelen taht değişikliği neticesinde, I. Aleksios Komnenos (1081-1118) tahtı ele geçirmesi Çaka Bey için hiç de iyi olmadı ve yeni imparator, Botaniates'in ona bahşetmiş olduğu bütün imkân ve imtiyazları elinden aldı. Çaka Bey bu süreci kendi ağzından şöyle tasvir etmiştir: "*Ben, bir zamanlar Anadolu'da, hep yiğitçe dövüşerek, akınlar yapan, ama deneyimsizliğinin kurbanı olup şu ünlü Aleksandros Kabalikoş'ca tutsak edilmiş olan o genç adamım. Sonra, onun tarafından, hizmetinde bulunmam için, İmparator, Nikephoros Botaniates'e armağan edilir edilmez bana Protonobilissimus unvanının verilmesiyle onurlandırıldım, değerli armağanlara boğuldum ve ona bağlılık sözü verdim. Ne var ki, Aleksios Komnenos'un devlet dizginlerini eline geçirmesinden*

7 *Dânişmendnâme*, haz. Necati Demir, Niksar 1999, s. 54, 203, Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1998, s. 88; Mücteba İlgürel, "Çaka Bey", *DİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 186-187.

8 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 232-233; Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey, İzmir ve Civarındaki Adaların ilk Türk Beyi*, TTK Yayınları, Ankara 1966, s. 21.

9 Bizans tarihçisi Zonaras Çaka Bey'i "asalet sınıfından, kahraman ve büyük Türk" olarak tanımlamıştır. Bkz. Mustafa Daş, "Türklerin Bizans ve Venedik'le Denizlerdeki İlişki ve Mücadeleleri", s. 51.

bu yana her işim bozuldu."¹⁰. Çaka'nın imtiyazlarının elinden alınmasının sebebi taht mücadelesi esnasında kendisine bağlı olma sözü verdiği Botaniates'in tarafını tutması ve I. Aleksios'a tavır alması sebebiyle olmalıdır.

Esaretten Beyliğe

I. Aleksios'un kendisine karşı menfi tavırları sebebiyle Çaka Bey, İstanbul'u terk etti ve İzmir'i ele geçirdi¹¹. Onun İstanbul'dan nasıl ayrıldığını ve İzmir'i ne zaman ele geçirdiğini tam olarak bilemiyoruz. 1081, 1084 veya 1085 tarihleri iddia edilse de¹² genel kabul 1081 yılı olduğudur. Bildiğimiz şey, bu esnada İmparatorluğun batısında meydana gelen olayların Çaka Bey'e İzmir'i ele geçirebilmesi için imkân tanıdığıdır. Bizans İmparatorluğu'nun batısında bulunan Peçenekler, İmparator Botaniates'ten beri Trakya'nın mutlak hâkimiydiler ve artık Bizans sınırları içinde de yerleşmeye başlıyorlardı. İmparator I. Aleksios, Peçeneklere mani olmak maksadıyla İmparatorluğun dört bir tarafından asker getirtti ve tüm gücüyle Peçeneklerin üzerine yürüdü¹³. Zaten İmparatorluğun doğu sınırları da Peçeneklere karşı rahat hareket edebilmek maksadıyla Türkiye Selçuklu Devleti'nin hükümdarı Süleyman Şah'la (1075-1086) Dragos Çayı Anlaşması (1081) yapılarak güvence altına alınmıştı¹⁴. Çaka Bey, ölümüne kadar devam edecek olan bu hadise sebebiyle rahat hareket etme imkânı bulmuştu.

Çaka Bey'in özellikle İzmir'i seçmesinin sebebi ise tamamen dönemin siyasî sebeplerinden kaynaklanmaktadır. Zira o, Peçeneklerin yoğun olarak faaliyetlerde bulunduğu Balkan topraklarına geçemezdi. Anadolu'nun Kuzeybatı kesiminde ise tüm Bithynia bölgesine hâkim olan Selçuklular vardı. Oysa İzmir ve çevresindeki bölgelerde

10 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 233.

11 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 229.

12 Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir 1974, s. 72.

13 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 213-229; Halil İnalcık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, NTV Yayınları, İstanbul 2015, s. 19.

14 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 61-62.

yoğun bir Türk nüfusu olmakla birlikte, Efes'teki Tanrıvermiş Bey'in dışında kendisine rakip olacak bir kimse yoktu. Daha da önemli Bizans'ta kaldığı süre içerisinde denizle daha fazla temas halinde olma fırsatı bulan Çaka Bey, Türklerin bu konudaki eksikliğini fark etmiş olmalıdır. Balkanlar'da Peçenekler, Anadolu'da Selçuklular tarafından sıkıştırılan Bizans'ın tek rahat olduğu saha denizlerdi. Oluşturulacak güçlü bir filo ile denizlerdeki üstünlüğün ele geçirilmesi Bizans'ın sonunu hazırlayabilirdi. Güçlü bir donanma inşa etmek içinde en uygun yer İzmir'di. İşte tüm bu etkenleri göz önünde tutan Çaka Bey, bu sırada Bizans'ın Balkanlar'da Peçenekler ile meşgul olmasından yararlanarak İzmir'e yönelerek burasını ele geçirdi¹⁵. Onun çevresindeki siyasî ortamı bu denli iyi tahlil ederek tereddüt etmeksizin harekete geçmesi, Bizans günlerini Nikephoros Botaniates'in sarayında geleceğini planlayarak geçirdiğinin bir göstergesidir.

Anna Komnena, Çaka Bey'in İzmir'i hücumla zapt ettiğini belirtir fakat bu hücumu gerçekleştirecek orduyu nasıl kurduğuna dair bir malumatımız yoktur. Bizans'ta ayrıldıktan sonra Anadolu'da faaliyet gösteren Türkmenlerin bir kısmının onun emrine girdikleri kuşkusuzdur. Ancak 1071'den beri bölgede yaşanmakta olan kargaşa, talan ve yağmaların, otorite boşluğunun, İzmirli Rumları bıkırtmış olması ve bunun neticesinde de Çaka Bey'i kendilerine yönetici olarak kabul etmiş olmaları da göz önünde bulundurulması gereken bir ihtimal olabilir. Çaka Bey İzmir'de hâkimiyet tesis ettikten sonra, gemi inşasında oldukça mahir olan İzmirli bir Rumla tanıştı ve onu donanma inşa etmekle görevlendirdi. Kısa bir süre sonra bolca *dromon*¹⁶ (*çektiri*) sınıfı gemiye ve 40 kadar da

15 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 332; Yusuf Ayönü, "İzmir'de Türk Hakimiyetinin Başlaması", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı 1 (2009), c. 9, s. 3-4.

16 Bizans donanmasının bel kemiğini oluşturan savaş gemisidir. "Hızlı giden" anlamına gelen ve Grekçe "dromou" kelimesinden türemiş bir terimdir. Bazen tek bir savaş gemisi türü için kullanılan *dromon*, bazen de genel olarak tüm savaş gemileri için kullanılmıştır. Tarihi kaynaklar, *dromon*ların 100 ile 300 kişilik bir kapasiteye sahip olduğunu göstermektedir, Kenan Beşaltı, "Bizans Donanmasına İlişkin Bazı Terimler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 45 (Ağustos 2016), c. 9, s. 349.

avcı gemisine sahip oldu. Bu gemilere savaşmayı bilen tayfalar aldı ve fetihlerine başladı¹⁷.

Çaka Bey'i hemen bir donanma inşasına sevk eden başlıca amiller ise, İzmir'i elde tutabilmek için sadece kara ordusunun yeterli olmaması, şehrin denizden gelecek saldırılara açık olması, şehri elde tutabilmek için çevredeki adalara da sahip olma mecburiyetinin olması ve Bizans'ı denizden sıkıştırarak etkisiz hale getirmektir. Çaka Bey, donanmasını tesis ettikten sonra Urla Adası'nı (Klazomenai) ve Foça'yı (Phokaia) aldı. Midilli (Mitylene) valisi Kaurator Alapos'a bir adamını göndererek derhal adayı boşaltmasını, aksi halde durumun kendisi için tehlikeli olacağını bildirdi. Vali korkusundan bir gece adayı terk etti ve İstanbul'a kaçtı. Çaka Bey hemen adayı ele geçirdi. Fakat adanın kuzey kıyısı direnince ve imparatorun buraya yardım için bir donanma gönderdiğini öğrenince, Çaka Bey vakit kaybetmeden Sakız (Khios) Adası'na yöneldi ve burayı fethetti. Peşi sıra Sisam (Samos) ve Rodos Adalarını zaptetti¹⁸.

Doğu Ege adalarının Çaka Bey tarafından fethedilmesi üzerine İmparator I. Aleksios Komnenos, Çaka Bey'i durdurabilmek amacıyla Niketas Kastamonites komutasında güçlü bir filo yolladıysa da, Çaka Bey bu donanmayı mağlup etti ve gemilerin büyük kısmını da ele geçirdi (1088-1089)¹⁹. Sakız Adası ile Çeşme arasındaki

-
- 17 Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey*, s. 27; E. Zachariadou, "Holy War in the Aegean During the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, Sayı 1 (1989), c. 4, s. 212; Anna Komnena, *Alexiad*, s. 229-230. Komnena, gemilerdeki tayfalarla ilgili olarak "*bunlara savaşta pişmiş adamlar bindirdi*" ifadesine yer verir. Bu cümleden Çaka Bey'in bölgeye yeni gelmiş olan Türkleri donanmasında istihdam ettiği yahut Türkiye Selçuklularından yardım aldığı anlaşılabılır. Mahallî Rum gemicileri donanmasında kullanması, özellikle de savaşçı unsur olarak kullanması son derece düşük bir ihtimaldir.
- 18 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 230; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 165; Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey*, s. 28; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 95; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikrat Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2008, c. 1, s. 60.
- 19 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 230.

Koyun Adaları civarında meydana gelen ve bu sebeple “Koyun Adaları Muharebesi” olarak adlandırılan bu savaş, Türklerin denizde Bizans Devleti’ne karşı kazandıkları ilk savaştır. Çaka Bey, bilgisi, hırsı ve teşkilatçılığı sayesinde çok kısa bir sürede yüzlerce yıllık bir denizcilik geçmişine ve tecrübesine sahip olan Bizans ile boy ölçüşebilecek bir donanma meydana getirmiştir.

Kastamonites’in yenilgisi üzerine I. Aleksios, karşı karşıya kaldığı tehdidin basit bir korsan olmadığını kavradı ve Çaka Bey’in üzerine yeni bir donanma daha sevk edip amirallğine de usta bir savaşçı olduğu bilinen Konstantinos Dalessenos’u getirdi. Opos adlı bir komutan da Dalessenos’a yardımcı yapıldı ve onlara 500 kadar da Flandre’li (Flaman Ovası-bugünkü Belçika) şövalye refakat etti. Konstantinos, Sakız Adası’na saldırdı ve hisarı kuşattı. Çaka Bey bu esnada şehirde değildi ve Konstantinos, o gelmeden şehri düşürebilmek için acele ediyor, surları mancınıklarla dövüyoruyordu. Surlarda gedikler açılıp askerler şehre girecekleri zaman, Konstantinos ve kumandanları, şehirde bulunan Çaka Bey’in hazinesinin askerler tarafından yağma edileceği endişesiyle hücumu geciktirdiler. Bundan faydalanan kale müdafileri, surlardaki gediği onardılar. Durumu öğrenen Çaka Bey donanmasını hazırladı ve 8.000 askerle birlikte kara ve denizden Sakız’a doğru yola çıktı. Bunu öğrenen Konstantinos, gemi kumandanlarına donanmanın hazır tutulmasını emretti ve çok sayıdaki askerini bu gemilere doldurarak Opos kumandasında Çaka Bey’in donanmasının üzerine gönderdi. İki donanma karşılaştığında Opos, Çaka Bey’in tüm gemilerini uzun zincirlerle birbirine bağlattığını gördü. Bu sayede Çaka Bey, gemilerin kaçmalarını ve savaş düzenini bozmalarını engellemiş oluyordu. Muhtemelen ilk defa gördüğü böyle bir taktik karşısında Opos korkuya kapıldı ve savaşmaya cesaret edemeyerek Sakız’a geri döndü ve limana girdi. Çaka Bey de hisara yanaştı, adamlarını gemilerden indirdi ve savaş düzenine soktu. Savaş, Çaka Bey’in ordusunun hamlesi ile başladı. Türk askerleri, en iyi bildikleri savaş taktiğini uygulayarak Konstantinos’un baştan ayağa zırhlı askerlerine değil, atlarına saldırarak onları bineksiz bıraktılar ve ağır zırhları dolayısıyla hareketsiz kalan

düşmanı mağlup ettiler. Konstantinos, kalan askerlerini gemilere bindirdi ve adanın batı ucuna göndererek İstanbul'dan yardım beklemeye başladı. Durumu Bizans ordusunda asker olarak görev alan Türklerden öğrenen Çaka Bey, Konstantinos'a elçi göndererek görüşme talebinde bulundu. Çaka Bey ve Konstantinos bir araya geldiler ve Çaka Bey ağır şartlar ileri sürerek anlaşabileceklerini söyledi. Çaka Bey, Konstantinos vasıtasıyla İmparator'dan Botaniates zamanında sahip olduğu tüm imtiyazları geri istemiş, karşılığında da ele geçirdiği tüm adaları geri vereceğini vadetmiş, iyi niyetinin bir göstergesi olarak da Konstantinos'a çocukları arasında bir evlilik teklifinde bulunmuştu. Aslında bu bir oyalama taktiği idi ve amacı da vakit kazanmaktı²⁰. Ne var ki, Çaka Bey'in bu teklifine Konstantinos Dalassenos da inanmamış ve bu düşüncesini Çaka Bey'e açıkça söylemişti. Bir de İmparator'un kayınbiraderi Büyük Dukas²¹ İoannes'in tüm gücüyle gelmekte olduğunu belirtip tehdit de etmişti. Çaka Bey konuşmayı Homeros'un İlyada'sından esinlenerek söylediği "İşte gece oldu, gecenin de payı verilmeli"²² dizesiyle bitirip, gün

- 20 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 230-233; Alexander M. Vlasto's, *A History of The Island of Chios A. D. 70-1822*, çev. A. P. Ralli, Londra 1913, s. 4-7; Antonios Vratimos, "Chios Between Tzachas And Dalasseno In The Alexiad: A Case Of Favouritism?", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 3. Uluslararası Tarih Sempozyumu, Aydın'ın Tarafından Fethinin 700. Yıldönümüne Kadifekal'den Bakmak: İzmir'in Dünü ve Yarını*, İzmir 2019, s. 270-274.
- 21 Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. V. L. Mirmiroğlu, TTK Yayınları, İstanbul 1956, s. 10-11. Bu ünvanın tanımı şöyle yapılır: Büyük Dukas; Bizanslıların en büyük Bahri rütbesi ve rütbelerin en büyük derecesidir. X. asırdan itibaren, İstanbul'un Osmanlı Türkleri tarafından fethine kadar, bu rütbe tevcih olunuyordu. Bizanslı tarihçilerden Kodinos, rütbeler ve mansıblar hakkındaki eserinde bu paye için "Karadaki bütün askerlerin başında Büyük Domestikos olduğu gibi, Büyük Dukas dahi bütün bahriye askerlerinin başı idi." diyor.
- 22 Çaka Bey, M. Ö. 7 ya da 8. yüzyılda yazıldığı düşünülen ve Antik Yunan edebiyatının temel eserlerinden biri olarak kabul edilen Homeros'a ait İlyada'dan bir dize okuması, onun Bizans kültürüne olan aşinalığını, Grekçe ve Latince'ye olan yetkinliğini ortaya koyması bakımından önemli olduğu gibi bu edebi eserin en azından bir kısmını ezbere bildiğini gösterir. Çaka Bey, okuduğu bu dizeyle, İlyada Destanı'nın ana karakterlerinden olan Hektor ile Akhalarla birlikte savaşan Aias arasındaki mücadeleye ve karşılıklı konuşmaya

doğunca bol bol yiyecek göndereceğine dair söz vererek Konstantinos'un yanından ayrıldı ve birliklerinin yanına döndü. Ardından da daha güçlü bir orduyla geri dönebilmek için Sakız Adasını terk ederek gizlice İzmir'e yelken açtı. Konstantinos ise bundan faydalanarak Sakız adasına saldırdı ve ele geçirdi (1090)²³.

Çaka Bey'in Büyük Hayali: İstanbul'un Fethi

Çaka Bey'in asıl amacı, İstanbul'u fethetmektir. O bunu gerçekleştirebilmenin yegâne yolunun kuvvetli bir donanmadan geçtiğini ise gayet iyi biliyordu. Bu maksatla donanmasını güçlendirmek için yeni gemiler yapmaya başladı. Ayrıca, kendisi için basileos (emir, sultan) unvanını kullanıp hükümdarlara özgü elbiseler giymeye başlamıştı²⁴. O, İstanbul'u ele geçirmek için bir plan yapmış, kaybetmiş olduğu Sakız Adası'nı ve diğer yerleri geri alıp, yeni gemiler yaptırarak denizlerdeki hâkimiyetini güçlendirmişti²⁵. Bizans ordusunda

atıfta bulunarak, savaşa şimdilik ara vereceğini ama daha sonra nihai hedefine ulaşmak için mücadelesine geri döneceğini üstü kapalı bir şekilde Konstantinos'a iletmıştır. Şiirin ilgili kısmı şöyledir:

(Hektor'un ağzından) "Tanrı sana boy bos, güç, akıl bağışlamış, Aias, bugünlük cenge ara verelim gel.

Sonra dövüşürüz gene ilerde,

o zaman tanrı yargılar bizi,

zaferi bağışlar birimize.

İşte gece oldu, gecenin de payı verilmeli.

Akhaları sevindir gemileri yanında hadi,

daha çok kendi arkadaşlarını, yoldaşlarını sevindir,

Gel, değerli armağanlar verelim birbirimize,

şöyle desin Akhalarla Troyalılar:

Yürek yakan kinle dövüştüler, ama

gene de dostça anlaşıp ayrıldılar."

Bkz. Homeros, *Ilyada*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1984, s. 200-201.

23 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 233-234.

24 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 265; Auguste Bailly, *Bizans Tarihi*, c. 2, çev. Haluk Şaman, TTK Yayınları, İstanbul 1974, s. 315-316.

25 Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey*, s. 39; Mücteba İlğürel, "Çaka Bey", s. 187.

ücretli asker olarak görev alan Anadolu Türkleri üzerinde de propaganda faaliyetine girişerek onları kendi yanına davet etmiş, böylece Bizans'ı güçsüz bırakmak istemişti²⁶. Çaka Bey, amacına nail olmak için önce Türkiye Selçuklularına müracaat etti ve Süleymanşah'ın 1086'daki ölümünden sonra devleti yöneten Ebu'l-Kâsım'la ilişki kurdu. Ebu'l-Kâsım bu esnada Kios (Gemlik) limanında bir donanma inşasına başlamış ve Bizans'ı denizden sıkıştırmak gayesindeydi. Belki de Ebu'l-Kâsım'a gemi yapma fikrini veren de Çaka Bey'di. Ancak bu tehlikeli girişim hemen imparatorun dikkatini çekmiş, karadan ve denizden gönderilen ordularla akamete uğratılmıştır²⁷. Bunlardan daha önemli olanı da Çaka Bey'in Bizans topraklarını yağmalayan Peçenekler ile irtibata geçerek bir ittifak kurması ve Peçeneklerden Gelibolu Yarımadasını (Kherronesos) işgal etmelerini istemesidir. Böylece Bizans, Peçenekler vasıtasıyla karadan, Çaka Bey tarafından da denizden kuşatılacaktı. Bizans İmparatoru I. Aleksios, bu müşkül durumdan siyasî zekâsını kullanarak sıyrılmış, Bizans'ın en eski ve ustalıkla uyguladığı taktiği uygulayarak Peçeneklere karşı yine bir Türk kavmi olan Kumanlarla anlaşmış ve onlara yardım etmeleri karşılığında pek çok hediye vadetmişti. Kendilerine karşı planlanan tertipten habersiz olan Peçenekler, 1091 yılında harekete geçerek Çaka Bey ile buluşmak için Gelibolu Yarımadası'na gelmişler ve burada hiçbir şey yapmadan beklemeye başlamışlardı. Fakat ne olduğunu anlamadan 40.000 kişilik Kuman ordusunun saldırısına uğrayan Peçeneklerin tamamı (kadınlar ve çocuklar dâhil olmak üzere) adeta imha edilmişlerdi²⁸. Çaka Bey'in müttefiki Peçenekler ile

26 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 248; Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey*, s. 40.

27 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 84; Halil İnalcık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler*, s. 20; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 7.

28 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 247-255; Uzların (Oğuzların) baskısı ile Karadeniz'in kuzeyindeki sahaları terk edip, aşağı Tuna havzasına yerleşen Peçenekler (1048), Lüleburgaz'a kadar yayılarak Bizans İmparatorluğu'nu tehdit etmeye başladılar. I. Aleksios, 1086 yılında vurduğu darbe ile Peçenekleri geri püskürttüyse de, onların gücünü tamamen kıramadı. İmparator, Peçenekleri tamamen imha etmek için 1087 yılında seferini bir daha tekrarladı. Peçenek

niye buluşmadığı ve plana niçin sadık kalmadığı bilinmemektedir. Bunun sebebi donanmasını hazırlayamamış olması veya hava muhalefeti olabilir²⁹. Eğer Çaka Bey buluşma yerine varabilmiş olsaydı Bizans'ın çok zor durumda kalacağı muhakkaktı.

I. Aleksios bu büyük tehlikeden kurtulduktan sonra Çaka Bey meselesini kat'i olarak halletmeye karar verdi. Zira O, Çaka Bey'in niyetini ciddi olarak kavramış, kendisi ve devleti için ne kadar tehlikeli bir rakip olduğunu görmüştü. Bu sebeple özel olarak hazırlanmış seçkin bir birlikle karadan kayınbiraderi İoannes'i, denizden de Konstantinos'u Çaka Bey üzerine gönderdi. İoannes, Çaka Bey'in kardeşi Yalvaç tarafından idare edilen Midilli'ye asker çıkarttı. Çaka Bey de yardım için kardeşine geldi. Şehir 3 ay boyunca muhasara edildi. Çaka Bey daha fazla direnemeyeceğini anlayınca, muhtemel birliklerini daha fazla kırdırmamak için, İoannes ile İzmir'e kadar kendisinin ve adamlarının güven içinde gidebilmesi karşılığında bir anlaşma yaptı ve adadan ayrıldı. Fakat anlaşma sudan bir bahaneyle bozuldu ve Konstantinos Dalassenos donanmasıyla Çaka Bey'e yetişti. Yapılan mücadeleyi Çaka Bey kaybetti ve gemilerinin pek çoğunu da kaptırdı. Konstantinos, Sisam ve birkaç adayı daha Çaka Bey'den geri alarak İstanbul'a geri döndü. Çaka Bey'e ait tüm adaları alamamasının ve hatta İzmir'e yönelememesinin sebebi bu esnada Kıbrıs ve Girit'te çıkan isyanlar olmalıdır. Çünkü İoannes İstanbul'a

liderinin barış teklifini de gururla reddetti. Bunun üzerine Peçenekler, arkalarından Balkanlara inmiş olan Kuman Türklerinden yardım istediler. Fakat Peçenekler, Kumanlarla kuvvetlerini henüz birleştiremeden I. Aleksios ile savaşa girmek zorunda kaldılar. Bu defa Bizans ordusu ağır bir yenilgiye uğradı ve bozgun halinde dağıldı. İmparator ise, kaçmak suretiyle canını zor kurtarabildi. Geride muazzam bir ganimet bıraktı. Kuman Türkleri yardıma geldiklerinde, Peçenekler savaşı kazanmış bulunuyorlardı. Kumanların, hakları olmadığı halde ganimetten pay istemeleri üzerine Peçeneklerle araları açıldı. İki Türk kavmi arasında, sonu büyük bir katliama kadar uzanan ihtilafın sebebi böylesine basit bir sebebe dayanmakla beraber bu durumdan istifade edebilmek Bizans diplomasinin maharetini göstermesi bakımından önemlidir. Bkz. Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubâd'a, 1071-1220)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s. 92-93.

29 Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey*, s. 43.

döndükten birkaç gün sonra bu isyanları bastırmakla görevlendirilmişti. Ayrıca bu hadise Bizans'ın Ege Denizi'ndeki hâkimiyetinin ne kadar zayıflamış olduğunun da bir göstergesidir³⁰.

Bizans Oyunu ve Çaka Bey'in Ölümü

Önce müttefiklerini kaybeden, ardından da stratejisini onların üzerine kurduğu, ordusunun bel kemiğini oluşturan gemilerinin pek çoğunu Bizans'a kaptıran Çaka Bey, ilk yenilgide ülkülerinden ve hedeflerinden vazgeçmeyecek kadar büyük bir komutan idi. Büyük hayalleri ve hedefleri olanların, büyük sorumlulukların altına girmesi gerektiği bilinciyle, yegâne hedefi olan İstanbul'u almak niyetini her halükârda ve şart altında gerçekleştirmek için, İzmir'de tekrar bir donanma inşasına koyuldu. Savaş gemileri, *dromon*lar, tek dizi ve üç dizi kürekli gemiler ile diğer çeşitlerden hızlı gemilerin inşası emrini verdi. O ayrıca, muhtemel 1093 yılında, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ile kızını evlendirerek siyasî bir adım attı. Böylece iki Türk devleti arasında akrabalık bağına dayanan bir ittifakın temeli oluşturuldu. Bu bağ vasıtasıyla hem ihtiyacı olan kara ordusunu temin etmekte yeni bir müttefik edinecek hem de Bizans'a karşı bir mücadele içinde olan Selçukluların desteğini temin etmiş olacaktı. Böylece Bizans hem karadan hem de denizden güçlü bir şekilde sıkıştırılacaktı³¹. Ayrıca daha önceden Peçenekler vasıtasıyla gerçekleştirmek istediği kara harekâtını da kendi üzerine aldı ve Çanakkale Boğazı kıyısında stratejik bir mevki olan Abydos'u (Çanakkale) kuşattı. Bu şekilde hem Bizans donanmasını Marmara Denizi'nde hapsederek Ege Denizi ile bağlantısını kopartacak hem de Trakya'ya geçebilmek için bir üs edinecekti. Belki de esas hedefi olan İstanbul'u kuşatırken Avrupa'dan deniz yoluyla yardım gelmesinin de önüne geçmek istemişti. İmparator bu tehdide anında cevap verdi ve Çaka Bey'in üzerine denizden Konstantinos Dalassenos'u sevk ederken, karadan harekât için de bir orduya sahip olmadığı için I. Kılıç Arslan'a müracaat etti. Kılıç Arslan'a bir

30 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 265-269.

31 Işın Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 15-16.

mektup gönderdi ve mektubunda Çaka Bey'in asıl amacının Bizans ve kendisi değil Türkiye Selçukluları ve Kılıç Arslan'ın kendisi olduğunu ve bu sebeple uyanık olması gerektiğini söyledi. İmparator mektubunda şöyle diyordu:

Şanı büyük Sultan Kılıç Arslan

Biliyorsun ki sultanlık sana baba mirası olarak geçmiştir. Oysa, senin kayın baban Çaka görünüşte Rum devletine karşı silahlaniyor. Kendisine basileos dedirtiyor. Ama besbelli ki bu bir aldatmacadır. Aslında, öylesine büyük deneyim sahibi bulunan ve son derece de bilgili bir kişi olan o, kendisinin Rumlar üzerinde basileosluğa hiçbir hakkının bulunmadığını ve bu kadar büyük bir devletin başına geçmesinin olanaksız olduğunu biliyor. Kurduğu bütün tezgâh sana karşı yönelmiştir. Bu durum karşısında sen ne onu başıboş bırakmalısın ne de cesaretini yitirmelisin; yapman gereken erkinden yoksun bırakılmamak için uyanık durmaktır. Bana gelince, ben, Tanrının yardımıyla onu Rum ülkesinin sınırlarından kovarım; seni de kendi çıkarın için, ülkelerini ve egemenliğini uyanıklıkla korumaya ve olabilirse barışçı yollardan, o bunu istemezse silahla, onu yeniden kendi buyruğuna almaya davet ederim.³²

Zaten I. Kılıç Arslan da kendi hâkimiyet sahası olarak gördüğü araziye Çaka Bey'in girmiş olmasından ziyadesiyle rahatsızdı. Bu sebeple o, Abydos'u kuşatan Çaka Bey'in üzerine harekete geçti. Çaka Bey bir anda kendisinden destek almayı umduğu damadının aleyhine döndüğünü ve düşmanı ile ittifak içinde hareket ettiğini görünce, muhtemelen işin iç yüzünü öğrenmek ve bu ittifakı kırmak için damadının yanına gitti. Zira durum kendisi için oldukça ümitsizdi. Denizden Bizans, karadan Selçuklular tarafından sıkıştırılmıştı. Gemileri henüz hazır olmadığı için bir donanması yoktu ve askerlerinin sayısı da Selçuklularla bir savaşı göze alabilecek kadar değildi. Ayrıca Abydos'un garnizonundan ve halkından da çekinmekteydi. Çok iyi karşılanan Çaka Bey, damadı tarafından kendisi

32 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 265-269.

için tertiplenen ziyafet sofrasında öldürüldü (1095)³³. Anna Komnena, Çaka Bey'in o esnada içinde bulunduğu durumu, iki büyük Türk beyinin buluşmasını ve aralarında geçenleri şöyle anlatır:

Sultan yakına gelince, Çaka, kara yanından ve deniz yanından düşmanların tehdidi altında bulunduğunu gördü; kendisinin tezgâha koydurduğu gemiler henüz bitirilmemişti ve ordusu da aynı zamanda hem Rum ordusuna hem de kendisinin evlilik nedeniyle akrabası olan Sultan Kılıç Arslan'ınla çarpışmaya yeterli değildi; böylece, çaresiz kaldı. Beri yandan, Abydos halkından ve oradaki savunma birliğinden de çekindiği için, en iyisi gideyim sultanla buluşayım diye düşündü, çünkü onun başına imparatorun ördüğü çorabı bilmiyordu. Sultan onu görünce hemen hoşnut bir surat takındı ve onu dostça karşıladı. Sofrası her zamanki gibi hazırlandığında, yemeğini Çaka ile bölüştü ve onu bol bol içki içmeye zorladı. Sofra yoldaşının iyice şarap yükü aldığını görünce, kılıcını çekti ve onun böğrüne daldırdı. Çaka, oracıkta, cansız, yere yıkıldı; bunun üzerine sultan, bundan böyle barışın egemen olmasını güvenceye bağlamak için imparatora bir elçiler kurulu gönderdi ve bu kurul tam başarıya ulaştı. Çünkü imparator onların dileğine razı oldu ve barış antlaşması geleneksel biçimde yapıldıktan sonra; kıyı bölgelerinde huzur yeniden yerleşti.³⁴

Böylece bir kere daha Bizans, yüzyıllardır uyguladığı, düşmanın karşısına bir başka düşmanı çıkartma taktiğini başarı ile uyguladı ve bir Türk beyini başka bir Türk beyine kırdırdı.

Çaka Bey, az zamanda gerçekleştirdiği faaliyetlerinden de anlaşılacağı üzere, iyi bir teşkilatçı ve büyük bir komutandı. Denizlerden faydalanmasını ve denizciliği bilmeyen bir milleti, köklü bir deniz kültürüne sahip Bizans karşısında kısa bir süre içerisinde onun

33 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 269-271; Işın Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 18; Selahattin Döğüş, "Beylikler Dönemi Türk Denizciliği ve Gazi Umur Efanesi", *Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c. 3, İstanbul 2013, s. 20.

34 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 271.

fevkiye çıkarmak ancak onun yapabileceği bir işti. İstanbul'u ele geçirmek istemesi ve bu uğurda attığı adımlar, onun planlarının ne kadar engin olduğunu ortaya koyar. Yapmak istediği şeyin yaklaşık 360 yıl sonra gerçekleştirilebildiği düşünülürse Çaka Bey'in büyüklüğü bir kere daha ortaya çıkacaktır. Eğer Çaka Bey, damadı I. Kılıç Arslan tarafından şahsi kıskançlık yahut I. Aleksios'un kıskırtmaları sebebiyle ortadan kaldırılmasaydı ve o durumu değerlendirip Çaka Bey ile ittifak yaparak yönünü batıya çevirseydi, Bizans bu ikili tarafından fethedilebilir, Türkiye Selçukluları tarihi de tamamen farklı olabilirdi. En azından I. Kılıç Arslan babası Süleyman Şah'ın düştüğü hataya düşmez ve Malatya yerine Balkanlara yönelmiş olurdu. Diğer taraftan Çaka Bey, Haçlı seferleri sırasında hayatta olmuş olsaydı kuvvetle muhtemeldir ki Haçlı kuvvetleri Bizans tarafından Anadolu'ya bu kadar rahat geçirilemezdi ve Selçuklular, savaşabilmek ve vatanlarını koruyabilmek için düşmanın karaya ayak basmasını beklemek zorunda kalmazlardı.

Bir Komutan ve Lider Olarak Çaka Bey

Esir olarak düştüğü Bizans Devleti'nden, esareti müddetince deniz ve denizciliğe dair bilgiler edinen ve ardından bu bilgilerini pratiğe dökerek İzmir ve civarında kendi adıyla anılan bir beylik kuran, stratejisini denizcilik üzerine tesis eden Çaka Bey, ilk Türk denizcisi olmak suretiyle Türk tarihi içinde mümtaz bir yere sahiptir. Bu ilk büyük Türk denizcisinin kendisi ve beyliği ile alakalı mahdut bilgilerden yola çıkarak onun kişiliğine, komutanlık ve liderlik özelliklerine dair bazı kanaatlere varabilmemiz mümkündür.

Bizans'a karşı yapılan akınlardan birinde esir düştüğünü kendi ağzından öğrendiğimiz Çaka Bey'in ilk özelliği, gaza ve cihat anlayışını kendisine düstur edinmiş bir gazi bey olmasıdır. Her ne kadar bir akın esnasında pusuya düşerek tutsaklığı yaşasa da fırsatını bulup kaçtıktan sonra kaldığı yerden faaliyetlerine devam ederek Bizans'la mücadelesini devam ettirmiştir. Bu esnada liderlik vasıflarını ortaya koyarak son derece stratejik planlar dâhilinde hareket etmiştir. Kuşkusuz bu vasıfları elde etmesinde asaletinin ve necip bir aileye mensup

olmasının rolü çok büyüktür. Devlet idaresinde ve yöneticilikte etkin bir role sahip aileden gelmiş olma ihtimali oldukça fazla olan Çaka Bey, büyük bir komutan, bey ve sonraları kendi tercih ettiği unvanla emîr (basileos) olmak için gerekli kültür ve donanımına ziyadesiyle sahiptir. O, bu sayede daha doğumundan itibaren bir bey olarak yetiştirilmiş ve bu kültür ile yoğrulmuştur. Bizans'a esir düştüğünde kendisine soylulara ait bir unvan verilmesi, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra çevresine toplanan Türklerin kendisini lider ve komutan olarak kabullenmeleri, Kılıç Arslan'ın, Çaka Bey'in kızını kendisine eş olarak alması ve ona damat olması hep onun asil soyunun göstergeleridir. Ayrıca esir olarak gittiği Bizans'ta, hediye edildiği İmparator Nikephoros Botaniates'in ona hürmet gösterip iyi davranmasını Çaka Bey karşılıksız bırakmamış ve büyük bir ihtimalle I. Aleksios Komnenos'la taht mücadelesi esnasında, İmparatora destek vererek şükran ve sadakatini göstermiş, asaletinin gereğini yerine getirmiştir.

Çaka Bey, Bizans'ın elinden kurtulduktan sonra İzmir'i kendisine üs olarak seçip fethetmesi, burada var olan tersaneleri aktif hale getirmesi, Rum usta ve işçilerden faydalanarak onlara gemiler inşa ettirmesi oldukça stratejik hamleler olup ancak üstün vasıflara sahip bir komutanın gerçekleştirebileceği işlerdir. Çaka Bey'in liderlik vasıfları öylesine ön plandadır ki, fethettiği bölgelerdeki yerli halk, onun adil ve merhametli yönetimini kısa süre içinde benimsemiştir. Anna Komnena, Konstantinos Dalessenos'un, Sakız Adası'na saldırıp hisarını kuşattığı esnada, Türklerin Rumca tanrıya yalvardıklarını kaydeder³⁵. Türklerin Rumca konuşmaları beklenemeyeceğine göre burada tanrıya kurtuluş için yalvaranların, Çaka Bey'in hâkimiyetini gönülden benimsemiş olan Sakız Adası ahalisinin olması mutlaktır. Ada halkı, kendilerini kuşatan Bizans ordusuna teslim olmayı tercih etmedikleri gibi adayı beraber savundukları Çaka Bey'in birliklerine de içerden ihanet etmemişler, aksine onlarla omuz omuza savaşmışlar ve sıkıştıkları anlarda da kendi dillerinde dua etmişlerdir. Diğer taraftan sahip olduğu tersanelerde görev alan Rum usta ve işçilerin, onun beyliğini kurduktan itibaren yanında

35 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 230.

olmaları Çaka Bey'in farklı ırk ve dinlere karşı saygılı ve müsamahalı olduğunun da bir kanıtıdır. Çaka Bey, kendisiyle ülkü birliğinde bulunan ve amacına hizmette kendisiyle iş birliği yapan Rumlara karşı ayrımcı bir politika izlememiştir. Anna Kommena'nın oldukça tarafgir bir şekilde yazdığı eserinde, bu hususa dair en ufak bir bahis geçmemesi bunun en önemli kanıtıdır.

Gençlik yıllarını esaret altında geçiren, kendi tabiriyle “*dene-yimsizliğinin kurbanı olan*” Çaka Bey, bu zaman zarfında yeni stratejiler ve taktikler öğrenmiştir. Onun için savaş ve mücadelenin bir yaşam biçimi olduğu muhakkaktır. Bir akın esnasında Bizans'ın eline düşen Çaka Bey, öldüğü tarihe kadar hayatını savaş meydanlarında geçirmiş, beyliğini büyütmek ve İstanbul'u ele geçirebilmek için durup dinlenmeden gaza ve cihat yapmıştır. Ancak bütün büyük komutanlar ve liderle gibi o da harp meydanlarındaki cesaretinin yanı sıra zekâsı ve stratejileri ile ön plana çıkmıştır. Bizans İmparatorluğu'nda geçirdiği yıllar esnasında Grekçeyi ana dili seviyesinde öğrenen ve bu sayede Bizans kültürünü yakından tanıma ve tetkik etme fırsatını bulan Çaka Bey, İstanbul'u terk eder etmez daha tutsaklık yıllarında tasarladığı planlarını uygulamaya koymuş ve bölgedeki siyasî koşulları göz önüne alarak İzmir'i kendine hedef seçmiştir. Burada inşa ettirdiği donanma ile de kısa zamanda kıyıları ve adaları ele geçirerek İzmir merkezli bir beylik kurmuştur.

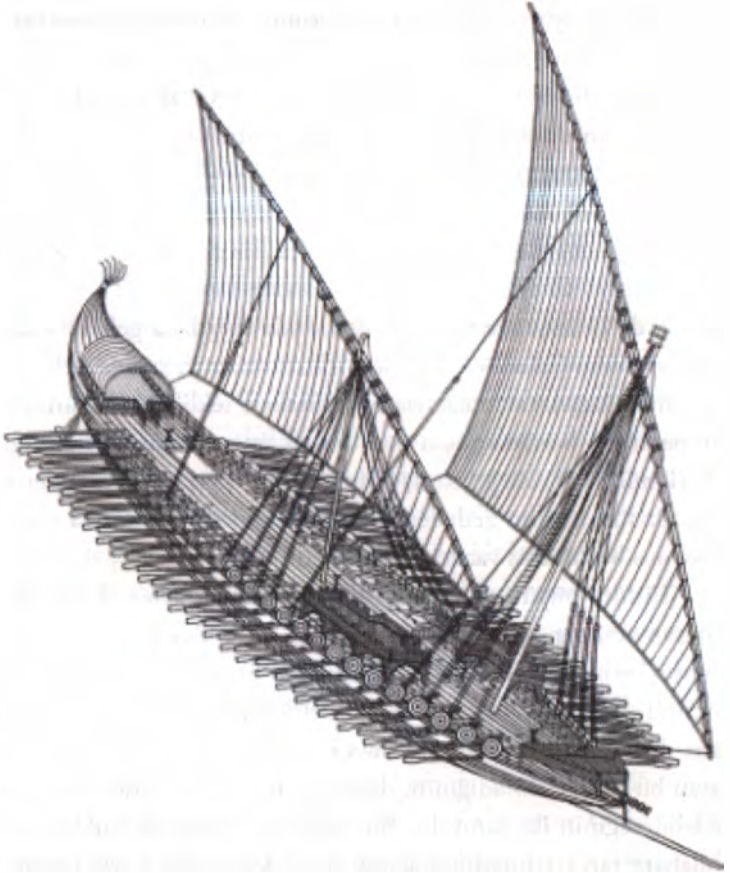
Bizans kaynaklarında “sinsi ve hilekâr” olarak tanımlanan Çaka Bey, Opos ile karşılaştığından dâhiyane bir taktiğe müracaat ederek gemilerini zincirlerle birbirine bağlatması sayesinde rakibinin kendisiyle mücadeleye girişmeden kaçmasını sağlamıştır. Bu taktik sayesinde hem kendi gemilerinin önceden belirlenmiş taktik manevralara sadık kalmasını temin etmiş hem de düşman gemilerinin, kendi gemilerinin arasından geçmesine engel olmuştur. Onlarca geminin bir zincirle birbirlerine bağlı halde yol almaları ve taktik manevralarda bulunmaları uzun süren bir hazırlık ve talim sürecinin sonunda meydana geldiği muhakkaktır. Düşmanını çok iyi tanıyıp zaaflarını bilen, kendi askerlerinin sahip olduğu muharebe kabiliyetlerini de çok iyi değerlendiren Çaka Bey, denizde gerçekleştirilen

bu manevranın ardından karada gerçekleşen savaşta da klasik Türk taktiğine müracaat ederek, önce uzaktan oklarla düşmanın bineklerini etkisiz hale getirmiş ardından da hafif zırhlı ve çevik süvari birlikleri ve piyadeleri ile düşmanını mağlup etmiştir.

Çaka Bey'in İstanbul'u ele geçirmek maksadıyla önce Ebu'l-Kâsım sonra da Peçenek Türkleriyle ittifak kurması, ardından da Türkiye Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'a kızını vererek siyasî bir evlilik vasıtasıyla ihtiyacı olduğu kara ordusunu temin etmede yeni bir destek arayışı onun askerî yönden olduğu kadar siyasî bakımlardan da oldukça mahir olduğunun bir göstergesidir. Ancak Çaka Bey'in şanssızlığı, o esnada Bizans İmparatorluğu tahtında en az kendisi kadar mahir bir devlet adamı ve strateji ustası olan Aleksios Komnenos'un bulunması olmuştur. Zira onun tüm bu siyasî hamleleri, Aleksios tarafından engellenmiştir. Çaka Bey'in Bizans yıllarında öğrendiği diplomasiyi savaş meydanında ne kadar ustaca kullandığının bir kanıtı da Dalessenos ile Sakız Adası'nda meydana gelen muharebe esnasındadır. Çaka Bey, askerlerini kırdırmamak ve de rakibine karşı zaman kazanmak amacıyla bir müzakere teklifinde bulunmuştur. İmparatorla barışmak için bazı şartlar öne sürmüş ve karşılığında da (İzmir hariç) ele geçirmiş olduğu yerleri geri vermeyi vadetmişti. Ancak düşmanının hedeflerini bilen ve zekasının farkında olan Dalessenos bu müthiş vaade kanmamıştır.

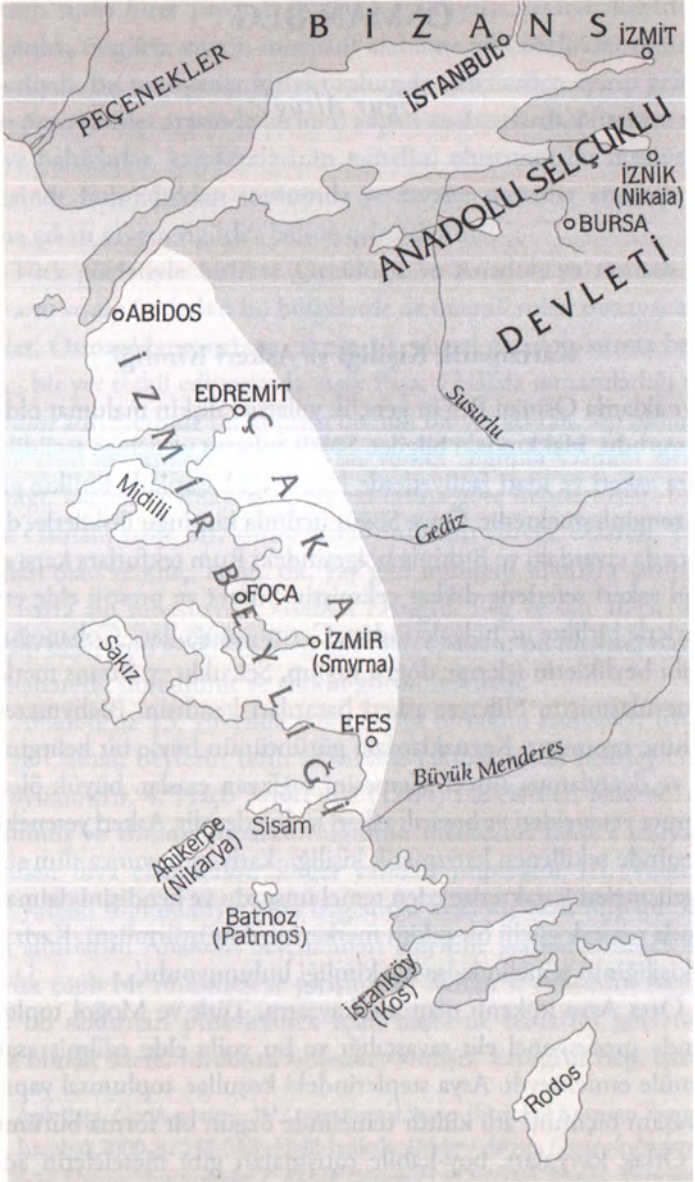
Türkler büyük ve şanlı tarihleri boyunca pek çok büyük komutan ve lider çıkartmış bir millettir. Çaka Bey'i bütün diğer komutanlardan ayıran özelliği, kendinden öncekilerden farklı olarak, önünde bir örnek olmaksızın denizlerde faaliyet göstermesi ve Türkleri denizcilikle tanıştırmasıdır. O, Türklerin sadece ata binen, ok atan bir millet olmadığının, düşmanlarıyla denizlerde de mücadele edebileceğinin ilk kanıtıdır. Bu vesile ile Türkiye Selçuklularına ve bilahare tarih sahnesine çıkacak olan Aydınoğlu Gazi Umur Bey başta olmak üzere özellikle Batı Anadolu'da denizcilikle alakadar olacak olan Menteşe, Saruhan ve Karesi beyliklerinin beylerine ve Osmanlı Devleti sultanları ile kaptan-ı deryalarına, Türkiye Cumhuriyeti Deniz Kuvvetlerine ve amirallerine örnek ve ilham kaynağı

olmuştur. Onun sayesinde denizciliğin ve donanmanın, denizlere kıyıları olan devletler için ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştır. Nitekim günümüzde Türk Deniz Kuvvetlerinin kuruluş tarihi olarak, Çaka Bey'in ilk donanmayı oluşturduğu 1081 yılı kabul edilmektedir. Bu anlamda onun için “*Türk Denizciliğinin Babası*” tanımı yapmak doğru olacaktır.

Resim 1: Bir *dromon*un rekonstrüksiyon çizimi³⁶

36 Kenan Beşaltı, “Bizans Donanmasına İlişkin Bazı Terimler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 45 (2016), c. 9, s. 352.

Harita 1: Çaka Bey'in hâkimiyet sahası³⁷.

37 Mücteba İlgürel, "Çaka Bey, s. 187.

OSMAN BEG

*Uğur Altuğ**

Karizmatik Kişiliği ve Askerî Kimliği

Kaynaklarda Osman Beg'in gençlik yıllarına ilişkin malumat oldukça sınırlıdır. Hakkındaki bilgiler, Söğüt subaşı ve uçbeyi seçildikten sonra askerî ve idarî faaliyetlerde icra ettiği başarılarla birlikte giderek zenginleşmektedir. Önce Söğüt ucunda kurduğu ilişkilerle, daha sonra da civardaki ve Bithinia bölgesindeki Rum tekfurlara karşı elde ettiği askerî seferlerle dikkat çekmiştir. Şöhret ve prestiji elde ettiği zaferlerle birlikte uc bölgelerinden, Germiyanogulları, Çobanoğulları gibi beyliklerin içlerine doğru yayılıp, Selçuklu ve Bizans merkezlerine ulaşmıştır. Nihayet askerî başarıları kendisini Pachymeres'in tarihine taşımıştır. Kaynaklardaki görüntünün böyle bir belirginleşme ve detaylanma süreci izlemesini sağlayan esaslar, büyük ölçüde komuta yetenekleri ve başarılı askerî faaliyetleridir. Askerî yetenekleri ekseninde şekillenen karizmatik kişiliği, kariyeri boyunca tüm süreç ve gelişmeleri karakterize eden temel unsurdu ve kendisini daima ön planda tutarak güçlü bir çekim merkezine dönüştürmüştü. Karizmatik kişiliğinin temelinde ise *alp* kimliği bulunuyordu¹.

Orta Asya kökenli olan *alp* kavramı, Türk ve Moğol toplumlarında profesyonel elit savaşçılığı ve bu yolla elde edilmiş asaleti formüle etmekteydi. Asya steplerindeki koşullar, toplumsal yapıları ve yaşam biçimini atlı kültür temelinde özgün bir forma bürümüştü. Otlak kavgaları, boy-kabile çatışmaları gibi meselelerin adeta

Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi. E-posta: uguraltug@hotmail.com

1 Osman Beg'in karizmatik kişiliği için bkz. Uğur Altuğ, *Cihan İmparatorluğunun Kurucusu Osman Beg*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 47-60.

hayatın rutin birer parçası olduğu bu dünyada cesaret, kararlılık, atılganlık, öngörü, enerji, inisiyatif alabilme gibi özellikler oldukça değerliydi. Bu meziyetler kişiyi toplumda ötekilerden ayırıp *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) yapan anahtarlardı. Nitekim alplar ve bahadırlar, karakterlerinin temelini oluşturan bu meziyetler sayesinde bulundukları toplumda ve savaşçı unsurlar arasında ön plana çıkan saygın figürler haline gelmişlerdi.

Türk göçleriyle birlikte Ortadoğu ve Anadolu'ya taşınan alp kavramı ve alp önderleri bu bölgelerde de önemli roller oynayacaktı. Alplar, Osmanlıların ortaya çıktığı 13. yüzyıl Anadolu'sunda belirleyici bir yer teşkil ediyorlardı. Âşık Paşa, 1310'da tamamladığı *Garibnâme* adlı eserinde bu konuya önemli bir yer açarak, alp olmanın koşullarını aktarmıştır. İncelik, bu veriler ışığında Osman Beg'in kimliği, kişiliği ve imajını alplık esaslarına göre belirlemiştir. Buna göre Osman; zırhı, atı, atının zırhı, muhkem yüreği, cesareti, yarar yoldaşı olan ve kılıç, kargı, ok, yay gibi muhtelif silahlara sahip bir alp, hatta alp subaşıydı². Babası Ertuğrul Beg ve sair ataları gibi bir alp beyi, yani askerî ve idarî elit olan Osman, bu hususta oldukça maharetli, donanımlı ve yetkin görünmektedir.

Anadolu'da 13. yüzyılda vuku bulan birtakım hadiseler, Ertuğrul ve Osman beylerin tarih sahnesine çıkmalarında belirleyici bir rol oynamıştır. 4. Haçlı Seferi'nde (1204) Laskarisler, İstanbul'dan sürülmüş ve Bizans İmparatorluğunun merkezini İznik'e taşıyarak yeniden ihya etmişlerdir. Diğer yandan İmparator III. Vatatzes, Trakya'daki topraklarıyla kara bağlantısı kesilmiş olan imparatorluğun sınırlarını Anadolu Selçukluları aleyhine genişletebilmek için büyük çaplı bir mücadeleye girişmiştir. Sultan I. Alâeddin Keykubâd bu saldırıları püskürtmek için, başta uc hatlarını güçlendirmek olmak üzere, birtakım önlemler almıştı. Ertuğrul Beg, işte bu

2 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, c. II/2, yay. Kemal Yavuz, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2000, s. 549-563; Halil İncelik, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 29-31; Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 88.

süreçte; Ankara ucunun kritik noktalarından biri olan şehrin hemen güneyindeki Karacadağ'a yerleştirilmiş,³ daha sonrasında ise Söğüt'te konuşlandırılmıştır.

Moğolların, 1243'te Köseadağ Savaşı'nda, Selçuklu ordusunu mağlup etmesi büyük bir kırılmaya yol açmıştır. Selçuklu Sultanlığı, İlhanlılara tâbi olmuş ve Anadolu, Moğollar tarafından işgal edilmiştir. Merkezîyetçi yönetimin çökmesi ve Moğollarca yapılan baskı, şiddet ve yağma, büyük bir kaosa yol açmıştır. Türkmen ahali kurtuluşu daha güvenli olan uc bölgelerine sığınmakta bulmuştur. Moğol işgali tüm siyasî, askerî ve idarî süreçleri etkisi altına almıştı. Osman Beg'in çocukluk ve gençlik yılları bu çetin koşulların karakterize ettiği bir ortamda geçmiştir.

Söğüt'ün Bizans'a karşı en ileri uc bölgelerinden biri oluşu, Ertuğrul Beg'in yaşlanması gibi etkenler, Osman'ın gençliğinde özellikle fizikî kondisyon gerektiren işlere koşulmaya başladığına işaret ediyor. Ertuğrul Beg, Selçuklu taşra teşkilatı içerisindeki Söğüt nahiyesi ve ucunda görevlendirilmiş bir subaşı ve uc beyi idi ve epey nazik olan bu hatta oldukça önemli ve yoğun sorumlulukları vardı. Bunların başında da ucdaki asayiş ve güvenliğin temini işi bulunmaktaydı. Bizans sınırını teşkil eden uc hattında adeta Rum ahali ve tekfurlarla iç içe yaşanan bir dünya söz konusuydu ve sınırın daimî suretle kontrol altında tutularak, askerî önlemlerin üst düzeyde olması, hatta gerektiğinde küçük ya da büyük çaplı çatışmalara girişilmesi zorunluluğu vardı. Bu sorumluluk sınır bölgelerinde konuşlu tüm görevlileri daimî bir teyakkuz ve dinamizm hali içinde tutmaktaydı. Osman'ın gençliğinde seksenlerinde olan babasının bu önemli göreve fiilen nezaret edemeyeceği aşîkârdır. 'Hatta ağabeylerinin yaşlarının da gece-gündüz, içli-dışlı uzun sınır hattında güvenlik ve devriye işi için pek elverişli olmadığı, erişkinliğiyle birlikte bu

3 Söz konusu hususlar için bkz. Mehmed Neşrî, *Kütâb-ı Cihân-nümâ*, c. 1, yay. Faik Reşit Unat ve Mehmed Altay Köymen, Ankara 1987; Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi I (1243-1453)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

işte Osman'ın görevlendirildiği anlaşıyor⁴. Osman Beg'e ilişkin ilk bilgiler de bunu teyit edici niteliktedir. Bey olmadan önce, civardaki Bizans tecfurları, Selçuklu sancakbeyi ve subaşlarıyla ilişkiler kuran, şeyh ve dervişlerle görüşüp bazen bunların zâviyelerinde konaklayan ve gece gündüz gezen, uyumlu, enerjik, savaşçı ve diplomatik bir figür olarak betimleniyor. Sınır güvenliği işiyle oldukça uyumlu olan bu görüntü işin doğası niteliğindeki ilişkiler sarmalını da yansıtmaktadır.

Bu süreç, Osman'ın kariyerindeki önemli belirleyicilerden biri olacaktır. Yahşi Fakîh geleneğinde karşımıza çıkan Hasan Alp, Aykut Alp ve Turgut Alp, ilk icraatlarında hep Osman Beg'in yanında bulunan kudretli alplardır⁵. Gerek sınır güvenliği ve denetimi görevi, gerekse bu büyük simaların Osman'ın yanında bulunuyor oluşu, kendisinin alp kimliği, askerî becerileri ve komuta yetenekleri hakkında önemli ve tanıtıcı parametrelerdir. Şimdi daha iyi anlaşıyor ki Osman, henüz babasının sağlığında savaşçı bir alp olarak temayüz etmiş karizmatik bir figürdü. Gelenekte özenle resmedilen *bey seçimi* sahnesi, kanaatimizce bu sürecin önemli kanıtlarından biridir. Söğüt nahiyesi ve ucunun subaşılık ve uc beyliği görevinin Ertuğrul Beg'den sonra kime devredileceği işini, Selçuklu merkezinin önce bölgedeki genel temayülü belirleyip sonrasında ise bu doğrultuda onaylama yolu bir idarî tasarruf belirlemesi temelinde gerçekleştiği anlaşılan seçim sürecinde, en güçlü adayın Osman olması bir rastlantı değildir. Bu görüntü, Osman'ın babasının sağlığında icra ettiği işlerde sergilediği yeteneklerle karizmatik kişiliği ve alp kimliğiyle sivrilerek önemli bir figüre dönüştüğünü göstermektedir. Amcaları Dündar'ın karşısına ağabeyleri değil de Osman'ın çıkmış olması, aslında Söğüt ucunun doğal liderini ve en karizmatik figürünü de açıklamaktadır. Nitekim amcası da seçim esnasında ileri gelen unsurların Osman'a eğilimini

4 Saru Yatu Savcı'nın 1220'lerde Sultan Alâeddin'e elçi olarak gönderildiği düşünüldüğünde, 1257'de (?) doğan Osman'ın ağabeyleriyle aralarındaki yaş farkı daha iyi anlaşılacaktır.

5 Kuşkusuz bu alplar ona tecrübelerini ve askerî işlerin inceliklerini de aktaran birer danışman niteliğindedirler.

görüp çekilecektir. Seçici unsurların önemli bir kısmını kuşkusuz bölgenin ulu alpları ve savaşçı Türkmenler teşkil ediyordu. Seçim sürecinin sonucunu Osman'ın profesyonel askerî kimliği, yetenekleri ve karizmatik kişiliğinin belirlediği anlaşılıyor⁶.

Askerî Faaliyetleri

Bizans'a karşı girişilen ve *gazâ* kavramıyla formüle edilen askerî operasyonlar, beyliğin temel dinamiğini oluşturunuyordu. Askerî faaliyetlerle diğer süreçler arasında iç içe geçmiş organik bir ilişki bulunmaktaydı. Birbirini tamamlayıcı nitelikte olup, büyük bir dikkat ve uyum içerisinde yürütülen askerî ve siyasî faaliyetler, bir yandan idarî, demografik, sosyal-ekonomik süreçlerdeki yapı ve politikaları belirlerken, diğer yandan da bunlardan beslenip, bu politikalara göre şekillenmekteydi. Söğüt'te ortaya çıkan teşekkülün; başta toprak olmak üzere, nüfus, askerî potansiyel ve ekonomik kaynak bakımından hızlı bir büyüme eğilimine girişi, *gazâ* faaliyetleri ve elde edilen kazanımlar sayesinde mümkün olmuştu. Bu süreç göz önüne alındığında Osman Beg'in alp subaşı kimliğinin önemi daha iyi anlaşılabilir. Yahşi Fakîh geleneğinde *gazî* ya da *alp* olarak öne çıkarılma sebebi de, bütün süreçleri karakterize eden kimliğinin bu temelde vücut bulmasından kaynaklanmaktadır. Bu itibarla Osman'ın siyasî kariyeri, askerî icraatlar temelinde değerlendirilmelidir⁷.

Osman Beg'in askerî ve siyasî faaliyetleri, İç Anadolu'da vuku bulmuş olayların ışığında daha anlamlı hale gelmektedir. Kariyerinin ilk aşamasındaki Ermenibeli Çatışması (1284/1285), Kulacahisar Baskını (1285), İkizce Savaşı (1286) ve Karacahisar'ın fethi (1288) gibi operasyonları, 1285-1291 yılları arasında Moğollara ve Selçuklulara karşı patlak veren Türkmen isyanlarının yol açtığı kargaşada gerçekleştirmiştir. Bu süreçte bazı Moğol vali ve komutanlar da İlhanlılara karşı isyan etmiştir. Bu isyanlar Osman Beg'e yerel tekfurlara karşı düzenlediği seferler için büyük fırsatlar sağlamış,

6 Uğur Altuğ, *Cihan İmparatorluğunun Kurucusu Osman Beg*, s. 100-106.

7 *Gazâ süreci hakkında etraflı bilgi için bkz. Paul Wittek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, çev. Fatmagül Bertay, Pencere Yayınları, İstanbul 1995.

üzerinden Moğol baskısı ve Selçuklu dikkatinin kalktığı anları ustalıkla kullanmıştır⁸. Bilecik, Yarhisar, İnegöl ve Yenişehir fetihleri (1299), İlhanlı merkezine başkaldıran ve Türkmen beylerini de kendisine katılmaya teşvik eden Moğol valisi Sülemiş'in başlattığı büyük isyan (1298-1300) esnasında gerçekleşmiştir. Osman Beg, bu isyanın doğurduğu otorite boşluğunda hızla İznik üzerine yürüyecekti. Osman Beg, takip ettiği bu siyaset sayesinde beyliğini ve faaliyetlerini Moğol saldırılarından ve Selçuklu baskısından korumasını bilmiştir. Neyin, ne zaman yapılmasını bilmek kadar, yapılmaması gerektiğini bilmenin de önemini gösteren bu politik hamleler Osman'ın stratejisinin temellerinden biriydi.

Osman Beg beyliğin başına geçince, yukarda belirtilen koşul, kavram ve etmenler doğrultusunda harekete geçerek, askerî temelli politikalar takip etmeye başlamıştır. Askerî harekâtlar esasında yürütülen büyüme süreci, kaynaklarda *hurûc* (ortaya çıkış) kavramıyla formüle edilmiştir⁹. Bu görüntü, erken dönem tarih yazarlarının askerî faaliyetlere yükledikleri anlamı yansıtmaktadır. Osman Beg döneminin operasyonları şunlardır: Ermenibeli Çatışması (1284-5), Kulacahisâr Baskını (1285), İkizce Savaşı (1286), Karacahisar Fethi (1288), Mudurnu, Göynük, Göl Klanoz/Flanoz ve Tarakçı Yenicesi Seferleri (1288), Bilecik, Yarhisar, İnegöl ve Yenişehir Fethi (1299), İznik Kuşatması (1301), Bapheus Savaşı (1302), Dimboz Savaşı (1303), Bursa Kuşatması (1304), Sakarya Seferleri (1304) ve Karatigin, Karaçepüş ve Absu Fethi (1305).

Bu süreçte Osman Beg'in önce İnegöl tekfurı Aya Nikola üzerine yoğunlaştığı görülse de, olayların sonucu aslında bütün dikkat ve arzusunun Karacahisar üzerinde olduğunu gösteriyor. Karacahisar'ın yeri, konumu, bölgedeki gücü gibi unsurlar kentin önemini artıyordu. Karacahisar Rumları da civardaki ahali gibi sultanın amân dairesinde olduğundan harekete geçemezdi. Bu yüzden Osman Beg,

8 Halil İnalcık, "Osman I", *DİA*, c. 33, İstanbul 2007, s. 446.

9 Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, c. 1, s. 81; Âşık Paşazâde Derviş Ahmed Aşıkî, "Menâkib ü Tevârih-i Âl-i Osman", *Osmanlı Tarihleri*, yay. A. Nihal Atsız, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947; *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, yay. A. Nihal Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992, s. 15.

ilk aşamada aralarında düşmanlık bulunan İnegöl tekfuru üzerine yürüyecek ve bu süreçte Ermenibeli çatışması, Kulacahisâr Baskını ve İkizce Savaşı vuku bulacaktı. Kulacahisar Baskını sonucunda korkuya kapılan bölge halkı Karacahisar tekfurundan yardım istemiş, o da kardeşi/adamı komutasında destek kıtaları yollamıştır. Bölgedeki unsurlarla birleşerek büyük bir ordu haline gelen bu güce karşı yapılan İkizce Savaşı bir dönüm noktasıdır. Osman Beg, bu savaştan galip çıkmakla kalmamış, Karacahisar tekfurunu da üzerine çekebilmeyi başarmıştır. Tekfurun yardım hamlesi, Sultan tarafından amân dairesinden çıkarılmasına yol açmış, bunun üzerine Osman Beg derhal Karacahisar üzerine yürüyüp kenti ele geçirmiştir. İlk İnegöl üzerine yoğunlaşması, rafine bir stratejinin parçasıydı. Ermenibeli çatışması ve İkizce savaşında Osman'ın yeğeni Bay Koca/Hoca ve ağabeyi Saru Yatı Savcı'nın şehit düşmesi, bu işe yüklenen önemin bir ispatı niteliğindedir. Burada dikkat çeken bir nokta da, Ermenibeli çatışmasında bölge Rumlarından elde edilmiş Aratun adlı casusun varlığıdır. Bu görüntü, Osman Beg'in savaş sanatındaki donanım ve ustalığını gösteren önemli noktalardan biridir. Nitekim ilerleyen dönemlerde, yoldaşı Köse Mihal de bilgi ve haber akışında önemli işler yapacaktı.

Karacahisar'ın fethiyle askerî gelişmelerin odağına Sakarya Nehri'nin doğusundaki bölge yerleşmiştir. Mudurnu, Göynük, Tarakçı Yenicesi ve Göl Klanoz/Flanoz üzerine bir akın seferi düzenleyip Karacahisar'ın yeni hâkimini tanıtarak bölgede kontrol kurmaya çalışmıştır. Bu otorite seferi, Osman'ın bölgesel yapılara, koşullara ve dinamiklere ilişkin bilgisini göstermektedir. Bu seferde sahayı iyi tanıyan Köse Mihal ve Samsa Çavuş'tan da yararlanılmıştır. Köse Mihal burada karşımıza Osman'ın nökeri ve müttefiki sıfatıyla, askerî stratejist, seferi planlayan yoldaş, coğrafyaya ve bölgedeki dinamiklere vâkıf bir ordu kılavuzu olarak çıkıyor. Bölgede bulunan Samsa Çavuş da sefere katılmış, Rumların itaatinde onun nüfuzundan ve kurduğu ilişkilerden de yararlanılmıştır. Ayrıca Beştas Zâviyesi şeyhinden de Sakarya nehrinin geçit yerleri öğrenilmiştir¹⁰.

10 *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 21; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, c. I, s. 88-89; Halil İnalçık, "Osman I", s. 447; Halil İnalçık, "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Beg", *Belleten*, Sayı 261 (2007), c. 49, s. 506.

Osman Beg, Karacahisar'ın fethiyle Bithinia eyaletinin giriş noktası niteliğindeki Bilecik'e daha da yaklaşmıştı. Kaynaklar, Bilecik tekfurunun büyükenerek Osman'a *el öptürmesiyle*, iyi ilişkilerin bozulduğunu belirtir. Osman, tekfuru tepelemek istese de amcası Dünder; Germiyanogullarının kendilerine karşı sergilediği düşmanlığı hatırlatarak, Bilecik tekfuruyla sürdürülen dostane ilişkilerin bir zorunluluk olduğunu, aksi halde bir kıskacın içerisine düşebileceklerini belirtmiştir. "*Osman Beg, bu yaklaşımı kendisinin savaş ve egemenlik hakkını engelleme olarak değerlendirerek Dünder'i öldürmüştür.*"¹¹. Bu hadise, Bilecik'e yüklenen anlamı da yansıtmaktadır. Osmanlıların kısa süre sonra Bithinia eyaletine egemen olacakları düşünülürse; Osman'ın asıl gayesinin, Bithinia'nın girişi ve emniyet sübabı niteliğindeki Bilecik'in kontrolünü ele geçirmek olduğu anlaşılır. Böylece kazanacağı zaferlerle gücünü ve ününü bütün bölgeye yayabileceği gibi, bu engeli aştıktan sonra kendisine gelecekteki askerî seferler için de geniş bir alan açılacaktı. Ayrıca Bilecik tekfuru ortadan kaldırılırsa, bölgedeki diğer tekfurlar kolayca alt edilebilirdi. Bu bakımdan Bilecik fethi, Ermenibeli çatışmasıyla başlattığı *hurûc* harekâtının özünü teşkil eden momentum için yamsal bir gereksinime dönüşmüştü.

Osman Beg'in gücü karşısında endişe duyan bölgedeki tekfurlar, Bilecik tekfuruna onu ortadan kaldırmayı teklif etmişler, tekfur ise bu işi kendi düğününe ertelemiştir. Köse Mihal vasıtasıyla durumdan ve düğün maksadıyla kendisine kurulan tuzaktan haberdar olan Osman aradığı fırsatı bulmuştu. Bilecik tekfuruna davete annesi ve hanımının da gelmek istediğini fakat Bilecik'in dar yer olduğu belirterek, düğünün Çakır Pınarı'nda yapılmasını istemiştir. Ayrıca yaylak zamanının da geldiğini, eşyalarını ve mallarını yine kendisine emanet etmek istediklerini iletir. Bilecik tekfuru, Köse Mihal aracılığıyla bu istekleri kabul ettiğini bildirir. Böylece, Bilecik ve bölge tekfurları hazırladıkları tuzakla birlikte, Osman Beg'in terip ettiği daha büyük ve çift yönlü tuzağın içerisine sürüklenmeye

11 Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, c. 1, s. 93-95; Halil İnalçık, "Osman I", 448; Halil İnalçık, "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Beg", s. 506-507.

başlamıştır¹². Osman kadın kılığına soktuğu askerlerin bir kısmını Bilecik Kalesi'ne yollarken, kendisi bu adamların kalanıyla birlikte akşam vakti düğün alanına gelir. Tekfur henüz meydandayken Osman, Köse Mihal'le birlikte atına binip kaçmaya başlamış, sarhoş haldeki Tekfur da diğer tekfurlarla birlikte derhal bunların peşlerine düşmüştür. Osman Beg, Bilecik'e yakın Kaldırayuk Deresi'nde aniden geriye dönerek tekfuruları karşılamış, bu esnada kadın kılığındaki adamları da arkadan yetişmiş ve Tekfur kapana kısıtılmıştır. Aynı anda içinde az sayıda nöbetçi ve asker bırakılmış olan Bilecik de, kaleye hileyle giren gazilerce fethedilmiştir. Osman sabah vakti Yarhisar'a inerek, Tekfur'u ve gelini ele geçirmiş, düğüne gelen halkın da çoğunu esir etmiştir. Aya Nikola'nın keyfiyeti öğrenip kaçmaması için, Turgut Alp derhal İnegöl'e sevk edilmiştir. Osman da İnegöl'e gelip askere *yağma* izni vererek, kalenin fethini hızlandırmıştır. Tekfur yakalanarak katledilmiş, erkekler kırılmış ve kadınlar da esir edilmiştir. Kaynaklar İnegöl'de sergilenen bu katı tutumun sebebini, Aya Nikola'nın bu ucda açtığı zararlara bağlamaktadır¹³. Osman Beg'in amcasını öldürmesi ve İnegöl üzerinde şiddete başvurmasının esas sebebi, Sülemiş İsyanı ve Selçuklu sultanının sürülmesiyle oluşan otorite boşluğunu değerlendirmektir.

Bilecik koridoruyla dağlık engeller aşıldıktan sonra askerî operasyonlar ve yeni fetihler için gazilerin önünde geniş bir alan açılmıştı. Osman'ın, uc merkezini Bithinia'nın iki önemli şehri Bursa ve İznik'in az gerisinde ve ortalarında bulunan Yenişehir'e taşıması, askerî ve siyasî emellerini ortaya koyduğu gibi, Bilecik, İnegöl, Yarhisar ve Yenişehir fetihlerinin sebeplerinden birini de açıklamaktadır. Buna göre Osman, Çobanoğlu ve Germiyanoglu toprakları arasında sıkışmış bulunan Söğüt ucundan Batı'ya doğru önünde açılan Sakarya Nehri ve çeşitli dağ silsileleriyle çevrelenmiş dar koridoru genişleterek, Marmara bölgesine doğru bir çıkış açmaya ve gazâ faaliyetlerini bu geniş alana taşımaya çalışıyordu. 1299

12 Uğur Altuğ, *Cihan İmparatorluğunun Kurucusu Osman Beg*, s. 123-133.

13 *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 22-24; Mehmed Neşrî, *Kütâb-ı Cihân-nümâ*, c. 1, s. 97, 101, 103 ve 105.

fetihleriyle önündeki koridoru aşarak, Bithinia'ya girdi. Böylece daha önce önemli bir hedef olan Bilecik, şimdi Bithinia eyaletinin fethi için bir köprübaşına dönüşmüştü.

Bu fetihlerden sonra Osman Beg derhal İznik üzerine yürümüş ve bütün faaliyetlerini bu önemli hedef üzerinde yoğunlaştırmıştır. Söz konusu fetihler ve merkezin Yenişehir'e taşınması, adeta İznik fethi için yapılan ilk hazırlık aşamasıydı. Bundan sonra derhal Köprühisar zapt edilecek ve gazilerin sindirme harekâtı çerçevesinde düzenlenen akınlarla İznik, hinterlandındaki köy ve kasabalardan izole edilerek sarılmaya başlanacaktır. İznik Kuşatması'nı kaldırmak için İstanbul'dan bir ordu sevk edilmiş, Osman Beg derhal harekete geçerek bu birlikleri 27 Temmuz 1302'de Yalakova'da karşılamıştır. Bu savaşta, imparatorun *heteriach* (hâssa) birlikler generali Mouzalon komutasındaki imparatorluk ordusuyla savaşıp parlak bir zafer kazanmıştır. Bu zafer Bizans İmparatorluğu ve beyliklerde büyük bir yankı uyandırmış ve Osman adı artık karizmatik ve güçlü bir figürü sembolize etmeye başlamıştır. Civar beyliklerdeki alplar ve savaşçılar, Osman'ın sancağı altına koşuyorlardı¹⁴. Bu başarının, Pachymeres'in eserinde ayrıntılı biçimde ele alınması, zaferin önemini teyit etmektedir. İnalçık, bu zaferin Osman'ı toplumda karizmatik bir önder olarak üreterek kendi hânedanını kurmasını sağladığını, dolayısıyla beyliğin kuruluşu anlamını taşıdığını tespit etmiştir. Bapheus Savaşı'ndaki başarı üzerine, başta kuşatma altındaki İznik olmak üzere bölgedeki Rumlar imparatorordan ümidi kesmişlerdi¹⁵. Osman Beg büyük bir prestij ve ivme kazanmıştı. Şimdi bu momentumu ustaca besleyip yöneterek daha da büyötmeye çalışıyor, bunun için de bir yandan İznik üzerindeki baskıyı artırırken, diğer

14 İnalçık, Pachymeres'in naklettiği Bapheus Savaşı'nı, toponomik veriler ışığında, Osmanlı kronikleriyle karşılaştırmalı olarak inceleyerek, bu hadisenin önemi ve ayrıntılarını ortaya çıkarmıştır. Halil İnalçık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz ve Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 78-106.

15 Halil İnalçık, "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Beg", s. 509-515; Halil İnalçık, *Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi*, s. 78-101.

yandan da kendisine yeni hedefler belirliyordu. Artık bölgede kendisine karşı koyabilecek bir güç görünmüyor gibiydi ve Bithinia ile Marmara bölgesinin kaderi onun ellerindeydi.

Şimdi tehlikeyi yakınında hisseden Bursa, Adranos, Bidnos, Kestel ve Kite tekfurları ittifak yapıp kalabalık bir ordu toplayarak, 1303 (H. 702)'de Yenişehir'e doğru saldırıya geçtiler. İttifak ve saldırı, kuşkusuz İstanbul'dan gelen emir üzerine yapılmıştı. Tekfurlar, kendilerini karşılayan Osman karşısında tutunamayıp, Dimbos Boğazı'na kadar geri çekilmek zorunda kaldılar. Burada şiddetlenen savaş birçok kayba yol açmış, Osman'ın biraderi Gündüz Alp oğlu Aydoğdu da şehit olmuştur¹⁶. Savaş; gazilerin zaferiyle sonuçlanmış, Bursa ve Adranos tekfurları kaçıp hisarlarına sığınmış, Kestel tekfuru maktul düşmüştü. Osman, Ulubat Kalesi'ne sığınan Kite tekfurunu teslim alıp, Kite Kalesi önünde idam ettirerek kalenin teslim olmasını sağladı. Dimbos Savaşı'yla Bursa'nın akıbeti de belirlenmiş, Kite ve Kestel'in fethiyle Bursa kuzey-güney yönlü bir kısıpaca alınmış ve kuşatma fiilen başlamıştır. Osman, sarp olan Bursa kalesinin savaşla alınamayacağını gördü ve ana yollara *havâle kuleleri* inşa ederek, şehri abluka altına alıp dış dünyadan izole etmeye karar verdi. Bu suretle şehri uzun süre kuşatıp, açlıkla teslime zorlayacaktı. Kaplıca tarafına bir kule/kale yaptı ve komutasını yeğeni Ak Timur'a verdi. Kalenin sağ tarafına da bir kule inşa edilip komutası Balabancık adlı *kula* verildi¹⁷.

Elde edilen momentum, askerî başarılarla birlikte daha da büyüyordu. Bapheus ve Dimbos savaşları bu sürecin önemli yapı taşlarına dönüşmüştü. Şimdi bölgenin iki önemli kenti, İznik ve Bursa, *abluka* altındaydı. Bu zaferler Osman'ı bir fenomene dönüştürürken, bölgede Pachymeres'in resmettiği üzere büyük bir ümitsizlik başlamıştı. Sonraki askerî seferlerde, tekfurların ve ahalinin gaziler karşısında yer yer teslimiyetçi ve uzlaşıcı bir reaksiyon sergilemeleri

16 *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 27.

17 *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 27-28; Krş. Mehmed Neşrî, *Kitâb-i Cihân-nümâ*, c. 1, s. 115-119; Krş. Halil İnalçık, "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Beg", s. 515-516.

de bu çaresizliği teyit ederek, Osman Beg'in artık bölgedeki gelişmeleri belirleyen bir lider olduğunu gösteriyordu¹⁸.

O şimdi askerî emellerine sadece savaşarak değil, barış ve teslim yoluyla da ulaşmaya başlamıştı ve bu barışçıl genişleme eğilimini büyültmeye çalışıyordu. Nitekim Sakarya Seferleri'nde Akhisar hariç Leblebici, Çadırlu, Lefke ve Mekece kaleleri *sulhen* alınmış ve tekfurları da Osman Beg'in hizmetine girmişlerdir. Savaşı, savaşmadan kazanma yönlü oluşan bu görüntü, Osman'ın uyguladığı politikaların doğal bir sonucuydu. Burada, askerî başarılarla inşa ettiği lider kimliğini, birtakım idarî ve siyâsî tasarruflarla beslediği görülüyor. Bu bağlamda, Leblebici Hisarı'nın idaresini, itaatini kesinleştirmek için, oğlunu da rehin almak suretiyle, yine tekfurun kendisine bırakmıştır. Çadırlu ve Lefke tekfurlarını kendisine nöker yaparak, yakın yoldaşları haline getirdi. Samsa Çavuş'un söz konusu kaleleri de içeren bu ilin tasarrufunu istemesini, "*bunları memleketlerinden çıkaramayacağım*" diyerek reddetmiştir. Burada güdülen temel gaye halkı ve tekfurları kendisine celbederek, egemenliğini mümkün mertebe sulh yoluyla yaymak ve bölgedeki yapıları muhafaza etmektir¹⁹.

1304'teki Sakarya Seferi, Osman Beg'in ordu başında aktif olarak görev yaptığı son sefer olmuştur. Bundan sonra seferlere oğlu Orhan komuta edecektir. Kaynaklar bu değişimin sebebinin Osman'ın hastalığına, yaşlılığına ve Çavdar Tatarlarının tehdidine bağlamışlardır. Değişimde bunların bir dereceye kadar payı olmuşsa da, kanaatimizce asıl sebep; askerî faaliyetlerin bir esas üzerine oturtularak mecrasını bulması ve beyliğin örgütlenmesi sürecindeki birtakım kurumsal yapılanmaların yönetilmesi zaruretiydi. 1305'te Orhan'ı kudretli komutanları Akça Koca, Konur Alp, Gazi Abdurrahman ve Köse Mihal'le birlikte Karaçepüş ve Karatigin kalelerini fethetme gönderdi. Seferin amacı, kuşatma altındaki İznik'i o yönden tecrit

18 "Gaziler gördüler ki ne tarafa yürüseler galip geldiler, Osman Gazi'ye şöyle dediler: 'Hanımız! Elhamdülillah kâfir mağlup, Müslümanlar ise galiptir. Çünkü senin gibi gayretli hanımız vardır. Şimdiden sonra durmak caiz değildir'...", *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 28.

19 *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 29-30; Mehmed Neşrî, *Kitâb-i Cihân-nümâ*, c. 1, s. 123.

etmekti. Orhan Karatigin, Karaçepüş ve Absu'yu ele geçirip ardını güven altına almak için Konur Alp'ı Karaçepüş'te ve Akça Koca'yı da Absu'da bıraktı. Bu alplar, bu bölgeleri, Ak Yazı ve Kocaali akınları için birer uca dönüştürdüler. Karatigin Kalesi, konumu itibarıyla İznik'e havale kulesi gibi olmuştur. Böylece Osman'ın 1304, Orhan'ın 1305 seferi; İzmit ve İstanbul yolu üzerinde Osmanlı egemenliğini sağlamış ve İznik'e bu yönden bir yardım gelmesini önlemiştir²⁰.

Ordu, Komuta ve Savaş

Osmanlı teşekkülünün temel dinamiğini, gazâ ideolojisi çerçevesinde karakterize olmuş askerî operasyonların oluşturduğunu belirtmiştik. Osman'ın kariyerinin ilk aşamaları, bir bakıma bu sürecin tesisini ve etkin bir mekanizmaya dönüştürülme evresini ifade etmektedir. Söz konusu askerî başarılar, beyliği güçlü ve nispeten merkeziyetçi bir siyasal yapıya evirmiş görünüyor. Bu süreçte Osman, Bizans Bitinia'sına yönelttiği saldırıları sıklaştırırken, Rumlar da artık *sulhen* teslim seçeneğine de yönelmeye başlamışlardı. Bölgesel güçleri bir bir ezen Osman, artık başta alplar olmak üzere, Türkmen savaşçılar ve nökerlerden oluşan büyük bir orduya ve değerli komutanlara sahipti. Bapheus ve Dimbos zaferleri, Osman'ı otoriter bir lider haline getirmişti. Büyük komutanlara sahip ordusuyla, mecrası belirlenmiş operasyonlar ve hali hazırdaki kuşatmalarla, gazâ işleri rayına oturtulmuştu²¹. Osman için bu seferler, yalnız toprak kazanımının değil, daha büyük girişimler için gerekli insan kaynağını sağlayabilmenin de biricik yoluydu. Askerî operasyonlarda elde edilen başarılar, başta alplar ve savaşçılar olmak üzere, göçerlerin, ilmiye ve bürokrasi sınıfına mensup unsurların Osmanlı oluşumuna katılımını sağlamıştı.

Osman Beg, askerî faaliyetlerin merkezinde yer alan bir önder ve harekâtın türünü, istikametini, zamanını, hedefini belirleyen ve stratejisini planlayan bir komutandı. Yalnızca komutan sıfatıyla ordusunu

20 Mehmed Neşrî, *Kitâb-i Cihân-nümâ*, c. 1, s. 125-129; *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 30-34; Halil İnalcık, "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Beg", s. 517-518.

21 Sürecin geneli ve detayları için bkz. Uğur Altuğ, *Cihan İmparatorluğunun Kurucusu Osman Beg*, s. 159-167.

yönetmemiş, Ermenibeli çatışması, Bilecik fethi gibi süreçlerde görüldüğü üzere, en ileri safta mücadele edip, kendisine karşı kurulan pusu ve tuzaklara korkusuzca yürümüştü. İcra ettiği seferler komuta yeteneğini gözler önüne sermektedir. Askerî faaliyetleri iyi irdelendiğinde, koşul ve gelişmelere göre ürettiği stratejik hamleler dizisi bir bir ortaya çıkmaktadır. Kariyeri boyunca katıldığı tüm savaşlardan zaferle çıkmıştı. Bu üstünlüğü; hedef tayini, planlama, zamanlama, taktik, strateji, öngörü ve disiplin süreçlerindeki becerileri sağlamıştır. Elde ettiği sonuçlarla, ilgili seferlerin niteliği karşılaştırıldığında, düşük maliyetlerle büyük sonuçlar elde ettiği ve her kazanımını da, sonraki hedefleri için bir girdi temeline dönüştürdüğü görülür.

Rum tekfurlara karşı düzenlediği seferlerle, sınırlarını hızla Söğüt'ün batısına doğru genişletip egemenlik sahasını Bithinia bölgesine doğru genişletmeye başladığını belirtmiştik. Belirlediği stratejinin özünü; bölgedeki ilerleyişinin önünü açarak, harekâtına ivme kazandıracak yerlerin ve gelecekteki hedeflerinin yolunu tıkayan *köprübaşı* niteliğindeki kilit noktaların ele geçirilmesi oluşturmuyordu. Seçtiği yerler aynı zamanda, siyasî, idarî ve ticarî yönden de önemli potansiyeli olan merkezlerdi. Osman Beg, Söğüt'te statik bir subaşılık icraası yerine, sınırlarını hızla genişleteceği dinamik bir politikaya sarılmıştı. Fetihlere ve askerî operasyonlara dayalı bu tercih, Söğüt'ün coğrafi konumunun önemini de ortaya çıkarmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi uygun koşullar oluştuğunda, derhal harekete geçmişti. Karacahisar, Bilecik, Yenişehir gibi fetihlerle hükmettiği coğrafyanın değerini daha da yükseltmiştir. Askerî, idarî, demografik ve ticarî tasarruflarla egemenliği altındaki coğrafyanın stratejik önemini daha da artırarak kendisine büyük avantajlar sağlayan Osman Beg, egemenliğini bütün Bithinia'ya yayıp, nüfuz alanını İstanbul hinterlandına doğru dayandırmıştı.

Ermenibeli, Karacahisar, Bilecik, Bapheus gibi harekâtlar, Osman Beg'in çatışma psikolojisi ve mekanizmalarına ilişkin bilgi ve yeteneklerini de gözler önüne sermektedir. Bu süreçlerde o, düşman, hava, arazi ve mevcut kuvvetleri gözeterek; rakiplerinin her hareketini derhal algılamaya ve en uygun manevra ve taktikleri belirleyip

uygulamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda yerel casuslara, kılavuzlara, askerî danışmanlara müracaat etmiş, planlarını da gücünü ekonomik bir biçimde sarf ederek gerçekleştirmeye çalışmıştır. Osman Beg'in karizmatik kişiliği ve operasyonlarını adeta bir enerji sürecine dönüştürmesi, halkını ve yoldaşlarını karakterize eden başat unsurlardan biriydi. Nitekim bu enerji elde edilen zaferlerle birlikte büyük bir momentuma dönüşmüştü ve oluşumuna katılan kitleleri uyumlu bir bütünün yapısal parçalarına dönüştürüyordu. Görüldüğü üzere söz konusu momentum karşısında rakipleri bir bir silinmiştir.

Kariyeri bir alp beyi olarak başlayan Osman, siyasî, idarî, demografik ve sosyal icraatlarıyla ortaya askerî liderliğin yanı sıra sivil bir liderlik potansiyeli de koymuştur. Kariyeri boyunca beyliğine göç eden unsurlara ve fethedilen bölgelerdeki Rum ahaliye karşı uyguladığı politikalar, kendisini yalnız askerler nezdinde değil sivil unsurlar arasında da karizmatik bir öndere dönüştürmüştür. Osman Beg'in kararlı tutumu ve hedefleri halkını da idealize ediyordu. Osman'ın toplumun tüm kesimlerine karşı sergilediği bu kucaklayıcı yaklaşım, öteden beri akıllı savaşçının özelliklerinden biri olarak tanımlanagelmıştır.

Başlangıçta Söğüt ucundaki ordu teşekkülü, Ertuğrul ve Osman'ın komutası altında bulunan askerî unsurlardan, akraba ve taallukât arasındaki alp ve akıncılardan, uc bölgesine gelen aşiret kuvvetlerinden ve nihayet alp beylerinden meydana geliyordu. Selçuklu merkezlerine uzak bir uc olan Söğüt, Moğol baskısı altındaki âtil savaşçılar için doğal bir çekim ve sığınma alanıydı. Beyliğini büyütüp kişisel otoritesini pekiştirebilmesinin temelinde, askerî dinamizm ve operasyonlar bulunuyordu. Bu süreçleri detaylı bir biçimde planlayarak yönetiyordu. Köse Mihal, Samsa Çavuş gibi yoldaşlardan yol, coğrafya, bölgesel koşullar ve yerel halkla ilgili bilgileri öğreniyor, ilgili figürler aracılığıyla Rum ahaliyle temaslar kuruyordu. Osman'ın sergilediği komuta yeteneği, büyüme dinamiğinin temel öğelerindendi.

Uygun koşullar oluştuğunda, öteden beri düşmanlık beslediği İnegöl tekfuruna karşı başlattığı operasyonlar, emri altındaki savaşçıları harekete geçiren yeni bir dönemi başlatmıştır. Yukarıda

belirtildiği gibi Osman Beg'in, Ermenibeli çatışması ve Bilecik fethi gibi askerî operasyonlarda, sergilediği performans dikkat çekicidir. Burada ortaya, korkusuz bir asker görüntüsü çıkıyor. Sergilediği kararlı ve cesur tutum yoldaşlarını da motive ederek, bu mücadelelerin sonucunu belirlemiştir.

İlk zaferler ve Karacahisar'ın fethi, civardaki alpları ve savaşçıları Osman'a çekmeye başlamıştı. Köse Mihal gibi bir Rum tekfuru ve Samsa Çavuş gibi bir Selçuklu elitinin erken bir dönemde Osmanlı oluşumuna katılımı, söz konusu sürecin mahiyetini ve kamuoyundaki etkilerini gözler önüne sermektedir. Bölgedeki askerî unsurlarla uca göçmekte olan savaşçılar, Osman'ın karizmatik kişiliği etrafında birleşiyordu. Osman'ın bunların itaatini sağlaması ve daha kalabalık kütleleri kendisine çekebilmesinin temel anahtarı, bu kuvvetlere doyumluk sağlayabileceği yeni gazâ hedefleri belirlemek ve komuta ve liderlik yetenekleriyle bu seferlerde onları başarıya ulaştırmaktı. Bu suretle, ordusunu yeni katılımlarla her geçen gün daha da büyüyen bir yapı haline getirmeyi başarmıştı. Gazâ faaliyetlerinin yarattığı dinamizm, bu büyümeyi istikrarlı bir gelişim çizgisine taşımıştı. Köse Mihal gibi tekfurların katılımı, Osmanlı oluşumu ve ordu yapılanması için oldukça önemliydi ve yeni bir aşamayı teşkil ediyordu. Daha önce belirtildiği gibi, artık Osman Beg, askerî ve siyasî gücünü büyütürken düşmanlarının kaynaklarından da istifade etmeye başlamıştı.

Bu süreçte ilkin yakınlarını ve beylik güçlerini, uca gelen göçer unsurlarla birleştirmiş, daha sonra bu yapıya Söğüt dairesi dışındaki alpları, savaşçıları ve Köse Mihal gibi bir Rum beyini de katabilmeyi başarmıştır. Bu güçleri, bir ordu halinde örgütleyip bunlara komuta eden Osman'ın elde ettiği zaferler ve adamlarına sağladığı fırsatlar, kendisini karizmatik bir lidere dönüştürmüştü. Şimdi bir orduya sahipti ve askerlerinin sayısı günden güne artıyordu.

Sayısı 5.000 kişiyi aşmış bulunan ordusu, ağırlıklı olarak süvari kuvvetlerinden ve Pachymeres'in kaydettiği üzere, yaya/piyâde birliklerinden oluşmaktaydı. Ayrıca çok sayıda martolos/casus, kılavuz ve lojistik destek unsurları da mevcuttu. Atlı birlikler, ordunun hızlı bir

biçimde hareket etmesini sağlayarak, rakip kuvvetler karşısında gazilere üstünlük sağlıyordu. Türk yayı ve okçuluğu, kuvvetlerinin düşmana galebesindeki en belirleyici etmenlerden biriydi. Türk okçuluğu ve süvarisi rakip üzerinde sarsıcı şoklara yol açarak, Osmanlı ordusunu üstün kılıyordu. Bu iki unsur özellikle meydan muharebeleri, akın seferleri ve baskınlarda mukadderatı Osmanlılar lehine tayin eden esaslardı. Kuşatma muharebelerinde ise önemli ölçüde yaya birlikleri ve yine okçular kullanılıyordu. *Garîbnâme*'deki alp tasviri, Osman Beg ve yoldaşlarının at, zırh, kılıç, ok, yay, gürz, mızrak ve kalkan gibi silahlarla donanıp savaştığını ortaya koymaktadır. Askerî unsurların idare ve tasarruflarına, rütbe ve görevlerine göre, çiftlik, köy ve kasaba gibi üniteler yurtluk-ocaklık formunda timâr olarak tevcih edilmekteydi. *Doyumluk* kavramı, kanaatimizce önemli ölçüde, bey tarafından kendilerine tevcih edilen, geçim kaynakları görüntüsündeki bu üniteleri formüle ediyordu. Ayrıca seferlerde elde edilen ganimetler de *doyumluk* adı altında gazilere taksim edilirdi.

Osman Beg'in icra ettiği askerî faaliyetler, meydan muharebeleri, kuşatma muharebeleri ve akınlar şeklinde üç temel kategoride gerçekleşmiştir. Ermenibeli, İkizce, Bapheus ve Dimbos, bizzat Osman'ın komuta ettiği birer meydan muharebeleriydi. Bu muharebeler, ilgili bölgeleri Osmanlı egemenliğine açan ya da bu süreci tamamlayan kritik savaşlar olmuştur. Ermenibeli, İkizce ve Dimbos'ta, biraderi Saru Yatı Savcı Beg'in ve yeğenleri Bay Hoca ve Aydoğdu'nun şehit düşmeleri, söz konusu savaşlara verilen önemi ve anlamı ortaya koymaktadır. Pusu, tuzak, şaşırtma ve baskın taktiklerinin de ustaca kullanıldığı bu savaşlarda elde edilen başarılar, Osman'ın karizmatik otoritesini de askerî bir lider olarak pekiştirmiştir. Osman; Mudurnu, Göynük, Göl Klanoz ve Tarakçı Yenicesi örneğinde görüldüğü üzere, otoritesini tanıtarak kontrol kurma yönlü akınlar da düzenlemiş, ayrıca fethi hedeflenen bölgelere güvendiği yoldaşlarını sevk etmek suretiyle, akın seferleri örgütlemiştir. Bu akınlarla, hedefteki askerî ve lojistik kaynakları tahrip edip ahaliyi dağıtarak rakiplerin gücünün hızlı bir biçimde çözümlü çöktürülmesi amaçlanıyordu.

Askerî harekât türlerinin büyük bir kısmını da kuşatma muharebeleri oluşturur. Osman Beg önemli kentleri ele geçirmek için harekete geçtiğinde pek seçenekleri olmayan tekfurlar, genellikle kentlerini çevreleyen surların içine çekiliyorlardı. Ateşli silahların henüz kale kuşatmalarında etkin bir açıcıya dönüşmediği bu dönemde kuşatmalar, uzun bir zamana yayılarak oldukça zorlu koşullar ve riskler barındıran bir uğraşa dönüşebiliyordu. Bu kalelerin fethinde geleneksel kuşatma taktikleriyle sonuca gitmeye çalışılıyordu. Bu doğrultuda ilkin, fethi hedeflenen şehrin ana yolları kontrol altına alınıyor, daha sonra etrafındaki köy ve kasabalar ele geçirilerek dış dünyadan yalıtılıyordu. Surların dayanıklılığı, kalenin sarplığı, müdafilerin/savunucuların gücü ve yeterli erzak ve silah stoğu karşısında, kuşatma uzun süreli bir *ablukaya* dönüşebiliyordu. Bu süreçte ana yollar üzerine *havale kule/kaleleri* inşa edilir ve buraya küçük garnizonlar bırakılarak²² şehrin giriş-çıkışları kontrol altına alınır. *Havale kulelerine* yerleştirilen garnizon kuvvetleri, adeta şehirden dışarıya ve dışarıdan da şehre kuş uçurtmazlardı. Bu esnada gaziler etraftaki köy ve kasabaları hızla kontrol altına alır ve böylece şehir adeta dış katmanlarından itibaren sarılmış hale gelirdi. İznik örneğinde görüldüğü üzere kuşatmalar uzayabilir ve bu süre zarfında bizzat İmparatorluk merkezinden yardım kuvvetleri sevk edilebilirdi. Hatta bazen kaledeki müdafiler *çıkma* adı verilen ve kuşatma birliklerini dağıtmak için içeriden yapılan ani ve sürpriz saldırılar (baskın taarruz) da düzenleyebilirdi. Osman, Bithinia bölgesinin iki önemli şehri olan İznik ve Bursa'yı kuşatmıştı. İçeridekilerin teslimine yanaşmaması üzerine işin uzayacağı anlaşıncı, bu şehirlerin yolları üzerine *havale kuleleri* inşa ettirip komutalarını Diraz Ali, Ak Timur, Balabancık gibi yakın adamlarına vermiştir. Bu şehirler uzun süre kuşatma altında kalmış, Bursa ancak 1326'da, İznik ise 1331'de fethedilebilmiştir²³.

Dönemin teknolojik ve askerî koşulları dolayısıyla kale kuşatmaları genellikle uzun abluka süreçlerine dönüşebiliyordu. Bu gerçeğe en başından beri vâkıf olan Osman, hedefindeki kentlerin

22 Halil İnalçık, "Havâle", *DİA*, c. 13, İstanbul 1997, s. 512-513.

23 Uğur Altuğ, *Cihan İmparatorluğunun Kurucusu Osman Beg*, s. 165-166.

işini bir an önce bitirmek için büyük enerji sarf ediyor ve işi hızlandırmak için de çeşitli taktiklere müracaat ediyordu. Karacahisar ve İnegöl fetihlerini bir an evvel gerçekleştirebilmek için *yağma* ilan etmişti, bu suretle şehirdeki bütün menkul varlıkları gazilere vereceğini kabul/vaat ederek kalenin alınabilmesi için askerin canını dışına takmasını sağlayacak geleneksel bir taktik ve motivasyon aracını devreye sokmuştur. İnegöl'de uygulanan kitlesel şiddet politikası da, hem şehirdekileri yıldırma, hem de sonraki hedeflere, direnmeleri karşısında akıbetlerinin ne olacağını göstermek için başvurulmuş bir sindirme yöntemi idi. Kuşatılan şehre teslim olmaları teklif edilerek, kendilerine özgürlük ya da esaretle sonuçlanacak iki seçenek sunulurdu. Şayet müdafiler şehri teslim ederlerse canları, malları, namus ve hürriyetleri hükümdarca garanti altına alınır, aksi halde ise köle yapılarak mallarına el konulurdu. Hukuken teslim teklifini kabul eden şehir *sulhen*, savaşarak zorla alınan şehirse *kahren* fethedilmiş olurdu. Osman'ın, söz konusu kaleleri mümkün mertebe zorlu kuşatma süreçlerine girmeksizin, *sulhen* ele geçirebilmek için yoğun bir çaba sarf ettiğini görüyoruz. Bu süreçte de büyük ölçüde, istimâlet ve adalet politikalarına yaslanıyordu. Ele geçirdiği bölgelerdeki halka bu kavramlar çerçevesinde yaklaşarak, hem bunların, hem de henüz Osmanlı sınırlarının dışında bulunan ahalinin gönülleri fethetmeye çalışıyordu. Leblebici, Çadırılı, Lefke, Mekece gibi fetihlerde tekfurların *sulhen* teslimi seçmeleri, Osman'ın tatbiki çalıştığı politikaların birer sonucuydu. Bu şehirlerin idaresine talip olan Samsa Çavuş'a verdiği cevap, en yakın adamları için bile olsa, adalet ve istimâlet politikalarına aykırı tek bir davranışın bütün süreci delebileceğini açıklayan çarpıcı ve Osmanlı tarihlerine bütün detaylarıyla asılı bir tablo niteliğindedir²⁴.

Kale kuşatmalarında uygulanan taktikler, koçbaşı, merdiven, ip, kazma, külünk gibi silahları ön plana çıkarıyordu. Kale bedeni ya üzerinden aşılacak veya temelinden kazılarak devre dışı bırakılmaya çalışılırdı. Bu süreçte surlar merdiven, ip ve hareketli *kuşatma kuleleri* vasıtasıyla aşılmaya çalışılırken diğer yandan da altından lağım

24 Uğur Altuğ, *Cihan İmparatorluğunun Kurucusu Osman Beg*, s. 176-177.

açmak yahut duvar temelleri kazılmak suretiyle çökertilme ya da yer altından içeri girebilme mücadelesi verilirdi. Kuşatmalarda bütün enerjinin yoğunlaştığı temel noktalardan biri de kale kapılarıdır. Kaleler, genelde ahşap malzemeden ve metal kaplamalardan yapılan kapıları yakılmak ya da çoğunlukla koçbaşlarıyla dışarıdan vurulan darbelerle zorlanıp açılmak/kırılmak suretiyle zapt olunurdu. Osman, Kulacahisar'da görüldüğü üzere kale kuşatmalarında ateşe verme/yangın çıkarma yöntemini de etkin bir biçimde kullanmıştır. Bilecik ve Kara Çepüş örneklerinde görüldüğü gibi, bazı fetihler hileye dayalı yöntemlerle ya kale içerisine gizlice adamların sızdırılması veya müdafilerin surların dışına çekilerek pusuya düşürülmesi suretiyle gerçekleştirilmiştir. Kalelerin direnişi bırakıp çözülmesini sağlayan önemli hususlardan biri de kale komutanı yahut sahibinin öldürülmesi ya da ele geçirilmesidir. Nitekim Osman Beg, tekfurunu ele geçirip idam ettirmek suretiyle Kite kalesinin kolayca açılmasını sağlamıştı. Fethedilen kalelerde küçük garnizonlar konuşlandırılmaktaydı, bununla birlikte savaşçı Türkmenlerin erken dönemlerden itibaren stratejik geçit noktalarındaki derbentlere yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

Osman Beg'in kimliği ve komuta yetenekleri, görüldüğü üzere kendi kariyerinin ve beyliğinin temel yapı taşıydı. Karizmatik kişiliği ve siyasî kariyeri, büyük ölçüde bu süreçte sergilediği icraatlar doğrultusunda şekillenmiştir. Zorlu koşullarla bezeli karmaşık bir dönemde askerî süreçlerin önemini çok erken yaşlarda kavradığı anlaşılan Osman, yaşamı boyunca bu alanda sahip olduğu yetenekleri geliştirerek kendisini daima ön planda tutmaya çalışmıştır. Osman Beg, sergilediği askerî komuta yetenekleriyle önemli başarılar elde ederek farklı unsurları kendine çekmiş ve bu kitlelere kendi idealeri doğrultusunda yeni bir ruh ve heyecan vermiştir. Başarılı gazâ operasyonlarıyla büyüttüğü bu enerji, beyliğin esasını oluşturan bir ordu doğuracaktır. Bütün bu süreçlerin ve oluşumun temelinde ise Osman Beg'in askerî liderliği ve yetenekleri bulunmaktaydı.

I. MURAD

*Kasım Bolat**

I. Kosova Meydan Muharebesi'nde, 1389'da uğradığı suikast sonrası şehid olan Osmanlı Sultanı I. Murad, şehzadelğinde ağabeyi Süleyman Paşa ile başladığı fetih hareketlerine hız kesmeden padişahlığı döneminde de devam etmiş ve ömrü yine bir harp meydanında son bulmuştur. Her türlü karakter özelliğini bünyesinde barındıran I. Murad, özellikle gazi, dindar ve fütûhatçı yönü ile daha çok ön plana çıkar. İlk Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazade ve ondan mülhem eserlerde; I. Murad'ın ve ağabeyi Süleyman Paşa'nın annesi, Yarhisar Tekfuru'nun kızı ve Orhan Gazi'nin eşi Nilüfer Hatun olarak gösterilir. Ancak, yapılan araştırmalarda ve vakfiye analizlerinde, I. Murad'ın annesinin Nilüfer Hatun olma ihtimali kuvvetli ve dahası kesin ise de, Süleyman Paşa'nın aynı anneden olması ihtimal dâhilinde görülmez. Buna göre I. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun'dur ve I. Murad 1326-1327'de doğmuştur. Süleyman Paşa'nın annesi ise Orhan Gazi'nin diğer eşi Efendi/Efendize'dir¹. Süleyman Paşa'nın, 1324 tarihli Mekece Vakfiyesi'nde adının geçmesi sebebiyle onun bu tarihte şahitlik edebilecek bir çağa eriştiği düşünülür ve buna bağlı olarak doğum tarihi 1310 veya daha öncesi olmalıdır².

* Doktora öğrencisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. E-Posta: bolat55@gmail.com.

1 Feridun Emecen, "Nilüfer Hatun", *DİA*, c. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 124.

2 Feridun Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri Dünyası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 64.

Bu bölümde; I. Murad'ın erken dönem Osmanlı fetihlerindeki yeri, kaynaklarda oluşan imajı ve askerî stratejisine değinilmeye çalışılacaktır. Şüphesiz I. Murad'ın en büyük başarılarından birisi, ulaşmaya çalıştığı devlet sınırlarında ve bunun için verdiği mücadelede saklıdır. O, devletin sınırlarını genişletmek ve dahası “gaza” da bulunmak için bitmez tükenmez bir enerji ile gayret etmiş; mecbur kalmadıkça Anadolu'daki gelişmeleri diplomasi ve barış yoluyla halletmeye çalışmış, tercihlerini hep Rumeli'de yeni yerler fethetmekten yana yapmıştır. Hatta Mehmed Neşri, eseri *Cihannüma*'da ilginç bir cümle ile I. Murad'ın Rumeli ve Gelibolu'daki fetihlerine atıfta bulunmuş, bir bakıma tepkileri üzerine çekme pahasına Sultan'ın hakkını teslim etme gayreti gütmüştür. I. Murad'ın cülusu ve ilk hareketleri bahsinde Neşri “*Murad Gazi dahi kafirlerin yine mekânlarında mukarrer kıldı. Ve dirler ki, Gelibolı'yı Süleyman Paşa feth itdi. Amma asahh rivayet budur ki, sultan Murad feth itdi.*” demektedir³.

Kayıtlara geçmiş ve vakfiyelerden yola çıkılarak hazırlanan eserlere göre Orhan Gazi'nin altı erkek evladı vardır. En büyükleri Süleyman Paşa olmak üzere farklı eşlerden Murad, İbrahim, Sultan, Halil ve Kasım adlarındaki çocuklarından Süleyman, Sultan ve Kasım, Orhan Gazi hayatta iken vefat etmiş, Murad padişah olduktan sonra da kardeşleri İbrahim ve Halil'i ortadan kaldırarak tahtın tek varisi sıfatıyla saltanatını devam ettirmiştir⁴. I. Murad son derece dindar, mülayim ve affı sever bir padişah olarak anlatılsa da, konu taht ve devletin istikbali söz konusu olduğu zaman düşmanlar ve kardeşler bir yana, oğlunun gözünün yaşına bile bakmayacağını göstermiş ve isyan alameti gösterip babasına tavrı aldığı için oğlu Savcı Bey'i, önce gözlerine mil çektirmiş sonrasında da idam ettirmiştir. Zira I. Murad'ın oğlu Savcı Bey, Mayıs 1373'te İmparator V. Ioannes'in büyük oğlu Andronikos Palaiologos ile ortak hareket

3 Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, c. 1, yay. Faik Reşit Unat ve Mehmed Altay Köymen, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 193.

4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Orhan Gazi'nin, Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa için Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı”, *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler, Seçme Makaleler 2*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 46.

etmiş, Savcı Bey Edirne’de kendini Sultan ilan ederken, Andronikos da İstanbul’da kendini imparator ilan etmiş idi. Hatta Savcı Bey, hazineyi dağıtması bir yana adına hutbe dahi okutmuştu. I. Murad, oğlu Savcı Bey isyanını bastırdıktan sonra ona öğütlerde bulunmuş ve bir bakıma yapılan hatayı affedeceğini bildirmişti. Fakat Savcı’nın asi davranışları devam etti ve babası I. Murad’ı daha da hiddetlendirdi. Sultan, bir daha taht iddiasında bulunma ihtimalini ortadan kaldırmak için oğlu Savcı Bey’i sonsuza kadar ortadan kaldırmış oldu⁵. Aldığı ve uyguladığı bu karar, I. Murad’ın hayatındaki “gaddarca” sayılabilecek nadir hadiselerden biridir.

I. Murad’ın şehzadeliği dönemindeki en önemli askerî başarısı, Lala Şahin Paşa ile hareket ederek fethettiği Edirne olmuştur. Osman Gazi’nin ölüm tarihi, araştırmacılar ve tarihçiler tarafından tam olarak kesinleşmeden önceki kayıtlarda ve sonraki dönemlerde Edirne’nin fethi için farklı tarihler verilmekte idi. Literatürde 1363, 1364, 1369 ve 1371 gibi farklı tarihler verilmekte idi. Ancak Franz Babinger’in *Oruç Beğ Tarihi* üzerine yaptığı araştırma ve neşir sonrası, metin içerisinde geçen bir cümle Edirne’nin fethine de ışık tutmuştur. Buna göre *Oruç Beğ Tarihi*’nde “*Ve hem bu yıl içinde güneş külli dutuldu. Tamam yıldızlar göründü...*” denmesi, fethin kesin tarihine dair önemli bir ip ucu olmuştur⁶. Babinger, bu meseleyi ilk defa 1926’da gündeme getirmiş; farklı disiplinlerle konuyu araştırmış ve hesaplamalar yaptırdıktan sonra 1944’te makale olarak neşretmiş ve fethin tarihi kesinleşmiştir. Böylece tartışmaya yer bırakmaksızın şehrin, I. Murad’ın şehzadeliğinde ve 5 Mayıs 1361 tarihinde fethedildiği kesinleşmiş olmaktadır⁷.

I. Murad’ın askerî başarıları, hiç şüphesiz etrafında bulunan ve sonrasında uç beyliği verdiği namlı gaziler ile doğru orantılıdır. Lala Şahin başta olmak üzere emir-komuta zincirinde hareket ettiği

5 Halil İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2010, s. 92.

6 *Oruç Beğ Tarihi: Osmanlı Tarihi (1288-1502)*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 24.

7 Halil İnalcık, “Edirne’nin Fethi”, *Edirne, Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 158, dn. 79.

ve son derece uyumlu oldukları anlaşılan, Rumeli akıncılarından ve ilk Rumeli Beylerbeylerinden olan Gazi Evrenos'un Balkanlar'da giriştiği bir dizi fetih hareketi, Osmanlı devletini sınır olarak genişletmekle kalmamış, aynı zamanda idarî ve askerî olarak da teşkilatlandırmıştır. Hacı İlbey, Akça Koca, Gazi Fazıl gibi askerî harekâtlarda kendini ispatlamış beylerin I. Murad'ın yanında yer alması ve devletin sınırlarını genişletmek için son derece gayret göstermeleri, Osmanlı Devleti'ni daha I. Murad zamanında bir Rumeli devleti haline getirmiş ve önemli uç bölgelerin askerî karargâh olarak kurulmasına zemin hazırlamıştır.

I. Murad'ın askerî ve stratejik başarılarının temelinde, hiç şüphesiz babası Orhan Gazi'nin devlet sınırlarını genişletmekteki azmi ve bu vizyonu oğullarına kazandırması gelmektedir. Orhan Gazi, yaşı ilerleyip hastalığından at binemez hale gelmesine kadar, at üzerinde kaldığı ve fethedilen kaleleri adeta teftiş ettiği Orhan Gazi'nin yakınında bulunmuş kimseler tarafından aktarılır. Bunlardan biri de hiç şüphesiz İbn Battuta'dır. "Bursa Sultanı" olarak anlattığı Orhan Gazi'nin yüzden fazla kaleye sahip olduğunu ve hiçbir yerde bir aydan daha fazla kalmadığını yazan ünlü seyyah, aynı zamanda Orhan Gazi'yi Türkmen hükümdarlarının mal, ülke ve askerce en büyüğü olarak tasvir eder. Dahası, İznik'te Orhan Gazi'nin hanımı Nilüfer Hatun ile de görüşen ve onu tanıma şansına erişen İbn Battuta, adeta İznik'in de Nilüfer Hatun tarafından yönetildiğini ima eder ve hem Bursa'da hem de İznik'teki oluşumdan bahseder⁸.

Orhan Gazi zamanında planlı bir şekilde Gelibolu'ya geçilmesi ve yerleşimi, Osmanlı Devleti için bir fırsat görülmüş ve önemi anlaşılmıştı. Bu yüzden baba Orhan Gazi ve oğulları Süleyman Paşa ile I. Murad, gerek diplomatik gelişmeleri ve gerekse askerî fırsatları en üst noktadan değerlendirmeyi bilmişler ve devletin topraklarını Rumeli ve Anadolu'ya genişletme politikası gütmüşlerdir. Bu bakımdan Süleyman Paşa'nın Rumeli taraflarında fetih ve hareketlerinin yanı sıra doğuda, Anadolu'daki gelişmeleri de yakından takip ettiği ve bu

8 Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, c. 1, haz. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 430-431.

yönde askerî harekâtlarda bulunduğu net görülmektedir. Bu açıdan Ankara'nın 1354'teki fethi, son derece önemlidir. Orta Anadolu'da bulunan ve Ahiler tarafından yönetilen Ankara, Süleyman Paşa tarafından alınmış ve Osmanlı idaresine katılmış bulunmaktadır. Bu durum, ileriki tarihlerde karşı karşıya gelecek olan Karamanlılar ve Osmanlıları da yakınlaştırdığı gibi dost, akraba ve düşman haline de getirmiştir. Zira Anadolu çerçevesinde süren iktidar kapışması, orduların toplanması ve hesaplaşması ile son bulmuştur⁹.

I. Murad'ın, şehzadelik döneminde babasından edindiği askerî ve idari tecrübeyi, padişahlığında da net bir şekilde görmek mümkündür. Orhan Gazi, önemli merkezleri fethettiği zaman yeni bir idarî ve askerî teşkilatlanmaya giderek gücünü artırır. Bu, bulunan bölgenin elde kalma kuvvetini artırdığı gibi, yeni hareket noktaları için de fırsat oluştururdu. Bursa'nın fethinden sonra 1337'de İzmit'in alınması, Batı Anadolu'daki Osmanlı fetihleri için yeni kapı açtı ve kökleşmesini sağladı. Zira İzmit'in alınması sonrasında Orhan Gazi, devlet idaresinde yeni bir askerî teşkilatlanmaya gitti. Büyük oğlu Süleyman Paşa'ya İzmit'i verirken, diğer oğlu I. Murad'a da Bursa sancağını verdi. Böylece bölgeye "bey sancağı" ismi verildi. Eskişehir yakınında bulunan Karacahisar'ı da Gündüz Alp'e verdi. Orhan Gazi'nin kendisi de devletin merkezinde bulunarak "Ulubey" oldu. Böylesi bir yapılanma, esasen Anadolu Beyliklerinde ve Selçuklularda da görünen bir adetti. Orhan Gazi bu geleneği devam ettirerek, devlet içinde yönetim kavgasını engelleme fakat askerî olarak pay alınmasını temin yoluna gitti. Böylece her bir üye, uç-merkez edindikleri şehirlerden "Ulubey"nin izni ve emri doğrultusunda fetihlerde bulunabilecekler ve ganimetlerden hissedar olacaklardı. Karesioğullarının dağılması ve Orhan Gazi'nin bölgeye olan nüfuzu ise, Osmanlılar için yeni bir boyut oldu. Karada ve denizde "gazi" kimliklerini kanıtlayan ve her biri namılı birer silahşor olan beylerin Osmanlılar yanında yer almaya başlaması, sadece Gelibolu-Rumeli'de değil, Avrupa'da etkili olmasına neden oldu. Hiç şüphesiz; denildiği

9 Rifat Özdemir, "Ankara; Osmanlılar Devri", *DİA*, c. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 204-205.

gibi Karesili akıncı beyler Osmanlılar yanında yer almasa, bu dönemdeki fetihler hiç bu kadar hızlı ve sistematik olmazdı. Bu yüzden Süleyman Paşa, çok kısa bir süre sonra Biga'yı uç merkezi yaptı ve askerî fetihlerine buradan devam etti. Süleyman Paşa'nın askerî stratejisi ve hareketliliği ile Bursa-Lâpseki yolu üzerinde ve Bizans'a ait olan Kapıdağı, Edincik, Biga, Kemer, Lâpseki ve bütün sahil ovasını alması, Anadolu'dan Rumeli'ye hem gazi savaşçıların hem de şehirleşmede ihtiyaç duyulan nüfusun sevkine imkân sağladı¹⁰.

I. Murad'ın saltanatı ve askerî faaliyetleri incelendiğinde, babası Orhan Gazi'nin uygulamaları ve ağabeyi Süleyman Paşa'nın hareketliliğini takip ettiği ve sürekli olarak sınırları geliştirerek devleti teşkilatlandırdığı görülür. O yüzden I. Murad dönemindeki devletin idarî ve askerî teşkilatlanması şaşkınlık oluşturmaması gerekmektedir. Orhan Gazi'nin süvari ve atlı birlikleri düzenli bir ordu haline getirmesinin yanı sıra yaya birliklerden disiplinli ve daimî bir ordu vücuda getirmesi, gelecekteki Osmanlı fetihlerinin en önemli faktörü oldu. Osman Gazi'nin aşiret kuvvetlerini bir araya getirerek bir misyon belirlemesi, Orhan Gazi döneminde devlet olarak vücut buldu ve daha I. Murad döneminde Avrupa'nın dikkatini çeker bir kuvvet haline geldi.

İlk defa I. Murad zamanında tesadüfî değil, askerî olarak son derece iyi düşünülmüş bir teşkilat olarak oluşturulan "Rumeli Beylerbeyliği"; uzun süre hem askerî hem de idarî olarak istifade edilmiş önemli bir kurum olarak Osmanlı ordusunda yerini aldı. I. Murad'ın saltanatında merkezî ordunun oluşması ve kuvvetlenmesi, uçlarda yapılacak fetihleri geri çekmemesi planlandı. Buna göre merkez ordusu kuvvetlenip askerî fetihlere hız katması planlanırken, kontrol dışına çıkarak devleti tehdit etmemesinin de düşünüldüğü varsayılabilir. Bu açıdan Rumeli'de uçlarda yarı-bağımsız olarak hareket eden Akıncı beylerinden Evrenesoğulları, Mihaloğulları, Turahanoğulları ve Malkoçoğulları gibi akıncı kuvvetlerin bir bakıma güç dengesinin oluşturulmasında etkili olduğu görülür. Buna göre, merkez kuvvet akıncı kuvvetleri ile dengelenmiş, bastırılmış,

10 Halil İnalıcık, "Osmanlı Sultanı Orhan (1324-1362), Avrupa'da Yerleşme", *Belleten*, Sayı 266 (Nisan 2009), c. 73, s. 82-84.

fakat yarı-bağımsız gibi görünen Akıncı beyleri de Rumeli Beylerbeyinin nüfuzu altında kalmış olacaktı. Rumeli Beylerbeyinin de bazı istisnalar sarf-ı nazar edilecek olursa, çoğunlukla Enderun'dan, yani “devlet terbiyesi” almış, merkeze yakın kimselerden olduğu görünmektedir. I. Murad zamanında oluşturulan bu güç dengesi- nin işe yaradığı, çok değil 1402-1413 arasındaki Fetret Devri'nde toplanmaya başlandı¹¹. Ankara Savaşı sonrası Osmanlı ordusunun dağılması ve kardeşler arasında taht kavgası yaşanmasına rağmen, Anadolu'da Timur'un bağımsızlık verdiği beyler hariç Rumeli'de bir bağımsızlık hareketi görünmemesi, yukarda anlatmaya çalıştığımız bu askerî ve idarî teşkilatlanmanın ürünüdür¹².

Rumeli uç beylerinin merkezî devlet yönetimine mesafeli olmaları, sarayın da onlara karşı tedbirli bir siyaset izlemesine neden oldu. Bu “tedbiri” göstermesi açısından, 16. yüzyılda yazılmış *Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*'nde son derece dikkat çeken bir anlatım vardır. Buna göre II. Murad gece bir rüya görür¹³. Gördüğü bu rüyayı Türklere anlatır ve Türkler de bu rüyaya inanırlar. Rüyasında Peygamber gibi beyazlar giymiş bir adam belirir. Beyazlar giymiş bu adam, oğlunun büyük parmağındaki yüzüğü çıkartır. İkinci parmağa takar. Onu tekrar çıkardıktan sonra orta parmağına takar. Yüzüğü beş parmağın her birine takıp çıkarmıştır. Sonuncu parmağa da takıp çıkardıktan sonra yüzüğü çekip atar ve kendisi de ortadan kaybolur. Gördüğü bu rüyasını yanına çağırdığı hocalara ve falcılara tabir ettirir. Onlar da “*Senin soyundan yalnız beş hükümdar gelecek, ondan sonra başka bir soy senin saltanatına gelecek, bundan başka bir şey değildir*” derler. II. Murad da bu rüyanın etkisi ile Turahanlar, Mihaloğulları, Evrenosoğulları gibi Rumeli uç beylerinden hiçbirini

11 Hasan Basri Karadeniz, *Osmanlılar ve Rumeli Uç Beyleri: Merkez ve Uç*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 157-213.

12 Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 35-39.

13 Doukas'ın yazdığına göre II. Murad bu rüyayı II. Mehmed'i 1450'de evlendirmeden ve Ada'ya [Saraya] geçmeden hemen önce görmüştür. Mikhael Doukas, *Tarih; Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 203.

vezir yaparak Dîvân'a almaz. Onların "Rumeli Beylerbeyi" olması burada dikkat çekildiği gibi Osmanlı hanedanının sonu demek oluyordu. Dahası *Grekçe Anonim Osmanlı Tarih*, "bütün bu soylar hükümdarlık etmek ümidinde idiler ve bu rüyanın etkisi ile de bu güçlü ailelerin ellerinden nüfuzları alınmış oluyordu." demektedir¹⁴.

Osmanlı ordusunun hızlı, pratik ve etkin gücü, erken dönemlerdeki teşkilatlanmasına bağlıdır. Elbette teşkilatlanırken sadece düşman yenme düşüncesi ele alınmamış, aynı zamanda bu silahlı kuvvetin bir iç tehdit oluşturmasının da önüne geçilmeye çalışılmıştır. Sadrazam Koca Yusuf Paşa, 1791-92'de III. Selim'e yazdığı telhiste olması gereken ordunun karakterini net bir şekilde belirtmiştir. Buna göre asker; emirlere bağlı ve yerine getiren; padişahın ulufesini yiyip, gece ve gündüz tüfeği elinde, bıçağı belinde, dur denildiği zaman durur, git denildiğinde gider, talimli, disiplinli her zaman savaşa hazır bir askerdir¹⁵. Ne olursa olsun I. Murad zamanında kurulan Yeniçeri Ocağı, uzun süre Osmanlı fetihlerinde etkili olmuş ve kendi imajını ve kimliğini oluşturmuştur. Bununla birlikte Osmanlı ordusunun karadaki bu teşkilatlanması ve kuvveti, aynı oranda denizlerde gösteremediği de dile getirilmektedir. Etkili bir deniz gücü haline getirilememesi, nihayetinde okyanuslarda sessiz kalınmasına sebep olmuştur. Buna rağmen Osmanlı yönetiminin temel düşüncesi Doğu Avrupa, Batı Asya ve Kuzey Afrika'da varlığını korumak ve toprak bütünlüğünü tam manası ile sağlayabilmektir¹⁶.

I. Murad'ın askerî fetih ve yerleşimlerinde uzun yıllar etkisini sürdürecektir bir stratejinin varlığını kabul etmek gerek. Padişahın en başından itibaren hedefi, aslında gaza yolunu açık tutarak devletin

14 16. *Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi – Giriş ve Metin (1373-1512)*, haz. Şerif Baştav, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1973, s. 134.

15 Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu; Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 11.

16 Gültekin Yıldız, "Kara Kuvvetleri", *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 47-48.

sınırlarını genişletmekti. Elbette babası Orhan Gazi'nin Bizans İmparatoru'nun damadı olması ve yine kardeşi Halil'in de esaretten kurtulup Bizans'a damat olup yakın ilişkiler kurulması, Bizans toprakları üzerinde hâkim olma düşüncesini ortadan kaldırmıyordu. Zira Gelibolu, Trakya ve Rumeli merkezli birçok ele geçirilen bölge, Bizans İmparatorluğu'na aitti ve I. Murad her geçen onlara ait toprakları kendi sınırlarına dahil ediyordu. Edirne'nin önemini çok önceden kavramış olan I. Murad'ın, daha şehzadelğinde burayı fethedip yerleşmesi ve Gelibolu merkezli askerî bir teşkilatlanma oluşturmaya, gelecek hedefleri için büyük bir stratejisinin olduğuna işaret etti. Buna göre I. Murad, askerî gücünü ve stratejisini birleştirerek, etrafına önemli bir mesaj vermekte idi. Böylece o, Avrupa'da kalıcı olduklarını açıkça belli etmesinin yanında, Asya ve Anadolu'daki gelişmelere ve genişlemeye de kayıtsız kalmayarak Avrupa ve Asya merkezli bir güç haline geldiklerini adeta dosta ve düşmana ilan etmekte idi¹⁷.

Yukarda bahsedilmeye çalışıldığı gibi, erken dönem Osmanlı *vekayinamelerine* yansıyan Yeniçeri Ocağı'nın kuruluş tarihi ve aşaması, Edirne'nin fethi, Rumeli'deki askerî hareket ve diğer fetihlerin yanı sıra, I. Murad'ın aslında ne için hazırlandığına dair önemli ipuçları vermektedir. I. Murad'ın en önemli amacı İstanbul'u almaktı ve bunun için de daimî, disiplinli ve etkin gücü olan bir orduya sahip olunmasını gerekli görüyordu. O yüzden kendisinden sonra I. Bayezid'in İstanbul'u kuşatması, padişahın bir anda aldığı bir kızgınlık kararı değil, adeta babası Murad'ın stratejisini gerçekleştirme girişimi idi.

Erken dönem Osmanlı tarihçilerinden Aşıkpaşazade, Neşrî¹⁸ ve Oruç¹⁹; benzer bir anekdot ile Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunu anlatırlar. Hepsinin çıkış noktası da, seferlerde ve akınlarda elde edilen esirlerin “zayı” edilmemesi yönündedir. Buna göre ulemeden

17 Gabor Agoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 25.

18 Mehmed Neşrî, *Kütâb-ı Cihan-Nümâ*, c. 1, yay. Faik Reşid Unat ve Mehmed Altay Köymen, s. 199-201.

19 *Oruç Beğ Tarihi: Osmanlı Tarihi (1288-1502)*, haz. Necdet Öztürk, s. 24.

Karamanlı Molla Kara Rüstem, Edirne'nin fethi ve I. Murad'ın padişah olmasından kısa bir süre sonra, 1362-63'lerde Çandarlı Halil'e bir teklifte bulunur. Bu tarihte Çandarlı Halil *kazasker* olmuştur. "*Efendi! Bunca hanlık malı niçün zayi edersin?*" der ve elde edilen esirleri kullanmanın helal olduğunu hem para hem fizikî kuvvetlerinden azamî derece istifade edilebileceğini söyler. Kazasker Halil Efendi, durumu I. Murad'a arz eder ve arada konunun dinen şer'iliği sabit görüldükten sonra padişah fermanı ile "pençik" salınmaya ve elde edilen esirlerden "yeniçeri" oluşturulmaya başlanır. I. Murad, yine burada çok güvendiği ve adeta Rumeli'nin jandarması hükmündeki Evrenos Bey'e de görev yükler. Akınlarda elde edilen esirin beşte biri alınmaya başlanır. Yine Çandarlı Halil'in talimatı ile elde edilen esirler "Türk'e verilecek", Gelibolu'da eğitimden geçecek, Müslüman olup Türkçe öğrendikten sonra kendilerinden asker olarak istifade edilecektir²⁰.

Ulemadan Karamanlı Kara Rüstem Efendi'nin Kazasker Halil Efendi'ye verdiği bu tavsiye ve sonrasında Osmanlı tarihine damga vuracak olan Yeniçeri Ocağı'nın kurulması, esasen İslam devletlerinde uygulana gelen bir varlığın, Osmanlılar'daki tezahürüdür. Büyük Selçuklularda Nizamülmülk'ün Sultan Melikşah'a tavsiyesi ve teşviki ile oluşturulan Gulaman-ı Saray, Osmanlı Devleti'nde Kapukulu Ocağı olarak vücut bulmuştur. Esasen Karamanlı Rüstem Efendi, Selçuklularda uygulanan ve son derece önemli bir işlevi olan askerî kurumun, Osmanlı Devleti'ne entegre edilmesini tavsiye etmiş ve bu durum, son derece disiplinli bir şekilde ortaya konulmuştur.

Çandarlı Kara Halil Efendi'nin Bursa'da, yani payitaht Kadılgında ortaya çıkan Yeniçeri Ocağı fikri, yeni bir kurumun daha ortaya çıkmasını sağladı: Büyüyen ve daha karmaşık bir hale gelen ordu işlerini çözüme kavuşturmak, dahası organize etmek için Kazaskerlik makamı ihdas edildi. İlk Kazasker olarak da yine ilklerin adamı diyebileceğimiz Çandarlı Kara Halil Efendi görevlendirildi. Bundan sonra yeni bir uygulamaya daha gidildi. Öncesinde,

20 Âşıkpaşaoğlu Âşıkî, "Tevârih-i Âl-i Osman", *Osmanlı Tarihleri-1*, haz. Nihal Atsız, Türkiye Yayınları, İstanbul 1949, s. 128.

payitaht kadılarının Osmanlı Sultanı ile sefere gitmesi âdet iken, bundan sonra payitaht kadısı merkezde kalacak ve kazasker olan efendi, Osmanlı Sultanı ile ordu başında sefere gidecektir. İşte böylece Kazasker Çandarlı Halil Efendi'nin ordu sevk ve idare kariyeri, bir süre sonra da vezirlik ve paşalık makamı kendisine kazandırılmış oldu²¹. Kazaskerler, Dîvân-ı Hümâyûn'un asli üyeleri de olmakla beraber, sadrazamın sol tarafında yerlerini alır ve kendi bölgeleri ile ilgili şer'î ve örfî meseleleri çözüme kavuştururlardı. Zaten kelimenin ortaya çıkış ve manası da görevi açısından açık bir anlam ifade etmektedir. Kazaskerlik, II. Mehmed döneminde Anadolu ve Rumeli Kazaskeri olarak ikiye ayrılacak, sonrasında da Arap ve Acem Kazaskerliği ismi ile üçüncü bir kazaskerlik vücuda getirilecektir²².

I. Murad döneminde disiplinli, daimî ve güçlü bir yaya ordusunun kurulmasının yanı sıra, aynı şekilde atlı birliklere de önem verildi ve tıpkı Yeniçeriler gibi fakat onların atlı süvarisi hükmünde yeni bir askerî teşkilata gidildi. I. Murad döneminde, askerî seferlerdeki pratiklik ve başarı da bu şekilde organize eden bir ordu ile elde edildi. Buna göre, ilk Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'nın vefatı sonrasında²³ "bi'l- istiklal" Rumeli Beylerbeyi olan Kara Timurtaş Paşa²⁴, I. Murad'a yaptığı teklif ve kabulü sonrasında "Kapukulu Süvarisi" tesis edilmiş oldu. Öncelikle "sipah" ve "silahdar" isimleri ile teşkil olunan Kapukulu Süvarileri, kendi içinde de ayrı bir teşkilata ayrıldı. İleri dönemde "Sağ Ulufeciler" ve "Sol Ulufeciler" ile "Sağ Garibler" ve "Sol Garibler" ismi ile de teşkil olundu. Yeniçeriler gibi daimî ve maaşlı olan Kapukulu Süvarileri, "altı bölük yoldaşları" olarak vücuda gelmiş oldu. Yine Yeniçerilerden çıkma

21 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 7.

22 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 151-152; Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", *Belleten*, Sayı 232 (Aralık 1997), c. 61, s. 605-610.

23 Abdülkadir Özcan, "Lala Şahin Paşa", *DİA*, c. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 77-78.

24 Feridun Emecen, "Timurtaş Paşa", *DİA*, c. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 181-182.

olarak süvari olan altı bölük yoldaşlar, rütbe olarak Yeniçerilerden yüksek olsa da nüfuz olarak onlardan geri planda idi. Her bir askerî kanadın, kendi içinde farklı görevleri vardı. Örneğin, padişah sefere çıkacağı ve çıktığı zaman yolların açılıp temizlenmesi meselesi *silah-dar*lara aitti. Bunlar ordunun geçeceği yöne önceden varır ve yolun sağ ve sol tarafına Sancak Tepesi denilen sunî tepeler yaptırırlardı²⁵.

Kara Timurtaş Paşa'nın, Rumeli Beylerbeyliği zamanında tepki çeken fakat sonrasında Osmanlı ordusu için son derece önemli bir askerî güç haline gelen tımar sistemindeki düzenleme, I. Murad'ın seferlerdeki gücünü artırdı. Timurtaş Paşa, Rumeli'de Hristiyan yerli askerlere tımar verilmesini sağladı ve böylece bu yerli kuvvetler, Osmanlı ordusuna bağlı olarak seferlere katılır oldular. Halil İnalcık'ın dikkat çektiği gibi *"bu reform, Osmanlılar'ın Balkanlaşması sürecinde önemli bir adım oldu ve yerli askeri grupların direnci önlen-di."*²⁶. Diğer yandan, Anadolu'daki mücadelede bu Rumelili tımar sahibi yerli Hristiyan askerler önemli bir askerî güç haline geldi. Bununla birlikte, ölen tımar sahibinin tımarının alınıp bir başkasına verilmesi uygulaması da kaldırıldı. Bundan sonra, tımar sahibi ölse de onun oğluna devri ve bölüştürülmesi kuralı getirildi. I. Murad ve sonrasında Yıldırım Bayezid'in ordusunda, daimî olarak bu askerlerden bulundu. Fakat gerek Rumeli'de ve gerekse Anadolu'da ne olursa olsun serkeş davranmalarına, disiplini bozmalarına ve dahası yağma yapmalarına kesinlikle göz açtırılmadı ve en ağır şekilde cezalandırıldılar.

Osmanlı tarihini kaleme alan gerek erken, gerekse modern dönem tarihçileri, I. Murad'ın askerî başarılarının altını çizer ve onun son derece stratejik olarak hareket ettiğini, Balkanlar'a olan ilgisini ve bunun Osmanlı Devleti için ne anlam ifade ettiğini belirtirler. Her şeyden evvel Gelibolu ve Rumeli'ye geçiş, Orhan Gazi ve kısmen I. Murad'ın şehzadelğinde olsa da Rumeli ve Anadolu'daki hakimiyetin

25 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, c. 2, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 137, 149.

26 Halil İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2010, s. 95-96.

büyük çoğunluğu saltanatı döneminde meydana gelmiştir. Gaza düşüncesi ve vizyonu ile Balkanlar'a sefer için 6 kez geçtiği ve sonunda yine Rumeli'de şehit olan I. Murad'ın en büyük amacı İslâmı yaymak ve böylece bütünüyle siyasî, sosyal ve idarî bir teşekkül oluşturmaktır. Daha kendi zamanında Gazi, Hüdavendigâr olarak isimlendirilen I. Murad'ın imajını göstermesi açısından ismi bilinmeyen bir yazarın kaleme aldığı *Tuhfetül Guzât Fi Fazaili'l Cihad*²⁷ eser, padişahın ortaya koyduğu imajı göstermesi bakımından son derece önemlidir. I. Murad'a sunulan bu önemli risalede, gazanın faziletlerinden yola çıkarak Hz. Peygamber'in uyguladığı *gaza* ve *cihad* usulünden örnekler vererek dinî motivasyonun şevkini artırır. Yine I. Murad'ın bu duygu ve düşünceler ile 1386'da yazdığı bir belgede “*merhum gazi babam*” diyerek babası Orhan Gazi'yi işaret etmesi, kendi imajında oluşan ve aslında devraldığı dinî misyonun da ipucunu verir²⁸.

Yine 1386'da Gazi Evrenos Bey'in Hac'dan dönmesinden kısa bir süre sonra kendisine yazdığı mektupta, bu meşhur akıncı beyine, yaptığı askerî seferlerde nasıl bir yol takip etmesi gerektiğinin altını çizer. Feridun Ahmed Beğ'in, daha önce neşredilen *Mecmua-ı Münşeâtü's-Selatin* isimli eserinde bulunmayan, Osmanlı Arşivi'nde Cavid Baysun Terekesi'nden çıkartılan bu mühim mektupta, Evrenos Bey'e hem asker hem de idareci hükmünde nasihatlerde bulunur. I. Murad bu mektupta ona Gümölcine'den Siroz'a ve oradan Horpiste'ye varıncaya kadar sancak itibarıyla “on kerre yüz bin” (bir milyon) akçe verdiğini söyler. Dahası, gaziler ve mücahidler üzerine “emirül- müminin” tayin eder. Bundan sonra Rumeli'de akınlarda bulunabileceğini yazan I. Murad, Evrenos Bey'e sıkı sıkı tembihler ve dahası İslam geleneği çerçevesinde nasihatlerde bulunur. “*Amma Rumeli sakın sana Rumeli Vilayetlerini kendi kılıcım ile feth eyledim deyu gurur gelmesin.*” diyen I. Murad, her ne zaman ve

27 Maha Bakhit Mohammed, Sultan I. Murad'a Sunulan Arapça Bir Risale: Tuhfetül Guzât fi Fazaili'l Cihâd (Tercüme ve değerlendirme), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2016, s. 36-37.

28 Feridun Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 49.

nerede olursa olsun, adaletten, hoşgöründen, gazadan ve sadakatten ayrılmamasını öğütler. Hiç şüphesiz Osmanlı ordusuna dahil olmadan önce pek çok askerî seferlerde bulunan Gazi Evrenos Bey, I. Murad'ın bu söylediklerini bilmiyor değildir. Ancak I. Murad, padişah olarak sorumluluklarını bildiğini ve bu yolda gayret gösterdiğini namılı uç beyine de hatırlatmak istemektedir²⁹.

I. Murad'ın, Karamanoğullarına ilk büyük darbeyi vurduğu Frenkyazısı Meydan Muharebesi öncesi ulemadan aldığı fetva ve kendi görüşü, padişahın gazayı nasıl benimsediği ve uyguladığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Harp meclisinde I. Murad'ın vüzerâ ve ümeraya yaptığı konuşmada Karamanoğlu'nu kast ederek "*Bana her yıl gazaya mani olmağa kasd ider, mani-i gazaya gaza, gazay-ı ekberdür. Bu yıl kafirle gazadan kalduk. Bari anun şerrini def idelim.*" demesi son derece manidardır³⁰. Frenkyazısı Meydan Muharebesi, I. Murad'ın Karamanoğluna tanıdığı toleransın fayda getirmediği ve sonunda iki ordunun karşı karşıya gelmesi açısından son derece önemlidir. 1386-87'de I. Murad'ın organize olmuş, Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan düzenli ordusuna karşın, aşiret kuvvetlerinden oluşan Karamanlı ordusu üzerindeki başarısını göstermesi açısından tarihi bir önem taşımaktadır. Aynı zamanda bu savaş sonrası, I. Murad'ın ordusunda bulunan Sırp askerlerin ikaz edilip uyarılmasına rağmen yağma ve talanda bulunmaları sert bir şekilde cezalandırılmaları ile sonuçlanmıştır. Bu durum, padişah I. Murad'ın her ne olursa olsun disiplini her zaman kendi elinde tutma isteğini göstermesi bakımından son derece manidardır. Ayrıca bu olay, erken dönem Osmanlı tarihlerinde de yerini almış fakat en geniş ve detaylı hali ile Ahmedî'nin *Gazanamesi* ve oradan mülhemle Neşrî'nin *Cihannüma'sında* aktarılmıştır³¹.

29 Mehmet İnbaşı, "Sultan I. Murad'ın Evrenos Bey'e Mektubu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17 (2001), c. 8, s. 225-232.

30 Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, c. 1, yay. Faik Reşit Unat ve Mehmed Altay Köymen, s. 223.

31 Feridun Emecen, "Osmanlı Tarihinin İlk Büyük Savaş Anlatımı: Osmanlılarla Karamanlılar Arasındaki Frenkyazısı Muharebesi (1386/1387)", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 49 (Mart 2017), c. 49, s. 57-88.

Erken dönem Osmanlı tarih yazarlarının birçoğu, I. Murad'ın askerlik ve komutanlık maharetini takdir ederler. Rum tarihçi Chalcocondyles, I. Murad ile ilgili en çok teferruat veren ve karakter analizi yapan tarihçilerden biridir. Zinkeisen, av tutkusundan bahisle onun bu merakı sırasında gösterdiği kabiliyet ve çeviklikle, bütün atalarından üstün olduğunu gösterdiğini yazar. Bu durum elbette I. Murad'ın ne kadar iyi bir asker olduğunun da en açık göstergesidir. Zira askerî başarılarındaki sır, onun planlı ve düşünceli hareket etmesinin yanı sıra, karakterindeki dayanıklılık ve kabiliyet idi³². Chalcocondyles ayrıca, I. Murad'ın Rumeli'de ve Anadolu'da otuz yediden fazla savaşta bulunduğunu ve her bir savaştan da zaferle çıktığını yazar. Askerlerini bir süre dinlendirmeyi adet edinen padişah, bu zaman zarfında boş durmaz ve en büyük tutkusu olan sürek avlarında vaktini değerlendirirdi. Dahası, gençliğinde olduğu gibi ihtiyarlığında da azminden bir şey kaybetmediği gibi, harp meydanlarında yerini düşmana terk etmediği gibi asla arka da çevirmezdi. İyi bir hatip olduğu da anlaşılan I. Murad, savaşlara girmeden önce onlara nutuk çeker ve yüreklendirirdi. Aleyhine çalışanlar, sert bir şekilde cezalandırılmış ve durum kontrol altına alınmaya çalışılmıştır³³. I. Murad, hem kendi döneminde hem de sonraki dönem Osmanlı tarih yazımlarında, hep iyi bir asker ve sultan olarak yazıldı. Nicolae Jorga onu, sadece tebaası olan Müslümanlara iyi davranmakla kalmayan, düşmanı olan Hristiyanlara karşı bile merhametli, yumuşak, bağışlayıcı ve onları kazanmaya çalışan biri olarak anlatır³⁴.

32 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019, s. 202.

33 Chalcocondyles'ten nakleden İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 258.

34 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 244.

TİMUR

*Altay Tayfun Özcan**

1370’te Maverâünnehir, Mekke’den gelen çok önemli bir ziyaretçi-yi, İmam Seyyid Bereke’yi ağırlamak üzereydi. Peygamber soyundan gelen bu din adamı, son birkaç yıldır Maverâünnehr’i doğudan gelen Moğol saldırılarına karşı korumakla adından bahsettiren Timur adlı bir komutanın yanında yer almayı kendisi için daha uygun bulmuştu. Şerefüddin Ali Yezdi, Bereke’nin, Timur’un “*dünya padişahlığı müjdesini*” verdiğini ifade eder ve bunu, Timur’a davul ve âlem verdiğini dile getirdiği satırları takip eder¹. Elbette bu hediyeler, sıradan armağanlar değildi. Bunlar tam olarak, Timur’un hükümdarlığını dinî açıdan meşrulaştıran ve Bereke etrafında şekillenen dinî kesimlerin desteğini müjdeleyen sembolik hediyelerdi. Şerefüddin Ali Yezdî, din âliminin tutumunu, Timur’un gelecekteki başarılarının Tanrı tarafından takdir edilmiş bir kader olduğu hususunda bir işaret gibi sunsa da², Bereke’nin kararı esas itibarı ile, zaten bu yıllarda pek çok kişiyi Timur’a çeken³ şeylerle ilgiliydi. Bunlar Timur’un cömertliği, tutarlı kişiliği, ölçülü hareketleri ve şüphesiz ki ileride

* Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi. E-posta: altayfun@gmail.com.

1 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2019, s. 94.

2 Bu konuda bkz. Justin Marozzi, *Timurlenk İslamın Kılıcı, Cihan Fatih*, çev. Hülya Kocaoluk, YKY Yayınları, İstanbul 2018, s. 68.

3 Bu yıllarda Timur’a katılan önemli beyler ve din adamları için bkz. Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatih*, çev. Zuhal Bilgin, Kitap Yayınları, İstanbul 2006, s. 81-82.

bölgenin efendisi hâline dönüşeceği izlenimini yaratan başarılarının altında yatan komutanlık yetenekleriydi. Türkistan şimdi yeniden ayağa kalkabileceği bir liderle karşı karşıya bulunuyordu.

Timur'un geleceğine gözümüzü kısıp da 1360'lardaki Timur'a baktığımızda karşımızda bir "geleceği olmayan adam" görebiliriz. Bununla birlikte tarih herkes için bir sürpriz hazırlayabilir. Timur için de bunu fazlasıyla hazırlamıştı. Bu sürprizin temeline, doğduğu Çağatay Hanlığı topraklarında on yıllardır süren ve sanki hiç bitmeyecekmiş gibi görünen karmaşanın bir lider çıkarma potansiyeli sunmasını koymak gerekiyor. Nitekim Cuçi Ulusu ile Büyük Hanlık ve İlhanlılar gibi güçlü rakipler arasında sıkışıp kalmış ve genişlemek için önünde Hindistan'dan başka bir çıkış yolu kalmamış olan Çağatay Hanlığı, Timur'un doğduğu 1336'da büyük bir karmaşa içerisine bulunuyordu. İki yıl önce, 1334'te, çevresindeki güçlerle uyum içerisinde bir siyaset kültürü yaratmaya çalışıp, ülkesindeki ticareti de özendirmek suretiyle topraklarında istikrar yaratmaya gayret eden Tarmaşirin Han, yeğeni Buzan'ın başını çektiği bir isyan neticesinde bertaraf edilmiş ve süreç bunun ardından toparlanamaz bir vaziyete doğru sürüklenmişti. Takip eden 13 yıllık süreçte Çağatay tahtı altı farklı Cengiz soylusu arasında el değiştirdi ve sonunda 1347'de, yani Timur on bir yaşındayken, Kazagan adlı bir kişi Maverünnahr'ın en kudretli hâkimi hâline geldi⁴. Cengiz Han soyundan gelmesi de Kazagan, Cengiz neslinden olanları Çağatay tahtına oturtturarak idareyi elinde tutmayı başardı. Bu tarz bir idare sürmek anlayışı ilk defa tecrübe ediliyordu. Artık Çağatay Hanlığı'nda siyaset kültürü değişmişti ve Kazagan'ın açtığı yol, Timur gibi beyleri de cesaretlendirecekti.

Kazagan'ın 1358'de öldürülmesinden sonra oğlu Abdullah'ın idaresine geçen topraklar 1360'larda, Doğu Türkistan'da egemenlik

4 Süreç ile ilgili olarak bkz. Michal Biran, "The Mongols in Central Asia from Chinggis Khan's Invasion to the Rise of Temür: the Ögedeid and Chaghadaid Realms", *The Cambridge History of Inner Asia, The Chinggisid Age*, ed. N. Di Cosmo, A. J. Frank and P.B. Golden, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 58-60; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 2-3.

süren Tuğluk Temür tehlikesi altına girdi. Barlas boyuna mensup Tu-ragay adlı bir beyin oğlu olan Timur da işte tam da bu yıllarda tarih sahnesine çıkıyordu. Tuğluk Temür'e biat ederek Keş taraflarını ege-menlik altına almış olması onun ilk başarısıydı. Ancak, efendisinin Maveräünnehr'i, oğullarından İlyas Hoca'nın idaresine bırakmasıyla bir yol ayrımına sürüklendi. Yeni efendisinin "zalimce" davranışları karşısında bölgesini terk eden Timur, Kazagan'ın oğullarından olup, ağabeyi Abdullah'ın öldürülmesinden sonra zor durumda kalan Hü-seyin ile yolunu birleştirdi⁵. Artık bir dönüm noktasında bulunuyor-du. Bu sırada emrinde ne kadar askerinin olduğu bilinmemektedir. Bununla birlikte ilk askerî faaliyetini Sistan'da Hüseyin ile birlikte sergilediğinde her ikisinin toplam gücü 1.000 askerd. Bu gerçekten bir eksiklikti. Ancak tek eksikliği asker sayısı ile sınırlı değildi. Tecrü-besi de yoktu ve Sistan hâkiminin, düşmanlarını bertaraf etmesi kar-şılığında verdiği ödül sözüne kanıp boşu boşuna mücadelelere girişti. Hayal kırıklığı içerisinde Maveräünnehr'e dönerken saldırıya uğradı ve bu sırada hayatını ölümüne değin güçleştirecek yaralar aldı⁶. İşte şimdi bir duvara yaslanıp da ümitsiz bir şekilde beklerken bizim, o, "geleceği olmayan bir adam" gibiydi ve kendisini de şüphesiz ki böyle görüyordu. Bir karıncanın defalarca düştüğü duvara yeniden tırmanmaya teşebbüs ettiğini gördüğü andı bu. Timur yerinden kal-kıp yeniden mücadele edecek ve sonunda başaracaktı.

Timur şüphesiz ki sadece bir asker değildi. Ancak en çok da askerd ve kaynaklar da onu en çok bu yönüyle öne çıkarırlar. Hat-ta kaynak yazarlarının ifadelerine bakıldığında Timur'un başarıları, dehası ile Tanrı'nın koruması arasına sıkışmış bir vaziyettir. Ti-mur'un yanında pek az adamı ile birlikte "Tanrı'ya sığınarak" ileriye atılması ve kalabalık düşmanını yenmesi gibi bugün için fantastik gibi görünen kıssalar, aslında tam olarak bu izlenimi vermektedir. Zaten, Ortaçağ'daki yazarlar da bunu düşündürmeye ve hissettirme-ye çalışıyorlardı. Acaba biz de Ortaçağ insanları gibi bu düşünce ve

5 Timur'un Tuğluk Temür'ün hizmetine girmesinden Emir Hüseyin ile ilişki-lerine kadarki yaşamına dair bkz. Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk*, s. 65-70; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s. 5.

6 İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s. 5.

hisse ortak mı olmalıyız? Yoksa kalabalık düşmanın, kurtuluş ümidi görmeyerek Timur'un önünden çekilmesi gibi anlatıları Timur'un propagandalarının bir neticesi olarak mı değerlendirmeliyiz? Veya doğrudan doğruya her bir mücadelesinden zaferle ayrılan Timur'u yenmenin imkânsızlığı düşüncesinin yarattığı korkunun bir sonucu olarak görüp, tüm bunlardan Timur'un gerçek kabiliyetlerini mi keşfetmeliyiz? Bu şekilde bir bakış açısı, Timur'u düşünen ve onu keşfetmek isteyen insanları Timur'un başarılarının, istihbarattan diplomasiye, lojistikten muharebe alanının seçilmesine, baskına, hileye ve tuzağa varıncaya kadar pek çok bileşenin bir neticesi olduğu yargısına götürüyor.

Timur'un askerî başarılarının temelinde keskin bir mantığa sahip olması ve bundan ötürü de hadiseleri gerçekçi bir şekilde ve hızlıca analiz etmesi yatıyordu. Pek çok kaynak yazarının Timur'un kararlarının isabetli oluşuna vurgu yapması, giriştiği hiçbir mücadeleden yenik ayrılmamış bir komutan için hiç şüphesiz basit bir övgü değil, bilakis yeteneğinin yerli yerine konmasıyla ilgiliydi. Bu örneklerden birisinde Nizamüddin Şâmî, Timur'u şu şekilde övüyordu: "*Emir Timur'un rey ve fikri dünyayı gösteren bir ayna gibi parlaktı, her şeyi o aynada görürdü.*"⁷. Timur'un keskin bir mantığa sahip olması, gerçek ile sahteyi, yalan ile doğruyu ayırt etmede çok işine yarıyor ve analiz yeteneği ile de sonunda isabetli karar vermesini sağlıyordu. Bu yönünü en iyi şekilde ortaya koyan kişi, Timur'u övmek üzere eser kaleme alanlardan birisi değil, onu yermekle meşhur İbn Arabşah olmuştur:

Timur son derece doğru görüşlü, oldukça ferasetli, emsali görülmemiş derecede şanslıydı. Büyüklük ona yakışıyordu. Sözleri son derece kat'i ve kararlıydı. Başına bir musibet geldiğinde dahi doğru sözlüydü. Biri bir söz söylese (doğruluğu konusunda) delil ister, kaş altından bakış ve göz işaretlerini sezerdi. Son derece uyanık, her hangi bir işareti görür, olan her şeyi detayları ile muhakeme ederdi. Hiçbir hilekârın hilesi

7 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, çev. Necati Lugal, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 52.

gözünden kaçmaz, iğvâgerin iğâsı ona sökmez; sahip olduğu ferasetiyle yalancı ile doğru söyleyeni birbirinden ayırt ederdi. Zekâsı ve tecrübesi sayesinde kimin nasihati doğru kimin nasihati yanlış anlardı.⁸

Timur'un karar alma sürecini etkileyen unsurlardan birisi de tarih bilgisiydi ve karşı karşıya kaldığı sorunlarda, benzer tarihî meseleleri analiz sürecinin içerisine dâhil ediyor ve kararını şekillendirmede bu tecrübelerden fazlasıyla yararlanıyordu. Kendi kendisine “*başkalarını başlarından geçen vak'alarından ibret alan kimse mesuttur.*” demesi⁹ de tam olarak düşünce yapısının özeti gibiydi. O, aslında böylelikle geçmişteki benzer olaylardan dersler çıkararak “mesut” olabileceği bir ortama kavuşmak istiyordu. Elbette bu, sağlam bir tarih bilgisini zaruri kılıyordu ve buna da fazlasıyla sahipti. Bunu en iyi şekilde anlayabileceğimiz örnek, İbn Haldun ile görüşmesiyle ilgili kayıtlarda kendisini gösterir. Arap tarihçi, onun tarih bilgisi karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir¹⁰.

Timur'un hadiseleri sağlam bir mantıkla analiz ederek, neticede isabetli kararlar alması ve bunları da kararlılıkla uygulayarak başarıya ulaşması, bir sonraki girişiminin de aynı şekilde başarı ile sonlanacağı noktasında bir güven doğuruyordu. İnsanların ve kitlelerin kendisini hiç tereddüt etmeden takip etmeleri, dahası derin ve sarsılmaz bir güven beslemeleri de bu devamlılıkla ilgiliydi¹¹. Eski Çağatay topraklarının *çete* diye adlandırılan Doğu Moğollarının saldırılarına açık vaziyette olduğu bir sırada elde ettiği

8 İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 426, 429-430.

9 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, s. 52.

10 İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, s. 427. Timur ile İbn Haldun arasındaki tarih konuşmaları ile ilgili olarak ayrıca bkz. Musa Şamil Yüksel, “Arap Kaynaklarında Timur”, *Bilig*, Sayı 31 (2004), s. 102-103. Bu temasa dair ayrıca bkz. Musa Şamil Yüksel, “Timur, Tarih ve İbn Haldun”, *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*, ed. Abdulvahap Kara, Ömer İşbilir, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 89-106.

11 Bu hususta misaller için bkz. Musa Şamil Yüksel, “Arap Kaynaklarında Timur”, s. 91.

zafer üzerine, “Keş yiğitleri”nin Timur’a katılmaları¹² türünden örnekler, insanların, kendilerini zaferden zafere götürecek kişiyi bulduklarını hissetmeleri karşısında içine girdikleri psikolojiyi yansıtmaktadır. Yüz yıldır etrafındaki devletlerin çelikten sınırları arasına sıkışmış bir coğrafyanın insanları, artık Timur’un önderliğinde zaferden zafere koşmaya hazırlardı. İbn Kadı Şuhbe’nin Timur’un giriştiği mücadelelerin hiçbirisinde ne yenildiğini ne de geri çekildiğini ifade etmesi¹³ veya Sultaniyeli Johannes’in her nereye gitmişse zafer kazandığından ve ona karşı durabilen kimsenin karşısına çıkmadığından bahsetmesi¹⁴ Timur’un zafer kazanacağına duyulan güvenin çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olduğunu gösteren örneklerden sadece ikisidir. Kaynaklarda “Sultanları ve Melikleri Kahreden Adam”, “Yedi İklimin Sahib-Kırânı”, “Denizlerin ve Karaların Kahramanı”¹⁵ gibi sözlerle anılması da bunun somut neticelerinden birisiydi. Diğer taraftan Timur, kendisine katılanları sadece Deşt-i Kıpçak’tan Kafkasya’ya, Anadolu’dan Suriye’ye ve Rusya hudutlarına kadar zaferden zafere koşturan bir komutan değil, aynı zamanda kendilerinden birisi gibiydi.

Kaynak yazarları Timur’u, uzaktaki bir tepeden savaş manzarasını seyredip, emirlerini bir aracı ile askerlerine yağdıran bir komutan olarak resmetmezler. Aksine Timur her zaman saflarda, hatlarda, yani askerlerinin yanında olan bir komutan olarak tasvir edilir. Kimi zaman askerinin “*güzel sözlerle moralini*” yükseltmiş, “*tatlı vaatlerle*” şevklendirmiş ve “*Bugün er günüdür, mert olmak gerekir*”¹⁶ gibi sözlerle onları muharebeye hazırlamıştı. Kimi zaman da Herat Kuşatması öncesinde görüldüğü gibi atıyla hatların önünde bir oraya bir buraya koşturarak savaşçıların düzen ve tertibatını kontrol edip onları yüreklendirmiş, askerleri de böylelikle,

12 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 53.

13 İlgili kayıt için bkz Musa Şamil Yüksel, “Arap Kaynaklarında Timur”, s. 101.

14 Sultaniyeli Johannes, *Timur’un Sarayında*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul 2020, s. 72.

15 Söz konusu ifadeler için bkz. Musa Şamil Yüksel, “Arap Kaynaklarında Timur”, s. 101.

16 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 79.

Şerefüddin Ali Yezdî'nin ifadesiyle “şevke” gelmişlerdi¹⁷. Şüphesiz Timur da bunu istiyordu: Şevk içerisinde savaşmalarını ve gözünü budaktan sakınmayarak düşmanlarına hücum etmelerini. Başka türlü zafer nasıl mümkün olabilirdi ki? Ancak bu şekilde savaşanlar, günün sonunda karargâhlarına sadece ileride torunlarına anlatacakları yiğitliklerle dönmüyorlardı. Aksine cesaretleri ve hayatları pahasına gösterdikleri yiğitlikleri hemen ve cömertçe ödüllendiriliyordu Nitekim Toktamış'ın öncüleriyle yapılan bir çarpışmada fedakârlık gösterenler için şunları söylemişti: “*Bunlar her ne zaman huzuruma girmek isteseler, nöbetçiler onları engellemesin. Bunların ve evlatlarının suçu dokuzu geçmedikçe kimse onlara dokunmasın.*”¹⁸. Timur'un yararlılık gösteren askerleri ödüllendirmesi ile ilgili daha başka örnekler de vardır¹⁹ ve bu tutumu yükselişini daimî hâle getirecek neticelere kapı açıyordu.

Timur'un yükselişinin nedenlerinden birisinin yiğitlikleri karşılıksız bırakmaması olduğunu İbni Arabşah iyi analiz etmiştir: “*Timur, gözüpek, cesur ve kahraman kişileri itaat altına almayı sever, cesur, korkusuz ve mert yiğitleri takdir ederdi. Çünkü onların yardımıyla zaptedilmez yerlerin kilitlerini ele geçirir, belalı insanların belalarını def eder, yüksek dağların tepelerini onların darbeleriyle harabeye çevirirdi.*”²⁰. Bunun tam aksine Timur, gayret göstermeyen, üzerine yüklenen sorumlulukları yerine getirmeyen kimselere karşı ise acımasız bir tutum takınıyordu. Bu, bazen ölüm kararı şeklinde olduğu gibi²¹ bazen de kişinin küçük düşürülmesi şeklinde tecelli edebiliyordu. Mesela Berat Hoca Kokaltaş yararlılık göstermediği için sakalı kestirilmiş, yüzüne pudra ve yanaklarına da allık sürdürülerek Semerkand sokaklarında gezdirilmişti. Yine Kat Kuşatması sırasında hendeğe girme emrine uymayan Kuçe Melik'e önce sopa

17 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 128.

18 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 192.

19 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, s. 115, 149-150; 244; Sultaniyeli Johannes, *Timur'un Sarayında*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, s. 71-72.

20 Ibn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, s. 426.

21 Sultaniyeli Johannes, *Timur'un Sarayında*, s. 71.

attırmış, ardından da eşeğin kuyruğuna bağlatıp Semerkant'a göndertmiştir²².

Timur'un, askerlerini ödüllendirmesi veya cezalandırması, ordusunu güdülemeye çalıştığı ideal asker tipi ile yakından ilişkiliydi. Bu ideal asker, düşmandan geri durmayan, korkusuzca düşmanın üzerine hücum eden ve gerekirse ölümü göğüsleme iradesi gösteren bir askerdі. Timur'un hayatına baktığımızda bu asker tipinin tam olarak kendisinin sergilediği asker karakterinden farklı olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim zorlu bir mücadeleye gireceklerini sezerek, askerlerini şevklendirmek için kılıcını çekip düşman üzerine hücum kalkan bir komutan olduğunu göstermişti²³. Askerleri böylesi anlarda önderlerini sadece bir komutan olarak değil, aynı zamanda kendileri ile aynı riskleri alan, aynı tehlikeye göğüs geren, ölme veya sağ kalma ihtimalinin ikisini de göğüslemeye hazır bir silah arkadaşı olarak görüyorlardı. Artık Timur, hem kendilerini zaferden zafere götüren başarılı, "yenilmez" bir komutan, hem de sırtlarını dayayabilecekleri bir silah arkadaşıydı. Dahası bu silah arkadaşı, hayatını tehlikeye atmada biraz aşırıya da kaçabiliyordu. Nitekim Timur, sadece tehlike anında değil, muharebelerin normal seyrinde de hatlara dalıp mücadeleye giren bir kimliğe bürünüyordu²⁴. Fuşenc Kuşatması sırasında Şerefüddin Ali Yezdî, Timur'un "*Herkes ölümüne savaşsın*" diye nida attıktan sonraki hareketlerini şu şekilde aktarır: "*zırhını bile kuşanmadan kalkanı kendisine siper ederek kale önlerine doğru yürüyüp askerini cesaretlendirdi. Askerler onu görünce şevke geldiler ve kaleye yüklendiler. Yukarıdan yağmur gibi ok ve taş yağdırıyorlardı. Bu arada atılan oklardan ikisi Hazret'in kalkanına isabet etti.*"²⁵. Şüphesiz yürekli bir kişiydi. Hatta zaman zaman yakın çevresi onu

22 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 105-106, 167. Timur'un ödül-ceza sistemi ile ilgili olarak ayrıca bkz. A. Ahat Andican, *Emîr Timur*, Selenge Yayınları., İstanbul 2019, s. 437; Justin Marozzi, *Timurlenk*, çev. Hülya Kocaoluk, s. 118-119.

23 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 114.

24 Mesela bkz Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 59, 87.

25 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 127.

uyarmak durumunda da kalıyordu. Harezm seferi sırasında Yusuf Sufî'nin onu vuruşmaya davet etmesi üzerine silahını kuşanıp surların önüne dayandığı an, tehlikeyle burun buruna geldiği zamanlardan birisiydi. Yanındakilerin, “*sizin gitmeniz gerekmez*” deyip ona engel olmaya çalışmalarına karşın Timur düşmanı ile karşılaşmak üzere ileri atılmıştı. Ancak böylesi bir vuruşma hiç olmadı. Çünkü Yusuf Sufî onun karşısına çıkmaya cesaret edemedi²⁶.

Timur, yakınında bulunanların uyarısına karşın sonraki zamanlarda da askerleriyle aynı safta hücumla kalkmaya ve bu arada yine ölüm tehlikeleriyle burun buruna gelmeye devam etti. Bununla birlikte Seistan Kuşatması sırasında bir okun atını öldürmesi herhalde onu çok etkilemiş olacak ki, beylerinin uyarısı onun için dönüm noktası oldu. Bu beylerin “*Biz senin himmetinde daha uzun yıllar gün göreceğiz. Bizler canımız tenimizde olduğu sürece senin çarpışmalara bizzat girmen reva değildir*” demeleri üzerine “*beylerin sözünü haklı buldu ve yerinde kaldı*”²⁷. Bundan sonraki tarihlerde kendisini daha geriye çekti. Bunda şüphesiz ki yaşının ilerlemesinin de bir payı vardı. Mesela Tikrit'in ele geçirilmesinde kuşatmayı yukarıdan takip ediyordu²⁸. Hatta bazen bunu bir keyfe de dönüştürdüğü görülüyor. Şam yakınlarındaki bir muharebeyi bir tepenin üzerinden ziyafet hâlinde takip etmişti:

Tecrübe edilmiş olan taliine güvenerek Tanrıya kalbini bağladı. Kendi has adamlarından elli kişi ile bir tepenin üzerine çıkarak bir sofra hazırlanmasını emretti. Yemek getirdiler, o tepenin üzerinden mütegafile bir tavırla Şam ordusunun harekâtını temaşa etti. Cavungar leşkeri gelinceye kadar hiçbir harekette bulunmadı. Bu sırada Şam ordusu yakınlaştı. Emir, ordunun mukaddime, karavul ve monkulayını tayin etti.²⁹

26 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 122-123; Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, çev. Necati Lugal, s. 96.

27 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 143.

28 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 230.

29 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, s. 278.

Nizamüddin Şâmî, Timur'un muharebeyi beraber izlerken yanında bulunanlarla hangi konular üzerinde konuştuğunu bildirmiyor. Ancak bu sırada muharebe hakkında konuştuklarını ve Timur'un kararlarını da şekillendirdiklerini tahmin edebiliriz. Zira, elde bulunan kayıtlar, gerekli olduğu durumlarda Timur'un, etrafındakilerin fikirlerine de başvurduğunu ve sözlerini dinlediğini gösterir. Mesela Anadolu seferi sırasında olduğu yerde kalmakla ileri hareket ederek karşısına çıkan yerleri yakıp yıkarak Yıldırım Bayezid'i savaşıma zorlamak arasında kaldığında kararını şekillendiren şey yakın komutanlarıyla yaptığı istişareydi³⁰. Yakınındakilerin, görüşlerinin dinlendiğini görmeleri şüphesiz ki onları Timur'a daha da bağlıyordu. Bunu, Nizamüddin Şâmî'nin bir kaydında tüm açıklığı ile görebiliriz:

Melik ve Hamedi meys, melul ve hiddetli olarak ondan (=Hüseyin'den) ayrıldılar. Emir Timur'un yanına geldiler, atının üzüngisini tutarak 'Muharebe etmekte fayda yoktur.' dediler. Tanrı Emir Timur'u devlet ve saadet için yaratmış olduğundan, nasihat edenlerin doğru gördüğü yoldan ayrılmadı, bu cihetten herkes kendisini sevdi, ordu emir ve dermanına itaat etti.³¹.

Timur sadece güçlü olduğu zamanlarda değil, kariyerinin başlarından itibaren çevresindekilerin görüşlerine müracaat ediyor ve kararını buna göre olgunlaştırıyordu. Mesela Hüseyin ile yaşadığı gerginliğin ilk evresinde Horasan'a geçmeye kendi başına değil, etrafındakilerin önerisiyle karar vermişti ve yine Hüseyin ile savaşmanın an meselesi olduğu bir sırada onun üzerine yürümesine karşı çıkan beyleri dinleyerek düşmanına saldırıdan vazgeçmişti³². İbn Arabşah ise burada çizildiğinin tam tersine, tavsiyelere uymayan bir Timur portresi çizer. Bununla birlikte o bile Timur'un bir danışma meclisi kurarak çevresindekilerin fikirlerini aldığını o da kabul eder³³. Ancak İbn Arabşah'ın bahsettiği "red"ler daha çok Timur'un kabul

30 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 389-390.

31 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, s. 35.

32 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, s. 45, 54.

33 İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, s. 434.

edemeyeceği türden tekliflerle ilgiliydi. Tıpkı Yıldırım Bayezid'in üzerine yürümesinin arifesinde "Rum seferi"ne karşı çıkan komutanlarının tekliflerini geri çevirmesi gibi³⁴. Ancak Timur her zaman için güç dengelerini iyi analiz edebilen bir komutandı.

Timur'un beraberindekilerin endişelerine karşın Anadolu seferine çıkması elbette kararlarını gözü karalıkla aldığı manasına gelmiyordu. Aksine her zaman tedbirli bir komutandı ve cesur kararlar almasına ve gözünü budaktan sakınmamasına karşın her an ihtiyatlıydı. Sefer hâlinde bulunduğu sırada ordusunun çevresine gözcüler dikmeyi asla ihmal etmezdi ve çevresini de hendek kazdırarak veya barikatlar kurarak tahkim ettirirdi³⁵. Bazen bunların önüne bir sıra manda da dizdiriyordu³⁶. İhtiyatlı oluşu, düşmanın pusu kurmuş olabileceğini düşündüğü, geçmek için uygun ırmak yolları için de geçerliydi. Nitekim Deşt-i Kıpçak'ın kuzeyinde sıkıntılar içerisinde yol alırken Tobol Irmağı'nı geçmek üzere en uygun yeri, baskına uğratılabileceği düşüncesiyle "*Düşman karşıda pusu kurmuş olabileceği için bu geçitlerden geçmek doğru değildir*" sözleriyle ardında bırakmış ve daha farklı bir geçiş noktası aramaya girişmişti³⁷. Aynı günlerde, yine düşmanın olası bir saldırısına uğramamak için, bazı geceler ateş bile yaktırmıyordu³⁸. Başka bir muhitteki bir ırmaktan geçeceği vakit de yine geçiş alanını bizzat kendisi tetkik ediyor, kesinlikle olumsuz bir duruma mahal bırakmıyordu. Mesela bir ırmağın köprüdüğü bir sırada, karşı kıyıya geçmenin hayatî olduğu bir anda sığ bir yer arama işini bizzat üzerine almış ve böyle bir nokta bulduktan sonra askerlerinin ötedeki kıyıya geçişine kendisi nezaret etmişti³⁹.

Timur'un tedbirli bir komutan olması, sadece müdafaa önlemleriyle sınırlı değildi. Saldırırken de ihtiyatı elden bırakmıyordu.

34 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 384.

35 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 82, 147, 190, 251, 388; Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, s. 270.

36 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 301-302.

37 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 190.

38 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 190.

39 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, s. 106; Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 76.

Mesela Karşı Kalesini kuşattığında askeri az olan Timur, yenilmesi- nin hem kendisi için hem de askerleri için her şeyi bir anda değiştirebilecek kadar kritik bir netice doğuracağını bilen, ancak bu kumarı oynamak durumunda olduğunu da gören bir komutan olarak yanındakilere şöyle diyordu: “*Siz burada durun. Ben Karşı’ya gidip giriş ve çıkış noktalarını dikkatle inceleyeyim.*”⁴⁰. Aynı şekilde Herat ve Turşiz kuşatmalarında da kalenin durumunu bizzat gözlemliyor ve nasıl bir taktik belirleyeceğini ince ince hesap ediyordu⁴¹. Bu sırada kendisinin tehlikeye düşüp düşmediğini veya olumsuz bir durum yaşayıp yaşamadığını da gözetmiyordu. Nitekim Karşı Kalesini keşfinden bahseden Nizamüddin Şâmî, hendeğe girerek dizine kadar balçığa batıp kapının toprak ile doldurulduğunu gördüğünden ve kaleye baskın yapacak başka bir nokta aradığından bahseder⁴². Timur ayrıca muharebe meydanının, izleyeceği taktiğe uygun olup olmadığını da tetkik ediyor ve düşmanı ile buna göre yüzleşiyordu. Mesela Nizamüddin Şâmî’nin şu kaydı hem Timur’un muharebe alanını keşfe önem vererek temkinli bir tutum takındığını yansıtır, hem de eserin yazıldığı dönem ve muhitte ihtiyatlı olmanın ideal bir komutan özelliği olarak görüldüğünü gösterir:

Ayın ikisinde Emir Timur, zırlı yedi yüz süvari ile Cihan-nümay Sarayı’nı temaşa etti. Altına girdi üstüne çıktı. İçine dışına baktı, her tarafına girdi. Fakat bu esnada hiç ihtiyatı elden bırakmadı. Elbette her padişah ihtiyatkârdır, düşmanın hilesinden emin olur. Kim gaflet ederse sonunda pişman olur. Bu teftiştten maksadı, muharebe için hangi meydanın münasip olacağını tayin etmektir.⁴³.

Timur’un keşfetmek tutkusu karşı karşıya kaldığı tehlikelerin çok ötesinde, kıtaları aşar bir vaziyete de ulaşıyordu. Nitekim İbni Arabşah’ın anlatısında Timur, İbn Haldun ile görüşmesinde “*Mağrip toprakları ve şehirleri hakkında bilgi*” almış, “*ülkenin yolları,*

40 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 70.

41 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 128, 135.

42 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, s. 46.

43 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, s. 226.

güzergâhları, kışlakları, mezraları, kabileleri ve halkları hakkında detaylı bilgi hazırlayıp sunmasını” istemiştir⁴⁴. İbn Arabşah, anlatısını, Timur’un zaten buraları bildiği, sadece İbn Haldun’u sınadığını ifade ile devam ettirir. Şüphesiz ki bu türden bilgileri, etkin şekilde kullandığı casusluk şebekesinin aktardığı tefferruatlı bilgilere borçluydu. Daha kariyerinin başında bu ağa ciddi bir önem veriyordu. Mesela Emir Hüseyin ile mücadelesi sırasında, üzerine 3.000 kişilik bir askerî güç gönderilmişken bunu ona Hüseyin’in yakınında bulunan bir kişi haber vermişti⁴⁵. Casuslar onu tehlikelerden koruyacak bilgileri de sunuyorlardı. Hatta hayatını kurtardıkları bile oluyordu. Nitekim bir keresinde Timur, kendisine karşı tertip edilen bir suikasttan casusların kendisine haber vermesiyle kurtulabilmişti⁴⁶. Ancak Timur için casusluk bu türden hayatî meselelerin ötesinde asıl olarak iki amaca hizmet ediyordu. Bunlardan birincisi, istihbarî bilgiler ona, yakın gelecekte karşı karşıya kalacağı mücadelelerde, acil olarak alması gereken önlemleri gösteriyordu. İkinci olarak ise bu bilgiler, ilerleyen yıllarda gerçekleştireceği seferler için hangi hazırlıkların yapılması gerektiğine işaret ediyordu. Casusluk teşkilatının sağladığı bilgilerin analizini ise kimseye bırakmıyor, bizzat kendisi ele alıyor, değerlendiriyor ve ölçüp biçiyordu. Nitekim İbn Arabşah’ın da ifade ettiği gibi “*Timur bunların hepsini tek tek gözden geçirir, kendi mantığıyla o yerlerin dışında kalan yerler hakkında fikir yürütürdü*” Yazar bu sözlerini, Timur’un herhangi bir yere geldiğinde kişiler arasındaki sorunların neler olduğuna bile vakıf olduğunu ifade ile sürdürür⁴⁷. Bu kaydın daha başka kaynaklarla doğrulanması, Timur’un bu şaşırtıcı yeteneğinin İbn Arabşah’ın bir uydurması değil, bir gerçek olduğunu gösterir. Nitekim İbni Tagrıberdi de Şam’daki beyler arasındaki ihtilafları bildiğini ve bundan ötürü de Şam Kuşatması’na devam ettiğini belirtir⁴⁸. Casuslar Hindistan

44 İbn Arabşah, *Acâibu’l-Makdûr*, s. 429.

45 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 67.

46 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 103.

47 İbn Arabşah, *Acâibu’l-Makdûr*, s. 433.

48 İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu’z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 339.

seferi öncesinde de valilerin ve komutanların merkezî hükümetle bağlarının zayıf olduğunu ve aynı zamanda ülkedeki soyluların da Sultan Mahmut ile ilişkilerinin kötü olduğunu aktarmışlar ve Timur sefere ancak bundan sonra tam olarak karar vermiştir⁴⁹. Bu birbirinden bağımsız örnekler Timur'un casusluk şebekesinin ne şekilde işlediğini ve aynı zamanda da casusların önemsiz gibi görünebilecek konuları bile merkeze aktarmakla vazifeli olduklarına işaret eder. Bunlar şüphesiz ki mühim bilgilerdi ve Timur, düşmanları ile mücadele ederken bu ihtilafları öyle mahirane kullanıyordu ki düşman gücünü parçalıyor ve böylelikle direniş imkânlarını zayıflatıyordu. Şüphesiz ki Ankara muharebesi öncesinde Kara Tatarlarla irtibat kurması⁵⁰ bu türden bilgileri değerlendirmesiyle ortaya çıkmıştı. Bunun neticesi, Ankara'da zafer kazanmak olacaktı. Yine bu casuslar sayesinde bölgedeki güç dengeleri hakkında da bilgi sahibi oluyor ve sefer kararını verirken bunları da hesap ediyordu. Mesela Anadolu seferi ile ilgili kararında bu türden bilgiler seferden vazgeçmek veya sefere karar vermek noktasında önemli olmuştu⁵¹.

Casusların Timur'a aktardıkları bilgiler sadece güç odakları ile sınırlı değildi. Şehirler, bunlar arasındaki mesafeler, yollar, bunların çizimleri, ülkelerin birbirleri arasındaki konumları, yerleşim birimlerinin isimleri, buralarda yaşayan önde gelen kimselerin isimleri, zanaatkârların kimler olduklarına varıncaya kadar bilgiler bu kimselerin aktarmakla vazifeli olduğu konuları oluşturuyordu⁵². Yine İbn Arabşah'ın verdiği bilgilere göre bu kimseler toplumun çok çeşitli kesimlerinden gelebiliyorlardı:

Timur'un casusları sıradan bir çerçici, büyük bir tacir, ahlaksız bir pehlivan, belalı bir kabadayı, çilekeş, zanaatkâr, müneccim, haneberduş, çenesi düşük kalender, gezgin derviş, denizci,

49 Kazım Paydaş, "Emir Timur'un Fetihlerinde Haber Alma Teşkilatının Önemi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 46 (2009), c. 28, s. 41.

50 İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, s. 303-305.

51 Kazım Paydaş, "Emir Timur'un Fetihlerinde Haber Alma Teşkilatının Önemi", s. 40-41.

52 İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, s. 432-433.

kürekçi, seyyah, kibir bir saka, şakacı bir çizme ustası, albastı ve fitne fücür bir nine, tecrubeli, ilim tahsil etmek için doğudan batıya dolaşan talib-i ilk kıyafetinde gezinirlerdi.⁵³

Timur'un casusluk teşkilatı içerisinde kendilerine yer bularak hizmet etmeye başlayan kimselerin her birisi, düşman topraklarında kendi mesleklerini icra ederek yaşıyorlardı. Bunlardan ikisi Amir Atlamış ile Mesul el Kuhcanî'ydi ki birisi soylu bir kişi, diğeri de bir medresede Sufî olarak Memlûk topraklarında kendilerine bir yaşam kurmuşlardı ve efendilerine bilgi sızdırıyorlardı⁵⁴. Yine Timur'un casusları arasında çeşitli dilleri bilen insanlar da vardı. Nitekim Migranellili Bertrando tarafından kaleme alınan bir mektupta bunların arasında İbranice ve Yunanca ile daha başka dilleri bilen insanların varlığından bahsedilir⁵⁵.

Timur'un düşmanları ile ilgili bilgi edinme kanalları sadece casuslarla sınırlı değildi. Nitekim casuslardan bilgi edinemediği durumlarda Timur, istihbarî nitelikte malumat edinebileceği kimseleri elde etme yoluna gidiyordu. Elimizdeki örnekler, casus olmadığı durumlarda, "dil alma"dan, yani düşmanla ilgili bilgi alabileceği kimseleri elde etmeden mücadeleye girişmediği yönündedir⁵⁶. Mesela Toktamış'ın peşi sıra Altın Orda topraklarının en ücra yerlerinde yol aldığı sırada kararlarını esirlerin verdiği bilgilere göre şekillendiriyor⁵⁷ ve ordusunu asla riske atmak istemiyordu.

Timur, bir zaferin tüm altyapısına sahipti. Askerleri için sadece onları zaferden zafere koşturan bir komutan değil, aynı zamanda bir silah arkadaşı ve bir kahramandı. Güvenilir bir bilgi akışına sahipti

53 Ibn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, s. 432.

54 Ibn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, s. 433.

55 Bertrando de Migranelli, "Timurlenk'in Dimaşk'ı Fethi ile İlgili Latince bir Kaynak: Vita Tamerlani-Ruina Damasci (Timurlenk'in Hayatı-Dimaşk'ın Harap Olması), çev. C. Kanat, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 1 (1996), c. 11, s. 243

56 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 74, 80, 119.

57 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, s. 145-146, 147-148; Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 190. Ayrıca bkz. K. Paydaş, "Emir Timur'un Fetihlerinde Haber Alma Teşkilatının Önemi", s. 45-46.

ve bu bilgileri sahip olduğu güçlü mantık ile isabetli bir karara dönüştürebiliyordu. Zaman zaman bu sürece, gelişmeleri tarihî hadiselerle kıyaslaması ve çevresindekilerin tavsiyesi de ekleniyor, böylelikle sorunları daha derinlikli bir şekilde analiz edebiliyordu. Ayrıca, Timur gerçekten de bir zaferin tüm alt yapısına sahipti. Bu alt yapı, Timur'un zaferlerinin iskeletini oluşturuyordu ve muharebe meydanlarında, ırmak geçişlerinde, köprülerde, kale kuşatmalarında ve surları aşıttan sonra meskûn mahaldeki çatışmalarda doğru taktikleri bulmasına hizmet ediyordu. Dahası taktikleri de düşmanın alışageldiği tarzdan çok farklıydı.

Rakiplerine karşın, onların alık olmadıkları taktikler geliştirmek Timur'un komutanlık yeteneklerinin en dikkate değer özelliği idi ve komutanlar arasında da ona ayrıcalıklı bir mevkii sağlamaktadır. Mesela Toktamış ile yaptığı iki mücadelede muharebe meydanına ordusunu yedi ayrı kol halinde çıkarmıştı. Bu taktik ile ordusunun Toktamış tarafından sarılmasından kurtulduğu gibi düşmanına ağır bir darbe indirmeyi de başarmıştı. Dolayısıyla her iki zafer de, düşmanın ortaya koyduğu taktiğe karşı alınan önlem temelinde geliştirilen bir karşı taktik ile elde edilmişlerdi⁵⁸. Yıldırım Bayezid ile mücadelesinde de ordusunu yine yedili düzende muharebe meydanına çıkarmış ve önce kanatlardan yapılan ağır saldırılarla Osmanlı ordusunu hırpalamış, kanatlarını dağıttıktan sonra ise Sultan'ın başında bulunduğu merkezi sarmak içerisine almayı başarmıştı⁵⁹.

Timur, düşmanın silahlarına karşı da farklı planlar geliştiriyordu. Mesela Hindistan seferi sırasında süvari ordusu için büyük bir tehdit gibi görünen fillere karşı, belirli bir alana demirli dikenler döktürmüş ve muharebenin başlamasını müteakip filleri bu sahaya çekerek muharebe dışı bırakmıştı. Filler can havli ile kaçarlarken Hind ordusunu da birbirine katmış ve bu Timur'a kolay bir zafer imkânı sağlamıştı⁶⁰.

58 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 194, 252-253. Bu taktik ile ilgili olarak ayrıca bkz. A.A. Andican, *Emîr Timur*, s. 448-449; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s. 110.

59 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 391.

60 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 302. Nizamüddin Şâmî ise doğrudan fillere hücum edildiği ve "korkusuz cengaverler" in bunları yok ettikleri i ifade

Düşmanın kendisinden daha kalabalık olduğunu öğrendiği, ancak yine de karşı koyması gerektiği anlar ise büyük bir riskti ve bu sırada doğru taktiği bulmak/keşfetmek, ölümle yaşam arasında gidip geldiği anlardı. Çünkü bir tek yenilginin bile kariyeri için ciddi bir risk taşıdığını görüyordu. Bir keresinde bunu açıkça da ifade etmekten çekinmemiştir: “*Adamımız az. Allah göstermesin başaramazsak bir daha toparlanmamız zor olur.*”⁶¹. Bundan ötürü de Timur, kendini asla riske atmıyor ve düşmanını bertaraf edebileceği yollar arıyordu. Bunlardan birisi düşmanın zayıf bir anını kollamakla ilgiliydi ki Sultaniyeli Johannes bunu şu sözlerle dile getirmiştir:

Düşmanlarına karşı muharebeye girdiği zaman düşmanın kendisinden daha güçlü olduğunu görürse ricat ederek mukabele göstermez ve geri çekilir. Ve düşmanın kendisine karşı tedbiri elden bıraktığını görünce, bu durumda üzerine ansızın hücumla kalkar ve etrafını çevirir.⁶².

Gücü az olduğunda bazen de Emir Hüseyin ile girdiği bir mücadele olduğu gibi coğrafi vaziyetten yararlanma yoluna gidebiliyordu. Nitekim hazırlıksız yakalanan Timur, Emir Hüseyin’in gücünü dar bir vadiye çekerek ordusunu burada karşılamış ve Hüseyin’in güç avantajını –Thermophylai’de Spartalı komutan Leonidas’ın yaptığı gibi– etkisiz bir vaziyete sokmuştu. Düşman şimdi güç avantajını kaybetmiş ve Timur geri çekilse de onları vadiden söküp atacak taktikleri kalmamıştı⁶³.

Timur’un taktik anlayışının önemli unsurlarından bir diğeri de düşman üzerine baskın gerçekleştirmektir. Hatta buna pek çok defalar başvurmuştu. Düşmanın hazırlıksız yakalanması, bilhassa

eder. Bkz. Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, çev. Necati Lugal, s. 229-230. İbn Tagrıberdi ve İbn Arabşah ise demir dikenlerden bahsederler, ancak buna bir de develeri eklerler ki bu, gerçek bir hadiseden çok Timur’un askerî zekasını tasvir etmek üzere uydurulmuş bir kayıt olsa gerektir. Bkz. İbn Arabşah, *Acâibu’l-Makdûr*, s. 170-171; İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu’z-Zâhire*, s. 352.

61 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 70.

62 Sultaniyeli Johannes, *Timur’un Sarayında*, s. 72.

63 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 67.

hassas zamanlarda daha da büyük önem arz ediyordu. Karşı kuşatmasında olan da tam olarak buydu aslında. Asker sayısı kritik bir seviyede olan Timur, zaferin yolunu bir baskından geçtiğini hemen fark etmişti. Şerefüddin Ali Yezdî ve Nizamüddin Şâmî, uykuları Timur'un askerlerinin borazanı ile açılan Karşı ahalisinin yaşadığı şaşkınlığı dile getirmeleriyle kentin Timur'un eline geçtiğini bildirmeleri neredeyse bir olmuştu⁶⁴. Yine Cihanşah ile mücadelesinde de ona zaferi getiren bir baskındı⁶⁵. Timur'un baskın yapmayı bazen çok zor zamanlarda da icra ettiği görülüyor. Nitekim Urus Han ile mücadelesinde Şerefüddin Ali Yezdî'nin “*öyle soğuktu ki insan elini dışarı çıkaramıyordu*” dediği bir vaziyette Timur komutanlarına baskın yapılması emrini vermiş ve sonunda bu, ona bir başka zafer daha getirmişti⁶⁶. Timur bundan sonraki tarihlerde, askerî gücünün zirvesinde bulunduğu zamanlarda da baskın yapmaktan geri durmadı⁶⁷. Bununla birlikte bazen şartlar onu bu kararından alıko-yuyordu. Nitekim Emir Hüseyin ile yaşadığı gerginlikte askerinin sayısının azlığından ötürü baskın yapmaya karar vermişse de düşmanın bir baskına karşı teyakkuz hâlinde olduğunu fark edince baskından vazgeçerek kendisini ve askerini riske atmamıştı⁶⁸.

Timur'un takip ettiği bir diğer taktik de askerlerini pusuya yatırıp mücadelenin uygun bir anında, düşmanın hiç beklemediği bir sırada hücumla geçmeleri üzerine kurulmuştu. Şerefüddin Ali Yezdî böylesi bir mücadeleyi şu sözlerle aktarır:

(...) şehirden çıkan bir grup silahlı kişi onlarla çatışmaya girdi. Hazret iki bin kişiyi beceneye yatırıp Muhammed Sultanşah'a “az bir kuvvetle öne doğru çıkıp, hafifçe çarpıştıktan sonra sağ tarafa doğru kaçmasını” emretti. Muhammed Sultanşah, emre uygun olarak az bir kuvvetle düşmanı karşılamaya çıktı. Düşman onların sayıca az olduğunu görp de hücumla geçince

64 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 71; Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, s. 46.

65 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 82.

66 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 119; Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, s. 90-91.

67 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 251.

68 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 75.

onlar kaçarak sağ tarafa doğru çekildiler. Onların peşine düşen düşmanlar becenede yatan askerlerin kılıçlarıyla karşılaştılar. Düşmanın büyük kısmı piyade olduğu için hançer ve kılıçla pek çoğu saf dışı bırakıldı. Kalanların da birçoğu kale kapısına kadar takip edildi ve öldürüldü.⁶⁹.

Timur bu şekilde, askerlerini *beceneye*, yani pusuya yatırarak daha başka yerlerde de zafer kazandı. Mesela Sistan'daki zaferi bunlardan birisiydi⁷⁰. Timur bazen düşmanın baskınına da pusu kuruyordu ki Veli Bek'in gece saldırısına karşı yine askerlerinden bir kısmını "becene"ye yatırmış ve baskıncıları, kurduğu pusu ile yok etmişti⁷¹. Yine Terek kıyısında Toktamış ile muharebeye tutuşmadan önce de olası bir baskına karşı askerlerini teyakkuza geçirmiş ve böylesi bir duruma karşı pusu kurmuştu⁷². Bunlardan ilginç olan birisinde Nizamüddin Şâmî, Timur'un pususunu şu sözlerle aktarır:

(...) Aşağı indikleri vakit herkesin koşunu ayrıca kendi önünde bir hendek kazarak bir fâsıl yaptı ve fâsılı demir çubuklarla ve sııklarla tahkim etti. Akşam olduğunda Emir Timur ordu-dan otuz koşun seçerek dışarı çıkardı, onları pusularda bir yere tayin ederek orada tuttu. Geri kalan askerler fasılı muhafaza ettiler. Gurga, nefir, borgu, nakkare çaldılar. Bunların sesinden ve cengaverlerin naralarından bir kıyamet koptu, mücahitlerin yürekleri coştı. Bu esnada Emir Veli büyük bir ordu ile hisardan dışarı çıkarak hücum etti, fâsıl ve hisar üzerine yürüdü. Yumruk darbeleri, hayvanların nallarının şiddeti ve hücumlarının dehşeti ile demir çubuklar ve direklerle tahkim edilen fâsıl parça parça oldu, fakat onların askerlerinden bir çoğu da hendeğe düştü (...) Bu zamanda pusuda bulunan otuz koşun da dışarı atılarak kılıçları çekip hücum ettiler ve kılıç darbesiyle düşmanları sürdüler. (...) ⁷³.

69 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 142.

70 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, s. 110.

71 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 147-148.

72 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 251.

73 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, s. 115-116.

Timur'un askerî kabiliyetinin bir diğer yönü de düşmanlarını yanıltmayı çok iyi becermesi ve bunun sayesinde de onları hazırlıksız yakalamasından ileri geliyordu. Mesela Memluk Sultanlığı elçilerine Bağdat'ı kendilerine bağışladığını bildirmesine karşın farklı bir yoldan kent üzerine yürümüş ve kentteki müdafileri hazırlıksız yakalamayı başarmıştı⁷⁴. Sözlerle bu şekilde aldatması ona düşmanını hazırlıksız yakalattığı kadar kentleri de kolaylıkla ele geçirmesine neden oluyordu. Hama'nın zaptı veya Sivas'ın işgal edilmesi, Şam'da olup bitenler Timur'un sözlerine kananların yaşadıkları ortak felaketlerdir⁷⁵. Benzer şekilde Ibn Arabşah, Mısır seferi sırasında, ordusunun dağıldığı şeklinde bir söylenti çıkarttığını, biraz geriye çekildikten sonra bu defa burada da atlarının yem sıkıntısı çekerek Bağdat'a yöneldiği dedikodusunu yaydığını ve Memluk ordusunun yenilgisinde bunun payı olduğunu ifade eder⁷⁶. Timur'un bu yola ne kadar sık başvurduğu ve zamanın uluslararası dünyasında Yıldırım Bayezid'in Timur'a gönderdiği ikinci mektubunda onu hile ile ülkeleri ele geçiren birisi olarak tanımlamasından⁷⁷ da anlamak mümkündür. Düşmanı yanıltmak asker sayısının az olduğu zamanlarda da çok işine yaramıştı. Nitekim daha her şeyin başında olduğu bir sırada, doğudan saldıran Moğollarla yapacağı bir mücadele öncesinde ordugâhındaki askerlere çok sayıda ateş yakılması emrini vermiş ve Şerefüddin Ali Yezdî'nin ifadesiyle “*Düşman ordusu o ateşleri görünce korkuya kapılarak darmadağın*” olmuştu⁷⁸. Yine Timur, Keş'deki hâkimlerle mücadelesinde de atların arkasına dallar bağlatarak tozu dumana kattırmış ve Keş egemenleri bunu görerek tam da Timur'un arzu

74 İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, s. 302.

75 İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, s. 334, 340 vd.; Sultaniyeli Johannes, *Timur'un Sarayında*, s. 73, 75-76. Ayrıca bkz. Musa Şamil Yüksel, “Arap Kaynaklarında Timur”, s. 94.

76 Ibn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, s. 435. Bu konuda ayrıca bkz. A. Ahat Andican, *Emir Timur*, s. 451.

77 Tarkan Suçkar, *Emir Timur Yıldırım Bayezid*, Kripto Yayınları, İstanbul 2015, s. 257.

78 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emir Timur*, s. 53.

ettiği şekilde üzerlerine kalabalık bir ordunun geldiğini düşünerek kentlerini düşmanlarına bırakmışlardı⁷⁹.

Timur'un zaferlerinin bir diğer sebebi, hızından ileri geliyordu. Gerçekten de Timur, çağının en hızlı komutanlarından birisiydi ve muharebe meydanında inisiyatif düşmanlarına bırakmadığı gibi zamanı da kontrol ediyordu. Toktamış'ın Kafkasya'da faaliyet gösterdiği sırada yıldırım hızıyla bölgeye intikal etmesi Toktamış'ı ve kuvvetlerini şaşkınlık içerisinde bırakmış ve bunu Altın Orda Hanı'nın kuzeye çekilişi takip etmiştir⁸⁰. Yine, Ankara Muharebesi sonrası kaçan Osmanlı ordusunun da hızlı bir şekilde takip edilmesi de bu açıdan dikkat çekicidir⁸¹. Bu, ne kadar zor şartlar altında olursa olsun bozulmayan bir hızdı. Mesela 1399'daki Hindistan seferi sırasında Sülavek ormanlarında Hindularla girişeceği muharebeye düşmanını kısırmak için ordusunu gece vakti ellerde meşalelerle ilerletmiş ve düşman komutanı Ratan ile askerlerini basmayı başarmıştı⁸². Ancak hızlı olmak bazen bütün şartların sonuna kadar zorlanması manasına geliyordu. Mesela 1370'lerdeki tehlikeli bir durumda gece gündüz yol almasını Nizamüddin Şâmî şu sözlerle tasvir eder:

(...) Emir Timur oradan kalkıp gece yürüyerek Sağrıç'a geldi. Seher vakti atlar istirahat ettirildikten sonra yine atına binerek gece vakti Karçok'a geldi. Sabah vakti ordusuyla Teveboynu'na erişti. Kuşluk vaktine kadar orada kaldı ve oradan yine atına binerek gece yürüyüşü ile Göynük'e ve Yüzkoşun'a erişti, orada geceledi.⁸³

Bununla birlikte kimi zaman ağır davranmalıydı. Emir Hüseyin ile ilişkilerinin gergin vaziyette bulunduğu sırada rakibi üst üste hamleler yaparken bunların istihbaratını da almasına karşın

79 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 53; Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, s. 30.

80 Hadiselerin gelişimi ile ilgili olarak bkz. Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi, Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s. 288.

81 Bu husus ve genel olarak Timur ordusunun hızı ile ilgili olarak bkz. A. Ahat Andican, *Emîr Timur*, s. 441.

82 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 313.

83 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, s. 55.

soğukkanlılığını bozmuyor ve “*her şeyin bir vakti var*” diyerek birkaç gün olduğu yerde çakılı kalmış ve hadiselerin nasıl şekilleneceğini beklemiş, ardından harekete geçmişti⁸⁴. Timur için sürat, elde edeceği zaferlerin en önemli nedenlerinden birisiydi. Çok hızlı olmakla işi ağırdan almak arasında gidip gelen, ama kesinlikle zamanlamayı iyi ayarlamayı gerektiren bir sürecin eseri olduğunu biliyordu zaferrin. Şüphesiz ki bu hızı yaratan tek şey atları değildi.

Timur’un zamanlamayı yerli yerinde kontrol edebilmesi kısmen faaliyet gösterdiği coğrafyanın zengin bir kent hayatına sahip olmasıyla ilgiliydi. Evet, Timur, zafer kazandıkça sınırları genişliyor ve böylelikle hedefleri de buna bağlı olarak daha uzak hâle geliyor olmasına karşın –daha önce Moğolların da yaptıkları gibi⁸⁵– beslenme ihtiyaçlarını ve diğer zaruretlerini karşısına çıkan yerleşim birimlerinden temin ediyordu. Semerkand’tan ayrıldıktan sonra kadim ipek yolunu kullanarak İran içlerine gidiyor ve kentleri birer kervansaray gibi kullanarak bir anda kendisini liman kentlerinde bulabiliyordu. Sivas veya Bağdat veya İsfahan bu açıdan sadece birer durak gibi görünüyordu. Veya Hindistan’daki kentler. Mesela Kökeri’de o kadar çok yiyecek buldu ki ordunun tüm ihtiyaçları karşılandığı gibi ambarların arda kalanını da düşman eline geçmesin diye ateşe verdirdi⁸⁶. Yine Anadolu seferinde de Kayseri’ye ulaştığında ürünü hasat edilecek durumda buldu ve ordu buranın buğdayı ile ihtiyacını giderdi⁸⁷. Diğer taraftan bu tarz bir sefer, onun harekâtlarının tarzını da farklılaştırmıştı. Daha önce Cengiz’in seferlerindeki gibi belirli bir hedefi yoktu Timur’un. Aksine her bir seferi, içinde farklı harekât hedeflerinin olduğu seferlerdi ve bundan ötürü de tarihçiler bunları yıl hesabına göre, Üç Yıllık Sefer, Beş Yıllık Sefer veya Yedi Yıllık Sefer olarak vasıflandırmışlardır.

84 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 80.

85 Moğolların ihtiyaçlarını sefer düzenledikleri alandan karşılamalarına dair bir örnek için bkz. Torre Maggioroli Üstat Roger, “Macaristan Krallığının Tatarlar Tarafından Yıkımı Üzerine Ağıt”, *Moğollar Avrupa’da*, hazırlayan, çeviren ve notlandıran Altay Tayfun Özcan, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 205.

86 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 291.

87 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 388.

Timur böyle bir harekât planı çerçevesinde tek bir sefer içerisinde önce Memlûk sınırlarında faaliyet gösteriyor, buradan Anadolu'ya ilerliyor ve ardından da atının başını Kafkasya'ya çevirebiliyordu. Timur adeta yazlak ve kışlakları arasında yer değiştiren bir bozkır beyi gibiydi, tek farklı bunu ordusuyla yapıyordu ve gittiği yerler onun muharebe alanlarıydı.

Bununla birlikte yine de farklı planlamalar içerisine girebiliyordu. Yaşamının son demlerine geldiğinde Çin seferi hazırlıkları bu açıdan daha öncekinden daha farklı bir planlama ile yapılmıştı:

Sahipkıran, tümen ve hezare beylerine askerlerin ihtiyaçlarını gidermelerini, kimsenin bir şeye muhtaç olmamasını; at yem ve giyim keçeklerinin temin edilmesine gayret etmelerini emretti. Ok, yay, kılıç, kalkan gibi ihtiyaç duyulan silahlar temin edildi. Birkaç bin çuval buğdayı arabalarla beraberlerinde götürdüler ve onları dönüştürme hasat etmek için ektiler. Sütünü sağıp içmek için de birkaç bin deveyi beraberlerinde götürüyorlardı.⁸⁸

Ancak burada bile Timur, ordusunun ihtiyaçlarını tastamam gidebileceği bir vaziyet almıyordu. Şüphesiz ki bu, Timur'un aklında ihtiyaçlarını Çin'deki kentlerden karşılamının olmasıyla ilgiliydi. Bir kez daha İpek Yolu Timur'a yardımcı oluyordu, ancak bu sefer hedefte ipek yolunun varış istikameti batı değil, kaynağı doğu vardı.

Bununla birlikte Timur ve askerleri her zaman bu kadar şanslı değillerdi. Daha önce sadakat göstereceğinden o kadar emin olduğu Toktamış'ın hiç beklemediği şekilde topraklarına saldırması, onu hazır olmadığı bir sefere çıkmaya zorladı. Belki kaynaklara yansımamış bir öfke patlaması, belki de ihaneti hemen cezalandırmak gerektiğini düşünmesi, ne dersek diyelim Toktamış üzerine giriştiği kuzey seferi onun pek çok açıdan sınındığı farklı bir deneyim olacaktı. Toktamış'ın, kendisini, bozkırın, çölden de beter derinliklerine çekebileceğini öngöremeyen veya belki bu kumarı oynamaya mecbur olan/kalan Timur düşmanını takip ederken kendisini Tobol Irmağı kıyısında buldu. Ordu ciddi bir sıkıntıyla yüz yüze gelmişti,

88 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. D. Ahsen Batur, s. 444.

bilhassa da Karaçuk ve Sabran'ı geçtikten sonra ki bunlar Timurlu kaynaklarında olabildiğince uzun anlatılmıştır⁸⁹. İran ve ötesindeki gibi veya Hindistan'daki gibi kırsaldan beslenerek ambarlarını ağzına kadar dolduran kentler burada yoktu ve ihtiyacını karşılayabileceği yegâne kaynak avdı. Ancak kısa süre sonra tükettikleri tek şeyin ihtiyaç maddeleri olmadığını fark ettiler. Aslında sabırlarını da tüketmişlerdi ve Toktamış'ın peşinden daha ne kadar gideceklerini bile bilmiyorlardı. Timur ilk defa inisiyatifi kaybetmişti.

Neyse ki şartlar öyle görünüyor ki Toktamış için de sıkıntılı bir hâl almıştı. Hem büyük bir kumar da oynuyordu. Düşman, topraklarının içerisinde yol alıyordu ve takibi bırakarak güneye inme-ye karar vermesi demek başkent Saray ile Altın Orda Hanlığı'nın ekonomisinin can damarı olan kent ağına zarar vermesi manasına geliyordu ki bu da ölümcül neticeler doğurabilirdi. Belki Toktamış, böylesi bir karara, Timur'a geriden saldırarak cevap verebilirdi. Ama artık yolunu tüketmişti. Bütün bu ayrıntıları, ihtimalleri bırakıp yeniden "o ana" dönecek olursak, neticede Timur, Toktamış'ın adeta kokusunu aldığı anda öncülerini onun üzerine saldırtarak geri çekilmesine mâni oldu ve bunu ana ordusu ile Toktamış'ın üzerine nihai saldırısı takip etti. Günün sonunda meydanın tek bir kazananı vardı, o da Timur'du⁹⁰.

Kunduzca zaferi esas itibari ile Timur'un, düşmanın gerisine sarkarak ordusunu kuşatmasına mâni olmasını sağlayan yedili düzenin bir eseri olsa da en temelde aldığı bir riske, öncülerini Toktamış'ın ordusuna saldırtarak onu savaşa zorlasına bağlıydı. Aslında tam olarak inisiyatifi almak. Timur, düşmanın elinden önce inisiyatifi alıyor ve onu kendi şartlarında "döğüşmeye" zorluyordu. Yıldırım Bayezid'i Tokat'ta değil de Ankara'da çarpışmaya zorladığı gibi⁹¹. "Yenilmez Timur" miti önce burada başlıyor, sonra da mu-

89 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, çev. Necati Lugal, s. 142-151; Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. D. Ahsen Batur, s. 186-192. Ayrıca bkz. Justin Marozzi, *Timurlenk*, çev. Hülya Kocaoluk, s. 204-210.

90 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. D. Ahsen Batur, s. 192.

91 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. D. Ahsen Batur, s. 388.

harebe meydanında sonlanıyordu. Elbette kendisinden korkan düşmanına karşı elde ettiği bir zaferdi bu.

Timur'un zaferlerinin önemli bir kaynağı da ona karşı duyulan korkuydu. Bunun bir yönü muharebelerindeki ustalığından ileri geliyordu. Nitekim bazı zamanlar asker sayısı az olsa bile Timur korkutucu bir komutandı ve bu, muharebe meydanına çıkmadan bile ona istediği şekilde netice almak imkânı sağlıyordu. Bu konuda ilk akla gelen örneklerin birinde Şerefüddin Ali Yezdî şöyle demektedir: "(...) Kaçmayı başaranlar Emir Musa, Şeyh Muhammed ve Olcayü'ya varıp olanları anlattılar. Zaten Hazreti Sahipkıran'dan çekinen bu üçü büsbütün korktu. Yirmi bin kişinin tamamı silahlı olmasına karşın korku galip geldi ve o gece beklemeden atlarına bindiler."⁹² Yine Şerefüddin Ali Yezdî'ye göre Tanrı, Timur'un düşmanlarının kalbine Timur korkusu yerleştirmişti ve "kalabalık ordu, bu kadar azamet ve şevketine rağmen vahşi Rama gibi nefir sesini duyunca o gece panik hâlinde nehri geçip geri döndüler ve Emir Hüseyin'in huzuruna geldiler"⁹³. Peki, bu insanlar Timur'dan niçin bu kadar korkuyorlardı? Korkuyorlardı, çünkü Timur, giriştiği her muharebeden zaferle ayrılan bir komutandı. İbn Kadı Şuhbe'nin Timur'un giriştiği mücadelelerin hiçbirisinde ne yenildiğini ne de geri çekildiğini ifade etmesi⁹⁴ bu algıyı tam olarak yansıtan bir ifadedir ve benzerlerini daha başka kaynaklardan da bulabilmek mümkündür. Mesela daha önce Sultaniyeli Johannes'in ifadesi bir tarafa Şikârî bile Timur'u şu şekilde okuyucularına sunuyordu: "*Timur Allah Teala'nın ateşidir. Her kim karşı durursa perişan olur. Eğer benden dua dilersen, cümle adamlarını alıp Bolğara Tağına kaçın. Allah'ın işine kimse karışmaz.*"⁹⁵. Timur'un karşısına çıkanlar yenilmelerinin bir kadere dönüştüğü bir anı yaşıyorlardı artık.

92 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. D. Ahsen Batur, s. 82.

93 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. D. Ahsen Batur, s. 83.

94 İlgili kayıt için bkz. Musa Şamil Yüksel, "Arap Kaynaklarında Timur", s. 101.

95 Şikârî, *Karamannâme*, haz. Metin Sözen ve Necdet Sakaoğlu, Karaman Belediyesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 228. Timur ile ilgili Osmanlı kaynaklarındaki benzer imaj için bkz. Tarkan Suçıkar, *Emir Timur Yıldırım Bayezid*, s. 254-255.

Yenilmez Timur algısının bir yönü, bir komutan olarak, düşmanını alt edebileceği bir yol bulacağının düşünülmesinden ileri geliyordu. Mesela İbni Tagrıberdi, Hindistan seferindeki bir muharebesinden bahsederken düşman fillerini nasıl alt ettiğinden bahseder. Ona göre öncelikle Timur, fillerin üzerine geliş yolu üzerine demirden dikenler döktürmüş ve ayrıca üzerlerinde yağlı fitillerle birbirine iştirilmiş kamışların bulunduğu develeri hazırlatmıştı. Timur hatları üzerine yürüyen filler, demirden dikenlere basıp da can havli ile kontrolden çıktıkları anda üzerlerindeki ateşe verildiği develer meydana sürülmüş ve onların üzerine geldiğini gören filler de tamamen kontrolden çıkarak bu sefer Hind ordusunu önüne katarak bir anda safların bozulmasına neden olmuştu⁹⁶. Benzer kaydı, biraz daha farklı bir şekilde İbn Arabşah ve Claviolu Ruy Gonzales de tekrar eder⁹⁷ ki bunların hepsi aynı rivayetin tekrarından başka bir şey olmasa gerektir. Bu kaydın kaynağı ne olursa olsun, burada çizildiği şekilde Timur, düşmanını bizzat kendi silahı ile vuran bir dahi olarak kendisini göstermektedir. Bununla birlikte hadisenin Şerefüddin Ali Yezdî tarafından aktarılan versiyonunda sadece demirden dikenlerin döktüğünden bahsedilerek develere bir pay biçilmemesi⁹⁸, İbn Arabşah ve İbni Tagrıberdi'nin kayıtlarının oluşumunun “gerçek”ten daha farklı bir şekillenme süreciyle ortaya çıktığına işaret eder. Yaşanmış bir hadisenin içerisine gerçekte olmayan birtakım öğelerin eklenmesiyle son şeklini alan bu anlatı, Timur'un “düşmanını alt edecek yolları her zaman bulabilen yenilmez komutan” imajının gölgesinde şekillenmiştir. Timur, gerçekte yapmadığı “hinlik”lerin yaratıcısı hâline gelmişti. Ancak gerçek veya değil, bu türden “hinlik”ler, hiç şüphe yok ki düşmanları

96 İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, s. 352.

97 İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, s. 171; Klavio, *Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat*, Nakışlar Yayınları, İstanbul 1975, s. 157.

98 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. D. Ahsen Batur, s. 302. Nizamüddin Şamî ise demir dikenlere de yer vermez. Sadece askerlerin yiğitlikleri ile filleri yok ettikleri dile getirilir. Bkz. Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, çev. Necati Lugal, s. 230.

üzerinde derin bir ümitsizlik yaratarak Timur'un başarı şansını daha da artırıyordu⁹⁹.

Timur'un yarattığı korkunun bir diğer yönü de kendisine karşı isyan edenlerin korkunç bir şekilde cezalandırılmasıyla ilgiliydi. Asiler katledilmekle kalmıyor, aynı zamanda kellelerinden kuleler de inşa ediliyordu. Mesela isyankâr Sebzevâr halkından iki bin kişinin birbiri üzerine konarak saman ve balçıkla bir kule yapılması, zamanı için olduğu kadar bugün için de korkutucudur¹⁰⁰. Benzer durum Sistan, Riza, Bust, Bers ve Bağdat'ta kellelerden minare dikilmesiyle¹⁰¹, Delhi'de kümbetlerin yapılmasıyla¹⁰², Halep'te minber kurulması veya kulelerin dikilmesiyle¹⁰³ ve İzmir kalesinin fethinden sonra direnişçilerin kellelerinden piramit yapılmasıyla¹⁰⁴ tekrarlanmıştır. Şerefüddin Ali Yezdî ise İzmir'e yardıma gelen gemilere İzmir müdafilerinin kellelerinin atıldığından bahseder¹⁰⁵ ve bu konuda misaller daha pek çok misal diğer kaynaklarda bulunur¹⁰⁶. Bazen de kentin yıkıntısı bir ibret oluyordu. Tikrit'in surlarının bir kısmının kasıtlı bir şekilde yıkılmaması da bununla ilgiliydi. Şerefüddin Ali Yezdî tam olarak şöyle diyordu: “*Amaçları, insanların bu muhteşem suru görüp kaleyi kimin neden zaptettiğini ve nasıl ele geçirdiğini görmeleri idi. Diğer surların tamamını yerle bir ettiler.*”¹⁰⁷. Muhtemelen Sivas'taki

99 Musa Şamil Yüksel, “Arap Kaynaklarında Timur”, s. 93.

100 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. D. Ahsen Batur, s. 141.

101 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, çev. Necati Lugal, s. 110, 113, 338; Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. D. Ahsen Batur, s. 141, 144; İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, çev. D. Ahsen Batur, s. 354; Sultaniyeli Johannes, *Timur'un Sarayında*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, s. 79.

102 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, çev. Necati Lugal, s. 232.

103 İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, çev. D. Ahsen Batur, s. 333; *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger, A Narrative of Bavaria, in Europe, Asia and Africa 1396–1427*, çev. J. Buchan Tefler, Hakluyt Society, London 1900, s. 23.

104 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, çev. Nilufer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 299.

105 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. D. Ahsen Batur, s. 404.

106 Bu konuda daha başka misaller Musa Şamil Yüksel tarafından tasnif edilmiştir. Bkz. Musa Şamil Yüksel, “Arap Kaynaklarında Timur”, s. 97.

107 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. D. Ahsen Batur, s. 230.

4.000 Ermeni sipahinin Timur tarafından diri diri gömdürülmesi¹⁰⁸ de yine bununla ilgiliydi.

Timur'un kaynaklarda sevgi dolu bir baba ve dede, akrabalarını gözetken müşfik bir yakın ve dostlarının samimi yoldaşı olarak resmedilmesine karşın düşmanlarına karşı bu derecede bir gaddarlık sergilemesini –Jean-Paul Roux gibi¹⁰⁹– ruhunun derinliklerindeki çelişki ile mi izah etmeliyiz, yoksa daha basit bir şekilde düşünüp doğrudan onu gaddar bir kan dökücü olarak mı görmeliyiz? Yakın çevresinin aslında onu tam olarak bu son şekilde andıklarını görüyoruz ki bu, şüphesiz kendisinin de bundan memnun olduğu hususunda bir öngörü sağlamaktadır. Nitekim ölümü üzerine Mevlânâ Bahâeddin-i Câmî şu tarihi düşmüştür: “*Bütün dünyayı yerle bir eden, düşmanlarının kanından yeryüzünü kırmızıya boyayan Sultan Timur, Şa’aban’ın 17’sinde göğe sefer edip hâlen cennette oturmaktadır.*”¹¹⁰

Elbette “gerçek Timur” bunların hepsi idi. Sevgi dolu, müşfik, samimi ve aynı zamanda da gaddar. Genelde tarihçiler sergilediği bu türden şiddet eylemlerini, isyan etmeyi akıllarından geçirebilecek ve hatta daha ileriye taşıyarak ayaklanabilecek kentlere verilmiş bir “uyarı” olarak görmek eğiliminde olsalar da Timur’un tutumu, bu değerlendirme sınırlarının içerisine sığmayacak kadar aşırı bir tarzdaydı. Mesela Moğollar da ayaklanan veya direnen kentleri yakıp yıkmış, halkını da katle uğramışlardı. Ancak komutanları Timur gibi askerlerini kelle avına salmamış veya insanların diri diri gömülmeleri emrini vermemiş yahut kellelerden kuleler inşa ettirmemişlerdi. Timur’un tarzının onlardan çok farklı olduğu açık. Timur’un bu uygulamayı nereden aldığı veya nereden esinlendiği meselesi ayrı bir konu¹¹¹ ancak, pratikte bu türden uygulamaların kendisi etrafında şekillenen “Korkutucu Timur” mitini

108 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. D. Ahsen Batur, s. 343.

109 Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, s. 285. Timur’un gaddarlığı ile ilgili bir değerlendirme için ayrıca bkz. Justin Marozzi, *Timurlenk*, çev. Hülya Kocaoluk, s. 112-113, 124.

110 Ca’ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr (Tevârih-i Enbiya ve Mülûk)*, çev. İsmail Aka, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 49.

111 Jean Paul Roux’ya göre bu 1340’larda Horasan’da ortaya çıkmış bir uygulamaydı. Bkz. Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, s. 284.

daha da derinleştirdiği ve çok uzaktaki insanları bile Timur'a boyun eğmeye sevk ettiği bir gerçek¹¹². Bu konuda çeşitli örnekler verebilmek mümkünse de en ilginç misal Sakız adasının hâkiminin korkuya kapılarak Timur'a elçi gönderip biat ettiğini bildirmesiyle ilgilidir¹¹³. Yine Bizans İmparatoru'nun da biat ederek Timur'un üstünlüğünü kabul etmesi¹¹⁴ de bu hususta dikkat çekicidir. Aradaki denizin ve boğazın bile engel olamadığı bir korkudur bu.

Timur'un zaferleri, istihbarat ağının sağladığı bilgilerin sağlam bir mantık ve sezgi ile analizi, coğrafya ve düşmana göre farklı taktiklerin belirlenmesine ve bunun da hızlı ve kararlı bir şekilde uygulanmasına dayanıyordu. İşte bu son aşama, yani kararın, dirayetli ve disiplinli bir şekilde uygulanması, doğrudan doğruya Timur'un ordusunun işiydi. Burada onun ordu teşkilatının detaylarına girmeye lüzum yok. Ancak temelde ordusu Hassa ve Eyalet ordusundan oluşuyordu ve bunlar muharebe meydanına *baraungar* (sağ kol), *caungar* (sol kol) ile *kol* (merkez) ile bunların önünde yer alan birimlerle yedi koldan müteşekkil bir nizamda çıkartılıyordu. Nitekim Toktamış ile mücadelesinde Timur, zaferi, ordusunu yedi kol hâlinde muharebe meydanına sokmakla elde etmişti. Yine Ankara muharebesinde de bu taktiği uygulayarak zafer kazanmıştı. A. A. Andican'ın formüle ettiği üzere bu nizam dâhilinde Timur'un harekâtı, sağ kanadının başlattığı saldırı ile başlıyor ve bunu sol kanadın hücumu izliyor, düşman kanatlarının bu saldırılarla püskürtülmesinden sonra sıra merkez kuvvetin çevrelenmesine geliyordu. En son aşamada merkez kuvvet de harekete geçiyor ve son darbeyi vuruyordu¹¹⁵.

112 Bu konuda ayrıca A. Ahat Andican'ın değerlendirmelerine de bkz. A. Ahat Andican, *Emir Timur*, s. 444-448.

113 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emir Timur*, çev. D. Ahsen Batur, s. 405; Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, çev. Necati Lugal, s. 320.

114 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, çev. Necati Lugal, s. 315.

115 Timur ordusunun teşkilatı ve zaferlerinde uygulanan taktik ile ilgili olarak bkz. A. Ahat Andican, *Emir Timur*, s. 450; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s. 110. Timur'un takip ettiği taktik anlayış ile ilgili olarak ayrıca bkz. A. Sefa Özkaya, "Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş", *Türk Askerî Kültürü*, ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul 2019, s. 124-127.

Diğer taraftan Timurlu ordusunda daha başka sınıflar da dikkat çekici roller üstleniyordu. Mesela ana ordunun önünden ilerleyen, bir veya birkaç tümendenden oluşan *monkulay* ile onların da önünde yer alan keşif kuvveti *karavul* mühim vazifeler icra etmişlerdir. Mesela Toktamış'ın Kunduzca'da savaşa zorlanması *monkulay* gücü sayesinde olmuştu. Veya Timur gelmeden Mardin Kuşatması için her şeyin hazır olmasını *monkulay* sağlamıştı¹¹⁶. Timur'un ordusunda bu birimlerden başka baskın yapmakla vazifeli *çağavul*, kaçan düşmanı takiple görevli *nikavul* gibi birimler de bulunuyordu¹¹⁷ ve tüm ordu, her birisi ayrı vazifeleri üstlenen birimlere bölünmüş, ancak komutanlarının emirlerine itaat göstermekle uyumlu bir şekilde hareket eden bir vaziyetteydi.

Timur'un ordusu aynı zamanda silah ve donanım açısından da kusursuz bir orduydı. Bu konu bizzat Timur için de önemliydi. Nitekim Şerefüddin Ali Yezdî, Çin seferi öncesinde askerlerin “*Ok, yay, kılıç, kalkan gibi ihtiyaç duyulan silahlar*”ın teminine hassasiyet gösterdiğini ifade eder¹¹⁸. Aynı zamanda teknolojinin kullanımı da Timur için önemliydi. Bunu en iyi gözlemleyebileceğimiz mücadeleler kale kuşatmalarıdır. Timur kuşatmalarının hepsinde mancınıklardan fazlasıyla istifade ediyor, aynı zamanda işlerinde yetkin lağımcıları da çalıştırıyordu. Kalelerin surlarını bu iki sınıfı kullanarak çökerten veya yıkan Timur, aynı zamanda askerlerini de kaleye sürüyor ve bu şekilde Timurlu ordusunun saldırısı adeta bir yıldırım harbi görünümü alıyordu¹¹⁹. Bu kuşatmalardan birisi olan İzmir kalesinin ele geçirilmesini Şerefüddin Ali Yezdî şu sözlerle aktarır:

116 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, çev. Necati Lugal, s. 183.

117 Bu birimler ve görevleri ile ilgili olarak bkz. İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s. 110-111; Ensar Macit, *Timurlu Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2012, s. 31-32.

118 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. D. Ahsen Batur, s. 444.

119 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. D. Ahsen Batur, s. 127, 135, 230, 239, 361-362; Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, çev. Necati Lugal, s. 106-107, 174-175, 221, 262, 266, 283, 318; İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, çev. D. Ahsen Batur, s. 333.

Sahipkıran kale önlerine geçince, kalenin karayla bağlantısı olan kesimden savaşı başlattı. Mancınıklar, arradeler ve diğer aletleri kurdular. Kaledekiler de savaş hazırlığı ile meşguldüler. (...) Kısacası her iki taraf da birbirine yağmur gibi ok, taş ve alev topladı atıyordu. Lağımclar lağım açtılar ve taşları çıkarıp burçların altına tünel kazarak ateşe verdiler. Ağaçlar yanınca brç yıkıldı. Burcun üzerinde bulunan kâfirler de onunla birlikte aşağı düştüler. Bahadırlar oradan kaleye girip kâfirleri kılıçtan geçirdiler. Böylece şafakla birlikte kale ele geçirildi.¹²⁰

Bununla birlikte karşısına ele geçirilmesi güç kaleler de çıkıyordu. Mardin kalesinde olduğu gibi. Timur, Mardin kalenin ele geçirilmesinin zorluğunu görüp bunun pahalıya da mâl olacağını hesap etmiş olacak ki, kaleden gelen bağışlanma isteğini kabul etmişti, her ne kadar Timur kaynakları bunu Şahruh'un oğlunun doğum haberi ile izah etseler de¹²¹.

Timur için ordusunun kalabalık olması çok önemliydi. Evet, tarih sahnesine çıktığı ilk yıllarda bu konuda şanslı değildi, ancak yıllar geçtikçe ordusunun sayısı giderek arttı¹²². Bunun için şahsi gayret de gösterdi ve *Tavacı* unvanı¹²³ ile zikredilen görevliler Timur'un ölümüne kadar vilayetlerden askerleri defterlere kaydederek ordu sayısını artırdılar. Şerefüddin Ali Yezdî, Timur'un Çin seferi öncesinde bu yöndeki emrini ve gelişmeleri şu şekilde aktarır:

Sahipkıran daha sonra 'Tavacılar vilayetlere giderek tümen ve hezarelerin sayısını tespit etsinler ve asker sayısını artırsınlar' diye ferman buyurdu. Tavacılar şehirlere dağılarak askerlerin sayısını tespit ettiler ve bu sayıyı artırabildikleri kadar artırdılar

120 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. D. Ahsen Batur, s. 404.

121 Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, çev. Necati Lugal, s. 183-184; Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 237.

122 Timur'un ordusunun kalabalık oluşuna işaret eden kayıtlar için bkz. Musa Şamil Yüksel, "Arap Kaynaklarında Timur", s. 100.

123 *Tavacı* unvanı ve görevleri ile ilgili olarak bkz. İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s. 110.

defterlere kaydettiler. Daha sonra beylerin ve şehir hâkimlerinin orduyu toplamaları emredildi. Tavacılar, asker toplamak için dört bir yana dağıldılar.¹²⁴

Tavacıların rolü ne olursa olsun Timur'un ordusunun kalabalıklığındaki esas unsur yine Timur'un başarılarının devamlılığıydı. Bu devamlılık, seferlerine iştirak eden insanlara bir yandan yeni zaferler vaad ederken diğer yandan da büyük zenginlikleri elde etmek imkânı sunuyordu¹²⁵. Yüz elli yıldır etrafındaki devletlerin çelikten sınırları arasına sıkışmış bir coğrafyanın insanları için bu asla kaçırılması gereken bir altın çağdı. Diğer taraftan Çağatay topraklarındaki ve çevre bölgelerdeki göçer nüfusun orduya dâhil olması ülke içerisindeki tansiyonu azaltıyor ve ayrıca Çağatay topraklarındaki egemenliğini de perçinliyordu. Artık Timur'un askerleri, boy beylerinin askerleri olmaktan çıkarak Timur'un komutanlarının emirlerini yerine getiren birer savaşıya dönüşmüşlerdi¹²⁶. Bu açıdan bakıldığında Timur'un zaferlerinin hem yeni zaferleri tetiklediğini, hem de ülkesi içerisinde gerçekleştirmeye çalıştığı yapısal değişikliğin temellerini attığını söylemek gerekir.

124 Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s. 441.

125 Askerlerin zenginlikle güdülenmeleri ve bunun Timur'un zaferlerine tesiri için bkz. A. Ahat Andican, *Emîr Timur*, s. 436.

126 Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk*, s. 94-95. Eserin değişik sayfalarında bu konudaki notlar için; A. Ahat Andican, *Emîr Timur*, s. 435; Justin Marozzi, *Timurlenk*, çev. Hülya Kocaoluk, s. 86, 88, 118-119, 136, 155.

FATİH SULTAN MEHMED

*İlber Ortaylı**

Giriş

Türk padişahlarının yönetim yetkisinin gizli/açık paylaşımı, bürokrasi, muhalefet gibi dertleri olmadığı tarzında bir ifade sadece efsaneye dayanır. Zira başında dert olmayan bir hükümdar dünyaya gelmemiştir. Kuşkusuz Osmanlı hükümdarları 15. asırda üniversal bir devletin başındaydılar. Daha evvel de süratle büyüyen askerî bir devletten sorumluydular. Fatih Sultan Mehmed de bu askerî devletin ivmesini arttıran en önemli askerî şahsiyetlerdendir. XV. asır artık klasik imparatorlukların bittiği modern uluslaşma yolundaki birliklerin doğduğu dönemdir.

Babası II. Murad'ın nasıl yetiştiğini bilemesek de Fâtih Sultan Mehmed'in yetişme tarzı nispeten bilinir ama onun da Batı kültürünü nasıl benimsediği muammadır. Bugünkü literatüre bakarsak II. Murad'ı ancak okuma-yazma bilen bir adam olarak tanırız. Hâlbuki hakikat öyle değildir. Hocası İbn Arabşah, 15. asır Türk dünyasında klasik kültürle en çok yoğrulan tarihçi ve filozoflardan biridir ve Murad ondan mutlaka çok şey öğrenmiştir. Şiiri çok seven II. Murad, harbi çok iyi bilse de askerlikten ziyade münevver yapıyla ön plana çıkmaktadır.

Sultan II. Murad'ın II. Kosova Savaşı'ndaki başarısından sonra Osmanlı Devleti artık yıkılmaz bir imparatorluktur. Bu imparatorluk, Haçlıların saldırısını püskürtmüştür. Haçlıların başında Hunyadi János vardır ki bu, Macar tarihinin gördüğü en iyi komutandır.

* Prof. Dr., Galatasaray Üniversitesi. E-posta iortayli@gsu.edu.tr.

Macar ordusu diğer Avrupa ordularına benzemez; bizim yeniçerilere benzer, kısmen merkezî daimî ordu ve iyi savaşan askerlerden oluşur.

Hunyadi János'un oğlu Kral Matthias Corvinus, kurduğu "Kara Kartallar" denilen ordunun geliri için olağanüstü vergiler koymuştu. 1514 Gyorgy Dozsa İsyanlarının itici sebebi olan ve üstün askerî bir teknoloji kullanan bu ordu, oldukça güçlüdür. Gelin görün ki, ordunun bu gücü sebebiyle Macar Devleti yıkılmıştır. Zira bu orduyu beslemek için hazinedeki meblağ tüketilmiştir. İlk anda Osmanlı ilerlemeleri 1441 ve 1442'de Hunyadi János'un Osmanlı ordularını bozguna uğratmasıyla sonuçlandı. Hunyadi, Macaristan'ın yeni umudu olan parlak bir komutandı. Macarlar, o ve oğlu Kral Matthias Corvinus zamanında Osmanlı ilerlemesini durdurabildiler. Ancak zikredildiği gibi bu direniş pahalıya mâl olmuştur. 1441-43 savaşlarında Osmanlılar, üstün bir savaş yöntemi olan tabur sistemini Macarlardan aldılar. Bu sistem, küçük toplar ve tüfeklerle savunma ve saldırı gücünün desteklenmesiyle ünlüydü ve bir bakıma o devrin tank savaşı olarak nitelendirilir. Macaristan'la 12 Haziran 1444'te yapılan Edirne Barışı'yla Osmanlılar Tuna kıyılarının gerisini güvenlik altına aldı ve Sırbistan'dan çekildiler. 12 Haziran 1444'te Osmanlı Devleti ve Macaristan arasında yapılan Edirne Barışı ile Tuna kıyılarının gerisi güvenlik altına alınarak Sırbistan'dan çekildi. Bundan sonra ayaklanmalara sebebiyet veren Karaman ve Hamideli (Güneybatı Anadolu) meseleleri çözümlendi. Bununla beraber, Çanakale Boğazı'na yönelen Venedik donanması ve Tuna'yı geçen Eflak ve Macar orduları durumun ciddiyetini arttırdı. II. Murad'ın 10 Kasım 1444'te Varna'da kazandığı savaş, Balkan egemenliğini perçinleyerek Bizans'ın dış dünyadan tecrit edilmesinin sebebi olmuştu. 1448'de II. Kosova Savaşı'yla Hunyadi János'un ordusu geri püskürtüldü. Artık Osmanlılar Balkanlar'da en büyük güçtü. Fatih Sultan Mehmed'in yeniden tahtına oturduğu devletin böyle bir yakın tarihi vardı.

Fatih Sultan Mehmed'in içine doğduğu dünyadan bahsetmeye geçmeden önce zikredilmesi gereken bir diğer önemli husus da, Osmanlı İmparatorluğu'nun kısmen de olsa temsil ettiği "Doğu" ile karşısındaki "Batı"nın durumudur. Doğuların Batı'ya geçişi,

Osmanlı'da olduğu kadar yaygın ve kuvvetli değildir. Bu ilk kez Osmanlı İmparatorluğu ile gerçekleşmektedir. Bu yüzden Osmanlılığın Batı'ya gidişi, dünya tarihi açısından incelenmeye değer bir konudur.

Batı, bu Doğu'ya nasıl bakmıştır? Batı, karşısında yeni bir Doğu görmüştür. Bu, Araplara benzemeyen bir Doğu'dur. Hatırlayalım, 10. asırda İslâm fütuhâtı durmuştur. Araplar, İberya Yarımadası'nın hepsini değil, büyük bir kısmını ele geçirmişlerdir. Bu, bugünkü Portekiz'i de içermektedir. Ama mesela Katalonya dediğimiz kısım, Barselona'nın civarı bunun dışındadır. Kuzey İspanya; yani Navar, Leon ve Galiçya dediğimiz kısım dışarıda kalmış, İspanyol Hristiyanları buralarda yaşamaya devam etmişlerdir. Güney İtalya'ya girilmiş, Sicilya ve Girit alınmış ama Balkanlar'a ve Trakya'ya adım atılmamıştır. İstanbul, birkaç kez kuşatılmış ama fethedilememiştir. 10. yüzyıldan itibaren İslâm hâkimiyeti gerileme döneminde; İslâm dünyası giderek Akdeniz'in güneyine itilmiş, egzotik bir din ve medeniyeti temsil etmektedir.

Bunu kim değiştirecektir? 11. yüzyılda ortaya çıkan Türkler... Türklerle birlikte yeni bir fetih başlamaktadır. Bu fetih, 14-15. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin elinde Avrupa'nın içlerine doğru gelişir. II. Murad'ın 10 Kasım 1444'te Varna'da kazandığı savaş, daha doğrusu müdafaa ile Balkan egemenliğini perçinleyerek Bizans'ın dış dünyadan tecrit edilmesinin sebebi olmuştur. Bu duruma daha fazla ivme kazandıracak kişi ise Sultan II. Murad'ın tahta çıkma sırası gelme ihtimali pek de kolay olmayan genç şehzadesi, yakın geleceğin II. Mehmed'i, daha ileri dönemlerin isimlendirmesiyle birlikte Ebu'l-feth, yani "Fethin Babası" unvanını alacak olan "Fatih" Sultan Mehmed Han'dır.

Padişahın (Kayzer ve Hakan) Doğumu ve Yetiştmesi

30 Mart 1432'de, Sultan II. Murad'ın bir oğlu dünyaya geldi. Başlangıçta bu çocuğun veliahd olacağı bile şüpheliydi ama olaylar farklı gelişti. Ağabeyi ölünce ona taht yolu açıldı. Hem de bu tahta çıkma olayı iki kere vuku bulacaktı. Birincisinde tahtı babasına terk ederek Saruhan sancak beyliğinin başkenti Manisa'ya çekildi. İkinci

çıkışında ise kalıcı olarak tahta oturmuş oldu. Bir gencin babasının taht halefi olarak iki kere tahta çıkması, pek nadir bile diyemeyeceğimiz misli görülmemiş bir olaydır.

Fâtih Sultan Mehmed, sancak şehzadeliği sisteminde çok iyi yetişmiş ve lalaları çok iyi olmakla birlikte, II. Murad'ın tek oğlu olmasına rağmen tahtın tek adaydır. Kendinden evvelki ve sonrakiler gibi büyük bir mareşal olup, ateşli silahları çok iyi bilip kullanmaktadır. Müşaveresi fevkaladedir, yani akıllıca danışarak iş yapabilir. Diğer taraftan o zamanlarda gemicilik ve bahrî düzen daha zayıftır.

Batı'da da Fâtih Sultan Mehmed hakkında yazılan birçok olumlu yazılar ve değerlendirmeler var. Buna rağmen belki de "Fâtih, Batı dünyasında en çok korkulan ve hatta nefret edilen Doğulu yöneticidir" diyebiliriz. Aslında İslâm dünyasının aydınları böyle kendinden emin bir insana büyük saygı duymalı ve onu örnek almalıdırlar. Bu yönü üzerinde kimse durmamaktadır. Bu deha sahibi hükümdarın başka bir özelliği de kendi özgün hayatındaki yaratıcılığıdır; bu, onun bilinmeyen tarafıdır. Şiiri ve resim sanatına dair bilirkişiliği çok iyi anlaşılamamaktadır. Fakat hiç anlaşılamayan tarafı, tarihteki bazı büyük Roma imparatorları gibi etrafındaki dünyayı yönlendirmesindeki marifetidir.

1444-46 arası Manisa yılları ilk saltanat dönemi olan II. Mehmed'in (II. Mehmed'in ilk saltanat dönemi olan Manisa yılları (1444-46) sonrasında) 1446'dan 1451'e gelindiğinde, Manisa'dan çok iyi yetişmiş bir şehzade olarak Edirne'ye döndüğünü biliyoruz. Zira sancakta şehzadeleri çok iyi yetiştirmektedirler. Hoca Hayreddin, Molla Zeyrek, Hocaîde Mustafa, Molla Mehmed Gürânî, Molla Mehmed Katibzâde, Molla Hüsrev ve Hıdır Bey II. Mehmed'in sevip saydığı, edebî ve ilmî tartışmalarını yorulmadan dinlediği hocalarıdır. Devrin ünlü astronomi, hendese ve matematik bilgini Ali Kuşçu yıldızlara bakarak Fâtih'in muzaffer olacağını tahmin etmiş ve *el-Fethiyye*¹ kitabıyla bunu tarif etmiştir. Bu kehanetin

1 Ali Kuşçu'nun *el-Fethiyye* adlı eserinin çevirisi için bkz. Ali Kuşçu, *Mir'atü'l-Alem*, çev. Seyyid Ali Paşa, haz. Yavuz Unat, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

siyasî bir formül olup olmadığı tartışılacak bir konu; muhtemelen iyi tertiplenen bir amacı olabilir.

Fâtih'in askerî becerisi kadar eğitimi de hep konuşulur ve konuşulmalıdır. Fâtih o dönem zafere gidiyordu. Bu genç hükümdar hem ateşli silahlarla donatılmış modern bir ordunun komutanıdır, hem de Rönesans münevverlerinde görülme-yen bir eğitimi vardır. Bu anlamda Doğu'nun ve Batı'nın efendisidir.

Onun kişiliği, edebiyat ve tarih bilgisi kısır bir toplumun yavelerinin² ötesinde ele alınacak derin bir mevzudur. Arapça ve Farsça-da kalem oynatan bu hükümdarın kütüphanesindeki müracaat ettiği yazmalar, tarih ve coğrafya, astronomi bildiğini gösterir. Sultan II. Murad devrinde Şark'ın çok önemli eserleri tercüme edilmişti ve Fâtih o ortamda yetişti. Kendinden sonrakiler de bu kültürü devam ettirdi. Fâtih'in babası II. Murad'la değil, daha önceden başlayan entelektüel faaliyetler silsilesinden bahsettiğimizin altını çizelim. Fâtih'in iyi bir eğitim almasını sağlayan, babası II. Murad'dır.

Fethin Babası

İstanbul'un fethi çok mühim bir olaydır ve Akkoyunlu Devleti'nin resmî tarihi olan *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'de bu mühim olaydan hiç bahsedilmese de, şunu söyleyelim ki Hristiyan dünyanın içinde birtakım kuvvetler yeni hükümdarlarla ve yeni hükûmetle bir an evvel temasa geçmeyi kendileri için ehven³ görmüşlerdir.

Zaten bir müddet sonra da yıkılan Altın Orda Devleti'nin yerine kuzeydeki Kıpçak Türk devletleri arasındaki kavgadan çıkan hanedan idaresindeki Kırım Hanlığı, paçayı kurtarmak için derhâl Osmanlı Devleti ile bir ahitname yapıp, düpedüz bir sözleşme hükümlerini kurarak, Osmanlı'nın etkisini tanımayı yeğ tutmaktadır. Bu olayın akabinde, 1475'ten sonra Kırım Yarımadası'nın Kefe ve Sudak'a kadar uzanan önemlice bir bölümü doğrudan doğruya bir Osmanlı sancağı olarak merkeze bağlanacaktır. Kuzey tarafları da vassal, bağımlı statüdeki Kırım Hanlığı'nın yönetimine bırakılacaktır.

2 Boş, lüzumsuz söz (Ed.n.).

3 Daha az zararlı, daha az kötü (Ed.n.).

Yine aynı şekilde 1461-63 arasında Balkan fütuhâtı tamamlanmıştır. Arnavutluk, Bosna, Yanya ve İşkodra'nın engebeli arazisi görüldüğü zaman bu fütuhâtın ve bunu tamamlayan diplomasinin ne kadar ustaca ve ileri tekniklere dayandığı anlaşılır.

Ortaçağ'ın en büyük kalesi Konstantinopolis'i (Kostantiniyye), Fâtih Sultan Mehmed'den evvel Emevîler dâhil olmak üzere Müslümanlar birçok kere kuşatmış fakat muvaffak olamamışlardır. Fâtih'in fethiyle, bir türlü alınamayan Roma İmparatorluğu'nun son teessüs makamı ve istihkâm mevkii ele geçirilmiştir.

İstanbul sadece Müslümanlar tarafından da kuşatılmamıştır. 410 yılında İtalya'nın ve bütün dünyanın parlak başkenti Roma, Vizigot başbuğu Alaric'in yağmacı savaşıçılarının eline geçti. Vakıa bu olaydan yetmiş yıl evvel "Nea Roma" yani bugünkü İstanbul, ebedî imparatorluğun başkenti ilan edilmişti. Vizigot sürülerinin istilasından sonra klasik Roma'dan çok az eser kaldı. Batıdaki Roma artık haraptı ama ebedî şehir olduğunu ispatladı. Uzun süre sefalet ve derbederlik içinde yaşasa da günün birinde abideleri, kiliseleri ve kütüphaneleri ile tekrar dirilecekti.

Öte yandan bin yıllık suskunluğa mahkûm olan İtalya'nın Roma'sına nispet yapar gibi Marmara kıyısındaki "Nea Roma" büyümeye, serpilmeye başladı. Balkanlar'dan akıp gelen barbar sürülere karşı direndi. Konstantin'in inşa ettiği kalın surlar Trakya'dan gelen istilacıları durdurdu. Nihayet İmparator Theodosius, artık Konstantin'in ismini taşıyan şehri savunmak için bugünkü muhteşem surları inşa ettirdi; Fâtih Sultan Mehmed'e kadar da kimse bu kara surlarını geçemedi.

İstanbul demek "direnç" demektir, "ümit" demektir, "gelecek" demektir. O soylu bir şehirdir. Bu yönüyle de kendisini yıkmaya çalışanları her zaman durdurur. Ama bu genç, ikinci kez tahta çıktıktan sonra, 21 yaşında, yani 1453'te bir büyük şehri, o zamanki dünyanın en büyük şehirlerinden sayılan bir başkenti kuşattı. O zamanlar İslâm dünyasında bugünkü anlamıyla şehirden sayılacak yerler arasında Şam, Bağdat ve Kahire'nin yanı sıra İran'da İsfahan, Tebriz gibi şehirler bulunuyordu. Ama Avrupa kıtasının tümünde

şehir sayılacak bundan daha büyük bir yer yoktu. Üstelik nüfusları itibariyle olmasa da medenî eser ve faaliyetiyle İtalya kıtanın coğrafi-kültürel merkeziydi. Konstantinopolis diye anılan İstanbul'u fethetmek, bir zamanlar padişah olması bile beklenmeyen o gence ün kazandırdı. Şehir fetihten sonra da Kostantiniyye adını sakladı.

İstanbul'un fethine ilişkin birçok rivayet, hatta efsane değil belki ama bazı izahlar vardır. Bunların çoğu abartmadır. Pozitivist bir görüşle "*Osmanlı ordusu 300 bin kişilik orduydu.*" deniyor fakat bir kere 300 bin asker her gün def-i hacet etse ortalık koleradan kırılır, bu hiç düşünülüyor. Bir başka tarihçi, ordunun 20-30 bin kişi civarında olduğunu iddia ediyor ancak asker sayısı o kadar az da değildir. Bazı kimseler bu fethin gerçek bir kuşatma ve zafer olmadığını, Konstantinopolis'in savunmasının çok yetersiz olduğunu, hatta şehirde sadece çocuk ve kadınların kaldığını bile söylüyorlar. Bu, *demystification* (tabu yıkma)dan çok maksatlı bir görüştür. Bunların üzerinde mukayeseli olarak durmak gerekir. Türk ordusunda asker sayısı muğlaktır ve gerçeği kendine göre yazan çoktur. Ancak, itibar edilmesi gereken kaynaklar ortadadır. Fâtih'in merkez kapıkulu askeri, devrinde 12 bin civarındadır ama çok düzenlilerdir. Burada esas önemli olan bu düzen ve stratejidir. Çünkü Fâtih, tüm zamanların en entelektüel mareşallerindendir ve döneminin de en bilgin hükümdarıdır. İstanbul halkı ve imparator, şehrin savunmasındaki başarılarını daha çok cesaretlerine, dirence ve surların sağlam yapısına borçlular.

Gemilerin karadan yürütülmesi meselesine gelindiğinde, bunu Gustave Schlumberger⁴ ve Steven Runciman⁵ gibi Batılı tarihçiler tuhaf bir şekilde hiç inkâr etmezler. Bizde ise inkâr edenler vardır⁶. Bu

4 Bu eserin Osmanlı Türkçesine çevirisi için bkz. Leon Gustave Schlumberger, *İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı*, çev. M. Nahid, Tüccarzâde İbrahim Hilmi, İstanbul 1330. Aynı eserin daha yakın tarihli bir çevirisi için bkz. Gustave Schlumberger, *İstanbul Düştü Ben Hala Ayakta Mıyım: Bir Fethin Anatomisi*, çev. Hamdi Varoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.

5 Steven Runciman, *Kostantiniye Düştü*, çev. Derin Türkömer, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972.

6 Gemilerin karadan yürütülmediğini savunanlara "Hangi kaynağı kullanıyorsunuz?" diye sorunca, Türkçe bir başka kaynak gösteriyorlar. Ellerinde

gibi münakaşası kabil görüşleri savunanların, kaynakları yeterince incelemedikleri aşikârdır. Güya tabu olan bu düşüncüyü değiştirecek tarihçiler; ne tarihyazımını, ne 15. asır vesikalarını, ne Türk, ne Ceneviz, ne papalık arşivlerini ve ne de Bizans-Helen tarihî kaynaklarını inceleyecek durumdadır. Bırakın dönemin Osmanlı kaynakları üzerinde bilgi edinmelerini, bu kaynakların modern örneklerini bile takip edemez durumdalar. Hatta bu yazarlardan birinin tamamen modern Türkçe kitaplara ve Avrupalı tarihçilerin sadece çevirilerine dayanarak yayın çıkardığına şahitlik ediyoruz. Tarihyazıcılığında “tabuları yıkmak” çok zordur; devamlı tetkik ve muhakeme gerektirir.

Gemilerin karadan yürütülmediğine dair iddialar çok yeni çıkmıştır ve amatör tarih bilgisine dayanır. Bizans, Latin kaynakları ve olaylara şahit olanların yazdıkları⁷ mevzuyu çok açık bir şekilde ortaya koyuyor ve esasen asıl problem, bu gemilerin nereden yürütüldüğünden kaynaklanıyor. Uzun zaman ileri sürülen iddia; bu gemilerin Dolmabahçe’den başlayıp Haliç’e indirildiğine dair iken daha sonra, başlangıç noktasının Tophane olduğu görüşü benimsenmeye başlandı. Bir gecede indirildiğini söyleyenler bu görüşe dayanıyorlar. Açıkça belirtmek gerekir ki, bu hazırlık bir gecede yapılamaz. Hazırlıklara, tâ Rumeli Hisarı’nın inşa döneminden itibaren başlanmış olsa gerektir. Nitekim bu hususu Kemal Beydilli’nin Türkçeye tercüme ederek yayımladığı *Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı*’ndan

herhangi bir muasır İtalyanca kaynak da yoktur. Her şeyi bilenler (!) bu konuda sadece ve sadece okul tarih kitaplarındaki bilgileri ele alıp sözde çürütmeye meşgullerdir. Fransızların tabiriyle, “Bu açık kapıları omuzlamak” yöntemi beş buçuk asır evvelki tarihin anlaşılmasına hiçbir katkı sağlamaz. Gemilerin nereden yürütülmüş olabileceği hususunda genç tarihçi Sefa Özkaya, yapmış olduğu “*arazi kesiti*” incelemesinde gemilerin Tophane’den çekilmesinin ancak iskele-makara-ceraskal sistemi kurularak mümkün olabileceğini, aksi takdirde o dönemki topografik durum dikkate alındığında mevcut eğim şartları altında gemilerin çekilmesinin mümkün olamayacağını, bu durumda da gemilerin Kabataş tarafından yürütülmüş olmasının bir diğer ihtimal olduğunu yapmış olduğu topografik saha çalışmasıyla tespit etmiştir.

7 Örnek olarak bkz. *Şehir Düştü! (Bizanslı Tarihçi Francis’den İstanbul’un Fethi)*, çev. Kriton Dinçmen, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

da tespit edebiliyoruz⁸. Bir diğer genç meslektaşımız Sefa Özkaya da, tarihte şimdiye kadar en az 16 defa “gemileri karadan yürütme harekâtı” yapıldığını tespit etmiş, İstanbul’un fethinde gemilerin hem bir kısmının denizden karaya çekilerek karadan yürütüldüğünü⁹, hem de diğer bir kısmının karada inşa edilerek Haliç’e indirildiklerini muasır kaynaklara dayandırarak ortaya koymuştur¹⁰.

Netice itibarıyla bu planın, birdenbire ortaya çıkmış bir şey olmadığını ifade etmemiz gerekiyor. Bu planda Çifte Sütunlar mevki çok önemlidir, kaynaklar o bölgeyi tarif etmektedirler. Orası da Kabataş civarına denk düşmektedir. Dolayısıyla buradan gemilerin çekilmiş olması akla da daha uygun geliyor. Yolların onarılması ve gemilerin hazırlanması önceden başlanan bir işlemdir. Gemileri birden karşısında bulan Bizans tarafı bunun bir gecede olduğunu düşünmüş olabilir; istihbarat sorunudur. Tabii böyle bir şey söz konusu değildir. Üstelik bu hareketi Galata Kulesi’nden görme şansları da olabilirdi. Fakat Zağanos Paşa’nın kuvvetleri arka taraftan perdelediği için bu mümkün olmadı. Eğer iddia edildiği gibi gemileri Tophane kısmından indirmeye başlasalardı, bilindiği gibi hemen Galata’nın dibi olan bu mevkinden görülmemesi imkânsızdı. Bizanslılar gemileri görünce çok şaşırmışlardı. Buradan da anlıyoruz ki Bizanslılar da bu işten hiç haberdar olmamışlardır.

İstanbul’un fethedilmesinde gemilerin rolünün çok büyük olduğunu iddia etmek belki doğru olmaz ama karşı tarafın moralini bozma noktasında ciddi bir önemi olduğu anlaşılmaktadır. Limana indiklerini gördüklerinde Bizanslılar bu gemileri yakmaya çalışmışlarsa da başarısız olarak geri çekilmişlerdir. Bütün bu askerî düşünce, bize Fatih’in stratejik aklını gösterme hususunda önemli payelerdir.

8 *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, çev. Kemal Beydilli, Tatav Yayınları, İstanbul 2003, s. 57.

9 A. Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş”, *Türk Askerî Kültürü*, ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 87-88.

10 A. Sefa Özkaya, İstanbul’un Fethi ve İmam-Zâde Mehemmed Es’ad Efendi’nin Târih-i Feth-i Kostantiniyye’si, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 17-21.

Gemilerin Haliç'e indirilmesine ek olarak Osmanlı donanması gemileri yan yana getirip seyyar bir iskele kurdu. Bunların üzerine top yerleştirdiler ve oradan baskıyı arttırmaya çalıştılar. Böylece kara harekâtındaki ilgiyi deniz tarafına çektiler. Bu anlamda kara harekâtı nihayetinde başarıya ulaştı. Denizden kuşatmanın ne kadar güçlü olduğunu biliyoruz ancak zafer yine karadan kazanılmıştır. Nitekim bu hamle, Fâtih'in bir B planı olarak, kuşatmanın sonunda 53. günde yapılmıştır. Nerede vuku bulduğuna dair Sulukule'den Topkapı'ya kadar birçok rivayet varsa da doğru olan Topkapı'dır. Topların yıktığı değil de özellikle son kertede aşağıdan açılan lağım-da büyük bir burç olduğu görülür. O burcun çökertildiği ve çöken burçtan askerlerin yoğun bir şekilde girdiği anlaşılmaktadır.

II. Mehmed'in fetih öncesinde İstanbul'un teslimini istediğini, 1453'te bir Osmanlı fethinde ne gerekiyorsa yerine getirildiğini biliyoruz. Şehir direndiği ve vire ile teslim olmadığı için yağmalanması icap eder. Bu durum, *ganâim-i harbiyye* (savaş ganimeti) hükmüne girer. Şurası açık bir gerçek ki, şehir kendiliğinden teslim olmadığı için, fetihten sonra şehirde bir buçuk gün boyunca ganimete, yani yağmaya müsaade edilmiştir. Bu bir kuraldır. Eğer şehir bir ayda teslim edilseydi bu olmayacaktı. Teslim teklifi karşısında hiç kuşkusuz ki, Doğu Roma'nın son imparatoru "*Bunu yapmaktansa ölürüm. Ben en büyük ve hakiki Hristiyan imparatorluğunun başındayım.*" demiştir. Bazı tarihçilerin söylediğinin aksine İstanbul yedi gün değil, sadece bir buçuk gün boyunca bu süreçten geçmiş, devletin başkenti olacak şehrin zarar görmesine ve fakirleşmesine müsaade edilmiştir. Ayrıca aşırı tahribat yoluna giden insanlar cezalandırılmıştır. Belli ki şehre sahip çıkılmaktadır. Yani burada Haçlı ordularının daha evvelki tavrından çok daha farklı bir yaklaşım söz konusudur. Bu noktada Fâtih'in, Ayasofya'nın mermerlerinden birini kırmaya çalışan bir askere şiddetle mâni olarak şehrin yapılarının kendisine ait olduğunu ifade etmesi de zikredilmeye değerdir¹¹.

11 Feridun Emecen, *Fetih ve Kıyamet: 1453*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 326-327.

Kostantiniyye'nin fethiyle tarihte bir dönem kapanmış, başka bir dönem açılmıştır. Bu olay, özellikle Ortodoksların tarihi açısından çok önemlidir. Artık dünya Fâtih Sultan Mehmed'in başında olduğu Osmanlı Devleti'ne başka bir gözle bakmaktadır.

II. Mehmed'in İstanbul stratejisinin, 21 yaşındaki hükümdarın şehri fethetmek için bildiğimiz Boğazkesen Hisarı'nı, yani Rumeli Hisarı'nı inşa ettirmesiyle başladığı söylenebilir. İnşaati dört ayda biten bu hisarın yapılma amacı, Boğazların kontrolünü ele geçirerek Karadeniz kolonilerinden İstanbul'a yardım gelmesini önlemektir. Bu hisarın yapımında II. Mehmed'in, her bir burcun yapımını bir paşaya, en büyük burcun yapımını ise Çandarlı Halil Paşa'ya verdiğini kaydederek bunun politik bir hamle olabileceğinin altını çizelim.

İstanbul'un fethinden bahsederken orduda Asya tipi süvarilerin dayanıklılığını da unutmamak gerekir. Önce II. Murad Han sonra da II. Mehmed Han orduya gerçek anlamda düzen getirdi. Fâtih ayrıca ateşli silahları kullanmayı biliyordu ve iyi bir stratejistti. İstanbul, Boğazlar geçidi tutulunca düştü. Karadeniz'deki Ceneviz kolonilerinden yardım, sütlü mamûl, tahıl, bal gelmesi önlendi. Genç padişah, bir yandan da Nisan başında Edirne'den çektiirdiği toplarla kuşatma harekâtına başlamıştı. Kuşatma elli üç gün sürdü. Gayet şiddetli hücumlar yapıldı. Bu arada Nisan ortalarında 21-22 Nisan gecesinde, büyük tarihçiler tarafından o dönemdeki esaslı raporlara dayanılarak tarif edildiği gibi¹², gemilerin Boğaz'ın başından Haliç'e indirilmesi gerçekleştirildi.

"İstanbul, gemiler karadan yürütülerek alındı." demek doğru olmaz. Şehir esasen kara muharebesiyle alındı. Gemi manevrası daha çok bir şaşırtmacadır, şok etkisidir. Hafif gemiler, Haliç surlarına pek bir şey yapamaz fakat psikolojik etkisi yüksek olmuştur.

12 Bkz. Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1954, s. 128; Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Princeton University Press, New Jersey 1992, s. 91 vd; Steven Runciman, *Kostantiniye Düştü*, çev. Derin Türkömer, s. 168 vd; *Şehir Düştü*, s. 63 vd; Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, çev. M. Gökman, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1967, s. 89 vd; Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, c. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 430 vd.

Fâtih, 6 Nisan'da muhasaraya başladı ve 29 Mayıs Salı günü şehir düştü. Bu 53 günlük muharebe, harp tarihi bakımından son derece ilginçtir. Surlar büyük topraklarla dövülmüştür. Haliç'e girmek mümkün değildir ve ünlü zincir malum biçimde Pera-kara surları arasına gerilmiştir. Üstelik Bizans tarafında öyle kötü bir savunma da yoktu. Şehri, 13. asırda (1261) Haçlı istilasından kurtaran General Paleolog soyunun son hükümdarı olan XI. Konstantin Paleologos fedakârca savaşmıştır. Bununla beraber savaş, kara surları tarafında devam etmekteydi; Osmanlı ordusu yine de Haliç'e gerilen zinciri de aşmıştır. Zincirin son kalıntılarından bir kısmı İstanbul'daki Harbiye Askerî Müzesi'ndedir.

Girilemeyen ve ağır zincirlerle kapatılan Haliç, fetihten sonra artık eski stratejik önemini kaybetmeye başlamıştır. Doğu Roma'nın, ilk olarak Ortaçağ'dan itibaren kullandığı "Rum ateşi" dedikleri bir kimyevî silah tertibi vardır. Bugün, su üzerinde ve karada çok daha yakıcı silahların olduğu malumdur. Ama tarihçiler hâlen bu Rum ateşinin formülünü tam olarak bilmiyor. Bununla, şehrin denizden kuşatılması imkânsız hâle gelmiştir. Ne var ki bu seferki, yirmiden fazla kara kuşatması yaşayan Bizanslıların uzun tarihinde ilk defa görülen bir olaydır.

Doğu Roma İmparatorluğu, tarihinde yirmiyi aşkın kuşatma görmüştü. Bu kuşatmaların bazıları çok şiddetli ve savaşçı barbar sürüleri tarafından yapılmıştı. Bazıları ise askerî teşkilatı oturmuş devletler, ordular tarafından gerçekleştirilmişti. Ama bunların hiçbirisi başarılı olamamıştı. İlk defa bir ordu modern çağı açan silahlarla İstanbul'u kuşatıyordu. Özellikle fetih esnasında "6 ve 12 Mayıs'ta çok şiddetli taarruzların olduğu" tezi üzerinde Batılı ve yerli tarihçilerimiz birleşmektedir¹³. Çok kanlı hücumlar olmaktadır. Surlara karşı mancınıklarla, ağır topların gülleleriyle son derece önemli gedikler açılmaktadır. Ama şehir de kendini savunmaktan geri kalmamıştır.

Hristiyan Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkent halkı son ana kadar Meryem Ana'nın kendilerini kurtarmasını bekledi. Son gece

13 Detaylı bilgi için bkz. İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 127 vd; Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. 1, s. 460 vd.

Ayasofya'daki ayinde İmparator, Meryem Ana'nın şehre geleceğini ilan etti. Halk hâlâ Türkler içeri girdiği zaman, meleklerin duvarları yarıp ortaya çıkacakları ve Türkleri kovacakları beklentisi içindeydi¹⁴.

Fâtih 21 yaşında İstanbul'u Rönesans teknik ve taktiğinde savaşan bir ordu ile aldı. Ateşli silahları, o ve kurmayları kadar etkili biçimde kullanan yoktu. Ne olursa olsun İstanbul savunması küçümsenecek bir savunma değildir; gayet tabii Bizans'la müttefikleri de muvaffak olabilirdi. Fâtih, askerî bir geleneği ve örgütlenme becerisi olan bir toplumun başındaydı. Her ne kadar izleyen yıllarda Mora Yarımadası, Arnavutluk, Bosna, Eflak-Boğdan ahidname ile antlaşmalı olarak alınmış; Kırım Hanlığı ise vire ile teslim alınmış olsa da Trabzon Pontus İmparatorluğu, Kuzey Ege adalarının fethi ve Otlukbeli Savaşı'ndaki zafer de bunu göstermektedir.

Son İmparator Konstantin Paleologos'un, Tursun Bey'in¹⁵ ve Bizans kaynaklarının verdikleri bilgilere bakıldığında -aralarında birbiriyle çelişen noktalar varsa da Osmanlı tarihlerinin daha doğru olması düşünülebilir- sur içine giren bir grupla çarpışırken -bir görüşe göre- Haliç tarafına doğru çekilerek kaçtığı, diğer görüşe göre -ki doğrusu ikincisi olmalıdır- Yedikule tarafına gittiği kaydedilmektedir. Yedikule tarafında, bir deniz aracına binerek kaçabilme imkânı olabileceği söylenmiştir.

Son çarpışmada artık bir ümit kalmayınca Yedikule tarafına doğru harekete geçen İmparator Konstantin bir grup azap askeriyle karşılaşmış ve onlarla çarpışırken atının altında kalarak ölümü vuku bulmuştur.

Üzerinde herhangi bir nişan, imparator olduğuna dair herhangi bir emare olmayan İmparator'un cesedinin gerçekten ona ait olup olmadığı kraliyet rengi çoraplarından anlaşılmıştır¹⁶. Fethin ilk gü-

14 Bkz. Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, s. 96; Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul'un Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956, s. 178. Ayrıca bkz. Steven Runciman, *Konstantiniye Düştü*, çev. Derin Türkömer, s. 210.

15 Feridun Emecen *Fetih ve Kıyamet: 1453*, s. 69.

16 Babinger, İmparator'un cesedinin "mor ayakkabılarından" tanındığını kaydeder. Bkz. Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, s. 97.

nünde Fâtih Sultan Mehmed'in de İmparator'un ölüp ölmediğini bilmediğini, yakaladığı Notaras'a İmparator'un ölüp ölmediğini (Emecen, Fâtih'in Notaras'a Dukas'tan naklen, "gemiyle kaçıp kaçmadığını sorduğunu" kaydediyor) sormasından anlıyoruz¹⁷. Daha sonra iki kişinin getirdiği İmparator'un başının ona aidiyetinin, orada bulunan Notaras ve başka bir kısım esirlerin teşhisiyle tespit edildiği anlaşıyor. Fâtih Sultan Mehmed'in, İmparator'un uygun bir törenle gömülmesine müsaade ettiği bilgisini de burada kaydetmiş olalım. Nereye gömüldüğü hususunda türlü rivayetlerin olduğunun altını çizerek Vefa'ya gömülmüş olabileceğinin öne çıktığını belirtmemiz gerekiyor.

29 Mayıs 1453'te Osmanlıların eline geçen İstanbul'a şehrin "Fâtih"i II. Mehmed, ilk gün öğleden sonra, Roma âdeti olduğu üzere törenle girdi; doğrudan Ayasofya'ya gitti ve şükür namazı kıldı. Hemen bir sonraki cuma namazı cemaatle kılındı. Ondan sonra da Ayasofya uzun süre kullanıma hazırlandı. Bu şekilde kilise tahrip de edilmedi. Fresklerin üzeri hafif ince badanayla örtülmüştü. Abdülmecid Han döneminde restore edildi. 19. yüzyılda binayı restore eden Fossati Biraderler bu fresklerin renkli albümünü hazırladılar. Bunun için önce Çar I. Nikola'nın yardımını istediler. Çar Nikola, Fossatilerin hazırladığı bu fresklerin albümünü bastırmadı. Albümü daha sonra Sultan Abdülmecid bastırdı. Londra'da basılan Ayasofya kitabında kendisine teşekkür ve ithaf sayfası vardır¹⁸. Almanlar sonra kitabı küçülttüler, ithafı çıkarttılar. Bizans işleriyle uğraşanlar arasında saplantılı tipler vardır!

İstanbul'un fethinin Vatikan ve Avrupa'da nasıl karşılandığı hususuna da değinmemiz gerekiyor. Evvela, tabii olarak müthiş bir şok ve ürkme yaşandı. İstanbul, Türklerin eline geçince Batı medeniyetinin içine çekilmek istendi. Fâtih, Büyük İskender'in, Augustus'un, Konstantin'in hayatlarını okur, onları her bakımdan geçmeye çalışırdı. En büyük emeli, imparatorluğunun sınırlarını genişletmekti. Fâtih'ten Hristiyan olmasının istenmesi ise arzu edilen bir

17 Feridun Emecen, *Fetih ve Kıyamet: 1453*, s. 328.

18 Gaspard Fossati, *Aya Sofia Constantino ple, As recently restored by Order of H.M. the Sultan Abdul Medjid*, P. & C. Colhaghi, London 1852.

yakıştırmadır. Bu hükümdara, Papa II. Pius'un Hristiyanlık teklif ettiği söylene de, ilgili mektubun bir müsvedde olduğunu Vatikan nezdinde oryantalist olan Peder Vincenzo Poggi ortaya koymuştur. Biraz spekülasyon ve şöhrat düşkünü olarak Franz Babinger'in ortaya attığı bu teze göre, II. Pius Fâtih Sultan Mehmed'e şöyle demişti:

Küçücük bir ayrıntıyı halledersen dünyanın en yüce, en güçlü, en ünlü insanı olabilirsin. Bunun ne olduğunu mu soruyorsun? Bulman çok zor değil. Aramak için çok uzaklara gitmene gerek yok. Onu her yerde bulabilirsin: Biraz suyla (aquae pauxillum) vaftiz olup Hristiyanlığa geçmek ve İncil'in öğretilerini kabul etmek. Bunu yaparsan, dünyanın en ünlü ve güçlü prensi olursun. Seni Yunanlıların ve Doğu'nun yasal imparatoru yaparız. Şiddet yoluyla alıp adaletsizce elinde tuttuğun yerler, doğal hakkın olur. Bütün Hristiyanlar sana saygı duyar. Anlaşmazlıklarında sana başvurur. Zulüm gören herkes, ortak hamileri olarak sana sığınır. Dünyanın her ülkesinden insanlar senden yardım ister. Çoğu sana gönüllü olarak boyun eğer, hükümlerine uyar ve sana vergi öder. Tiranları yenme, iyileri koruma ve kötülerle savaşma görevi sana verilir. Eğer doğru yolda gidersen, Roma kilisesi sana karşı çıkmaz. Bu ruhani taht, seni diğer krallar kadar sevgiyle kabul edecektir. Hatta onlardan da fazla, çünkü senin konumun daha yüksek. Bu koşullar altında pek çok krallığı hiç savaşmadan ve kan dökmeden, kolayca ele geçirebilirsin... Düşmanlarına asla yardım etmeyiz. Tam tersine, Roma kilisesinin haklarına el koymaya, boynuzlarını öz analarına karşı kullanmaya kalkanlara karşı, senden yardım isteriz¹⁹.

İstanbul'un fethinden 65 yıl sonra 1518'de Reformasyon çalkantısı içine giren Alman İmparatorluğu'nda, bizzat Ulrich Hutten'in kaleminden çıkan *Exhortatoria*'da²⁰ Türklere karşı savaşın Almanların ulusal ve kutsal görevi olduğu ileri sürülür. Avrupalılara göre kiliseye ve Türklere karşı savaş vermek şarttır. Burada Protestanların,

19 Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, s. 182-183.

20 Ulrich Hutten, *Ad principes Germaniae ut bellum Turcis invehant exhortatoria*, 1518.

Türklerin yanında Roma kilisesini de küfre yakın gördüğünü belirtmek gerekir. Katolik kilisesi ise Türkleri Protestanlarla birlikte karşısında görmektedir. Bu ikili oyun, 16. asır boyunca Türk İmparatorluğu tarafından ustalıkla kendi iktidarını yerleştirmek ve kabul ettirmek için kullanılacaktır.

1541'de Luther, Türk İmparatorluğu'nun sağlamlığını ve idaredeki ustalığını belirterek Hristiyanlığı korumak için onlara karşı savaşmak gerektiğini söylüyor ve Türklerin ardından Yahudilere karşı da birtakım tedbirleri öne sürüyordu. İstanbul'un fethinden sonra Hristiyan Avrupa'da antisemitizm kadar anti-Türklük de gelişmiştir.

Ünlü Fransız düşünür Voltaire, İstanbul'un fethiyle Rönesans arasında ilginç bir bağlantı kurmaktaydı. Ona göre İstanbul'un alınışı, beşeriyetin manevî ve kültürel gelişiminde son safhanın başlangıcıdır. Gerçi onun "şehir düşüp surlardan Türkler girerken öbür taraftan kitaplarıyla İtalya'ya kaçanların başlattığı Rönesans" tasviri, herkesin büyük altından güldüğü, ancak bizim ders kitaplarında yer alan bir tanımlamadır. Voltaire için İstanbul'un fethi; Rönesans'ın ivme kazanmasının ve XIV. Louis devri Fransız Avrupa medeniyetini oluşturan zincirleme gelişmelerin başlangıcıdır. Çoğu yazara göre de fetih, Ortaçağ'ı bitiren harp teknolojisinin zaferidir, yani teknik bir gelişmedir. Ortaçağ cemiyetini çeviren surlar, bu kuşatma ile yıkılmıştır ki doğrudur. Osmanlı askerî düzeni Ortaçağ'ın değil, yeni dünyanın ateşli silahlar teknolojisine dayanır.

Fethin Doğudaki Yankıları

Batı'da bu kadar etki uyandıran fetih olayına Doğu'nun tepkisi, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, o dönemde yanı başımızdaki Akkoyunlu Devleti'nde resmî tarih olan *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'de, İstanbul'un fethine neredeyse hiç değinilmemesinden anlaşılıyor. Hatta tabir-i caizse âdeta gizli bir üslûb söz konusudur. Burada basit bir kıskançlık değil, stratejik bir oyun vardır. Olayları vurgulamamak ya da aksine vurgulamak gibi tekniklerle Şark vakayinameleri kamuoyunu etkilemeye çok erkenden başvurumaktadırlar. İstanbul'un fethinin, çağdaş Türk devletlerinden Uzun Hasan'ın Akkoyunlular

Devleti'nde duyulmazdan ve görülmezden gelinmesi, herhâlde Türk politika sanatının esas unsurlarından biri; işine gelmeyen göz ardı etmek ve üstünü örtmektir. *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'de, yani Akkoyunlular Devleti'nin resmî tarihinde, rekabet ve kıskançlığın getirdiği suskunlukla İstanbul'un alınışından söz edilmeyişi, İstanbul'un fetihinin Uzun Hasan ve Akkoyunlu seçkinlerinin hiç işine gelmediği şeklinde yorumlanabilir. Çünkü bu, İslâm dünyasını etkileyen bir olaydır. Zannedildiğinin aksine, yeni devlet Asyalı bir devlet görünümünde değildir. Derhâl Roma İmparatorluğu'nun müesseseleri benimsenmiştir. Ghennadios'un patrik ilan edilmesi; Türk devletleri arasında "*Osmanlı, Roma İmparatorluğu'nu fethetti ve cemaatin başına da içeriden bir kukla getirildi.*" gibi algılanmamıştır.

İstanbul'un alınışı mühim bir olaydır ve bu mühim fetih, Akkoyunlulara değil de onların rakibi olan Osmanlı hanedanına nasip olmuştur. Ayrıca tabii unutmayalım, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Komnenoslar sülalesinin yönettiği ve 1204'teki Haçlı felaketinden sonra kurulan Trabzon Pontus İmparatorluğu hanedanıyla da akrabadır. Yani, geleceğin Safevî Şah İsmâil'i baba tarafından ünlü Müslüman bir Türk'ün, ana tarafından ise Pontus Rum hanedanından Komnenos kanını taşımaktadır. Yani Komnenosların torunudur. Tabii böyle bir devletin de Roma kayzeri sebebiyle ve kendisinin bu noktadaki iddiası dolayısıyla Osmanlı hâkimiyetini pek hoş karşılamayacağı açıktır. Ama kim ne derse desin, Osmanlı Devleti artık bir dünya hakemi (*arbiter mundi*) ve dünya kuvvetidir. Bunda tartışılacak bir şey yoktur. Gerçek anlamda 15. asrın ikinci yarısında, yani 1453'ten sonra Osmanlı toplumu da artık dünya çapında bir imparatorlukta yaşadığının bilincine varmıştır. Çok ilginçtir; üstün ateşli silahlarla ve dâhiyane stratejiyle Kostantınıyye fethedilmişti, herkes bu savaşın karşısında dehşete düşmüştü ve İslâm dünyası, rakibimiz olacak Memlûklar dahi büyük şenliklerle bunu kutluyorlardı.

Hiç kuşkusuz Fâtih Sultan Mehmed, bütün Şark ve Garp'ın en renkli ve değişik kültürlerini birleştirmek misyonunu üstlenmişti ve tarihin yeni Büyük İskender'iydi. Ne Şark'ta ne de Garp'ta Fâtih gibi "öteki"ne karşı bu kadar rahat ve sahiplenerek davranan aydın

monark bir kişilik bulunabilir. Tarihî mirasını anlayamayan ve istismar etmek isteyenler aslında kışkırtıcı davranıyorlar.

Fethin Ardından

1453 Mayıs'ında *Polis* düştü. Yeni Sezar, Rumlar tarafından “vasilikos” diye anıldı. *Kayzer-i Rûm* ünvanını aldı. Aynı zamanda Müslümanların halifesi olan Osmanlı hükümdarının bu ünvanı, ruhanî bir ünvan değildir. Ama 18. yüzyıl dünyası bunu anlamadı ve hilafete ruhaniyet izafe edildi. Günün şartlarında Osmanlı da bu yanılsa sarılmıştır. “Emîrü'l-mü'minîn”, *dux fidelorum*dan başka bir şey değildi. İstanbul'un fethinden önce de Türk sultanları bu ünvanı kullandılar. Genellikle Müslümanların Mısır'daki halifesine hükümdarlık ünvanı tasdik ettirilir. I. Bayezid (Yıldırım) 14. asır sonunda Mısır halifesine “Sultânü'r-Rûm” (Roma ülkesi sultanı) ünvanını tasdik ettirmiştir. Böylece 12-13. asırlardaki Türk Selçuk hanedanı sultanları gibi o da *Rûm ülkesi sultanı* ünvanını taşıyordu. İstanbul'un fatihi II. Mehmed kendisini Bizans'ın tüm eski topraklarının efendisi ve Bizans (*Rûm*) tahtının sahibi olarak görüyordu.

1454 yılı Ocak ayı başlarında (yani Ortodoks kilisesinin takvimine göre Noel gününde) cihan padişahı II. Mehmed Han, Ortodoks din adamı ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun son patriklerinden (azledilen) Ghennadios Scholarios'u sarayına davet etmiş, onu imparatorluğun Rum (Roma) Ortodoks patriki olarak tayin etmişti. Alman müsteşrik Babinger'in de tasvir ettiği vechile, yeni patriğe gösterilen ihtimam ve iltifat Rum (Bizans) kayzerlerinin dönemiyle ifade edilemeyecek kadar abartılıydı. Hükümdar onunla yemek yedi; saray halkı kendisine refakat etti ve hediye edilen asa ve binek atıyla makamına döndü.

Fâtiğ, Ghennadios'u sadece Helenlerin değil, imparatorluktaki bütün Ortodoks Hristiyanların ruhanî lideri ve milletbaşı (*etnarh*) olarak tayin etmiştir. Böylece Balkanlar'ın istiklali ve bağımsız kiliselerin ihyası sebebiyle birkaç yüzyıldır kabuğuna çekilen ve ekümenizmi (evrenselliği) sözde kalan kilise, yenilen Roma'nın satvetli günlerine fazlasıyla dönüyordu. Bulgarlar (1335'ten beri Osmanlı

hâkimiyetinde idiler), Makedonlar, Sırlar, Kuzey Yunanistan; Kostantiniyye patriğinin ruhanî, idarî, malî, kültürel, hukukî otoritesi altına girdi. Patrik, milletbaşı olarak Roma'ya (Batı) rakipti. Bizans'ın toprak kaybıyla onulmaz bir yara alan Rum Ortodoks kilisesi, 1442 Floransa Konsili'nde öldürücü bir darbe yemişti. Katolik-Ortodoks çatışmasının erittiği kilise bu tayinle dirildi ve topraklarını kapsayan Osmanlı gücü ve politikasıyla yeniden alevleniyordu. Artık iki kilisenin, yani Katolik ve Ortodoksların birleşmesi mümkün olmayacaktır ve buna ihtiyaç da yoktur. Fatih'in sadece askerî-stratejik değil, siyasî dehasını da böylelikle çok daha iyi görmüş oluyoruz.

İstanbul'a girildikten sonra Türklerin çok büyük yağma ve katliam yaptıkları söylene de bu doğru değildir. İstanbul düştükten sonra Fâtih'in şehre girme meselesi farklı şekillerde anlatılır. Hem bizim hem de karşı tarafın kaynaklarına bakıldığında kuşatma sırasında her iki tarafın kaybının beşer bin civarında olduğu anlaşılıyor. İddia edildiği gibi kitlesel bir ölüm vuku bulmamıştır.

Fâtih Sultan Mehmed'in ilk gün öğleden sonra şehre girdiğini ve süratle Ayasofya'ya yönelip Ayasofya'nın kubbelerine çıktığını, şehre ve İmparator Konstantin'in harap olan sarayına bakarak şu beyti terennüm ettiğini Tursun Bey nakleder:

Bûm nevbet mîzened ber târem-i Efrâsiyâb

Perdedâr-ı mîküned der kasr-ı Kayser ankebût²¹

Fâtih, şehrin tahrip olduğunu görünce hemen aşağı indi ve sonraki gün öğleden sonraya kadar askere müsaade verdi. Öğleden sonra derhâl çavuşları gönderip yağmanın ve askerin her türlü taşkınlığının önlenmesini emretti. Nitekim çavuşlar askeri zabturabt altına aldı. "Vira" ile teslim edilmeyen şehrin yağmalanmasının bir buçuk gün kadar sürdüğü açıktır. Hora Manastırı'nın (Kariye Camii) bulunduğu kırsal bölgelerde yağma sadece hayvanların alınması şeklinde gerçekleşmiş olabilir. Öyle zannediyorum ki Kıztaşı çevresi ve garpta kalan bazı bölgeler biraz daha yoğun biçimde yağmalanmıştır. Bugünün

21 "Örümcek Kısra'nın penceresinde perdedarlık yapıyor / Baykuş Efrasiyab'ın kalesinde nevbet vuruyor"

Cerrahpaşa semtinin şehrin zengin mahallesi olduğu; bilhassa güney surlarındaki konakların kalıntılarından da anlaşılıyor. Gazete haberlerine göre buralardan çok sayıda ufak hazineler çıkar.

Fâtih'in şehre üç gün sonra, bir cuma günü törenle girdiği de kaynaklarca zikredilir²². Nitekim bu bir Roma âdetidir. Bilindiği gibi, İstanbul'da çevresi boş olan ve tahribata uğramayan bazı manastırlar vardır. Etrafı çevrili yerlere de para karşılığı anlaşmak suretiyle karışılmamıştır. O yüzden bu türden yerler korunmuş durumdaydı.

Eğer şehre talanla girilseydi, o zaman başka bir durumla karşılaşılabilirdi. Burada Son İmparator'un da hakkını vermek lazımdır. Bizans İmparatoru şehri sonuna kadar savundu. Paleologların son hükümdarı, tıpkı Haçlıları kovarak şehre giren ilk hükümdarları gibi cengâverdir. Soyuna yakışır bir cesaret göstererek tarihten çekilmiştir. Paleologlar çok gümrak bir hanedandır. Mesela, Rum Mehmed Paşa, Şehid Murad Paşa ve Mesih Paşa bu hanedana mensuptur.

İstanbul'un fethinin büyük etkileri oldu. Hiç şüphesiz bu büyük etkiler arasında ölmekte olan bir dünya başkentinin, yani Konstantinopolis'in yeniden yükselmesi ve Balkanlara yerleşen bir Müslüman komşu imparatorluğunun biçimlenmesi de vardır. Avrupa'da böyle bir şey zaten bekleniyordu. Bu olay beklense, korkulsa ve tahmin edilse bile ilk anda kolay kabul edilecek gibi değildi. Ayrıca bunun sadece Batı Hristiyan dünyası için değil, Doğulular için de hazmının büyük bir mesele olduğunu unutmamak gerekir. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Akkoyunlu Hasan'ın tutumunu anlamak için Akkoyunluların resmî tarihi sayılan *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'ye²³ İstanbul'un fethi konusundaki tavrına tekrar değinmek yeterlidir.

Öte yandan, Türklerin Avrupa'daki hâkimiyetleri Batı dünyası tarafından artık ister istemez tasdik edilmektedir ve politikaları o yönde olacaktır. Asırdan asra bu bazen bir antlaşma, bir itilaf, bir birliktelik, bazen de sıkı sıkıya bir çatışma, bir gerilim şeklinde

22 Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, s. 97 vd.

23 Türkçesi için bkz. Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014 (1. Baskı).

görülebilecektir. Kısacası, Avrupa devletlerinin bir kısmı antlaşmanın içinde, diğerleri de Türklerle sürekli bir gerilim içindeydiler. Mesela, Batı'da Macarlar bir Haçlı seferi tertiplemeye kalktılar. Vatikan, bu yeni "barbar", "baş belası" Müslüman hükümdarla münasebete geçmenin yararı olmadığını anlar ve Papa, Hristiyan milletleri alarına geçirir, "Birleşin" der. Bu kendi kendini aldatmadır. Bunu diyen Papa II. Pius'un -yukarıda alıntıladığımız ve izah ettiğimiz gibi- Fâtih'e bir mektup yazdığı ve bunu ulaştırdığı iddia edilir: İddiaya göre, "*Hristiyan ol, Hristiyan olduğun takdirde dünyanın hâkimi zaten sen olacaksın.*" demeye getirir. "*Bunun için sana gereken şey...*" aynen kelime "aquae pauci", yani "birazcık su"dur. Yani vaftiz olmasını önerir. Ancak bu anlatının, tarihçi Babinger'in bir spekülasyonu olduğunu burada bir kez daha ifade etmemiz gerekiyor²⁴. Çünkü bu mektubun gönderildiğine dair herhangi bir delil yok fakat müsveddelerinin Vatikan arşivinde olduğu biliniyor. Papalık tarihçileri, mektubun gönderilmediğini sonradan ispatladı ve bu spekülasyonla Babinger itibarını yitirdi. Elbette Fâtih'in bu öneriyi ciddiye almasına imkân yoktur. Bu gönderilmemiş mektuba dayanarak burada şöyle bir tartışma çıkmıştır: "*Fâtih aslında Hristiyan'dır.*" denmiştir. Katiyen ciddi bir değerlendirme değildir. Bu sadece bazı Batılı tarihçilerin kafa karıştırmak için uydurduğu kurnazca bir yakıştırmadır.

Fatih'in Diğer Sefer ve Savaşları

Fetret Devri'nde Balkanlar'da bazı yerler kaybedilmiştir ancak bunlar II. Murad devrinde tekrar geri alınmıştır. Çelebi Sultan Mehmed devrinde başlayan yenileme II. Murad'la tamamlanmıştır. Hatta diyebiliriz ki Fâtih döneminde Türkiye tarihinde gerçek anlamda bir imparatorluk doğmuştur. Fâtih Sultan Mehmed, Sırbistan'ı ve Belgrad'ı alamamıştır fakat Bosna Hersek'i alarak Arnavutluk fethini tamamlamıştır. Bütün Mora Peleponnez'e nüfuz etmiş fakat adalardan önemlilerini alamamıştır. Ege adalarından Rodos'u da alamamış (ki bunu Kanûnî Sultan Süleyman başarmıştır) fakat Eğriboz,

24 Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*.

Samothrakis (Semadirek), Limni gibi Kuzey Ege adalarının önemli bir kısmını imparatorluğa dâhil etmiştir.

16 ve bilhassa 17. yüzyılda Girit'in fethiyle, Akdeniz'in doğusu bir Türk gölü hâline gelmişti. 15. yüzyılda Rodos, Malta, Kıbrıs ve Girit, Venedik'in hâkimiyetindeydi. 16. yüzyılda Kıbrıs ve 17. asrın sonunda Girit bize geçti. Ancak Türk İmparatorluğu'nun buradaki deniz hâkimiyeti yeterli değildi. Çünkü bu adalar korsan deniz üsleriydi; Osmanlı donanmasının yayılmasını ve deniz ticaretini engelliyorlardı. Bunun için, Akdeniz'in Türk gölü hâline gelmesi gibi bir hüküm üzerinde ihtiyatla durmalıyız. Bu Akdeniz gölü, bütün Akdeniz anlamına gelmiyor; Malta, Sicilya, Korsika gibi üsler hiçbir zaman elimizde olmadı. 17. yüzyılda Girit'in alınmasıyla ancak Akdeniz'in doğusu bir Türk gölü hâline gelmiştir ki bu hâkimiyet, aşağı yukarı 19. asrın sonuna kadar devam etmiştir. Berlin Kongresi'nde Kıbrıs'ın İngilizlere üs olarak verilmesi ve ardından Girit'e ayrı bir statünün tanınmasından sonra adanın durumunun görünümü değişmeye başladı. Buna rağmen diyebiliriz ki Doğu Akdeniz, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Türklerin hâkim olduğu bir denizdir.

Kısa ömründe (sadece 49 yaş) 19 sefer yaparak Osmanlı İmparatorluğu'nu Fırat kıyılarına, Ukrayna sınırlarına ve Tuna'ya ulaştıran Fâtih Sultan Mehmed'in, lojistik ve sefer düzeni bakımından orduların mobilizasyon kabiliyetini son derece artırdığı görülmektedir. Bosna, Fâtih'in sayesinde Osmanlı mülküne katıldı. Osmanlı İmparatorluğu ve medeniyeti en sadık, çalışkan ve üretken milletini hatta bir anlamda "en Osmanlı" unsurunu böylece kazanmış oldu. Kırım Hanlığı yine onun vasıtasıyla bir ahidname ile 1475'te Osmanlı topraklarına dâhil oldu. Vakıa Kırım Hanlığı yarı müstakil bir *eyâlet-i mümtâze* idi ama Kırım Yarımadası'nın en önemli kısmı olan Kefe Sancağı ve mücavir şehirlerdeki iskeleler doğrudan İstanbul'a bağlıydı. Kırım'ın şehir hayatı, gündelik yaşamı ve uleması; Osmanlılığın Karadeniz kuzeyine el atmasını, yerleşmesini ve hatta Şarkta, Kafkasya'da Karaşay ve Kumuk halklarına Çerkezlere kadar nüfuz etmesini sağladı. İstanbul'un iâsesi buradan temin edilirdi. 1465'te "Trabzon Rum İmparatorluğu" dediğimiz Komnenler

hanedanı Gürcüleri, Ermenileri ve Pontus erenlerini bir anlaşmayla birleştirdi. Unutmayalım ki Selçukluların fethine rağmen Anadolu'nun bu kısmı hiçbir zaman Müslümanların ve Türklerin olmamıştı. Böylece ebediyen Türk vatanına katıldı.

Malazgirt'ten üç asır sonra, 11 Ağustos 1473'te Erzincan civarında Otlukbeli mevkiinde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı yenen Fâtih Sultan Mehmed, Doğu Anadolu bölgesinin bugüne kadar uzanan kaderini çizmiş oldu. Türkmen aşiretler doğuya, İran'a çekildiler ve Doğu Anadolu'nun yeni oluşan etnik yapısı 20. yüzyılın başına kadar devam etti. Dolayısıyla Otlukbeli Savaşı'yla Doğu tarihinin mecrası değişti.

Osmanlı edebiyatında Akkoyunlu Uzun Hasan'a "Hasan Padişah" denir. Onun Doğu Anadolu toprak düzeni için çıkardığı kanunnameler hemen hemen olduğu gibi kabul edilmiştir. "Hasan Padişah" teşkilatçılığı ve meşruiyeti tasdik edilmiş bir hükümdardır. Ancak Otlukbeli Savaşı da son derece önemlidir; çünkü Otlukbeli, iki Türkmen devleti arasında geçmiş bir kavgadır. Bu Türkmen devletlerinden bir tanesi, Türkmenliğin bütün an'anesini, teknolojisini, askerî ve idarî yapısını devam ettiriyordu. Öbürü ise, yeni çağların Rönesans'ının askerî tekniklerini almış, uyarlamış, uygulamış bir kuvvetti.

Uzun Hasan, bilindiği gibi Trabzon Komnen hanedanının damadıdır. Bizans İmparatorluğu ailesinin, dolayısıyla ahfadı Trabzon imparatorlarının kanını taşır. Bu soy, ilerde Şah İsmâil'in şahsında etkisini gösterecektir. Şah İsmâil Safevî, Uzun Hasan ile Erdebilli şeyhlerin çocuğudur. Bunlar, Ehl-i beyt'e mensup emperyal ailelerdir. Safevîlerin askerleri fevkalade iyi savaştan, inanmış bir kitledir. Peki niye yeniliyorlar? Yeniliyorlar, çünkü Safevîler devlet olarak teşkilatlanmaya çalışıyorlar. Bunun için dini ve ideolojiyi kullanıyorlar. Şiîliği ilk defa bir resmî din ilan ediyorlar. Böyle bir mezhep her zaman varlığını sürdürmüştür; ancak devletin resmî dini ilan edilmesi ilktir. Ama bu hareketlerden hiçbiri Osmanlı'nın karşısında duramamıştır, bu önemlidir.

Fatih'in Rumeli yakasındaki fetihleri Anadolu'ya da sıçramıştı. 1468'de Karaman Beyliği kesin olarak ilhak ediliyor, belirttiğimiz

gibi 1473 Otlukbeli Savaşı ile Akkoyunlu Türkmen devleti ortadan kalkıyordu. 1474'te de Kırım Hanlığı Osmanlı himayesine girdi. Böylece göçebe feodalizmine dayanan bu devletler, daha mükemmel bir düzeyde örgütlenen Osmanlı imparatorluk düzeni karşısında yıkılıyorlardı.

İstanbul'un alınışı Osmanlı donanmasına önem verilmesini gerektirdi. Artık Akdeniz ve Karadeniz'de denizaşırı fetihlerin dönemi başlayacaktı. Fâtih, ilk düzenli deniz seferlerine başlayan Osmanlı hükümdarıdır. Atina'ya çok yakın olan Euboia yahut bizim Eğriboz dediğimiz büyük bereketli ada 350 sene elde kalmak şartıyla Venediklilerden alınmıştır. Midilli, Tassos (Taşoz), Samothraki (Semadirek), Limnos (Limni) gibi adaların hepsi Osmanlı mülküne Fâtih devrinde bağlanmıştır.

Fâtih'in diğer fetihlerine baktığımızda, bu 21 yaşındaki genç mareşalin bugünkü Romanya'ya ve Moldova'ya denk düşen Eflak-Boğdan topraklarını, Yunanistan'ın hemen hemen tamamını, zaptı çok zor olan Ege adalarından Eğriboz'u, Limni'yi, Arnavutluk'u, Sırbistan'ın çok önemli bir kesimini ve Bosna Hersek'i ele geçirdiğini görüyoruz. Bu arada Anadolu topraklarından Karaman'ı eyaletleri arasına katmış, Otlukbeli Savaşı'nda, Doğu Anadolu'da Uzun Hasan'ın, yani Akkoyunlular Devleti'nin hâkimiyetini sona erdirmiş, nihayet Trabzon'da Pontus Rum İmparatorluğu'nun kalelerini ele geçirmiştir. Bütün bu gelişmeler yaşanırken; beri tarafta İtalya panik içerisinde. Zaten korkulan da başa gelecektir. Nitekim bir müddet sonra Gedik Ahmed Paşa İtalya'nın güneyindeki Puglia eyaletine bağlı Otranto'ya çıkarma yapacaktır. Bu arada Fâtih inanılmaz bir biçimde Avrupa devletlerinin iç hayatı ve kültür hayatı hakkında bilgi edinmiştir. Başka bir deyişle Batı'yı yakından tanıma faaliyeti onunla başlamıştır. İleride aynı yoğunluğun devam edeceğini söylemek ise zordur.

Fâtih Sultan Mehmed'in çok iyi tanıdığı bir dünya bölgesi hiç şüphesiz İtalya'dır. Haritasını ezbere bilmektedir. Aniden, Gebze savaş kampında ölmeseydi mutlaka fethetmek istediği bu kıtayı adamakıllı tanımaktaydı. Fâtih kadar İtalya'yı ve İtalyan kültürünü

tanıyan ve bilen ikinci bir Osmanlı hükümdarı yoktur. Bırakın Osmanlı hükümdarını ne Doğu'da ne de uzak Batı'da 15. yüzyılda hiçbir hükümdar Fâtih kadar bu kültürü ve dünyayı tanıyamamıştır. Bununla birlikte, o çok iyi tanıdığı dünyanın ekonomisini çökertip kökünü eriten de aslında Fâtih Sultan Mehmed'dir. Mesela, İstanbul alınmıştır; Adriyatik üzerinde bir Osmanlı şemsiyesinin açılması Venedik gibi klasik bir ticaret imparatorluğunun sonunu getirmiştir. Yine aynı şekilde 1461-63 arasında Balkan fetihleri de artık tamamlanmıştır. Öte yandan, Venedik'in 1204'te Roma İmparatorluğu'nun, yani Bizans'ın üzerinde kurmuş olduğu hâkimiyeti Cenova'nın lehine denge politikası güderek sona erdiren de Fâtih olmuştur. Tabii ki bu arada Cenova da erimektedir.

Fatih'in Rumeli fetih programının en önemli kısımlarından birisi Bosna'ydı. Bosna 1463'te kapılarını Osmanlı İmparatorluğu'na açtı. Uzun zamandır ülkede Bogomilizm, köylüler, zanaatkârlar ve fakir knezler arasında taraftar toplamıştı. Maniheizm ve ilk Hristiyanlığın Montanizm ve Pavlusçuluk gibi mezheplerinin etkilerini taşıyan bu yeni mezhep; İshâ'ya bir uluhiyet değil sadece peygamberlik atfediyordu. Kilise hiyerarşisini reddeden bu yeni mezhep manastır feodalizmine karşı direniş demektir. Bir yerde 9. yüzyılda Bizans'taki *ikonoklastlar* ve 15. yüzyıl Macaristan'ındaki Unitarist kilise mensuplarıyla ve Bogomiller arasında paralellik vardır. Macar Kralı IV. Bela ve haleflerinin baskısı ile Bogomillere karşı başlayan Katolik zulmü, Osmanlı fethiyle sona erdi. Bosna halkı fetihden sonra iki asır içinde İslâmiyet'e dönmeye başladı, eski toprak *knezleri* de onları izleyerek toprak üzerindeki hâkimiyetlerini korudular. Bosna'nın eski knezleri ve eşleri bu süreçle birlikte *beg* ve *begovica* oldular.

Fâtih Sultan Mehmed'in İtalya Politikası ve Stratejisi

Fâtih Sultan Mehmed devrindeki fetihler içinde Osmanlı'nın elinde en kısa süreli kalan yer Otranto'dur. Fethedilen diğer ülkelerin hepsi 19. asra kadar imparatorlukta kalmış, hatta bugünkü yurdumuzun bir bölümü de bu devirde fethedilmiştir. Güney Arnavutluk, Kosova, Kırım Hanlığı ve Bosna gibi Osmanlı kültürel çevresinin

(*kulturkreis*) önemli iki bölümü bu devirden beri Türkiye politikasının vazgeçilmez iki coğrafi ve kültürel unsuru olarak var olmaktadır. Otranto'nun fethi meselesi, Türk siyasî retoriğinde çok yer almaz. Maalesef tarihçilik için de aynı durum söz konusudur.

15. asırda fethedilen Arnavutluk gibi ülkelerin arazi tahrir defterleri (*land register, land survey, population register*) veya bazı vakıf kayıtları mevcut olduğu hâlde, mesela Dîvân-ı Hümâyûn mühimme defteri (*the consultancy of imperial consul*) gibi kayıtlar yoktur. Garip bir biçimde Osmanlı kronikleri, 15. asrın ortalarından evvelki yüz kırk sene için söz konusu değildir. İmparatorluğun kuruluşunu ve büyümesini takip edeceğimiz kroniklerin hemen hepsi 15. asra aittir. Ayrı emperyal bir ideoloji ile âdeta tarihin yeniden yazılması söz konusu olabilir. Daha da garip şey, 1480'deki Otranto cengi ancak 16. asrın tarihçileri Kemalpaşazâde ve diğerleri tarafından kaleme alınmaktadır. Demek ki Otranto fethi için bu savaş sonrası (*post bellum*) Osmanlı kronikleri ve 15. asrın çağdaş İtalyan kaynaklarına başvurmak kaçınılmazdır. Franz Babinger gibi universal bir tarihçi bile kaynakların müşterek kullanımındaki tezatları halledebilmiş görünmüyor. O hâlde Osmanistler ve İtalya tarihçileri zor bir görevle karşı karşıyadır.

Fâtih Sultan Mehmed'in fetihlerinin yönü Avrupa idi ve hiç şüphesiz İtalya'daki ilk hedef Roma idi. Bu tartışılmayacak kadar açıktır. Türk tarihî ve siyasî polemğinde Avrupa içlerine ilerlemenin başlıca noktası I ve II. Viyana kuşatmalarıdır. Siyasî polemikte insanlar Basra'ya ve Mısır'a ilerleyen ecdattan veya Otranto'dan pek söz etmezler. Oysa Otranto'nun Avrupa'nın tarihî hafızasında önemli yer ettiği açıktır. Birçok önemli anlaşma gibi birçok önemli harp de Türk tarihçiliğinde müstakil monografi konusu olmadı ki Otranto da böyledir. 13 aylık Otranto hâkimiyeti sadece genel tarihlerimizin konusu olmuştur. Bu genel tarihlerin içinde tarihçinin yaklaşımına göre farklar vardır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Fâtih Sultan Mehmed'in büyük amirali, yani Kaptan-ı Deryâ Gedik Ahmed Paşa'yı Otranto'nun fethine tayinini anlatıyor. Bunun için önce Otranto valisi tayin edilmiştir. Daha evvel Arnavutluk seferine karşı çıkan Gedik Ahmed Paşa,

bu sefer âdeta cezalı olarak bu göreve zorlandı. Uzunçarşılı, Paşa'nın çıktığı eyaletin adını veriyor: "Pulya"²⁵. Anlaşıldığı üzere Osmanlı tarihçilerinin belgelerle çalışan bu titiz duayeni, İtalya haritalarını bile doğru dürüst tetkik etmedi ve mukayese yapacağı kaynakları okumadı. Bazılarına göre Fâtih Sultan Mehmed'in büyük amiralinin İtalya'ya, Puglia'ya ayak basması; Roma imparatorluk idealinin bir tezahürüdür. Zira İtalya Yarımadası'nın ve dünyanın en kuvvetli devleti Venedik Cumhuriyeti ile bir mütareke yapılmıştı ve Venedik kuzeyde, Adriyatik kıyısındaki kolonileri de Dalmaçya'da bırakılıyor. Doğrudan Puglia'ya, Napoli ve Roma'ya yürümek istendiği açıktır. Hedef bellidir; Nea Roma'dan (Yeni Roma, yani Konstantinopolis) sonra Roma da hüküm altına alınacaktır.

16. yüzyıl tarihçisi İdris-i Bitlisi'ye göre, 1479 yılında İyonya Denizi'ndeki Ayamavra (Santa Maura), Kefalonya ve Zanta adalarının işgalini Gedik Ahmed Paşa teşvik etmiştir. Nitekim o yıl Tocco hanedanından Prens Leonardo, hem Osmanlı hükûmetine ödemek zorunda olduğu haracı (*tribute*) düzgün ödemedi hem de Osmanlı sarayına sormadan Napoli Kralı Ferdinand'ın kızıyla evlendi. Bu sayede Karl Matyos ile akraba olmasından dolayı işgale legal sebep bulundu. Bu üç adanın alınışıyla ordusu Puglia eyaletine geçiş sağlamış oldu.

Bu noktada bir gerçek dikkati çekiyor: İtalya hâkimiyetinde bir acelecilik söz konusudur. Akdeniz adalarının en stratejik noktası ve Rodos şövalyelerinin üssü olan Rodos'un kuşatılması Mesih Paşa'ya verilmiş ve buna paralel olarak Gedik Ahmed Paşa İtalya fethine yollanmıştır. Rodos'un alınamadığını, ancak Kanûnî devrinde fethedildiğini biliyoruz. Anadolu yakınında Malta şövalyeleri otururken, onların merkezi olan Malta Adası hiçbir zaman İmparatorluğa katılmamışken ve Sicilya Türk hâkimiyetine girmemişken İtalya'nın fethi çok erken olmalıdır. Nitekim Venedik'in üsleri olan Kıbrıs 16. asırda, Girit ise 17. asırda fethedilmiştir. Dalmaçya kıyılarında Hırvat korsan Uskoklar ve bütün kıyılarda Venedik etkisi vardı. Bu

25 Bu isim, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın kaydettiği gibi "Pulya" değil, "Puglia"dır. Uzunçarşılı'da ilgili yer için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988 (7. Baskı), s. 136.

tarihlerde Belgrad Macaristan'ın elindeydi ve İtalya'nın kuzeyi henüz pek emin sayılmazdı. Fâtih Sultan Mehmed'in alacele Gedik Ahmed Paşa'yı Güney İtalya'ya yollaması, büyük İtalya fethi için bir başlangıçtır ve siyasî bakımdan Roma imparatorluk idealinin bir deklarasyonudur.

Gedik Ahmed Paşa'nın ne kadarlık bir kuvvetle Otranto'ya çıktığı kaynaklarda münakaşalıdır. 100 bin asker gibi rakamlar mübalağalıdır. Yeniçağ'ın lojistik imkânları ve bizatihi Puglia eyaletinin imkânları böyle kalabalık fetih birliklerini beslemeye müsait değildir. Her hâlükârda Temmuz sonunda Paşa'nın direnme görmeden İtalya'ya ayak bastığı ve 11 Ağustos 1480'de Otranto Kalesi'nin alınmasıyla İtalya'nın güneyinde Osmanlı hâkimiyetinin başladığı görülmektedir²⁶.

Muhtemelen Otranto başlangıcından sonra İtalya'nın fethi ile Fatih'in *opus magnumu* başlayacak ve Venedik'e sefer düzenlenecekti. Aslında Padişah niçin Anadolu'ya geçmişti? Gebze çayırındaki zehirlenme ve ölüm birçok soruyu cevapsız bırakıyor. Bu sefer, Memlûklara mı yoksa İtalya'ya mı yönelikti? Her hâlükârda İtalya'ya giriş natamam bir fetih teşebbüsü olarak kaldı. II. Bayezid ve Cem Sultan vakasıyla da İtalya hâkimiyetinin sona ereceği anlaşıldı.

Türk İmparatorluğu'nun amirali ve sancak beyi Gedik Ahmed Paşa'nın öncü olarak İtalya'ya ayak bastığı ve fethettiği şehir olan Otranto, İtalya'da, çizmenin tam topuğunda bulunmaktadır. Fâtih Sultan Mehmed'in Gebze sahrasında sefer konağındaki ani ölümü o yıl içindeki bütün harekâtı durdurdu. Ardından II. Bayezid, Cem Sultan'ı yendi, Cem Sultan İtalya'ya sığındı ve İtalya'nın fethi projesi suya düştü. Gedik Ahmed Paşa'ya da bu bölgeyi boşaltmak kaldı. Bir yıllık fethin tartışması yukarıda da değindiğimiz gibi hâlâ

26 Detaylı bilgi için bkz. Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, c. 1, s. 585 vd; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011 (1. Baskı), s. 315 vd; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ (Neşri Tarihi)*, haz. Faik Reşit Unat ve Mehmed Altay Köymen, c. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957, s. 839 vd; Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi (Osmanlı Devleti'nin Tahlilli, Tenkidli Siyasî Tarihi)*, c. 1, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 167-8; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 135 vd.

sürüyor. Otranto Katedrali'nin içinde Rönesans'ın Sistina Şapel'i'nin öncüsü olacak biçimde sevimli kırsal resim üslûbu ile cenneti ve dünyanın yaratılışını betimleyen tasvirler mozaiklerle zemin üstüne kazınmıştır. Ortaçağ'dan beri kiliselerin kriptâ (mumyalık) ve mezarlıktaki iskeletleri bir müddet sonra yığıldıkları duvar hücrelerindeki kemikler, Gedik Ahmed Paşa'nın 1480'deki katliamına (!) mâl ediliyor. Tabii bir yeri fetheden Osmanlı ordusunun ilk işi vergi kaynaklarını ve mükelleflerini tespit edecek tahrir işlerini yapmaktır, yoksa vergi verip üretecek adamları meydana doldurup kesmek gibi bir fantezinin tarihle ilgisi olmaz.

İtalya'ya 10 Eylül 1481'de veda edildi. 13 aylık hâkimiyetin sonu çok kanlı bitti. Fâtih'in fetihleri, hatta bütün Osmanlı fetihleri içinde en kısa süreni bu oldu. İkinci kısa süreli fetih 17. asırda Ukrayna'da fethedilip bırakılan Çehrin Sahrası olmuştur.

Otranto, Türk tarih yazıcılığında nasıl ele alındı ve yorum itibarıyla nedir? İtalya'nın fethini Roma İmparatorluğu'nun yeniden kurulması ve Fâtih'in bu misyonu etrafında ele almak gerekir. Genelde halefi II. Bayezid böyle bir misyon yüklenmediğinden Otranto'dan çabuk vazgeçildi.

Tarihyazıcılığımızda (*historiography*) kimse bu uzun savaşın lojistik ve teknik yönleri üzerinde durmuyor. Fâtih Sultan Mehmed İtalya'yı İustinianus gibi almak istiyordu. Ama artık İtalya ve Avrupa, İustinianus devrindeki gibi değildi. En azından İtalya fethi için gerekli ön hazırlıklar tamamlanmış değildi. O da Mora Yarımadası, Dalmaçya kıyıları, Sırbistan ve Venedik sürecini kapsar.

Bu arada İtalya ve Güney İtalya'nın önemine de değinmeliyiz ki Fâtih'in bu bölgeyi neden almak istediği anlaşılsın. Güney İtalya sanıldığından daha ilginç bir dünyadır. Normanlar ve onlardan evvel Bizans ve Araplar döneminden kalma nüfus yapılanmalarına her yerde rastlanmaktadır. Castrignano dei Greci denilen topuk bölgesindeki birkaç köyde hâlâ Yunanca konuşan ihtiyar bir nüfus vardır. Bizans zamanında dokumacılıkta becerikli dedelerin getirilip yerleştirildikleri bu bölgede ananeyi devam ettiriyorlar. İstanbul'daki İtalyanları, İstanbul'un yerli Helenleri içlerine alıp eritmiştir. İtalya'nın

güneyinde ise bunun tam aksi oluyor ki nüfus oldukça azalmış. “Sallento” yerli lehçede, yani her zaman güneş, deniz ve rüzgâr demektir. İtalya’nın coğrafyası insanların birkaç bin yıldan beri hem bereketli toprağın ürünleriyle hem de denizden yararlanarak yaşamlarını idame ettirmelerini sağlamıştır. İtalya’yı Akdeniz’in her tarafı çeker ve Akdeniz’in her tarafı da Güney İtalya tarafından çekilir. Roma’nın güneyindeki İtalya’ya baktığınızda medeniyet tarihinde bu ülke parçasının oynadığı aracı ve anlatıcı rolü kolayca görürüz.

Şunu da ifade edelim ki İtalya, Akdeniz dünyasında Doğu ile Batı’yı birleştiren bir coğrafyadır. Venedik’te büyük kanalın bir tarafındaki “Türk hanı”yla (Fondaco dei Turchi) karşı yakasındaki Alman Hanı (Fondaco dei Tedeschi) İtalya’nın ticaret hayatındaki rolünü belirler. Buna rağmen Türkler tarafında bu hakikate değinen muhterem hocamız Şerafettin Turan²⁷ ve Durdu Kundakçı’nın²⁸ dışında göze çarpan bir eser veren yoktur. İtalyanların ise Türkiye ve İtalya ilişkileri üzerinde çok sayıda monografisi vardır. Hiç değilse bunlar çevrilmelidir. Bütün iktisat ve bankacılık terimleri İtalyancadır. Ancak son yüzyılda İngilizce, İtalyancanın yerini almaktadır.

Öte yandan bugünkü İtalya geçmişteki İtalya gibi değildir. Ama Batı Avrupa’da çok daha açık ve makul ilişkilerin hesabını kollayan bir topluluk olduğu kesindir. Türk-İtalyan ilişkilerinin sadece iktisadî ve siyasî değil, kültürel bakımdan da önem arz ettiği, bu ülkenin diline ve tarihine dikkatle eğilmemiz gerektiği tartışmadan uzaktır. Unutmayalım ki; ilk devir Osmanlı tarihi bile önemli ölçüde Vatikan (Papalık), Floransa, Cenova ve bilhassa Venedik arşivlerinde yatmaktadır.

Sonuç: İmparatorluğa Sığmayan Hükümdar

Fatih Sultan Mehmed’in erken ölümü, onun ölümden önceki politikası ve sefer stratejilerini tayin etmemizi güçleştiriyor. Fâtih Sultan

27 Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I / Selçuklular’dan Bizans’ın Sona Erişine*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

28 Durdu Kundakçı, Akdeniz ve İtalya üzerine çok sayıda kitabın çevirisini yapmıştır. Bunlardan biri: Giacomo A. Carretto, *Akdeniz’de Türkler*, çev. Durdu Kundakçı ve Gülbende Kuray, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.

Mehmed gibi bir dâhiyi anlamaktaki güçlük kadar, kaynakları yeterince incelemeyişimiz de yorum imkânsızlığının bir başka sebebidir. Son kertede bu büyük imparatoru ve mareşali ancak hayattayken aldığı kararların uygulayabildiği kadarıyla değerlendirmek durumundayız.

Fatih'in hakkında pek çok yazar ve düşünür görüş ve fikir beyan etmiştir. Mesela devrin Helen yazarlarının Fatih için; "*Fâtih Sultan Mehmed en büyük hükümdardır. Bütün insanlığın görebileceği en bilge ve bilgili hükümdardır. Onun Yunancası görülmemiş derecede iyidir.*" şeklinde ifadeleri vardır ancak bunlar birer abartmadır. Kendisi bu konuları çok iyi bilmektedir. Gerçekten de Fâtih Sultan Mehmed kompleksiz bir Türk, bir Şark aydınıdır. Maalesef örnekleri bugün bile az görülür veya hiç görülmez. Doğu dillerine ve dine çok hâkim olduğu gibi, Batı dillerine, Yunancaya ve Latinceye de bir ölçüde vukufiyeti ve hürmeti vardır. *İlyada*'yı okutmak için kendine bir sekreter tutmuştur. Yani yeni, Ortaçağ'daki Yunanca (koine) yanında eski Yunancaya da bir ölçüde vakıf olduğu anlaşılıyor. Troya Savaşlarını bilmektedir. Büyük İskender'in tarihiyle çok ilgilenmektedir, Roma tarihiyle ilgilenmektedir ve âdeta kendisini Troyalıların tarihteki yeni temsilcisi gibi görmektedir. Bu çok enteresan bir yaklaşımdır. Fâtih bu tip edebiyatı çok sever ve okutur. Muhtemelen *İlyada*'yı okuturken büyük bir zevk almaktadır. Kulaktan bir şey dinleyip anlayabilmek, açıklattırmak, dili iyi bildiğinizin ve dilin tadına vardığınızın ispatıdır. Bir metni dinleyerek anlamak daha ileri bir dil bilgisi gerektirir. Eğer bir dilde tiyatro izlenebiliyor, bir şarkıyı anlayarak dinlenip keyif alınıyorsa, o kültüre hâkimsiniz demektir.

Fâtih Sultan Mehmed, bir Rönesans aydınıydı. Rönesans'ın otodidakt, yani kendi kendini yetiştiren, imkânlarını kullanmanın yanı sıra bunları zorlayan, çok renkli bir aydın portresidir. Batı'daki Rönesans aydınları o dönemde Latince ve Yunanca öğrenmeye başlamışlardır. Fakat bu kişiler Arapça, Farsça ya da Slav dillerini bilmezler. Hâlbuki Fâtih Yunanca ve İtalyancayı bilmenin yanı sıra, Farsça ve Arapça kalem oynatmaktadır. Bu dillerin edebiyatını da iyi bilir. Fâtih, değişik bir dünyası olan ve ömrü sefer-i hümayunda geçen bir padişah'tır. İstanbul'un fethinden sonra 28 sene yaşamış ve Avrupa'nın

yarısını almıştır. Fakat bir yandan da ülkeye ressam getirmektedir. Napoli Kralı Aragonlu V. Alfonso'un büyükelçisi, hükümdarına verdiği raporda Fâtih'in İtalya'nın hem tarihi hem de coğrafyasıyla ilgili bütün bilgileri topladığını rapor eder. Sadece bu da değil, bütün efsaneleri toplar; yani o kıtaya, Roma'ya nasıl hâkim olabileceği ile ilgili tüm bilgileri toplamaya çalışır. Bunları müneccime sormaz; tarih ve coğrafyadan bilgi ediniyor. Elde etmiş olduğu bu birikimin sonucu olarak da 21 yaşında modern ateşli silahları kullanan bir ordunun başında bir mareşal olarak tarihe geçmiştir. Bu, tarihte bir ilktir.

Fâtih Sultan Mehmed'i bu kadar önemli yapan unsur, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu ve Avrupa coğrafyası karşısında imparatorluğun ağırlığını, mevcudiyetini hissettiren bir hükümdar olmasıdır. Hiç şüphe yok ki Doğu'da ve Batı'da Fâtih Sultan Mehmed asrı, Osmanlı İmparatorluğu'nun artık bir cihan devleti hâline dönüşmesine tanıklık etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu artık rakipsiz büyük devlettir. Henüz Avrupa'nın öbür ulusal devletleri rüşeym hâlinindedir ve 16-17. asırlarda cihan devletleri olarak ortaya çıkacaklardır. Politikalarını, bütün diğer büyük güçler gibi birbirine karşı ve birbirlerini kollayarak, izleyerek oluşturur.

Fatih Sultan Mehmed'in askerî yönü ve liderliği kendine hastır. Çevresinin ufkunun üzerine kendi kendisine çıkabilmiş olan genç mareşal, çağın ihtiyaçlarını, teknolojisini, lojistik planlama anlayışını, taktik ve stratejik yaklaşımlarını kendi icad edebilecek kapasiteye sahiptir. Bütün bunları icra ederken tarihî bilgiyi de mükemmelen kullanır ama sadece onunla iktifa etmez. Üzerine kendi akli ve zekasının ürünlerini de ustalıkla yerleştirir.

Millî tarihimizde ise Fâtih Sultan Mehmed; Batı ile Doğu'nun dengesini kuran, devlet ve milletimizi, özellikle de kültürümüzü Batı'ya açanların başında sayılmalıdır. Fâtih, bir zanaatkâr değil, daha çok meslekten bir aydındır. Hiç aman vermeyen, hiçbir şeyi unutmayan, fevkalade sert bir hükümdardır. Çandarlı Halil vakası da Mahmud Paşa vakası da bunu gösterir. Coğrafyayı iyi bilen, zamanı iyi kollayan bir devlet adamı ve hakikaten 15. asrın dünya adamıdır. Denebilir ki 15. asır ancak Fâtih'le anlamını kazanır.

YAVUZ SULTAN SELİM

*Feridun M. Emecen**

Osmanlı tarihinde sadece bir hükümdar olarak değil askerî kimliğiyle de farklı bir yeri bulunan, büyük cihangirler arasında sarsılmaz bir yer edinen, 1512-1520 yılları arasında hüküm süren Sultan Selim, dokuzuncu Osmanlı padişahıdır. Kaynaklarda daha çok Yavuz lakabıyla anılmıştır. “Yavuz” kelimesi Batı dünyasında zalim ve gaddar demek olan “grim” anlamını taşımaz, “yaramaz”, “haşin” manasına gelir. Zamanla bu anlamından çıkarak “keskin, sert, gözü pek, eğilmez” gibi olumlu hale gelmiş görünmektedir. Şahsî hasletleri itibarıyla atalarından Yıldırım lakabıyla bilinen I. Bayezid’e benzer. Devlet işlerini sıkı şekilde takip ettiği, tasarladığı işlerin bir an önce yerine getirilmesini istediği, son derece disiplinli, kararlı, yanlış hareketleri affetmeyen, devletin bekası için kan dökmekten çekinmeyen sert bir mizaca sahip olduğu bilinir. Bununla beraber, sözüne son derece sadık, nazik tabiatlı, zarif sözlerle konuştuğundan da söz edilir. Onu ayrıcalıklı kılan en büyük özelliği cesur ve gözü-nü budaktan sakınmayan, zorluklara sonuna kadar tahammül eden, büyük bir stratejik ve askerî zekâyâ sahip bulunmasıdır. Askerî lider olarak gerçekleştirdiği geniş çaplı harekâtlar, sevk ve idare gücü, yaptığı üç büyük meydan savaşında gösterdiği kumanda yeteneği bunu en iyi şekilde açıklar. Bu vasıflarıyla da dünyada sayılı askeri liderler arasında yerini almıştır. Dönemin kaynaklarında orta boylu, çatık kaşlı sert bakışlı, alışılmışın aksine sakalsız veya seyrek sakallı,

* Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi. E-posta: feridunemecen@yahoo.com.

gür bıyıklı, çevik, iyi ata binen ve her türlü silahı çok iyi kullanan bir hükümdar olarak tanımlanır. Okumaktan çok hoşlanan, men-sup bulunduğu kültürün temel dillerini bilen Sultan Selim'in iyi bir eğitim almış entelektüel kimliğe sahip olduğu da gerek dönemin kaynaklarından gerekse kaleme almış olduğu şiirlerinden anlaşılmaktadır. Farsça kaleme aldığı şiirlerinin yüksek ve sanatkarane bir dili olduğu, bunun yanı sıra son derece anlamlı ve özel vurguları haiz bazı Türkçe şiirlerine de rastlandığı belirtilmektedir.

Şehzadeliği ve İlk Mücadeleleri

Tarihe damgasını vuran liderler arasında sayılabilecek olan Sultan Selim, babası II. Bayezid'in sancak beyi olarak bulunduğu Amasya'da 1470 yılında doğdu. Annesi önemli bir bey sülalesi olan Dul-kadiroğulları'ndan Alâüddeve Bozkurt Bey'in kızı Ayşe Hatun idi. Amasya'da iken iyi bir tahsil gördü, özel hocalardan ders aldı. On yaşlarında dedesi Fâtih Sultan Mehmet tarafından kardeşleri (Ahmed, Korkut, Mahmud, Alemşah) ve amcası Cem'in oğlu Oğuz Han ile birlikte İstanbul'a çağrıldı. Fâtih torunlarına büyük ilgi gösterdi ve onları sünnet ettirdi. Sünnet merasiminin ardından babasının yanına dönen Şehzade Selim bir süre daha Amasya'da kaldı. Sonra Trabzon'a sancakbeyi olarak gönderildi. 1487'den 1510'a kadar yaklaşık yirmi dört yıl Trabzon sancakbeyi olarak görev yaptı. Trabzon'daki idarecilik yılları ona ileride kısa sürecek saltanatı için çok iyi bir tecrübe kazandırdı. Burada iken sınır boylarındaki gelişmeleri, özellikleri Gürcü prensliklerinin ve Osmanlı Devleti için büyük bir siyasî-dinî mesele oluşturacak olan Şah İsmail'in faaliyetlerini yakından takip etti. Bu arada sınır kesiminde muhtelif askerî hareketler düzenledi. Gürcü kralına karşı yaptığı bir seferde büyük başarı kazandı. Bütün dikkatini o sıralarda Osmanlı sınırlarına yakın bölgelerde faaliyet gösteren Şah İsmail üzerine yoğunlaştırdı. Onun hakkında sık sık İstanbul'a raporlar gönderdi. Sınır hattındaki gelişmeler, Şah İsmail'in hareketleri ve Şirvan'daki durum hakkında babasını bilgilendirdi. Safeviler'e karşı sert önlemlere başvurması yolunda aldığı emirler üzerine de sancağının güney

sınırlarında bir dizi askerî harekate girişmekten geri durmadı. İspir ve Bayburt'u zapt edip Erzurum'a kadar olan yerlerin emniyetini sağlamaya çalıştı. Akkoyunlu/Bayındır beylerinden Ferruhşad ile Mansur beyleri kendi yanına çekti. 1507'de Şah İsmail'in kuvvetleri ile Erzincan civarında girdiği mücadeleden de galibiyet ile ayrıldı. Şah İsmail'in baskıları sonucu Akkoyunlu topraklarından kaçmak zorunda kalan Sünni halkı Trabzon bölgesine yerleştirdi. Bu iskân hareketi bölgenin nüfus profilinde ve dinî yapısında ciddi bir kırılmayı beraberinde getirmişti.

Babasının hükümdar olarak gücünün giderek zayıfladığını anlayan Şehzade Selim, Amasya'da bulunan ağabeyi Ahmed'in taht için en başta gelen aday sıfatıyla öne çıktığını fark edince, hayatî bir mücadeleyi göze almaktan çekinmedi. Bunu sadece kendi iktidarını sağlama bakımından şahsî bir hırs olarak değil, daha çok devletin içinde bulunduğu tehlike ve tehditlerden haberdar olan ve bunun dayanılmaz ağırlığını hisseden bir hanedan mensubu olarak yapacaktı. Trabzon'da kazandığı başarılar her tarafa duyulmuş, şahsında gazâ bayrağının yeniden açılacağı, devleti zor durumda bırakan Safevî tehdidinin ancak onun sayesinde bertaraf edilebileceği propaganda yapılmaya başlanmıştı. Bilhassa âdeta iktidarın belirleyicisi durumundaki yeniçeriler arasında adı öne çıkmıştı. Şehzade Selim iktidar mücadelesini Trabzon'da sürdürmek istemiyordu. Bu sebeple çeşitli bahaneler ileri sürerek sancağının değiştirilmesini talep ettiyse de yaptığı teklifler Şehzade Ahmed'in de baskısıyla babası tarafından kabul görmedi. Bu gelişmeler merkezle olan gerilimi daha da artırdı. Babasına saygıda kusur etmeyen ama sert ifadelerle dolu bir mektup yolladı. Bu mektup, onun alenî olarak taht mücadelesinin taraflarından biri olduğunu ve dikkate alınması gerektiğini gösteriyordu. Oğlu Süleyman'a (Kanuni) 1509'da Kefe sancakbeyliğinin verilmesi üzerine artık bir nevi isyan bayrağını çekmekten kaçınmayacaktı. Şehzade Ahmed'in de tahtı ele geçirmek için harekete geçtiği haberleri kendisine gelince babasından izin almadan Kefe'ye gitti. Bu haberler aynı zamanda Korkut'un da kulağına gitmişti. Korkut Manisa'ya, Ahmed Ankara'ya gelmişti. Selim Kefe'de iken babasını

bizzat görmek bahanesi ile İstanbul'a gitmek için izin istedi. Sadrazama yazdığı mektupta babasının Şehzade Ahmed'i tahta geçirmeyi düşünüp diğer oğullarını ortadan kaldırma niyeti taşıdığını ve eğer böyle bir amacı varsa hemen gelip ona teslim olacağını bildiriyordu. Ayrıca devlet adamlarını da ağır biçimde suçluyordu.

Her türlü tehlikeyi göze alan Şehzade Selim, sancağına dönmesi için nasihat etmek üzere babası tarafından gönderilen ulemâdan Sarıgörez Nureddin Efendi'yi dinlemedi. Sarıgörez'in bu görüşme ile ilgili Bayezid'e gönderdiği raporda, Şehzade Selim'in niyetlerinden açık bir biçimde söz edilir. Burada şehzadenin asla Anadolu'ya gitme niyetinin olmadığı, şayet Anadolu'da kendisine ağabeyi Ahmed'in gelirine muadil kapasitedeki bir büyük sancak verilirse belki dönebileceği, eğer talepleri kabul edilmezse Kefe'de durmayıp başka yerlere gideceğinin anlaşıldığı, Kırım Hanı Mengli Giray ile yakınlık kurduğu onunla beraber Ruslar'a ait Çerkeskirman (Çerkasi) ve Mankirman (Kiev) adlı kaleleri fethetmek, etrafına adam toplamak ve bu kesimde ikamet etmek fikrinde bulunduğu bildiriliyordu. Şehzade Selim'in bu defa ısrarla babasından, fetret döneminin (1402-1413) kötü izleri sebebiyle şehzadelere Rumeli'de sancak verilmeme geleneğine rağmen, Silistre sancağını kendisi için talep etti. Böylece ağabeyi Ahmed'in muhtemel padişahlığı durumunda kendisine Rumeli'de önemli bir avantaj sağlamaya çalışıyordu. Fakat bu talebi kesin bir dille reddedildi. Şahkulu isyanının ortalığı altüst ettiği ve ağabeyi Ahmed'in bu isyanı bastırmakla görevlendirildiği, devlet adamlarının da gene bu mesele ile meşgul olduğu bir sırada yeni bir hamle daha yaptı ve babasının elini öpmek amacı ile hareket ettiğini bildirip Kefe'den Akkirman'a geldi. Şehre alınmayınca Haziran 1511'de Kili civarına geçti. Adamları burada toplandıktan sonra yanındaki 3 bin kişi ile Edirne'ye doğru yola çıktı. Çukurçayır denilen yerde babasıyla karşı karşıya geldi. Onunla yüz yüze görüşme talebi kabul edilmedi. Araya Sarıgörez Nureddin Efendi girdi ve baba ile oğul arasında bir mutabakat sağlandı. Şehzadenin isteği doğrultusunda kendisine, Belgrad'a 45 km. mesafede bir sınır sancağı olan Semendire verildi.

Şehzade Selim Edirne'den ayrılıp Semendire'ye hareket ettiğinde Anadolu'da Şahkulu isyanı iyice yayılmış, Şehzade Ahmed de baskılarını iyice arttırmıştı. Eski Zağra'ya gelince ağabeyinin saltanat makamına çağrıldığını haber aldı ve hemen geri dönüp Edirne'ye girdi, ardından babasına yetişerek Çorlu'ya geldi. Uğraşdere mevkiinde II. Bayezid'in kuvvetleri ani bir saldırı ile Selim'i geri çekilmeye zorladı. İki taraf arasında önemli bir çarpışma cereyan etti. Böyle bir karşı koyuşu beklemeyen Şehzade Selim belki de hayatının ilk mağlubiyetini burada tatmış oldu. Bundan güçlülkle kurtularak Vize-Aydos yoluyla Ahyolu'na çekildi, sonra da Kefe'ye döndü (3 Ağustos 1511). Bu küçük çaplı muharebenin onun ilerideki savaşları bakımından nasıl bir yeri haiz bulunduğu bilinmemektedir. Muhtemelen burada uğradığı ani baskını hiç beklemiyordu ve üstelik babasına karşı savaşan bir oğul konumuna düşmekten son derece rahatsızlık duymuştu. Fakat burada düzenli merkezi veya birliklerinin askerî hamlelerinden de kendince ders çıkarmıştı.

Zamanla İstanbul'daki hava giderek değişmeye başladı. Her şey artık Şehzade Selim'in lehine dönmüş gibiydi. Yeniçeriler Şehzade Ahmed'i istemediklerini ve Selim'i desteklediklerini açıkça ilan ettiler. Bunun en önemli sebeplerinden biri Şehzade Ahmed taraftarı olan Veziriazam Hadım Ali Paşa'nın Şahkulu ile yaptığı savaşta hayatını kaybetmesi ve Şehzade Ahmed'in bu mücadeledeki başarısızlığı idi. Hatta babası ile görüşmek için Üsküdar'a kadar gelmiş olan Ahmed (21 Eylül 1511) yeniçerilerin baskısı üzerine şehre girememişti. Yeniçeriler yaptıkları toplantıda Selim'e meyletmiş ve ondan başkasını istemediklerin söyleyerek sokağa dökülmüşlerdi. Sonunda paşaların da devreye girişiyle ikna edilen II. Bayezid, Mart 1512 tarihli emirle Şehzade Selim'i "asâkir-i mansûre serdarlığına" getirdiğini belirtip İstanbul'a çağırdı. Selim süratle İstanbul'a geldi, taraftarlarınca sevinçle karşılandı. İstanbul'a girmeden önce o sıralarda Manisa'dan gelerek Yeniçeri ocağına sığınmış olan ve taht için beklentileri boşa çıkan kardeşi Korkut ile buluşup bir süre konuştuktan sonra Yenibahçe'de kendisi için hazırlanan çadıra indi. Babası onu memleketi karışıklıktan kurtarmak için serdar tayin ettiğini ileri

sürüyordu. Selim ise bunun kendisine hükümdarlık yolunu açtığından artık iyice emindi. II. Bayezid, ağır baskı karşısında tahtından oğlu lehine feragat etmeye mecbur kaldı. Böylece I. Selim dokuzuncu Osmanlı hükümdarı olarak tahta çıktı (24 Nisan 1512)¹.

İslam Dünyasının Sultanı

Uzun bir mücadeleden sonra isteğine ulaşan Sultan Selim'in bundan sonra izleyeceği yeni siyasetin temeli, Osmanlıların geleneksel olarak ayırt edici vasıfları haline gelen batıya karşı gaza yapmaya değil, İslam dünyası için büyük bir tehdit olarak gördüğü unsurları bertaraf etmeye yönelik olacaktı. Tahtını sağlamlaştırma yolundaki faaliyetlerinin ardından ilk hedefinin Şah İsmail ve onun kurduğu yeni dini/ideolojik devleti olması ve sonra da İslam dünyasının "kalbine" yönelmesi çok açık bir ilahî görev değişikliğini ve anlayışını gündeme getiriyordu. Onun ana gayesi, Sünnî İslam'ın koruyuculuğunu üstlenmek ve Safevileri tamamen ortadan kaldırmak olacaktı. Fakat bu büyük işe girişmeden evvel halletmesi gereken önemli bir iş vardı. O da taht üzerinde oluşabilecek tehditleri tamamen bertaraf etmek ve iktidarını sağlamlaştırmaktı.

Babası Dimetoka'ya gitmek üzere İstanbul'dan çıkışının ardından 10 Haziran 1512'de Abalar Köyü'nde vefat etmişti. Kardeşlerinden Şehzade Korkut Manisa'daydı; Ahmed de Konya'da yerleşerek hükümdar gibi davranmaya başlamıştı. Etrafa emirler gönderip asker toplamaya çalışıyor ve tahttaki kardeşine karşı ciddi bir hazırlık içinde bulunuyordu. Hatta oğlu Alâeddin'i Bursa'ya yollayarak buraya hâkim olmaya çalışmış, Bursa halkı 19 Haziran'da yeni padişahı yardım talep etmişti. Sultan Selim oğlu Süleyman'ı Kefe'den getirtip ona İstanbul'un muhafazasını verdikten sonra 18 Temmuz'da Anadolu'ya geçti. Geri çekilmeye başlayan ağabeyisini takip etti. Şehzade Ahmed'in Amasya'ya ve ardından Darende'ye gitmesi

1 Bütün bu ilk yılları ve faaliyetleri için bkz. F. M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 2016 (Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı), s. 26-67. Ayrıca şehzadelik yıllarıyla alakalı bkz. H. Bostan, "Yavuz Sultan Selim'in Şehzadelik Dönemi 81487-1512)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 40 (2019), s. 1-86.

üzerine kışı geçirmek için Bursa'ya döndü. Burada iken saltanatı için tehlikeli gördüğü bazı devlet ricalini ve bir kısım şehzadeleri devletin bekası gerekçesi ile ortadan kaldırdı. Ardından Manisa'da bulunan Şehzade Korkut'u yakalatıp öldürttü. Artık karşısında sadece ağabeyi Ahmed ve oğulları kalmıştı. Şehzade Ahmed bu esnada kendisine gelen mektuplara aldanarak topladığı askerler ile 1512 Ocak ayı sonunda harekete geçti ve Bursa üzerine yürüdü. Yenişehir ovasında yapılan savaşta yenilgiye uğradı, kaçmaya çalışırken yakalanıp öldürüldü (15 Nisan 1513). Böylece Sultan Selim rakipsiz durumdaydı, tahtı için endişeleneceği pek kimse kalmamış gibiydi. Artık Osmanlı Devleti'nin bekası için ciddi bir tehdit unsuru olan Şah İsmail ile hesaplaşmanın vakti gelmiş görünüyordu.

Osmanlı-Safevi Mücadelesi: Çaldıran Meydan Muharebesi

Tebriz'e hâkim olan ve Akkoyunlu topraklarını tamamıyla ele geçiren Şah İsmail aslında kendi dinî/mezhebî ideolojisini Anadolu'nun insan kaynaklarına müsteniden oluşturmuştu. Anadolu'da giderek artan propaganda faaliyetleri yanında taraftarlarınca birbiri ardı sıra çıkarılan büyük isyanlar Osmanlı idaresini hayli zorluyordu. Bu meseleyi ele alan Sultan Selim, öncelikle Safevî taraftarlarının cezalandırılması için emirler verdi. Sonra da bir bakıma meseleye köklü bir çözüm getirmek için doğrudan Şah İsmail üzerine yürüme kararı aldı. Yapılan teftişler sırasında Anadolu'da Safevî yandaşı oldukları gerekçesi ile 40.000 kişiyi katlettirdiği iddiası ise doğru değildir. Son çalışmalar takibata uğrayanların ve ağır biçimde cezalandırılanların daha ziyade Safevî propagandası yapan kişiler (halife) ve onları destekleyen tekke mensupları olduğunu, bunların bir bölümünün idam edilmeyip sürgün edildiğini (meselâ Mora'ya ve Rumeli yakasına) ortaya koymaktadır. Ayrıca Safevîlere meyleden pek çok kimsenin köylerini boşaltıp Şah İsmail'e katıldığı tahrir kayıtlarından anlaşılmaktadır. Hatta daha sonra bunların geri dönmesi durumunda vergi muafiyeti ile iskânlarının sağlanacağına dair resmî emirler

verildiği bilinmektedir. Öte yandan Safevî kaynaklarında da Şah İsmail'in de dinî düşüncesini yaymak için İran'da Sünniler'e karşı çok sert davrandığı, çoğunu katlettiği, bu katliamların bazı yerlerde çok yüksek rakamlara ulaştığı yolunda bilgiler mevcuttur². Anadolu'da Sultan Selim'in yaptırdığı iddia edilen katliamın Şah İsmail'in yeni dinî anlayışını yaymak için başvurduğu sert tedbirler yanında daha etkisiz kaldığı açıktır.

Safevîler üzerine harekete geçmeyi kararlaştıran Sultan Selim, yaptığı divan toplantılarında hem savaş kararını hem de uygulayacak stratejiyi tartışmaya açtı. Vezirlerin bir kısmı Anadolu'daki karışıklıkların henüz yatışmaması sebebiyle böyle bir seferi erken buluyordu. Rumeli ve Anadolu'daki tımarlı sipahilerin isteksizliklerinden söz ediliyordu. Ancak bunlar onu fikrinden vazgeçirecek boyutta değildi. Safevîler'le savaşmanın mutlak bir dinî görev olduğu, İslâm'ı sapmış/Râfizî bir mezhepten kurtarmanın gazâdan daha önce geldiği yolunda alınan fetvalarla sefer kesinleşti. Bu sırada batıda papanın Haçlı seferi çağrısına rağmen Macarlar ve Mukaddes Roma Germen İmparatorluğu ile cülûs esnasında oluşan diplomatik canlanma tarafların iyi niyet gösterisi haline dönüşmüştü. İmparator Maximilian Macar Kralı Vladislav'a Osmanlı Sultanı ile arasındaki dostluğa kendisini de dahil etmesini rica ediyor; ayrıca yeni padişahın cülûsunu gönderdiği mektupla kutluyor, barışın devamını diliyordu. Padişah, çıkacağı zorlu Doğu seferi öncesindeki bu diplomatik gelişmelerden memnun kalmıştı.

Sultan Selim sefer öncesinde sadece askerî tedbirler değil aynı zamanda stratejik açıdan elini kolaylaştırabilecek farklı yollara da tevessül etti. Öncelikle, Safevîleri ticarî anlamda zora sokabilmek gayesiyle ambargo uygulamayı kararlaştırdı. İran ipeğinin batıya girişi yasaklandığı gibi, sınırlar tamamen kapatılmış, tüccarın geliş

2 Şah İsmâil'in Akkoyunlulardan 40-50.000 kişiyi Tebriz'de helak ettiğine dair bkz. Hasan-ı Rumlû, *Ahşenü't- Tevârih: Şah İsmail Tarihi*, çev. Cevat Cevan, Ankara 2004, s. 161-162. Ayrıca dinî-mezhebî gelişmeler ve Anadolu'daki durum ve takibat hakkında değerlendirme için bkz. F. M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 93-106.

gidişi engellenmiş, yasağa uymayanlar cezalandırılıp mallarına el konulmuştu. Bu durum çıkılan seferin öne plandaki dinî gerekçelerinin yanı sıra, aynı zamanda sosyal ve iktisadî boyutları olduğu hakkında da fikir verir. Zira milletler arası ticaret yollarının Anadolu'ya ulaştığı güzergâh tamamen Safevîler'in kontrolü altına girmişti. Tarihî İpek Yolu'nun çıkış noktalarının kontrolünü sağlamış olan Safevîler, baharat yolları ile bağlantısı bulunan Diyarbekir ve Doğu Anadolu'nun önemli bir kesimine hakimlerdi. Üstelik bu hâkimiyetlerini Suriye ve Irak kesimine kadar yaymayı planlıyorlardı. Sultan Selim'in bu gelişmelere kayıtsız kalması beklenemezdi. Sonunda oğlunu Manisa'dan çağırarak ve yerine vekil bırakan Sultan Selim, Edirne'den İran Seferi için yola çıktı (20 Mart 1514).

İstanbul'dan İzmit'e ulaştığında Şah İsmail'e bir mektup göndererek ona karşı savaş açtığını ilan etti. Burada göstermelik diplomatik nezaket kaidelerini bir tarafa bırakıp doğrudan Şah İsmail'i dinden çıkmış, ortadan kaldırılması gereken biri olarak suçluyordu. Son bir defa daha *sünnet-i seniyyeyi* kabul ve tövbe etmesi halinde savaşa gerek olmayacağını bildiriyordu³. Padişah, İzmit'ten hareket edip Konya'ya geldi, üç gün şehirde kaldı ve bu sırada Mevlâna Celâleddin-i Rumi, Sadreddin Konevi ve diğer uluların türbelerini ziyaret etti, halka bol bol bahşiş dağıttı. Oradan Kayseri üzerinden Sivas'a ulaştı ve burada asker sayımı yaptırdı (2 Temmuz); ancak iâşe konusu giderek önemli bir mesele haline gelmeye başladı. 13 Temmuz'da Safevî sınırlarına dayandı; bu sırada Safevîler'in ordunun güzergâhını tamamıyla tahrip ettikleri, buralarda yiyecek bulunmadığı haberleri geliyordu. Erzincan dolayına ulaştığında kale halkı aman talep ederek şehrin yağma edilmemesini istemişti. Karşılığında askere erzak getirip satabileceklerdi.

18 Temmuz'da Şah İsmail'in cevabî mektubu geldi. Burada Şah İsmail yumuşak bir üslupla aldığı tehdit ve hakaretlerle dolu mektubu kendisine yakıştıramadığını, ancak savaşa da hazır olduğunu bildiriyordu⁴. Bazı kaynaklarda Şah İsmail'in mektupla birlikte bir

3 Feridun Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, c. 1, İstanbul 1274, s. 379-381.

4 Feridun Bey, *Münşeât*, c. 1, s. 384-385.

yaşmak ve kadın kıyafeti yolladığı, ayrıca bir hokka dolusu afyon gönderdiği, böylece imalı bir hakarete bulunduğu rivayet edilir. Sultan Selim için asıl zorluk Safevî sınırlarını geçtikten sonra iyice tahrip edilmiş arazide ilerleyiş sırasında baş gösterdi. Uzun süre yol alınmasına rağmen Safevî ordusundan bir iz yoktu; yiyecek sıkıntısı çok artmıştı ve bu sebeple asker, özellikle de yeniçeriler artık iyice sızlanmaya başlamıştı. Sultan Selim birbiri ardınca yaptığı⁵ divanlarda durumu değerlendiriyor; vezirlerin geri dönme yolundaki telkinlerine direniyordu. Bu durum çocukluktan beri tanıdığı Karaman Beylerbeyi Hemdem Paşa'yı idam ettirmesine yol açtı; böylece muhaliflere gözdağı vermiş oldu (24 Temmuz). 14 Ağustos'ta yeniçeriler, bazı beylerin teşviki ile düşmanın görünmediğini ve bu harap memlekette niçin hala yürüdüklerini anlayamadıklarını belirterek olay çıkardılar. Sultan Selim bu tehlikeli durumda askerlerinin kontrolünü sağlamak için etkili sözlerle onları zorlukla yatıştırdı: *“Düşmanla karşılaşmadan geri dönmeyeceğini, içlerindeki gayretsizlerin bütün bu hazırlıkları boşa çıkarmaya çalıştıklarını eğer çoluk çocuğunu ailesini özleyen varsa geri dönebileceğini ama böyle bir hareketin din yolundan dönmekle eşdeğer olduğunu, eğer er iseler kendisini takip etmelerini, yoksa kendisinin tek başına ilerleyeceğini”* dile getirdi. O tıpkı büyük askeri liderler gibi kendisiyle bütünleşmiş ve tamamen emrine boyun eğen onu sarsılmaz bir yoldaş gibi gören birlikler oluşturmak istiyordu. Askerin kendi kumandanları ve vezirler değil doğrudan sultana sonsuz sadakat göstermesi büyük önem taşıyordu. Bunu tarihte pek az lider başarabilmişti; şimdi Sultan Selim bu yoldaki ilk dirayetini ve karakterini, Çaldıran Savaşı arifesinde göstermiş oldu. Askerler de onun gözü pek ve kararlı haline büyük hayranlık duyacaklardı. Konuşmasıyla kararlılığını açık biçimde sergileyen Sultan Selim, ayaklanan askeri, Şah İsmail'in üzerlerine gelmekte olduğu yolunda aldığı bilgiyi de naklederek yatıştırma-yı bildi. Şehsuvaroğlu Ali Bey'in sınır hattından getirdiği haberler birden gündemi değiştirmişti. Nitekim Akkoyunlu Ferruhşad'ın

5 Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârih*, c. 2, İstanbul 1280, s. 258.

adamları da Şah İsmail'in Hoy'a doğru ilerlemekte olduğu haberiyle ordugâha ulaşmıştı⁶.

Askerinin desteğini tekrar sağlayan Sultan Selim ordusu ile Eleşgirt'ten hızla hareket ederek Makü ile Hoy arasındaki Çaldıran tepelerine ulaştı. Burada iken Receb ayının ilk günü (22 Ağustos) Safevîler'in öncü birliklerinin harekâtını açık bir biçimde gördü. Muharebe meydanını dikkatlice tahkike çalıştı, muhtemel çarpışma planlarını kendi kurmayları ile yaptı. Safevî ordusuyla karşı karşıya geldiğinde Osmanlı birliklerinin nasıl hareket edeceği, saldırı yönleri, hücumları karşılama şekilleri, geri çekilme taktikleri ve tabii ki klasik Türkmen savaş usulleriyle baş edebilecek yeni savaş unsurlarının nasıl etkili olarak devreye sokulacağı inceden inceye hesaplanmış durumdaydı. Gerçekten muharebe alanında Osmanlı ordusunun dizilişi, bütün bu planlara göre hareket edildiğine açık şekilde işaret eder. Çaldıran ovasında iki taraf karşı karşıya geldiğinde, Sultan Selim ordusunun top arabaları, yeniçeri ve azaplarca sıkı şekilde korunan merkezinde Veziriazam Hersekzade Ahmed Paşa ile birlikte yerini aldı. Yanlarda atlı birliklerin manevraları etkili olacak ve onların alacağı sonuçlara göre merkezî birlikler devreye sokulacaktı. Aslında Şah İsmail'in birlikleri Osmanlı ordusundan daha önce bu mevkiye gelmiş durumdaydı, fakat muharebe meydanını erken tutmanın avantajını kullanamayacaklardı. Bu alan stratejisi Osmanlı tarafı için giderek daha uygun bir savaş ortamı sağlamakta işe yaradı.

İki ordu 23 Ağustos'ta karşılaştığında askerî güç bakımından çok da dengesiz bir durumda değillerdi. Osmanlı ordusu yaklaşık 50-60 bin dolaylarında, Safevî ordusu ise 40 bin kadar idi. Savaş alanına nispeten yorgun gelen Osmanlı birlikleriyle daha önceden mevzilenmiş Safevî atlılarının ilk çarpışması öncü kuvvetler arasında cereyan etti. 2 bin dolayındaki yeniçeri tüfekçileri zincirlerle birbirine bağlanmış top arabalarının arkasında sürekli ateşi sağlayacak şekilde iki veya üç saf halinde sıralanmıştı. 150 kadar top arabası mevcuttu ve bazılarının üzerinde tüfekçiler bulunuyordu. Bu

6 Feridun Bey, *Münşeât*, c. 1, s. 401.

merkezin önünde yaya *azep* askerleri vardı. Kanatlarda ise Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa ile Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'nın atlı birlikleri sıralanmıştı. Bunlar süratli manevralar ve vur kaç taktiği ile delicesine saldıracaklarını düşündükleri Safevî atlılarını yıkılmaz gibi görünen ana merkeze çekmeye çalışacaklardı.

Şah İsmail ise daha önce savaş meydanına gelmiş olmasının avantajını iyi kullanamayıp zaman kaybetti. Gece boyunca saf düzeni alan Osmanlı askerini seyretmişti. Savaşa hızlı bir kanat hücumu ile başlamak ve gidişata göre Osmanlı merkezini hedeflemek için fırsat kollamayı istiyordu. Safevî öncü birlikleri önce meşhur Osmanlı akıncı beyi ailelerinden Mihaloğlu'nun öncü kuvvetleri karşısında geri çekilmeye başlayınca Ustaclu Muhammed Han hızla Osmanlıların Anadolu koluna saldırdı ve onları bozdu. Bu arada Osmanlı topçu ateşi başladı; tüfekçi birlikleri de devreye girdi. Savaş meydanındaki bu gelişmelere şahit olan bir Osmanlı tarihçisi, top ve tüfekçilerin bizzat Sultan Selim tarafından idare edildiğini onun yönetimi altında etkili atışlar yaptıklarını çok ilginç şekilde belirtir. Öyle ki tüfekçilerin menzillerini tespit için Sultan Selim okçulara bizzat talimat vererek atış mesafe ve hedef çizgisini belirlemişti. Atlılar buraya kadar geldiğinde de ateş emrini vermişti.

Safevîler hem sağ hem de sol kanadı zorladılar. Bu sert hücumlar karşısında Osmanlı birlikleri savunma mücadelesi yaptı. Bu arada hem Osmanlı hem Safevî tarafından önemli kumandanlar hayatlarını kaybettiler. Rumeli kolunda başarılı olan Safevîler Anadolu kolunda dağılmaya başlamışlardı. Şah İsmail bu karışık ortamdan istifade ederek Osmanlı merkezine yürüdü; birkaç defa bu saldırılarını yineledi ise de Sultan Selim'in emri altındaki Osmanlı tüfekçilerinin etkili ateşi karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Dağılan birliklerini bir arada tutamayınca yanındaki az sayıda adamıyla savaş meydanından çıkmaya çalıştı. Yakın adamı Ustaclu Hızır Ağa ona atını vererek kaçmasını sağladı. Onu takip eden Osmanlı askerleri ise Şah İsmail sanarak Ustaclu'yu yakaladı. Böylece kaderini ateşli silah gücünün ve disiplinli yaya birliklerinin tayin ettiği Çaldıran Muharebesi, bizzat Sultan Selim'in komutasında kesin biçimde

Osmanlıların lehine sonuçlandı. Her iki taraftan ölenlerin sayısı 5 bini buluyordu. Çetin geçen muharebede Osmanlıların bir beylerbeyi ve on sancak beyi, Safevîlerin ise yirmi kadar ünlü kumandanı hayatını kaybetmişti⁷.

Bu savaş tüfekli piyade askerlerinin sonucu belirleyici bir güç olarak sahneye çıktığı ilk meydan muharebesi olma özelliğini taşıyor. Bazı modern İran tarihçileri ile onlara katılan batılı tarihçiler, bu mücadelede Osmanlıların başarısız olduklarını, zor durumda olup ağır kayıplar verdiklerini, dolayısı ile bir ölçüde savaşın sonuçsuz bittiğini, hatta Şah İsmail'in zafer kazandığını ileri sürerler. Bununla birlikte dönemin Osmanlı ve Safevî kaynaklarında savaşın Osmanlıların lehine sonuçlandığı çok açık olarak belirtilir⁸. Üstelik Osmanlıların harekâtı devam ettirip hiçbir direnişle karşılaşmaksızın Safevî başşehri Tebriz'e girdikleri düşünülecek olursa, bu gibi spekülasyonlar değerlendirmelerin tarihî değeri olmadığı kolayca anlaşılır.

Bizzat Sultan Selim'in etkili kumandası altında kazanılan Çaldıran Muharebesi, Osmanlılara daha ziyade dinî, siyasî ve sosyo-psikolojik açıdan önemli bir üstünlük sağlamıştı. Osmanlılar kendi dinî ideolojilerini, İslam dünyasında aykırı bir dinî-siyasî model olarak görülen Safevîler'e karşı sağlamlaştırmak, dengeleyici bir güç haline geldiklerini de göstermiş oluyorlardı. Yani kendileri açısından "doğru" İslam'ın en başta gelen temsilcileri olarak aykırı ve dışlanan dinî anlayışlara set çekme gibi bir ilahî görevi üstlenmiş bulunduklarını düşünüyorlardı. Osmanlılar için bütün idarî ve siyasî sistemlerini bu yeni misyona uygun hale getirecekleri farklı bir devir başlıyordu. Safevîler ise çok geçmeden Şah İsmail'in heterodoks karakterli dinî-siyasî ideolojisi yerine onun oğlu zamanında Şiiliğin daha mutedil yorumuna bağlı bir anlayışı geliştireceklerdi. Öte yandan Şah İsmail'in düşünceleriyle kendilerini özdeşleştiren Anadolu'daki konar-göçer ve

7 Savaşın geniş tasviri ve öncesi olaylar için bkz. F. M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 97-151.

8 Hasan-ı Rûmlî, (*Ahsenü't-Tevârih*, s. 180-183), Hândmîr, (*Habîbü's-siyer*, IV, s. 544-548), Mîr Yahyâ Kazvinî (*Lübbü't-tevârih*, s. 415-417) gibi tarihçilerin bilgileri için ayrıca bkz. *İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)*, haz. V. Genç, İstanbul 2011.

yerleşik Türkmen grupları İran'da kalan yoldaşlarının aksine içlerine kapanarak kendilerine has dinî inançlarını koruyacaklardı.

En dişli rakibine açık bir üstünlük sağladıktan sonra harekâtını sürdüren Sultan Selim, muhtemelen elinde tutamayacağını bildiği halde stratejik gereklerle, üstünlük ve gövde gösterisi yapmak niyetiyle Tebriz'e girdi (6 Eylül). Cuma günü adına hutbe okuttu. Bazı imar hareketlerinde bulundu ve sayıları bine ulaşan ilim ve sanat erbabını İstanbul'a sevk etti. Tebriz'de dokuz gün kaldıysa da yiyecek sıkıntısı sebebiyle kışı burada geçirmek istemedi. Zaten esas itibarıyla amacına da ulaşmış, Osmanlı gücünü rakiplerine çok açık şekilde göstermişti. Merkezden bu kadar uzak ve harekât alanı itibarıyla da büyük dezavantajı olan bir yerde durmayı ve kalıcı olmayı gerçekçi bir düşünüşle tercih etmeyecekti. Nitekim bunun ne kadar ileri görüşlü bir düşünce olduğu, oğlu Sultan Süleyman'ın üç büyük seferiyle de sübut bulacaktı. Kışı geçirmek için Amasya'ya dönen Sultan Selim'e bu arada Bayburt ve Kiğı kalelerinin teslim alındığı haberleri de gelmişti.

Sultan Selim Amasya'da iken bazı yeni gelişmeler de vuku buldu. Onun Amasya'da kış için konaklayıp İstanbul'a dönmemesinin altında başka sebepler de yatıyordu. Bu şekilde Safevîler'e karşı ertesi yıl yeniden sefere çıkmak niyetinde bulunduğunu etrafına ve rakiplerine göstermiş oluyordu. Safevîleri geri püskürtmüştü ama tamamıyla ortadan kaldıramamıştı. Bu bakımdan öncelikle sınır hatlarını Safevîler aleyhine genişletmek ve arada askerî bölgeler oluşturmak uygun olacaktı. Osmanlı sınır kesiminde ordunun hareketi sırasında arada kalan muhkem Safevî kaleleri büyük tehlike arz etmişti. Bunların alınması, tampon topraklar oluşturulması ve Osmanlı sınır hattını daha ileriye doğru çekme gibi bir takım stratejik ve coğrafi gerekçeler ön planda bulunuyordu. Bu arada da kendi hassa birlikleri üzerindeki sarsılmaz etkisini bir ölçüde test ediyordu. Bununla beraber yeniçeriler İstanbul'a dönmek için baskı yapmaya başladılar. 22 Şubat 1515'te yeniçeriler teamüle aykırı şekilde üçüncü vezirliğe getirilen Pirî Mehmet Paşa'nın ve padişahın hocası Halimî Çelebi'nin evlerini yağmalayıp divanda ileri geri konuşmuşlar, çok sinirlenen Sultan Selim, olaylardan mesul tuttuğu Veziriazam Dukakinzâde Ahmed Paşa'yı

hançerle yaralamış, ardından cellatlara teslim etmişti. Bu hadisenin yankıları uzun süre devam etti. Sultan Selim, bu olayın gerçek tahrikçilerini bulmak için çok uğraştı, bunu bir bakıma kendi vazgeçilmezliğinin gereği, bir güç ve iktidar meselesi olarak görüyordu. Onu zayıflatacak unsurlara tahammül etmeyeceğini açıkça ilan ediyordu. Ayrıca kendi taleplerini savsaklayan Dulkadiroğlu Alâüddevle Bey'e de diş biliyordu. Hatta onun veziriazamla haberleştiği yolunda aldığı duyumlardan çok rahatsız olmuştu.

Kış aylarını Amasya'da geçirdikten sonra Sultan Selim, 19 Nisan 1515'te sınır bölgelerini temizlemek için Safevîler'in elindeki Kemah'a yürüdü. Burayı 19 Mayıs'ta ele geçirip Sivas'a hareket etti. İkinci hedefi daha önce Şah İsmail ile işbirliği içinde olduğuna inandığı, Memlûklerle de aralarında bir çekişme konusu olan Alâüddevle Bey idi. Anne tarafından dedesi olan Alâüddevle üzerine Hadım Sinan Paşa'yı yolladı. Alâüddevle, bu birlikler karşısında bozguna uğradı ve savaşta hayatını kaybetti (12 Haziran). O sırada bulunduğu Göksun'da haberi alan Sultan Selim, Dulkadir Beyliği'ni Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verdi. Sınır hatlarında düşündüğü ilk işleri gerçekleştirip gereken tedbirleri aldıktan sonra İstanbul'a döndü (11 Temmuz). Fakat Doğu Anadolu'da Osmanlı Safevi sınır hattında daha yapılacak başka işler de vardı. Dönerken bu hususta başka bir plan oluşturmuştu. Bunu da tarihçi, münşi İdris-i Bitlisî vasıtasıyla gerçekleştirecekti.

İdris-i Bitlisî Sultan Selim'in çok güvendiği bir bürokrat, âlim ve tarihçiydi. Safevîleri iyi tanıyordu, ayrıca Doğu Anadolu kesimindeki Sünnî/Şâfi aşiretleri hakkında da bilgisi vardı. Vaktiyle babası Akkoyunlu sarayında hizmet vermişti, kendisi de benzeri şekilde görev yapmış, Şah İsmail'in ortaya çıkışından sonra ayrılarak Osmanlı topraklarına geçmişti. Osmanlı entelektüel çevrelerinde tanınan bir kimseydi, II. Bayezid ve çevresinden gereken desteği bulamamış, ancak Sultan Selim tahta çıkınca onu yanına çağırmıştı⁹. Şimdi iyi tanıdığı coğrafyada kendisine siyasi bir görev verilmişti. İdris-i

9 Vural Genç, *Acemîden Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi İdris-i Bidlisî (1457-1520)*, Ankara 2019; F. M. Emecen,

Bitlisi, Safevîler'e karşı mahalli Kürt beylerini yanına çekti. Önemli bir Osmanlı idarecisi olan Bıyıklı Mehmed Bey de bölgedeki askerî faaliyetleriyle öne çıktı¹⁰. Âmid/Kara Hamid'i (bugünkü Diyarbakır Kalesi) ele geçirdi. Fakat Safevîler'in bölgedeki emiri Karahan kuvvetlerini toplayarak Osmanlılara karşı yıpratıcı bir mücadeleye girişti. Sultan Selim, İstanbul'da ve daha sonra gittiği Edirne'de doğudan gelen haberleri dikkatle izlerken bir taraftan da yeni bir doğu seferi için ciddi hazırlıklar yapıyor, ayrıca İstanbul'daki Tersane'yi genişleterek deniz harekâtı için uygun hale getirmeye çalışıyor, donanmayı yeni baştan düzenletiyordu.

Memlûklerle Mücadele: Mercidabık ve Ridaniye Savaşları

Sultan Selim'in baştan beri stratejik anlamda hedefleri içinde Mısır ve Suriye'ye hâkim olan mukaddes yerlerin hamiliğini üstlenen Memlûk Sultanlığı'nın olup olmadığı konusu tam olarak belli değildir. Onun böyle bir tahayyülü olması tabii ki beklenebilir, fakat coğrafi şartlar, harekât kabiliyeti, lojistik destek gibi askerî gerekçelerin bu uzun soluklu ilerleyiş açısından ciddi bir engel teşkil ettiğini de gayet iyi biliyor olmalıdır. Her şeye rağmen oluşan fırsatlar, zihinde beliren “olmayacak gibi görünen düşüncelerin” bazen gerçekleşmesini sağlayabilir. Mısır seferine çıkış sebebini Memlûklerin Hac yolunu gereği gibi muhafaza edememesi ve halkına yaptıkları zulme bağlayan Osmanlı tarihçileri, eserlerini her şey olup bittikten sonra kaleme aldıkları için Sultan Selim'in böyle bir sefere çıkışının önceden planlandığı yolunda sonraki tarihçilere önemli bir dayanak oluşturmuş ve bu bilginin neredeyse tartışmasız şekilde yerleşmesine zemin hazırlamışlardır¹¹. Bununla birlikte dönemin şahidi bazı

10 F. M. Emecen, “Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu Siyaseti ve İdris-i Bitlisi”, *Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, c. 1, ed. M. İnbaşı ve M. Demirtaş, Ankara 2019, s. 145-149.

11 Bir örnek Tabib Ramazan'ın bu anlamdaki argümanlarıdır: N. Avcı, *Er-Risâle El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989, s. 32-26.

Osmanlı tarihçileri, Mısır üzerine yürüyüşe geçilmesinin sebeplerini Sultan Selim'in Elbistan'a sınır boylarına gelişyle ortaya çıkan siyasî gelişmelerin bir sonucu olarak tasvir ederler. Bu durumda Sultan Selim'in Edirne'den İstanbul'a gelip sefer bayraklarını açtığına hedefinin Mısır değil -sefere çıkılırken de açık şekilde belirtildiği üzere- Doğu Anadolu'da meydana gelen gelişmelere karşı bir önlem almak ve fırsat olursa da Şah İsmail meselesini tam olarak halletmek olduğu ileri sürülebilir. Her ne olursa olsun Suriye ve Mısır seferi Sultan Selim'in büyük stratejisinin, sevk ve komuta gücünün çok açık bir örneği olarak tarihteki yerini almıştır¹².

Sultan Selim Safeviler üzerine yaptığı seferden döndükten sonra İstanbul ve Edirne'de bir takım faaliyetlerde bulundu. Hemen ertesi yıl çıkılacak Şark seferini gündemine aldı. Sefer için hazırlıklar yapmaya başladı. Macar elçisi ile bir barış görüşmesi yaptı, o sırada gelen Şah İsmail'in elçisini de gözetim altına aldırdı. Alâüd-devle Bey'in kesik başını yolladığı Memlûk Sultanı'nın mektubunu okutup onun yeni bir şark seferi karşısındaki tutumunu anlamaya çalıştı. Memlûklerin Şah İsmail'e karşı çıkılacak seferde nasıl tavır alacağı hususu çok önem kazanmıştı. Çünkü harekât planları Güneydoğu Anadolu'ya Memlûk sınırlarına doğru kayma eğilimi gösteriyordu. Bu kesimde vuku bulan olaylar ister istemez bir Osmanlı-Memlûk çekişmesine yol açabilirdi. Sonunda 19 Mart 1516 tarihinde yapılan divanda Şah İsmail'i doğrudan hedef alan yeni bir seferin kararı kesinleşti.

Diyarbakir bölgesindeki gelişmeler, Şah İsmail'in sınırlara inışı ve bu arada Memlûklerin Halep valisinden gelen mektuplar başlangıçta bu seferin Safevîleri hedeflediğini gösterir. Ancak Selim'in harekete geçmesi üzerine sınırlarında çıkan çatışmalardan endişe duyan Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin ordusunu toplayarak Suriye'ye yönelmesi ve Osmanlı birliklerine sınırlarından geçiş izni

12 Konuyla ilgili yeni bazı görüşler ve tartışmalar için bkz. F. M. Emecen, "The War that Opens the Door to the Middle East: Marj Dâbiq (1516), Reasons, Developments and Problems", *1516: The Year That Changed the Middle East and the World*, American University of Beirut, The Department of History and Archeology (Beirut/Lubnan, 7-9 December 2016), Beyrut 2021.

vermemesi bu durumu değiştirecektir. Nitekim, Sultan Selim doğu Seferi için Edirne'den İstanbul'a geldiğinde topladığı divanda Memlûkler'i değil Diyarbekir bölgesindeki Karahan'ın faaliyetlerini gündeme almış bulunuyordu. Hatta Diyarbekir yöresinden gelen kötü haberler ve gönderilen bir Osmanlı birliğinin Karahan tarafından bozguna uğratıldığı yolundaki bilgiler üzerine gerekli tedbirleri almadığı gerekçesiyle sinirlenerek Veziriazam Hersekzade Ahmed Paşa'yı görevden almış (18 Nisan 1516), yerine Hadım Sinan Paşa'yı getirmişti. Sinan Paşa'yı önden Diyarbekir'e gönderirken kendisi de Memlûk Sultanı'ndan aldığı mektuptaki endişeleri gidermek için iki elçi görevlendirdi. Elçiler vasıtası ile amacının sadece dinden çıkmış olanları cezalandırmak olduğunu bildirip dostluktan söz ediyor ve tüccarlara koyduğu yasağın sebeplerini açıklıyor, bunun Memlûk tacirlerini hedef almadığını söylüyordu¹³. Ardından Sinan Paşa'nın hareketinden beş hafta sonra Memlûk Sultanı'nın Kahire'den ayrıldığı haberini alarak 5 Haziran 1516'da İstanbul'dan yola çıktı.

26 Haziran'da Akşehir'e vardığında Diyarbekir bölgesindeki faaliyetleri ile seferin ana sebebini oluşturan ve Mardin civarında Koçhisar mevkiinde Osmanlı birlikleri karşısında yenilip öldürülen Karahan'ın kesik başı ordugâha ulaştı. 1 Temmuz'da Konya ovasında iken Memlûk Sultanı'na Karahan'ın başı ile zaferi bildiren bir mektup yolladı. 23 Temmuz'da Sinan Paşa ile buluştu. Bu arada haber getiren bir casustan Memlûk Sultanı'nın Halep'e geldiği, yanında adeta bir tehdit unsuru gibi ortaya süreceği Osmanlı şehzadesi Kasım Çelebi'nin bulunduğu, Osmanlı askerlerini topraklarından geçirmemek niyetinde olduğu öğrenilmişti. Memlûk Sultanı her iki hükümdarın arasını bulmak için bu tedbiri aldığını ileri sürerken Yavuz Sultan Selim bunu bir düşmanlık olarak nitelendi ve Şah İsmail ile birlikte hareket ettiği, dolayısıyla Peygamberin şeriatını kaldırmak isteyenlere yardımcı olduğundan onlara benzediği suçlamasında bulundu; bu yolda fetva dahi aldı. Fetvada söz konusu argümanlar kullanılarak Memlûk Sultanı'nın dinden

13 Mustafa Çelebi Celâlzâde, *Selimnâme*, yay. haz. Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar, Ankara 1990, s. 179-183.

sapmış birine yardım etmek suretiyle onunla aynı konuma düştüğü vurgulanıyordu¹⁴.

Bu arada kendisine karşı bir suikast tertiplendiği yolunda oluşan kanaat uyarınca Memlûk Sultanı'ndan gelen elçilik heyetindeki bazı kişileri idam ettirdi, elçiye de ağır hakaretlerle geri gönderdi. Böylece taraflar pek de beklemedikleri anda savaşın eşiğine geldiler. 30 Temmuz'da Sultan Selim hedefini Memlûk Sultanı ve Halep olarak resmen ilan etti. 6 Ağustos'da Malatya Ovası'ndan ayrılıp Halep'e yöneldi. İki gün sonra orduyu savaş düzenine soktu; Kansu Gavri'ye sert üsluplu yeni bir mektup gönderip savaşa davet etti. 20 Ağustos'ta Anteb dışında konakladı ve burada kaldığı üç gün zarfında Memlûk Sultanı'nın hareketlerini izlettirdi. Nihayet 24 Ağustos'ta Mercidabık Ovası'nda iki taraf karşı karşıya geldi.

Taraflar asker sayısı açısından birbirlerine hemen hemen denkti. Memlûk Sultanı'nın askerlerinin sayısı 50-60 bin dolaylarında idi ve ordunun tamamını neredeyse atlı birlikler oluşturuyordu. Ordu da ateşli silahlar yoktu. Osmanlı ordusu ise 60 bini biraz geçiyordu. 150 top getirilmişti ve yeniçeri tüfekçileri de 5 bin dolaylarında idi. Ordu Mercidabık sahrasında savaş düzenini aldı. Merkezde konuşlanan Sultan Selim'in etrafı kapıkulları ile çevrilmişti. Merkezin sağında ve solunda Anadolu ile Rumeli beylerbeyinin atlıları bulunmakta idi. Padişahın yer aldığı merkezin önüne tüfekli yeniçeri birlikleri konulmuş, sol yana toplar sıralanmıştı. Fakat Sultan Selim tam savaş yapılacağı sırada kritik bir mesele ile karşı karşıya kaldı. İki veziri Yunus Paşa ile Sinan Paşa arasında hangi kolda duracakları hususunda ciddi bir tartışma yaşandı. Hemen devreye girerek bu küçük krizi önledi. Memlûk Sultanı Gavri de tıpkı Osmanlı ordusu gibi askerlerini sıralamış, sağ ve sol tarafa savaşıllıkları ile şöhret yapmış emirlerini ve onların son derece çevik süvarilerini yerleştirmişti. Halep Emiri Hayır Bey sağ, Şam Emîri Sibay ise sol kolda idi. Karşı karşıya gelen iki ordu önce birbirlerini yokladı. Memlûkler öncü süvarilerini çıkararak Osmanlı ordusunun düzenini sarsıcı küçük saldırılara girişti. Bunlara karşı Osmanlı topçuları salvo ateş

14 Celâlzâde, *Selimnâme*, s. 185.

başlattı. Aynı anda Memlûkler'in sağ kanadındaki birlikler Osmanlı sağ kolunun öncülerine at saldı. Bunları diğer Memlûk emirlerinin birlikleri takip etti. Savaş Osmanlı sağ kanadında yoğunlaştı, durumu gören Sultan Selim derhal merkezdeki iki vezirinden Sinan Paşa'yı sağ kanada, Yunus Paşa'yı ise o sıralarda cılız saldırılarla meşgul edilen sol kola takviye için kapıkulu süvarileri ve tüfekli piyade askerleriyle birlikte sevk etti. Kendisi de atın üzerinde askere cesaret verici sözlerle haykırmaktaydı. Dönemin kaynaklarına göre şehitlik müyesser olursa ahirette saadetin, eğer galip gelirlerse dünyada devletin kendilerine ait olacağına söylemişti¹⁵. Sağ ve sol kanatta çarpışmalar sürerken padişah ani bir kararla merkezdeki tüfekli yaya askerlerine yürüyüş emri verdi. Sağ ve sol kanatta bozulma emareleri gösteren Memlûkler ortadan harekete geçen yayaların yoğun tüfek ve top ateşinde duramadılar. Orduda tam bir bozgun havası belirdi ve üç saat süren savaş sonucu Memlûkler tamamen dağıldı. Memlûklerin önemli emirlerinden çoğu hayatını kaybetti. Memlûk Sultanı Gavri'nin akıbeti de belirsizdi.

Savaş kazanıldıktan sonra Gavri'nin geri çekilirken öldüğü anlaşıldı ve cesedi buldurulup bir arabaya konularak Halep'e getirildi. Bu meydan savaşında bütün liderlik maharetini artık tam anlamıyla ustalaşmış olarak gösteren Sultan Selim, törenle onu defnettirdiği gibi ruhu için dualar okuttu, çeşitli ihsanlarda bulundu. Ancak gözdağı vermek için alınan esirlerden çoğunun kendi huzurunda boyunlarını vurdurmaktan da geri kalmadı¹⁶. Oradan Halep'e geldi (28 Ağustos) ve burada 17 gün kaldı. Bu arada Memlûk Sultanı'nın yanında olan Abbasî halifesi Mütevekkil-Alelallah ile üç mezhep kadısı Osmanlılar'ın eline esir düşmüştü. Sultan Selim halifeye büyük saygı gösterdi, onunla Halep'te Gökmeydan'da görüştü. Kendi adına hutbe okutan, bölgenin idarî planlamasını yapan Sultan Selim topladığı meşveret meclisinde bundan sonra nasıl hareket edilmesi gerektiği konusunu tartışmaya açtı. Dağılmış Memlûk emirlerinin Şam'da toplandıkları ve Gavri'nin oğlu Muhammed'i sultan olarak

15 Haydar Çelebi, "Rûznâme" (Feridun Bey, *Münşeât* içinde), c. 1, s. 479.

16 "Mısır Seferi Menzîlnâmesi", (Feridun Bey, *Münşeât* içinde), c. 1, s. 451.

kabul ettikleri bilgisi gelince bazı tereddütlere rağmen Şam'a yürüme kararı aldı. Onun daha burada iken hilafet haklarını devraldığına dair iddiaların hiçbir tarihî kıymeti yoktur.

Bundan sonra Sultan Selim'i daha zorlu bir hedef bekliyordu. Öncelikle karar vermesi gereken husus hakimiyetini ve harekât alanını ne kadar genişletebileceği noktasında toplanmış görünüyordu. Muhtemelen bunu her uzak görüşlü başkumandan gibi dikkatle hesapladı, yakın danışmanlarının fikrini aldı. Aslında Mercidâbık'tan sonra Memlûklerin kolay kolay toparlanabileceğini düşünmüyordu, fakat stratejik nedenlerle Halep'te de kalamazdı. Önce Şam'a gidip orada beklemek, durumu gözden geçirmek istiyordu. Böylece donanma ile buluşup takviye almak kolay olacaktı. Bu arada timarlı süvarilerin çoğunu Şah İsmail'den gelebilecek bir tehlike karşısında Diyarbekir'de bırakmıştı. Osmanlı ordusunun bütün mevcudu 20.000 dolaylarında kalmıştı. Bizzat Halep'ten hareket ettiğinde yanında 12.000 kişilik bir kapıkulu gücü vardı. 27 Eylül'de Şam'a ulaştı. Burada iken yaptığı divan toplantılarında bundan sonraki harekât planlamalarını belirlemeye çalıştı. Bir taraftan doğu sınırlarındaki durumu vezirleriyle tartışıyor, diğer taraftan Mısır'da Memlûkler'in vaziyeti hakkında bilgi toplatıyordu. Memlûkler'in Tomanbay'ı sultan seçtiklerini ve yeniden toparlandıklarını haber alınca önce diplomatik teşebbüslere girişmeyi uygun buldu. Nitekim bazı vezirlerle devlet adamları, Şam'dan Kahire'ye yürünmesine ve yeni bir sefere kalkışılmasına şiddetle muhalefet ediyordu. Bilhassa yol şartları bu hususta en önemli engel olarak ileri sürülüyordu. Bu sıkıntılı tartışmalarda çoğu zaman vezirlere kızıyor, hatta onları divandan kovuyordu. Aslında kendisi de Kahire'ye yürüme konusunda tam bir karara varamamıştı, ancak giderek bu fikre temayül etti. Kazaskerlerin ve bazı paşaların karşı çıkması üzerine Tomanbay'a bir elçi gönderip ondan gelecek cevaba göre hareket etme kararını benimser gibi göründü. Divan toplantısında huzurunda sert bir tartışma yapan Anadolu Beylerbeyi Zeynel Paşa ile Anadolu defterdarı Zehrimar Kasım Efendi'yi azletti. Memlûk sultanı olan Tomanbay'a yolladığı mektupta ona nasihatle bulunuyor, eğer adamlarıyla birlikte itaat

ederse iyi muamelede bulunacağını ve Mısır'ın idaresini kendisine bırakacağını yazıyordu¹⁷. Memlûk tarihçisi İbn İyâs da benzer şekilde padişah adına hutbe okutmak, para bastırmak ve haraç ödemek şartıyla Tomanbay'a Mısır'dan Şam'a kadar olan yerlerin idaresinin bırakıldığını ifade eden mektuptan söz eder. Ancak orijinal ifadeleri değiştirerek, mektupta bulunmayan aşağılayıcı sözler ekler¹⁸. İstişare toplantısında bulunan İdris-i Bitlisî ise mukaddes yerlerin korumasını üstlenen padişahın İslamî işleri düzenlemek için Halep ve Şam'a gelmesinden dolayı şer'an Tomanbay'ın hemen ona itaat etmesinin istendiğini belirtir¹⁹. Bu arada Memlûklerin eski Halep valisi Hayır Bey ve Şehsuvaroğlu Ali Bey'in getirdikleri haberlerle Sultan Selim'i etkiledikleri, İdris-i Bitlisî'nin de Mısır seferi için çeşitli tarihî olayları anlatarak onu teşvik ettiği bilinmektedir.

Sultan Selim yanında az sayıda asker olmasına rağmen gelen haberlerin de etkisi ile Şam'da askerî hazırlıkları başlattı. Sinan Paşa'yı önden 4 bin kişilik kuvvetle Gazze'ye gönderdi. Zira bu sırada Canbirdi Gazali liderliğindeki 5 bin kişilik bir Memlûk birliğinin Kahire'den Gazze'ye gitmek üzere yola çıktığı haberi gelmişti. Şam'a ulaşan bir casusun getirdiği haberler üzerine Sinan Paşa'nın Şam'dan ayrılmasından iki gün sonra düzenlenen divanda Mısır'a yürüneceği resmen ilan edildi. Bu sırada gerekli top, tüfek ve harp malzemeleriyle çeşitli yiyecek malzemeleri taşıyan donanmanın İstanbul'dan harekete hazır olduğu, Macarlar'la olan barışın yenilendiği, Şah İsmail'in de Tebriz'de bulunduğu haberlerini alan Sultan Selim iklim şartlarının uygun oluşunu değerlendirerek 15 Aralık'ta Şam'dan hareket etti. 26 Aralık'ta Celcûliye Konağı'na geldiğinde Sinan Paşa'nın Hanyûnûs mevkiinde Gazali'nin kuvvetlerini dağıttığı haberi ulaştı. Bunun üzerine yakında bulunan Kudüs'ü ziyaret etmek istedi. Bazı paşalar tehlikeli olacağı gerekçesiyle buna karşı çıktılarsa da İdris-i Bitlisî'nin teşvikiyle yanında yakın adamları ve 1.500 kişilik silahlı bir birlik olduğu halde Kudüs'e gitti. 30 Aralık'ta şehre

17 Celâlzâde, *Selimnâme*, s. 191-192.

18 İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zuhûr*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2016, s. 117.

19 İdris-i Bitlisî, *Selimşahnâme*, çev. Hicabi Kırlangıç, Ankara 2001, s. 328.

girerek tarihî abideleri ziyaret etti ve gece ordugâha döndü²⁰. Onun burada iken her üç dinin ileri gelenlerince karşılandığı, onlara çeşitli ihsanlarda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Mısır'a Yürüyüş: Ridaniye Meydan Savaşı

Sultan Selim, Kudüs seyahati sırasında hava şartlarının çölü geçmeye müsait hale geldiğini görerek bunu söz konusu önemli fütuhatı için bir ilahî işaret addetmişti. Nitekim bu sırada yağan yağmurlar çöl yolunun sıkıntılarını önemli ölçüde giderdi. Padişah 2 Ocak 1517'de Gazze'ye girdi ve Sinan Paşa ile buluştu. Burada üç gün kaldı, Kurban Bayramı'nı geçirdi, Hz. İbrahim'in mezarını ve diğer mukaddes yerleri ziyaret için Halilürrahman'a gitti. Gazze'ye döndükten sonra son hazırlıkları tamamlattı, bu sırada yeniden bir müzakere yaptırdı. Bunun sebebi muhtemelen Kahire'ye uzanan çöl yolunun çok zorlu olduğunu ve askerin azlığını ileri süren muhalif devlet adamlarıydı. Bunların çıkardığı haberler asker arasında tereddüde yol açıyordu. Bu yüzden Sultan Selim öncelikle kendi kumanda heyetini ikna etmeye çalıştı, fakat topladığı divanda sinirlerine hâkim olamadı, kızgınlıkla çadırdan çıktı. Muhalefetin başını çektiğini düşündüğü Vezir Hüseyin (Hüsam) Paşa'yı çadırını başına yıktırarak idam ettirdi. Bu durum zorlu çöl yolculuğu öncesi askere kararlılığını göstermek istemesinin bir sonucuydu. Zorlukların aşılması diye bir husus, bu yolda bahane üretmek onun tahammül edebileceği bir şey değildi. Mamafih hiç düşünülmeden gözü kara bir şekilde yola çıkmamıştı. Daha önce çöl geçilirken nerelerde konaklanacağı önceden planlatmış, kılavuzlar gönderilerek bu konakların durumu tespit ettirmişti.

9 Ocak'ta Gazze'den ayrılan Sultan Selim 11 Ocak'ta Arış mevkiine ulaştı, burada su sıkıntısı çekildi, ancak 16 Ocak'ta Salahiye'ye gelindiğinde susuzluk korkusu kalmadı. Bu arada Sultan Selim'in Kahire'deki emirler arasında karışıklık çıkarmak için birtakım uydurma haberleri yaydığını, emirlerin ağzından çeşitli mektuplar

²⁰ *Selîmşahnâme*, s. 333.

yazdırarak bir nevi psikolojik savaş taktiklerine başvurduğu bilinmektedir. Bu durum onun ince düşünceden yoksun kör bir cesaretin esiri olmadığının açık göstergesi olarak değerlendirilebilir. Büyük liderler gibi askerî çözümlerin diplomatik yollarla birleştirilmesi halinde netice vereceğine inanmıştı.

Sultan Selim, Kahire'ye doğru ilerlerken Tomanbay'ın Kahire surları önündeki Mukattam Dağı'ndan itibaren Nil'e kadar bir hendek kazdırıp müdafaa hattı oluşturduğunu, buraya toplar yerleştirdiğini öğrendi. Adamları vasıtasıyla Kahire'den sürekli haber alan Hayır Bey ve Şehsuvaroğlu ile konuşarak onların bu husustaki görüş ve davranışlarını değerlendirdi. Yapılan görüşmeler sonunda, hazırlanan savunma hattına doğrudan saldırılmayıp Mukattam Dağının yanından dolaşılması ve Memlük topraklarının işlevsiz hale getirilmesi planlandı. Gerçekten de çoğu piyade ve kapıkulundan oluşan 20 bin kişilik Osmanlı ordusunun Salihye'den Bilbis ve Hanke'ye hareket edişi sırasında yine 20 bine yaklaşan askere sahip Tomanbay, Kahire önlerinde Adiliye'de siperler kazdırarak bir müdafaa hattı oluşturmuştu. Bizzat Sultan Selim başında bulunduğu birliklerle bu hatta karşı planlandığı üzere askerî harekâtı gerçekleştirdi. Osmanlı ordusunun sağ kolunda Anadolu askerleri ile Mustafa Paşa, sol kolunda ise Rumeli askerleri ile Küçük Sinan Paşa bulunuyordu. Sultan Selim, kapıkulları ve Veziriazam Sinan Paşa ile her zamanki gibi merkezde yerini almıştı.

Memlükler öncü atlı birlikleri ile Osmanlı ordusunu toprakların gizlendiği yere doğru çekmeye çalıştı. Osmanlı bölükleri de saflarının düzenini muhafaza ederek buraya doğru ilerledi. Fakat toprakların menziline girmeden biraz önce beklenmedik şekilde yön değiştirip Mukattam Dağı'na doğru yürüyünce Memlük ordugâhı karıştı. Hemen süvarilerini buna göre düzenlemeye, topraklarını da yan tarafa doğru çevirmeye çalıştılar. Fakat bunu tam olarak gerçekleştirilmeden yandan dolaşan Osmanlı piyadeleri hafif toplar ve tüfekler ile Memlük cephesini yoğun ateş altına aldılar. Buna karşılık toptardan istifade edemeyeceklerini anlayan Memlükler hemen hendekten çıkıp yeni saflar oluşturarak müdafaaya hazırlandılar. Osmanlılar yoğun

top ve tüfek atışına başladılar. Yeniçeri tüfekçileri ateş açarak yürüyüşe geçmişlerdi. Memlûk sol kanadı bu tazyik karşısında dağıldı. Bu yoğun ateşe karşı develeri öne sürüp ardına gizlenmeye çalışan Memlûk süvarileri, hayvanların alışık olmadıkları top ve tüfek seslerinden ürkmeye üzerine zor durumda kaldı. Bu defa Tomanbay yanındaki itibarlı emirleri ile Osmanlıların sağ kanadına doğru yüklendi. Hedefleri bizzat Sultan Selim'in kendisi idi. Fakat bu kolda o değil Veziriazam Sinan Paşa bulunuyordu. Sinan Paşa bu çarpışmalar sırasında aldığı üç mızrak darbesi ile yere düştü, yaralı halde götürüldüğü çadırında hayatını kaybetti. Ancak bu kola saldıranlar da geri püskürtüldü. Böylece manevralar ve fasılalarla yedi sekiz saat sürdüğü anlaşılan bu çetin mücadele Memlûk askerlerinin dağılmasıyla sonuçlandı. Tomanbay çaresizlik içinde yanındaki adamları ile çekilmek zorunda kaldı (22 Ocak)²¹.

Kahire'ye Giriş ve Memlûklerin Sonu

Ridaniye mevkiinde yapılan bu ilginç savaş, Kahire'nin kapılarını Sultan Selim'e açmış oldu. Ancak henüz Memlûk direnişi sona ermemişti. Çarpışmalar Osmanlı birliklerinin Kahire'yi girmeleriyle de devam etti. 27-28 Ocak gecesi şehre giren Tomanbay, Osmanlı birliklerini zor durumda bıraktı. Kahire halkı da kendisine katılınca şehirde büyük bir çatışma meydana geldi. Sultan Selim durumu kontrol altına almak için çok çaba sarfetti, Yunus Paşa'yı görevlendirdi ise de ilk gün şehrin kontrolü sağlanamadı. Bunun üzerine direnişin ikinci günü bizzat harekâtı yönetmek için ikinci vakti şehre girdi, kalenin önlerine kadar geldi. Direniş ancak üçüncü gün kırılabilirdi, fakat Tomanbay yakalanamadı.

Kahire çarpışmaları, sokak sokak çok zor ve çetin bir mücadele verilerek yapılmıştı. Meydan muharebelerinde ve kale kuşatmalarında taktikler ve harekât alanları konusunda tedbir almak kolaydı, üstelik bu tip savaşlar alışılmış ve belirli bir tecrübe birikimi kazanılmış olarak icra ediliyordu. Fakat kalabalık ve dar sokakları bulunan

21 F. Emecen, "Ridaniye Savaşı", *DİA*, c. 35, s. 87-88; Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 266-278.

büyük bir kentte halkın da katıldığı bir direnişi bertaraf etmek hayli farklıydı. Bu bakımdan Sultan Selim bizzat kendisi müdahil olarak direnişi bastırmayı başarmıştı. Kahire çarpışmaları onun “savaş tecrübesi envanterinde” muhtemelen ilginç bir yer edinecekti, fakat bir daha böyle bir durumla karşı karşıya kalabilecek kadar ömrü uzun olmayacaktı.

Mücadelenin sembolü hiç şüphe yok ki Tomanbay’dı. Sultan Selim’in onun cesaretini takdir ettiğine şüphe yoktur. Onun takibi ve ele geçirilmesi için emirler veren Sultan Selim, savaş sırasında tahribata uğrayan şehrin temizletilmesini istedi. 15 Şubat’ta çok parlak bir törenle yeniden Kahire’ye girdi ve Kasr-ı Yûsuf’ta Mısır tahtına oturdu. Adına hutbe okutup çeşitli eğlenceler düzenletti, halkın gönlünü almaya çalıştı ve hâkimiyetini kesin şekilde etrafa duyurdu. Bununla beraber Tomanbay’ın durumu onu endişelendiriyordu. Tomanbay’dan itaat edeceğine dair gelen haberler üzerine elçiler göndererek kendisine bağlılık bildirmesi durumunda Mısır’ın idaresini ona bırakacağını bildirmişti. Fakat Tomanbay bu vaatlere inanmadı ve Osmanlı elçilerini katletti. 15 Mart’ta Sultan Selim bizzat Tomanbay’a karşı yürüdü. Nil’den geçip Cize tarafına ilerledi. Yanında Gavri’nin oğlu Muhammed olduğu halde geceleyin Tomanbay’ın peşine düştü. Ertesi gün öğleye kadar onu takip etti; sonunda Tomanbay’ı ele geçirdi (30 Mart). Tomanbay’ın hayatta kalmasının Kahire’deki mutlak hâkimiyetini sarsacağını anladığından etrafındakilerin ve bilhassa Hayır Bey’in telkinleri ile onu Bâbüzzüveyle’de halkın gözü önünde idam ettirdi (13 Nisan). Böylece Kahire’de tam anlamı ile sükûnet sağlanmış oldu.

10 Eylül’e kadar Kahire’de kalan Sultan Selim, bu süre zarfında etrafı gezdi. Kahire’ye hediyelerle gelip itaat arz eden Mekke şerifinin oğlu Ebû Nümeyy’i kabul etti ve Haremeyn’in himayesini resmen üstlendi (6 Temmuz). Mekke, Memlûk Sultanlığı zamanındaki statüsünü sürdürecekti. Mısır’da idarî bir takım tasarruflarda bulunan, içlerinde Abbasî halifesi Mütevekkil-Alelallah ve yakınlarıyla Gavri’nin oğlu Muhammed’in yer aldığı bazı önde gelen kimseleri, ulemayı, sanatkârları, birtakım tacirleri, mukaddes emanetleri ve ele

geçirilen malzemeleri donanma ile İstanbul'a sevk eden Sultan Selim geldiği yolu takip ederek geri döndü.

İstanbul'a dönüş yolunda iken Şam'a geldiğinde, üçüncü vezir Pîrî Mehmed Paşa'yı İstanbul'dan çağırıp veziriazamlığa getirdi. Meşhur mutasavvıf Şeyhülekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin mezarını buldurarak buraya bir türbe, yanına da bir cami ve tekke yaptırttı. Beyrut ve Sayda taraflarındaki İbn Haneş İsyanı ile ilgilendi ve Şam bölgesinin beylerbeyliğini Canbirdi Gazali'ye verdi. 22 Şubat 1518'de Halep'e geldiğinde bazı rivayetlere göre Şah İsmail meselesini halletmek için hazırlıklar yapmaya başladı ve iki ay kadar burada kaldı. Ancak çıkan bazı meseleler yüzünden İstanbul'a dönme kararı aldı. Bazı Osmanlı tarihçileri onun Şah İsmail üzerine yürümek istediğini, ancak birden bundan vazgeçip 6 Mayıs'ta Halep'ten İstanbul'a doğru yola çıkarken Pîrî Mehmed Paşa'yı bir miktar askerle İran sınır boylarına yolladığını yazarlar.

Edirne ve İstanbul Arasında: Son Yıllar

25 Temmuz'da İstanbul'a dönerek yatsı vakti herhangi bir tören yapılmaksızın Topkapı Sarayı'na giren Sultan Selim iki sene bir ay kadar süren bu uzun seferden yorgun düşmüştü. Payitahtına geldiğinde büyük başarılar elde etmiş bir hükümdar olarak son derece mütevazî davrandı. Şatafatsız kutlamalarla yetindi. Hatta İstanbul'da fazla kalmadı, gelişinin dokuzuncu günü Edirne'ye gitti. Bu meyanda İstanbul'a geldiğinde daha önce payitahta sevk edilmiş olan halife tarafından karşılandığı ve Ayasofya'da düzenlenen törenle hilafetin kendisine devredildiği yolundaki bilgiler doğru değildir. Dönemin hiçbir kaynağında böyle bir devir işlemine dair bilgi bulunmamaktadır. Sultan Selim cihangir bir hükümdar olarak cihan fatihlerine verilen unvan olan "sahib-kıran" olarak anıldı²², o tıpkı Memlük sultanları gibi mukaddes yerlerin koruyucusu ve hizmetkârı olmayı daha üstün tuttu. Hatta kendisini mukaddes yerlerin "hâkimi" değil, ancak "hâdimi" olarak gördüğünü dahi ifade etti.

22 F. M. Emecen, "Cihangirliğin Yeniden İnşası: Sahib-Kıran Sultan Selim", *Yavuz Sultan Selim ve Bursa*, ed. N. A. Günay, Bursa 2018, s. 26-34.

Hilafet meselesi daha sonra genel siyasî anlamına uygun olarak oğlu Sultan Süleyman döneminde ortaya atılacak, böylece yeni bir Osmanlı hilafeti zuhur edip yerleşecekti²³.

Sultan Selim doğuda büyük başarılar kazanmış bir hükümdar olarak geldiği Edirne’de batıdaki gelişmeleri yakından takip etmeye başladı. Burada kaldığı süre içinde çeşitli ülkelerden elçileri kabul etti. Bu sırada Avrupa’da Papa önderliğinde Lateran’daki konsilde (16 Mart 1517) Türkler’e karşı savaş ilan edildiği, bazı büyük batılı devletlerin de bu kararı destekleyip birtakım planlar yaptığı öğrenilmişti. Fakat bu savaş kararının fiiliyata geçmesi birtakım problemler yüzünden mümkün olmadı. 11 Ocak 1519’da İmparator Maximilian’ın ölümü ile başlayan imparatorluk mücadelesi Avrupa’daki şartları tamamen değiştirmişti. Fakat Sultan Selim yeni bir sefer için hazırlık yapmaktan geri durmadı. Bu maksatla 1519 Nisanı’nda İstanbul’a döndü. Burada donanmanın hazırlıklarını tamamlaması için uğraştı. Hedefinin Rodos veya İran olma ihtimali yüksektir. Zira bu sırada Anadolu’da çıkan Safevî yanlısı isyan (Şeyh Celal oğlu Veli İsyanı, 1519 İlkbahar) ve yeğeni Şehzade Murad’ın faaliyetleri sebebi ile doğu sınırlarında karışıklık hüküm sürüyordu. Haydar Çelebi onun Rodos seferine çıkmak için hazırlık yaptığını, gemiler tedarik edip toplar döktürdüğünü, kürekçi toplattığını açık bir şekilde belirtir²⁴. Bunun ardından toplanan meşveret meclisinde ulema Rodos üzerine sefere çıkma isteğini uygun bulmadı; Anadolu’daki karışıklıklar dolayısıyla Şah İsmail’e karşı yürümenin daha öncelikli olduğu yolunda fetva çıktı. Sultan Selim’in bu duruma öfkelenildiğini ve seferden vazgeçtiğini belirten Haydar Çelebi, onun Edirne’ye gitmek için 18 Temmuz 1520’de İstanbul’dan ayrıldığını yazar.

Tekrar Edirne’ye gidişi batıya karşı çıkacağı bir seferin habercisi olarak kaynaklarda yer almışsa da sağlığının bozulması ve İstanbul’da çıkan veba salgını dolayısıyla payitahttan ayrılmayı tercih etmiş olması da kuvvetle muhtemeldir. Sirtında çıkan bir büyük bir

23 Bu hususta geniş bilgi için bkz. F. M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hilafet ve Saltanat*, İstanbul 2020, s. 13-88.

24 Haydar Çelebi, “Rûznâme”, c. 1, s. 499.

çıban/veya ur yüzünden Çorlu'dan öteye gidemedi; hekimlerin müdahalesine rağmen hastalığı giderek ağırlaştı ve iki ay kadar burada ümitsiz bir tedavi gördükten sonra 21-22 Eylül 1520 gecesi sabaha karşı yakın adamı olan Hasan Can yanında iken vefat etti²⁵. Hasan Can'ın, oğlu Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi'ye naklettiğine göre ölüm anında başucunda tilavet ettiği Yasin suresini tekrarlarak "selam" ayetine gelindiğinde ruhunu teslim etmişti. Ölümü oğlu Süleyman'ın Manisa'dan İstanbul'a gelişine kadar gizli tutuldu. 1 Ekim'de İstanbul'a getirilen naaşı oğlu ve devlet adamları tarafından şehir girişinde karşılandı ve Fatih Camii'ne indirildi. Burada kılınan namazdan sonra bugünkü türbesinin bulunduğu Mirza Sarayı denilen yerde defnedildi. Üzerine geçici olarak bir çadır kuruldu, daha sonra oğlu Süleyman tarafından buraya bir türbe ve cami yaptırıldı.

Sonuç

Sonuç itibarıyla bu büyük cihangir sultanın sekiz yıllık saltanatı, Osmanlı âlimi ve tarihçisi İbn Kemal'in dediği gibi "ikinci güneşi gibi kısa" sürmüştü, ama "gölgesi uzun" olmuştu. Vefat ettiğinde oğlu Sultan Süleyman'a doğuda önemli meseleleri halledilmiş, yeni bir misyon kazandırılmış, hepsinden önemlisi uzak denizlere açılma yolunda coğrafi bir avantaj yakalamış ve büyük bir imparatorluk bırakmıştı. Onun kısa saltanatı sırasında özellikle doğu meseleleri ve bunlara kesin çözüm bulma çabaları daima ön plandaydı. Safevî tehdidini önleme gayesi, onlara karşı ileride Osmanlı dinî düşüncesinin sınırlarını tayin edecek ölçüde katı Sünnî anlayışın yerleşmesine vesile olacaktı. Bu durum aynı zamanda siyasal ve sosyal hayatta da mühim bir dönüşümün habercisiydi. Memlük Sultanlığı'na son verilmiş ise İslâm dünyasının tek bir bayrak altında toplanma projesinin ilk adımını oluşturmuştu.

Sultan Selim'in İslâm dünyası üzerinde bütünleştirici bir lider sıfatını haiz olduğu da söylenebilir. Yenidünyaların ve deniz aşırı hedeflerin artık Osmanlı cihanşümül hâkimiyet telakkisi içinde yerini

25 Vefatının sebebi hakkındaki çeşitli görüşler için bkz. F. M. Emecen, "Yavuz'un Son Yılları ve Vefatı", *Derin Tarih*, Sayı 102 (Eylül 2020), s. 2-7.

aldığı dönem onunla başlar. Batı'da coğrafi keşifler çağı kavramı içinde Osmanlıların Ortadoğu'ya hâkim olmaları, Kızıldeniz ve Basra Körfezleri vasıtasıyla, batılı muhayyilelerin uzun süre tasavvurlarında yer alan zengin Hindistan'a ulaşma yolunda pek dillendirilmeyen büyük etkilerin başlangıcını oluşturmuştur. O kadar ki Mısır coğrafyası ve hinterlandının ele geçirilişi, kadim dünyanın milletlerarası yol şebekesi üzerindeki kontrolün Osmanlılara geçmesini temin etmiştir. Bunun zamanımızın global dünya tarihi algısı içinde değerlendirilmesi, tabii ki aşırıya kaçmamak kaydıyla alışılmış bilgilere yeni yaklaşımlar kazandırabilir. Sekiz yıllık kısa saltanatının dünyayı adeta değiştiren yıllara rastladığı, bunda da aslında arka planda değil öncü bir rol oynadığı konusunda bazı iddialı görüşler ortaya atılmış, buna karşı tenkitler ise bu genel manzaranın mahiyetini tam olarak belirlemekten çok polemik haline dönüşerek bir ölçüde onun “şahsiyetine” endekslenmiş görünür²⁶. Halbuki hem şahsî dünyası hem de gerçekleştirilen büyük fetihlerin gerçek mahiyetini birbirine karıştırmadan ele almak şüphe yok ki meselelere daha sağlam bir pencere açar.

Global yaklaşımların çok modern bir kavram dahilinde bugün konuşulduğu ve bunu tarihe yaslama gayretlerinin mevcut olduğu

26 Global tarih akımı ile ilgili yakın zamanda ilginç bir tartışma Yavuz Sultan Selim üzerinden yürümektedir. Bkz. A. Mikhael'in *God's Shadow: Sultan Selim, His Ottoman Empire, and the Making of Modern World*, Liveright 2020; buna karşı çıkışlar: C. Kafadar, C. Fleischer ve S. Subrahmanyam, “How to Write Fake Global History” <https://oajournals.fupress.net/index.php/cromohs/debate> 2020; C. Fleischer ve S. Subrahmanyam, “Romancing American Selim”, *K24 Bağımsız İnternet Gazetesi*, 9 Ekim 2020. Bu tenkitlere karşı görüşler için bkz. E. Khayyat ve Ariel Salzman, “On the Perils of Thinking Globally while Writing Ottoman History”, *b20: On online journal*, Sayı 1 (Ocak 2020). Bunun sağlam kaynaklar temelli hareket noktaları hayli zayıf olsa da kadim dünyanın Akdeniz ve oradan Okyanusu'na açılan yönelimleri itibarıyla Sultan Selim dönemi Osmanlı Tarihi ekseninde anlamlar ihtiva edeceği gözden kaçırılmamalıdır. Bunu doğrudan Sultan Selim'in şahsî hasletleri üzerinden yürütmek ise doğru bir yol sağlamayabilir. Yani mevzuyu Sultan Selim'e dayalı “sosyal hesaplama” alanı haline getirmemek lazımdır. Tartışılan noktalar itibarıyla Selim'in şahsî dünyası dışında oluşan yeni durumun esas alınması galiba daha uygun olacaktır.

malumdur. Anakronik de olsa o dönemin dünyasındaki tarihî gelişmelere bakıldığında odak noktasının Avrupa-Ortadoğu ve Asya'nın batısı olarak algılandığı bir ana manzara söz konusu olduğunda ne demek istendiği vuzuha kavuşur. XV ve XVI. asrın büyük imparatorlukları denildiğinde o dönemin dünyasındaki siyasî görünüş açık bir fikir verir. Batı tarihi eksenli tarihçiliğin zihinlere nakşettiği ele alış tarzına karşılık acaba Osmanlı eksenli bir bakışa odaklanması halinde nasıl bir durumun ortaya çıkacağı suali, tarihçiler açısından hayli verimli bir tartışma ortamı açacağı benzer. Bunun ana merkezine Sultan Selim'in fütuhatını koymak yanlış olmaz. Sultan Selim'in zihin dünyasında ise bu anlamda "global" fikirler dolaşıp dolaşmadığı noktası karanlıktır. Onun vizyon sahibi büyük bir asker olarak Mısır ve hinterlandındaki dünyanın ticarî açıdan önemini bilmemesinin imkânı yoktur. Aldığı ticarî tedbirler, ambargolar vs. bu hususta yeterince belirleyicidir. Bununla beraber bugünden bakışla ona atfedilen büyük emellerin tarihi zemini ise çok sağlam görünmez.

BARBAROS HAYREDDİN PAŞA

*Hüseyin Serdar Tabakoğlu**

Barbaros Hayreddin Paşa, Türk tarihinde denizcilik vasıfları ile öne çıkan bir isim olmasına rağmen kendisinin liderlik yeteneğine ve askerî becerilerine de dikkat çekmek gerekir. Osmanlı donanmasının *kapudâm* “Barbaros Hayreddin Paşa” olarak anılacak Hızır Reis, ilk denizcilik faaliyetlerine ticarî girişimlerle başlamış ancak kısa süre içinde kendisini Akdeniz’deki şiddet ortamının içinde bulmuştu¹. O dönemde, devletlerarası bir çatışma halinde; rakip ülkeler, birbirlerinin deniz ulaşımına ve ticaretine zarar vermek için donanma gemilerini kullanmaktan çekinmemektedirler. İtalya’nın tüccar ve denizci şehir devletleri Venedik Cumhuriyeti ve Cenova arasında ticarî rekabete dayanan gerginlik zaman zaman savaşa dönüşebilmekte ve ticaret gemilerinin hedef alınmasına yol açmaktaydı. Çatışmalar ekonomik çıkarlar kadar dinî ve ideolojik sebeplerle de ortaya çıkabilmekteydi. 15. Yüzyıldan itibaren Adalar Denizi’nde Osmanlı deniz gücünün varlık göstermeye başlaması, Türklerin denizlerde yayılmasından endişe eden Hıristiyan ülkelerin tepkisiyle karşılaşmıştı. 1501 yılında Papalık, Venedik ve Macarların bir araya geldiği Haçlı ittifakına Rodos Şövalyeleri ve Fransa da destek vermektedir.

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi. E-posta: htabakoglu@klu.edu.tr.

- 1 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname’si ve Zeyli*, Panama Yayıncılık, Ankara 2019, s. 84-85; Nicolas Vatin, “Sen ve Kardeşin Nasıl Ortaya Çıktınız? Barbaros Kardeşlerin Kökenlerine İlişkin Notlar”, *Bir Allame-i Cihan: Stefanos Yerasimos (1942-2005)*, c. 2, çev. Menekşe Tokyay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 693.

200 gemiye ulaşan birleşik Haçlı donanması, Kont Ravenstein komutasında Adalar Denizi'nde bir müdahale gerçekleştirmiş ve bu durum kuşkusuz Osmanlı deniz ticaretine zarar vermişti².

Savaşlar deniz ticaretini aksatsa da devletlerin denizlerdeki denetiminin oldukça sınırlı olduğu erken modern dönemde ticaret gemilerini bekleyen asıl tehlike, korsanlar ve deniz haydutlarıydı. Korsanlık, Hristiyan veya Müslüman devlet ve hükümdarların himayesi altında belli sınırlamalarla gerçekleştirilen bir yarı-resmî savaş biçimi olarak öne çıkmakta ve korsan filoları devletlere ait donanmaların uzantıları olarak hareket etmekteydiler. Buna karşılık Akdeniz'de şiddet kullanma tekeli yalnızca resmî güçlerin veya yarı-resmî korsanların elinde değildi. Herhangi bir otorite veya kural tanımayan deniz haydutlarının denizlerde sınırsız bir şiddet uygulamaları, Akdeniz'i; korumasız tüccarlar, hacılar ve seyyahlar için oldukça tehlikeli bir bölge haline getirmekteydi³. Neticede, korsanlığın ve savaşların şiddet dolu bir dünyasında, ticaret gemileri her ne kadar kıyı bölgelerinde ve karasularında bir nebze daha güvende olsalar da yüklerini belirlenen limana taşımak için ciddi tehlike ve riskleri göze almak zorundaydılar. Böyle bir dünya içinde deniz ticaretiyle uğraşan Barbaros kardeşler (Oruç, Hızır ve İlyas Reisler) muhtemelen denizlerdeki ticari yolculuklarında daha önce de korsanlar veya deniz haydutlarıyla karşı karşıya gelmişlerdi. Midilli'de, Fatih Sultan Mehmed'in gazilerinden biri olan Sipahizade Yakup Ağa'nın gözetiminde, askerî gelenekten gelen bir aile içinde yetişen Barbaros kardeşler küçük yaştan itibaren silah kullanmayı öğrenmiş olmalılardır. Böylece Oruç ve Hızır Reisler her ne kadar ilk girişimlerine ticarî faaliyetlerle başlamış olsalar da onların, denizlerin şiddet dolu bir dünyasına hazırlıklı olduklarını söylemek mümkündür.

2 Volkan Dökmeci, *Akdeniz'de Devletler ve Korsanlar: Venedik Kaynaklarına Göre II. Bayezid ve I. Selim Dönemlerinde Osmanlı Denizciliği ve Korsanlık*, Babil Kitap, İstanbul 2020, s. 183-184.

3 İdris Bostan, *Adriyatikte Korsanlık: Osmanlılar, Uskoklar, Venedikliler 1575-1620*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 17-23.

Korsanlık Günleri

Deniz ticareti ile dünyaya açılan Barbaros kardeşlerin kaderini değiştiren olay, 1508'in yaz mevsimi sonunda meydana geldi. Oruç Reis'in gemisi, Trablusşam'a giderken Doğu Akdeniz'in en meşhur Hristiyan korsanları olan Rodos Şövalyelerinin saldırısına uğradı. Her ne kadar Türkler gemilerini savunmaya çalışmışlarsa da savaş için donatılmış bir korsan kadırgasına karşı ticaret gemisinin hiç şansı yoktu. Bu çarpışmada, Barbaros kardeşlerin en küçüğü İlyas şehit olmuş, Oruç Reis ise esir alınarak Rodos'a götürülmüştü⁴. Esareten kaçmayı başaran Oruç Reis, 1510 yazında İskenderiye'ye giderek Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin huzuruna çıkmış ve Mısır kadırgalarından birinin reisliğine getirilmişti. Portekiz tehdidine karşı bir donanma oluşturma çabasında olan Sultan, bu usta denizcinin hizmet teklifini memnuniyetle karşılamış olmalıdır. Buna karşılık Akdeniz'de Memlûk hizmetindeyken tekrar Rodos Şövalyelerinin saldırısına uğrayıp gemisini kaybeden Oruç Reis, bu sefer intikam almak için Şehzade Korkut himayesinde korsanlık faaliyetlerine başladı. Ağabeyinin korsanlığa ilk adımlarını attığı bu dönemde Hızır Reis ise henüz deniz ticaretine devam etmekteydi⁵.

Yavuz Sultan Selim'in 1512 yılında tahta çıkmasından sonra Barbaros kardeşlerin denizlerdeki faaliyetlerinin kısıtlandığı anlaşılmaktadır. Oruç Reis, Sultan Selim'in taht mücadelesinde rakibi olan Şehzade Korkut'un himaye ve desteğiyle korsanlık yaptığı için bu dönemde Osmanlı sularından uzaklaşmayı daha uygun buldu. 1513'te ilk olarak İskenderiye'de kışlayan Oruç Reis, daha sonra geçici bir üs olarak kullanacağı Cerbe adasına gitti⁶. İktidar

4 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 85.

5 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 97-98; Nicolas Vatin, "Sen ve Kardeşin Nasıl Ortaya Çıktınız? Barbaros Kardeşlerin Kökenlerine İlişkin Notlar", *Bir Allame-i Cihan: Stefanos Yerasimos (1942-2005)*, çev. Menekşe Tokyay, s. 695.

6 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 100; Nicolas Vatin, "Sen ve Kardeşin

mücadelesini kaybeden Şehzade Korkut'un deniz yoluyla Osmanlı topraklarından kaçarak aynı Cem Sultan gibi Rodos Şövalyelerine sığınmasından endişe eden Yavuz Sultan Selim, Osmanlı sularında sıkı bir abluka kurulmasını emretti. Padişahın fermanını amansız bir şekilde yerine getiren İskender Bey, emrindeki gemilerle kıyılarda sıkı bir denetim uygulamakta ve izinsiz denize açılan bütün gemileri yaktırmaktaydı. Ağabeyi gibi Şehzade Korkut taraftarı olarak görülmekten çekinen Hızır Reis, bu durumda denizlerde ticarî faaliyetlerine devam etmenin olanaksız hale geldiğini görünce Osmanlı sularından uzaklaşma kararı aldı. Bununla birlikte Hızır Reis'in ilk düşüncesinin gemisini ve mallarını elden çıkardıktan sonra Semendire taraflarında serhad boylarına giderek akıncılara katılmak olduğu anlaşılmaktadır⁷ Hızır Reis'in deniz ticaretine ilk alternatif olarak karada, sınır cephesinde askerlik/akıncılık mesleğini düşünmüş olması büyük ihtimalle eski bir sipahizâde olan babası Yakup Ağa'dan da anlaşılabileceği üzere askerliğin bir nevi aile mesleği olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. İleride denizlerde nam salacak olan Barbaros Hayreddin Reis'in, Osmanlı dünyasında kendilerine bir gelecek ve refah arayan kitlenin geleneksel olarak yöneldiği serhad dünyasındaki gazilere katılma düşüncesi dikkat çekicidir. Barbaros, belki de uzun vadede babası Yakup Ağa gibi tekrar timârlı sipahiler sınıfına dönmeyi arzulamış olabilir; zira savaşlarda gösterilen olağanüstü askerî başarılar timârla ödüllendirilmekteydi. Bununla birlikte gemisini ve mallarını satma konusunda detayları net olmayan bir anlaşmazlık yaşayan Hızır Reis, tekrar denizlere yönelmek zorunda kaldı ve Cerbe'de ağabeyi Oruç Reis'e katılarak korsanlık faaliyetlerine dahil oldu⁸.

Nasıl Ortaya Çıktınız? Barbaros Kardeşlerin Kökenlerine İlişkin Notlar", *Bir Allame-i Cihan: Stefanos Yerasimos (1942-2005)*, çev. Menekşe Tokyay, s. 698.

7 "Semendire câniblerine varup anda uca segirde..." b kz. Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname si ve Zeyli*, s. 101.

8 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname si ve Zeyli*, s. 101-102.

Hızır Reis'in askerî becerilerinin ve liderlik vasıflarının ilk olarak bir korsan kadirğasının reisi olarak kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. Akdeniz korsanlarının çoğu gibi Oruç ve Hızır Reis de *kalyata* ve *fusta* tipi hafif kadirğalar kullanarak denizlerde faaliyet göstermekteydiler. Bu küçük ve çevik gemiler hem kıyı akınları için sığ kıyılara daha rahat yanaşabilmekte hem de manevra kabiliyetleri sayesinde ağır yüklü ticaret gemilerine ve savaş kadirğalarına karşı avantaj sağlamaktaydılar⁹. Buna karşılık başta İspanyol gemileri olmak üzere, Hristiyan kadirğaları daha ağır bir şekilde silahlandırılmakta, bu da onların sürat ve manevra kabiliyetini azaltmaktaydı. Ne zaman savaşıp ne zaman savaşmayacakları hayatî öneme sahip korsanların harekâtlarında büyük bir esneklik göstermek zorunda oldukları açıktır. Zira korsanların hem denizde hem de kıyı akınlarında en büyük silahı olan baskın ve sürpriz unsuru kaybedildiği takdirde başarı ihtimali de azalmaktaydı. Gemi tercihini her zaman hızlı ve çevik gemilerden yana kullanan Barbaros Hayreddin Reis'in etkisiyle kadirğanın, Osmanlı donanmasının temel gemi tipi olarak kabul edildiği ve hâkim konumunu 17. yüzyıla kadar koruduğu görülmektedir.

Gemilerde top kullanımının yaygınlaşmaya başladığı 15. yüzyıl sonlarından itibaren kürekli savaş gemileri olan kadirga ve diğer *çekdiri* sınıfı gemiler pruvalarında çoğunlukla taş güller atan *kulverin* tipi ağır ve uzun menzilli toplar taşımaktaydılar. Denizde silahların kullanımının temel amacı; düşman gemisinin direğine veya armasına zarar vererek onu hareketsiz bırakmak veya moralleri çökertecek kadar etkili bir atışla düşman mürettebatını teslim etmektir. Erken modern dönem Akdeniz'inde, hem gemi ve taşıdığı mallar hem de köle olarak satılabilecek mürettebat ganimet değeri taşıdığı için temel amaç gemilerin batırılması değildi. Topların nişan almak için pruvada hareket etme imkânı olmadığı için geminin hedefe doğru döndürülerek atış yapılması gerekmekteydi. Bu durum kadirğanın her zaman inisiyatifi elinde bulundurmamak zorunda olan taktik bir

9 Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 123-138.

saldırı silahı olması anlamına geliyordu. Kadırgaların bu özelliği, hız ve manevra yetenekleriyle birleştğinde, onları korsanlar için mükemmel bir avcı haline getirmekteydi. Çatışma esnasında geminin ağır silahları, ya düşmanı korkutup teslim olmasını sağlamak için erkenden ateşlenebilir ya da ıskalama riskini azaltmak için en çok etkiyi göstereceği yakın mesafeden atış yapılabilirdi¹⁰. Topların tekrar doldurulması çok zor olduğu için bu tercih genellikle çatışmanın kaderini belirleyebilmekteydi. Zira topları ateşlenen kadırgalar, eğer beklenen sonucu alamazlarsa önemli bir avantajı kaybetmiş olurlardı. Barbaros Hayreddin Reis'in denizde düşman kadırgalarıyla karşılaştığı zaman sıklıkla uyguladığı bir taktik; sahte bir geri çekilme ile düşmanı kendisini takibe zorlamaktı. Düşman kadırgaları toplarını ateşledikten sonra korsanlar ani bir dönüş yaparak ağır silahları boşalan düşman gemilerini ele geçirirlerdi¹¹.

Pruva topunun dışında bir kadırganın gücünü, taşıdığı savaşçı sayısı belirlemekteydi. Kadırgalarda normalde kürekçiler köle ve forsalardan oluşmaktayken korsanlar zaman zaman gemideki savaşçı sayısını arttırabilmek için kürekçileri de leventlerden veya çatışmaya katılabilecek gönüllülerden seçmekteydiler. Korsan kadırgası denizde kendisine üstün bir rakiple karşılaştığında kaçmak tek geçerli savunma biçimiydi, zira kadırğa bir kez bordalandıktan sonra tekrar hareket etmesi oldukça zordu. Düşman alt edilse bile bu sefer de leventler ganimeti bırakıp gemilerine dönme konusunda isteksiz olmaktaydılar, bu durum da geminin tekrar harekete hazır olmasını güçleştirmekteydi¹². Deniz savaşlarının doğasını korsanlık yıllarında çok iyi öğrenen Barbaros Hayreddin Reis, Preveze Deniz Savaşı'nda leventlerin ele geçirdikleri gemileri yağmalamalarını önceden yasaklayarak kadırgalarının savaş dışı kalmasını önlemiş ve bu

10 John F. Guilmartin, *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at the Sea in the 16th Century*, Conway Maritime Press, Londra 2003, s. 88.

11 "...anların hep topları atılmış bulunmağın durmağa iktidârları olmayup..." Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 107.

12 Guilmartin, *Gunpowder and Galleys*, s. 88-89.

sayede saldırıya devam ederek Andrea Doria'nın kadirgalarını geri çekilmeye zorlayabilmişti¹³.

Erken modern dönem Akdeniz'inde, korsanlar ve avları arasındaki çatışma üç aşamada gerçekleşmekteydi. Öncelikle korsan gemisi bayrak gösterip avını teslim olması için ikna etmeye çalışırdı, korsanların şöhretleri arttıkça ticaret gemilerinin kendilerine direniş gösterme ihtimali azalmaktaydı¹⁴. Barbaros Hayreddin Reis'in denizlerde kısa zamanda artan ünü sayesinde ticaret gemilerinin çoğu savaşımadan kendisine teslim olmaktadır, sadece onu başka bir korsan zanneden talihsiz gemiler çatışma riskini göze almaktaydılar. Bu şöhretten Barbaros'un reislerinin de faydalandığı anlaşılmaktadır. Mesela, Sinan Reis bir sefer esnasında silah ve mürettebat bakımından zorlu bir gemi gördüğü zaman hile olarak gemisinde bulundurduğu Barbaros'un bayrağı ile işaret vermişti. Bunun üzerine gemi derhal teslim olmuş, ancak gerçeği daha sonra fark eden düşman mürettebatı gemilerini savaşımadan teslim ettikleri için hayıflanmışlardı¹⁵. Korsan gemilerinin Barbaros Hayreddin Reis'in zaman zaman yaptığı gibi dost ülke bayrakları çekerek veya tanıdık sinyal ve işaretler kullanarak da kimliklerini gizledikleri ve avlarını yanıltabildikleri görülmektedir. Savaş hileleri ve düşmanda korku yaratmayı hedefleyen psikolojik savaş taktiklerinin korsanlar tarafından yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır, zira korsanlar bu şekilde kendilerine üstün kuvvetlere karşı bile başarı kazanabilmekteydiler¹⁶.

Deniz çatışmasının ikinci aşamasında; korsanlar tarafından hedef alınan ticaret gemisi, başarı şansı oldukça düşük olmakla birlikte kaçmayı deneyebilirdi. Kaçmayı tercih eden gemi, eğer aradaki mesafe çok fazla değilse, hızlı gemiler kullanan korsanlar tarafından

13 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 349-350.

14 Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, s. 304.

15 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 117-118.

16 Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, s. 299-304.

pek bir zorlukla karşılaşmadan yakalanmaktaydı. Bu esnada pruvada bulunan toplar düşmanda panik yaratarak kovalamayı sonlandırmak için belirli bir mesafeden ateşlenebilir, ya da çatışmada etkisini arttırmak için son anda yakın mesafeden düşman mürettebatına ateş açılabilirdi. Önemli olan düşmanın savaşıma ve direnme azmini kırmaktı, zira korsanlıkta esas olan; ganimet değeri olan geminin, ticari malların ve köle olarak satılabilecek mürettebatın sağlam ele geçirilmesi¹⁷. Çatışmada üçüncü aşama; göğüs göğüse çarpışmaydı. Eğer düşman gemisi, silah ve mürettebat bakımından kendisine güveniyorsa korsanlarla mücadeleyi göze alabilirdi, bu durumda korsanların gemiyi bordalaması gerekmektedir. Özellikle kalyon tipi yüksek bordalı gemilerin ele geçirilmesi uzun zaman alabilmekteydi. Bu nedenle birkaç korsan kadırgasının düşmana iskele ve sancak taraflarından saldırdıkları kurt sürüsü taktiği başarı şansı en yüksek olan uygulamaydı. Kalyon toplarının menzilleri kısa olduğu için kadırgalar ilk olarak uzaktan top ateşiyle düşmanı yıpratır ve direklerini vurarak gemiyi hareketsiz bırakırlardı¹⁸. Daha sonra kılıç, balta, mızrak, ok, yay ve ateşli silahlarla tepeden tırnağa silahlı olan leventler düşman gemisine tırmanarak güvertedeki direnişi kırmaya çalışırlardı. Zafer kesinleşinceye kadar kesinlikle yağmaya izin verilmez, savunucuların korsanları geri püskürtme ihtimaline karşılık önce topların çivilenerek etkisiz hale getirilmesine dikkat edilirdi¹⁹. Korsanların avlarını başarıyla ele geçirmeleri, saldırı esnasında gemilerde disiplinin muhafaza edilmesine ve emirlere harfiyen uyulmasına bağlıydı, bu noktada reisin otoritesi ve liderliği hayati önem kazanmaktaydı.

Korsanlara liderlik yapmak, devlet donanmasında komuta sahibi olmaktan oldukça farklıydı. Öncelikle korsan gemilerinin mürettebatına ganimet vaadi ile gönüllü olarak katılan başına buyruk denizciler üzerinde otorite kurmak oldukça zordu. Buna ek

17 Guilmartin, *Gunpowder and Galleys*, s. 75.

18 Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fi Esfârî'l-Bihâr*, yay. haz. İdris Bostan, T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, Ankara 2008, s. 148-149.

19 Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fi Esfârî'l-Bihâr*, yay. haz. İdris Bostan, s. 149.

olarak katı bir devlet otoritesinin ve yasal zorunlulukların söz konusu olduğu resmî donanma gemilerinde kaptanın meşruiyetinin sorgulanması söz konusu olamazken, korsan gemilerinde kaptan veya reisin görevine devam edebilmesi elde edeceği başarılarla ve emrindeki denizcilerle paylaşacağı ganimete bağlıydı. Barbaros Hayreddin Reis'in de ilk olarak denizde gösterdiği başarılı liderliği sayesinde korsan leventlerinin saygısını kazandığı ve otoritesini kabul ettirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Barbaros Hayreddin Reis'in önce Tunus Sultanı ve daha sonra Osmanlı himayesinde korsanlık yapması her ne kadar katı bir bağlayıcılık getirmese de otoritesine katkıda bulunmuş olmalıdır.

Barbaros Hayreddin Reis'in askerî liderliğinin önemli bir parçasını istihbarata verdiği önem oluşturmaktadır. Korsanların, avlarıyla denizde tesadüfen karşılaşması mümkün olsa da; Barbaros'un korsanlık faaliyetlerinin arka planında, sağlam bir istihbarat ve keşif çalışması olduğuna dair izler vardır. Bu bağlamda; ticaret gemilerinin çıkış ve varış limanları, taşıdıkları yükler, mürettebat ve rota bilgileri korsanlar için paha biçilmez değerdedir. Korsanların haber alma yöntemleri arasında en yaygını, ele geçirilen geminin mürettebatının sorgulanmasıydı. Esir alınan kaptan ve denizciler, geminin çıkış limanında görülen ve denize açılması beklenen diğer ticaret gemileri hakkında bilgi verebilirdi. Korsanlar ayrıca Hristiyan gemilerinden kurtardıkları Müslüman forsalardan da bilgi almaktaydılar. Barbaros Hayreddin Reis'in Akdeniz'in önemli limanlarında olup bitenleri kendisine haber veren casusları olduğuna dair de göstergeler vardır. Mesela 1515 yılındaki seferinde Barbaros Hayreddin Reis Cenova açıklarında, bir adanın koyunda saklanarak daha önce haber alınan büyük bir ticaret gemisinin denize açılmasını beklemişti. Buna karşılık beklenen gemi denize açılmayınca korsanların erzakları tükenmeye başlamış ve mecburen diğer küçük gemilere yönelmek zorunda kalmışlardı²⁰. İstihbarat, zengin ganimetler elde etmek kadar olası tehlikelerden sakınmak için de önemliydi. 1514

20 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 113-114.

yılında, Barbaros kardeşleri daha güçlenmeden ortadan kaldırmak için Cenova açıklarında sekiz kadirga ile bir tuzak kurulmuş ancak bu durumu haber alan Barbaros kardeşler Cenova suları yerine Mağrib kıyılarına yönelmişlerdi²¹.

Barbaros Hayreddin Reis'in idaresindeki korsanlar sadece açık denizde faaliyet göstermemişler, aynı zamanda Akdeniz'deki birçok ada ile İtalya ve İspanya kıyılarına da akınlar gerçekleştirmişlerdi. Bu saldırılar, denizde uzun bir sefer sonucu su ve yiyecek kaynakları tükenen korsanların acil ihtiyaçlarını karşılamak için yapılabildiği gibi, planlı olarak belirli bir bölgeye yağma amacıyla da gerçekleştirilebilirdi. Özellikle İspanya ve İtalya kıyılarında surlarla çevrili olmayan bütün yerleşim yerleri korsan tehdidi altındaydı. Her ne kadar devletler korsanlara karşı gözcü kuleleri inşa ettirerek ve yerel milis kuvvetleri organize ederek mücadele etmeye çalışmışlarsa da bu önlemlerin etkisi sınırlı kalmıştı, zira mevcut kaynaklarla Akdeniz'de korsanların karaya çıkabilecekleri bütün sahil ve koyların savunulması mümkün değildi²². Yerel savunma tedbirleri hakkında sağlam bir istihbarat ve ciddi bir planlamaya dayanan bu akınlar, cerrahî bir hassasiyetle icra edilmekte ve Barbaros Hayreddin Reis'in organizasyon yeteneğini ortaya koymaktaydı. Barbaros kardeşlerin, kendilerinden önceki Türk korsanlar gibi Endülüs Müslümanlarının yaşadığı sıkıntılar sebebiyle İspanya kıyılarına özel bir ilgi gösterdikleri anlaşılmaktadır. Morisko olarak isimlendirilen Endülüs Müslümanlarının, Türk korsanlarına istihbarat sağlamaları ve bölgede rehberlik yapmaları korsanların akınlarını önemli ölçüde kolaylaştırmaktaydı²³. Barbaros kardeşler de Mağrib kıyılarına gelmelerinden itibaren buraya göçmek zorunda kalan Endülüs topluluklarıyla

21 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavât-nâmesi ve Zeyli*, s. 106-107.

22 Guilmartin, *Gunpowder and Galleys*, s. 113; Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, s. 353-365.

23 Andrew C. Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", *The American Historical Review*, Sayı 1 (Ekim 1968), c. 74, s. 1-25.

sıkı bir ilişki kurmuşlar ve İspanya kıyılarına birçok sefer düzenleyerek çok sayıda Endülüs Müslümanını Mağrib'e taşımışlardı²⁴.

Mağrib Harekâtları

1513 yılında Mağrib'e gelen Barbaros kardeşler Orta ve Batı Akdeniz'deki korsanlık faaliyetleri için Tunus Sultanı Mevlây Muhammed'e (1493-1526) başvurarak daha önce Kemal Reis'in de kullandığı Halkulvâd kalesine yerleştiler²⁵. Barbaros kardeşlerin Halkulvâd konusundaki tercihlerinin, özellikle Mağrib kıyılarına ve Batı Akdeniz'e açılma niyetlerini göstermesi bakımından oldukça bilinçli bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır. Stratejik konumdaki bu kale ile bütün Mağrib kıyılarının ele geçirilmesinin mümkün olduğu ifade edilmekteydi²⁶. Barbaroslar'ın Kuzey Afrika kıyılarına geldikleri dönemde, İber Yarımadası'nda *Reconquista* (Yeniden Fetih) hareketini tamamlamış olan İspanyollar ele geçirdikleri bir dizi stratejik liman ve kale ile Mağrib'i denetim altına almaya çalışmaktaydılar. Bu istila sürecinde yerli Arap ve Berberi kabilelerin süvari ağırlıklı kuvvetleri, arkebüz ve toplanla silahlanmış olan İspanyol piyadelerine karşı varlık gösteremedi. İspanyollar ayrıca ele geçirdikleri liman ve kaleleri tahkim ederek konumlarını sağlamlaştırmaktaydılar. Bununla birlikte bu güçlü mevkiilerin tamamının İspanya'dan gelecek para ve takviye kuvvetlerle, Mağrib içlerinden sağlanacak levazımata bağımlı olması ciddi bir zafiyet yaratmaktaydı²⁷.

Her ne kadar daha önce Barbaros kardeşlerden önce de Türk korsanları Kuzey Afrika kıyılarında faaliyet göstermişlerse de girişimleri kıta içlerine yayılmamış, stratejik limanlardan gerçekleştirilen akınlarla

24 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 108-110.

25 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 102.

26 "Umûmen Arab yakasını ânınla teshir mümkündür..." bkz. Kâtib Çelebi, *Tuhfetül-Kibâr Fi Esfâri'l-Bihâr*, yay. haz. İdris Bostan, s. 116.

27 Andrew C. Hess, *Unutulmuş Sınırlar: 16. Yy. Akdenizinde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi*, çev. Özgür Kolçak, Küre Yayınları, İstanbul 2010, s. 54-61.

sınırlı kalmıştı²⁸. Buna karşılık Barbaros kardeşlerin kendilerinden önceki korsanlardan farklı olarak sadece denizlerde ganimet elde etmek için uğraşmadıkları, aynı zamanda Mağrib'i İspanyol hâkimiyetinden kurtarmayı hedefleyen siyasî bir vizyon ortaya koydukları anlaşılmaktadır. Bu yöndeki mücadelelerinde Barbaros kardeşler ve Türk korsanları, düzensiz Berberi süvarileriyle ve ateşli silahlarla donatılmış İspanyol birlikleriyle karşı karşıya geldiler. Şekillenmeye başlayan strateji gereğince, başta Cezayir olmak üzere İspanyol üslerinin ele geçirilmesi ve İspanyollara destek veren yerel yöneticilerin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Özellikle Oruç Reis'in Mağrib içlerine yönelik kara harekâtlarının mimarı olduğu ve bölgeye sağlam bir şekilde yerleştikten sonra harekât sahasını genişleterek İspanyol üslerinin destek hatlarını kesmeye çalıştığı görülmektedir²⁹. İkili bir liderlik yürüten Barbaros kardeşler arasında bu süreçte giderek bir görev ayrımının oluşmaya başladığı görülmektedir. Oruç Reis, Mağrib'deki kara harekâtları ve yerel kuvvetlerin organizasyonu ile ilgilenirken kardeşi Barbaros Hayreddin Reis, hem İspanyol üslerini denizden baskı altına almakta hem de korsanlık yoluyla Mağrib harekâtları için gerekli kaynakları elde etmekteydi. Barbaros kardeşler, denizlerdeki ve Mağrib'deki girişimlerini gaza düşüncesi çerçevesinde formüle ederek kendilerini Akdeniz'deki diğer korsan gruplarından ayıran önemli bir ideolojik meşruiyet kazanmaktaydılar. Barbaros kardeşler için ganimet olgusu ile gaza ve cihad düşüncesini birbirinden ayırmak mümkün değildi, zira denizlerde korsanlık yoluyla elde edilen güç ve zenginlik sayesinde Mağrib'in İspanyol hâkimiyetinden kurtarılması için zorlu seferler gerçekleştirilebilmiştir. Bu şekilde Barbaros Hayreddin Reis'in kısa sürede sadece gönüllü leventlerin değil, diğer korsan reislerinin de etrafında toplandığı bir lider haline geldiği anlaşılmaktadır³⁰.

28 Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, s. 17-27.

29 Miguel Angel de Bunes Ibarra, "Barbaros Hayreddin Paşa ve Mağrib'in Osmanlılaşması", *Ankara Üniversitesi OTAM*, Sayı 12 (1994), s. 269.

30 2. Bîcâye seferi sonrasında Tunus'ta Hızır Reis'in yanına gelen leventler "sen bir uğurlu kişisin, yine biz sana tâbî'iz, her ne tarafa gidersen gideriz ve ne

Bicâye Saldırıları (1514-1515)

Barbaros kardeşlerin Kuzey Afrika kıyılarında tahkim edilmiş İspanyol hedeflerine yönelik ilk büyük saldırısı, 1514 yılındaki Bicâye Kuşatması'ydı. Cezayir'in doğusunda stratejik konumu ve elverişli limanı nedeniyle Bicâye, İspanyolların Mağrib'de yayılma harekâtı esnasında 1510 yılında Pedro de Navarro tarafından işgal edilmişti. Bicâye ahalisinin İspanyollara karşı yardım talebi üzerine, Tunus'tan dört gemiyle harekete geçen Barbaros kardeşler ilk olarak limanda bekleyen İspanyol kadirgalarını açığa çektiler. Kadirgaların, kale toplarının korumasından uzaklaşmasıyla düşmanın gücü bölündü. Barbaros kardeşlerin peşine düşen İspanyol kadirgaları toplarını ateşledikten sonra Türk korsanlar ani bir dönüşle düşmana hücum ederek, İspanyol gemilerini kaleye çekilmeye zorlamışlardı. Barbaros Hayreddin Reis; Bicâye kalesine yönelik temkinli hareket edilmesini savunmasına rağmen, Oruç Reis; hem İspanyol kadirgalarını ele geçirmek hem de kale etrafında keşif yapmak için küçük bir birlikle karaya çıktı. Buna karşılık terk edilmiş gibi görünen İspanyol gemilerine yaklaştığı anda hem gemilerden hem de kaleden yoğun bir top ve tüfek ateşi açıldı. Çatışmanın heyecanı ile kaleye fazla yaklaşan Oruç Reis, bir top güllesiyle sol kolundan ağır bir şekilde yaralandı. Bunun üzerine Hayreddin Reis karaya çıkarak İspanyol kuvvetlerini kaleye sığınmak zorunda bırakmış ve ağabeyini kurtarmıştı³¹. Neticede Barbaros kardeşlerin 1514 yılındaki ilk Bicâye saldırısı başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da korsanların bir İspanyol kalesine bu gözü pek saldırıları Akdeniz'de yankı bulmuştu³².

1515 yılında Bicâye kalesine ikinci bir saldırı düzenlemeye karar veren Barbaros kardeşler, ilk olarak yol üzerindeki Cicillî limanını ele geçirdiler. Ağustos ayında Bicâye açıklarına ulaşan korsanlar,

kılırsan senin kıldığına biz râziyiz" diyerek ona katılmışlardı. Bkz. Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 122-123.

31 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 107-108.

32 Cesáreo Fernández Duro, *Armada Española*, c. 1, Madrid 1972, s. 100.

güvenli bir mesafede kuşatma kuvvetlerini karaya çıkarmışlar ve gemilerini emniyete almışlardı. Ateşli silahlarla donatılmış Türk levantleri profesyonel savaşçılar olarak korsanların çekirdek kuvvetini oluşturmakta, özellikle kuşatma savaşlarında yerel Arap ve Berberi kabilelerden çok sayıda gönüllü Barbaros kardeşlere destek vermektedir. Her ne kadar Bicâye kalesinin dış savunma hattı kısa bir bombardıman sonucu ele geçirilmiş olsa da iç kale daha zorlu bir direniş sergilemişti. Barbaros kardeşlerin giderek güçlenmelerinden endişe eden Tunus Sultanı'nın da kuşatmaya gerekli desteği vermemesi korsanları zor durumda bırakmıştı. Buna ek olarak Bicâye garnizonunun kuşatıldığını haber alan İspanya, Cezayir'den Machín de Rentería komutasında bir yardım kuvveti göndermiş ve İspanyol birliklerinin dışarıdan müdahalesi başarı ihtimalini tamamen yok etmişti. Neticede barutları tükenen ve İspanyol yardım kuvvetlerinin saldırısına uğrayan Barbaros kardeşler Bicâye önlerinden Ciccilli'ye geri çekilmek zorunda kalmışlardı³³.

Barbaros kardeşlerin başarısızlıkla sonuçlanan Bicâye saldırıları, korsanların kuşatma savaşları konusunda henüz yeterli tecrübeye sahip olmadıklarını göstermişti. Denizde gemilerden ganimet olarak elde edilen top ve barut; korsanlık faaliyetleri ve kıyı akınları için yeterli olmasına rağmen, kuşatma savaşlarında sarf edilmesi gereken miktarda cephane ve barut temin etmek; korsanları zorlamaktaydı. İstanbul ile sağlam bir bağlantı kurup top ve barut ihtiyaçlarını daha rahat karşılamaya başlayıncaya kadar bu konu, Barbaros kardeşlerin harekâtlarını sınırlandıran önemli bir unsur olmaya devam etti. Korsanların, Mağrib kıyılarındaki İspanyol tahkimatlarına karşı saldırılarındaki ikinci problem Akdeniz savaşlarının doğasından kaynaklanmaktaydı; az sayıda *kadırğa* ve *kalyata* ile taşınan oldukça sınırlı bir kuvvetin, belirlenen hedefi, yardım kuvvetleri müdahale etmeden ele geçirmesi gerekmektedir. Bu yönde korsanların denizlerdeki faaliyetlerinde olduğu gibi kara harekâtlarında da en

33 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 119-121; Cesáreo Fernández Duro, *Armada Española*, c. 1, s. 100-101.

büyük silahları hız ve sürpriz faktörüydü. Buna karşılık eğer kuşatılan birlikler yeterince direnmeyi başarır, ikinci Bicâye saldırısında olduğu gibi, yardım kuvvetlerinin dışarıdan müdahale ihtimalinin arttığı görülmektedir. Osmanlılar aynı problemi 50 yıl sonra Malta Kuşatması'nda yaşayacak; uzayan kuşatma, İspanyol yardım kuvvetlerinin müdahalesi sonucu kaldırılmak zorunda kalınacaktır³⁴.

Bicâye seferinden sonra Oruç Reis, Cicillî'ye çekilerek kara kuvvetlerini yeniden toparlamış ve Mağrib harekâtlarında bir sonraki adımı düşünmeye başlamıştı. Barbaros Hayreddin Reis ise Tunus'a dönerek kadirgaların hazırlıklarıyla ilgilendi, zira karadaki yenilginin izlerini silmek ve kayıplarını telafi etmek için tekrar denizlere açılmaya karar vermişti. Korsanlıktaki başarıları Barbaros kardeşlerin şöhretlerini arttırmakta ve Doğu Akdeniz'den taze kuvvetler ile diğer korsan reislerini kendilerine çekmekteydi. Bu dönemde Kemal Reis'ten sonra Doğu Akdeniz'in en önemli korsanlarından biri olan Kurdoğlu Muslihiddin Reis'in, emrindeki on dört gemiyle Barbaros Hayreddin Reis'e katılması dikkat çekicidir. Zira bu durum; Barbaros'un, giderek Akdeniz'de faaliyet gösteren Türk denizcilerinin *de facto* lideri olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bu liderlik durumunun resmî donanmalarda olduğu gibi katı bir emir komuta anlayışından ziyade, belirli akın ve hedefler için korsanların karizmatik bir lider etrafında toplanması olarak anlaşılması daha doğru olacaktır. Neticede reisler başarılı bir korsan olarak gördükleri Barbaros Hayreddin Reis'in denizcilik ve askerî becerilerinin yanı sıra zengin ganimet elde edilecek başarılı akınlar planlama yeteneğine de güven duymaktaydılar. Böylece her geçen gün daha çok gönüllü korsan reisi Tunus'a gelerek Barbaros'un bayrağı altında faaliyet göstermeye başlamaktaydı³⁵.

34 Hüseyin Serdar Tabakoğlu, "The 1565 Malta Campaign According to Spanish Archival Documents", *Kanuni Sultan Süleyman ve Dönemi: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, ed. M. Fatih Çalışır, Suraiya Faroqhi ve M. Şakir Yılmaz, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s. 116-119.

35 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 123.

1515-1516 yılındaki deniz seferinde Barbaros Hayreddin Reis'in komuta ettiği korsan filosu, Korsika'nın kuzeydoğusunda Elba adasına başarılı bir akın gerçekleştirdikten sonra kendilerine karşı harekete geçen Korsika kapudânını yenilgiye uğratmıştı. Barbaros daha sonra Hristiyan ticaret gemilerinin yoğunlaştığı Ceneviz sularında başarılı bir sefer mevsimi geçirmiş, korsanlar çok sayıda ganimet ve esir elde etmişlerdi. Akdeniz'deki sefer teamüllerinin dışına çıkarak kışın tekrar akına çıkan Barbaros, korsanların denize açılmayacağına güvenen çok sayıda ticaret gemisini ele geçirdi³⁶. Bu uzun deniz seferinde Barbaros Hayreddin Reis'in yaklaşık 30 gemiden oluşan bir korsan filosuna başarıyla komuta etmesi, onun daha sonra sıklıkla tekrarlanacak parlak amirallik vasıflarının kendini gösterdiği ilk örneklerden biridir.

Cezayir (1516)

Cezayir, 1510 yılından itibaren liman girişindeki adacıkta yer alan Peñón de Argel Kalesi'yle İspanyollar tarafından kontrol altında tutulmaktaydı. İspanyollar donanmanın destek verdiği, ateşli silahlarla teçhiz edilmiş küçük ve profesyonel birliklerin Cezayir'de haraç toplamak ve korsanları bölgeden uzak tutmak için yeterli olacağını düşünmekteydiler. 1516 yılında İspanya kralı Don Fernando'nun ölümü, İspanyol tahakkümünden kurtulmak isteyen Cezayir ahalisi tarafından bir fırsat olarak görülmüş ve Cezayirliler, korsanlık faaliyetleri kadar İspanyollara karşı amansız tavırlarıyla da şöhret kazanan Barbaros kardeşlere başvurmuşlardı. Mağrib'deki güç temelini sağlamlaştırmak için fırsat kollayan Oruç Reis, bu isteğe olumlu yanıt verdi. 1516 baharında sefere çıkan Oruç Reis, ilk olarak Cezayir'in batısındaki Şerşel limanını ele geçirdikten sonra herhangi bir zorlukla karşılaşmadan Cezayir şehrine hâkim oldu. Oruç Reis, ilk olarak İspanyollarla iş birliği yapan Selim Tumi'yi öldürtmüş ve İspanyolların karşı saldırılarına karşı kardeşi Barbaros Hayreddin

36 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavât-nâmesi ve Zeyli*, s. 122-123.

Reis'in Tunus'tan takviye göndermesini istemişti³⁷. Bölgedeki İspanyol komutanlar, Barbaros kardeşlerin faaliyetleri sonucu Kuzey Afrika'da durumun değişmeye başladığını İspanya'ya rapor etmekteydiler. Bu raporlarla, Türk korsanların faaliyetleri sonucu Cezayir kıyılarına eskisi gibi gemilerin gelemediği ve bu yüzden Peñón garnizonunun ikmal ve iâşesinde ciddi sıkıntılar yaşamaya başladığı haber verilmekteydi³⁸. Barbaros kardeşlerin Cezayir'e hâkim oldukları dönemde Yavuz Sultan Selim'in de Mısır seferini gerçekleştirmesi, Mağrib kıyılarında Türk hâkimiyetinin yayılması için önemli adımlardı. Bu durumun farkında olan Barbaros Hayreddin Reis, Kurdoğlu'nu Yavuz Sultan Selim'e göndererek Türk korsanlarının Batı'daki faaliyetleri için destek istemişti³⁹.

İspanya kral naibi Kardinal Jiménez de Cisneros, her ne kadar Don Fernando'nun ölümü sonrası iç siyasî belirsizliklerle meşgul olsa da Barbaros kardeşlerin faaliyetlerine kayıtsız kalması mümkün değildi. Kardinal Cisneros, giderek daha büyük bir tehlike haline gelen Barbarosları ortadan kaldırmak ve Cezayir'i geri almak için Diego de Vera'yı görevlendirdi⁴⁰. Mağrib'e yönelik İspanyol harekâtları birkaç aşamada gerçekleşmekteydi. Öncelikle askerî hazırlıklar için yeni birliklerin ve malzemenin rahatlıkla toplanabileceği bir liman belirlenmesi gerekiyordu. Diego de Vera bu amaçla Cartagena limanının en uygun yer olduğunu rapor etmekteydi⁴¹. İkinci aşamada hem Mağrib'deki İspanyol garnizonlarından hem de yerel müttefiklerden sefer öncesi istihbarat ve destek istenmekteydi. Cezayir'den alınan bilgilere göre, yerel Arapların da destek verdiği Oruç Reis

37 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 123-124.

38 Muzaffer Arıkan ve Paulino Toledo, "Türk Deniz Tarihi ile İlgili Belgeler 1: İspanya, Kuzey Afrika ve Barbaroslar", *Ankara Üniversitesi OTAM*, Sayı 1 (1990), s. 357.

39 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 126.

40 Cesáreo Fernández Duro, *Armada Española*, c. 1, s. 102.

41 Muzaffer Arıkan ve Paulino Toledo, "Türk Deniz Tarihi ile İlgili Belgeler 1", s. 361-362.

hiçbir şekilde küçümsenecek bir tehlike değildi. Barbaros kardeşler 1516 yılında Cezayir’de ilk defa bir savunma savaşı vermek zorunda kaldılar. Bu durum, Türk korsanlarının belki de kale kuşatmaları kadar tecrübesiz oldukları bir alandı. Bununla birlikte korsanlar; sayıca az olmalarına rağmen ateşli silahlarla donatılmış, savaş gücü yüksek, karizmatik bir liderlik etrafında kenetlenmiş seçkin bir birlik konumundaydı. Leventler, aynı zamanda kendilerine destek veren yerli Arapları da savunma için organize etmişlerdi. Oruç Reis, Cezayir’in savunması için elindeki sınırlı sayıdaki topu en çok zararı verecekleri yerlere yerleştirmeye çalışmakta, düşmanın ilerleyişini yavaşlatacak istihkâm ve siperler hazırlamaktaydı⁴².

30 Eylül 1516’da Diego de Vera, 7-8.000 İspanyol askerini Peñón Kalesi’nin topraklarının koruması altında Cezayir’de karaya çıkardı. Buna karşılık daha harekâtın başlarında, Peñón garnizonu komutanı Nicolao Quint ve Diego de Vera arasında fikir ayrılıkları baş gösterdi. Quint, sefer için getirilen kuvvetin hem sayıca az olmasına hem de acemilerden oluşmasına dikkat çekmekteydi. Ayrıca harekât için Peñón kalesinden de silah ve asker çekilmesi savunmaya zarar verebilirdi. Buna karşılık “Türkleri İstanbul’a kadar kovalayacağını” ifade eden Diego de Vera, Oruç Reis’i ve Türk korsanlarını küçümsemekte ve büyük bir özgüvenle hareket etmekteydi⁴³. Vera komutasındaki İspanyol askerleri, top ateşi desteğinde harap haldeki Cezayir kalesine saldırmışlar ve hatta bazı burçlara İspanyol sancakları dikilmişti. Bununla birlikte Oruç Reis emrindeki leventler ile ani ve şiddetli bir karşı saldırı düzenleyerek İspanyolları şaşırtmış ve tecrübesiz askerler arasında panik yaratmıştı. Acemi İspanyol askerlerinin, sıkı bir disiplin ve tecrübeyle kazanılan bir soğukkanlılık gerektiren geri çekilme harekâtını başarıyla gerçekleştirmeleri zordu. Neticede İspanyol harekâtı büyük bir bozguna dönüştü. Hava koşullarının bozulmasıyla sefere destek veren gemilerin kayalıklara çarpıp parçalanması İspanyol

42 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname’si ve Zeyli*, s. 127-128.

43 Muzaffer Arıkan ve Paulino Toledo, “Türk Deniz Tarihi ile İlgili Belgeler 1”, s. 359.

kayıplarını arttırmıştı. Bu sonuç, Akdeniz’de sonbahara sarkan askerî harekâtların sıklıkla karşılaştığı bir akıbet olacaktı⁴⁴.

1516 yılında İspanyolların Cezayir saldırısı esnasında Oruç Reis’in şehir savunmalarını organize ettiği, Barbaros Hayreddin Reis’in ise Tunus’tan gönderdiği takviye kuvvetlerle ağabeyine destek sağladığı görülmektedir. Barbaros kardeşler, büyük ihtimalle henüz tam olarak yerleşemedikleri Cezayir’den geri çekilme ihtimaline de hazırlık yapmışlardı. Barbaros Hayreddin Reis, İspanyol saldırısı esnasında Tunus’ta kuvvetlerini ve korsan filosunu muhafaza etmekteydi. Böylelikle, Oruç Reis Cezayir’i terk etmek zorunda bile kalsa, Barbaros kardeşlerin yeniden toparlanmaları mümkün olabilecekti. Ancak ilk İspanyol saldırısı büyük bir başarıyla bertaraf edildikten sonra Hayreddin Reis Cezayir’e gelecek ve Barbaros kardeşler bütün kuvvetlerini burada toplayarak yeni bir devletin temellerini atacaklardı⁴⁵.

1517 yılında Barbarosların, Cezayir merkezli olarak Mağrib’deki harekâtlarını belirli bir strateji dahilinde genişlettikleri görülmektedir. İlk olarak bölgedeki İspanyol birliklerinin ikmal ve iâşe yollarının kesilmesi için onlara destek veren yerel hükümdarlara ultimatoom verilmişti. Böylelikle ateşli silahlarla güçlü tahkimatları savunan İspanyol garnizonlarının açlığa mahkûm edilmesi hedeflenmişti. Mesela Cezayir önündeki Peñón kalesi, su ihtiyacını bile gemilerle Mayorka adasından karşılamak zorundaydı. Barbaros kardeşler, Mağrib harekâtlarını iki alanda farklı taktiklerle gerçekleştirmekteydiler. Hızır Reis, Mağrib kıyılarındaki İspanyol üslerini veya onlara destek veren yerel güçlere denizden saldırılar düzenlemekteydi, örneğin 1517 yılında Hızır Reis Cezayir’in batısındaki Tenes limanında bulunan İspanyol kadirgalarını ele geçirmiş ve buradaki kaleyi de fethetmişti. Diğer yandan Oruç Reis ise, gerektiği zaman kıyı bölgelerinde kardeşine destek vermekle birlikte, daha çok Mağrib içlerine doğru kara harekâtlarını idare etmekteydi. Oruç Reis, 1517 yılında Vehrân’daki İspanyol garnizonuna destek veren Tilimsân Sultanlığı üzerine sefere

44 Cesáreo Fernández Duro, *Armada Española*, c. 1, s. 103.

45 Miguel Angel de Bunes Ibarra, “Barbaros Hayreddin Paşa ve Mağrib’in Osmanlılaşması”, s. 270-271.

çıkması ve bölgeyi denetim altına almayı başarmıştı. Bununla birlikte İspanya kralı V. Carlos'un emri üzerine yerel güçlerin de destek verdiği büyük bir karşı saldırı düzenlenmesine karar verildi. 1518 yazında harekete geçen İspanyol birlikleri, bu sefer daha temkinli hareket etmişler ve Cezayir'den ikmal hatlarını kestikten sonra Oruç Reis'i Tilimsân'da kuşatmışlardı. Uzun bir kuşatma sonucunda emrindeki az sayıda leventle Tilimsân'dan Cezayir'e çekilmeye çalışan Oruç Reis, İspanyollar tarafından şehit edilmişti⁴⁶.

Tilimsân'daki başarılarından cesaret alan İspanyollar, Türk korsanları Mağrib kıyılarından tamamen söküp atmak için 1519 yılında Cezayir üzerine yeni bir saldırı gerçekleştirmeye karar verdiler. Hugo de Moncada komutasındaki İspanyol sefer kuvvetine, hem Bicâye ve Vehrân garnizonlarından alınan askerler hem de Arap kabilelerinden ve Tilimsânlı yerel müttefikler destek vermektedir. 1516 seferinde olduğu gibi İspanyol askerleri Peñón Kalesi'nin korumasında güvenli bir şekilde Cezayir'de karaya çıkarılmışlar ve saldırı için hazırlıklarını tamamlamışlardı. İlk defa büyük bir savunma organize etmek zorunda kalan Hızır Reis, hendekler kazdırarak ve siperler hazırlatarak bir şehir savaşına hazırlanmıştı. Türk korsanlarına yine Cezayir ahalisi destek vermektedir. İspanyol askerlerinin gemilerinin top desteğinden uzaklaşmasını bekleyen korsanlar, top ve tüfekleri başında bekleyen leventlerine mümkün olduğunca çok düşman askerinin menzile girmesinden sonra hep birlikte ateş emrini vermişti. Düşmanı şaşırtan bu ani ateşi, Barbaros Hayreddin Reis'in bizzat idare ettiği kılıç hücumu izlemişti. Barbaros kendini sakınmadan leventlerinin arasında İspanyol askerleriyle göğüs göğüse kanlı bir çarpışmaya girdi⁴⁷. Gerileyen İspanyollar, gemilerinin top ateşinin koruması altında yeniden toparlanmayı başarmışlardı.

46 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 139.

47 "Ve Hayreddin Beğ dahi kendü bi-nefsihî cenge girüp kendü ol küffâr askerine berâber urup kılıç çeküp hamle kılup kalbi kalbe urup gâh sağa ve gâh sola hamle eyleyüp ve yoldaşları dahi anı görüp muhkem savaş eylediler." Bkz. Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 142.

Eski başarısızlıklarından ders çıkaran İspanyol komutanları, birlikleri tecrübeli askerlerden oluşturma nın faydasını görmüşlerdi, zira birlikler korsanların sıklıkla başvurdukları şok saldırılarında kolay kolay paniğe kapılıp bozulmuyorlardı. Gemilerden karaya çıkarılan asker ve toplanla daha da güçlenen İspanyol birliklerinin kaderini değıştiren olay, 24 Ağustos gecesi çıkan büyük bir fırtınaydı. Akdeniz'in değışken havasının sonucu olarak 26 büyük gemi parçalanmış, 4 bin kişi hayatını kaybetmişti, karaya yüzmeyi başaran İspanyollar ise korsanlar tarafından esir alınarak zincire vurulmuşlardı⁴⁸.

Oruç Reis'in şehadetiyle sonuçlanan Tilimsân seferi ve Cezayir'e yönelik İspanyol saldırıları, Türk korsanlarının Mağrib'de yerel halk tarafından hayranlıkla karşılanan büyük şöhet ve başarılarına karşılık ellerindeki imkanların İspanyol Monarşisi ile doğrudan karşı karşıya gelmek için henüz yeterli olmadığını göstermektedir. Barbaros kardeşlerin, Mağrib'i İspanyol tahakkümünden kurtarma vizyonları daha büyük imkân ve kabiliyetlere muhtaçtı. Mağrib'de İspanyol gücüne meydan okuyacak imkânlar Osmanlı İmparatorluğu tarafından Türk korsanlara sağlanacaktı. 1519 yılında İstanbul'a bir elçilik heyeti göndererek Cezayir'in Osmanlı İmparatorluğuna bağlılığını bildiren Hızır Reis, Yavuz Sultan Selim tarafından takdir edilmiş ve padişah memnuniyetini "*Hızır Reis nasrüddindir, hayrüddindir*" diyerek ifade etmişti. Böylece Hızır Reis bu tarihten sonra "Hızır Hayreddin" veya "Barbaros Hayreddin" olarak anılmaya başlanmıştı. Sultan Selim, Barbaros'a bir berat-ı hümayun ve sancakla birlikte takviye kuvvetler de gönderdi⁴⁹. Cezayir'de o güne kadar Fas Sultanı adına okutulan hutbenin artık Osmanlı padişahı adına okutulması ve yine onun adına sikke kesilmesi de Barbaros Hayreddin Reis'in Cezayir'i henüz tam olarak Osmanlı idaresinde olmasa bile Osmanlılara bağlı bir devlet konumuna getirdiğini göstermektedir. Bu yeni statü; Barbaros'un hem gemi ve silah ihtiyacının Tersâne-i Âmire'den karşılanmasına imkân sağlamış hem de asker ihtiyacının karşılanması için Anadolu'dan Türk gönüllülerin

48 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtnâmesi ve Zeyli*, s. 143.

49 Şerafettin Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa", *DİA*, c. 5, İstanbul 1992, s. 66.

toplanmasına izin verilmişti. 1519 yılından sonra Barbaros Hayreddin Reis Akdeniz’de ve Mağrib’de İspanyollarla olan mücadelesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun himayesini kazanmıştı⁵⁰.

Barbaros Hayreddin Reis’in Osmanlı himayesi ile birlikte Cezayir’de konumunu bir süre daha korumayı başardığı anlaşılmaktadır. Kendisine düşman Tunus ve Tilimsân Sultanlıkları arasında sürekli İspanyol saldırılarına maruz kalan Barbaros’un, kuşkusuz böyle bir desteğe ihtiyacı vardı⁵¹. Bununla birlikte Cezayir’in önde gelen ailelerinden Kadioğlu’nun da Barbaros’a karşı dönmesi ve ona karşı Tunus sultanı ile iş birliği yapması dengeleri değiştirmişti. Neticede Barbaros Hayreddin Reis, Cezayir şehri dışında ülkenin kontrolünü kaybetmiş ve 1524 yılında Cezayir’i terk etmek zorunda bırakmıştı. Cezayir’de zor durumdayken Tunus ve Cerbe’deki korsanların en azından denizden bayrak göstererek kendisine destek vermelerini isteyen Barbaros, hayal kırıklığına uğramıştı. Bu sebeple; Akdeniz’de faaliyet gösteren Türk korsanların önemli bir kısmının, Barbaros’un Mağrib vizyonunu paylaşmadığı ve onun Cezayir macerasını, korsanları denizlerdeki ganimet arayışından uzaklaştıran bir külfet olarak gördüğü ifade edilebilir.

Mağrib’in siyasî çekişmelerinden uzaklaşmayı tercih eden Barbaros Hayreddin Reis, Cicillî’ye çekilerek korsanlık faaliyetlerine ağırlık vermiş ve gücünü tekrar toparlamaya odaklanmıştı. Ele geçirilen gemilerin kerestelerinden kışla ve ambarlar inşa edilmiş, esirlerin muhafaza edileceği yerler hazırlanmıştı. Ganimet olarak alınan buğdaydan sefer için gerekli peksimetlerin hazırlanmasına özen gösterilmişti. Cicillî, kısa sürede ele geçirilen ganimet malları dolayısıyla tüccarların ilgi gösterdiği bir merkez haline gelmişti. Barbaros’un Cicillî’den gerçekleştirdiği başarılı seferler sonucu Tunus ve Cerbe taraflarından Sinan Reis, Aydın Reis ve Şaban Reis gibi daha birçok korsan reisi kendisine katılmış, böylece yaklaşık 40 gemiden oluşan küçük bir korsan donanması meydana gelmişti. Barbaros, bu donanmayı küçük

50 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname’si ve Zeyli*, s. 156-158.

51 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname’si ve Zeyli*, s. 154.

filolar halinde İtalya ve İspanya kıyılarına akınlara göndererek stratejik seviyede planlama yeteneğini de göstermekteydi. Bu dönemde, İspanya akınlarında Mağrib kıyılarına taşınan Endülüs Müslümanları Türk korsanlarına önemli bir destek sağlamaktaydı.

1527 yılında denizlerdeki faaliyetleri ile yeterince güçlendiğini düşünen Barbaros Hayreddin Reis, kara yoluyla 8 bin süvari ve 4 bin piyade ile Cicillî'den Cezayir üzerine harekete geçti. Cezayir yakınlarına geldiğinde Barbaros, savaşmak için arkasını bir dağa yaslayarak elverişli bir konuma yerleşmiş ve düşmanın kendisine gelmesini beklemişti. Bu şartlarda Barbaros'un kuvvetlerine hücum eden Kadioğlu bozguna uğramıştı. Barbaros böylelikle tekrar Cezayir'e hâkim olmuştu. Mağrib'deki çekişmeler, Barbaros'un her zaman asıl gücünü denizlerde kazandığını ve elde ettiği bu gücü karadaki hedeflerine ulaşmak için kullandığını göstermektedir. Böylelikle Barbaros Hayreddin Reis, Doğu Akdeniz'den yabancı olduğu bir coğrafyaya gelip, Cezayir'de bütün yerel direnişler ve İspanyolların müdahalelerine rağmen kendi gücünü ve otoritesini inşa etmeyi başarmıştır. Barbaros'un Cezayir'deki kontrolü, 1529 yılında Peñón kalesinin alınmasıyla birlikte tamamlanmıştır. Peñón kalesinin düşmesiyle birlikte İspanyolların Mağrib limanlarını kaleler ve yerel müttefiklerle kontrol altında tutma siyaseti büyük bir darbe almıştı⁵².

Osmanlı Hizmetinde

1532 yılında Andrea Doria komutasındaki İspanyol donanmasının Osmanlı idaresindeki Koron'u ele geçirmesi; İstanbul'da, dikkatlerin tekrar denizlerdeki duruma yönelmesine neden olmuştu. Böylece Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının başlarındaki Rodos Seferinden sonra karadaki gelişmelere odaklanan Osmanlı İmparatorluğu tekrar deniz politikalarını canlandırmak zorundaydı, aksi takdirde Osmanlılar Fatih ve II. Bayezid dönemlerindeki kazanımlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirlerdi. Denizlerdeki

52 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 210-215; Miguel Angel de Bunes Ibarra, "Barbaros Hayreddin Paşa ve Mağrib'in Osmanlılaşması", s. 278-279.

bu krizi aşabilmek için Veziriazam İbrahim Paşa'nın da tavsiyesiyle, Barbaros Hayreddin Reis'in Cezayir'den İstanbul'a çağrılmasına karar verildi. Barbaros, 1534 Şubat'ında hem Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin beylerbeyliğine getirilmiş hem de *kapudan paşalığa* tayin edilmişti. Ayrıca Cezayir'in yönetimi de yine Barbaros'un idaresine bırakılmıştı⁵³. Böylelikle Barbaros'un önünde artık Osmanlı donanmasının komutanı olarak yeni bir faaliyet sahası açılmaktaydı. Barbaros Hayreddin Paşa, Osmanlı hizmetine sadece denizcilik ve organizasyon becerilerini değil yanı sıra Batı Akdeniz ve Mağrib'e dair bilgi birikimini ve vizyonunu da taşımıştı. Barbaros sayesinde Osmanlılar, denizcilik sahasında aynı II. Bayezid döneminde Kemal Reis'le olduğu gibi bir sıçrama gerçekleştirmişlerdi.

Osmanlı donanmasının kapudânı olarak Barbaros Hayreddin Paşa'nın ilk girişimi 1534 yılında Tunus'un fethi olmuştu. Ağustos ayında ilk defa Osmanlı donanmasının başında denize açılan Barbaros Hayreddin Paşa, İtalya ve Sicilya kıyıları ile Malta adasına da akınlar düzenledikten sonra Bizerte açıklarında demirlemişti. Dirnenmenin anlamsız olduğunu gören Tunus sultanı şehri boşaltarak kaçmıştı. Bununla birlikte levantenler ve Barbaros'un güçleri arasında yer yer sokak çatışmaları yaşandıktan sonra Barbaros şehirde kontrolü sağlamıştı. Tunus'un idaresine çeki düzen verdikten sonra ülkeye tam olarak hâkim olabilmek için kaçak Tunus sultanının peşine düştü. Barbaros burada top arabalarının daha kolay hareket ettirilmesi için denizcilik tecrübesinden ilham alarak onlara direkler ve yelkenler kurdurmuştu. Neticede Kayrevân'a ilerleyen Tunus sultanı mağlup edilmişti. Top ve tüfeklerle donatılmış Osmanlı birliklerinin ateş gücü Arap isyancıların gücünü kırmıştı⁵⁴.

Akdeniz'de güç dengelerinin kalıcı bir şekilde değişmesinden endişe eden İspanyollar, bu girişime hızlı bir şekilde cevap vermişler ve ertesi yıl imparator V. Carlos, 26 bin askerden oluşan büyük

53 İdris Bostan, "Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin Kuruluşu, 1534", *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 49-51.

54 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 287-294.

bir kuvvetle bizzat Tunus seferine çıkmıştı. Buna karşılık yaklaşık 8 bin kişilik bir güç toplayabilen Barbaros Hayreddin Paşa, hem Halkulvâd Kalesi'ni hem de Tunus şehrini savunmak için hazırlıklarını tamamlamaya çalışmaktaydı. Kale etrafında hendekler kazılmış ve toplar için mevziler hazırlanmıştı. İspanyol birlikleri, Halkulvâd Kalesi'nin top menzili dışında karaya çıkarak donanmanın top ateşi altında siperler kazarak konumlarını sağlamlaştırdılar. Karaya çıkardıkları topların da desteğiyle siperlerini ilerletmeye başladılar. Yaklaşık 30 günlük muharebe sonunda Halkulvâd Kalesi İspanyolların eline geçti ve Osmanlı birlikleri Tunus şehrine çekilmek zorunda kaldılar. Bu esnada sabık Tunus sultanı Mevlây Hasan da emrindeki kuvvetlerle İspanya kralına katılmış ve şehir içindeki destekçilerini Barbaros'a ve Türklere karşı ayaklanmaya davet etmişti. Bu gelişmeler üzerine Barbaros Tunus'u boşaltarak Cezayir'e çekilmek zorunda kaldı⁵⁵. Cezayir'de kuvvetlerini yeniden toparlayan Barbaros Hayreddin Paşa, hızlı bir şekilde tekrar denize açıldı ve İspanyolların Tunus seferine cevap olarak Minorka adasına cüretkâr bir saldırı düzenledi. İspanyol sancakları açarak adaya yaklaşan Barbaros'un gemilerini Andrea Doria'nın filosu zanneden İspanyollar savunma önlemlerinde geç kaldılar. Barbaros Hayreddin Paşa, Mahón'u yağmalayıp kaleyi yaktıktan sonra Cezayir'e döndü⁵⁶. Böylelikle Barbaros, daha önce olduğu gibi karadaki yenilgisinin izlerini yine denizlerdeki girişimleriyle silip gücünü ve şöhretini pekiştirmişti.

Pulya Seferi (1537)

16. yüzyıl başlarından itibaren Venedik denetimindeki Adriyatik bölgesinde Osmanlı gemilerine saldıran Uskok korsanları ciddi bir sorun oluşturmaktaydı. Venedik Cumhuriyeti'nin bu soruna kayıtsız kalması ve gerekli önlemleri almaması üzerine Osmanlılar

55 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavât-nâmesi ve Zeyli*, s. 300-307; Cesáreo Fernández Duro, *Armada Española*, c. 1, s. 217-228.

56 Özlem Kumrular, "V. Karl'ın Tunus Zaferinin İntikamı Olarak Mahón'un Yağmalanması: Barbaros, 1535", *Yeni Belgeler Işığında Osmanlı-Habsburg Düellosu*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 217-222.

Venedik'e savaş ilan etmişler ve büyük bir deniz seferi için hazırlıklara başlamışlardı. Kanuni döneminin en büyük deniz harekâtlarından biri olan bu seferin Fatih döneminde olduğu gibi büyük bir İtalya seferi arzusuyla planlandığı rivayet edilmekteyse de seferin istenilen şekilde ilerlememesi üzerine hedefin daha sınırlı tutulduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı donanması Barbaros Hayreddin Paşa komutasında toplam 280 gemiyle İstanbul'dan denize açılmış, Sultan'ın bizzat komuta ettiği Osmanlı ordusu da karadan Avlonya sahrasına gelmişti. Donanma burada ikiye ayrılmış, Barbaros Mısır'dan zahire getiren gemileri korumak için yola çıkmış, donanma serdarı Lütfi Paşa ise Pulya taraflarına akınlar gerçekleştirmişti. Her ne kadar Osmanlı kuvvetlerinin harekâtı ile Adriyatik'in doğu yakasındaki sorunlar çözülmüş olsa da Osmanlılar seferin başarısı için Korfu adasının alınmasının zarurî olduğunu görmüşlerdi⁵⁷

Kanuni Sultan Süleyman, Korfu adası karşısında ordugâh kurmuş ve Osmanlı birlikleri inşa edilen köprüyle adaya geçmişti. Barbaros Hayreddin Paşa'nın adaya çıkardığı kuvvetlerle Korfu adası kuşatılmıştı. Buna karşılık 43 gün devam eden yoğun bombardıman ve sürekli hücumlar Venedik tahkimatlarını aşma konusunda sonuç vermemişti. Her ne kadar Barbaros ve Lütfi Paşa kuşatmaya devam edilmesini tavsiye etse de ağır zayıatlar ve hava koşullarının bozulması üzerine kalenin bu kadar zahmete değmeyeceğini ifade eden Kanuni, seferden vazgeçerek 15 Eylül'de geri çekilme emrini vermişti. Pulya seferi sonuçsuz kalsa da Barbaros, geri dönüş yolunda Adalar Denizi'nde birçok adayı fethederek denizlerdeki Osmanlı hâkimiyetini genişletmişti⁵⁸.

Preveze (1538)

Osmanlı İmparatorluğu'nun denizlerdeki faaliyetlerini ilerletmesi üzerine 1538 yılında Papa III. Paul öncülüğünde Papalık, Venedik Cumhuriyeti ve İspanya arasında bir kutsal ittifak imzalandı. Bu

57 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavât-nâmesi ve Zeyli*, s. 323-324; İdris Bostan, "Korfu", *DİA*, c. 26, Ankara 2002, s. 201-202.

58 İdris Bostan, "Korfu", s. 201-202.

Haçlı ittifakının temel amacı Barbaros Hayreddin Paşa ile birlikte gelişen Osmanlı deniz gücünü yok etmektir. Hristiyanların saldırı hazırlıklarını haber alan Kanuni Sultan Süleyman, Tersâne-i Âmir'e'de 150 geminin hazırlanmasını emretmişti. Buna karşılık bu ani seferberlik durumu ufak bir krize yol açmıştı. Osmanlı donanmasının mevcut haliyle hem malzeme hem de kürekçi bakımından eksikleri olduğunu ifade eden Barbaros Hayreddin Paşa sadece 40 kadirga ile denize açılmak istemiş, ancak Veziriazam Ayas Paşa alelacele toplanacak kürekçilerle en az 80 gemiyle denize açılmasında ısrarcı olmuştu⁵⁹. Bununla birlikte Kutsal İttifak donanmasının başına getirilen Andrea Doria'nın Mısır'dan gelecek gemilere saldırı hazırlığında olduğunun haber alınması üzerine Barbaros hazır olan gemilerle hızla denize açılmış, tersanedeki kalan gemilerin de eksiklerinin tamamlanmasını emretmişti. İstanbul'da Ayas Paşa, tersanede eksikleri henüz tamamlanmayan 90 gemiyi de Galata kethüdası İbrahim Bey ile Barbaros'a göndermişti. Bu esnada Adalar Denizi'nde Venedik'e bağlı birçok adayı fetheden ve Girit etrafında akınlar gerçekleştiren Barbaros ise kötü durumdaki on iki kadirgayı Gelibolu ve Eğriboz'a göndermeyi tercih etmişti⁶⁰.

Mart ayında Korfu adasında toplanmaya başlayan Kutsal ittifak filosu ise Eylül ayında beklenen hamleyi gerçekleştirerek Preveze üzerine hareket etmişti. Barbaros, Turgut Reis komutasındaki gönüllü levant/korsan filosunu, düşman hareketlerini gözlemlemek için önden Preveze'ye göndermişti. Aynı şekilde Barbaros'tan çeken Hristiyan filosu da bir tuzağa düşmemek için keşif ve karakol filoları çıkarmaktaydı. Her iki tarafın da bu öncü filoları herhangi bir çatışmaya girmek yerine donanmalarına dönerek elde ettikleri bilgileri rapor etmişlerdi. Barbaros Hayreddin Paşa'nın bölgeye yaklaşması üzerine Andrea Doria, Preveze Kuşatması'ndan vazgeçerek Korfu'ya çekilmişti. Böylece iki büyük denizci arasında en avantajlı

59 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 326-327.

60 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 328-331.

konumu elde etmek için taktik bir çekişme başlamış oluyordu. Barbaros, Kefalonya'yı yağmaladıktan sonra 24 Eylül'de Preveze'ye gelmişti. Ertesi gün Osmanlı donanmasıyla bir deniz savaşı arayan Kutsal İttifak filosu tekrar Preveze önlerine gelmişti. Haçlı donanması 140 kalyon, 168 kadirga ile 55 bin askerden oluşmaktaydı. Buna karşılık Osmanlı donanmasının savaş gücü 122 kadirga ve 20 bin askerden meydana gelmekteydi. Toplanan savaş meclisinde Barbaros, düşmanın kıyıya asker çıkarma ihtimaline karşı karada önlem alınmasına gerek olmadığı, düşman gemilerine kadirgalarla hücum etmenin daha doğru olacağını savunmuştu. Böylece Haçlı birlikleri donanmalarının desteğinden mahrum kalacaktı. Barbaros, donanmayla irtibatı kesilen bir ordunun yok olacağını ifade ederek Preveze için endişelenmenin yersiz olduğunu ifade etmişti. Buna karşılık savaş meclisinde karada da önlem alınması yönünde bir eğilim oluşunca Barbaros Hayreddin Paşa bu yönde emir vermişti⁶¹.

Hristiyan kuvvetlerin savaş meclisinde ağırlık kazanan görüş; karaya asker çıkarılması ve Preveze Kalesi'nin alınması yönündeydi. Buna karşılık Andrea Doria'nın da aynı Barbaros gibi donanmanın gerektiğinde rahat hareket edebilmesi için karaya asker çıkarılmasına karşı olduğu anlaşılmaktadır. 25 Eylül'de Osmanlı donanması Preveze kalesinin koruması altında savaş düzeni almış, Haçlı donanması beklendiği üzere karaya asker çıkarmaya başlamıştı. Osmanlı reislerinin bir kısmı muharebe hattından çıkarak düşmana top ateşinde bulundularsa da üstün kuvvetler karşısında hızla geri dönmek zorunda kaldılar. 27 Eylül'de Barbaros, Preveze boğazından dışarı çıkarak hilal şeklinde muharebe düzeni almıştı. Osmanlı gemilerinin toplarını aynı anda ateşlemesi sonucu Hristiyan safalarında bir kargaşa meydana gelmiş ve Andrea Doria kadirgalarını kalyonların arkasına çekmek zorunda kalmıştı. Doria daha sonra Korfu'ya çekilme kararı verdi. Donanma askerinin bir kısmı karaya çıkarıldığı için Barbaros boş gemilerle düşmanın takip edilemeyeceğini ifade etmişti. 28 Eylül'de iki donanma tekrar karşı karşıya

61 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavât-nâmesi ve Zeyli*, s. 335-339.

gelmişti. Osmanlı merkez hattında Barbaros, sağ kanatta Salih Reis, sol kanatta ise Seydi Ali Reis yer almaktaydı. Muharebe hattının girişinde ise gönüllü reislere komuta eden Turgut Reis ihtiyat kuvvetlerini oluşturmaktaydı. Haçlı donanması ise merkez ve kanatlardan oluşan Osmanlı filosuna karşılık ard arda üç saflık bir muharebe düzeni benimsemişti. İlk hatta kalyonlar, ikinci hatta kadirgalar ve son hatta küçük gemiler yer almaktaydı⁶².

Rüzgârın kesilmesi sonucu Hristiyan kalyonları hareketsiz kalmıştı. Kalyon toplarının menzili de daha kısa olduğu için yapılan atışlar Osmanlı saflarına ulaşmamıştı. Hilal formasyonunda ilerleme emri veren Barbaros, Hristiyan kalyonlarını kuşatarak uzakta top ateşiyle direk ve yelken donanımları hedef alarak onları tamamen sakatlamıştı. Bu esnada Hristiyan kadirgaları ise kalyonlar etrafında manevra yaparak Osmanlı gemilerini ateş hattına çekmeye çalışmaktaydılar. Buna karşılık Barbaros artık top atışlarıyla oldukça yıpranmış olan Hristiyan kalyonlarına doğrudan hücum ederek düşman saflarını yarmıştı. Daha önceden verilen emirler gereği leventler hiçbir şekilde yağmaya girişmemişler ve düşman kadirgaları üzerine saldırıya devam etmişlerdi. Turgut Reis idaresindeki korsan gemilerinin de Hristiyan hatlarının arkasına sarkması tehlikeyi arttırmış, Andrea Doria yenilgiyi kabul edip geri çekilme emri vermek zorunda kalmıştı. Preveze Deniz Savaşı'nda Andrea Doria komutasındaki Haçlı donanmasının sayıca üstün olmasına rağmen yenilmesinde öncelikle Barbaros Hayreddin Paşa'nın deniz savaşlarındaki ustalığı ve taktik dehası büyük rol oynamıştır. Düşmanla kendi istediği zaman ve koşullarda çatışmayı seçen Barbaros, Osmanlı donanması için en elverişli şartlarda düşmanla karşı karşıya gelmişti. Böylelikle Preveze tarihinde Türklerin en önemli deniz zaferleri arasında yerini almış oluyordu⁶³.

62 Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 346.

63 İdris Bostan, "Preveze Deniz Zaferi ve Sonrasında Akdeniz Dünyası", *Türk Denizcilik Tarihi*, c. 1, ed. İdris Bostan ve Salih Özbaran, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 2009, s. 173-176; Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin ve Dilek Altun, *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 348-351.

Sonuç

Türk denizcilik tarihinin en önemli ismi olan Barbaros Hayreddin Paşa; korsanlık döneminde önce kadirga reisi, daha sonra da bir korsan filosunun komutanı olarak kazandığı tecrübe ve sezgilerini Osmanlı donanmasına taşıyarak imparatorluk deniz gücünün yeniden organizasyonunda büyük rol oynamıştı. Her şeyden önce büyük bir denizci olan Barbaros, Akdeniz’de köklü denizci geleneklere sahip milletlerin amirallerini ve kendisine üstün kuvvetlerini yenmeyi başarmıştı. Barbaros Hayreddin Reis’in başarılarının temelinde Akdeniz coğrafyasının ve savaşın doğasını çok iyi anlaması ve hareketlerini her zaman çok dikkatli bir şekilde planlaması yatmaktadır. Bununla birlikte ciddi kriz dönemlerinde gösterdiği esneklik ve gerektiği zaman geri çekilmesini bilmesi, yaşadığı önemli yenilgilere rağmen her zaman yeniden toparlanmasına imkân vermiştir. Hem korsanların dünyasında hem de Osmanlı İmparatorluğu’nun payitahtındaki siyasî çekişmelerde konumunu kabul ettirebilmesi Barbaros’un liderlik vasıfları bakımından da vazgeçilmez bir yerde durduğunu bize göstermektedir. Barbaros Hayreddin Paşa’nın ağabeyi Oruç Reis tarafından ortaya konulan Mağrib vizyonu ve İspanyollara karşı amansız mücadeleyi devam ettirmesi, Barbaros kardeşlerin ilk dönemlerinden itibaren sıradan korsanlardan daha fazlası olduklarını bize göstermektedir. Barbaros Hayreddin Paşa sadece denizcilik yeteneklerini ve askerî becerilerini değil, Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz dünyasına dair bilgi birikimini de Osmanlı hizmetine sunmuştur.

IV. MURAD

*Süleyman Polat**

XVII. yüzyılın ilk yarısında hüküm süren en önemli Osmanlı sultanlarından biri olan IV. Murad, otoriter yönetim tarzı ve bizzat katılıp, komuta ettiği iki seferle hatırlanmaktadır. I. Ahmed ve dönemin etkili saray kadınlarından Kösem Sultan'ın ilk oğlu olan IV. Murad, 27 Temmuz 1612'de İstanbul'da doğmuştu¹. Babasının vefatının ardından kendinden önce iki defa amcası Mustafa ve üvey kardeşi Osman tahta çıkmıştı. Ancak "Haliye-i Osmaniye" adı verilen isyanda II. Osman'ın şehit edilmesinden sonra, Sultan Mustafa'nın ardından tahtın büyük varisi olarak IV. Murad kalmıştı. Nitekim I. Mustafa, ikinci iktidar döneminde de uzun müddet tahtta duramamış, aklî zafiyetinden dolayı Sadrazam Kemankeş Ali Paşa ile Şeyhülislam Zekeriyazade Yahya Efendi'nin başı çektiği grubun girişimiyle tahttan indirilmiş ve yerine IV. Murad 10 Eylül 1623 tarihinde cülus etmişti².

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

E-posta: suleymanpolat_@hotmail.com.

- 1 Cavid Baysun, "Murad IV", *İA*, c. 8, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, s. 625; Ziya Yılmaz, "Murad IV", *DİA*, c. 31, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 177.
- 2 Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, c. 2, haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003, s. 734; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, c. 2, İstanbul 1287, s. 38; İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, c. 2, İstanbul 1283, s. 398; Feridun Emecen "II. Osman", *DİA*, c. 33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 453-454; Süleyman Polat, "Kemankeş Ali Paşa", *The Encyclopaedia of Islam Three (EP)*, Brill, Leiden 2014, s. 144.

Sultan Murad, çocuk yaşta (11 yaşında) kaotik bir ortamda cülus etmişti. Yine de cülusa ait ritüeller yerine getirildi. Ancak gerek küçük yaşından gerekse içinde bulunulan nazik süreçten ötürü iktidarının ilk on yılı IV. Murad'ın kontrolünde geçmemiştir. Nitekim bu süreçte İstanbul'un doğusunda cereyan eden olaylar IV. Murad'ın meşhur seferlerini düzenlenmesine neden olacaktı.

Buradan hareketle bu çalışma IV. Murad'ın bizzat katıldığı ve gelişimine etki ettiği doğu seferlerine odaklanacaktır. Öncelikle çalışmada bu seferlerin düzenlenmesine yol açan siyasî gelişmelere yer verilecektir. Akabinde IV. Murad'ın henüz yönetime tam hâkim olamadığı iktidarının ilk 10 yıllık periyodunda Bağdat merkezli askerî gelişmelere, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin doğusunda cereyan eden olaylara, değinilecektir. Son olarak da IV. Murad'ın Revan Seferi ve Bağdat seferi ve bu seferler esnasında Padişahın fonksiyonu ele alınacaktır.

Doğu Seferlerine Giden Süreç: Bağdat'ın Elden Çıkışı

IV. Murad'ın iktidarının ilk yıllarında karşılaştığı sorunlar sadece merkezde değil aynı zamanda taşrada, özellikle merkezden uzak olan eyaletlerde ortaya çıkmıştı. Bu eyaletlerden biri de Safevî sınırında yer alan Bağdat Eyaletiydi. Özellikle Bağdat'ta XVII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı hâkimiyetini bozan hadiseler mevcuttu. Nitekim Celali İsyanlarının uzantısında ortaya çıkan Taval Ahmed ve oğullarının isyanı bunların ilkiydi. Bu isyan Kuyucu Murad Paşa'nın Celali Seferi sürecinde bastırılmasına rağmen Bağdat'a gönderilen merkez valilerinin etkinliği kısa sürmüştü³. Bunlardan biri olan ve 1616-1623 arasında Bağdat'ta valilik yapan Yusuf Paşa idareye gerçek anlamda hâkim olamamış, aslen bir yeniçeri zabiti olan Bekir Subaşı'nın gölgesinde kalmıştı⁴. Öyle ki Bekir Subaşı, Yusuf Paşa'nın Bağdat'ta kendi-

3 Süleyman Polat, *Bağdat Merkezli Bir Osmanlı Tarihi: Mustafa b. Molla Rıdvan'ın Tevârihi (Tahlil-Metin)*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 211-216.

4 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 29; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, c. 2, İstanbul 1283, s. 266; Kerim Yans, IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü Doktora Tezi, İstanbul 1977, s. 64; İsmail Hami Danişmend,

sini hedef alan bir isyana destek verdiğini ve bu nedenle hayatını kaybettiğini öne sürerek, Bağdat'ta valiliğini ilan etti ve durumu merkeze duyurdu. Lakin bu oldubitti hükümet tarafından kabul görmedi ve Diyarbakır Beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa, Bağdat'ı Bekir Subaşı'nın elinden kurtarıp, kontrolü sağlaması için Bağdat'a gönderildi⁵.

Hafız Ahmed Paşa, hazırlıklarını yapıp önce Musul tarafına sonrasında ise 14 Eylül 1623 (19 Zilkade 1032) tarihinde, Kerkük'ten hareket ederek Bağdat'a yürüdü⁶. Lakin Bekir Subaşı'nın Bağdat'ı teslim etme gibi bir düşüncesi yoktu. Nitekim Bekir Subaşı Safevîlerden yardım talebinde bulunarak, Bağdat'ın Osmanlı tehlikesinden kurtarılması karşılığında şehri Şah Abbas'a teslim edeceğini bildirdi⁷. Bunun üzerine Hafız Ahmed Paşa, durumun daha da gerginleşmesini önlemek için Bekir Subaşı'ya başka görevler vererek itaate razı etmeye çalıştı, lakin başarılı olamadı. Son çare olarak Hafız Ahmed Paşa, IV. Murad adına Bağdat Valiliği menşurunu yazıp, Bağdat'ın muhafazası ile ilgili Bekir Subaşı'ya tavsiyeler vererek Diyarbakır'a çekildi⁸.

İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 3, İstanbul 1950, s. 326; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3/1, Ankara 1982, s. 153-154; Remzi Kılıç, XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları, İstanbul 2001, s. 176.

- 5 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 40; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 267-271; Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 770,773; Kerim Yans, IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri, s. 65-67; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 326-327; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 155; Remzi Kılıç, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları, s. 177.
- 6 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 40-41; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 272; Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 786; Joseph von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmâniyye Târihi*, çev. Mehmed Ata, c. 9, İstanbul 1335, s. 16.
- 7 Kerim Yans, IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri, s. 70; Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevî Münasebetleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 137; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 43; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 277-278; Joseph von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmâniyye Târihi*, çev. Mehmed Ata, s. 18-29.
- 8 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 156; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 277-278; Joseph von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmâniyye Târihi*, çev. Mehmet Ata, s. 20.

Bekir Subaşı istediği Bağdat Valiliği'ni elde ettikten sonra, Safî Kulu'nu oyalama yoluna gitti. Lakin Safî Kulu'nun Bağdat'ın teslimi konusundaki ısrarının ardından Subaşı, şehri teslim etmeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine önce Safî Kulu sonrasında ise Şah'ın asıl ordusunun gelmesiyle birlikte, 23 Aralık 1623 (1 Rebiyülevvel 1033) senesinde Bağdat'ın muhasarası başladı⁹. Ne var ki Bekir Subaşı'nın oğlu Derviş Mehmed'in ihanetinden dolayı muhasaradan yaklaşık 20 gün sonra, 12 Ocak 1624 (21 Rebiyülevvel 1033) tarihinde, Bağdat Safevîlerin eline geçti¹⁰. Böylece Serav Antlaşması bozulmuş, IV. Murad devri sonuna kadar sürecek yeni bir savaş süreci başlamış oldu¹¹. IV. Murad'ın iktidara hâkim olmadığı bir dönemde Bağdat merkezli başlayan bu sorun, ancak sultanın otoritesini kurmasından sonra, yönetim becerisini sergilediği savaşlar sonunda çözülecekti.

Bağdat'ın Geri Alınmasına Yönelik İlk Denemeler

Bağdat'ın Safevîler tarafından işgali ve Anadolu'da Abaza İsyanı'nın devam etmesi üzerine Çerkez Mehmed Paşa sadrazamlığa ve serdarlığa getirilerek, Abaza İsyanı'nı bastırmakla ve Bağdat'ı geri almakla görevlendirildi¹². Mehmed Paşa'nın ilk hedefi Abaza İsyanı'nı bas-

- 9 Kerim Yans, IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri, s. 72.
- 10 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 327; Kerim Yans, IV. Murad devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri, s. 75; Naima Tarihi'nde Bağdat'ın düşüşü 5 Safer 1033 olarak kayıtlıdır. Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 287; Fezleke'de Bağdat'ın Safer'in 2'sinde düştüğü kayıtlıdır. Bkz. Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 49. Topçular Kâtibi'nde ise Bağdat'ın düşüşü 1033 Muharrem ayı olarak belirtilmiştir. Bkz. Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 788. Küpeli ise çalışmasında 13-14 Ocak tarihlerinde Bağdat'ın düştüğü kanaatine varmıştır. Bkz. Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevî Münasebetleri*, s. 141.
- 11 Süleyman Polat, *IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Strateji*, ATASE Yayınları, Ankara 2015, s. 13.
- 12 Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târihi*, haz. Şevki Nezihi Aykut, c. 3, Ankara 2004, s. 988; İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, s. 401; Solak-Zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, İstanbul 1297, s. 739; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 52; Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 795; Kerim Yans, IV. Murad devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri, s. 78; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 315.

tırmaktı. Nitekim Abaza kuvvetlerini Kayseri civarında vuku bulan çarpışmada yenilgiye uğratıp, Abaza'yı Tercan'a kadar takip etti. Ancak kışın yaklaşması nedeniyle Tokat'a kışlağa çekildi. Burada baharda yapılacak Bağdat Seferi'nin hazırlıklarına başladı. Lakin Çerkez Mehmed Paşa hastalanarak 28 Ocak 1625 (18 Rebiyülahir 1034) tarihinde vefat etti¹³. Bu beklenmeyen vefat neticesinde Yeniçeri Ağası Hüsrev Ağa ile Başdefterdar Baki Paşa'nın tavsiyeleriyle Hafız Ahmed Paşa sadrazamlığa ve serdarlığa atandı¹⁴. Hafız Ahmed Paşa kendisine tevcih edilen görev doğrultusunda, Diyarbakır'da sefer hazırlıklarına başladı. Sefer hazırlıklarının tamamlanmasından sonra Hafız Ahmed Paşa, 5 Mayıs 1625 (27 Recep 1034) tarihinde kışlaktaki askerlerin toplanmasını emretti¹⁵.

Bununla beraber Hafız Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Bağdat'a, 13 Kasım 1625 (12 Safer 1035) tarihinde ulaştı. Muharebe sürecinde ilk olarak büyük toplar uygun mevkilere kuruldu ve asker metrise girdi. Kuşatma esnasında topların yetersiz kalmasından dolayı sıkıntı çekilmekteydi ve bu sıkıntının bertaraf edilmesi için 2 ay içerisinde 52 lağım açıldı. Ancak müdafiler tarafından bu lağımlar tespit edildi ve su ile imha edildi. Ayrıca kuşatmanın tam olarak sağlanamamasından dolayı Şah'ın gönderdiği bir kuvvet müdafilere katılmıştı. Kuşatmanın 72. gününde patlatılan bir lağım neticesinde hisarda açılan büyük bir gedikten umumî bir

13 Kerim Yans, IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri, s. 80; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 55-56, 66; Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 805; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 324-325, 343; Joseph von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmâniyye Târîhi*, çev. Mehmet Ata, s. 41, 50.

14 İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, s. 402-403; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 66; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, s. 991; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 343-344; Joseph von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmâniyye Târîhi*, çev. Mehmet Ata, s. 50-51; Solak-Zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, s. 740. Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 805.

15 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 74; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 360; Kerim Yans, IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri, s. 85.

hücum yapıp hisarın birkaç yeri ele geçirildiyse de, müdafilerin aldığı tedbir sonucu kesin bir netice elde edilemedi¹⁶.

Osmanlı ordusunun ve sadrazamın tüm çabasına rağmen yaklaşık 8 ay süren kuşatma, 3 Temmuz 1626 (8 Şevval 1035) tarihinde kaldırıldı¹⁷. Hafız Ahmed Paşa'nın Bağdat Kuşatması başarıya ulaşamamış, Osmanlılar bölgede yeni kayıplar vermiş ve bu mesele daha da derinleşerek Osmanlı Devleti için çözümü elzem bir hal almıştı¹⁸.

Hafız Ahmed Paşa'nın meşakkatli ancak sonuca ulaşmayan denemesinden sonra Halil Paşa, yeni Şark serdarı olarak atandı. Yeni veziriazam, mevsimin kış olmasına bakmadan 4 Aralık 1626 (15 Rebiülevvel 1036) tarihinde Üsküdar'a ve 4 Mart 1627 (7 Recep 1036) tarihinde Halep'e ulaştı. Ancak Abaza Mehmed Paşa'nın tekrardan isyanı sonucu serdarın hedefi değişti ve Abaza üzerine yürüdü¹⁹. Ne var ki Halil Paşa'nın, Erzurum Kalesi'ni kuşatması ve tüm çabalarına rağmen Abaza'yı ele geçiremedi. Nitekim 41 gün süren muhasara, kuşatma toparlarının eksikliği ve mevsimin ilerlemesi neticesinde kaldırılmak zorunda kalmıştı²⁰.

16 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 75-76; Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 813; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 360-364; Kerim Yans, IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri, s. 86-88; Joseph von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmâniyye Târîhi*, çev. Mehmet Ata, s. 60.

17 Kerim Yans, IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri, s. 89-92; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 83-89; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 374-387; Süleyman Polat, *Bağdat Merkezli Bir Osmanlı Tarihi*, s. 331-372; Joseph von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmâniyye Târîhi*, çev. Mehmet Ata, s. 65-68. Topçular Kâtibi kuşatmanın kaldırılış tarihi olarak 7 Şevval tarihini gösterir. Bkz. Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 822.

18 Süleyman Polat, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Strateji*, s.16.

19 Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 401-403; Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 828; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 94.

20 Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, s. 996-1002; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 100-101; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 416; Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 846-858; Solak-Zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, s. 743; Süleyman Polat, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Strateji*, s. 17.

Hüsrev Paşa'nın Şark Serdarlığı

Başarısız teşebbüsünün ardından azledilen Halil Paşa'nın yerine, yeni sadrazam ve serasker olarak Hüsrev Paşa atanmıştı. Hüsrev Paşa'nın ilk önceliği Abaza İsyanı'nı bertaraf etmek olmuştur. Serdar bu amaçla, 1 Haziran'da (28 Ramazan) Tokat'a, 22 Temmuz 1628 (20 Zilkade 1037) tarihinde Tokat'tan hareket ederek Erzurum önüne ulaştı. Abaza'nın teslim olmaması üzerineyse, 5 Ağustos 1628'te (6 Muharrem 1038) kuşatma başladı. Sonuç olarak Hüsrev Paşa'nın kararlı tutumu Abaza Mehmed Paşa'nın teslim olmasına sebep oldu ve kuşatmanın kaldırılmasıyla Sadrazam, Abaza Paşa ile birlikte (Rebiülâhîr'in 12. günü) İstanbul'a döndü²¹.

Abaza Seferi'nin ardından Hüsrev Paşa 6 ay kadar İstanbul'da kaldı ve ardından Bağdat Seferi'ne çıkmak üzere 6 Haziran 1629 (14 Şevval 1038) tarihinde Üsküdar'a geçti²². Üsküdar'da bir ay kadar hazırlıklarını sürdüren veziriazam, Anadolu'nun sağ kolunu kullanarak önce Halep'e, ardından 2 Kasım 1629 (15 Rebiyülevvel 1039) tarihinde Diyarbakır'a ulaştı. Buradaki konaklamanın ardından sadrazam ve Osmanlı ordusu 18 Kasım'da Diyarbakır'dan hareket etmiş ve kış şartlarının ağır olmasından dolayı büyük zorlukla 17 Aralık 1629'da Musul'a varmıştı²³.

- 21 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 101-102, 109; İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, s. 410; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 419-423, 435-438; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, s. 1009-1013; Solak-Zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, s. 743, 745; Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 858-861, 882-883; Süleyman Polat, *Bağdat Merkezli Bir Osmanlı Tarihi*, s. 379-381. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Şakiroğlu, Sultan II. Osman Olayı ve Memlekette Uyandırdığı Tepkiler, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doktora Tezi, Ankara 1978, s. 146-199.
- 22 Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 889. Kâtib Çelebi ve Naima'nın eserinde 9 Şevval olarak kaydedilmiştir. Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 112; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 447. Hasan Bey-zâde Tarihi'nde 7 Şevval olarak verilmiş. Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, s. 1020.
- 23 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 344; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 168; Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 906; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 115-117;

Hüsrev Paşa, Musul'a ulaştığında Dicle ve Fırat'ın taşmasından ötürü daha ileriye hareket edememişti. Bunun üzerine savaş divanında uygun mevsim gelene kadar, ordunun arkasını tehdit eden Erdilan ve Şehriban Hâkimi Ahmed Han'ın topraklarının vurulmasına karar verildi. Bu maksatla 16 Şubat 1630 (1 Recep 1039) tarihinde Şehrizol'a hareket edildi²⁴. Herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan şehre giren Hüsrev Paşa, Şehrizol'un eski merkezi olup Şah Abbas tarafından yıkılan "Gülenber" kalesinin yeniden inşasına başladı²⁵.

Bu arada Hüsrev Paşa, Nogay Paşa komutanlığında bir kuvveti, Mihriban Kalesi'nin zabtı için görevlendirdi. Nogay Paşa'nın Mihriban'ı ele geçirmesinin üzerine, Safevî Kumandanı Zeynel Han, Mihriban üzerine harekete geçti. Ancak gelen yardım kuvvetlerinin de katılmasıyla Nogay Han, Zeynel Han'ı yenmeyi başardı²⁶. Bu galibiyetin ardından Hüsrev Paşa, önce Mihriban'a sonra da Hemedan'a doğru 15 Mayıs 1630 (2 Şevval 1039)'da hareket etti. Hüsrev Paşa şehre mukavemetsizce girdi ve bir hafta müddetle şehir yağmalandı²⁷. Daha sonraki hedef Kazvin'di. Nitekim bu maksatla 18 Haziran 1630 (7 Zilkade 1039)'da yola çıkılarak Dergüzin'e ulaşıldı²⁸. Ancak daha ileriye gidilmesi sakıncalı görüldüğünden ve seferin asıl

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, s. 1022-1023; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 7-11; Süleyman Polat, *Bağdat Merkezli Bir Osmanlı Tarihi*, s. 390-392.

- 24 Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 908; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 117-118; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 13-15.
- 25 Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 914; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 17; Joseph von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmâniyye Târîhi*, çev. Mehmet Ata, s. 113.
- 26 İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, s. 413-414; Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 923-926; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 22-27; İskender Bey Türkmen-i Münşi-Muhammed Yusuf, *Zeyl-i Alem-ara-i Abbasi*, haz. Süheyli Hansemari, Tahran 1317, s. 43.
- 27 İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, s. 415-416; Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 929-934; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 27-33; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 120-123.
- 28 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 123; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 35-36.

hedefi Bağdat olduğundan yeniçerilerin ve reisülküttabın talepleri doğrultusunda Bağdat'a harekât kararı alındı²⁹.

Hüsrev Paşa kumandanlığında Osmanlı ordusu 6 Eylül 1630 (28 Muharrem 1040) tarihinde Bağdat'a yakın Azamiye önüne ulaştı. Gerekli hazırlıklardan sonra kuşatma, 5 Ekim 1630 (27 Safer 1040) tarihinde başladı³⁰. Hüsrev Paşa kuşatma boyunca, Hafız Ahmed Paşa'nın kuşatmasına nazaran daha fazla top kullanarak daha etkili bir top atışı sağlamıştı. Nitekim kuşatmanın 36. gününde (9 Kasım 1630/3 Rebiyülahir 1040) açılan gediklerden nehirden ve karadan umumî bir hücum gerçekleştirildi. Ancak bir sonuç elde edilemedi. Bu arada Erdilân Hâkimi Ahmed Han, Safevî kuvvetleriyle ülkesine geri dönüp Şehrîzol ve Gülanber Kalesi'ni zapt etmek üzere harekete geçmişti. Bu gelişmelerin üzerine Hüsrev Paşa, yaptığı müzakerede Bağdat'ın zabtının mevcut sefer döneminde mümkün olmayacağı kanaatine vardı ve 14 Kasım 1630 (8 Rebiyülahir 1040) tarihinde muhasaranın kaldırılmasına karar verdi³¹.

Hüsrev Paşa geri çekilirken gelecek sene planladığı yeni sefer için birtakım önlemler almaya çalışmış olsa da Safevîler bu önlemleri bertaraf etti. Buna rağmen Hüsrev Paşa, 8 Ekim 1631 (12 Rebiyülevvel 1041) tarihinde kışlak için Diyarbakır'a çekilmiş ve yeni seferin hazırlıklarına başlamıştı. Ancak Hüsrev Paşa'nın bu başarısızlığı IV. Murad ve Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilemezdi.

29 İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, s. 416-41; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 124; Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 936; İskender Bey Türkmen-i Münşi-Muhammed Yusuf, *Zeyl-i 'Aleml-ara-i Abbasi*, s. 48; Süleyman Polat, *IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Strateji*, s. 17-19.

30 Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 49-50; İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, s. 417 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 124; Topçular Kâtibi kuşatmanın başladığı tarihi Muharrem ayının guresi olarak kaydeder. Bkz. Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 945-948.

31 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 129-130; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 52-54; Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 954; Süleyman Polat, *Bağdat Merkezli Bir Osmanlı Tarihi*, s. 419-429; Kerim Yans, *IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri*, s. 113-114.

Neticede 25 Ekim 1631 (29 Rebiülevvel 1041) tarihinde azledilerek, yerine ikinci defa Hafız Ahmed Paşa sadarete getirildi³².

IV. Murad'ın Kontrolünde Bir Sefer: Revan Seferi

Hüsrev Paşa'nın sadareten ayrılması İstanbul'da ve taşrada bir takım karışıklıklara yol açmıştı. Öyle ki Hüsrev Paşa görünüşte azl emrine itaat ediyor gibi davransa da taraftarı olan yeniçeriler, padişaha arzu haller sunarak Paşa'nın görevinde bırakılmasını istedi. Bazı sipahi zorbaları da taşrada birtakım isyanlar çıkarmış ve halkı haraca kesmişlerdi. Ayrıca Hüsrev Paşa'nın sadareti sırasında kaymakam olan ve onun sadaretinin ardından sadrazam olmayı bekleyen Topal Recep Paşa, Hüsrev Paşa taraftarlarını gizlice destekliyordu. Tüm bu kışkırtmaların neticesinde payitahtta üç gün süren bir isyan çıkmış ve bu isyan 10 Şubat 1632 (19 Receb 1041) tarihinde Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'nın öldürülmesiyle son bulmuştu. Bu karışıklıkları müteakip IV. Murad, Murtaza Paşa vasıtasıyla Hüsrev Paşa'yı ardından da isyancılarla işbirliği yaparak sadarete gelen Recep Paşa'yı katletti. Padişahın otoritesini arttıran bu gelişmeler sonrasında, Revan Seferi'nin de serdarı olan Tabanıyassı Mehmed Paşa, zorbaların bastırılması koşuluyla sadarete getirildi³³.

Osmanlı merkezinde yaşanan bu gelişmeler Safevilerle mücadele politikasını yavaşlatmıştı. Buna karşın Safeviler, Gürcistan'da

32 Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 959-968; İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, s. 419; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 130-133; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 55-57, 62-63, 70-75; İskender Bey Türkmen-i Münşi-Muhammed Yusuf, *Zeyl-i 'Alemleri-i Abbasi*, s. 57-59, 64-66; Süleyman Polat, *IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Strateji*, s. 20-21.

33 Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 81-110; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 139-143. Revan Seferi'nin seraskeri olan Tabanıyassı Mehmed Paşa aslen Arnavut kökenlidir. Sadrazamlığa getirilmeden önce Mısır Beylerbeyliği görevinde bulunan Mehmed Paşa, Recep Paşa'nın katlinin ardından 28 Şevval 1041'de (18 Mayıs 1632) sadrazamlığa tayin edilmişti. Bkz. Taib Osmanzade, *Hadikat'ül Vüzera*, İstanbul 1854, s. 77.

hâkimiyet sahalarını daha da genişletme fırsatı bulmuşlardı³⁴. Bunun yanında Van'da gelişen olaylar, Safevîlere Osmanlı topraklarına yeni bir saldırı yapma imkânı vermişti. Bu maksatla Rüstem Han, Van'a gönderilmiş ve 11 Temmuz 1633 (4 Muharrem 1043) tarihinde Van Kalesi'ni kuşatmıştı³⁵.

Diğer taraftan Van'ın kuşatılmasını müteakip Diyarbakır Beylerbeyi Murtaza Paşa harekete geçti. 15 Ağustos 1633 (9 Safer 1043) tarihinde önce kendi birliklerini topladı ve Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa'dan yardım talebinde bulundu. Murtaza Paşa, yaklaşık bir ay sonra Halil Paşa kuvvetlerinin Erciş'te kendisine katılmasıyla Van'a doğru ilerledi. Rüstem Han, Safevî kuvvetlerinden beklenen yardımın gelmemesi üzerine muhasarayı kaldırdı ve geri çekildi³⁶. Safevîlerin sonuçsuz kalan Van Kuşatması, Revan Seferi'ne yol açan süreci başlatmış ve Revan Seferi'nin siyasî nedenini oluşturmuştu. Nitekim bu kuşatma esnasında yeni Sadrazam Mehmed Paşa, 15 Ekim 1633 (11 Rebiülahir 1043) tarihinde Üsküdar'a geçmiş ve bir hafta sonra 22 Ekim'de (18 Rebiülahir) Van'a yardım etmek maksadıyla hareket etmişti³⁷. Her ne kadar Sadrazam İzmit'e ulaştığında Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa'nın gönderdiği adamı Van'ın kuşatmadan kurtarıldığı haberini getirdiyse de, Mehmed Paşa sefere devam etmiş ve 17 Aralık 1633 (15 Cemaziyelahir 1043) tarihinde Halep'e ulaşmıştı³⁸. Kışı burada geçiren Mehmed Paşa,

34 Kerim Yans, IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri, s. 126-127; İskender Bey Türkmen-i Münşi-Muhammed Yusuf, *Zeyl-i 'Alem-ara-i Abbasi*, s. 109-118.

35 İskender Bey Türkmen-i Münşi-Muhammed Yusuf, *Zeyl-i 'Alem-ara-i Abbasi*, s. 134-135. Hasan Bey-zâde kalenin kuşatılma haberinin 8 Safer 1043 (14 Ağustos 1633) tarihinde alındığını kaydeder. Bkz. Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târihi*, s. 1037.

36 Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târihi*, s. 1040-1046; Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 979-980; İskender Bey Türkmen-i Münşi-Muhammed Yusuf, *Zeyl-i 'Alem-ara-i Abbasi*, s. 138-139.

37 Kerim Yans, IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri, s. 132

38 Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 988-989; Solak-Zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, s. 752; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 157; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 181.

bahar mevsiminde Diyarbakır'a geçerek yapılacak Revan Seferi'nin hazırlıklarını sürdürecekti.

Revan Seferi'nin görünürdeki nedeni Safevîlerin Van Kuşatması olsa da, özellikle Hüsrev Paşa'nın Bağdat Seferi'nden sonra gelişen olaylar Revan Seferi'ni stratejik bir gereklilik haline getirmişti. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Safevî ile olan Doğu ve Kuzey sınırlarında kontrol sağlanmadan Bağdat'a yeni bir sefer yapılamazdı. Bu nedenle seferin yönü, IV. Murad iktidarının başından beri kurtarılmaya çalışılan Bağdat değil Revan olmuştu³⁹.

Her ne kadar Bağdat IV. Murad döneminde kaybedilmiş, Hafız Ahmed ve Hüsrev Paşaların Bağdat'ı geri almak için başarısız girişimleri aynı dönemde yaşanmış olsa da Padişah'ın bu olaylardaki rolü oldukça sınırlıydı. Revan Seferi, aynı zamanda IV. Murad'ın gücünü sergilediği ilk seferdi. Bu seferde IV. Murad bizzat sefere iştirak ederek savaştaki askerlere, idaredeki yöneticilere ve yönetilen reaya varlığını hissettirmişti. Nitekim bir seferin başarılı olması için eksiksiz bir organizasyonun yapılması şarttı. Başarılı bir organizasyon oluşturmak içinse devlet bünyesinde bulunan herkesin yükümlülüğünü yerine getirmesi gerekmektedir. Asker üstüne düştüğü biçimde mücadelesini vermeli, yöneticiler askerin bu mücadeleyi yapabilmesi için organizasyonu ve komutayı sağlamalı, halk ise yükümlülükleri çerçevesinde savaşa katkı yapmalıydı. Önceki seferlerin en büyük eksikliği birleştirici bir gücün olmayışydı. Yöneticiler kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmişler, halk savaşla ilgili yükümlülüklerinden kaçmaya çalışmış, sonuç olarak başarısızlık kaçınılmaz olmuştu. Hâlbuki Revan Seferi esnasında IV. Murad'ın etkisi seferin hazırlık aşamasında görülmeye başlamıştı. Kimsenin beklemediği bir şekilde sadrazamlık makamına oturtulan Tabanıyassı Mehmed Paşa seferin hazırlık sürecinden itibaren kendini Padişah'a karşı ispat çabası içerisindeydi. Bu çabalar, hazırlık aşamasının kusursuz işlemesine gayret ediyordu.

Mehmed Paşa seferin hazırlıklarını yürütmek için Halep'ten 9 Nisan 1634 (10 Şevval 1043) tarihinde hareketle, 18 Mayıs 1634

39 Süleyman Polat, *IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Strateji*, s. 21-23.

(20 Zilkade 1043) tarihinde Diyarbakır'ın Çevlik mevkiine ulaştı⁴⁰ ve zaman kaybetmeden seferin hazırlıklarına başladı. Sefer hazırlıklarının bir parçası olarak sınır güvenliğinin sağlanmasına özellikle ehemmiyet vermişti. Bu maksatla Osmanlı-Safevî sınırının üç noktasında güvenliğin sağlanması gerekmişti. Bu sınır noktaları; kuzeyde Kars-Ardahan ve Erzurum, doğuda Van, güneyde ise Musul'du. Bu üç sınır arasında en fazla hareket, seferin düzenleneceği nokta olan kuzey sınırındaydı⁴¹.

Mehmed Paşa'nın uzun hazırlık sürecinde seferin sonucu da etkileyecek askerî mühimmatı eksiksiz sağlamaya çalışmıştı. Bu mühimmatın başında barut gelmekteydi. Revan Seferi için barutun büyük kısmı Karaman, Halep ve Mısır'dan tedarik edilmişti⁴². Mehmed Paşa barut tedarikini sefer öncesi kışlak esnasında çözmeye gayret etmiş, bu kapsamda 12.000 kantarın üzerinde barut temin etmiş, özellikle yakın coğrafyadaki kaynakları bu iş için seferber etmişti. Ne var ki Karaman, Halep ve Mısır'dan gelen barutun taşınması bir başka sorundu. Mehmed Paşa'nın organizasyon çerçevesinde çözmesi gereken başka bir mevzu buydu. Bu durumu ise konar-göçerlerden kiraladığı develerle çözmüştü⁴³. Sadrazamı zorlayan bir başka durum ise savaş teçhizatı top ve top malzemelerinin tedarik süreciydi. Her ne kadar sefer esnasında kuşatma toplarının dökülmesi için bir uğraş gerekmeseyse de bu topların nakli için ayrı bir organizasyon gerekmişti. Tophane-i Amire'de üretilen bu toplar deniz yoluyla Samsun ve Payas'a nakledilmiş, ardından sefer için önemli toplanma merkezi olan Erzurum'a karayoluyla taşınmıştı. Ayrıca taşıma esnasında reaya önemli görevler düşmüş, reaya bu sefer özelinde yükümlülüklerini yerine getirmişti⁴⁴.

40 BOA, *A.DVN. MHM* 942, s. 7, h. 13; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 158.

41 Bu faaliyetler için ayrıca bkz. Süleyman Polat, "Sadrazam Mehmet Paşa'nın Revan Seferi Hazırlıkları Aşamasında Osmanlı-Safevî Sınır Bölgesinde Yürüttüğü Faaliyetler", *On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri-I*, Ankara 2009, s. 209-218.

42 BOA, *MAD* 3458, s. 44, 144, 149; BOA, *MD ZYL* 9, s. 112, h. 348.

43 Süleyman Polat, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Strateji*, s. 58-59.

44 Süleyman Polat, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Strateji*, s. 61-66.

Revan Seferi hazırlıkları sürecinde sadrazamın ve seferi organize eden grubun üzerinde durduğu meselelerden biri de taşıma hayvanlarının teminiydi. Kara seferlerinde ön plana çıkan taşıma hayvanı, deveydi. Bunun yanında topları çekmek için manda (Osmanlı belgelerinde *camus*), karasığır ve bargir kullanılmaktaydı. Bu hayvanlar, sefer hinterlandında bulunan reayadan temin edilmişti⁴⁵. Özellikle bu hayvanların yetiştiriciliğini yapan konar-göçer cemaat ön plana çıkmıştı⁴⁶.

Sefere bizzat eşlik edecek olan IV. Murad'ın gölgesini üzerlerinde hisseden ve hata yapma şansı olmayan sadrazam ve ekibinin hazırlık sürecinde en fazla üzerinde durdukları konu iâşe meselesiydi. Özellikle ordunun temel iâşe maddeleri olan un, arpa, bal, yağ, koyun eti, ekmek gibi gıda maddeleri *nüzul*, *sürsat*, *iştira* benzeri yöntemlerle⁴⁷ halktan yükümlülük yahut yarı yükümlülük şeklinde temin edilmekteydi. Revan Seferi'nin hazırlığı aşamasında özellikle uzun süre saklanabilecek arpa ve buğdayın iştirası yapılmıştı. Bu iştirâ sürecinde özellikle iki bölge ön plana çıkmıştı. Bunlardan birincisi Ruha ve Birecik çevresinde yapılan iştirâlardı. Birecik, Suruç, Nizip, Rumkale, Behisni ve Ayıntab ve özellikle Ruha çevresinden

45 BOA, MAD 6375, s. 122,123; BOA, MAD 2702, s. 2,5; BOA, MAD 7275, s. 3; BOA, MAD 7392, s. 3; Süleyman Polat, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Strateji*, s. 82-92.

46 Süleyman Polat, "IV. Murat Dönemi Osmanlı Seferlerinde Konar-Göçerlerin Et Temini ve Taşımacılık Hususundaki Rollerini", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı 2 (Aralık 2020), c. 30, s. 686-695.

47 Bunlar hakkında bkz. Süleyman Polat, "Osmanlı Devleti'nde Nüzul Vergisinin Teşkilî ve Gelişimi: XVI- XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisini Nüzul Vergisi Üzerinden Değerlendirmek", *Belleten*, Sayı 295 (Aralık 2018), c. 83, s. 829-862; Süleyman Polat, "Ankara Sancağından Alınan Olağanüstü Aynî Vergiler (1540-1640)", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8 (Haziran 2020), c. 1, s. 143-156; Süleyman Polat, "Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler: 1634-1635 (H.1044) Tarihlerinde Karahisar-ı Şarkî'de Mükellefiyet Şeklinde Yürütülen İştirâ ile Zahir Temini", *Gazi Akademik Bakış*, Sayı 8 (Haziran 2011), c. 4, s. 161-174; Lütfi Güçer, *XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1964, s. 93.

yüklü miktarda zahire satın alınmış, Birecik ve Ruha'daki ambarlarda saklanmıştı. İştirâ sürecinde ön plana çıkan ikinci yer ise Erzurum'du. Özellikle Revan Seferi öncesi tüm kuvvetlerin birleştiği nokta olan Erzurum'da, Halil Paşa vasıtasıyla büyük miktarda zahire satın alınıp depolanmıştı⁴⁸.

Revan Seferi'nde nüzul ve sürsat ile sağlanan zahire, IV. Murad'ın sefer üzerindeki etkisiyle alakalı başka bir veri sunmaktaydı. Sefer sürecinde Halep, Diyarbakır, Maraş, Sivas (Rum), Adana, Erzurum, Karaman ve Anadolu eyaletlerinden *aynî nüzul* alınmış, toplanan bu nüzul kale kuşatması ve sonraki süreçte ordunun iâşesi için kullanılmıştı. Burada dikkat çeken husus ise *tarh edilip* toplanan nüzul miktarıydı. Öyle ki 130.390 kile nüzul zahiresi tarh edilmiş, tarh edilen bu miktarın 122.719 kilesinin tahsili gerçekleştirilmişti. Revan Seferi için tarh edilen aynî nüzul vergisinin %94,11'i tahsil edilerek sefer sürecinde ordunun iâşesi için kullanılmıştı⁴⁹. Sürsat kapsamında da benzer bir tahsil oranı söz konusuydu. Nitekim 511 kazadan un ve arpadan oluşan 458.680 kile zahire tarh edilmiş, tarh edilen zahirenin 422.430 kilesinin tahsili sağlanmıştı. Bu tahsil oranı tarh edilen miktarın %93'üne karşılık gelmekteydi. Bunun yanında sürsat dâhilinde tarh edilen 726.000 adet ekmeğin 693.000 adedi, yani %95,4'ünün tahsili gerçekleşmişti⁵⁰. Taşıma yükümlülüğü de reayada olan bu yükümlülüklerin bu kadar geniş alanda, bu derece yüksek oranlarda tahsil edilmesi, IV. Murad'ın otoritesinin savaş organizasyonuna bir yansımasıydı.

Revan Seferi'ni, IV. Murad devrindeki diğer doğu seferlerinden ayıran en önemli zaman, ordunun yürüyüşü yani seferin menzilleri esnasında yaşanmıştı. Bu süreçte Sultan, varlığını hissettiren ve askerinin motivasyonunu arttıran pek çok işe imza atmıştı. İktidarının ilk dokuz yıllık sürecinde yaşadığı kötü deneyimlerin de etkisiyle

48 BOA, MAD 6375, s. 50, 53; BOA, MAD 6886, s. 6-7; BOA, MAD 3458, s. 55; BOA, MD ZYL 9, s. 3, h. 5; Süleyman Polat, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Strateji*, s. 239-242.

49 Süleyman Polat, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Strateji*, s. 215.

50 Süleyman Polat, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Strateji*, s. 233.

sert karakterli bir mizaca sahip olan Sultan, gördüğü hataları en şiddetli biçimde cezalandırmıştı. Bu durum özellikle ordunun yürüyüşü esnasında da devam etmiş ve her kesimden devlet görevlisi ya da tebaa Padişah'ın hışmından kurtulamamıştı. Mesela IV. Murad kendinden önceki padişahlardan farklı olarak ilmiye sınıfının en üst kademe görevlilerini dahi en ağır biçimde cezalandırmıştı⁵¹. Ordunun yürüyüşü esnasında da bu durum devam etmişti. Nitekim Eskişehir Menzili'nde Eğrigöz Kadısı halka zulmettiği gerekçesiyle⁵², İshaklı Menzili'nde Yalvaç Kadısı aynı gerekçeyle⁵³, Kayseri Menzili'nde, Kayseri Kadısı Gökderelizade Ahmed Efendi zahire tedarikindeki kabahatinden dolayı idam edilmişti⁵⁴. Diğer taşra görevlilerini ve eşkıyalık yapan haramzadeleri de bu süreçte cezalandırmıştı. Öyle ki Akviran Menzili'nde Tutçu Hasan Paşa, Seyitgazi Menzili'nde Kara Halil adlı bir eşkıya, Çifteler'de Kara Yılanoglu adlı bir başka eşkıya, Arkıd Kule Menzili'nde Karaman Beylerbeyi Burnaz Ali Paşa, Konya'da bazı eşkıya ve Zile Voyvodası idam edilmişti⁵⁵. Arttırılabilecek bu örnekler IV. Murad'ın İstanbul'da sağladığı otoriteyi taşraya yayma çabası olarak değerlendirilebilir. Lakin Padişah'ın kararlı tutumu ve hata yapanları en sert biçimde cezalandırmasının, askerleri ve seferi yönetenleri de motive ettiği aşikârdı. Bununla birlikte

-
- 51 Bursa seyahatinde av vesilesiyle uğradığı İznik'in kadısını yolların tamirindeki ihmali sebebiyle astırmış, bu olaydan hemen sonra tepki gösteren Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'yi önce sürmüş, sonra boğdurtmuştu. Ziya Yılmaz, "Murad IV", s. 179.
- 52 Yunus Zeyrek, *IV. Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Ruz-namesi*, Ankara 1999, s. 16.
- 53 Bu menzilde aynı zamanda İzmir Kadısı'nın da eşkıya ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle idamı istenmişti. Yunus Zeyrek, *IV. Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Ruz-namesi*, s. 19-20.
- 54 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 165; Kara Çelebi-Zade Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adli Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tahlil ve Metin, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 7. "Revan Seferi Ruznamesi"nde zahire tedarikinde kusurun, sürsat zahiresini organize edememesinden kaynaklandığını belirtir. Bkz. Yunus Zeyrek, *IV. Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Ruz-namesi*, s. 28.
- 55 Yunus Zeyrek, *IV. Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Ruz-namesi*, s. 17-22.

Padişah'ın otoritesini askerlere ve komutanlara gösterdiği sahneler de sıklıkla yaşanmış, yürüyüşün başından sonuna kadar pek çok asker (bunların büyük kısmı yeniçeriydi) idam edilmişti⁵⁶. Tüm bunlar IV. Murad'ın kuşatma başlamadan askerlere, komutanlara ve seferi yöneten diğer idarecilere gönderdiği sert mesajlardı. Ancak bunların yanında IV. Murad yürüyüş sürecinde ödüllendirici tarafını da göstermişti. Bu süreçte askere ve bazı devlet adamlarına verdiği terakkiler, hilatlar ve bahşişler muhakkak bir başka motivasyon unsurunu oluşturmuştu⁵⁷.

Revan Kalesi'nin Fethi

Revan Seferi'nin ilk menzili olan Üsküdar Menzili'ne Ramazan ayının 4. gününde geçilmiş, Padişah'ın menzile intikali Ramazan'ın 20. gününü ve Üsküdar'dan hareket ise 9 Şevval'i (28 Mart 1635) bulmuştu. Kuşatma öncesi ordunun en önemli toplanma merkezi Erzurum'du. Burada sefer hazırlıklarını yapan Sadrazam ve beraberindeki kuvvetlerle İstanbul'dan Padişahla beraber gelen asker birleşmiş, son hazırlıklar yapıp Revan'a hareket edilmişti. Osmanlı Ordusu 27 Temmuz 1635 (11 Safer 1045) tarihinde Revan'a ulaşmış, Zengi Suyu geçilip şehir ile kale arasına ordugâh kurulmuş, kuşatma 28 Temmuz (12 Safer) gecesi başlamıştı⁵⁸. Metrislerin ve kuşatmanın genel sorumlusu ve yöneticisi *serdar-ı ekrem* Sadrazam Mehmed Paşa idi.

Kalenin kuşatması, Zengi Suyu'nun karşısına geçilerek Revan Şehri tarafından başlatıldı. Kuşatmanın ilk üç günü içerisinde kade-me kademe, kalenin Zengi Suyu'na bakan bölümü dışında, 3 tarafı

56 Bu idamlara birkaç örnek için bkz. Yunus Zeyrek, *IV. Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Ruz-namesi*, s. 14, 24, 36, 38, 44.

57 Yunus Zeyrek, *IV. Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Ruz-namesi*, s. 45, 110.

58 Sıdkı Paşa, *Gazavat-ı Sultan Murâd-ı Râbi'*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2006, s. 64; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, s. 254; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, s. 1059; Solak-Zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, s. 756; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 171; Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad*, s. 10. *Hasan Bey-zade ve Solak-zade Tarihleri*'nde Revan'a 14 Safer 1045'te (30 Temmuz 1635) geldiği kayıtlıdır.

kuşatıldı. Takip eden 4 gün kuşatma bu şekilde devam ettikten sonra Serdar Mehmed Paşa, yeni bir stratejik hamleyle, kuşatmanın zor olduğu fakat seyyahların belirttiği kadarıyla, tahkimatın daha zayıf olduğu, Zengi Suyu'nun karşısına geçerek köprüyü zapt etmiş ve kuşatmayı suyun öbür tarafına da taşımıştı⁵⁹. Bu hareketin doğruluğu kısa zamanda ortaya çıkmış ve 2 gün sonra kaledekiler teslim şartlarını görüşmeye başlamışlardı. Kuşatmanın 10. gününde kale-nin teslimi üzerinde anlaşılmış ve ertesi gün kale boşaltılmıştır.

Kuşatmanın dönüm noktalarından biri sadrazamın bu stratejik hareketiydi. Nitekim Safevîler kaleyi tekrar ele geçirdiklerinde, uygulanan bu yöntemin etkinliğini kırmak için kalenin Zengi Suyu karşısında köprünün yanına ikinci bir kale inşa etmişlerdi. Kalenin kısa sürede fethedilmesine, kuşatma esnasında sadrazamın uyguladığı bu strateji yanında, kalenin tahkimat özellikleri düşünülerek getirilen çok sayıdaki muhasara topu da etkili olmuştu⁶⁰.

Savaş alanındaki bu başarıda IV. Murad'ın da yadsınamaz bir rolü olduğunu ifade etmek gerekir. Her şeyden önce Padişah doğru atamaları yapmış, hızlı sonuç getirecek savaş planlarının uygulanmasını sağlamıştı. Daha kuşatmanın ilk günü Serdar-ı Ekrem Mehmed Paşa, Yeniçeri Ağası ve bazı ihtiyarları toplayıp kuşatma konusunda bilgi almış, fikir beyan etmişti. Bunun yanında kuşatma esnasında askeri ve komutanları motive ettiği de bir gerçektir. Kısa süren kuşatmanın her günü özellikle askeri motive etmek için çabaladı. Başta ön saflarda çarpışan yeniçeriler olmak üzere, yaralanan askerleri ziyaret etti, kendi cerrahlarını göndererek yaralarına baktırdı ve çeşitli ihsanlarda bulundu. Ayrıca kuşatma toplarını denetledi, toplardan sorumlu vezirlerden atışlar hakkında bilgi aldı ve hatta bazı atışları bizzat kendi yönetti. Bunun dışında savaşta yararlılık gösterenlere, Revan Seferi müdafilerinden esir getirenlere çeşitli

59 Diğer kaynakların aksine "Revan Seferi Ruznamesi"nde kuşatma esnasında Zengi Suyu'nun geçildiği bilgisi yer almamıştır. Buna karşın -diğerlerinden farklı olarak- 20 Safer'de atılan bir merminin kalenin cephaneliğini patlattığını belirtmiştir. Bkz. Yunus Zeyrek, *IV. Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Ruznamesi*, s. 64-65.

60 Süleyman Polat, *IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Strateji*, s. 398-399.

terakkiler verdi⁶¹. Tüm bunlar Osmanlı askerinin ve komutanların moralini arttırırken, müdafilerin de ümidini kırmıştı.

Bununla beraber Padişah'ın kuşatmada bulunmasından dolayı ordugâhın savunmasına ayrıca önem gösterilmişti. Öncelikle Otâğ-ı Hümayûn kurulduktan sonra 50 şahi-darbzenle çevrilmiş, yenice-riler ve ulûfeciyân bölükleri görevlendirilmişti. Ayrıca vezirlerden Musa Paşa otağ muhafazası için tayin edilmiş ve beklenmedik bas-kınlara karşı ordu çevresinde "karakol"lar ihdas edilmişti. Nitekim kalenin surları yıkıldıktan sonra kale içerisinden yapılan bir huruç harekâtı, karakolların hazır olması sayesinde kimseye zarar gelme-den bertaraf edilmişti. Karakollar sadece kaleden gelecek tehlikelere karşı önlem almak için kurulmamıştı. Aras Nehri çevresine Nahçı-van tarafından (Safevî Şah'ından) gelebilecek bir tehlikeyi engelle-mek ya da öğrenmek için de "ileri karakol"lar kurulmuştu. Bu ka-rakollar kuşatma sırasında aldıkları istihbarat ile Şah'ın ordusunun konumunu ve durumunu tespit etmeye çalışmışlardı⁶². Osmanlı komutanları oluşturulan ileri karakola bu sefer esnasında büyük ehemmiyet vermişlerdi. Öyle ki ileri karakol görevi için 12.000 as-kerle beraber Murtaza Paşa görevlendirilmişti⁶³.

Revan Kalesi'nin fethinden sonra Padişah ve Osmanlı ordusu İstanbul'a avdet etmemişti. Kuzey hattını kuvvetlendirmek adına Kenan Paşa ve Safer Paşa Ahıska üzerine⁶⁴, Padişah ile birlikte Os-manlı ordusunun geri kalanı Tebriz'e hareket etmişti. Padişah'ın eşliğinde Osmanlı ordusu 11 Eylül 1635 (28 Rebiülevvel 1045)

61 Yunus Zeyrek, *IV. Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Ruz-namesi*, s. 59-69.

62 Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 1027.

63 Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, s. 1062; Solak-Zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, s. 757; Sıdkı Paşa, *Gazavat-ı Sultan Murâd-ı Râbi'*, s. 64. Ayrıca bu kaynakların her üçünde de Murtaza Paşa'nın karakol vazifesi için "Toprak Kale" olarak adlandırılan bölgeye sevk edildiğini kaydetmiştir.

64 Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 1030; Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad*, s. 15; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, s. 1072; Solak-Zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, s. 761.

tarihinde Tebriz'e ulaştı⁶⁵. Bununla beraber Padişah Şah Safi'nin Tebriz ve Erdebil'i boşaltarak kaçtığıını haber almıştı. Bunun üzerine ertesi gün Padişah, bizzat Şah'ın Tebriz'deki sarayına giderek iç halkıyla beraber gezdikten sonra yıkılmasını emretmişti. Ardından konak süresince Tebriz ve çevresindeki yerler yağmalanmıştı. Tebriz'den sonra Osmanlı ordusu daha ileriye gitmemiş ve geri dönüş başlamıştı. Ne var ki geri dönüş esnasında Sadrazam Mehmed Paşa İstanbul'a dönmemiş, yapılacak Bağdat Seferi'nin hazırlığını yürütmek için Diyarbakır'da kışlağa çekilmişti. Ancak Sadrazam kışlaktayken Revan'ın Safeviler tarafından kuşatılması, planları değiştirmişti. Her ne kadar Sadrazam Revan'a yardım götürmek için harekete geçse de kış şartlarından dolayı bu mümkün olmamıştı⁶⁶.

IV. Murad'ın Şark Meselesini Çözümüne Kavuşturması: Bağdat Seferi

Revan Seferi'nden sonra Osmanlı Devleti kuzey ve doğu sınırlarının güvenliğini temin etmiş, Bağdat Seferi için uygun şartları sağlamıştı. Ancak IV. Murad, Revan Kalesi'nin kaybını bir başarısızlık olarak görmüş ve Mehmed Paşa'yı Bağdat Seferi öncesi azletmişti⁶⁷.

Bunu takiben İstanbul kaymakamı olan Bayram Paşa, 2 Şubat 1637 (7 Ramazan 1046)'de sadrazam ve 6 Şubat 1637 (11 Ramazan 1046)'de Bağdat Seferi için serasker tayin edildi. Bayram Paşa serasker olarak görevlendirilmesinden sonra sefer hazırlıklarını yapmak için 7 Mart 1637 (10 Şevval 1046)'de Üsküdar'a geçti⁶⁸. Sadrazam'ın

65 Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad*, s. 15; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, s. 1076; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 175; Yunus Zeyrek, *IV. Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Ruz-name-si*, s. 89; Solak-Zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, s. 762. "Revan Seferi Menzilnamesi"nde 30 Rebiülevvel'de 3 saatte ulaşıldığı kayıtlıdır. Anonim, *Dördüncü Murad'ın 1044 Revan Seferi Menzilnamesi*, Laleli, 001608/5, vr, 33b.

66 Süleyman Polat, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Strateji*, s. 404-408.

67 Kerim Yans, *IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri*, s. 164.

68 Tahsin Ünal, *IV. Murat ve Bağdat Seferi*, Berikan Yayınları, Ankara 2001, s. 45-46.

Bağdat Seferi için Anadolu'ya harekâtı seferin hazırlıklarını yapmak amacıyla idi. Bu hazırlıklar için Sadrazam önce Konya sonra Sivas, Tokat, Amasya buradan da Malatya, Maraş, Antep ve Birecik'e geçerek seferin ilk hazırlıklarını yürüttü. Gerek kroniklerden gerekse arşiv kayıtlarından takip edebildiğimiz bu süreçte, sadrazam, tıpkı sefeli gibi ordunun harekâtı esnasında ihtiyaç duyacağı hazırlıkları yapmıştı. Sadrazam, IV. Murad'ın Bağdat meselesine kesin çözüm getirmek istediğini çok iyi bildiğinden, kusursuz bir hazırlık yapmak zorundaydı. Bağdat Seferi'nin hazırlık sürecinde öne çıkan husus; nehir taşımacılığıydı. Bu maksatla Birecik'te, sefer öncesinde ciddi hazırlıklara imza atmıştı. Sadrazam gemi yapım işi için Rakka Valisi Yeğen Osman Paşa'yı görevlendirmiş ve ondan 700 adet gemi hazırlamasını talep etmişti⁶⁹. Bunun yanında bizzat sadrazamın divânından Osman Paşa'ya yardım edilmesi için çeşitli emirler de gönderilmiş, özellikle Birecik'e yakın yerler buradaki organizasyona dâhil edilmişti⁷⁰.

'Sadrazamın bir diğer dikkat çeken hazırlığı büyük topların dökülmesi işiydi. Normalde İstanbul'da Tophane-i Amire'de dökülen topların bir kısmının bu sefer için Birecik'te dökülmesine karar

69 Süleyman Polat, *Bağdat Merkezli Bir Osmanlı Tarihi*, s. 490. Tahsin Ünal Birecik'te inşa edilecek gemilerin sayısının 800 olduğunu belirtmişti. Tahsin Ünal, *IV. Murat ve Bağdat Seferi*, s. 57.

70 Bu emirlerden biri Rışvan Zabiti Baki'ye gönderilmiş, gemilerin inşası için ihtiyaç duyulan 10.000 adet kereste ve 8.000 adet kütüğü temin edip Osman Paşa'ya ulaştırması emredilmişti. Bkz. BOA, MAD 3443, s. 40. Bu belge 31 Temmuz 1637/8 Rebiülevvel 1047 tarihiyle kaydedilmiştir. 14 Ağustos 1637/22 Rebiülevvel 1047 tarihinde bu hüküm yeniden gönderilmiştir. MAD 3443, s. 56. Bir başka kayıta inşa sürecinde çalışanlara ödenecek ücretlerin hangi gelirlerden karşılanacağı belirtilmişti. Buna göre Halep hazinesine bağlı Suruç mukataası malından, gemi işinde görev alan neccar, demirci gibi çalışanların ücretlerini ödemek için H. 1047 senesi gelirlerinin gönderilmesi istenmişti. Bkz. BOA, MAD 3443, s. 54. Tarih: 8 Ağustos 1637/16 Rebiülevvel 1047. Bu konuyla ilgili ayrıntı için bkz. Süleyman Polat, "IV. Murat Devri Doğu Seferlerinde Nehir Taşımacılığı ve 1638 Bağdat Seferinde Fırat Üzerinden Yapılan Nakliyat", *History Studies* (Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Armağanı), Sayı 12/2 (Nisan 2020), s. 580-581.

verilmişti⁷¹. Buradaki temel amaç, taşıması zor ve maliyetli olan bu silahların bir kısmını Bağdat Seferi için taşıma merkezi konumunda olan bir yerde imal etmekti. Yapılan bu işlerden sonra Bayram Paşa kışlak merkezi olan Amasya'ya çekilmiş ve seferin hazırlıklarını buradan yürütmüştü.

Sadrazam Bayram Paşa'nın 1637 Ağustos sonundan 1638 Mart sonuna kadar yaklaşık 6,5 ay kışlakta kaldığı sürede, özellikle iâşe temini hususundaki çalışmaları kayda değerdi. Nitekim 1638 Bağdat Seferi'nin hazırlıkları esnasında Azaz, Ruha, Rumkale, Halep, Bilecik gibi yerlerden 250.000 kile civarında zahire satın alınmasını emretmişti. Bu satın alımlar içerisinde en fazla zahire 150.000 kileyle Halep'ten temin edilmişti⁷². Bunun dışında Bitlis, Hama, Kilis gibi yerlerden başka satın alımlar da gerçekleşmişti⁷³.

Bağdat Seferi'nde de zahire temininin önemli ayaklarından birisi aynî nüzul vergisi olmuştu. Öyle ki IV. Murad'ın Bağdat Seferi sırasında yine sefer güzergâhında olan Anadolu, Sivas, Karaman, Maraş, Diyarbakır, Erzurum ve Ruha eyaletlerinden nüzul ihraç edilmişti. Bu eyaletlerden toplamda 100.540,25 kile aynî nüzul vergisi tarh edilmiş ve tarh edilen bu miktarın 96.548,25 kilesi toplanmıştı⁷⁴. Revan Seferi'nde olduğu gibi Bağdat Seferi'nde de tarh edilen aynî nüzul zahiresinin büyük bir kısmı (%96,02'si) tahsil edilmişti. İlk yürüyüş esnasında Bağdat Seferi'nin menzil organizasyonunda da halktan toplanan sürsat kullanılmıştı. Mesela Kütahya Sancağı'nın

71 Tahsin Ünal, *IV. Murat ve Bağdat Seferi*, s. 49; Halil Sahillioğlu, "IV. Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi", *Belgeler*, Sayı 3-4 (Ankara 1965), c. 2, s. 6; Süleyman Polat, *Bağdat Merkezli Bir Osmanlı Tarihi*, s. 490, 497; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 191. Bununla birlikte seferin hazırlıkları esnasında 28 vukiyye atar kala-kop toplarını taşıyabilecek ölçü ve büyüklükte 10 kıta gemi yapımı için bir emir gönderilmişti. Bkz. BOA, MD 87, s. 148, h. 474. Tarih: 3 Şubat 1638/18 Ramazan 1047.

72 BOA, MAD 3443, s. 2, 17, 40, 45. Birecik'teki ambara 300.000 kile miktarı zahire depolanması Revan Seferi esnasında da gerçekleşmişti. Bkz. Süleyman Polat, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Strateji*, s. 240.

73 Tahsin Ünal, *IV. Murat ve Bağdat Seferi*, s. 54-55.

74 Lütfi Güçer, *XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, s. 79-80.

29 kazasından, Bayat, Bolvadin, Han-ı Hüsrev Paşa, Bardakçı, Seyitgazi menzilleri için 21.800 kile arpa 1.780 kile un, 53.000 ekmek, 1.810 adet koyun, 1.900 vukiye yağ, 1.015 vukiye bal ve 355 çeki odun talep edilmiş, bu talepler büyük ölçüde karşılanmıştı⁷⁵. Yine Ankara Sancağı'nın 11 kazasından 7.800 kile arpa, 900 kile un, 770 adet koyun, 950 vukiye yağ, 395 vukiye bal, 125 çeki odun tarh edilmişti. Tarh edilen bu iâşe maddelerinden arpanın %98'i, unun %87'i, koyunun %100'ü, yağın %99'ü, balın %93'ü ve odunun %100'ü tahsil edilmişti. Anlaşılabacağı üzere Padişah'ın da iştirak ettiği Bağdat Seferi'nde sürsat da yüksek oranlarda tahsil edilmişti⁷⁶.

Bayram Paşa'nın Bağdat Seferi öncesinde ciddiyetle planladığı kritik iâşe maddelerinden biri de et idi. Her ne kadar anlık alımlarla ihtiyacın sağlandığı bir gıda maddesi olsa da hem iştirakların hem de mükellefiyet çerçevesinde sağlanan hayvanların tedarik planlaması önceden yapılması gerekmişti. Bu maksatla sefer süresince toplam 218.153 adet büyük çoğunluğu koyundan oluşan hayvan temin edilmişti⁷⁷. Önceden planlama dâhilinde bölgedeki konar-göçer reayadan hem sürsat hem de iştirak ile koyun tedarik edilmişti. Özellikle Bayram Paşa'nın sadrazamlığı zamanında bu talepler başlamış ve sefer süresince 45.775 adet koyun konar-göçer cemaatlerden iştirakla sağlanmıştı. Yine Bozulus, Danişmendlü, Bozdoğan, Yeni-il ve Halep Türkmenlerinden 17.315 koyun sürsat kapsamında tahsil edilmişti⁷⁸.

İfade etmek gerekir ki IV. Murad'ın seferin hazırlık aşamasındaki katkısı başta Sadrazam olmak üzere seferi organize eden yöneticiler üzerinde kurduğu baskıydı. Özellikle Bayram Paşa, selefinin ilk başarısızlıkta azledildiğini bildiğinden, en küçük bir aksaklığa ya da başarısızlığa mahal vermeden hazırlıkları tamamlamaya gayret etmişti.

75 Süleyman Polat, "1635 Revan ve 1638 Bağdat Seferlerinde Kütahya Sancağı'nın Savaş Katkısı", *Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 67 (Ocak 2021), s. 258-263.

76 Süleyman Polat, "Ankara Sancağından Alınan Olağanüstü Aynî Vergiler", s. 153.

77 BOA, *MAD* 18186, s. 56.

78 Süleyman Polat, "IV. Murat Dönemi Osmanlı Seferlerinde Konar-Göçerler", s. 685.

Bununla beraber Padişah'ın ağırlığını hissettirdiği süreç, Revan Seferi'nde olduğu gibi, ordunun İstanbul'dan hareketiyle başlamıştı. Nitekim Bağdat Seferi için Padişah 8 Nisan 1638 (23 Zilkade 1047)'de Üsküdar'a geçmiş ve bir ay sonra 8 Mayıs 1638 (23 Zilhicce 1047) tarihinde hareket etmişti⁷⁹. Yürüyüş esnasında en dikkat çekici hadise, mehdilik iddiasıyla ortaya çıkan Sakarya Şeyhi'nin idamıydı. Bu olay her ne kadar askere yahut devlet erkânına bir nizam vermek amacıyla yapılmamış olsa da Padişah'ın devlet otoritesine tehdit oluşturabilecek her türlü oluşuma tahammül göstermediğinin bir işaretiydi. Nitekim bu gerekçelerle Sakarya Şeyhi yakalanıp, ordu-gâha getirilmiş ve Konya menziline idam edilmişti⁸⁰. Yine yolculuk esnasında eksiklikleri görülen ya da birtakım usulsüzlükleri olan devlet görevlileri ve dirliği bozan kişiler cezalandırılmıştı⁸¹. Bununla beraber Revan Seferi'ne kıyasla başta yeniçeriler olmak üzere asker taifesinin cezalandırıldığına dair veriler kayıtlı değildi. Anlaşılan Revan Seferi sürecinde muharip asker taifesi kontrol altına alınmıştı. Bu yürüyüş esnasında ilmiye sınıfına mensup kadıların da cezalandırılmadığı dikkat çekmekteydi. Ne var ki yürüyüş sürecinde Padişah, birtakım önemli kadılık atamalarını bizzat takip etmiş, hatta Edirne kadısını kendi belirlemişti⁸². Tüm bunlar Padişah'ın Bağdat Seferi esnasında ilmiye sınıfını da kontrol ettiğini göstermekteydi.

Yürüyüş esnasında beklenmedik bir takım gelişmeler de olmuştu. Öyle ki serasker de olan Sadrazam Bayram Paşa 27 Ağustos 1638 (16 Rebiülâhir 1048)'de Cülab menziline hastalığından ötürü vefat etmişti. Bayram Paşa'nın yerineyse Diyarbakır Beylerbeyi ve Musul Muhafızı Tayyar Mehmed Paşa atanmıştı. Aslında teamüllere göre

79 Tahsin Ünal, *IV. Murat ve Bağdat Seferi*, s. 81-82; Kerim Yans, *IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri*, s. 177; Halil Sahillioğlu, "IV. Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi", s. 13.

80 Tahsin Ünal, *IV. Murat ve Bağdat Seferi*, s. 83-90; Süleyman Polat, *Bağdat Merkezli Bir Osmanlı Tarihi*, s. 494; Halil Sahillioğlu, "IV. Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi", s. 16.

81 Bu cezalandırmalara dair bkz. Halil Sahillioğlu, "IV. Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi", s. 15, 16, 20-24.

82 Tahsin Ünal, *IV. Murat ve Bağdat Seferi*, s. 99-100.

Bayram Paşa'dan sonra Kemankeş Mustafa Paşa'nın sadrazam olması gerekiyordu. Lakin Padişah kimi rivayete göre Mustafa Paşa'nın, Bayram Paşa'nın ölümünden sonra 40 kurban kestirip dağıtmasına sinirlendiği için başka bir rivayete göreyse Ruznamçeci İbrahim Ağa ve Silahtar Mustafa Ağa'nın girişimleri sonucu Kemankeş Mustafa Paşa'yı atamamıştı⁸³. Ancak daha makul bir yaklaşımın, Padişah'ın sefer hazırlıkları sürecinde yer alan, hali hazırda Diyarbakır Beylerbeyliği ve Musul Muhafızlığı görevini sürdüren Tayyar Mehmed Paşa'yı bu göreve daha uygun bir aday olarak atamasıdır. Bunun yanında teamüller dışında gerçekleşen bu atama, IV. Murad'ın seferin yürüyüşü esnasında gücünü hissettirdiği bir başka vakadır.

Bağdat Kalesi'nin Yeniden Fethi

Kuşatmadan önce Osmanlı Ordusunun en önemli duraklarından birisi 8 Ekim 1638 (29 Cemaziyevvel 1048)'de ulaşılan Musul'du. Burada, mühimmat ve özellikle kuşatma toplarının ne şekilde taşınacağına dair son kararlar alınıp, gerekli hazırlıkların yapılmasının ardından 18 Ekim 1638 (9 Cemaziyelahir 1048)'de Bağdat'a doğru hareket edildi. Osmanlı ordusu 14 Kasım 1638 (7 Recep 1048)'de Bağdat'ın 7 kilometre dışına Kazmiye denen bölgeye ulaştı ve aynı gün Tayyar Mehmed Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Silahtar Mustafa Paşa Bağdat önlerine giderek incelemelerde bulundular. Ertesi gün Padişah'ın otağı, İmam-ı Azam yakınında kuruldu, burada toplanan harp meclisi kuşatmanın ne şekilde yapılacağını kararlaştırdı. Ve nihayet 15 Kasım'ı 16 Kasım'a (8 Recep'i 9 Recep'e) bağlayan gece kuşatma, Bağdat'ın Ak Kapı tarafından başlatıldı⁸⁴.

83 Süleyman Polat, *Bağdat Merkezli Bir Osmanlı Tarihi*, s. 498; Halil Sahillioğlu, "IV. Murad'ın Bağdad Seferi Menzilnamesi", s. 21. Tahsin Ünal, *IV. Murat ve Bağdat Seferi*, s. 108; Kerim Yans, *IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri*, s. 178.

84 Tahsin Ünal, *IV. Murat ve Bağdat Seferi*, s. 123-131, 137-140; Süleyman Polat, *Bağdat Merkezli Bir Osmanlı Tarihi*, s. 498-506; Kerim Yans, *IV. Murat Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri*, s. 180-185; Halil Sahillioğlu, "IV. Murad'ın Bağdad Seferi Menzilnamesi", s. 24-27.

Kuşatma esnasında ordu; 5 komutan kumandasında, 5 parçaya ayrıldı ve Ak Kapı yarım daire şeklinde kuşatıldı. Ordunun en büyük kısmı Sadrazam Tayyar Paşa kumandasındaydı. Bunun dışında diğer bölüklere Kemankeş Mustafa Paşa, Hüseyin Paşa, Derviş Mehmed Paşa ve Silahtar Mustafa Paşa komuta etmişti. Muhasaranın ikinci günü büyük kuşatma toplarının da devreye girmesiyle Bağdat yoğun bir bombardımana tutuldu. Buna ilave olarak Bağdat'ın surlar dışındaki mahallelerine de akınlar yapılmaya başlanmıştı. Muhasara esnasında, güçlü top ateşi dışında, müdafilerin moralini bozmaya yönelik başka yöntemler de denenmişti. Bunlar içerisinde dikkat çekenlerden birisi, kuşatmanın on birinci gününde Kenan Paşa'nın Revan tarafından getirdiği esir Safevî askerlerinin, metriste, müdafilerin görebileceği bir noktada, idam edilmesi idi. Bir diğer yöntem, topların yüksek bir mevziye çıkarılarak ateş gücünü arttırmaya çalışmaktı. Bunun için bin kadar hurma ağacı kesilip bir platform oluşturulmuştu. Bununla beraber muhasaranın on dokuzuncu gününde Musul'dan Dicle vasıtasıyla gemilerle taşınan kuşatma toplarının kalan kısmı ordugâha ulaşmış ve böylece Osmanlı ordusunun ateş gücü daha da artmıştı. Ne var ki kuşatmanın yirminci günü çıkan ve dört gün süren fırtına çatışmayı biraz yavaşlatmıştı. Buna rağmen top ve tüfek atışları hiç kesilmemiş ve lağım işi ağırlık kazanmıştı. Fırtınanın sona ermesinin ardından 11-12 günlük süreçte çatışma hızlanmış, Osmanlı kuvvetleri bazı kuleleri ele geçirmişti. Bu arada şiddetli çatışmalar esnasında Sadrazam Tayyar Mehmed Paşa, 24 Aralık 1638 (17 Şaban 1048) tarihinde hayatını kaybetmiş, yerine Kemankeş Mustafa Paşa sadrazam ve serasker olarak atanmıştı. Bu durum Osmanlı ordusunda bir değişikliğe sebep olmamış, Bağdat'ın kulelerini alma mücadelesi hızla devam etmiş ve nihayet müdafilerin kaleyi savunma ümidi kalmamış ve 25 Aralık 1638 (18 Şaban 1048) tarihinde teslim görüşmeleri başlamıştı. Safevî adına Bektaş Han'ın yürüttüğü görüşmeler neticesinde müdafilerin Bağdat'ı terk etmesi koşuluyla kalenin teslim kararı kabul edildi. Ancak bu süreçte bazı gruplar arasındaki çatışmalar devam

etti ve kalenin teslimi iki gün sonra, 27 Aralık 1638 (20 Şaban 1048)'de tamamlandı⁸⁵.

Bağdat muhasarası esnasında, Safevî kuvvetleri ne kadar iyi tedbir almış olsa da, Osmanlı kuvvetleri kuşatmanın başından sonuna kadar kararlı, dirayetli ve atak bir mücadele göstermişlerdi. Şüphesiz bu mücadelenin ardındaki en önemli etken, Padişah'ın sefere bizzat katılması ve kararlı tutumu idi. IV. Murad kuşatmanın hemen başında ve devamında önemli kararların içerisinde yer almış, fikir beyan etmiş ve muharebeleri yakından takip etmişti. Mesela Padişah, kuşatmanın başlayacağı cenahı bizzat incelemiş, metris yerlerini gezmiş hatta bir kısmını belirlemişti. Bundan başka Padişahın kararlılığını gösteren ve askerin motivasyonunu artıran pek çok davranışı da olmuştu. Padişah, daha Bağdat'a ilk ulaşıldığında, İmam-ı Azam'ın türbesinin yakınında olmasına karşın, türbe ziyaretini Bağdat'ın fethinin sonrasına bırakmış, böylece komutanlara ve askerlere (kalenin muhakkak alınmasını istediğine dair) ilk mesajını vermişti. Yine Revan Seferi'nde olduğu gibi kuşatmayı takip edebileceği hâkim bir tepeye otağı kurdurmuş, güvenliği muntazam şekilde sağlanan karargâhından an be an muhasaraları izlemiş ve gerekli müdahaleleri yapmıştı. Önceki Bağdat kuşatmalarından farklı olarak, IV. Murad ordunun Bağdat'a ulaşmasından sonra askerin dinlenmesine izin vermeden, hemen kuşatmanın başlamasını istemişti. Ayrıca Padişah kuşatma öncesi bir konuşma yapmış, ilk top atışını bir şahî topunu ateşleyerek gerçekleştirmiş ve top cengini başlatmıştı. IV. Murad, muharebeler esnasında metrisleri de teftiş etmiş, burada savaşılan askerleri cesaretlendirmişti. Bunun yanında Revan Seferi'nde olduğu gibi kuşatma esnasında yaralı askerleri bizzat ziyaret etmiş, cerrahlar göndermiş, yaralarının durumuna göre ihşanlarda bulunmuştu⁸⁶.

Kalenin fethinin akabinde IV. Murad, Bağdat'ın alınmasının sonrasına bıraktığı İmam-ı Azam Türbesi'ni ziyaret etti. İmam-ı

85 Kerim Yans, *IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri*, s. 185-194; Halil Sahillioğlu, "IV. Murad'ın Bağdad Seferi Menzilnamesi", s. 27-29; Süleyman Polat, *Bağdat Merkezli Bir Osmanlı Tarihi*, s. 506-514; Tahsin Ünal, *IV. Murat ve Bağdat Seferi*, s. 183.

86 Tahsin Ünal, *IV. Murat ve Bağdat Seferi*, s. 137-147.

Azam ve Abdülkadir Geylani Türbelerini tamir ettirdi. Bunun yanında kuşatma esnasında harap olan kalenin tamiri işini sadrazama bıraktı. Padişah, hastalığının da etkisiyle 17 Ocak 1639 (12 Ramazan 1048)'de Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa'yı Bağdat'ta bırakarak İstanbul'a doğru hareket etti. Geri dönüş yolculuğunda hastalığı nedeniyle uzun molalar veren IV. Murad, 10 Haziran 1639 (8 Safer 1049)'da İstanbul'a ulaştı⁸⁷. Bu arada Sadrazam, Bağdat'ın imarıyla uğraşmış, Safevîleri barışa sevk etmek için bir ileri harekât düzenlemiş ve nihayet Safevî Devleti'yle 17 Mayıs 1639 (14 Muharrem 1049)'da Kasr-ı Şirin Antlaşması'nı imzalamıştı.⁸⁸ IV. Murad Revan Seferi'nde kendisini hissettiren gut hastalığından mustaripti. Bağdat Seferi sırasında hastalığı daha da ilerlemişti. Hastalığı daha da kötüye gitmiş olan padişah sefer dönüşünden yaklaşık 11 ay sonra, 17 Mayıs 1639 (15 Şevval 1049) tarihinde vefat etmiştir. Naaşı, seferlerde bindiği 3 atla taşınmış ve babası I. Ahmed'in yanına defnedilmiştir⁸⁹.

Sonuç ve Değerlendirme

IV. Murad iktidarının başlarında patlak veren ve küçük yaşlarda yönetime hâkim olamadığından dolayı büyüyen hadiseler onun dönemin dış siyasetine de damga vurmuştu. Nitekim kendisine XVII. yüzyılın cengâver Osmanlı Padişahı ününü kazandıran Revan ve Bağdat seferlerine çıkmasına bu hadiseler sebep olmuştu. Bilindiği üzere küçük yaşlardan itibaren yaşadıkları, IV. Murad'ın otoriter bir kimliğe kavuşmasına sebep olmuştu. Ne var ki Padişah'ın Revan ve Bağdat seferlerinde sertlikle ortaya koyduğu bu otoriter yapısı savaşların başarılı olmasında da etkili olmuştu. Bununla beraber özellikle muharebe esnasında Padişah'ın sert tavırları yerine ödüllendirici ve teşvik edici yönü de ön plana çıkmıştı. Anlaşılan IV. Murad sefer

87 Ziya Yılmaz, "Murad IV", s. 181.

88 Abdülkadir Özcan, "Kemankeş Mustafa Paşa", *DİA*, c. 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 249.

89 Ziya Yılmaz, "Murad IV", s. 182.

sürecinde askerlere ve komutanlara nasıl davranması gerektiğini iyi bilen bir sultandı. Padişah buna göre davranışlarını belirlemiş ve bu durum bizzat katıldığı seferlerin başarılı olmasını sağlamıştı.

Bunun yanında Padişah'ın doğrudan görülen ve seferlerde askeri başarıyı getiren bu yönlerinin dışında başka dokunuşları da olmuştu. Özellikle bu durum sefer organizasyonu dahilinde tutulan kayıtların incelenmesiyle anlaşılmaktadır. IV. Murad devrinin ilk Bağdat seferlerinin organizasyonlarında çeşitli sıkıntılar yaşanmıştı. Mesela sefer organizasyonlarında önemli rol oynayan konar-göçerlerden hem aynı vergiler kapsamında hem de iştirak çerçevesinde talep edilip tahsil edilen koyun sayısı Hüsrev Paşa'nın Bağdat Seferi'nde düşük kalmışken, IV. Murad'ın bizzat katıldığı Bağdat Seferi'nde tahsil oranı oldukça yükselmişti⁹⁰. Daha çarpıcı bir örnek, sefer bölgesine yakın sayılabilecek bir konumda bulunan 7 kazalı Malatya Sancağı'ndan talep edilen iâşe maddelerinin tahsili sürecinde görülmektedir. Nitekim Hafız Ahmed ve Hüsrev Paşaların komuta ettiği Bağdat Seferi'nde, Malatya Sancağı'na tarh edilen zahirenin tam tahsili çeşitli bahanelerle gerçekleşmemişti. Buna karşın Padişah'ın katıldığı Revan ve Bağdat seferlerinde Malatya Sancağı'na hem daha fazla yükümlülük yüklenmiş, hem de bu yükümlülükler sancak halkı tarafından neredeyse eksiksiz bir biçimde yerine getirilmişti⁹¹. Benzer bir durum IV. Murad devrinde Ankara Sancağı'ndan talep edilen aynı vergilerde de görülmektedir. Buna göre Mehmed Paşa'nın doğu seferinde Ankara Sancağı'ndan talep edilen sürsat zahiresinin %50'si, Hüsrev Paşa'nın Bağdat Seferi'nde sürsat zahiresinin %75,7'si tahsil edilmişken, Revan Seferi'nde sürsatın %100'ü, Bağdat Seferi'nde %97'si tahsil edilmişti. Ankara Sancağı'ndan tahsil edilen nüzul zahiresinde de benzer tarh ve tahsil oranları tekrarlanmıştı⁹². İâşe organizasyonuna dair dikkat celp eden bir başka husus Kırım Kuvvetlerinin sefere katılımında görülmüştü.

90 Süleyman Polat, "IV. Murat Dönemi Osmanlı Seferlerinde Konar-Göçerler", s. 677-680; 682-686.

91 Süleyman Polat, "Osmanlı Sefer Araştırmalarına Bir Katkı: IV. Murat Dönemi Seferlerinde Malatya Sancağı", *Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz Armağanı*, Ankara 2018, s. 229-245.

92 Süleyman Polat, "Ankara Sancağından Alınan Olağanüstü Aynı Vergiler", s. 153.

Nitekim Bağdat Seferi'ne az sayıda olsa da Kırım kuvvetlerinin desteği sağlanmış ve bu destek çerçevesinde Kırım kuvvetlerinin işe ihtiyaçları için bir organizasyon yapılmıştı. Ayrıntılı bir biçimde incelendiğinde bu durum, Padişah'ın katıldığı sefer organizasyonunun ciddiyetini gösteren bir başka noktayı işaret etmekteydi⁹³.

Tüm bunlar Revan ve Bağdat seferlerinde kazanılan başarının dönemin kroniklerinde anlatılanların dışında, sadece Padişah'ın şahsen sefere katılmasıyla sınırlı olmadığını, aynı zamanda IV. Murad'ın merkezdeki nizamı sağlamasıyla ilintili olarak, taşrada da devam eden sefer organizasyonlarının kusursuza yakın gerçekleşmesine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu durum dönemin savaşlarının kazanılmasında birden fazla etkinin aynı anda gerektiğini, IV. Murad'ın bu etkenleri sağlayarak zamanının önemli komutan ve devlet adamı özelliği taşıyan bir padişahı olduğunu göstermektedir.

93 Nitekim Kırım Kuvvetleri Osmanlı Sefer organizasyonları içerisinde en uzun mesafeyi kat ederek bu desteği vermişlerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Polat, "Kırım'dan Bağdat'a: 1638 Bağdat Seferinde Yardımcı Kırım Kuvvetlerinin Menzil ve İşe Organizasyonu", *KARAM (Kırım Sayısı)*, Sayı 11/42 (Haziran 2014), s. 85-109.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

*Selim Erdoğan**

Bugüne kadar, Millî Mücadele'yi örgütleyen ve zafere taşıyan, çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün sayısız biyografisi yazılmıştır. Doğumundan ebediyete intikaline dek geçen süreç belgelere, arkadaşlarının ve yakın çevresinin aktardıklarına göre ayrıntılı şekilde kaleme alınmıştır. Bu nedenle çalışmamızda alışlageldik biyografik bir anlatım tercih edilmemiş, Mustafa Kemal'i bir asker olarak öne çıkaran nitelikleri değerlendirilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün askerî dehasına vurgu yapan, üstün niteliklerinin arka planını sorgulayan pek çok araştırmacı olmuştur. Örneğin Richard Robinson, bu konuda en ciddi analitik değerlendirmeyi yapan yabancı araştırmacılardandır. Robinson'a göre Mustafa Kemal'in dehasının sınırlarını belirleyen beş üstün niteliği vardır¹:

- 1) Cesareti
- 2) Öngörü yeteneği
- 3) Doğru hamle için sabırla doğru zamanı bekleyebilmesi
- 4) Gerçek hedefini gizleyerek düşmanını yanıltma kabiliyeti
- 5) Kendisinin ve rakibinin gücünü doğru analiz edebilmesi

Enginsoy ise Batılı araştırmacılarla siyasetçilerin Atatürk hakkındaki görüşlerini derlediği çalışmasında, neredeyse tamamının onun tartışmasız bir askerî deha olduğu konusunda birleştiklerini ifade

Dr., Türk Tarih Kurumu. E-posta: murettep1@gmail.com.

1 Richard D. Robinson, *The First Turkish Republic: A Case Study in National Development*, Harvard University Press, Massachusetts 1963, s. 29-30.

etmektedir². Benzer fakat daha kapsamlı bir çalışmada ise Baycan; Lord Kinross, Churchill gibi eski düşmanlarının Mustafa Kemal hakkındaki görüşlerine yer verdikten sonra psikolojik bir tahlilde de bulunur: Amerikalı psikolog Dr. Samuel McCarthy'nin tek alanda büyük yenilikler ortaya koyan, o alana değer katanları "dâhi", birkaç alanda birden bu yeteneğe sahip olanları ise "üstün dâhi" olarak tanımladığını vurgulayarak Mustafa Kemal'in yalnız askerî vasıflarıyla bile zaten dâhi olduğunu, birçok sosyal alanda ortaya koyduğu eserler ve bu eserlerin ulusal/uluslararası ölçekteki yankılarıyla da üstün dâhi nitelemesini hak ettiğini ifade etmektedir³.

Askerî Dehanın Tanımı

Komutanları, devlet adamlarını sahip oldukları niteliklere göre nesnel şekilde değerlendirip kıyaslamak çoğu kez mümkün değildir. Bir komutanın "dâhi" sıfatını hak edip etmemesi kişiden kişiye değişebilir. Biyografik çalışmalar yapan kimi araştırmacılar için fetihler yapmak, hükümrانlık sahasını genişletmek bir ölçüt olurken, kimileri ise elde edilen toplumsal faydayı esas alır. Bu şekilde göreceliklere sahip bir konuda standart bir değerlendirme şablonu olmadığı gibi, "deha" da pek çok niteliğin bileşkesi olabilecek bir kavramdır.

Yine de bahsettiğimiz konuda yapılan pek çok çalışmada da referans olarak kabul edilen, savaş ve strateji düşünürü Carl von Clausewitz'in *Savaş Üzerine* adlı eserindeki "dâhi" tanımı bir hareket noktası oluşturabilir: " *deha askerî faaliyet alanına yöneltilmiş tüm manevi güçlerin uyumlu bir bileşkesidir.*"⁴. Biz de Türk milletinin kurtarıcısı, çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün komutanlık niteliklerini ve bir deha olup olmadığını irdelerken Clausewitz'in çizdiği çerçeveyi esas alacağız. Ancak şüphesiz bu anlatımın daha farklı bileşenlerle desteklenmesi

- 2 Cemal Enginsoy, "Batı Yayın Dünyasında Atatürk", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 3 (1985), c. 1, s. 834.
- 3 Nusret Baycan, *Atatürk ve Askerlik Sanatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s. 58-63.
- 4 Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Şiar Yalçın, May Yayınları, İstanbul 1975, s. 85.

de gerekecek. Clausewitz, askerî dehayı oluşturan pek çok bileşen tanımlamıştır. Bunlar arasında entelektüel birikim, cesaret, dayanıklılık, sezgi, zekâ, soğukkanlılık, askerî motive edebilme gücü, his kuvveti, karakter gücü, coğrafyaya hakimiyet, sentez ve muhakeme yeteneği sayılabilir⁵. Biz de Mustafa Kemal Atatürk'ü, bu bileşenleri esas alarak askerlik yaşamından örneklerle adım adım değerlendirecek, bu bileşenlerin sonuçlarının Başkomutan'ın yaşamına ve Türk Milletinin varlığına nasıl yansıdığını göreceğiz.

Entelektüel Birikim

Arkadaşlarının Manastır'daki askerî lise yıllarına ilişkin anlatılarında Mustafa Kemal Atatürk; bilgiye aç, öğrenme konusunda doyumsuz ve hevesli bir genç olarak yer alır. Zekâsı ve çalışkanlığı sayesinde dersleri iyidir, notları hep yüksektir ama onu asıl farklı kılan sadece askerliğe ya da ilişkili konulara değil, bilimin ve sanatın her alanına duyduğu ilgi ve öğrenme çabasıdır. Bu çabayı, bazen bir Almanca jeoloji kitabının köşesine alınmış notlarda bazen de Meclis konuşmasında Jean Jacques Rousseau'ya yaptığı atıfta görürüz⁶. Mustafa Kemal Atatürk'ün, Tefik Fikret'in dizesindeki “*fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür*” ifadesinden çok etkilendiği açıktır. Aslında bu, onun en önemli niteliklerinden olan muhakeme yeteneğini de tanımlar. Bilgi ne kadar çok ve çeşitliyse, muhakeme de o kadar sağlıklı olacaktır. Mustafa Kemal'in muhakeme gücünü üzerine inşa ettiği düşünsel evren ise bilinen 4.000'e yakın kitabın da ötesinde, kaydı oluşturulamayan sayısız dergi, gazete ve makalenin eseridir. Güzel sanatlar ve sosyal bilimler alanındaki yenilikleri izlemesi, araştırmaları yönlendirmesi ise bu entelektüel birikimin çok yönlülüğünün kanıtıdır.

Elbette askerî deha söz konusu olduğunda, bu entelektüel birikimin temelinde aranması gereken, askerlik ve savaşla ilgili bilgi dağarcığı olmalıdır. Mustafa Kemal Paşa harp meydanlarında taktik ve stratejik vizyonunu defalarca göstermiştir ancak asıl farkını ortaya

5 Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Şiar Yalçın, s. 85-108.

6 Sadi Borak, “Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar ve Kitaplığı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 25 (Kasım 1992), c. 9, s. 73-84.

koyduğu an, henüz genç bir subayken Nuri Conker'in *Zabit ve Kumandan* değerlendirmesine cevaben yazdığı *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* adlı eseridir. Conker'in Balkan Savaşı'nın kaybedilmesine dair yazdığı kitabı okuyan ve kendi değerlendirmelerini, yorumlarını ayrıca kaleme alan Mustafa Kemal, bu kitabı ancak 1918'de yayınlama olanağı bulmuştur. Bu kitap, genç kumandanın, eğitimi aldığı askerliğin felsefesine de kafa yorduğunun en somut kanıtıdır.

Ulusal egemenlik ve meşrutiyet ile ilgili tartışmalar sırasında verdiği Jean Jacques Rousseau örneği ise Atatürk'ün, askerliğin de ötesinde, devlet kuramına ilişkin fikir evreninin en bilindik örneklerindendir. Burada yaptığı konuşma, siyasî bir söylevden çok, bilimsel bir hipoteze karşı ortaya konan antitezin özeti gibidir⁷.

Mustafa Kemal'i çağdaşlarından farklı kılan bir diğer özellik ise bu entelektüel birikimin yansımalarının yabancı/batı hayranlığıyla değil, sürekli gelişen ve senteze yönelen bir vizyon şeklinde olmasıdır. Rönesans ve reformla, sanayi devrimiyle kalkınan, Doğu'yla arasındaki makası giderek açan Batı'yı izlemiş, anlamaya çalışmıştır ama edindiklerinin ülke topraklarındaki uygulaması asla kopyalamayla değil, daima titiz bir sentezle gerçekleşmiştir. Dil ve kültür alanında bizzat yaptığı araştırmalar, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşu buna örnek olarak verilebilir. Yeni alfabenin kabulüne giden süreçte Latin harflerinin olduğu gibi değil, Türkçe sesleri karşılayacak şekilde alınması ve değişiklikler yapılması tümüyle onun eseridir. Daha Millî Mücadele bitmeden Ankara'da, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ni kurması, öğretmenler kongresini toplaması; bu entelektüel birikimin getirdiği aydınlanma vizyonunun öncül sonuçlarıdır.

Cesaret

Clausewitz'in askerî deha ölçütü olarak tanımladığı cesaret, karakterden kaynaklanan korkusuzluk değil, komutanın sorumluluk

7 Burak Erdenir, "Mustafa Kemal Atatürk ve J.J. Rousseau'nun Düşüncelerinin Karşılaştırılması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 40 (Mart 1998), c. 14, s. 279.

alması gereken durumda cesurca adım atabilme özelliğidir⁸. Taktik seviyede bu cesaret, bir askerî birliği hedefine ulaştırabilir veya düşmanın hamlesini etkisiz kılabilir. Peki ya bir millete bağımsızlığını kazandırmak, bir devlet kurmak?

Mustafa Kemal'in sorumluluk alması gerektiği anda tereddüt etmeden ileri atılma özelliğinin ilk açık örneğini, 1911 yılı sonlarında görürüz. O sırada İstanbul'da, Erkân-ı Harbiye 1. Şube'de görevli olan Kurmay Önyüzbaşı⁹ Mustafa Kemal bir anlamda bu konumda tutsak edilmiş durumdadır. Başta “*ordunun siyasetten uzak tutulması*” düşüncesi ve bu yöndeki söylemleri olmak üzere muhalif duruşu nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde büyük tepki çekmiş, lider kadrosuyla arası açılmıştır. Bu sırada patlak veren Trablusgarp Savaşı'nda dövüşmek için ordunun gelecek vadeden genç subaylarının çoğu yollara düşmüş, çeşitli şekillerde Kuzey Afrika'ya geçmişlerdir. Mustafa Kemal de aktif muharebe sahasında olmak istemiş ancak Mahmut Şevket Paşa engelini aşamamıştır. İşte bu noktada genç yüzbaşı; emre itaati, kabullenmeyi bir kenara bırakır. İngilizlerin “*Mısır'dan geçirmeyiz*” uyarısına rağmen, “Gazeteci Mustafa Şerif” sahte kimliğiyle İstanbul'dan 15 Ekim 1911'de yola çıkar. İster Enver'den geri kalmama kaygısı isterse salt vatan sevgisi olsun, Mustafa Kemal; durdurulamaz bir motivasyonla Mısır üzerinden Libya'ya, savaşmaya gider. Yolda hastalanmış, on beş gün İskenderiye'de hastanede yatmış, defalarca tutuklanma tehlikesi atlatmış, bir hafta süren çileli bir seyahatle deve sırtında çölü aşmış, ancak sonunda Tobruk'a ulaşmayı başarmıştır¹⁰.

Başlayan Dünya Harbi'yle vatan topraklarının çok daha büyük bir fırtınayla karşı karşıya olduğunu gördüğünde, Sofya'da askerî

8 Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Şiar Yalçın, s. 86-87.

9 Erkan-ı Harp Kolağası. Eskiden yüzbaşılık ile binbaşılık arasında bulunan bir rütbe idi. Daha sonra bu rütbe kaldırıldı.

10 Yaşar Gürsoy, *Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker*, Alfa Yayınları, İstanbul 2011, s. 42-48; Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989, s. 81-83; Hale Şıvgın, “Mustafa Kemal'in İlk Savaşı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 10 (Kasım 1987), c. 4, s. 187-195.

ataşe olarak görevlidir. Sorumluluk duygusu, kendisini atıl halde bırakılmış hissetmesine neden olmaktadır ve cepheye aktif bir görev almak için Harbiye Nezaretine defalarca başvuru yapar. Mahmut Şevket Paşa, bu başvurulara uzun süre olumsuz yanıt verir¹¹. Hatta Harbiye Nezareti'nin önerisi üzerine, Padişah buyruğuyla 1'inci Tümen Komutanlığı'na ataması da yapılır. Ancak beş gün sonra bu atama durdurulur ve 1'inci Tümen Komutanlığı'na Yarbay Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey atanır. "*Sofya'nın ve kendisinin burada yürüttüğü görevin önemi*" dir. "*Vatanın savunmasına dair fiili görevlerden daha önemli ve yüce bir görev olamaz. Arkadaşlarım muharebe cephelelerinde ateş hattında bulunurken ben Sofya'da ateşemiliterlik yapmam.*" şeklindeki gerekçeyle talebini tekrarladığı mektubuna Enver Paşa'dan bir cevap alamayan Yarbay Mustafa Kemal Bey, bunun üzerine "müstafi" duruma düşmeyi bile göze alarak eşyalarını toplar. Sofya'dan İstanbul'a döneceği sırada beklediği atama gerçekleşir: "*19'uncu Tümen Komutanlığına atandınız. Derhal hareket ediniz.*"¹².

"Mustafa Kemal" adının Osmanlı tebaası arasında yayılması ise şüphesiz Çanakkale Kara Muharebeleri sayesinde olmuştur. Aslında Mustafa Kemal, 3'üncü Kolordu ihtiyatı olarak girdiği muharebelerin ilk gününde Clausewitz'in "*Sorumluluk almak gerektiğinde duraksamadan harekete geçebilme gücü*" olarak tanımladığı cesaretin en güzel örneklerinden birisini vererek tarih sahnesine çıkar. 25 Nisan 1915 günü 04.30'da başlayan çıkarmanın hızla ilerlediğini, düşmanı püskürtmek için harekete geçirilen Yarbay Şefik (Aker) Bey komutasındaki 27'nci Alay'ın desteklenmemesi halinde Müttefik ilerlemesinin durdurulamayacağını görür. Henüz çıkarmanın birinci saati yeni dolmaktayken tümenine "harekete hazır ol" emrini verir. Saat 07.00'de ise 3'üncü Kolordu Komutanlığı'ndan herhangi bir emir almaksızın tümeninin 57'nci Alayı ile dağ obüs

11 Hikmet Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Güven Basımevi, Ankara 1970, s. 49-50.

12 Fahri Çeliker, "Çanakkale ve Mustafa Kemal", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 9 (Temmuz 1987), c. 3, s. 635-636; Hikmet Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, s. 75-77.

bataryasını Kocaçimentepe'ye yürüyüşe geçirir¹³. Durumu bildiren raporunu kolordu komutanlığına gönderdiğinde, mevzideki tek tümen (9'uncu Tümen) Komutanı Halil Sami Bey de derin bir nefes alır ve 27'nci Alayı da tereddütsüz Yarbay Mustafa Kemal Bey'in emrine verir. Böylece sağlanan eşgüdüm sayesinde; işgal güçlerinin ilerleyişi, Kavaktepe-Kocaçimentepe hattında durdurulur. Yarbay Şefik Bey'in alayının, sekiz taburluk düşman kuvveti karşısında, bunu yalnız başına gerçekleştiremeyeceği açıktır. 57'nci Alay'ın cepheye son anda yetişmesi ise, Mustafa Kemal'in harekete geçme zamanlamasının ne kadar doğru olduğunu göstermektedir¹⁴. 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders'le 3'üncü Kolordu Komutanı Esat (Bülkat) Paşa'nın iletişiminin koptuğu, 9'uncu Tümen Komutanı Halil Sami Bey'in çaresiz kaldığı bir anda, bu genç yarbay; inisiyatifi ele almış, daha ilk günde sonuca ulaşabilecek Müttefik çıkartmasının “*Size taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimize başka kuvvetler ve komutanlar gelebilir.*” emriyle bir Türk destanına dönüşmesini sağlamıştır¹⁵. Mustafa Kemal Atatürk'ün tehlike anında sorumluluk almaktan çekinmeme özelliğinin Çanakkale'deki tezahürünü en açık özetleyense, yine Çanakkale'de kendisinin ordu komutanlığını yapan Liman von Sanders olmuştur: “*İlk askeri başarısını Trablusgarp'ta gösteren Mustafa Kemal, sorumluluk ve görevden zevk duyan bir komutan özelliğine sahipti. Daha 25 Nisan sabahı 19. Tümen ile ve hiçbir yerden emir almaksızın kendiliğinden muharebeye müdahale ederek düşmanı sahile kadar püskürtmüş ve bundan sonra üç ay*

- 13 İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü; Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, haz. İsmet Görgülü ve İzzeddin Çalışlar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s. 94-95.
- 14 Edward J. Erickson, *Gelibolu: Osmanlı Harekâtı*, çev. Orhan Düz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 78-83.
- 15 Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum: Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 114-117; Eric T. Venditti, “The Rock Of Gallipoli”, *Military Review*, January-February 2021, s. 101-108.

*süreyle kırılmaz bir azimle devamlı düşman saldırılarına karşı koy-
muştı. Ona tam anlamıyla güvenilebilirdi.”*¹⁶.

Eğer cesaret “*tehlike anında soğukkanlı davranabilme, sorumluluk almak için tereddütsüz ileri atılma*”¹⁷ şeklinde tanımlanırsa, Mondros Mütarekesi ile Mustafa Kemal’in Samsun’a ayak basışı arasında geçen altı ayın üzerinde ayrıca durmak gerekir. Mütareke’nin yarattığı yıkım havasına tüm ordu komutanları tepki gösterirken, kısa süre önce Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı’na atanmış olan Mustafa Kemal Paşa, gerektiğinde “silahlı mukavemet” göstereceğini ifade eden tek komutan olmuştur¹⁸. Bu kararlılığın ilk işareti, Mütareke’den üç gün sonra, Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa’dan gelen “*İtilaf Devletlerinin uçaklarına ateş açıldığına dair duyumlar gelmektedir. Mütareke imzalanmış olduğu için şartlara kesinlikle uyulması*” emrine verdiği yanıtta görülmektedir: “*Mütarekenin imzalandığı tarihten beri bölgemizde İtilaf Devletlerine ait tayyareler uçmamıştır. Mütareke hükümlerinde muharebe faaliyetinde bulunduklarında karşılık verilmemesi yönünde bir hüküm olmadığından, böyle bir durum hasıl olsaydı doğal olarak karşılık verirdik.*” Bunu, iki gün sonra -5 Kasım 1918 tarihinde- Adana’dan Harbiye Nezareti’ne gönderdiği 16 numaralı mülakat izler. Bu yazıda Mustafa Kemal; 20’nci Kolordu’nun kalan kıtaatı İslahiye’ye çekilinceye kadar İngilizlerin İskenderun’a çıkmasına müsaade etmeyeceğini, gerekirse ateşle durduracağını belirtmektedir. Bu tepkinin nedeni tâbi olduğu iradeye başkaldırı değil, Mütareke imzalandığı tarih itibariyle düşman topraklarında kalmış olan askerlerini esir durumuna düşmekten kurtarma çabasıdır¹⁹.

16 Liman von Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, haz. Resul Bozyel, Kesit Yayınları, İstanbul 2006, s. 93.

17 Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, s. 87-89.

18 Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 37-58.

19 *Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 221-222 (Belge No. 82), 223-225 (Belge No. 83), 268-271 (Belge No. 100).

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla beraber başlayan fiilî işgaller, pek çok vatansever gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın da yaklaşmakta olanı görmesini sağlamıştır. Ancak askerlerinin terhis edilmesiyle, savaş donanımına el konularak sadece dokuz cılız kolordu durumuna düşürülen Osmanlı Ordularıyla bu genişleyen işgale karşı durulamayacağı da aşikârdır. Öyle ki, İtilaf Devletleri; koskoca Devlet-i Aliye'ye iç asayiş ve sınır güvenliği amacıyla kullanılmak üzere, ağır toplardan büyük oranda arındırılmış, yaklaşık 45.000 askerden oluşan bir kuvvet bırakmıştır. Bir başka deyişle, dokuz kolordunun tamamı aslında bütün işgal sahasına dağıtılmış bir tek kolordunun gücüne sahiptir. Askerî açıdan şartlar bu kadar olumsuz ve gelecek de son derece belirsiz olduğundan, Mustafa Kemal Paşa'nın ilk tepkisi de siyasî çözüm arayışı şeklinde olmuştur. Bir kenara çekilip gelişmeleri izlemek yerine sorumluluk alıp, vatanın kurtuluşu için çareler ararken önceliği; siyasî girişimlerde bulunmak, mevcut devlet sistemini harekete geçirmeye çalışmak olmuştur²⁰.

Öncelikli amacı mevcut yönetim sistemi içerisinde etkin bir konumda görev alarak aklındaki çareleri hayata geçirmek olan Mustafa Kemal, bu amaçla birkaç kez Padişahla görüşmüştür. Bu görüşmelerin İstanbul'a dönüşünden hemen sonra, bir aylık bir zaman aralığında, 15 Kasım, 29 Kasım ve 20 Aralık 1918'de olması, bundan sonra ise neredeyse Padişah Vahdettin'le hiç görüşmemesi dikkat çekicidir²¹. Buradan Mustafa Kemal'in başlarda Vahdettin'i kafasındaki çözümün önemli bir aktörü olarak gördüğü, ancak bu görüşmelerde beklediğini bulamayınca daha fazla ısrarcı olmadığı anlaşılmaktadır. Yine de Paşa'nın ilk çabaları mevcut konjonktürün içerisinde kalarak çareler üretmek üzerinedir. Bir yandan kendisi gibi düşündüğüne inandığı Rauf (Orbay) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Miralay İsmet (İnönü) Bey gibi isimlerle bir araya gelerek fikir teatisinde bulunmakta, öte yandan Damat Ferit ve Ahmet İzzet Paşalar gibi sadaret makamında bulunmuş kişilerle görüşmektedir.

20 Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 62-65, 121-123.

21 Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 121-122.

Sırf bu amaçla Bahriye Nazırı Avni Paşa, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey gibi siyasetçilerle tanışmış, Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya dahi ulaşmayı başarmıştır. Bu süre zarfında Mustafa Kemal İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki temsilcileriyle de temaslarda bulunmuş, özellikle İngilizlerle ılımlı ilişkiler içerisinde bulunarak barışçıl bir yol izlemeye gayret etmiştir²². Ancak mevcut sistem içerisinde siyaseti bir çözüm üretilemeyeceğini anladığı andan itibaren, bu ilişkileri kafasındaki B Planını hayata geçirmek için kullandığı görülecektir.

İngilizlerin, başta Doğu Karadeniz sahil kesimi olmak üzere, Anadolu'nun muhtelif bölgelerindeki asayiş sorunlarından kaynaklanan şikayetleri ve İstanbul Hükümeti'nin ordu müfettişlikleri kurma yönündeki düşüncelerinin bir noktada kesişmesi Mustafa Kemal Paşa'nın aradığı fırsatı doğurmuştur. Siyasî arayışlar içerisindeyken kendisine önerilen benzer görevleri kabul etmemiştir ama bu arayışların sonuç vermeyeceğini anladığı anda ordu müfettişliği göreviyle Anadolu'ya gitmek için harekete geçer. Kurduğu ikili ilişkileri, nazırlarla olan diyaloglarını ve İngilizler nezdinde yarattığı “zararsız” algısını kullanma zamanı gelmiştir. Şüphesiz bu algının oluşmasında Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı koyduğu mesafenin, Enver Paşa'yla arasındaki gerginliğin ve İngilizlerin İskenderun'a asker çıkarma niyetine karşı verdiği “*gerekirse çatışırım*” tepkisinin İşgal Komiserliği'nce bilinmemesinin etkisi büyüktür. Arkadaşı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa aracılığıyla tanıştığı Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey Mustafa Kemal'i Damat Ferid Paşa'ya önerince, Sadrazam kendisiyle bizzat görüşmek ister. Bu amaçla bir araya geldikleri öğle yemeğinde Mustafa Kemal Paşa'nın bıraktığı intiba güven vericidir²³. O dönem İttihatçıları tek muhalif unsur ve büyük tehdit olarak gören Sadaret için zaten Enver Paşa ile arasına koyduğu mesafe, Mustafa Kemal'in asıl niyetini görmelerini engelleyen bir perde gibidir. Bunun dışında kabinedeki Bahriye Nazırı Avni Paşa ile kayınpederi Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın destekleri ve

22 Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 122-123.

23 Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 122-124.

Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın önerisiyle, 9'uncu Ordu Müfettişliği'ne Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın atanmasına dair irade-i seniyye 30 Nisan 1919 tarihinde yayınlanır²⁴. Bu atamaya giden süreç, Mustafa Kemal Paşa'nın 1920-1922 arasında İtilaf Devletleri bloğunu bölmek ve Sovyet Rusya'nın desteğini kazanmak için yürüttüğü sistematik ve bütüncül faaliyetin bir ön gösterimi gibidir. Atama teklifini yapacak olan Sadrazam ve irade sahibi Padişah'a nüfuz edemediğine göre, onlara nüfuz edebilecek yetkinlikteki nazırlara birer birer, sırayla ulaşip güvenlerini kazanmış, atamaya giden süreci ilmek ilmek örmüştür. Özellikle bu son örnekten de görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Atatürk'ün sorumluluk alma cesareti bir gözü kara pervasızlık değil, akılcı ve sabırlı bir öne çıkma bilincidir. Bir diğer vurgulanması gereken husus da Mustafa Kemal'in sorumluluk alma cesaretinin geçen yıllarla ve aldığı rütbelerle azalmadığı, tam tersine daha geniş bir ufka hâkim olacak şekilde gelişmiş olduğudur.

Dayanım

Clausewitz'e göre fizikî ve moral güç, yani dayanım da askerî deha ölçütlerinden biridir. Dayanım; muharebe öncesi planlama safhasında, zorlu muharebe koşullarında, ortaya çıkabilecek olumsuzluklarda veya olası bir yenilgide motivasyonunu kaybetmemeyi, görevden ve hedeften kopmamayı, çözüm üretebilmeyi sağlayacak olan fizikî ve ruhsal kuvvet şeklinde tanımlanabilir. Mustafa Kemal Atatürk'ün askerlik yaşamı da bunun pek çok örneğiyle doludur.

Henüz “Derne Kumandanı Erkan-ı Harp Kolağası Mustafa Kemal” olarak Libya'da bulunduğu dönemde, 18 Ocak 1912'deki bir İtalyan hava taarruzunda, uçaktan atılan bomba yakınında patlamış, sol gözünden yaralanmıştır. O şartlar altında görevine devam etmek istese de yaranın enfekte olması nedeniyle ateşi yükselir,

24 Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 123-124; *Türk İstiklal Harbi, Yunanlıların Batı Anadolu'da İstilâ Hareketine Başlamaları, İzmir'in İşgali- Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması- Millî Mukavemetin Kurulması (15 Mayıs- 4 Eylül 1919)*, c. 2, Batı Cephesi 1. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 87-88.

solunum güçlüğü çekmeye başlar. Başta Nuri (Conker) Bey olmak üzere, arkadaşlarının ısrarıyla yatarak tedaviyi kabul eder. Yaralandıktan dokuz gün sonra ise yeniden birliklerinin başında, muharebe meydanındadır. Henüz toparlanmaktayken, bu kez de Balkan Savaşı patlak verir. Mustafa Kemal duraksamadan cepheye gitmek için izin ister. Her ne kadar aralarında gerginlikler olmuş olsa da Bingazi Genel Kumandanı Enver Bey, Mustafa Kemal'in bu başvurusunu İstanbul'a bildirirken *"gözünden yaralandığı halde son ana kadar fevkalade bir idare ve üstün hizmette bulunmuştur."* ifadelerini kullanacaktır²⁵. Mustafa Kemal'in Kuzey Afrika'nın zor iklim koşullarında ve çetin fizikî şartlarda, göz gibi hayati öneme sahip bir duyu organını yitirme pahasına savaşmaya devam etmek istemesi fizikî ve psikolojik dayanımına ilişkin ipuçları veren ilk örnektir.

Ömrü muharebe meydanlarında geçen komutanların ölümle burun buruna gelmesi şaşıracak bir hadise değildir. Ancak bu tehlike anlarının çoğu kez ruhen en dengeli komutanları dahi sarstığı, sevk ve idareyi sekteye uğrattığı da görülür. İşte Clausewitz'in "dayanım" olarak tanımladığı, bu anlarda komutanın koruyabildiği metanetidir. Mustafa Kemal'in 10 Ağustos Taarruzu'nu yönetirken karşılaştığı durum karşısında hiçbir şey olmamış gibi davranması ve taarruzu yönetmeye devam etmesi buna örnek olarak gösterilebilir.

İnisiyatif alarak kendiliğinden muharebeye giren ve Müttefiklerin 25 Nisan'da yaptığı ilk çıkartmanın durdurulmasında en önemli rolü oynayan Mustafa Kemal'in, ilk tehlike savuşturulduktan sonra, ordu üst kademesince dışlandığı ve yalnızlaştırıldığı görülmektedir. Özellikle Haziran ayında Müttefiklerin olası bir yeni çıkartması ve bunun yeri konusundaki uyarıları dikkate alınmamış, Kolordu Komutanı Esat (Bülkat) Paşa tarafından alaycı bir tavırla karşılanmıştır. Ancak iki ay sonra olaylar tam da onun öngördüğü şekilde gelişince, 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders'in tutunduğu dal yine Mustafa Kemal olur. 8 Ağustos'ta kolordu komutanı yetkileriyle Anafartalar Grup Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal'in emrindeki tümenler, çok kanlı muharebeler sonucunda düşmanı sahile kadar sürer ve

25 Yaşar Gürsoy, *Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker*, s. 51-53.

Conkbayırı'nı geri almayı başarır. İşte tam bu sırada Müttefik Donanmasınca topa tutulan Conkbayırı'nda bulunan Mustafa Kemal'in göğsüne de bir şarapnel isabet eder. Karargâh subaylarının ve 8'inci Tümen Komutanı Nuri (Conker) Bey'in paniğe kapılmasına sebep olan bu olay sırasında metanetini koruyan, neredeyse hiç yaşanmamış gibi davranan tek kişi ise Mustafa Kemal'dir: “*Öyle bir şey yok. Aldığınız emri derhal yerine getiriniz*”. Aslında şarapnel sağ göğüs cebindeki saate çarparak hızını yitirmiş, bu nedenle Anafartalar Grup Komutanı'nın bir trajediye yol açabilecek bu olaydan hafif yarayla kurtulmasını sağlamıştır. Muharebenin o en kırılgan anında bir komuta zaafı yaşanmasını istemeyen Mustafa Kemal, metanetini koruyarak tümenlerin sevk ve idaresine kesintisiz devam etmiştir²⁶.

Çanakkale'de savaşın doğasından kaynaklanabilecek bu olayların dışında, bir de sağlık sorunlarıyla boğuşmuştur Mustafa Kemal Paşa. Özellikle Trablusgarp yıllarında başlayan ve zaman zaman tekrarlayan böbrek rahatsızlığı bunların şüphesiz en acı vereni olmuştur. İlk kez 1911 yılında yüksek ateş ve böbrek ağrısıyla kendisini gösteren *Blennoragie*²⁷ genç zabiti çok zor durumda bırakmış, cephede yapılan tedavi ve Mustafa Kemal'in iradesi sayesinde geçici de olsa baskılanmıştır. Ancak rahatsızlık, tekrar etmek için uygun ortamı Çanakkale'de bulur. Cephedeki gayrisihhî koşullarda uzun süre geçiren Mustafa Kemal bir süre sonra şiddetli böbrek ağrısı çekmeye başlar. Neredeyse tüm Anafartalar Muharebelerini acı çekerek idare etmek zorunda kalır. Bu şikâyet nedeniyle cepheden ayrılmak şöyle dursun, askerin fark etmemesi için de azamî gayret sarf eder ve muharebelerin sonucuna etki etmesine izin vermez. Buna karşın muharebeler tamamlandıktan sonra, Müttefiklerin Gelibolu'yu tahliyesine bir ay kala, rahatsızlığa *pnömoni*²⁸ de eklenir ve Mustafa

26 Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2006, s. 132, 135, 144-149; Yaşar Gürsoy, *Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker*, s. 70-71; Hikmet Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, s. 88-94.

27 Bol üretral akıntıyla seyreden gonore enfeksiyonu. Özellikle antibiyotiğin olmadığı Milli Mücadele yıllarında yaygın ve tedavisi güç bir rahatsızlık olarak bilinmektedir.

28 Akciğer enfeksiyonu.

Kemal ne kadar direnirse dirensin yatağa düşer. Tabip İbrahim Tali Bey ve komuta kademesinin ısrarı üzerine görevini Mustafa Fevzi (Çakmak) Bey'e devrederek İstanbul'a dönmek zorunda kalır²⁹.

1917 Aralık ayında Velihaht Vahdettin'le çıktıkları Almanya seyahatinden de sol böbrek ağrısıyla döner. Bu sırada cepheden uzak kalmamak istediğinden ufak yürüyüşlerle kendisini denemektedir. 3 Mayıs 1918 günü deneme güzergâhını uzatarak Anadolu yakasında Fenerbahçe Kulübü'nü ziyaret eder. Ancak İstanbul'da ağırları azalacağına artmaktadır. Böylece Mustafa Kemal tedavi için, doktorların tavsiyesi üzerine, Avusturya'ya gider. Burada yapılan kontrollerde o dönemin yaygın enfeksiyon hastalığı olan kolibasili de görülür. Viyana ve Karlsbad'da iki ay kadar kaplıca tedavisi gördükten sonra Vahdettin'in tahta çıkması üzerine Ahmet İzzet Paşa tarafından yurda geri çağırılır. Dönüş yolunda İspanyol gribine de yakalanan Mustafa Kemal Paşa'nın böbrek ağrıları kısmen azalmış gibi görünmektedir ama Suriye cephesine yola çıktığında, tamamlanmayan tedavinin olumsuz sonuçlarıyla tekrar karşılaşır; anlatılarından ve yazışmalarından anlaşıldığı üzere, burada ordu komutanlığı görevinde bulunduğu süre içerisinde de zaman zaman böbrek ağrısından muzdarip olmuştur. Özellikle Samsun'a ayak bastığı sırada yine sol böbreğinden sorun yaşadığı, bu nedenle 23 Mayıs 1919 günü geldiği Havza'da birkaç gün kalarak şehrin ünlü kaplıcasında ızdırabını azaltmaya çalıştığı bilinmektedir³⁰. Mustafa Kemal Atatürk 1923'e kadar pek çok kez *pyelonefrit*³¹ atağı geçirmiş, ancak rahatsızlığının bu tarihten sonraki seyrine dair herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. Üroloji uzmanlarının değerlendirmelerinden birisi de bu tarihten

29 Muammer Kendirci, Ateş Kadioğlu ve Cengiz Miroğlu, "Atatürk ve Üroloji", *Türk Üroloji Dergisi*, Sayı 2 (2000), c. 26, s. 145-149.

30 Muammer Kendirci, Ateş Kadioğlu ve Cengiz Miroğlu, "Atatürk ve Üroloji", s. 145-149; Eren Akçiçek, Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 144-151; Cevat Abbas Güler, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Güler: Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, der. Turgut Güler, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 99-100, 398; Hikmet Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, s. 150-151.

31 Böbrek enfeksiyonu.

sonra bir daha böbrek ağrısı yaşamamasının, sol böbreğin işlevini tümüyle yitirmesinden kaynaklandığı şeklindedir. Yaveri Cevat Abbas Gürer ise bu rahatsızlığın Paşa'nın maiyetindeki Askerî Tabip Refik (Saydam) Bey'in başarılı tedavisiyle iyileştiğini ifade etmektedir³². Görünen odur ki, Mustafa Kemal Atatürk önce Çanakkale Muharebeleri ve Suriye-Filistin Muharebeleri, ardından da İstiklal Savaşı süresince sol böbreğinden kaynaklı bir rahatsızlığı yoğun şekilde yaşamıştır. Bilinen en şiddetli ağrı türlerinden olan *kolik*³³ şikayetine rağmen, yıllarca harp meydanlarında emrindeki kıtalara başarıyla komuta etmiştir.

Fizikî ve ruhî dayanımının askerî idare yeteneğine etkisini en net gösteren örneklerden birisi de Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen arifesinde, cephe keşfinden attan düşerek kaburgalarını kırması, buna rağmen muharebeleri başarıyla yönetmesidir. 12 Ağustos 1921 günü maiyetiyle birlikte İnler Köyü'ndeki Gazitepe'ye çıkarak savunma hazırlıklarını ve cephenin genel durumunu görmek isteyen Mustafa Kemal Paşa buradan hareket edeceği sırada sigarasından ürken atından düşmüş ve bir kaburgası kırılmıştır. Kırılan kaburganın akciğere baskı yaptığı daha sonra yapılan muayenede anlaşılabacaktır. İlk kontrolün ardından Ankara'ya dönmek zorunda kalan Başkomutan bu ölüm kalım anında cepheden uzak kalmak istemez ve sadece beş gün sonra, 17 Ağustos 1921 günü cepheye geri döner. 23 Ağustos günü başlayan muharebeleri kırığından kaynaklanan acıya rağmen bizzat cepheden yönetir. Özellikle 21-22 Ağustos tarihlerinde Fevzi Paşa'yla düştüğü "düşmanın asıl kuvvetlerine göre ihtiyat tümenlerini konumlandırma" hususundaki görüş ayrılığı ve bu ihtilaf sonucunda verdiği emir ise böylesine ağır fizikî acı çekerken dahi sağlıklı muhakeme özelliğini kaybetmediğinin kanıtıdır. Burada Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa; ihtiyatları, cephe orta ve güney kesimleri arasında

32 Muammer Kendirci, Ateş Kadioğlu ve Cengiz Miroğlu, "Atatürk ve Üroloji", s. 145-149; Cevat Abbas Gürer, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer: Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, der. Turgut Gürer, s. 100.

33 Taşın böbrekle mesane arasındaki kanal boyunca hareketi sırasında hastaya yaşattığı şiddetli ağrı.

dağıtmak konusunda ısrarcıyken, Mustafa Kemal Paşa; Yunanların asıl kuvvetleriyle güneyden bir kuşatma harekâtı yapacaklarını, bu nedenle muharebeden kaçınma ihtimalleri olduğunu, bunu önleyip düşmanı gerekirse muharebeye zorlamak için bütün ihtiyat tümenlerini cephe güney kesimine toplamak gerektiğini savunur. Uzayan tartışma neticesinde beş ihtiyat tümeninin de cephe güney kesimine toplanmasını emreder. Gerçekten de Yunanlar, iki kolorduyla cephe güneyinden yarma ve kuşatma harekâtı gerçekleştirirler. Güneyde toplanan beş ihtiyat tümeninin dahi yetersiz kaldığı durumlar olur. Kırık kaburgasının verdiği ızdıraba rağmen Başkomutan tehlikeyi doğru görmüş ve son derece kritik bir müdahaleyle Yunanların taarruz stratejisini işlevsiz hale getirmeyi başarmıştır³⁴.

Sezgi-Öngörü Kuvveti

Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen arifesidir. Kütahya Eskişehir Muharebeleri'nde Batı Cephesi kuvvetlerini kuşatarak imha etmeye çalışan Yunan Küçük Asya Ordusu; çok büyük hasar vermesine rağmen bunu başaramamış, hedefine ulaşamamıştır. Mevcudunun neredeyse yarısını yitirse de Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilerek yeniden savunma düzeni alan Batı Cephesi Ordusu ise, bir ay gibi kısa bir sürede eksiklerini olabildiğince tamamlamaya çalışmıştır. Yunanlar ise Ankara önüne kadar ilerleyip yeni bir kesin sonuçlu muharebeye girmek konusunda mütereddittir. Yine de hükümetin baskısı sonucunda Kütahya'da Kral başkanlığında toplanan Savaş Konseyi, harekâta devam kararı alır. Yirmi gün gibi kısa bir sürede onlar da hazırlıklarını tamamlayarak Ankara'ya doğru yürüyüşe geçerler. Yunan tarafı savunmaya göre iki kat üstün kuvvetle gelmesine rağmen, yine de şaşırtmaya dayalı bir harekât planlamıştır. Buna göre Ankara yönünü kapatan yaklaşık 120 kilometrelik cephe hattının güneyine iki kolorduyla taarruz edecekler; 1'inci Kolorduyla

34 Selim Erdoğan, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, Kronik Yayınevi, İstanbul 2020, s. 136-137; *Türk İstiklal Harbi, Sakarya Meydan Muharebesi'nden Önceki Olaylar (25 Temmuz 1921-22 Ağustos 1921)*, c. 2, Batı Cephesi 5. Kısım, 1. Kitap, 2nci Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 230.

Demirözü Vadisi'nden cepheyi yarmaya çalışırken 2'nci Kolorduyla da en güneyden Türk Ordusu'nun Ankara'ya çekilme yolunu kapatacaklardır. Kuşatmayı yapacak olan 2'nci Kolordu, cepheye yaklaşımadan açıktan-kavisli bir hareketle gizlice ilerleyecek, 1'inci Kolordu da cephe ortasına saldıracak gibi davranıp taarruz sabahı yönünü güneydeki Demirözü Vadisi'ne çevirecektir. Papoulas'ın tümenleri bu plana uygun şekilde, gizlice cephe güneyine ilerlerken, Batı Cephesi Komutanlığı emrinde kalan son iki uçak da arızalı olduklarından sağlıklı hava keşfi yapamamakta, düşmanın uzun cephe hattının neresinden taarruz edeceğini kestirememektedir. Oysa Yunan Ordusu'nun yarısı kadar tüfikle yapılacak savunmanın esası, kesin sonuçlu muharebe kesiminde güçlü ihtiyat birlikleri bulundurmaya dayanmaktadır.

Türk tarafında, her an Yunan taarruzunun beklendiği bir sırada, üst komuta kademesinde hâlâ ihtiyat tümenlerinin nasıl konuşlandırılacağı konusunda fikir ayrılıkları vardır. Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa kararsızken Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa ise ihtiyat tümenlerini dağıtmak ve cephe orta kesimine de en az bir ihtiyat tümeni yansıtmak konusunda ısrarcıdır.

Bu noktada, Başkomutan verdiği bir emirle tartışmaya son verir: *“Yunanlar kesin sonucu cephenin güneyinde arayacak. Beş ihtiyat tümenini de cephe güneyinde toplayacağız.”* Bu emir Fevzi Paşa'yı terdirgin eder. Ancak Mustafa Kemal Paşa emrin gerekçesini açıklayınca ikna olur ve daha fazla itiraz etmez: *“Keşif kollarından gelen bilgiler Yunanların büyük bir kuvvetle cepheyi güney ucundan kuşatmaya çalışacaklarını gösteriyor. Böyle bir durumda düşmanın muharebeye girmeden hareket etmesine izin veremeyiz. Düşmanın stratejisini bozmak için gerekirse biz taarruz ederiz.”* Çok değil üç gün sonra Yunan kuvvetlerinin aynen Başkomutan'ın öngördüğü şekilde cephe güneyinden taarruz ettiği görülecek ve bu şiddetli darbe ancak bu kesimde toplanan beş tümenlik ihtiyat gücünün tamamının kullanılmasıyla durdurulabilecektir³⁵.

35 Selim Erdoğan, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, s. 135-137; *Türk İstiklal Harbi, Sakarya Meydan Muharebesi'nden Önceki Olaylar (25 Temmuz 1921-22 Ağustos 1921)*, s. 282-284.

Hava keşfi yapılamayan ve gözcülerin verdiği bilgilerin de ne kadar sağlıklı olduğunun tartışmalı olduğu bir ortamda Mustafa Kemal Paşa doğru bir öngöründe bulunmuş, belki de Millî Mücadele'nin seyrini değiştirecek bir karar vermiştir. Bu olay, Clausewitz'in askerî deha nitelikleri arasında yer alan "sezgi", bir başka deyişle "öngörü kuvveti" için güzel bir örnektir. Ancak burada kastedilen sezgi gücü yüksek bir tahmin yeteneğinden ibaret değildir. Düşmanın stratejisini ya da muharebenin seyrine göre uygulayacağı taktikleri elde yeterli istihbarî veri olmadan sezebilme özelliği, komutanın kişisel özelliklerine bağlı olduğu kadar, alınan eğitimle, bilgi ve tecrübe birikimiyle de artar. Mustafa Kemal Atatürk askerlik hayatı boyunca bu niteliğinin ne kadar üst seviyede olduğunu defalarca göstermiş, bu şekilde verdiği kritik kararlarla muharebelerin kaderini tayin etmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden altı yıl önce, henüz genç bir yarbay iken Çanakkale'de verdiği karar bunun somut bir örneğidir: 19'uncu Tümen Komutanı olarak ihtiyatta beklemesi gerekirken, cepheyi ve anlık durumu bizzat görmemesine rağmen, gelen bilgilerden düşmanın hareketini, hedefini ve olası sonucu önceden görmüş ve duraksamadan harekete geçmiştir. 25 Nisan 1915 günü Çanakkale Kara Muharebelerinin ilk gününde verdiği bu kararın geri planında şüphesiz yüksek tabiye bilgisi, topoğrafyaya ve muharebe coğrafyasına hakimiyet, intikal hızını süratle hesaplayabilecek bir matematik zekâsı vardır.

Benzer şekilde, Müttefik Kuvvetlerinin beklenen taarruzunu Arıburnu kuzeyinden yapacağını, Kocaçimen-Maltepe hattının kritik öneme sahip olduğunu daha Haziran ayı başında üç kez söylemişse de ne kolordu ne de ordu komutanlığını ikna edememiştir. Mustafa Kemal'in hedefini tam olarak gösterdiği, coğrafyasını neredeyse eliyle çizdiği Müttefik çıkartması 6 Ağustos 1915 gecesi başladığında ise onu dinlememiş olmanın bedeli boş yere kaybedilen bir gün ve yüzlerce Mehmet olur. Yine de Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders hatasından dönecek, 9 Ağustos günü Mustafa Kemal'i Anafartalar Grup Komutanı yaparak beş tümeni emrine verecektir³⁶.

36 Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, s. 132-140; Edward J. Erickson, *Gelibolu: Osmanlı Harekâtı*, çev. Orhan Düz, s. 240.

Türk Ordusu'nun, Müttefiklerin ikinci ileri harekâtını da durdurup püskürtmesinin ardında nasıl Mustafa Kemal'in üstün komuta yeteneği varsa, bunun temelinde de iki ay önceki öngörüsü nedeniyle alana odaklanmış ve dersini iyi çalışmış olması yatmaktadır. Mustafa Kemal'in durağan, mevzi muharebeleri döneminde araziye iyi etüt etmesi, öngördüğü tehlike gerçekleştiğinde doğru yerde doğru savunmayı yapmasını sağlamıştır³⁷.

Zaman zaman sosyal medyada ve yazılı basında Mustafa Kemal Atatürk'ün ABD Genelkurmay Başkanı General MacArthur'a 1932 yılındaki Türkiye ziyareti sırasında sarf ettiği iddia edilen sözler büyük bir öngörü örneği olarak sunulmaktadır. İddiaya göre Mustafa Kemal Paşa ABD Genelkurmay Başkanı'na Almanya'nın ve Bolşevizmin büyük tehlikeler olduğunu, yakın zamanda mutlaka Almanya'dan kaynaklanan bir Dünya savaşı daha yaşanacağını ve bu savaşın kazananının Bolşevikler olacağını söylemektedir. Bu iddialara dayanak olarak gösterilen yayınlar ise 1950'li yıllarda aniden ABD Ulusal Arşivi'nde ortaya çıkan bazı belgeleri esas almaktadır³⁸. Ancak ziyaretin gerçekleştiği tarihlerde Cumhurbaşkanlığı bünyesinde kaleme alınan tutanaklarda, gönderilen rapor ve resmî belgelerde bu şekilde ifadeler yoktur. Buna karşın dönemin Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri olan Yusuf Hikmet Bayur, Başbakan İsmet (İnönü) Paşa'ya çektiği telgrafta Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın "*önümüzdeki on yıl içerisinde Dünya'yı saracak bir savaş ihtimalinin zayıf olduğu*" şeklinde bir ifadesinin olduğunu belirtmektedir³⁹. Özetlemek gerekirse, Mustafa Kemal Atatürk'ün üstün öngörüsü için verilen bu örnek, bünyesinde çelişkiler barındırmakta, üzerinde uzlaşa sağlanamamaktadır. Oysa Mustafa Kemal Atatürk'ün askerlik yaşamı gerçek ve bir milletin kaderini tayin eden sezgi örnekleriyle doludur. Gerçekte olmamış olayların türetilmesiyle yüceltilmesine gereksinimi yoktur.

37 Eric T. Venditti, "The Rock Of Gallipoli", s. 101-107.

38 Nimet Arsan, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, c. 3, Ankara 1961, s. 93-95.

39 Mehmet Sait Dilek, "ABD Genelkurmay Başkanı Douglas MacArthur'un 1932 Yılında Türkiye Ziyareti", *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, Sayı 4 (2005), c. 4, s. 149-162.

Mustafa Kemal Atatürk'ün sezgi-öngörü özelliğine, Millî Mücadele dönemini bir kez daha hatırlayarak son bir örnek verelim:

Tarih, 11 Eylül 1922'dir. Türk Ordusu iki gün önce İzmir'e girmiş, kontrolü ele almıştır. Bununla birlikte şehrin dışında, çekilen Yunan birlikleriyle yer yer çatışmalar sürmektedir. İzmir'de ise Yunan gemileri dışında İngiliz, Fransız, Amerikan, hatta Japon savaş gemileri de körfezde demirlidir. Bu şartlar altında, bir gün önce İngiliz İşgal Komiserliği'nin temsilcisi Sir H. Lamb ile İzmir'de komutayı ele alan 'Sakallı' Nurettin Paşa arasında başlayan gerginlik, temsilcinin İzmir Valiliği'nde Mustafa Kemal Paşa'yı ziyareti sırasında had safhaya ulaşmıştır⁴⁰. Lamb'in İzmir'deki Hıristiyan azınlıkların ve İngiliz vatandaşlarının geleceği ile ilgili sorusuna sinirlenen Mustafa Kemal Paşa kendisine yetkisini sormuş, aldığı "*İşgal Yüksek Komiseri'nin temsilcisiyim*" yanıtı üzerine "*Hükümetim, Birleşik Krallıkla savaş hukukunun devam ettiğini düşünüyor. Biz de Yüksek Komiserlik ya da onun temsilcisini tanımıyoruz.*" şeklinde sert bir tepki göstermiştir. Sir Lamb, durumu derhal İstanbul'daki İşgal Yüksek Komiseri'ne ileterek izlemesi gereken yolu sorar⁴¹. Yunanları saf dışı bırakan Türk Ordusu'nun karşısında yalnızca İngiltere kalmıştır ve bu görüşmenin ardından ateş sönmeden İstanbul'a taşınacak gibidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sert tepkisinin ve "*Yüksek Komiserliği tanımıyoruz*" ifadesinin ardında yatan pek çok sebep vardır. Üç buçuk yıllık süreçte İngiltere'nin Ankara Hükümeti'yle doğrudan diyalog kurmamasının, siyasî varlığını resmen tanımamış olmasının da bu tepkide payı büyüktür. Ancak İstanbul'la Londra arasındaki yazışmaların ardından İngiltere Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral Brock, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazarak diplomatik teahhüller çerçevesinde "*İngiltere ile Ankara Hükümeti'nin savaş durumunda olup olmadığı*" yönündeki görüşünü yazılı olarak talep eder⁴².

40 F.O. 424/254, s. 188, İngiltere Deniz Bakanlığı'na Nurettin Paşa Hakkında, 11 Eylül 1921.

41 F.O. 424/254, s 194-195, Lord Curzon'dan Fransa ve İtalya'ya Mesaj, 13 Eylül 1921.

42 F.O. 424/254, s 201, İngiliz Ulusal Arşivi. Amiral Brock'tan Deniz Bakanlığı'na Telgraf, 13 Eylül 1921.

Bu aşamada yeniden bir başka şehir efsanesine, “Mustafa Kemal Paşa’nın İngiliz Amirale rest çekerek savaş durumunun devam ettiğini söylemesi, hatta azarlayarak kovması” söylencesine gelelim.

Üç buçuk yıllık kanlı, sıkıntılı bir sürecin ardından ekonomik olarak tükenmiş, cephane depoları boşalmış ve düşmanın bıraktığı enkazla baş başa kalmış bir ordunun başkomutanı, bir anlık bir sinirle İngiltere gibi bir güce savaş açabilir mi? Sir Lamb’ın küstah yaklaşımına tepki olarak söylediği sözler şüphesiz Mustafa Kemal’in o anki ruh halini yansıtmaktadır. Şüphesizdir ki Mondros Mütarekesi’nden beri yüreği İngilizlerle böyle bir hesaplaşma için yanmaktadır ancak milletin ve ordunun içinde bulunduğu durum bu kritik adımın hesapsızca atılmasına izin verecek elverişlilikte değildir. Uzun uğraşlarla parçalamayı başardığı İtilaf Devletleri bloğunun Türk zaferinin ardından yeniden bir araya gelmesi, safalarını sıklaştırması olasıdır. Oysa geri alınması gereken bir İstanbul ve bozulması gereken bir “Türlklere bir daha Avrupa’ya adım attırmama” planı vardır. Mecbur kalmadıkça savaşmayı sevmeyen Başkomutan; süreci, askerî değil diplomatik yoldan çözecek o ilk adımı atar ve Amiral Brock’un mektubuna aynı ılımlı, çözüm odaklı üslupla cevap verir. İlk kriz kontrol altına alındıktan sonra Mustafa Kemal Paşa’nın Türk Ordusu’nun vurucu gücü yerine caydırıcılık etkisini kullandığı bir diplomatik süreç takip ettiği görülecektir. Bu soğukkanlı ve *“gerekirse sizinle dövüşeceğiz ama ilk kurşun sizden gelsin”* şeklindeki meydan okumanın ardında ise yine büyük bir öngörü vardır. Ancak bu sefer Mustafa Kemal Paşa’nın önceden gördüğü şey düşmanın hamlesinden çok, sürecin ilerleyen safhalarında karşılaşılması olası bir tehlikedir. Yunanistan’ın saf dışı kalmasıyla birlikte Misak-ı Millî’nin önündeki tek engel İngiltere’dir ancak Avrupa’daki bazı gelişmeler Mustafa Kemal Paşa’ya temkinli ve soğukkanlı davranmasını, silahını kılıfına koymadan diğer eline de kalemini almasını söylemektedir. Mudanya Mütarekesi’nin imzalandığı tarihte Antant’ın üç büyük üyesinden ikisi, Fransa ve İtalya, müttefikleri İngiltere’yi büyük ölçüde yalnız bırakmış durumdadır ama her iki ülkede de Millî Mücadele lehine esmekte olan rüzgârların aniden durulma, hatta tersine dönme tehlikesi belirmiştir. Nitekim Mudanya Mütarekesi’nden yirmi gün sonra, 31 Ekim 1922

tarihinde, İtalya'da Benito Mussolini liderliğinde Cumhuriyetçi Faşist Parti iktidara gelecek ve bu tarihten itibaren İtalyanların Türkiye'ye yönelik siyasetinin tümüyle değiştiği görülecektir⁴³. Karşısındaki cep- hede saflar yeniden sıklaşmadan mütarekeyi imzalatmayı başarmış ol- ması ve daha barış görüşmeleri başlamadan, 19 Ekim 1922 günü ilk Türk alayının İstanbul'a girmesi Mustafa Kemal Atatürk'ün öngörü kuvvetinin çok önemli bir sonucudur.

Zekâ ve Hızlı Düşünme

Muharebe sırasında her şey başlangıçtaki stratejiye uygun şekilde gelişmez. Planlama aşamasında öngörülemeyen, beklenmedik olay- lar meydana gelebilir. Böyle bir durumda sıradan bir aklın göreme- diğini çabuk fark etmek ve süratle taktik çözüm üretmek üstün bir komuta zekâsını gerektirir⁴⁴. Ancak zekânın ürettiği çözüm sonuçta zafer getiriyorsa, bu dehanın en önemli bileşenlerinden birisi olur. Mustafa Kemal Atatürk'ün harp meydanlarında düşmanlarını en çok zorda bırakan özelliği belki de budur.

Mustafa Kemal'in askerî zekâsının şaheseri şüphesiz Sakarya Meydan Muharebesi sırasında verdiği tarihî emir ve bu emrin ek- siksiz uygulanmasıyla Yunan taarruz stratejisini işlevsiz hâle getir- mesidir.

Yunanlar baskın taarruz için çok ayrıntılı bir plan yapmıştır. Buna göre Prens Andreas komutasındaki Yunan 2'nci Kolordusu Mangal Dağı karşısına gelecek, ancak buraya taarruz etmeyip da- ğın doğusundan Haymana güneyine bir kuşatma harekâtı yapacak, Mangal Dağı'na hemen kuzeyindeki General Kontoules'in 1'inci Kolordusu saldıracaktır. Böylece İkiztepeler–Türbetepe–Mangal

43 Ramazan Erhan Güllü, "Benito Mussolini'nin İtalya'da İktidara Gelişinin Türk Kamuoyuna Yansıması", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 22 (Güz 2015), s. 312-315; Mevlüt Çelebi, "Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 91 (Bahar 2015), c. 31, s. 103-107; Nicola Degli Esposti, "An Impossible Friendship: Differences and Similarities Between Fascist Italy's and Kemalist Turkey's Foreign Policies", *Diacronie*, Sayı 22/2 (2015), s. 2-5.

44 Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Şiar Yalçın, s. 87-89.

Dağı direneklerini ele geçirip, doğrudan Haymana'ya açılan Demirözü Vadisi'nden de cepheyi yarmış olacaklardır⁴⁵.

Muharebelerin ilk üç gününde bazı arazi kayıplarına uğrasa da bütün gücüyle direnen Türk Ordusu, üstün ateş gücü karşısında hızla erimektedir. Cephenin yarılmaması için birliklerin birbiriyle uyum sağlayacak şekilde daha geride, mevzilenebilecekleri bir hatta çekilmesi şart olmuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa bilmektedir ki bu tarz uzun mesafeli geri çekilmeler düşmanın taarruz gücünü, savaşma azmini pekiştirecektir. Ankara'daki Meclis'in bile Kayseri'ye naklinin gündeme geldiği o kritik gecede, Başkomutan geleneksel askerî öğretiyi sarsacak bir emir verir. Vatanını savunan asker için “*cephem yarıldı, yenildim*” diye bir kabulün söz konusu olamayacağını, her yerde dövüşeceğini, son asker de ölmeden yenilgiden bahsedilemeyeceğini tüm orduya ilan eder: “*Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış top-rağı vatanmış kanyla sulanmadıkça terk olunamaz.*”⁴⁶.

Bu devrim niteliğindeki emrin anlamı, geleneksel harp öğretisindeki gibi askerin savaşmak için uygun bir mevzi aramayacağı, siper kazmakla vakit kaybetmeyeceği, çekilmesi gerekse dahi durabildiği ilk noktada dövüşmeye devam edeceğidir. Bu emir eksiksiz uygulandığı için Sakarya Meydan Muharebesi'nin 27 Ağustos 1921'den sonraki kısmının cereyan ettiği arazide Türk siperi yoktur. Mehmet tarlalarda, dere yataklarında, tepe yamaçlarında, kısacası sahanın her yerinde dövüşmüştür. Muharebelerin dördüncü gününden itibaren Türk Ordusu; 20 kilometre derinliğinde bir sahada, siper aramaksızın, adım adım dövüşerek stratejik geri çekilme uygulamış, bu nedenle Yunanlar cepheyi yarsa dahi hedeflerine asla ulaşamamışlardır. Uygulanan bu sahte ricat ile Yunan Küçük Asya

45 Selim Erdoğan, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, s. 17-18; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor, 1919-1922*, Hellenic Army General Staff, Atina 2003, s. 228, 238.

46 Selim Erdoğan, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, s. 158-161; *Türk İstiklal Harbi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonrasındaki Olaylar (23 Ağustos 1921-10 Ekim 1921)*, c. 2, Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Ankara 1973, s. 64-65.

Ordusu lojistik merkezlerinden uzaklaştırılmış, ikmal kollarıysa Türk süvarisinin açık hedefi haline getirilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın strateji zekâsının en güzel örneklerinden birisi de Büyük Taarruz'dan yaklaşık dokuz ay önce başladığı ve zafere büyük katkısı olan bir istihbarat operasyonudur. Batı Cephesi Komutanlığının 1 ve 2'nci Ordulara 22 Kasım 1921 tarihinde gönderdiği bir şifre, son derece kritik bilgiler içermektedir. İsmet Paşa şifrede; Batı Cephesi Komutanlığının üç kolorduyla Döğer, 6 ve 8'inci Tümenler ve Süvari Kolordusu'yla Afyon güneyi, Kocaeli Grubu'yla da Eskişehir yönüne bir taarruz planladığını ifade etmektedir. Şifrede yer alan bir ayrıntı ise Millî Mücadele döneminde Türk Ordu kuruluşlarını bilenleri şaşırtacak niteliktedir: “ *doğuda oluşturulan 19 ve 20'nci Tümenleri Ankara'ya doğru yürüyüştedir ve kısım kısım Kocaeli Grubu'na katılacaklardır.*” Oysa 1921 Aralık ayında TBMM Orduları bünyesinde 19 ve 20'nci Tümenler yoktur. Dahası, bu şifreden henüz birkaç hafta önce “*yaklaşan kış nedeniyle taarruzun ertelendiği*”, Başkomutanlık- Genelkurmay ve Batı Cephesi karargâhları arasındaki yazışmalarla sabittir. İşte bu aşamada Kocaeli Grubu'na iki müstakil tabur gönderilir: 19 ve 20'nci Hücum Taburları.

1922 Ocak ayından itibaren Yunan Küçük Asya Ordusu karargâhının Atina'ya gönderdiği tüm aylık raporlarda “*Türk cephesinin en kuzeyinde 18, 19 ve 20'nci piyade tümenleriyle bir süvari tugayından oluşan, 'Deli' Halit Bey (Karsıalan) komutasındaki bir kolordu olduğu*” yazmaktadır. Oysa Kocaeli Grubu'nun 18'nci Piyade Tümeni'yle Süvari Tugayı dışında sahip olduğu yegâne fazlalık iki müstakil hücum taburudur⁴⁷.

Türk ordu yapısı hücum taburlarıyla Kasım 1916 yılında, Galiçya'da tanışmıştır. 19'uncu Tümen Komutanı Yarbay Ahmet Sedat (Doğruer) Bey tarafından kurulan hücum taburu, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların mevzi muharebelerinde düşmana şok saldırılar gerçekleştirmek üzere geliştirdikleri Hücum Kıtası (*Stoßtrupp*) yapısının benzeridir. Hücum taburları savaşın sonuna doğru giderek

47 Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, Kronik Yayınevi, İstanbul 2021, s. 179-184.

yaygınlaşmış, diğer cephelerde de tümenlerin temel taktik unsurları arasına girmiştir⁴⁸. Hücum taburlarının kullanımına Millî Mücadele’de de devam edilmiş, gözü pek, kuvvetli ve iyi eğitilmiş askerlerden oluştuğu için hücum taburlarının kullanımı etkili sonuçlar da vermiştir⁴⁹. Her piyade tümeninde sadece bir hücum taburu vardır ve her hücum taburu ait olduğu tümenin adıyla anılmıştır. Örneğin 18’inci Piyade Tümeni’nin hücum taburu 18’inci Hücum Taburu’dur. Türk Ordusu’nun tamamında sadece bir 18’inci Hücum Taburu vardır ve bu ad anıldığında bahsedilenin 18’inci Tümen’in hücum taburu olduğunu tüm karargâhlar anlar. Elbette Türk ordu yapısını bilen Yunan, hatta İngiliz karargâhları da⁵⁰.

İşte bunu bilen, aynı zamanda şifreli görüşmelerinin bir süredir İngilizler tarafından takip edildiğinin farkında olan Mustafa Kemal Paşa zekice bir dezenformasyon operasyonu planlamış ve basit bir adlandırma oyunuyla Kocaeli Grubu’nu olduğundan çok daha güçlü bir askerî birlik olarak göstermiştir. ‘Deli’ Halit Bey’in şöhretinden de yararlandığı bu operasyonda Kocaeli Grubu emrine gönderilen iki müstakil tabura gerçekte var olmayan iki tümenin adı verilmiş ve Yunanların durumdan şüphelenmemesi için taburların intikali şifreli mesajla bildirilmiştir. İlerleyen günlerde operasyonun daha da inandırıcı olması için başka hamleler de yapılmış, örneğin yeni kurulan bir tümene diğer ikisi atlanarak 21’inci Piyade Tümeni adı verilmiştir. Bunca çabanın amacı, Büyük Taarruz’da kalabalık Yunan ihtiyatlarını kesin sonuçlu muharebe sahasından uzakta tutmak, muharebenin yükünü çekmeyecek kuzeydeki düşman tümenlerinin cepheye yetişmesini engellemektir. Operasyon başarılı da olur: Başkomutan bu zekice hamleyle 26 Ağustos günü 6.981 tüfeğe ve 11 topa sahip Kocaeli Grubu’nun karşısında mevcudu 20.000’i aşan, 40’tan fazla topa sahip

48 Hülya Toker, *Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya Cephesi: 15. Kolordunun Harekatı*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016, s. 147-148; Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2013, s. 521-522.

49 Philip S. Jowett, *Kurtuluş Savaşı’nda Ordular 1919-22*, çev. Emir Yener, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 35.

50 Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, s. 180-182.

koskoca iki Yunan tümenini bağlamış olur⁵¹. Mustafa Kemal Paşa'nın alışlagelmiş oyalama taarruzları dışında akıllıca planladığı ve dokuz ay sürdürdüğü bu operasyon sonuçta başarıya ulaşmış ve Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanmasında önemli etkisi olmuştur⁵².

Soğukkanlılık

İstanbul'daki hükümetin işgale karşı koymayacağını, dahası kendi çabalarına da engel olacağını anlayan Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin henüz başında, 9 Temmuz 1919 günü askerlikten istifa etmiştir. Bu tarihten sonra, iki yılı aşkın bir süre boyunca, kendisinin bizzat teşkilatlandığı ordu üzerinde herhangi bir komuta yetkisi bulunmayacaktır. Başlangıçta gayrinizamî harp unsurlarına dayalı olarak seyreden Millî Mücadele, 1921 yılına girildiğinde düzenli ordu muharebeleri şeklini almıştır. Birinci İnönü Muharebesi sırasında, eldeki henüz emekleme evresindeki tümenlerin Ethem ayaklanmasıyla Yunan ilerleyişi arasında kaldığı, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde ordunun neredeyse yarısının elden çıktığı günlerde bile Mustafa Kemal soğukkanlılığını yitirmemiş, Meclis Reisi olarak orduda fiili görev almayarak siyasî görevini sürdürmüştür. Bu süre içerisinde Mustafa Kemal'in ordunun durumuyla ve gelişimiyle yakından ilgilendiği bir gerçek olmakla beraber, komutaya asla doğrudan bir müdahalesi olmamıştır. Buhranlı, olağanüstü günlerin yaşandığı 1921'in Temmuz-Ağustos aylarında bile Mustafa Kemal Paşa Türk askerî geleneklerine aykırı herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Bunun en somut örneklerinden birisi, kendisine 5 Ağustos 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi tarafından "Başkomutanlık" görevi verilse de Sakarya Meydan Muharebesi sonunda yine aynı Meclis tarafından "Mareşal" rütbesiyle taltif edilene kadar üniforma giymemiş olmasıdır. Bu örnek, en buhranlı anlarda bile soğukkanlılığını kaybetmeyen, bunu bahane ederek ordunun teamüllerine aykırı davranmayan Reis Paşa'nın askerî disiplin ve Türk ordu gelenekleri konusunda ise ne kadar muhafazakâr olduğunun da bir göstergesidir.

51 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 341-342.

52 Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, s. 179-184.

Kütahya önlerinde cephenin yarılmasının ardından ordu dağınık şekilde Seyitgazi istikametine çekilirken tüm komuta kademesinde bir moral bozukluğu vardır. Durum, yaşayanların “*aynı Kırklareli bozgunu sonrası, Balkan Harbi’ndeki gibi*” diyeceği bir felaket görüntüsüdür⁵³. Cephedeki kaosun bir benzeri de Ankara’da yaşanmaktadır. İşte o ortamda Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın Eskişehir’e, Cephe Kumandanı İsmet Paşa’ya çektiği telgraf alçakgönüllülükten de nezaketten de fazlasıdır:

Şimdi hareket etmek üzere olan bir trenden faydalanarak zat-ı devletiyle gelip görüşmek istiyorum. Sıkıntı verir miyim? Cevabınızı makine başında bekliyorum. Salih Bey’i de beraber alacağım.⁵⁴

Reis Paşa’nın bu soğukkanlı tavrı Batı Cephesi Karargâhı için büyük bir moral kaynağı olur. Ayrıca burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, Mustafa Kemal Paşa’nın bir sivil olarak, o şartlarda dahi, cepheye komutandan izin almaksızın hareket etmemesidir.

Aslında Mustafa Kemal Atatürk’ün 5 Ağustos 1921 günü Meclis’in kendisine yaptığı “*ordularımızın Başkomutanı ol*” çağrısını kabul etmesi bile Mustafa Kemal Atatürk’ün baskı altında soğukkanlılığını muhafaza etme özelliğinin bir göstergesidir. İki hafta önce Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden ağır yara alarak çıkan Batı Cephesi Ordusu silahlı mevcudunun yarıya yakını kaybetmiş, büyük güçlüklerle cepheye sevk edilen ağır silahlarının bir kısmını harp meydanında bırakmıştır. Ancak daha da vahim olan, tüm ordunun psikolojik bir çöküntü içinde olmasıdır. 1920 yılı sonlarında yapılanmasına başlanan düzenli ordu; sekiz ay boyunca stratejik savunma yaparak güçlenmeye çalışmış, ama Sakarya’nın doğusuna çekilirken neredeyse Mart 1921’deki güç seviyesine gerilemiştir. Cephedeki askerin özgüven kaybı, Ankara’daki Meclis’e öfke şeklinde sirayet etmiştir.

53 *Türk İstiklal Harbi, Kütahya Eskişehir Muharebeleri* (15 Mayıs. 1921 – 25 Temmuz 1921), c. 2, Batı Cephesi 4. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Ankara 1973, s. 350.

54 *Türk İstiklal Harbi, Kütahya Eskişehir Muharebeleri* (15 Mayıs. 1921 – 25 Temmuz 1921), s. 360.

Yunanların, Kütahya'daki Savaş Konseyi'nde, Ankara'ya yürüme kararı aldığı ve hazırlıklara başladıkları bilinmektedir ama bu yürüyüşün nasıl durdurulacağı konusunda kimsenin bir fikri yoktur.

Oysa BMM Reisi Mustafa Kemal, daha Türk Ordusu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmeden, yeniden savunma düzeni almayı planladığı cephenin topografik haritalarını çizdirmeye, hatta mevzi hatlarının yerlerini bile tespit ettirmeye başlamıştır. 4 Ağustos 1921 günü Meclis'te, son derece gergin bir ortamda kendisine yapılan Başkomutanlık teklifini ertesi gün soğukkanlı bir şekilde kabul eder. Ancak Meclis'ten bazı icra yetkilerinin üç aylık bir süre için Başkomutanlık makamına devredilmesini ister. Bunun sebebi iki gün sonra, Tekalif-i Milliye beyannamesiyle anlaşılabacaktır: İki yıldır sürdürülen çalışmalarla ordunun donatılması, iaşesi istenen seviyeye gelememiştir. Oysa şimdi, bir iki gün içerisinde Ankara'ya doğru yürüyüşe geçecek 100.000 kişilik bir savaş makinesinin durdurulması gerekmektedir. Bu durumda orduyu yeniden muharebe edebilir hale getirmek ancak olağanüstü tedbirlerle mümkün olacaktır. Herkes panik halindeyken Mustafa Kemal Paşa'nın sükunetini koruyarak geliştirdiği çözümün adını ise 14 sene sonra ünlü Alman General Erich von Ludendorff koyacaktır: Topyekûn Harp!

Karahisar mebusu Hulusi Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık teklifini kabul ederkenki tavrını şu sözlerle takdir eder: *"Ben memleketin şu müşkül zamanında, cidden çelik gibi kararlarla bu işi yapmak üzere, bu işi deruhte ettiklerinden, Reis Paşa Hazretlerini ne kadar tebrik edersem azdır."*⁵⁵.

Sakarya Meydan Muharebesi süresince de cephe defalarca yarıma tehlikesi geçirmiş, ancak Başkomutan soğukkanlılığını asla kaybetmemiştir. Çal Dağı'nın tümüyle düşman eline geçtiği ve General Papoulas'ın Türk cephesinin yarıldığını sandığı anda dahi Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı şey dört kilometre gerideki Karayavşan-Şeyhali hattında siper kazdırmaktır. Türk'ün ölüm kalım savaşında Yunanları pes ettiren belki de Başkomutan'ın bu tavizsiz soğukkanlılığı ve inatçılığı olmuştur.

55 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, 5 Ağustos 1921, s. 5.

Askeri Motive Edebilme Yeteneği

Çanakkale’de, 25 Nisan 1915 sabahı erken saatlerde çıkartma harekâtına başlayan düşman kuvvetlerinin ilerleyişi Yarbay Mustafa Kemal Bey’in ihtiyattaki 19’uncu Tümen’in 57’nci Alayıyla yetişmesi sonucu durdurulmuştur. Tümenin seri dağ topları, çıkartma kesimini ateş altına aldığından düşman mevcut kuvvetlerini destekleyememekte, ancak Kemalyeri’nin bulunduğu sırtların batı yamaçlarına kadar ilerlemiş bulunan sekiz taburluk kuvvet hâlâ büyük tehlike arz etmektedir. Mustafa Kemal Bey araziye ve arızalarını hızla inceledikten sonra gerçekleştirilmesi çok zor ve kaçınılmaz bir taarruzun emrini verir. Bu emri verirken kullandığı ifadeler tarihe geçecek ve Çanakkale Muharebeleriyle özdeşleşecektir: “*Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir.*”⁵⁶. Bu emir değerlendirilirken genelde hep ilk cümlesiyle değerlendirilir. Oysa Mustafa Kemal, askerinden vatan için canından vazgeçmesini isterken kendisini de bu gruba dahil etmekte, “biz” vurgusuyla kendisinin de vatan için öleceğini dile getirmektedir. Çanakkale denğinde akla gelen o yüksek motivasyon gücü, bu vurguda saklıdır.

Askerin muharebe gücüne etki eden en önemli faktörlerden biri şüphesiz psikolojik dayanım ve özgüvendir. Morali yüksek olmayan asker harp meydanında istekli olmayacak, üstün ateş karşısında daha kolay yılgınlığa düşecektir. Askerin savaşma azmini yüksek tutmak komutanın öncelikli görevlerinden birisidir. Her komutan bu görevi farklı şekillerde üstlenir. Örnek vermek gerekirse; Millî Mücadele’nin şöhretli kumandanlarından Kemalettin Sami (Gökçen) Bey askeriyle birlikte siperde, ön safta olmasıyla bilinir, bu nedenle Balkan Savaşı’ndan itibaren sayısız kere yaralanmıştır. ‘Deli’ Halit (Karsıalan) Bey ise askerini mevzide tutmak için silah kullanmaktan çekinmez. Mustafa Kemal Atatürk’ün ise askerinin moralini üst seviyede tutmak için girecek muharebenin niteliğine göre farklı şekillerde davrandığını ve daima istediği sonucu aldığını görüyoruz. Bu bazen etkili bir konuşmayla, bazen de bizzat harp meydanındaki davranışlarıyla olabilmektedir.

56 Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe*, haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 16-17.

İtilâf Devletleri'nin Çanakkale'deki ikinci çıkartmasından sonra, 10 Ağustos günü *Conkbayırı-Şahinsirt* hattına yapılan taarruz ikincisine, yani askeri muharebe meydanındaki tavrıyla motive etme özelliğine güzel bir örnektir: Sert, kayalık ve arızalarla bölünmüş arazinin avantajını da kullanan düşman birlikleri mevzilerine iyice yerleşmiş, o ana kadarki tüm taarruz girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Hayatî öneme sahip olan bu kesimin ele geçirilmesinin ancak düşmanın öngöremeyeceği bir taktikle mümkün olacağını anlayan Mustafa Kemal, anlık bir baskına karar vermiştir. Askerler, “hücum” emriyle birlikte 20-30 metrelik taarruz mesafesini sessizce, tek kurşun dahi atmadan hızla aşarak aniden düşman siperlerine dalacaklardır⁵⁷. Aslında sabah ortalık aydınlanmadan, karanlığa gizlenerek gerçekleştirilecek olan bu çok saldırı için “*Almanların küresel askerî kültüre armağanı olan hücum kıtası (Stoßtrupp) uygulamasının öncülü ve daha büyük boyutlu olanıdır*” denebilir. 10 Ağustos 1915 sabahı, fecirden evvel tüm birlikler istenen taarruz düzenini almıştır. Mustafa Kemal Bey hızla hücum hatlarını denetler ve onlara kısa bir konuşma yapar: “*Askerler! Karşımızdaki düşmanı mağlûp edeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Evvelâ ben ileri gideyim. Siz, kırbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız!*” Alay komutanları ve subayları da askerlerin bütün dikkatleriyle vereceği işareti beklemeleri konusunda ikaz ettikten sonra hücum hattının ilerisine çıkar. Saat 04.30'u geçmektedir. Tüm askerlerin gözü Mustafa Kemal'in vereceği işarettedir ve kırbaç iner. Binlerce süngü bir anda ileri atılır. Her şey birkaç dakika içinde olup biter. İlk savunma hatlarındaki düşman askerleri silaha davranacak vakit bile bulamazlar. Geri hatlardakiler derhal ateşe başlasalar da dört saatlik direnişten sonra Conkbayırı'nı Türk Ordusu'na terk etmek zorunda kalırlar⁵⁸. Burada, Türk askerini bir taş atımlık mesafedeki düşman namlusunun üzerine koşturan ruha hitap eden, Mustafa Kemal'in sözlerinden çok davranışıdır. “*Evvelâ ben ileri gideyim*” vurgusu ve

57 Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe*, haz. Uluğ İğdemir, s. 50-51.

58 Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe*, haz. Uluğ İğdemir, s. 54-55.

hemen ardından bunu uygulamasıyla askerine “*düşman namlusunun önünde sizden önce ben varım. Yanıma gelin*” mesajını vermiştir.

Mustafa Kemal Atatürk askerinin maneviyatını yükseltmek için takdir ve teşekkür mekanizmasını da sıkça kullanmıştır. Yalnızca muharebelerden önce değil, kazanılan zaferlerden sonra da tüm askerlere teşekkür ederek başarının onların cesareti ve azmiyle kazanıldığını vurgulamış, bu hislerinin tüm efrada tek tek okunarak tebliğ edilmesine özen göstermiştir. Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında, 20 Eylül 1921 günü “Orduya Bildiri” başlığıyla yayınladığı mesaj bunun güzel bir örneğidir. Başkomutan’ın o *Melhâme-i Kübra*’dan⁵⁹ çıkan gazi orduya, komutanlara, subaylara ve erlere söyleyecekleri vardır. Ancak biz yalnızca erlere verdiği mesajı satırlarımıza taşımakla yetinelim:

Erlere..

Kurtuluş için yaptığımız bu savaştan çok daha önce sizi başka muharebe meydanlarında da tanımış idim. Dünyanın hiçbir ordusunda yüreği seninkinden daha temiz, daha sağlam bir askere rastlanmamıştır. Her zaferin mayası sendedir. Her zaferin en büyük payı sendedir. Kanaatinle, imanınla, itaatle hiçbir korkunun yıldıramadığı demir gibi temiz yüreğinle, düşmanı sonunda alt eden büyük çaban için minnet ve şükranımı söylemeyi kendime en değerli bir borç bilirim.

Sizin gibi komutanları, subayları, erleri olan bir millete yabancı elleri altında köle olmak olanaklı değildir.

Bu kez Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin benim için yeni bir rütbe ve gazilik ünvanı ile beliren iltifatlar doğrudan doğruya sizindir. Milletin verdiği bu rütbe ile yükselen ordudur. Onurlu ve en ulu bir savaş ile seçkin olan yine ordudur.

Sizin kahramanlığınızla sizin gösterdiğiniz sonsuz fedakârlıklar pahasına kazanılan büyük zaferin milletçe beğenildiğini gösteren bu ünvanı ve rütbeyi ancak size mal ederek, bütün askerlik yaşantımın en büyük kıvanç sermayesi olarak taşıyacağım.⁶⁰

59 Sakarya Meydan Muharebesi’ni Mustafa Kemal Paşa bizzat kendisi “*Melhâme-i Kübra*”, yani “Kan Denizi” olarak tanımlar.

60 *Türk İstiklal Harbi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonrasındaki Olaylar* (23 Ağustos 1921-10 Ekim 1921), s. 341-342.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in kendisine lâ-yık gördüğü mareşal rütbesini ve gazi unvanını doğrudan ordunun kendisine, askerlerine mâl etmiştir. Başkomutan böylece Meclis'in verdiği sembolik mesajı askerlerine tercüme etmiş, *“artık bu gazi bir ordu ve bu ordunun her ferdi de meydan muharebesi kazanmış birer gazi askerdir”* demiştir.

Bütüncül Görme, Sentez ve Muhakeme

Buraya kadar irdelediğimiz deha ölçütlerinden başka, Clausewitz'in öngördüğü başka yetenekler de vardır. Örneğin büyük bir komutan için şan ve şeref ihtirası olmazsa olmazdır. Bu özellik de Mustafa Kemal Atatürk'te fazlasıyla mevcuttur. Trablusgarp'a gidişini anlatırken bunu kendisi de açıkça itiraf eder: *“Bunun böyle (ümitsiz ve sonuç bakımından faydasız) olduğunu o sırada ben de görüyordum. Ancak orduda ve akranım olan subaylar arasında maddi ve manevî sıramı muhafaza etmek için buna mecburdum. Esasen İstanbul'da beni fiilen işsiz bırakıyorlardı.”*⁶¹.

Ancak bir komutan olarak tanındığı günden itibaren verdiği yetki ve sorumluluk mücadelesinde temel motivasyonun, komuta ihtirasından çok vatan kaygısı olduğu Millî Mücadele döneminde açıkça görülür. İstanbul'daki hükümetle arasındaki bağı oluşturan üniformasını ve o üniformaya yüklenmiş bütün gücü, Millî Mücadele yolunda kendisine engel teşkil ettiğini anladığı anda çıkartmış ve sivil mücadeleye girişmiştir. Bir başka deyişle, ünvan ve rütbesiyle vatanın geleceği arasında bir tercih yapması gerektiğinde Mustafa Kemal tereddütsüz vatani tercih etmiştir. Vatan sevgisiyle ilgili kendi sözlerine veya çevresinin anlatımlarına bakmaksızın, bu olay bile Mustafa Kemal Atatürk'ün içindeki ihtirasın kaynağını göstermeye yeterlidir.

Bir başka Clausewitz ölçütü de karakter kuvvetidir. Zorlu savaş koşullarında yılgınlık göstermemek, ilkelerinden taviz vermemek gibi göstergeleri olan bu deha ölçütünün Mustafa Kemal Atatürk'teki yansımaları ise doğrudan *“Misak-ı Milli”* olarak tanımlanabilir. Bu

61 Hikmet Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, s. 50.

yalnızca millî iradenin değil, Mustafa Kemal'in şahsının da yemini-
nidir ve bütün yaşamı boyunca bu yeminden asla taviz vermemiş-
tir. Örneğin, Millî Mücadele'nin en buhranlı, bir tek tüfeğe dahi
gereksinim duyulduğu dönemde Sovyetler'den gelen "Ermenilere
Bitlis, Muş ve Van bölgesinden bir miktar toprak verilmesi" talebi-
ni kesin bir dille reddetmiştir. Misak-ı Millî'yi gerçekleştirmek için
Misak-ı Millî'den ödün verilecekse savaşmanın ne anlamı vardır?
Sovyetlerden gelecek yardımın bu tavize bağlanmasını kabul etmez
ve rest çeker. Sonuçta geri adım atan Sovyet Rusya olacaktır⁶².

Ancak Kurtuluş Savaşı'nın sonunda Misak-ı Millî'nin bütün
hedeflerine ulaşmak mümkün olmamıştır. Savaş da dahil olmak
üzere diplomasinin bütün kanalları denenmiş, Boğazların denetimi,
Musul-Kerkük ve Hatay konuları çözümsüz kalmıştır. Ekonomik
açıdan enkaz durumundaki, sanayisi olmayan, tarım ve hayvancılığı
ise sadece işgal görmemiş bölgelerdeki yoksul halkın sırtladığı genç
Türkiye Cumhuriyeti'nin ordusu; uzun süreli ve geniş kapsamlı bir
savaşı daha kabul edebilecek durumda değildir. Bu nedenle bu so-
runların çözümü zamana bırakılır. Nitekim Mustafa Kemal'in Mi-
sak-ı Millî konusundaki inadı Kurtuluş Savaşı'ndan seneler sonra
meyvesini verecek, Hatay dolaylı yolla da olsa Türkiye Cumhuri-
yeti'ne katılacaktır. Boğazların denetimi ve Musul-Kerkük sorun-
ları ise Türkiye ile Birleşik Krallığı yeniden savaş durumuna getirir.
Diplomasi masasında bir tercih yapması gereken Türkiye "önce İs-
tambul" der ve Musul-Kerkük konusunu da dönemin şartları gere-
ğince buzdolabına kaldırmak zorunda kalır.

Harp meydanlarında karşı karşıya geldiği tüm komutanların da
kabul ettiği gibi, Mustafa Kemal Paşa son derece tehlikeli bir rakip-
tir. Burada en önemli etmenlerden birisi de şüphesiz strateji ve tak-
tik bilgisidir. Ancak Clausewitz'in de vurguladığı gibi, bu pek çok
komutanın sahip olabileceği, zamanla, eğitimle ve tecrübeyle kaza-
nılabilecek bir niteliktir. Fakat strateji, analitik coğrafya bilgisi ve
üstün muhakeme yeteneğiyle desteklenmişse, ortaya çıkan bileşke
harp meydanındaki düşman açısından ürkütücüdür. Mustafa Ke-
mal Atatürk'ün, Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Korgeneral

62 Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, s. 72-75.

Papoulas'a Haymana Ovası'nda verdiği "muharebeleri sayılar kazanmaz" dersi de bu bileşkenin ürünüdür.

10 Ağustos 1921 günü 100.000 kişilik Yunan Küçük Asya Ordusu üç koldan Ankara'ya doğru yürüyüşe geçtiğinde, Sakarya Nehri'nin doğusunda henüz büyük bir belirsizlik hakimdir. Beş gün önce Başkomutanlık görevini alan Mustafa Kemal Paşa Tekalif-i Milliye ile derhal topyekûn harp uygulamasını başlatmış, gelen büyük dalgayı karşılayabilecek bir cephe oluşturmaya çalışmaktadır. Ancak bu şekilde bile Yunan taarruzunu karşılayabilecek sayısal yeterliliğe, savaş donanımına sahip olması olanaksızdır. İşte bu noktada Clausewitz'in "Savaşta komutanın en önemli müttefiki coğrafyadır." ilkesi devreye girer. Üstün arazi analiz yeteneğini geleneksel Türk askerî kültürü bilgisiyle birleştirerek Sakarya Meydan Muharebesi'ni bir askerî sanat eseri haline getirecek olan savunma stratejisini hazırlar: Türk tümenleri Yunanlarla dövüşe dövüşe kademeli olarak geri çekilecek ve asla cephesinin yarılmasına izin veremeyecek, Yunanların küçük taktik başarılar kazanmalarına izin vererek onları hep muharebenin içinde tutacaktır. Bu sırada zafer hırsıyla ilerleyen Yunan ordusu bir yandan ağır kayıplar verecek, bir yandan da menzil hatlarından uzaklaşacaktır. İşte bu noktada devreye Türk süvarisi girecek, Yunan ikmal kollarını, lojistik üslerini vurarak düşmanı uçsuz bucaksız bozkırda aç, susuz, cephesiz bırakacaktır. Bu amaçla sonuncusu Kızılırmak'a yaslanacak şekilde dört savunma alanı belirlemiştir. 22 gün ve gece sürecek olan Sakarya Meydan Muharebesi sona erdiğinde Yunanların daha ilk savunma alanında pes ettiği, diğer üçüne gerek bile kalmadığı görülecektir⁶³.

Bu savunma stratejisinin dayandığı temel ise 26 Ağustos 1921 Salı günü, yani Malazgirt Meydan Muharebesi'nden tam 850 sene sonra aynı gün anlaşılabacaktır: Sahte Ricat! Ancak Mustafa Kemal Paşa Sultan Alparslan'dan farklı olarak merkez birliklerini geri çekerek kapana sıkıştırmak yerine, cephe güneyindeki tümenlerini dövüştürerek düşmana küçük araziler kaybetmekte, böylece Yunan

63 Selim Erdoğan, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, s. 159-160; *Türk İstiklal Harbi, Sakarya Meydan Muharebesi'nden Önceki Olaylar (25 Temmuz 1921-22 Ağustos 1921)*, s. 485.

ordusunu daima çok kanlı bir sürecin içinde tutmaktadır. Bu taktik kazanımlar nedeniyle ağır kayıplarını başlangıçta fazla önemsemeyen ve cepheyi her an yarabileceğini ya da kanattan kuşatmayı başaracağını düşünen Papoulas ise asıl kuvvetlerini oluşturan iki kolordusunun ikmal merkezlerinden ne kadar uzaklaştığını, bozkırın dayattığı yoksunluğa nasıl gömüldüğünü fark etmemektedir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya'daki savunma stratejisinin bir diğer önemli unsuru da süvarilerdir. Tankın harp meydanlarına girdiği ve atlı birliklerin yavaş yavaş önemini yitirmeye başladığı bir dönemde Başkomutan, Kütahya Eskişehir Muharebeleri'ndeki hataya düşmemiş, süvariye düşman piyadesinin makîneli tüfeklerinin karşısına çıkarmamıştır. Bunun yerine toplam süvari gücünü cephenin her iki kanadını birer tümenle koruyacak, kalan iki tümen ve bir tugaydan oluşan atlı kuvvetini ise Yunan cephe gerisine akınlar yapacak şekilde bölmüştür. İşte Miralay Fahrettin (Altay) Bey komutasındaki bu sekiz alaylık serbest süvari grubu, cephe gerisinde ikmal kollarını, merkezlerini defalarca vurarak menzil noktalarından hayli uzaklaşmış olan iki Yunan kolordusuna yiyecek ve cephane sevkiyatını durdururlar. Yunanların Türk süvarisinin baskınlarından kurtulabilmek için kamyonlarını Sakarya Nehri'nin güneydeki Ilıcaözü, Göksu, Baraközü gibi kollarına doğru sürmekten başka çaresi kalmaz. Bu sefer de bu derelerin düz bozkırda oluşturduğu taşkın bataklıklarına rastlarlar. Papoulas'ın çok güvendiği mekanize gücü çamura saplanır, işlemez hale gelir.

Mustafa Kemal Paşa, atalarından devraldığı zengin stratejik mirası günün ve arazinin koşullarına göre yorumlayıp özgün bir savunma planı yapmış, bunu da doğru taktik hamlelerle sahada başarıyla uygulamıştır. Bu şekilde hem asker mevcudu hem de savaş donanımı açısından kendisinden iki kat üstün kuvvetteki Yunan ordusunu durdurmayı başarmıştır. 3 Eylül günü, Korgeneral Papoulas çok istediği ve Ankara'nın kapısı olarak gördüğü Çal Dağı'nı ele geçirmiş olmasına rağmen ordusu mevcudunun üçte birini ve taarruz gücünü yitirmiş, bozkırın ortasında cephanesiz, aç, susuz kalmış durumdadır. Çekilmeye karar verir. Mustafa Kemal Paşa istediğini almış, hamle inisiyatifi ele geçirmiştir. Elde edilen bu zafer aynı zamanda Millî Mücadele'nin

askerî strateji açısından da dönüm noktası olur. Türk Ordusu, stratejik savunma düzeninden stratejik taarruz aşamasına geçer.

İstiklâl Savaşı, Mustafa Kemal Atatürk'ün yılların birikimi olan üstün komuta dehasının en güzel örneklerini sunduğu bir vitrin gibidir. Büyük Taarruz'un her aşaması da bu dehanın izleriyle doludur. 11 aylık stratejik planlama ve hazırlık sürecinde; orduyu, asker mevcudu ve savaş donanımı açısından Yunanlara denk seviyeye getirmekle kalmamış, bilimsel yaklaşımları esas alan eğitim programlarıyla da vurucu gücünü en üst seviyeye çıkartmıştır. Yalnızca piyade tümenlerinin taarruz, topçuların etkili atış ya da süvarilerin at üstünde muharebe eğitimi değil, ikmal kollarının intikalleri için bile bu programların uygulandığı görülmektedir⁶⁴.

Bununla birlikte, bu kadar eğitim ve hazırlığın boşa gitmemesi için etkili bir taarruz planının hazırlanması da şarttır. Her iki tarafın kuvvetleri sayısal olarak birbirine denk durumda olduğuna göre, stratejinin bir baskın taarruz şeklinde olması kaçınılmazdır. Bir yıl önce benzer bir stratejiyle gelen Yunanlara karşı Sakarya boyunda Mustafa Kemal Paşa öngörülemediğini yapmış, arazi derinliğini kullanarak uyguladığı alan savunması stratejisi sayesinde düşmanı durdurmayı başarmıştır. Ancak Büyük Taarruz'da Yunanlara bu fırsatı vermez. Herhangi bir komutan; belki genel coğrafi yapıya bakarak Afyon güneyini sarp, taarruz edene çok fazla mania yaratan morfolojisi nedeniyle tercih etmeyecek, kesin sonuçlu harekât için Afyon doğusundaki yayvan, alçak tepelerden oluşan Güzelim Dağı-Dede Sivrisi-Kazuçuran hattını seçecektir. Oysa Mustafa Kemal Paşa'nın daha zorlu bir arazi yapısına sahip olan Afyon güneyindeki Kalecik Sivrisi- Toklu Sivrisi kesimini seçmesinin çok daha zekice bir nedeni vardır: Türk Ordusu bu kesimde cepheyi yaramasa dahi yoğun ateş baskısı nedeniyle çekilecek olan Yunan tümenlerinin geride mevzilenip alan savunması yapabileceği ikinci bir hat olmayacak, doğrudan Sincanlı Ovası'na düşeceklerdir. Tutunabilecekleri ilk hat bir günlük yürüyüş mesafesindedir ve bu da düşmanı takip/imha harekâtı için yeterlidir. Oysa Afyon doğusundaki, Yunanların asıl taarruzu bekledikleri tepelerin ardında "sath-ı müdafaa" yapmaya elverişli bir arazi

64 Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, s. 145-154.

vardır. Cephesi yarılmayan düşman yoğun ateş baskısı altında kalsa ve direnci düşse de bir kademe geriye çekilip yeniden mevzilenebilecektir. Ayrıca Yunanlar savunma düzenini kurarken stratejik bir hata yapmış ve Eskişehir'den güneye inen hattı Çavdarlı'da batıya çevirerek Uşak istikametinde uzatmıştır. Böylece Afyon-İzmir demiryolu da muharebe etki sahasının içinde kalmıştır. Bu büyük hatanın bedelini de taarruz sabahı cephe gerisine sızan Süvari Kolordusu ödetecektir⁶⁵.

Büyük Taarruz planı bu esas üzerine inşa edilmiş ve taarruzun ilk anından sonuç alınincaya kadarki her aşaması, düşmanın her olası tepkisine karşı alternatif senaryolarla hazırlanmıştır. Taarruz kesiminin seçiminden, takip harekâtı sırasındaki ikmal ve lojistik faaliyetlerin planlanmasına kadar her adım çok hassas şekilde irdelenmiştir. Planın uygulanışına bakıldığında ise alternatif senaryolara gerek kalmaksızın gerçekleştiği, karşılaşılan birkaç öngörülemeyen sorunun ise kolay taktik çözümlerle aşıldığı görülür⁶⁶. Sakarya Meydan Muharebesi ve Başkomutan Meydan Muharebesi, bir başka deyişle Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan olduktan sonra yönettiği askerî süreçler, Clausewitz'in tanımladığı "dâhi komutan" bileşkesini net şekilde ortaya koymaktadır. Ancak başta da söylediğimiz gibi, Komutan Mustafa Kemal Atatürk'ü tanımlayabilmek için Clausewitz'in şablonundan fazlası gerekmektedir.

Erich von Ludendorff "Topyekûn Harp" kavramını beş sütunlu bir temel üzerine oturtmuştur: (1) Harp sahasının bütün ülkeyi kapsamaması, (2) Bütün milletin harbe katılması, (3) Etkili iç/dış propaganda ile şiddetli psikolojik harp yapılması, (4) Harp hazırlıklarının harpten önce tamamlanması ve (5) Topyekûn harbin, üstün yetenekleri olan bir Başkomutan tarafından yönetilmesidir. Ludendorff, bu uygulamanın karşı karşıya olduğu önemli güçlüklerin; halkın tam katılımının sağlanması ve siyasetçilerin siyasetin harp idaresinin emrine girmesini kabulü aşamasında olacağını söyler⁶⁷. Mustafa

65 Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, s. 163-165, 193-194.

66 Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, s. 195-200.

67 Erich von Ludendorff, *Topyekûn Harp*, çev. Aynur Onur Çifci ve Erhan Çifci, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s. 10-11, 146-147.

Kemal Atatürk, bu iki engeli de kendi yöntemleriyle zekice aşmasını bilmiştir. Tekalif-i Milliye'nin uygulanmasında halkın tam kabulü ve iştiraki yalnızca milleti harbe ortak etmemiş, aynı zamanda Millî Mücadele'yi meşru bir zemine oturtmuştur. Halkın Tekalif-i Milliye'yi kabulü, aynı zamanda “*bu topraklarda bizim tanıdığımız, meşru hükümet Ankarâdadır, İstanbul'da değil*” beyanıdır. Başkomutanlık yasasını onadığı anda ise Meclis, siyasî güç devrini gönüllü şekilde gerçekleştirdiğini kabul etmiştir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde; Millî Mücadele, Ludendorff'un Topyekûn Harp teorisinin sahadaki en güzel uygulamalarından biri, Mustafa Kemal Atatürk ise bunu en başarılı şekilde uygulayan başkomutanlardandır.

Ancak belki de Mustafa Kemal'i çağdaşlarından öte bir dâhi komutan yapan, savaşa bakışıdır. Askerliğin sanatsal yönüne tutkuyla bağlı olmasına rağmen, savaşı ancak vatan savunması söz konusu olduğunda meşru gören bir düşünce evrenine sahiptir. Bu yaklaşımını en net özetleyen ifadeler yine kendisine aittir “*Behemehal şu ve bu sebepler için, milleti harbe sürüklemek taraftarı değilim. Harp zarurî ve hayatî olmalı. Hakikî kanaatim şudur: Milleti harbe götürürnce vicdanımda azab duymamalıyım, öldüreceğiz diyenlere karşı, —ölmiyeceğiz diye harbe girebiliriz. Lâkin, hayat-ı millet tehlikeye maruz kalmayınca, harb bir cinayettir.*”⁶⁸. Söylemden de öte, Mustafa Kemal Atatürk'ün Millî Mücadele'yi üzerine inşa ettiği yaklaşım; öncelikle diplomasinin diyalog unsurunu kullanmak ve barışçıl yöntemlerle Misak-ı Millî'yi gerçekleştirmek şeklindedir. Siyasal kanalların tam bağımsızlığı sağlamadığı aşamalarda da ordunun vurucu gücünü kullanmaktan çekinmemiştir. 17 Eylül 1922'de son Yunan askeri de Anadolu'yu terk ettikten sonra, tekrar diplomatik çözüm için çaba sarf eden bir Mustafa Kemal vardır. Gerçekte onun mücadelesi, Avrupa sömürgeciliğine karşı, milletin bağımsızlığı ve medenî dünyada yerini alması için olmuştur⁶⁹. Akılcı olan, İstiklal Savaşı'ndan büyük bir yoksullukla ve enkaz şeklinde çıkmış olan Türkiye'nin

68 16 Mart 1923 tarihinde Adana'da çiftçilere hitaben yaptığı konuşmadan.

69 N.A. Baloch, “Mustafa Kemal's Unique Role in the World History”, *Erdem: İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 31 (1998), c. 11, s. 45, 56.

yeni ve uzun bir savaş sürecine daha girmesindense, barış ortamında hızla yaralarını sarmasıdır. Mustafa Kemal de bunu sağlayabilmek için bütün eski düşmanlarına dostluk elini uzatmış, Türk dış politikasının esası haline gelen “*Yurtta barış, dünyada barış*” söyleminin hayata geçmesi için bütün gayretiyle çalışmıştır⁷⁰.

Bu çabanın yankısı sadece ulusal sınırlar içerisinde kalmamış, UNESCO 1978 yılındaki 20. Genel Kurul toplantısında, Mustafa Kemal Atatürk’ün eşine az rastlanan reformcu kişiliği, sömürgecilik ve emperyalizme karşı ilk başarılı, örgütlü mücadeleyi verenlerden olması ve dünya milletleri arasında barış için çaba sarf etmesi nedenleriyle, doğumunun yüzüncü yılı olan 1981’in “Atatürk Yılı” olarak kutlanmasına karar vermiştir⁷¹. Mesleği savaş, yani yıkım olan bir insanın Birleşmiş Milletleri oluşturan tüm devletler, hatta harp meydanlarında yendiği düşmanları tarafından bile barış sembolü olarak değerlendirilmesi, Mustafa Kemal Atatürk’ün bir komutandan çok daha fazlası olduğunun, dehasının askerliğin de ötesine geçtiğinin kanıtıdır.

Clausewitz, savaşta yakınlarımızın ve vatanımızın güvenliğinin emanet edilebileceği akıl olarak; yaratıcıdan çok araştırmacı, heyecanlıdan ziyade sakin bir kişiliği tarif eder ve bu nitelikler olmadan “dâhi komutan” tanımının eksik kalacağını vurgular. Amerikalı askerî tarihçi George W. Gawrych ise, tıpkı bizim yaptığımız gibi Clausewitz’in şablonuyla değerlendirdikten sonra, Mustafa Kemal Atatürk’e iki önemli nitelik daha atfeder: Fedakârlık ve vicdan⁷². O halde biz de sözlerimizi Mustafa Kemal Atatürk’ün 15 Mart 1923 tarihinde Adana’da halka hitap ederken kullandığı ifadelerle noktalayalım:

Tarihi yapan akıl, mantık, muhakeme değil, belki bunlardan ziyade hissiyattır.

70 A. Baran Dural, “The Leadership of Mustafa Kemal Atatürk: Turkish Independence War”, *European Scientific Journal*, Sayı 21 (Eylül 2012), c. 8, s. 184-201.

71 UNESCO, *Actes de la Conférence Générale: Résolutions*, c. 1, 20. Oturum, Paris, 24 Ekim-28 Kasım 1978, s. 72.

72 George W. Gawrych, *The Young Atatürk: From Ottoman Soldier to Statesman of Turkey*, I.B.Tauris & Co. Ltd., London - NewYork 2013, s. 218-225.

İNDEKS

3T metodu 60
4. Haçlı Seferi 211
I. Balkan Seferi 115
I. Kılıç Arslan 199, 201, 202, 203, 204
I. Leo (Papa) 121
I. Mustafa 370
I. Theodorik (Vizigot kralı) 120
II. Bayezid 304, 305, 310, 313, 314, 323,
341, 362, 363
III. Selim 237
III. Valentinianus 119, 121
II. Kosova Savaşı 277, 278
II. Murad 8, 236, 277-281, 287, 297
II. Osman 370, 376
V. Ioannes 231

A

Abaza İsyanı 373, 376
Abaza Mehmed Paşa 375, 376
Abaza Seferi 376
ABD 19, 24, 25, 56, 58, 74, 418
ABD İç Savaşı 74
ABD Silahlı Kuvvetleri 74
ABD Ulusal Arşivi 418
Abdülmeccid 290
Abdülmeccid Han 290
Absu (- Fethi) 215, 222
Académie des Science (Kraliyet Bilimler
Akademisi) 52, 53

Adalar Denizi 191, 340, 341, 365, 366
Afganistan 56, 93, 108
Afrika (Kuzey -) 118, 237, 350, 352,
356, 369, 404, 411
Ahi (-ler) 234
Ahmet İzzet (Harbiye Nazırı -, - Paşa) 407,
408, 413
Ahmet Sedat (Yarbay - (Doğruer) Bey) 423
Aide-de-camp 54
Akça Koca 221, 222, 233
Akdeniz 74, 265, 279, 298, 300, 303,
306, 338, 340, 341, 342, 344, 346,
348-355, 358, 360-363, 368, 369,
419
akıl dahiliği (akıl dâhileri) 65
Akkoyunlu (- Devleti, -lar) 281, 292,
293, 296, 299, 300, 311, 315, 318,
323
Ak Timur 220, 227
Alâeddin Keykubâd 211
Alan (-lar) 120
Alâüddevle (- Bozkurt Bey, Dulkadiroğlu
-) 310, 323, 325
algoritmik harp 49
Ali Fuat (- (Cebesoy) Paşa) 408, 409
Alman 22, 28, 32, 33, 41, 54, 73, 291,
294, 306, 427
Alman İmparatorluğu 291
Almanya 73, 413, 418

- Altay (-lar) 12, 14, 131-135, 137-141, 144-147, 154, 155, 157-164, 166, 167, 171-175, 179-183, 185-188, 212, 231, 238, 243, 245, 266, 304, 434
- Altın Orda 259, 265, 268
- Altın Orda Hanlığı 268
- Anadolu 49, 138, 145, 147, 148, 150, 152, 153, 178, 190-195, 199, 204, 207, 211, 212, 214, 230, 231, 233-236, 238, 240, 241, 244, 250, 254, 255, 258, 266, 267, 278, 299, 300, 303, 304, 312-317, 320, 321, 323-325, 327, 329, 332, 336, 360, 373, 376, 384, 390, 391, 403, 409, 410, 413, 437
- Anafartalar Muharebeleri 411, 412, 417, 428, 429
- Anatolius Barışı 116
- Andrea Doria 346, 362, 364, 366, 367, 368
- Andronikos (Palaiologos) 231, 232
- Ankara Savaşı 236
- Anna Komnena 191-195, 197, 198, 199, 201-203, 205
- Arap/Araplar 167, 240, 249, 250, 264, 269, 271, 275, 350, 353, 359, 363
- Army After Next 60
- Army War College 26, 60, 78
- askeri devrim 35
- Âşık Paşa 211
- Aşıkpaşazade 230, 238
- ateş-manevra dengesi
- Augustus 290
- Avar/Avarlar 123, 125
- Avrupa 35, 37, 41, 54, 77, 116, 117, 119, 121-124, 127, 128, 190, 201, 234, 235, 237, 238, 266, 278, 279, 282, 290, 292, 296, 297, 300, 302, 305-308, 336, 339, 420, 437
- Avusturya 8, 413
- B**
- Bağdat Kuşatması 375
- Bağdat Seferi 374, 376, 381, 389-394, 396-399
- Balkan (- Harbi, - Savaşı) 115, 116, 118, 193, 278, 279, 282, 301, 403, 406, 411, 426, 428
- Balkanlar 114, 115, 194, 233, 241, 242, 278, 279, 282, 294, 297
- Balkan Savaşı 403, 411, 428
- Bapheus Savaşı 215, 219
- Barbaros kardeşler 341, 349-353, 357, 358
- Barış Ateş 28, 57
- Basra (-Körfezi, - Körfezleri) 142, 302, 338
- Başkomutan Meydan Muharebesi 436
- Bayram Paşa (Sadrazam) 389, 391, 392, 393, 394
- Becnâk (Peçenek) 170
- Bekir Subaşı 371, 372, 373
- Bicâye (- Kuşatması, Saldırıları) 351-354, 359
- Birinci Dünya Savaşı 38, 39, 44, 47, 406, 423, 424
- bir önceki savaşa hazırlanma sendromu 70
- Bithinia 210, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 227
- Bizans 5, 112, 138, 139, 140, 147-151, 153, 168, 170, 191-208, 210-214, 219, 222, 235, 238, 273, 278, 279, 284, 285, 288-290, 294-296, 299, 301, 305, 306
- Bleda 113, 119
- Boğdan 289, 300
- Bolşevik 418
- Bosna 7, 282, 289, 297, 298, 300, 301
- Bulgar (-lar) 294
- Burlington House 52
- Bursa (-Kuşatması) 215, 218, 220, 227, 233, 234, 235, 239, 314, 315, 335, 385
- Büyük İskender 290, 293, 307
- Büyük Taarruz 423, 424, 425, 432, 435, 436

C-Ç

- Cafer Tayyar (Yarbay – (Eğilmez) Bey) 405
 Campus Mauriacus (Savaşı) 120, 121
 Celali Seferi 371
 Cem Sultan 304, 343
 Ceneviz 284, 287, 355
 Cengiz (- Han) 64, 246, 266, 413, 414
 Cerbe 342, 343, 361
 Cezayir 351, 352, 353, 355-364
 Chalcocondyles 244
 Chao Li (geneal) 99
 Churchill (Winston -) 30, 58, 401
 Clausewitz (Carl von -) 22, 29, 42, 401-405, 407, 410, 411, 417, 421, 431-433, 436, 438
 Conker (Nuri -) 403, 404, 411, 412
 Constantius 118, 119
counterfactual thinking 71
 Çağrı Bey 6, 129-135, 154
 Çaldıran (- Muharebesi, -Savaşı) 20, 37, 315, 318-321
 Çanakkale 17, 19-21, 30, 58, 201, 278, 405, 406, 412, 414, 417, 428, 429
 Çanakkale Boğazı 201, 278
 Çanakkale Muharebeleri 20, 414
 Çandarlı Halil (Kazasker Paşa) 31, 239, 240, 287, 308
 çatı kuramı 77
 Çelebi Sultan Mehmed 297
 Çerkez Mehmed Paşa 373, 374
 Çin 79, 80, 83-86, 92-103, 105-107, 109, 110, 128, 175, 267, 274, 275
 Çin Seddi 84, 92
 Çin seferi 267, 274, 275
 Çobanoğ (-lu, -ulları) 210, 218

D

- Dandanakan Savaşı 130
 Dânişmend Gazi 191, 192
Dânişmendnâme 191, 192
 darülharp (darülharbi / darü'l-harp) 22, 31, 76

- Delbrück (Hans -) 36, 59, 77
 Deli Halit (-Bey, (Karsıalan)) 423, 424, 428
 Derviş Mehmed (- Paşa) 373, 395
 Deşt-i Kıpçak 250, 255
 Dimbos Savaşı 220
 Ditten (Amiral von -) 73
 Doğu Roma 111, 113-117, 119, 121, 122, 124, 152, 286, 288, 294
 Dört Yön Doktrini 61, 62, 65, 68, 69, 78
 Drucker (Peter -) 55
 Dukas İoannes 197, 298, 290
 Dulkadir Beyliği 323

E

- Eder, Mari (E. Tümg.) 25, 26, 27
 Ege (- Denizi) 193, 195, 201, 289, 297, 298, 300
 Eisenhower (Dwight D. (General) -) 30, 58
 Emeviler 282
 Enver (- Bey, -Paşa) 35, 404, 405, 409, 411
 Erden (Ali Fuad (Emekli Org.)) 22
 Erkân-ı Harbiye Mektebi 56
 Ermenibeli (-Çatışması) 214-217, 223, 225, 226
 Ermenistan 138
 Ertuğrul (-Beg, - Gazi) 211, 212, 213, 224
 Esat (- (Bülkat) Paşa) 406, 411
 Evrenos (- Bey, Gazi -oğulları) 233, 239, 242, 243

F

- Feridun Ahmed Beğ 242
 Ferruḫşad (Akkoyunlu -) 311, 318
 Fevzi (-Çakmak, Genelkurmay Başkanı -, - Paşa) 413, 414, 416
 Frank (-lar) 119, 171, 246
 Fransa 37, 40, 52, 54, 72, 340, 419, 420
 Fransız İhtilali 37
 Franz Babinger 232, 287, 289, 291, 296, 297, 302

Frederick 38, 59, 64
 Frenkyazısı Meydan Muharebesi 243
 Fuller (J. F. C. -) 27
 Fuşenc Kuşatması 252

G

Galiçya 279, 423, 424
 Gazeteci Mustafa Şerif 404
 Gazneliler 129, 130, 131, 132, 133, 134, 154, 157
 Gelibolu (Kallipolis, - Yarımadası (Kherronesos)) 116, 199, 231, 233, 234, 238, 239, 241, 366, 406, 412, 417
 gemileri karadan yürütme 285
 Germiyanogulları 210
 Goltz (Colmar von der -) 73
 Gündüz Alp 220, 234
 Gürcistan 138, 139, 144, 145, 379
 Güventürk (Faruk -) 56

H

Hacı İlbey 233
 Haçlı (- donanması, -kuvvetleri, -lar, -orduları, - seferi, - Seferleri) 31, 195, 204, 211, 286, 288, 293, 297, 316, 340, 341, 366-368
 Hadım Ali Paşa (Veziriazam) 313
 Hafız Ahmed (Diyarbakır Beylerbeyi -, - Paşa) 372, 374, 375, 378, 379, 381, 398
 Haliç 31, 284, 285, 286, 287, 288, 289
 Halil Sami (- Bey) 406
 harp felsefesi 23, 59, 64
 harp prensipleri 27, 63
 Hasan Sabbah 185
 Hazar 143, 170
 Helen (-ler) 284, 307
 Herat Kuşatması 250
 Herodot 36
 Hersekzade Ahmed Paşa 319, 326

Hızır (- Reis, - Hayreddin) 320, 340-344, 351, 358-360
 Hind (- ordusu, -ular) 260, 270
 Hindistan 175, 246, 257, 260, 265, 266, 268, 270, 338
 Hitler (Adolf) 62
 Hoca Sâdeddin Efendi 337
 Ho-ch'in Anlaşması 103
 Homeros 63, 71, 192, 197, 198
 Howard (Michael -) 27, 32
 Hsin Olayı 99
 Hun (-lar, Hun İmparatorluğu, Asya Hun İmparatorluğu) 80, 82-87, 89-99, 101, 102-109, 111-118, 120-125, 127, 128
 Hunyadi János 277, 278
 Hu-pai-ti (Hun kumandanı) 98

I-İ

Iordanes (Jordanes) 112, 117, 128
 Irak 69, 134, 148, 175, 176, 183, 190, 317
 İbn Battuta 233
 İbn Haldun 165, 166, 249, 256, 257, 354
 İbn Haneş isyanı 335
 İbni Arabşah 251, 256
 İbnü'l-Esir 170
 İbrahim Paşa (Veziriazam) 363
 İbrahim Yınal İsyanı 134
 İdris-i Bitlisi 303, 323, 324, 330
 İkinci Dünya Savaşı 44, 45, 46
 İkizce (- Savaşı) 214, 215, 216, 226
 İlhanlılar 246
 İngiliz (-ler) 19, 27, 30, 73, 419, 420, 424
 İngiltere 8, 37, 43, 52, 58, 419, 420
 İpek yolu 267, 317
 İran 111, 123, 144, 154, 158, 266, 268, 282, 299, 316, 317, 321, 322, 335, 336, 372
 İran Seferi (1514) 317

- İskit (-ler) 124, 125, 127
- İsmet (Başbakan - (İnönü) Paşa, Miralay - (İnönü) Bey, -Paşa) 406, 408, 416, 418, 423, 426
- İspanya 118, 279, 349, 350, 353, 355, 356, 359, 362, 364, 365
- İspanyol (-lar) 279, 344, 350-362, 364, 413
- İsrail 46
- İstanbul 7, 8, 18, 19, 22, 25, 27, 28, 31, 33, 35-40, 42, 43, 45, 47, 56-58, 63, 71, 80, 82, 84, 89, 111-119, 124, 129, 131, 135, 136, 141, 145, 149, 151, 152, 154, 155, 165, 166, 168, 172, 176, 178, 190-193, 195, 197, 198, 200, 201, 203-207, 210-212, 214, 215, 219, 220, 222, 223, 227, 230-234, 236-242, 244, 245, 249, 250, 252, 257, 264-266, 269-271, 273, 279, 281-296, 298-301, 304, 306, 308-310, 312-314, 317, 318, 321-326, 330, 335, 336, 337, 340, 341, 344, 350, 353, 354, 357, 360, 362-366, 368, 370-373, 376, 379, 383, 385, 386, 388, 389, 391, 393, 397, 401, 404-409, 411, 413, 415, 419-421, 423-425, 431, 432, 436, 437
- İstiklâl Savaşı 435
- İtalya 40, 53, 121, 279, 282, 283, 292, 300-306, 308, 340, 349, 362, 363, 365, 419, 420, 421
- İtilaf Devletleri 408, 410, 420
- İtihat ve Terakki Cemiyeti 404, 409
- İustinianus 305
- İ-yen-ti (Hun hükümdarı) 92
- İznik Kuşatması 215, 219
- J**
- Jomini 22, 28, 64
- K**
- Kaehler 73
- Kafkasya 138, 139, 144, 145, 153, 250, 265, 267, 298
- Kahire'deki şehir çatışmaları 34
- Kansu Gavri 325, 327, 342
- Kanuni Sultan Süleyman 41, 354, 362, 365, 366
- Kao-tsu (Han imparatoru) 96, 99
- Kapukulu Ocağı 239
- Karacahisar'ın fethi 214, 225
- Karaçepüş Fethi 215
- Karahanlılar 129, 132, 134, 157
- Kara Kartallar 278
- Karaman (-Beyliği, -lılar, -oğlu, -oğulları) 269, 278, 299, 300, 318, 382, 384, 385, 391
- Kara Tatarlar 258
- Karolus (V., Şarlken) 41
- Kat Kuşatması 251
- Kemalettin Sami (- (Gökçen) Bey) 428
- Kemalpaşazâde 302
- Kemal Reis 350, 354, 363
- Kemankeş Ali Paşa (Sadrazam) 370
- Kemankeş Mustafa Paşa 394, 395, 397
- Kıbrıs 57, 200, 298, 303
- Kırım Hanlığı 281, 289, 298, 300, 301
- Kırım kuvvetleri 398
- Kırklareli bozgunu 426
- Kızıldeniz 338
- Kocaeli Akını 222
- Kocaeli Grubu 423, 424
- Koca Yusuf Paşa (Sadrazam Koca Yusuf Paşa) 237
- komutan-his paradoksu* 70
- Konstantinopolis (Kostantiniyye) 282, 283, 296, 303
- Konstantinos Dalessenos 196, 205
- Konstantin Paleologos (XI. -) 288, 289
- Konur Alp 221, 222
- Koyun Adaları Muharebesi 196
- Kösedağ Savaşı 212
- Köse Mihâl 216, 217, 218, 221, 224, 225
- Kress (von -) 22

Kulacahisar Baskını 214, 216
 Kumanlar 199
 Kurdoğlu Muslihiddin Reis 354
 kurmay dehası 65
 Kuyucu Murad Paşa 371
 Küçük Sinan Paşa 332
 Kütahya-Eskişehir Muharebeleri 425, 426

L

Libya 404, 410
 Liddel Hart 39, 76, 77
 Louis (XIV) 52, 292
 Ludendorff (General Erich von -) 35, 42,
 47, 77, 427, 436, 437
 Lu Wan (Yen kralı) 99, 100

M

Macar (- Devleti, -lar) 41, 277, 278, 301,
 316, 325
 MacArthur (ABD Genelkurmay Başkanı
 General -) 418
 Machiavelli 27, 28, 33, 36, 159, 160
 Mahmud Paşa 308
 Mahmut Şevket Paşa 404, 405
 Makedonlar 295
 Malazgirt Meydan Muharebesi 149, 433
 Malazgirt Savaşı 129, 130, 147, 149,
 155, 170, 190, 191
 Malkoçoğulları 235
 Malta Kuşatması 354
 Maraton (Savaşı) 36
 Marcianus 119, 121
 Mardin Kuşatması 274
 Margus Barışı 113, 115
 Marmara 201, 218, 220, 282, 285
 Matthias Corvinus 278
 Maveraünnehr 174, 245, 246, 247
 Maximilian (İmparator -) 316, 336
 McChrystal, Stanley (General) 56
 Meclis (TBMM, Büyük Millet -i) 402,
 422, 425-427, 431, 437

Mekece (- Kalesi, - fethi) 221, 228, 230
 Memlük (-ler, - Sultanlığı) 324-330, 332-
 335, 337
 Mengli Giray (Kırım Hanı) 312
 Menteşe 207
 Mercidabık (- Ovası) 324, 327
 Mısır 147, 148, 264, 294, 302, 324, 325,
 328-331, 334, 338, 339, 342, 356,
 365, 366, 379, 382, 404
 Mihaloğlu 320
 Millî Mücadele 400, 403, 412, 417, 419,
 420, 423-425, 428, 431, 432, 434,
 437
 Misak-ı Milli 420, 431, 432, 437
 Mittelberger (Baron von -) 73
 Miyamoto Musashi 25
 Moğol (-lar) 210, 212, 214, 215, 224,
 245
 Moğolistan 4, 83, 85, 90, 92, 95, 96, 107
 Molla Zeyrek 280
 Mondros Mütarekesi 407, 408, 420
 Montgomery (İngiliz general) 30
 Mora 289, 297, 305, 315
 Muhyiddin İbnü'l-Arabi 335

N

Napolyon 34, 37, 39, 54, 72
 Navy War College 60
 Neşri (Mehmed) 231
 Niccolo Tartaglia 52
 Niğbolu (Nikopolis) 116
 Nikephoros Botaniates 192, 194, 205
 Nikephoros Bryennios 149, 151, 152,
 191
 Niketas Kastamonites 195
 Nizamüddin Şâmî 248, 249, 251, 253-
 256, 259-263, 265, 268, 270, 271,
 273-275
 Nogay (- Han, -Paşa) 377
 no man's land

O-Ö

- Orhan (- Gazi) 221, 222, 230, 231, 233, 234, 235, 238, 241, 242, 406, 417
 Oruç (Bey) 232, 238, 341-344, 351, 352, 354-360, 369
 Osmanlı (-Devleti, -İmparatorluğu) 31, 35-38, 41, 42, 60, 66, 67, 70, 160, 193, 197, 199, 207, 211, 212, 214-217, 219, 220, 222, 225, 226, 228, 230-244, 260, 265, 269, 271, 277, 278, 279, 281, 283, 284, 286-289, 292-295, 298-306, 308-310, 314-316, 319-329, 332-344, 346, 348-351, 360-383, 386, 388-399, 405, 406, 408, 417, 424
 Osmanlı-Rus Savaşı (1768-74) 38
 Otlukbeli Savaşı 37, 289, 299, 300
 Otranto 300, 301, 302, 304, 305
 Ötügen 7, 82, 85, 304

P

- Palmer, R. R. 37, 38
 Papoulas (General -) 416, 427, 433, 434
 Paul (Papa III.) 214, 265, 272, 365
 Peleponnez 297
 Piri Mehmet Paşa 322
 Pius (Papa II. -) 291, 297
 Pontus İmparatorluğu (Trabzon -) 289, 293
 Popper (Karl -) 27
 Preveze Deniz Savaşı 345, 368
 Preveze Kuşatması 366
 Pritchard (E. F. -) 73
 Prusya 28, 36, 53, 54, 59, 72, 73

R

- Rauf (Orbay) Bey 408
 Recep Paşa (Topal -) 379
 Revan Seferi 371, 373, 375, 378-387, 389, 391, 393, 396-398
 Ridaniye (- Meydan Savaşı, - Savaşı) 34, 324, 331, 333

Rodos Şövalyeleri 340

- Roma 41, 111-122, 124, 127, 128, 152, 280, 282, 286, 288, 290-296, 301-308, 316
 Roma Germen İmparatorluğu (Mukaddes -) 316
 Romanya 300
 Rumeli 231-242, 244, 284, 287, 299, 301, 312, 315, 316, 320, 327, 332
 Rus (-lar, -ya) 23, 38, 39, 170, 171

S-Ş

- Sakarya (- Seferi, - Seferleri) 215, 216, 218, 221, 393, 414-417, 421, 422, 425-427, 430, 433-436
 Sakarya Meydan Muharebesi 8, 414-417, 421, 422, 425, 427, 430, 433, 436
 Salih Reis 368
 Samsa Çavuş 216, 221, 224, 225, 228
 Sanders (Liman von -) 406, 407, 411, 417
 Scales, Robert H. (General) 60, 61, 78
 Scharnhorst (Gerhard von -) 53, 54
 Selçuklu (-lar) 130, 131, 133-135, 137, 141, 143-147, 149, 151-156, 158, 166, 168-174, 176-180, 184, 188, 191, 193, 199, 201, 207, 210, 212, 213, 215, 218, 224, 225
 Serahs Savaşı 131
 Serav Antlaşması 373
 Seydi Ali Reis 368
 Seyitgazi 385, 392, 426
 Shinseki (Rick (General) -) 60
 Sırbistan 278, 297, 300, 305
 Sırp lar 295
 Silah tar Mustafa (- Ağa, - Paşa) 394, 395
 Sinan Paşa (Anadolu Beylerbeyi -, Hadım Veziriazam -) 320, 323, 326-328, 330-333
 Sinan Reis 346, 361
 Sipahizade Yakup Ağa 341
 Sir H. Lamb 419
 Solak-Zâde 373-376, 380, 386, 388, 389

Steven Runciman 195, 283, 287, 289
 Sultaniyeli Johannes 250, 251, 261, 264,
 269, 271
 Sun Usta (Sun Zı) 58
 Suriye 22, 250, 317, 324, 325, 413, 414
 Suriye-Filistin Muharebeleri 414
 Süleyman Şah 193, 204
 Şaban Reis 361
 Şah Abbas 372, 377
 Şah İsmâil 293, 299, 316
 Şahkulu 312, 313
 Şayin (Cevat (E. Tank Alb. Dr.) -) 33, 60
 Şefik (Yarbay - (Aker) Bey) 405, 406
 Şehid Murad Paşa 296
 Şerefüddin Ali Yezdi 245
 Şeyh Celal oğlu Veli İsyanı (1519) 336

T

Tayyar (Diyarbakır Beylerbeyi ve Musul
 Muhafızı Paşa, Paşa, Sadrazam
 Paşa, - Mehmet Paşa)) 393, 394, 395,
 405
 Teklif-i Milliye 427, 433, 437
 Termopil Geçidi (Thermopylae) 116
 Tersane (-i Âmire) 324
 Theodosius 115, 116, 119, 282
 Tophane (-i Amire) 284, 285, 382, 390
 topyekûn harp 47, 433
 T'ou-man (Teoman) 79, 84, 85, 87-89,
 94, 100, 107, 108
 Trablusgarp Savaşı 404
 Trabzon Rum İmparatorluğu 298
 trace-Italienne (yıldıztabya) 35, 40
 Tuğrul Bey 133, 134, 135, 147, 174
Tuhfetü'l Guzât Fi Fazaili'l Cihad 242
 Tunguz (-lar, Tung-hu) 84, 85
 Tunus 348, 350-354, 356, 358, 361,
 363, 364
 Turahan (-lar, -oğulları)
 Turgut Alp 213, 218

Türkiye Cumhuriyeti 207, 400, 401, 432
 Türkler 80, 125, 143, 151, 154, 178,
 190, 191, 195, 207, 236, 279, 289,
 292, 306, 336, 342

U

Ukrayna 298, 305
 Umur Bey (Aydınoglu) 207
 Urfa Kuşatması 147, 148
 Uzun Hasan (Hasan Padişah) 292, 293,
 299, 300

V

Vahdettin (Padişah -) 408, 413
 Valamir (Ostrogot Kralı) 115, 120
 Van Kuşatması 380, 381
 Vatikan 290, 291, 297, 306
 Venedik Cumhuriyeti 303, 340, 364,
 365
 Vezir Hüseyin (Hüsam) Paşa 331
 Veziriazam Dukakinzâde Ahmed Paşa
 322
 Viyana kuşatmaları (I. ve II. -) 302
 Vizigotlar 120

W

wagenburg/tabur cengi 37
 Wang Huang (general) 99
 warfare 21, 22, 60
 Waterloo 72
 Wellington 39
 Wen (İmparator) 104, 106

Y

Yahudi (-ler) 292
 Yakup Şevki Paşa 29, 32
 Yarhisar (- Fethi) 215, 218, 230
 Yedikule 289
 Yeniçeri (-ler, Ocağı) 237, 238, 239,
 313, 333, 374, 387

Yeniçeri Ağası 374, 387

yemel aldatıcılık-genel gerçeklik kuramı

Yıldırım Bayezid 241, 254, 255, 260,
264, 268, 269

Yunan (-istan, -lar) 197, 415, 416, 419,
421-425, 432, 433, 434, 435, 437

Yunus Paşa 327, 328, 333

Z

Zağanos Paşa 285

Zekâ dahiliği (zekâ dâhileri) 66

Zeynel Han (Safevi Kumandanı -) 377

Zeynel Paşa (Anadolu Beylerbeyi -) 329

Zile Voyvodası 385

METE'DEN ATATÜRK'E TARİHE YÖN VERENLER

Devletini bir imparatorluk hâline döndüren, Avrasya bozkırlarının ortaya çıkardığı ilk büyük hükümdar **MOTU (METE)**, “güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar” hâkimiyet tesis edecek özelliklere sahip **ATTİLA**, Fırat’ın batısına ilk defa geçerek 1071’de Malazgirt’te destan yazan ve Türk tarihinin efsanesi olan **SULTAN ALPARSLAN**, ordu teşkilatından askeri teçhizatın hazırlanmasına kadar bilgisiyle her alana hakim bir vezir olan **NİZÂMÜLMÜLK**, 1081’de ilk donanmayı oluşturarak Türkleri denizcilikle tanıştıran **ÇAĞA BEY**, üç kıtaya yayılan bir cihan imparatorluğunun kurucu hükümdarı, **OSMAN BEG**, Balkanlar’da dönemin en büyük ordularına karşı zafer kazanan **I. MURAD**, Küçük Asya’ya kadar durmadan savaşmış, bozkırların son göçebe fatihi **TİMMUR**, İstanbul’u fethederek iki kıtayı birleştiren, çağına ve sonrasına damgasını vuran, Doğu’nun ve Batı’nın hükümdarı **FATİH SULTAN MEHMED**, Preveze Deniz Savaşı’yla Akdeniz ve dünya tarihine damga vuran **BARBAROS HAYREDDİN PAŞA**, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu’yu imparatorluğa katan, o zamanlar için imkânsız görülen Mısır Seferi’ni gerçekleştiren büyük mareşal **YAVUZ SULTAN SELİM**, sancağa çıkmadığı hâlde tarihe adını Bağdat ve Revan Fatihi olarak yazdıran **IV. MURAD**, Türk İstiklâl Savaşı’nın başkomutanı, dünya siyasi tarihine olduğu kadar askeri tarihine de damgasını vurmuş gazi ve mareşal **MUSTAFA KEMAL ATATÜRK**...

Muharebe alanında işler birbirine düğümlendiğinde hangi stratejiyi uyguladılar? Yoğun baskı ve gerilim içindeyken psikolojilerini nasıl yüksek tuttular? İmkânsız gibi görülen savaşlara hangi yollarla hazırlandılar? Hem kendilerinin hem de etraflarındaki kimselerin bakış açılarını nasıl değiştirdiler? Askeri anlamda kimlerden, hangi kitaplardan ve ekollerden yararlandılar? Pek çok uzmanı bir araya getiren **Türk Komutanlar**, soruların cevaplarını ortaya koyuyor hem de benzersiz bir askeri tarih okuması sunuyor.

Kronik

kronikkitap.com

kronikkitap

ISBN: 978-625-6789-00-9

9 786256 989009